

SANCTI EUSEBII HIERONYMI STRIDONENSIS PRESBYTERI OPERUM

TOMUS QUARTUS PARS PRIMA.

POST MONACHORUM ORD. S. BENED. E CONGREG. S. MAURI RECENSIONEM denuo ad Mss. Codices Romanos, Ambrosianos, Veronenses, aliosque, nec non ad priores Editiones castigatus: quibusdam ineditis Monumentis, aliisque S. Doctoris lucubrationibus, seorsum tantum antea vulgatis auctus, Notis, & observationibus continenter illustratus

STUDIO AC LABORE

DOMINICI VALLARSII

VERONENSIS PRESBYTERI

Opem ferentibus aliis in eadem Civitate Literatis viris, & præcipue

MARCH. SCIPIONE MAFFEIO.

EDITIO ALTERA

Ab ipso Veronensi Editore posterioribus curis aucta, & recognita.

VENETIIS, MDCCLXVII.

APUD GUILELMUM ZERLETTI.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

PRÆFATIO.

QUÆ Lectorem præmonere oporteat, non tam mei muneris ornandi gratia, quam ut ille instructior ad legendum accedat, paucis expediam. Commentarios in Iſaiam, ac Jeremiam complectitur Quartus iſte Hieronymianorum operum Tomus. Atque illi quidem qui priorem Prophetam explicant, decem & octo libri ſunt: quorum Quintus, qui decem Viſiones hiſtorica explanatione proſequitur, diu antequam in univerſum Prophetam ſcribere S. Doctor inſtituiſſet, ab ipſo eſt elucubratus, hanc ſedulo exigente operam Amabile neſcio quo Pannoniæ regionis Epiſcopo, cujus & nomini inſcribitur. Poſtea quum in ſe recepiſſet Iſaiam ex integro exponere, eum quoque librum Commentario inſeruit, ne quam antea explicuerat earum Viſionum hiſtoriam ſuperfluo replicaret: ſolamque adeo anagogen duobus ſubſequentibus, Sexto ac Septimo, per eadem Viſionum capita recurrens, prætermiſſa hiſtoria, inveſtigat. Eum porro diximus in Notis Chronologicis ad Epiſtolam in noſtra recenſione LXVIII. ad annum pertinere 397. quam epocham ſi denuo heic velimus argumentis experiri, nimis multa dicenda ſint, repetendaque ægræ valetudinis, in quam ſubſequenti anno Hieronymus incidit, nota Chronologis antea non animadverſa, multaque in eam rem longius arceſſenda, quæ ad laudatam Epiſtolam, & ad LXXI. & LXXII. opportune magis ediſſeruimus. Nunc ipſius Commentarii in univerſum Prophetam ætas quærenda eſt: quod tamen utpote longi operis ſtudium non uni anno adſcripſerim, maxime cum & aliis tunc fuiſſe curis diſtentum, & Notariorum laboraſſe inopia, denique ætate & corporis imbecillitate confectum ſe in Præfationibus librorum dicat. At ſatis quidem erudite Tillemontius inceptum opus anno 408. ſubſequentibus nono aut decimo ſupra quadringenteſimum expletum perfectumque arbitratus eſt. Conjecerat enim Stilichonis necem, quæ anni 408. menſe Auguſto patrata eſt, denotari in Undecimi libri Præfatione iis verbis, quibus ſe ab impacta calumnia, quod barbarum Romani ducem exercitus ſugillaſſet, purgat ſanctiſs. Doctor, *Nec eſt*, inquiens, *generalis diſputatio unius perſonæ injuria: quæ cum benigno meorum ſtudio caveretur, Dei judicio repente ſublata eſt*. Verum, ut hæc perquam proxima veritati conjectura ſit, eum quidem librum Stilichonis poſteriorem morte ἁπλῶς eſſe, non autem quanto temporis ſpatio, indicaverit. Quamobrem certior multo ejus epochæ ratio eſt, quæ ex aliarum ſerie lucubrationum colligitur, & cum primis Commentarii in Ezechielem, quem cum ineunti anno 411. adſcribamus, pro certo quoque habemus, Auctore ipſo fidejubente in Præfatione, recens expleto in Iſaiam Commentario, inchoatum. *Finitis*, inquit, *in Iſaiam decem & octo Explanationum voluminibus, ad Ezechiel ...... tranſire cupiebam ...... Et ecce ſubito mors mihi Pammachii, atque Marcellæ, Romanæ urbis obſidio, multorumque fratrum & Sororum dormitio nuntiata eſt*, & cætera, quæ uno tenore ſubſequuntur, idemque tempus deſignant. Viciſſim ne operis initium ante quadringenteſimum decimum putes, hoc vetat ſane luculentiſſimum teſtimonium in Commentariis in ipſum Iſaiam tertio ſtatim libro: *De hac Viſione* (Seraphim) *ante annos circiter triginta quum eſſem Conſtantinopoli, & apud virum eloquentiſſimum Gregorium Nazanzenum tunc ejuſdem urbis Epiſcopum ſanctarum Scripturarum ſtudiis erudirer, ſcio me brevem dictaſſe, ſubitumque tractatum, ut experimentum caperem ingenioli mei*. Hi enim triginta ferme anni ab octogeſimo primo eoque medio ſupra trecenteſimum computandi ſunt: quo tempore Gregorius

regiæ urbis cathedram tenuit, a Majo scilicet post abrogatum Maximum Cynicum ad Julium mensem, quo sese ipse in œcumenico Concilio abdicavit. Atque adeo, ut brevissimam rationem ineas, ac putes trigesimum dici rotundo numero, qui annus fuerit undetrigesimus, eam summam conficias, ut saltem decimo supra quadringentesimum anno inceptam ejus Prophetæ Explanationem fatearis.

Qui hanc excipiunt in Jeremiam Commentarios, aliis subinde elucubrationibus, pro ut res ferebat, interpellatus S. Doctor *per intervalla dictavit*: hocque fere postremum est ejus ingenii monimentum & labor, quem fini proximum mors, aut quæ mortem præivit ægra valetudo, rerumque Ecclesiæ in pejus dilabentium, quibus ferret suppetias, vicissitudo intercepit. Absolvendo operi unus modo aut alter, quo historica narratio contractiori stilo fuerat colligenda, liber desideratur. Nam in Generali Præfatione ostendimus, eam falso hactenus invaluisse veterum ac recentiorum
(1) (1) sententiam, integros viginti fuisse abs Hieronymo elucubratos, quibus jamdiu olim quattuordecim temporum injuria excidissent. Caussam quoque ejus erroris quasi digito monstravimus eam extitisse, quod sex Hieronymi libris in uno aliquo exemplari jam inde ante Cassiodorium quattuordecim Homiliæ Origenis in Jeremiam, quas S. Doctor Latine reddiderat, subnexæ fuerint, atque habitæ totidem librorum loco. Verum hac de re pluribus in ea Præfatione num. 30. quæ si tanti sunt, ut recolas moneo: certum quippe ex earum serie rerum nobis est, S. Doctorem magnis subitisque hæresis Pelagianæ motibus, factionibusque impiorum hominum, qui in eum strenue pro recta fide dimicantem manus injecere, ab incepto abreptum, præstare in eo quod ad finem usque exponere voluisset, non potuisse. Jam sex illos quos aut tantummodo elaboravit, aut certe solos editionis honori permisit, quod eorum ætatem spectat, inter Epistolam ad Ctesiphontem in nostra recensione CXXXIII. & Dialogum contra Pelagianos cum vulgo recepta sententia collocamus. Eaque palmaris caussa est, quod in aliquot librorum Prologis, ejus Epistolæ qua contra Pelagii hæresim velitatur, mentionem facit, iisdemque totidem locis minitatur, nisi hæretici resipiscant, justo volumine eorum insaniæ se responsurum. Ejusmodi est illud in Præfat. secundi libri, *Avertimus parumper aures ne audiamus judicium sanguinis, & interfectorum animas deploremus, qui opinione virtutum, quotidie corruunt in superbiam, & Deo se similes arbitrantur...... Quorum furori respondimus ut potuimus, & si Dominus vitam dederit, plenius responsuri sumus.* Et in librum quartum, *Cui* (hæresi Pelagianorum) *respondere diu tacens, & dolorem silentio devorans crebra fratrum expostulatione compulsus sum, nec tamen hucusque prorupi, ut Auctorum nomina ponerem, malens eos corrigi, quam infamari*. Et in fine: *Verum hæc in proprio, nisi tacuerint, Opere plenius exsequemur*. Sic enimvero hæc videntur accipienda, ut primam illam contra Pelagianos velitationem rogatu Ctesiphontis institutam designet, quum ait breviter primum se & quoquo modo hæreticis respondisse: & vicissim tres intelligat Dialogorum libros, quum id plenius & proprio Opere se pollicetur exsequuturum. Quin id sibi ipse Hieronymus voluisse prioribus hisce Prologi verbis innuit: *Scripta jam ad Ctesiphontem Epistola, in qua ad interrogata respondi, crebra fratrum expostulatio fuit, cur promissum Opus ultra differrem, in quo pollicitus sum me ad cunctas eorum, qui ἀπάθειαν prædicant, quæstiunculas responsurum*. Quum adeo manifestum sit, suisque nos locis ostenderimus, inter utramque elucubrationem annum ferme intercedere, atque illum decimum quintum esse supra quadringentesimum, sive ejus maximam partem: neque hoc porro dubium sit, huicmet anno adscribendos esse Commentarios. Quod si in primo eorum libro descripta ad Ctesiphontem Epistola nullum videatur esse vestigium, neutiquam tamen assentiendum Garnerio, qui in Marium Mercatorem Dissertatione VI. ob eam caussam ad Pelagianæ hæreseos initia librum hunc retrahit, sive anno adscribit supra quadringentesimum decimo tertio. In ipso enim libro in caput Jeremiæ tertium Epistola ad Dardanum *de Terra promissionis* laudatur, quam in Notis Chronologicis ad annum quadringentesimum decimum quartum pertinere osten-

(1) Fraudi fuit doctis Viris, & cum primis Clariss. Muratorio in Dissertationibus Posthumis Italice scriptis Dissert. XLIII. pag. 606. locus Lupi Ferrariens. scribentis ad Papam Benedictum III. circ. an. 855. *Commentarios Beati Hieronymi in Jeremiam, post sextum librum usque in finem prædicti Prophetæ, per eosdem Fratres* (Monachos Romam petentes) *nobis mitti deposcimus in codice veritatis, vestræ Sanctitati, si id obtinuerimus, postquam celeriter exscriptus fuerit, sine dubio remittendos. Nam in nostris regionibus nusquam ulius post sextum Commentarium potuit inveniri, & optamus in vobis recuperare quidquid parvitati nostræ deesse sentimus. Petimus etiam Tullium de Oratore, &c.*

ostendimus, quum fuisset jam ille dignitate Præfecti Prætorio Galliarum denuo defunctus. Hieronymi verba sunt: *Edidi nuper libellum parvum de terra repromissionis*. Equidem postremi duo quintus & sextus, si in sequentem annum differantur, non reluctabor: quando jam hæretici ita videntur invaluisse, ut non solum maledicta, sed violentas etiam manus in recte sentientes adversarios injicerent. Quin etiam ultro fatebimur, quæ in quarti quoque libri Præfatione dici observamus a S. Doctore, compulsum se crebra fratrum expostulatione hæreticis respondere, nec tamen eousque prorupisse, ut Auctorum nomina poneret, rectius videri ad ipsos Dialogorum libros, quam uti fecimus ad Epistolam ad Ctesiphontem, referenda. Verum hæc alios non moveant, nec tam expedita ratione constant, ut lectorem a præconcepta vulgo sententia dejiciant.

Major multo scrupulus in eo est, quod Appendicis loco subnectimus. Cum enim id susceperimus, ut nihil eorum prætermittamus, quæ ad universam Hieronymianorum operum collectionem jure pertineat, Origenis in Isaiam Homilias quæ supersunt omnino novem, Latine olim explicatas, suppresso Interpretis nomine, quod illas Critici impense docti Hieronymo tribuant, quanquam secus, ut probatum imus, res habeat, huc adscitas jussimus, utpote vernilem sobolem germanis fœtibus subservire. Qui illas a Hieronymi calamo profectas volunt, ut plerosque alios omittam, præcipui sunt Rei literariæ Triumviri, Erasmus, Huetius, ac Tillemontius. Atque Erasmus quidem ex eo probat, quod ipse S. Doctor testetur in Catalogo tale quidpiam ex Commentariis Origenis in Isaiam Latine se reddidisse, ubi recensitis duodeviginti in Jeremiam atque Ezechielem Homiliis, quas de Græco Adamantii Latinas fecerat, alias jungit *De Seraphim*, *&* *Osanna*. Et vero de Seraphimis stantibus super folium Domini Isai. VI. 2. prior istarum quæ supersunt Homiliarum agit. Quam leve tamen argumentum hoc sit ad probandum & reliquas, quæ alias Visiones enarrant, Hieronymum habere interpretem, nemo non sentit. Sed illud apprime falsum, laudato *de Seraphim* syntagmate quidpiam denotari aliud, quam quæ ita inscribitur ad Damasum Epistola, ac numerum in nostra recensione decimum octavum tenet: quæque tantum abest, ut ab aliquo Origenis Tractatu desumta sic Latine adornata sit, ut potius contra ipsius Origenis sententiam non semel pugnet. Verosimilior Huetio conjectura capitur ex stilo, delectuque dictionum quarumdam, quas frequentius, ait, sibi Hieronymus adsciscere amat. Quas profert in exemplum, hæ sunt: *absconsus*, *Dominicus*, *nuncupativus*, *principale*, pro eo quod est τὸ ἡγεμονικὸν, *principari alicui*, *principalis*, *Prophetes*, *repromitto*, *repromissio*, *speculatorius*, *turpiloquium*, *Zabulus*, *cuncta Evangeliorum*. Ego vero ex his quædam sequioris Latinitatis vocabula, ut sunt, *nuncupativus*, *principari*, *speculatorius*, *turpiloquium*, *cuncta Evangeliorum*, atque his similia, nedum frequentiora esse in Hieronymi scriptis, pernego prorsus inveniri. Reliqua si quando fortasse occurrant, non ejus propria esse contendo, sed illi cum universo Scriptorum ejus ævi choro communia. Ait deinde cum Nona ex his in Isaiam Homiliis postrema sui parte truncata sit in editis æque ac mss. libris, eique supplendæ detracta olim fuerit postrema pars Homiliæ itidem nonæ in Jeremiam, quam nemo dubitat, Hieronymi interpretationem esse, facile fieri potuisse, ut librarius imprudens ad describendam postremam illius partem, in hujus postremam casu inciderit; hinc vero non inane sumi argumentum Homiliarum in Isaiam non secus interpretem fuisse Hieronymum ac Homiliarum in Jeremiam. Dixisset hinc colligi, quod profecto unum potest, conjectas in unum Origenianorum Operum exemplar in utrumque Prophetam Homilias, nulla Interpretis, ut usuvenit in antiquis libris, sed Auctoris ratione habita: idque unum veteri librario fraudi fuisse, quod nonum utraque locum obtineret. Sed jam Tillemontii argumenta expendamus. Ruffinus, ait ille, ut favoris in Origenem Hieronymi exemplo suspicionem purgaret, eum scribit in Præfat. ad librum *de Principiis*, *ultra septuaginta libellos Origenis*, *quos Homileticos appellavit*, *transtulisse*. Si rationem ineas ex omnibus, duodetriginta in Jeremiam & Ezechielem, triginta quoque novem in Lucam, tum duabus in Canticum Canticorum, nonnisi sexaginta novem summam conficias; ut nihil adeo sit dubium, numerandas simul esse istas in Isaiam, quas nominatim lib. 2. Invectivarum num. 26. ait fuisse abs Hieronymo, cum Latine redderentur, Catholico sensui, quibusdam immutatis, accommodatas. De hoc altero testimonio mox dicam: nunc ad primum quod ex summa conficitur argumentum, nihil hoc mirum esse

ajo,

ajo, si quas sexaginta novem esse colligimus, Ruffinus dixerit ultra *septuaginta*, ut rotundo, quod fieri amat, numero uteretur: nonnihil etiam exaggeraret, quo ipse excusabilior videretur in Origenicis libris Latine interpretandis, si plus jactaret adversarium in eadem palæstra exercitum. Potuit (1) & invidiosa diligentia objicere quæ occurrunt ἀποσπασμάτια scriptis Hieronymianis ex Adamantio intermixta: quidvis tandem aliud eo explendo numero, ut vere dixerit Presbyter Aquilejensis, liceat excogitare, quam quod volunt, Homilias in Isaiam, quæ nullæ sunt, comprehendisse: & quas (sic opinor) si præter sexaginta novem laudatas novisset, jam non septuaginta, sed ultra octoginta obliqua illa sedulitate laudasset. Testimonium porro illud ex secundo Invectivarum num. 26. quamquam alios multo magis sollicitat, non dissimulo. Opponit Hieronymo Ruffinus, quod multa ex Origenis libris, quæ Christianas aures movissent, in interpretatione Latina aut penitus subtraxerit, aut commodo sensu explicarit: cumque aliquot in hanc rem exempla adduxisset, *Hæc*, inquit, *& mille alia his similia in interpretationibus tuis, sive in his ipsis Homiliis* (in Lucam) *sive in Jeremia, vel in ISAIA, maxime autem in Ezechiele subtraxisti*. Hoc scilicet palmare est argumentum ad Homilias in Isaiam Hieronymianæ interpretationi adscribendas; nam & Homiliæ sunt, quod nemo dubitarit, eæque abs Hieronymo certocertius in Latinum ex Adamantio refusæ, quæ præcedunt proxime, ac subsequuntur in Jeremiam, & in Ezechielem. Attamen non eam fuisse Ruffini mentem, nihilque illum de Homiliis in Isaiam cogitasse; sed aliud voluisse Hieronymi scriptum in eum Prophetam cavillari, & pro certo habeo, & paucis demonstro. Scripserat S. Doctor ad Damasum Tractatum, sive Epistolam in nostra recensione XVIII. de Seraphim, quæ Isaiæ Visio est cap. sexto: eumque locum, ubi duo Seraphim stantia in circuitu throni, & clamantia describuntur, quæ Origenes exposuerat Dominum nostrum Jesum Christum, & Spiritum Sanctum, ille pro Vetere ac Novo Testamento est interpretatus, illa sententia, in quam Græci Latinique passim concesserant, multis improbata. Postea nec semel, cum veluti Origenis symmystes injuriose ab æmulis traduceretur, quantum ab ejus placitis abhorreret, hoc ipso exemplo comprobavit. Id videre est cum alibi, tum præcipue Epist. 84. ad Pammachium & Oceanum num. 3. ubi, *In lectione*, inquit, *Isaiæ, in qua duo Seraphim clamantia describuntur, illo* (Origene) *interpretante Filium & Spiritum Sanctum, nonne ego detestandam expositionem in duo Testamenta mutavi? Habetur liber in manibus ante viginti annos editus*. Hic enimvero libellus est, seu Tractatus de Isaiæ Visione, quem notat Ruffinus: hæc Origeniana illa opinatio, quam ait, sibi permisisse Hieronymum ab eo quem præferebat sensu, ad meliorem convertere. Nullæ heic Homiliæ sunt in Isaiam: nihilque in eo laborandum ut in earum prima, quod facit Tillemontius, locum commoda interpretatione oblitum, aut plane dissimulatum reperias.

Sed ut, explosis quæ illas adstruebant argumentis, demum & caussas nonnullas proferamus, quibus constet, Hieronymo penitus abjudicandas: optimum illud cum primis esse velim antiquis Scriptoribus internoscendis argumentum, quod ex stilo sumitur. Tum næ ille in Hieronymiana lectione plane hospes sit, qui semilatinum, nequid plus dicam, interpretem, pro Hieronymo habeat. Huetius, opinor, cum ex eo quædam adduxit mediæ Latinitatis vocabula ad præconceptam opinionem asserendam, quam potius everti ostendimus comparatione, multo tamen illis sequiora callide dissimularit: quod genus sunt, *figuraliter*, *invenibile*, *illud negotiorum*, pro *illud rei*, *magniloquax*, *sufficiens isto*, pro hac *contentus re*, atque his similia; hujus enim elegantiæ totus est sermo reliquus, subobscurus, incompositus, ne de syntaxi, dicam aut agresti, aut ad Græcum ficta pueriliter. Stilus iste, si quod sentio profiteri liceat, Ruffini est, quem & maxime Origenianis scriptis Latine interpretandis dedisse operam, & barbaræ loquutionis tam sæpe accusari scimus abs Hieronymo, ut de Græcis bonis Latina fecisse diceretur non bona. Quod si rem acu tetigi, miror magis, Ruffinum ipsum propriis fœtibus pro aliena sobole supponendis adhiberi fidejussorem. Jam vero (quæ alia sunt rationum momenta, ut a Hieronymianis removeantur) S. Pater cum cætera in Catalogo recensuerit, quæ ex Origene fuerat interpretatus, Homiliarum in Isaiam nunquam meminit: neque integrum est

(1) Potuit & Tractatus decem in Psalmos, quos ab Origenis Græco translatos in Latinum fuisse abs Hieronymo, propius ad fidem est, ob oculos habuisse.

eſt opinari, poſt Catalogum manum earum interpretationi admoviſſe; ab eo enim tempore Origeniana doctrina in hæreſim prolabente, ita illam animo exſpuit, ut confutare potius, quam Latinis propinare auribus deinceps ſtuduerit. Ad hæc in ipſis in Iſaiam Commentariis, cum ſubinde ejus verſionis commemorandæ fuiſſet nedum occaſio, ſed neceſſitas, numquam meminit: & in Præfatione prioris libri cum ipſas laudet *vigintiquinque Homilias* Origenis in hunc Prophetam, ne verbo quidem ex illis novem iſtas Latine a ſe redditas monet. Denique & Prologo carent Homiliæ iſtæ, quod unum eſſe diſcrimen ad Hieronymianas ab aliorum interpretationibus internoſcendas notat Gelaſius: carent quoque Mſſ. auctoritate, aut veteris alicujus teſtimonii ſuffragio: atque ut ſemel dicam, ita abs Hieronymi ingenio diſſident, ut mirari non deſinam, doctiſſimos viros habere illas pro Hieronymianis potuiſſe.

Tomum claudit *in Iſaiam parvula adbreviatio de capitulis paucis*, cujus quantum oporteat ad faciendum de Auctore periculum, nunc primum in lucem edimus. Adſcribitur illa quidem Hieronymo in Veronenſis Bibliothecæ antiquiſſimo, atque optimæ cum primis notæ mſ. libro, qui numero 24. ex nigro colore (ſunt enim ex rubro alii) prænotatur, & quædam alia continet vere Hieronymiana. Nihiloſecius non puto in eo laborandum, ut adductis argumentis falſo illam probemus magno Hieronymo tribui, a cujus germana ipſa in hunc Prophetam Explanatione ſuppoſititiæ fraudis arguitur. Abunde ſatis erudito Lectori ſit, eam non omnino oſcitanter luſtraſſe oculis, ne fucum ſibi ex hac vetuſtatis memoria fieri patiatur; & plane intelligat, ſtudioſum quempiam pleraque omnia ex genuino Hieronymi Commentario ſublegiſſe, junxiſſe autem non valde felicibus auſpiciis, partimque additis, ac partim detractis verbis, ſuo illa ingenio coaptaſſe.

ELEN-

ELENCHUS LIBRORUM

QUI IN HOC QUARTO TOMO CONTINENTUR.

COMMENTARIORUM IN ISAIAM libri XVIII. col. 1.
COMMENTARIORUM IN JEREMIAM libri VI. col. 834.

APPENDIX.

Homiliæ Novem Origenis in Isaiam, quarum Latina interpretatio Hieronymo tribuitur. col 1097.
Parvula Adbreviatio in Isaiam ex Mss. Veronensi. col. 1141.

INCI-

INCIPIT PROLOGUS SANCTI HIERONYMI PRESBYTERI IN EXPOSITIONEM ISAIÆ PROPHETÆ.

EXPLETIS [a] longo vix tempore in duodecim Prophetas viginti explanationum Libris, & in Danielem Commentariis, cogis me, Virgo Christi Eustochium, transire ad Isaiam: & quod sanctæ matri tuæ Paulæ, dum viveret, pollicitus sum, tibi reddere. Quod quidem & eruditissimo viro [b] fratri tuo Pammachio promisisse me memini: quumque in affectu par sis, vincis præsentia. Itaque & tibi & illi per te reddo quod debeo, obediens Christi præceptis, qui ait: *Scrutamini Scripturas*: Et, *Quærite, & invenietis*. Ne illud audiam cum Judæis: *Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei*. Si enim juxta Apostolum Paulum Christus Dei virtus est, Deique sapientia; & qui nescit Scripturas, nescit Dei virtutem ejusque sapientiam: ignoratio Scripturarum, ignoratio Christi est. Unde orationum tuarum [c] fultus auxilio, quæ diebus ac noctibus in Dei lege meditaris, & templum es Spiritus Sancti, imitabor Patremfamilias, qui de thesauro suo profert nova & vetera; & sponsam dicentem in Cantico Canticorum: *Nova & vetera, fratruelis meus, servavi tibi*; sicque

Joan. 5. 39. Mat. 7. 7. Idid. 22. 29. 2. Cor. 1. 24.

a Exegimus hosce Commentariorum in Isaiam libros ad Codicem Palatinatum 172. tum alium Vaticanum 322. Maximam quoque eorum partem contulimus cum duobus Ambrosianis, altero S. litera, & num. 45. altero E. & 98. prænotatis. Ubi vero codicibus aliis, qui unum aut alterum tantum Hieronymianæ hujus expositionis librum continerent, usi sumus, illos suis quosque locis laudamus.

b Puta spiritus vocabulo dici, non carnis: tametsi Paulinæ, quæ Pammachio nupserat, vere soror Eustochium fuit.

c Palatin. 172. *salvatus*, pro *fultus*.

Cant. 7. 13. ſicque exponam Iſaiam, ut illum non ſolum Prophetam, ſed Evangeliſtam & Apoſtolum doceam. Ipſe enim de ſe & de cæteris Evangeliſtis ait: *Quam ſpecioſi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pa-*
Iſa. 52. 7. *cem*. Et ad ipſum quaſi ad Apoſtolum loquitur Deus: *Quem mit-*
Iſa. 6. 8. *tam, & quis ibit ad populum iſtum?* Et ille reſpondit: *Ecce ego, mitte me.*

Nullusque putet, me voluminis iſtius argumentum brevi cupere ſermone comprehendere: quum univerſa Domini ſacramenta præſens Scriptura contineat; & tam natus de Virgine Emmanuel, quam illuſtrium patrator operum atque ſignorum: mortuus ac ſepultus, & reſurgens [a] ab inferis, & Salvator univerſarum gentium prædice-
a
b tur. Quid loquar de Phyſica, Ethica & [b] Logica? Quidquid Sanctarum eſt Scripturarum: quidquid poteſt humana lingua proferre, & mortalium ſenſus accipere, iſto volumine continetur. De cujus
Iſa. 11. 29. & 12. myſteriis teſtatur ipſe qui ſcripſit: *Et erit vobis viſio omnium, ſicut verba libri ſignati: quem quum dederint ſcienti literas, dicent: Lege iſtum: Et reſpondebit: Non poſſum, ſignatus eſt enim. Et dabitur liber neſcienti literas: diceturque ei, lege, & reſpondebit, neſcio literas.* Sive igitur hunc librum dederis neſcienti literas Populo nationum, reſpondebit: Non poſſum legere: quia non didici literas Scripturarum; ſive dederis Scribis & Phariſæis, qui Regis literas noſſe ſe jactant, reſpondebunt: Non poſſumus legere: quia ſignatus eſt liber. Qui idcirco eis ſignatus eſt: quoniam non receperunt eum quem ſignavit Pater: qui habet cla-
Joan. 6. 27. vem David: *Qui aperit, & nemo claudit; qui claudit, & nemo aperit.*

Neque vero, ut Montanus cum inſanis feminis ſomniat, Pro-
Apoc. 3. 7. phetæ in ecſtaſi ſunt loquuti, ut neſcierint quid loquerentur; & quum alios erudirent, ipſi ignorarent quid dicerent. De quibus Apoſtolus ait: *Neſcientes quæ loquantur, neque de quibus affirment*: ſed jux-
1. Tim. 1. 7. ta Salomonem qui loquitur in Proverbiis: *Sapiens intelligit quæ pro-*
Prov. 16. 23. *fert de ore ſuo; & in labiis ſuis portabit ſcientiam*, etiam ipſi ſciebant quid dicerent. Si enim ſapientes erant Prophetæ, quod negare non poſſumus; & Moſes omni eruditus ſapientia loquebatur ad Dominum, & Dominus reſpondebat ei; & de Daniele ad principem Tyri dicitur: *Numquid ſapientior es Daniele?* & David ſapiens erat qui gloriabatur in Pſalmo: *Incerta & occulta ſapientiæ tuæ manifeſtaſti mihi*;
Ezech. 28. 3. Pſ. 50. 8. quomodo ſapientes Prophetæ inſtar brutorum animantium quid dicerent, ignorabant? Legimus & in alio Apoſtoli loco: *Spiritus Prophetarum Prophetis [c] ſubjecti ſunt*: ut in ſua habeant poteſtate, quan-
1. Cor. 14. 32. do taceant, quando loquantur. Quod ſi cui videtur infirmum, il-
c lud ejuſdem Apoſtoli audiat: *Prophetæ duo aut tres loquantur, & alii*
Ibid. 29. *dijudicent: ſi autem alii fuerit revelatum ſedenti, prior taceat.* Qua poſſunt ratione reticere, quum in ditione ſit ſpiritus qui loquitur per Prophetas, vel tacere, vel dicere? Si ergo intelligebant quæ dicebant,

a Vatican. 322. *reſurgens a mortuis.*

b Sic & mſs. plerique habent, & veteres quoque editi libri præferebant. Perperam Martianæus de ſuo fecit *Theologica* ex præconcepta opinione ex Epiſt. XXX, ad Paulam de Alphabeto num. 1. At ibi quoque tradit Hieronymus ſatis luculenter, partiri *Philoſophos diſputationes ſuas in Phyſicam, Ethicam, Logicamque*: minime omnium *Theologicam* nominat. Quin ſubdit pro *Logica* noſtros *Theoricen* ſibi vendicare: atque ita reſtituendum, uti fecimus, locum adducto ex Origene luculentiſſimo teſtimonio oſtendimus: unde & ſiquid mutare ex aliis mſſ. heic mavis, *Theorica*, non *Theologica* reſcribendum omnino ſit. Vide quæ in eum locum animadvertimus, tum in Epiſt. CXXI. ad Algaſiam Quæſt. X. in fine: maxime vero in Commentar. in Eccleſiaſten cap. 1. not. e.

c Palat. *ſubjectus eſt, & in ſua habet poteſtate.*

bant, cuncta ſapientiæ rationiſque ſunt plena. Nec aer voce pulſatus ad aures eorum perveniebat; ſed Deus loquebatur in animo Prophetarum, juxta illud quod alius Propheta dicit: *Angelus qui loquebatur in me*. Et: *Clamantes in cordibus noſtris, Abba, pater*. Et: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus*. Zach. 1. 9. Gal. 4. 6. Pſ. 84. 9.

Unde poſt hiſtoriæ veritatem, ſpiritualiter accipienda ſunt omnia: & ſic Judæa & Jeruſalem, Babylon & Philiſthiim, & Moab & Damaſcus, Ægyptus & deſertum mare, Idumæa & Arabia, ac vallis Viſionis, & ad extremum Tyrus, & Viſio quadrupedum intelligenda ſunt; ut cuncta quæramus in ſenſu, & in omnibus his, quaſi ſapiens architectus Paulus Apoſtolus jaciat fundamentum, quod non eſt aliud præter Chriſtum Jeſum. Magnique laboris & operis eſt, omnem Iſaiæ librum velle ediſſerere, in quo majorum noſtrorum ingenia ſudaverunt: Græcorum dico. Cæterum apud Latinos grande ſilentium eſt, præter ſanctæ memoriæ martyrem Victorinum, qui cum Apoſtolo dicere poterat: [a] *Etſi imperitus ſermone, non tamen ſcientia*. 2. Cor. 11. 9. Scripſit enim in hunc Prophetam juxta Editiones quattuor, uſque ad Viſionem quadrupedum in deſerto, Origenes triginta volumina, e quibus viceſimus ſextus liber non invenitur. Feruntur & alii ſub nomine ejus de Viſione τετραπόδων, duo ad Gratam libri, qui pſeudographi putantur; & vigintiquinque [b] Homiliæ, & Σημειώσεις, quas nos *Excerpta* poſſumus appellare. Euſebius quoque Pamphili juxta hiſtoricam explanationem [c] quindecim edidit volumina; & Didymus, cujus amicitiis [d] nuper uſi ſumus, ab eo loco ubi ſcriptum eſt: *Conſolamini, conſolamini populum meum, ſacerdotes. loquimini ad cor Jeruſalem*, Iſai. 40. 1. uſque ad finem voluminis, decem & octo edidit tomos. Apollinaris autem more ſuo ſic exponit omnia, ut univerſa tranſcurrat, & punctis quibuſdam atque intervallis, immo compendiis grandis viæ ſpatia prætervolet: ut non tam Commentarios quam indices capitulorum nos legere credamus. Ex quo animadvertis, quantæ difficultatis ſit, ut Latini noſtri, quorum aures faſtidioſæ ſunt, & ad intelligendas Scripturas ſanctas nauſeant, plauſuque tantum eloquentiæ delectantur, mihi ignoſcant, ſi prolixius loquutus fuero; quum Iſaias duodecim Prophetis juxta numerum verſuum, aut æqualis, aut major ſit. Sicubi autem prætermiſſis LXX. de Hebraico diſputavi, illud in cauſſa eſt, quod aut eadem, aut ſimilia ſunt pleraque cum cæteris, & duplici Editione propoſita, nolui libros explanationis extendere, qui etiam in ſimplici explanatione modum brevitatis excedunt. Sed jam propoſitum exequamur.

EXPLICIT PROLOGUS.

a *Non enim æque Latine ac Græce noverat, unde opera ejus grandia ſenſibus, viliora ſunt compoſitione verborum* inquit ipſe Hieronymus in Catalogo, quibus paria habet in Epiſt. 70. ad Magnum. Cæterum Victorini Commentarium iſtud cum pleriſque aliis intercidit.

b Palat. *& viginti ſex Homiliæ &c.* Alia porro videtur in Philocalia τῶν σημειώσεων notio tradi, quod Cl. Huetio obſervatum eſt, quaſi σημειώσεις Tomis ipſæ conſtarent, & neutiquam pro *Excerptis*, ſive Scholiis, ſed pro juſtis Commentariis habendæ ſint. Proprie autem σημειῶσαι *adnotare* eſt, ſive *Commentarium ſcribere*, vel ſcriptum aliquod ad aliud adjicere, unde *Adnotationes* commode intelligi poſſunt.

c Memoriæ, ut videtur, lapſu, niſi in librarios culpa torquenda ſit, *quindecim* heic numerat Euſebii libros in Iſaiam, quos dixerat in catalogo *decem* tantummodo; nec ſane plures extitiſſe aliis quoque argumentis evincitur. Ex illis porro multa ſæpe Hieron. in ſuos Commentarios tranſtulit, quæ ſubinde nos ex Cl. Montfauconii editione indicabimus.

d Quindecim tamen anni plus minus elapſi erant, ex quo Didymus diem obierat, ſiquidem anno 396. quod certis Auctoribus, Palladio cap 4. Lauſiac. Hiſt. Sigeberto, ipſoque in primis Hieronymo in Catalogo comprobatur, finem vivendi fecit. S. vero Doctor circa an. 410. hoſce Commentarios elabo[illegible]

COMMENTARIORUM S. HIERONYMI IN ISAIAM PROPHETAM

LIBER PRIMUS.

Caput I.

VISIO *Isaiæ, filii Amos, quam vidit super Judam & Jerusalem, in diebus Oziæ, Joatham, Achaz & Ezechiæ, regum Juda*. Pro *Juda*, in quo significantur duæ tribus, LXX. & Theodotio posuere, *Judæam*, quæ totam terram duodecim tribuum ostendit. Et pro eo quod nos ex Hebræo vertimus, *super Judam & Jerusalem*: illi interpretati sunt, *contra Judæam & Jerusalem*. Symmachus more suo manifestius, [a] *de Juda & Jerusalem*; ut nec prospera, nec adversa velit titulo demonstrari: sed ea quæ de Juda & Jerusalem in utramque partem Propheticus sermo prædixerit. Ergo Isaias principaliter de duabus loquitur tribubus, Juda & Benjamin: exceptis decem, quæ in Samaria erant, & vocabantur Ephraim & Israel; & quas sub Ozia rege Juda, & Jerusalem, Phul rex Assyriorum vastare jam ceperat. Denique quinquagesimo & secundo imperii ejus anno, regnante apud Samariam Phacee filio Romeliæ, *venit Teglathphalasar rex Assyriorum, & cepit Ajon & Abel, domum Maacha: & Janoe & Cedes & Asor & Galaad & Galileam, omnem terram Nephthali, & transtulit eos in Assyrios*. Ex quo ostenditur, vicina eversione Samariæ in commonitionem duarum tribuum hæc universa narrari.

4. Reg. 15. 19. & 29.

Quattuor Prophetæ uno tempore.

Ozias autem ipse est, qui & Azarias, duplici nomine. Et uno quidem atque eodem tempore Isaiam, Osee, Joel, & Amos prophetasse, ex regibus qui ponuntur in titulo, cognoscimus: sed principium verbi Domini fuit in Osee filio Beeri. Amos autem pater Isaiæ, non ut plerique autumant, tertius duodecim Prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebræos scribuntur li-

A teris. Iste primam & extremam literas habet ALEPH & SADE; ille AIN & SAMECH: & iste secundum quosdam interpretatur *fortitudo*, sive *robustus*; ille, *populus durus* vel *gravis*: de quo in Amos plenius diximus. Non solum autem hic Propheta, sed & alii, quum habeant in titulo: *Visio quam vidit Isaias*, sive Abdias, non inferunt quid viderint. Verbi gratia: *Vidi Dominum Sabaoth sedentem super* B *thronum excelsum & elevatum, & Seraphim duo in circuitu ejus*; sed quæ dicta sunt, narrant, id est: *Audi cœlum, & auribus percipe terra*. Et: *Hæc dicit Dominus Deus ad Idumæam. Auditum audivi a Domino, & legatum ad gentes misit*. Prophetæ enim prius vocabantur videntes, qui dicere poterant: *Oculi nostri semper ad Dominum*. Et: *Ad te levavi oculos meos qui habitas in celo*. Unde & Apostolis a Salvatore præci- C pitur: *Levate oculos vestros, & videte regiones: quia jam albæ sunt ad messem*. Istos cordis oculos, & sponsa habebat in Cantico Canticorum, cui sponsus dicit: *Vulnerasti cor meum, soror mea sponsa, uno ex oculis tuis*. Et in Evangelio legimus: *Lucerna corporis tui est oculus tuus*. In veteri quoque dicitur Instrumento, quod populus viderit vocem Dei. Ex quo Montani deliramenta conticeant, qui in ecstasi, & cordis amentia Prophetas putat ventura di- D xisse: neque enim videre poterant quod ignorabant. Scio quosdam Judæam & Jerusalem de cælestibus interpretari, & Isaiam sub persona Domini Salvatoris: quod captivitatem illius provinciæ in nostra terra prænuntiet; & postea reditum [b] conscensumque ad montem sanctum in diebus novissimis. Quæ nos contraria Christianorum fidei judicantes, universa despici-

אמוץ

עמוס

Isaiæ. 6. 1. & 2.

Abdæ 1. 1.

Psal. 24. 15.

Psal. 122. 1.

Joan. 4. 35.

Cant. 4. 9.

Matth. 6. 22.

Exod. 20. 18.

Contra millenarios.

[a] Penes Eusebium Demonstrat. Evang. pag. 66. Symmachus habet, ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ὑπὲρ τῆς Ἱερουσαλήμ. Super Judæam & Jerusalem. Rectius Hieronymus legit, περὶ Ἰούδα καὶ Ἱερουσαλήμ. De Juda, & Jerusalem.

[b] Antea erat *consensumque*.

despicimus, & sequentes historiæ veritatem, sic interpretamur spiritualiter, ut quidquid illi de cælesti Jerusalem somniant, referamus ad Christi Ecclesiam, & ad eos qui vel propter peccata egrediuntur ex ea, vel ob pœnitentiam revertuntur ad sedem pristinam, de qua & illud in hoc eodem

Isai. 60, 1. & seq. Propheta dici arbitramur: *Illuminare, illuminare, Jerusalem: venit enim lux tua, & gloria Domini super te orta est*: Et, *In te apparebit Dominus, & gloria illius super te ostendetur: & gradientur reges in lumine tuo, & gentes in splendore tuo: quando venient omnes filii ejus de longe, & filiæ illius in humeris portabuntur, & operient eam cameli Madian, & Epha, afferentes aurum & thus: & greges Cedar congregabuntur in Jerusalem, & arietes Nabaioth properabunt, & erunt placabiles hostiæ super altare Domini.*

Quando Isaias prophetaverit. Quodque in titulo ponitur prophetasse eum sub Ozia, & Joatham, & Achaz, & Ezechia, regibus Juda, non ut in aliis Prophetis confuse intelligendum est, ut nesciamus quid sub quo specialiter rege dictum sit: sed usque ad finem voluminis scriptum refertur, quid seorsum sub Ozia, & quid sub Joatham, & quid sub Achaz, & quid sub Ezechia ei a Domino revelatum sit. Sciamus quoque Eze-

a chiam in Jerusalem [a] duodecimo anno Romuli, qui sui nominis in Italia condidit civitatem, regnare cepisse: ut liquido appareat, quanto antiquiores sint nostræ historiæ, quam gentium cæterarum. Interpretatur autem Isa-

b ias, [b] *salvatus Domini*: Juda, *confessio*: Jerusalem, *visio pacis*: Ozias, *fortitudo domini*: Joatham: *domini perfectio*: Achaz, *tenens* sive *robustus*: Ezechias, *imperium domini*. Qui igitur Domino præsidente salvatur, & est filius Amos, id est, fortis atque robusti, cernit spiritualiter visionem confessionis, dum antiqua peccata deplangit: & pacis, dum post pœnitentiam transit ad lucem, & æterna pace requiescit: cunctaque illius tempora transeunt sub fortitudine Domini, & perfectione ejus ac robore.

Quumque omnia fecerit, dicet illud Evangelicum: *Servi inutiles sumus: quod enim debuimus facere, fecimus.* Luca 17.10.

Audi cælum, & auribus percipe terra: quia Dominus loquutus est. Supra, quis ℣. 2.
Propheta, cujus filius, quid contra Judam & Jerusalem, sive super Judam & Jerusalem, & quo tempore viderit, titulo demonstratum est: nunc cælum & terram ad audiendum provocat. In cælo supernas significans angelicasque virtutes: in terra mortalium genus, μετωνυμικῶς ab his quæ continent, ea quæ continentur. Sive quia per Mosen testes vocaverat Dominus cælum & terram, dans populo Israel legem suam, & dixerat: *Attende cælum, & loquar: audiat terra verba oris mei*: post prævaricationem populi, eosdem rursum in testimonium vocat, ut cuncta elementa cognoscant, juste Deum in ultionem mandatorum suorum ad iracundiam concitatum. Pro *cælum*, Hebraicum SAMAIM *cælos* sonat, plurali numero: maxime quum *audite* dixerit, id est, SEMU, quod plurali effertur numero, non singulari. Sed quidam volunt pluraliter quidem dici cælos, sed singulariter intelligi, juxta illud quod singulas civitates, Thebas & Athenas vocamus. Estque Hebraici characteris idioma, ut [c] omnia quæ in syllabam finiuntur IM masculina sint, & pluralia, ut Cherubim & Seraphim. Et quæ in OTH, feminina & pluralia: ut Sabaoth. Et hoc notandum quod cælis dicatur, *audite*, terræ, *auribus percipe*: ea enim quæ excelsa sunt, majorem habent intelligentiam: quæ humiliora, terrenis sensibus involvuntur. Unde & Salvator in Evangelio: *Qui habet*, inquit, *aures audiendi, audiat*. Si quis igitur cælum est, & habet municipatum in cælestibus, audiat mystice quæ dicuntur. Si quis terrenus, simplicem sequatur historiam. Illud quoque animadvertendum, quod non dixerit: *Audi cælum, & auribus percipe terra*, quid vobis [d] loquutus sit Dominus; sed quid loquutus sit mihi, ut quod ego audivi in spiritu, vobis refe-

Deut. 32. 1. — שמים — שמעו — c ים — ות — Matth. 11. 15. — d

[a] Paria his sunt, quæ tradit Epist. 18. ad Damasum num. 1. quæ & Martian. in hunc locum laudat. *Regnavit Ozias annis quinquaginta duobus, quo tempore apud Latinos Amulius, apud Athenienses Agamestor undecimus imperabat. Post cujus mortem Isaias Propheta hanc visionem, quam explanare nunc nitimur, vidit, id est, eo anno quo Romulus, Romani imperii conditor, natus est: sicut manifestum esse poterit iis, qui voluerint legere Temporum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus.* Porro an. mundi 3256. Romam fuisse conditam, vulgo recepta sententia est.

[b] In Nominum libris plerumque *salus Domini* exponitur: olim erat *salvator*.

[c] Quædam excipiuntur ex utraque parte, quæ Grammatici vulgo notant.

[d] Duo mss. *loquuturus* heic pro *loquutus*.

referam, qui ipsum loquentem audire non meremini. * Quidam cælum & terram quasi animantia ad audiendum provocari putant, juxta illud, quod de terra in alio loco dicitur: *Qui respicit terram, & facit eam tremere*: quum hoc potestatis Dei sit, non terrenæ intelligentiæ.

* Origenistæ.

Psal. 103. 32.

Filios genui, & exaltavi: ipsi autem spreverunt me. Pro quo Symmachus & Theodotio ita verterunt: *Filios enutrivi, & exaltavi*. Ab hoc loco narrat Propheta, quid Dominus sit loquutus, quod populum Israel, quos servos communi lege condiderat, in filios verterit, dixeritque: *Filius primogenitus meus Israel*. Denique & Dominus in Evangelio Apostolis repromittit, quod si fecerint voluntatem ejus, jam non appellet eos servos, sed amicos. Quod si superbierit Israel, audiens se esse primogenitum: intelligat primogenitum idcirco se dici, quia secundi filii significentur ex gentibus. Non enim appellatur unigenitus, qui excludat fratres cæteros; sed primogenitus, ut monstret & alios sequuturos: & tamen juxta mysteria Scripturarum, non primogeniti accipiunt hæreditatem, sed secundi. Primogenitus fuit Cain, sed Abel munera placuerunt Deo. Primogenitus Ismael, sed Isaac accepit hæreditatem. Primogenitus Esau, sed benedictionem patris Jacob supplantator eripuit. Primogenitus Ruben, sed tamen benedictio seminis Christi transfertur ad Judam. Itaque illi juxta vocationis ordinem primi fuerunt, & appellabantur caput: nos secundi qui dicebamur cauda, versi sumus in caput, & Dei appellamur filii. *Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri*. Nec accepimus spiritum servitutis in timore, sed spiritum adoptionis, in quo clamamus: Abba, Pater: quia perfecta dilectio foras mittit timorem. Melius est autem juxta Hebraicum legere, *Filios enutrivi*, quam *genui*; ne videatur illi * dicto, quod in Joannis Epistola legimus, esse contrarium: *Omnis, qui natus est ex Deo, non peccat*. Ergo isti si nati sunt ex Deo, quomodo peccare potuerunt: quum omnis qui ex Deo natus est, peccare non possit?

Exod. 4. 22.
Joan. 15. 15.
Joan. 1. 12.
Rom. 8. 15.
1. Joan. 4. 18.
* al. dictum
Ibid. 3. 9.

V. 3. *Cognovit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui. Israel non cognovit, populus meus non intellexit*. Pro quo soli LXX. transtulerunt: *Israel autem me non cognovit, & populus me non intellexit*. Ut juxta cæteros & Hebraicum, possessorem suum Israel non cognoverit, & præsepe Domini sui populus non intellexerit. Et est sensus perspicuus: Ego eos adoptavi in filios, & feci populum peculiarem, & partem meam ac funiculum hæreditatis meæ, appellavique primogenitos; illi autem nec hoc quidem fecerunt, quod bruta faciunt animalia, ut beneficiis vincerentur, & intelligerent pastorem ac nutricium suum. Nec comparavit eos canibus, quod sagacissimum genus animantium est, & pro parvo cibo dominorum tecta defendit: sed stolidioris sensus bovi & asino, quorum alterum carpenta trahens, durissimas terræ glebas vertit vomere, alterum portat onera, & hominum in gradiendo laborem temperat: unde & jumenta appellantur ab eo, quod juvent homines. Potest hic locus & de Deo Patre intelligi: sed magis refertur ad Filium, quod non cognoverit eum, neque susceperit populus Israel: cujus diem Abraam vidit, & lætatus est: & in cujus adventum omnium Prophetarum vota pendebant. Qui & in Evangelio ad Jerusalem loquitur: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti?* Quærimus ubi pariter legerimus bovem & asinum? In Deuteronomio scriptum est: *Non arabis in vitulo simul & asino*. Et in hoc eodem Isaias: *Beatus qui seminat super omnem aquam, ubi bos calcat & asinus*. Simul arat in bove & asino Ebion, dignus pro humilitate sensus, paupertate [a] nominis sui; qui sic recipit Evangelium, ut Judaicarum superstitionum, quæ in umbra & imagine præcesserunt, cæremonias non relinquat. Beatus est autem qui seminat in eloquiis Scripturarum tam Veteris quam Novi Instrumenti: & calcat aquas occidentis literæ, ut metat

Matth. 23. 37.
Deut. 22. 10.
Isai. 32. 20.

a Id vero plerique eruditorum negant, ab Ebione quodam ejus censeos Auctore Ebionitas appellatos. Et facile per allusionem ad voluntariam paupertatem (siquidem אביון Hebraice *inopem* sonat) nomen adduxisse sibi videntur: Christiani ex Legali inopia, & mentis sensusque egestate denominaignt. Origenes in Philocal τῆς πτωχείας τῆς διανοίας ἐπώνυμος, *paupertatis suæ mentis cognomines vocat*. Et Euseb. Eccl. Hist. l. 3 c. 27. τοῦ Ἐβιωναίων ὀνόματος τὴν τῆς διανοίας πτωχείαν αὐτῶν ὑποφαίνοντος· ταύτῃ γὰρ ἐπίκλην ὁ πτωχὸς παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται: *Ebionis nomine paupertatem mentis eorum denotante: sic enim pauper apud Hebræos nominari solet*.

tat fructum ſpiritus vivificantis. Bos juxta anagogen refertur ad Iſrael, qui Legis portavit jugum, & mundum animal eſt. Aſinus peccatorum onere prægravatus, gentium populus accipitur, cui Dominus loquebatur: Matth. 12. 28. *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati eſtis, & ego reficiam vos*. Phariſæis ergo & Scribis non credentibus, qui habebant Legis clavem atque notitiam, & vere appellabantur Iſrael, id eſt, [a] *mens videns Deum*, credidit pars populi Judæorum, ut una die tria millia ſimul crederent, & alia die quinque millia. Sapientibus quoque ſæculi non recipientibus crucem Chriſti, indocta nationum turba ſuſcepit. Unde & Apoſto- 1. Cor. 1. 26. & 27. lus loquebatur: *Videte vocationem veſtram, fratres: quia non multi ſapientes ſecundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles: ſed quæ ſtulta ſunt mundi, elegit Deus, ut confundat ſapientes: & quæ infirma ſunt mundi, elegit Deus, ut confundat fortia*. Sed hæc coacta, ſuperior vera interpretatio eſt.

℣. 4. *Væ genti peccatrici, populo gravi iniquitate, ſemini nequam, filiis ſceleratis: dereliquerunt Dominum: blaſphemaverunt ſanctum Iſrael: abalienati ſunt retrorſum*. Hoc quod in ultimo poſui: *abalienati ſunt retrorſum*, LXX. Interpretes non habent, & pro *blaſphemaverunt*, ſcribitur in eis, *ad iracundiam concitaverunt*: & pro *ſemine nequam*, *ſemen peſſimum*. Quod cæteri ſequentes, Hebraicum MEREIM מרעים interpretati ſunt, *peſſimorum*: ut non tam ſeminis vitium ſit (ne boni & mali diverſa putetur eſſe natura) quam eorum malitiæ, qui voluntate propria Dominum dereliquerunt.

In principio voluminis titulus eſt, perſonam, cauſſam, tempuſque commemorans: In ſecundo intentos auditores, facit: In tertio narrat quid loquutus ſit Dominus: In quarto quaſi in exceſſibus gentem increpat peccatricem, & populum plenum vel gravem iniquitate. Non quo alia ſit gens & alius populus, ut quidam putant, ſed ipſe Iſrael, & gens appellatur & populus, & filii ſcelerati, ſive iniqui: ut qui primum per beneficium filii appellati ſunt Domini: poſtea vitio ſuo vocarentur filii iniquitatis; ſive ut reliqui conſona voce dixerunt, *filii corrumpentes*, id eſt, * διαφθείροντες, * ſuppl. υἱοὶ qui naturæ bonum ſuo vitio perdiderunt. Quodque jungitur: *Blaſphemaverunt ſanctum Iſrael*, proprie de Judæis dicitur conclamantibus: Joan. 19. 15. *Non habemus regem, niſi Cæſarem*. Et: Matth. 13. *Nonne hic eſt fabri filius*. Et, *Dæmonium habet, & Samaritanus eſt*. Quia igitur dereliquerunt Chriſtum, & blaſphemaverunt Sanctum Iſrael; idcirco abalienati ſunt Joan. 8. 48. retrorſum, ut qui appellabantur pars & filii Dei, poſtea dicerentur: Pſ. 17. 46. *Filii alieni mentiti ſunt mihi*. Luc. 9. 62. Phil. 3. 13. Præcepit Salvator, ne apprehenſo aratro, reſpiciamus poſt tergum, ne imitemur uxorem Lot. Unde & Apoſtolus extendens ſe in priora, poſteriorum obliviſcitur. Quod autem dixit juxta LXX. Zach. 5. 7. *populo pleno peccatis*, oſtendit nullam ſpeciem peccatorum in Iſrael populo non [b] fuiſſe. Sin autem legerimus, ut in Hebraico eſt, *Populo gravi iniquitate*, illius teſtimonii recordemur, quod iniquitas ſedeat ſuper talentum plumbi, & ex peccatoris perſona dicatur in Pſalmo triceſimo ſeptimo: Pſ. 37. 5. *Elevatæ ſunt iniquitates meæ ſuper caput meum: Quaſi onus grave ingravatæ ſunt ſuper me*. Manifeſta tranſcurrimus, ut in obſcurioribus, & in his quæ explanatione indigent, immoremur.

℣. 5. *In quo percutiam vos ultra addentes prævaricationem?* Quo teſtimonio diſcimus idcirco Dominum percutere delinquentes, ut percuſſos corrigat, & non tam pœna ſit, quam emendatio. Eſtque ſenſus: Non invenio quam plagis veſtris poſſim adhibere medicinam: omnia membra veſtra plena ſunt vulnerum: nullam partem corporis quæ non ſit ante percuſſa, reperio. Vel certe hoc modo: nullas invenio plagas, quibus veſtram frangam duritiam. Quanto enim tormenta majora ſunt, tanto magis creſcit impietas & iniquitas, ſive, ut Theodotio tranſtulit, *declinatio*, ut recedatis & declinetis a Domino. Quale eſt illud Jeremiæ: Jerem. 2. *Sine cauſſa percuſſi filios veſtros: diſciplinam non recepiſtis*. Unde iratus loquitur per Oſee: Oſeo. 4. 14. *Non viſitabo ſuper filias veſtras, quum fuerint fornicatæ; & ſuper nurus veſtras, quum adulteraverint*. Et per Ezechielem: Ezech. 16. 42. *Zelus meus recedet a te: & non iraſcar tibi amplius*. De quibus & in Pſal-

a Vide quæ in lib. Nomin. & in Queſt. Hebraic. in Geneſ. de hac etymologia diximus, quam *non in elementis, ſed in ſono vocis* poſitam, notat ipſe Hieron. infra in cap. 44. quod & Martian. obſervat.

b Duo mſſ. *populo defuiſſe*.

Psal. 72. 4. & 5. in Psalmis legimus : *Non est firmamentum in plaga eorum ; & in laboribus hominum non sunt , nec cum hominibus flagellabuntur*.

Omne caput languidum , & omne cor mœrens . Animi lætitia interdum dolorem corporis mitigat : quod si ad ægrotationem corporis accedat ægritudo animi , duplicatur infirmitas. Inter ipsos quoque sensus , & omnia membra corporis , principalem locum obtinet caput, in quo visus & odoratus, auditus & gustus est . Quum igitur caput doluerit , omnia membra debilia sunt. Et per metaphoram docet, quod a principibus usque ad extremam plebem , a doctoribus usque ad imperitum vulgus in nullo sit sanitas : sed omnes in impietatem pari ardore consentiant.

A planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas : vulnus, & livor, & plaga tumens . Servat ceptam translationem : a pedibus usque ad verticem , id est , ab [a] imo usque ad summum, ab extremis usque ad primos , toto confossi sunt corpore. *Vulnus* , inquit , *& livor & plaga tumens*: aut enim verberibus livent corpora , aut plagis tument , aut hiant vulneribus . Quærimus, cui hæc tempori coaptanda sint . Post Babylonicam captivitatem sub Zorobabel , & Ezra, ac Neemia Israel reversus est in Judæam , & antiquum recepit statum . Sub diversis quoque principibus ac regibus Templum augustius fabricatum est : in tantum ut etiam externarum gentium , Lacedæmoniorum , & Atheniensium, ac Romanorum mererentur amicitias . Ergo hoc quod dicit: *Non est in eo sanitas* , ad extremam refert captivitatem : quando post Titum & Vespasianum , & ultimam eversionem Jerusalem , sub Ælio Hadriano usque ad præsens tempus nullum remedium est : impleturque Rom. 3. 12. quod scriptum est: *Omnes declinaverunt: simul inutiles facti sunt : Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*. Quodque infertur : *non est in eo sanitas*, vel in populo intellige, vel in corpore, vel in capite.

V. 6. *Non est circumligata , nec curata medicamine : neque fota oleo* . Pro quo LXX. transtulerunt : *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturas*. Usque hodie vulnus & livor , & plaga tumens populi Israel non est circumligata fasciolis , nec curata medicamine . Quod Aquila interpretatus est [b] μότωσιν , linteola videlicet , quæ ad exsiccandam saniem , & purulentias extrahendas injiciuntur vulneribus. *Neque fota oleo* : ut eorum duritia lacrymis pœnitentiæ molliretur. Pro *fasciolis* , quibus Israelis nequaquam circumligata sunt vulnera , LXX. *malagma* transtulerunt . Jacet ergo confossus & contrucidatus Israel , quia interfecit medicum , qui ad curandam venerat domum Israel . Unde & in Jeremia τροπικῶς sub persona Babylonis loquuntur Angeli : *Curavimus Babylonem , & non est sanata*, urbem videlicet confusionis atque vitiorum . Jerem. 51. 9. Luc. 10. Et in Evangelio legimus , descendentem de Jerusalem in Jericho a latronibus vulneratum , curatumque a Samaritano : & post austeritatem vini, infusam vulneribus ejus olei mollitudinem . Ab eo ergo loco, ubi supra dixerat: *In quo percutiam vos* . Et: *Omne caput languidum*, usque ad hoc quod infertur: *Non est curata medicamine, neque fota oleo* , translationis similitudo servatur , & irremediabilium descriptio vulnerum, æternam captivitatem exprimit Judæorum.

Terra vestra deserta : civitates vestræ igne succensæ: regionem vestram in conspectu vestro alieni devorant, & desolabitur sicut in vastitate hostili . V. 7 Hæc sub Babyloniis ex parte completa sunt , incenso templo , subversa Jerusalem , quando regionem decem tribuum Samaritani possederunt , & in tantam redacta est Terra repromissionis solitudinem , ut a leonibus vastaretur. Plenius autem atque perfectius quid futurum sit sub Romana captivitate describitur : quando universam Judæam Romanus vastavit exercitus , civitatesque succensæ sunt , & regionem eorum in præsentiarum alieni devorant , & usque ad finem mundi perseverabit vastitas Judæorum . Possumus autem hæc tropologice de peccatoribus accipere , qui de sanctitate pristina corruerunt , postquam contrariis fuerint traditi potestatibus : quod omnia eorum bona veniant ad desertum : & prioris justitiæ Deus non recordetur : & igne

[a] Cod. Palatin. quemadmodum alii penes Martian. *a summo usque ad summum* .
[b] Palat. Latinis literis *methosin* . Martian. μέτωσιν, pro μότωσιν, quæ vox proprie *curationem vulneris*, sonat.

& igne diaboli omnia succendantur; & sint pabulum bestiarum, de quibus & in (Psal. 73. 19.) alio loco scriptum est: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi*.

V. 8. *Derelinquetur filia Sion sicut umbraculum in vinea: & sicut tugurium in cucumerario*. Quod vinea appellatus sit omnis Israel, idem in consequentibus Propheta testatur, dicens: (Infra cap. 5. 7.) *Vinea enim Domini sabaoth, domus est Israel: & homo Juda, novella plantatio atque dilecta*. Et in Psalmo: (Psal. 79. 9.) *Vineam de Ægypto transtulisti: ejecisti gentes & plantasti eam*. Hæc vinea quandiu uberrimos attulit fructus, habuit custodem Deum, de quo scribitur: (Psal. 120. 4.) *Non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel*. Postquam vero vindemiaverunt eam omnes transeuntes viam; & vastavit eam aper de silva: reliquit Templum suum Dominus, iratusque consurgens ait: [a] *Surgite, abeamus hinc*. Et: (a Matth. 23. 38.) *Relinquetur vobis domus vestra deserta*. Et per Jeremiam: (Jerem. 12. 7.) *Reliqui domum meam: dimisi hæreditatem meam. Facta est hæreditas mea mihi, sicut leo in silva: dedit super me vocem suam, propterea odivi eam*. Similitudo autem vastationis Templi & Jerusalem sumta est ab agricolis, qui quamdiu vinea uvarum plena est, ponunt custodes in umbraculis. [b] In cucumerario quoque, quod LXX. pomorum custodiam vocant, parvulæ fiunt casulæ propter ardorem solis ac radios declinandos: & inde vel homines, vel bestiolas quæ insidiari solent natis frugibus, abigunt. Quum autem ablata fuerint istiusmodi genimina, remanent arentia fruticum umbracula, casulæque, recedente custode, quia non habet ultra quod servet. Ergo & omnipotens Deus dereliquit Templum, & urbem fecit esse desertam: quod non necesse est sermonibus approbare, nobis præsertim, qui videmus desertam Sion, & eversam Jerusalem, Templumque usque ad solum dirutum. (Desertam Sion & eversam Jerusalem ipse Hieron. videbat.) Quod autem filiam Sion vocat, clementissimi parentis monstrat affectum. Nec mirum si Sion appelletur filia, quum etiam Babylon sæpissime filia nuncupetur. Omnes enim natura filii Dei sumus, sed nostro vitio alieni efficimur. Juxta anagogen, vinea Dei & pomorum paradisus, anima nostra appellari potest: cui si mens id est, νοῦς, præfuerit, habet custodem mentis Deum: sin autem vitia nos quasi quædam bestiæ fuerint deprædata, relinquimur a custode Deo, & omnia nostra redigentur ad solitudinem.

Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorra similes essemus. Hunc locum Paulus Apostolus ad Romanos plenius differit, scribens: *Dico ergo, numquid repulit Deus populum suum? Absit: nam & ego Israelita sum, ex semine Abraam, de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem suam quam præscivit*. (Rom. 11. 1. & 2.) Et post paululum: *Sic ergo & in isto tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt*. (Ibid. 5.) Ex quo ostenditur, superiora quæ contra Jerusalem & Judam sermo propheticus comminatus est, non ad Babylonicæ captivitatis referenda tempus, sed ad ultimam Romanorum, quando in Apostolis salvæ factæ sunt reliquiæ populi Judæorum; & una die crediderunt tria millia, & altera quinque millia, & in toto orbe Evangelium seminatum est. Pro *Domino exercituum*, quod nos, sequuti Aquilam, in Latinum vertimus, in Hebræo legitur, *Dominus sabaoth*, quod LXX. Interpretes pro locorum qualitate dupliciter transferunt, aut *Dominum virtutum*, aut *Dominum omnipotentem*. Et quærendum, utrum de Patre dicatur, an de Filio. Nec dubium quin illud quod in vicesimo * tertio Psalmo legitur: *Attolite portas principes vestras, & elevamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus sabaoth*, id est, *Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ*, ad Christum referatur, qui post passionis triumphum ad cælos victor ascendit. (*al. quarto. Psal. 23. 7. & 8.) Et in alio loco de Domino dicitur, quod rex gloriæ sit: *Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriæ crucifixissent*. (I. Cor. 2. 8.) Ergo non solum juxta Apocalypsim Joannis, & Apostolum Paulum; sed in veteri quoque Testamento, *Dominus sabaoth*, hoc est, *Omnipotens*, Christus appellatur. Si enim omnia Patris Filii sunt; & ut ipse loquitur in Evangelio: *Data est mihi omnis potestas* in

[a] Sic ferme differit in Epist. 68. ad Paulinum: *Salvator ad Discipulos suos loquens, quum esset in Templo, Surgite, inquit, abeamus hinc; & ad Judæos, Relinquetur vobis domus vestra deserta*. Quæ duo diversis temporibus dicta sunt, atque alterum in cœnaculo ad Discipulos, alterum ad Judæos in Templo: sed ex Matthæi Evangelio secundum Hebræos heic videntur recitati. In Palat. autem *vobis* desideratur. Vide quæ in eam Epist. num. 3. not. *d* observamus.

[d] Isthæc de casulis & vineæ custode ex Eusebii Commentariis, e quibus alia multa inferius, brevioribus tantum verbis excepta sunt.

Matth. 28. 18.
a

in cælo & in terra. Et: *Omnia mea tua sunt, & [a] glorificor in eis*; cur non etiam Omnipotentis nomen referatur ad Christum: ut sicut Deus Dei, & Dominus Domini, sic Omnipotens Omnipotentis Filius sit?

V. 10.
Audite verbum Domini, principes Sodomorum: percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorræ. Salvis factis reliquiis per Apostolos populi Israel, ad Scribas & Pharisæos, & populum succlamantem: *Crucifige, crucifige talem*, (Joan. 19. 6.) propheticus sermo convertitur; & vocat eos principes Sodomorum, & populum Gomorræ, juxta illud quod in consequentibus legimus: *Iniquitatem suam sicut Sodoma annuntiaverunt & ostenderunt. Væ animæ eorum: quia cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos, dicentes: Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis* (Infra 3.). Ergo propterea principes vocantur Sodomorum, & populus Gomorræ, quia cogitaverunt consilium pessimum, & alligaverunt justum, atque dixerunt, *Non habemus regem nisi Cæsarem* (Joan. 19. 15.). Et rursum. *Nos scimus quia Moysi loquutus est Deus; istum autem quis sit, nescimus* (Ibid. 9. 29.). Simulque gloriantes in Evangelio: *Semen Abraæ sumus: & nemini unquam servivimus* (Joan. 8. 33.): audiunt a Domino Salvatore: *Si essetis filii Abraam, utique opera Abraam faceretis* (Ibid. 39. & 44.). Et rursum: *Vos ex diabolo patre nati estis: & opera patris vestri vultis facere*. Tale quid & Ezechiel ad Jerusalem loquitur: *Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Gethæa* (Ezech. 16, 45.). Ajunt Hebræi ob duas caussas interfectum Isaiam, quod principes Sodomorum & populum Gomorræ eos appellaverit, & quod Domino dicente ad Moysen: *Non poteris videre faciem meam* (Exod. 33. 20.), iste ausus sit dicere: *Vidi Dominum [b] sedentem super thronum excelsum & elevatum* (Infra 6. 1.); non considerantes quod faciem & pedes Dei, sive suos, quia in Hebræo [c] ambigue legitur, Seraphim texerint: & media tantum ejus Isaias

A vidisse se scribat. Homo [d] igitur Dei faciem videre non potest. Angeli autem etiam minimorum in Ecclesia, semper vident faciem Dei (Matth. 18. 10.). Et, *Nunc in speculo videmus & in ænigmate, tunc autem facie ad faciem* (1. Cor. 13. 12.): quando de hominibus in Angelos profecerimus, & potuerimus cum Apostolo dicere: *Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur a gloria in gloriam*, [*] *quasi a* (2. Cor. 3. 18.) B *Domini Spiritu*. Licet faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat creatura: & tunc mente cernatur quando invisibilis creditur.

(* al. Nunquam Deus invisibilis mente cernitur.)

V. 11.
Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? plenus sum. Holocausta arietum, & adipem pinguium, & sanguinem vitulorum, & agnorum, & hircorum nolui. Pro eo quod est, *nolui*, LXX. transtulerunt *nolo*, præsens tempus pro præterito. Porro juxta He- C braicum, numquam se Deus hostias Judæorum voluisse demonstrat: quod & in quadragesimo nono Psalmo legimus: *Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos: Quoniam meæ sunt omnes feræ silvarum: jumenta in montibus & boves. Cognovi omnia volatilia cæli: & pulcritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi: meus est enim orbis terræ & plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem* (Psal. 49. 9. & seqq.) D *hircorum potabo?* Quumque veteris Legis cæremonias respuisset, transit ad Evangelicam puritatem: & quid pro his cupiat, ostendit: *Immola Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis: & eruam te, & honorificabis me*. Omnis ergo capituli hujus continentia, usque ad eum locum ubi ait: *Judicate pupillo, defendite viduam, & venite, & disputemus*: [e] respuit sacrificia victimarum, E & Evangelii obedientiam docet esse super sacrificium. Quodque intulit: *Plenus sum*, hoc sensu est accipiendum:

(Evangelii puritas supra Legis cæremonias)

Nulla

a Vatican. mſ. *& glorificabor in eis*.

b Idem *Vidi Dominum Sabaoth, sedentem &c.*

c Utrumque enim *ejus* & *suam* interpretari potest affixum ו in vocibus רגליו & קניו. Mox Palatin. *Et mediam tantum ejus partem Isaias vidisse &c.*

d S. Augustinus in Commonitorio ad Fortunatianum, seu Epist. 148. hunc Hieronymi locum, quem integrum recitat ad finem usque sectionis, ita exponit ac commentatur. *In his verbis hominis Dei multa consideranda sunt. Primum quia secundum apertissimam Domini sententiam etiam ipse sentit, tunc nos visuros faciem Dei, cum in Angelos profecerimus, idest, æquales Angelis facti fuerimus, quod erit utique in resurrectione mortuorum. Deinde Apostolico testimonio satis aperuit, non exterioris, sed interioris hominis faciem intelligendam, cum videbimus facie ad faciem: de facie quippe cordis loquebatur Apostolus, cum diceret, quod hinc commemoravit, Nos autem revelata facie &c.* Et quibusdam interpositis. *Postremo ne quisquam ista minus intuens, minusque discernens, visibilem Deum, vel Angelis, vel hominibus, cum æquales Angelis facti fuerimus, sive nunc esse, sive futurum esse crederet, evidentissime quid sentiret, expressit dicens, Quod faciem Dei juxta naturæ suæ proprietatem nulla videat creatura, & tunc mente cernatur, quando invisibilis creditur. Unde sufficienter significavit, quando visus est ab hominibus per oculos corporis, tanquam ipse corporeus, non eum secundum naturæ suæ proprietatem fuisse visum, in qua tunc mente cernitur, quando invisibilis creditur*. Confer, si libet, reliquum ejus Epistolæ contextum, in eamque doctorum virorum notas.

e Addunt Vatic. & Palat. mſſ. *dicit Dominus*.

Psal. 23. 1. Nulla re indigeo; *Domini est terra & plenitudo ejus*. Unde & nos omnes de plenitudine ejus accepimus. Potest hoc & de his accipi, qui quum Dei præcepta non faciant, donariis [a] atque muneribus Deum redimere posse se credunt: vel qui rapta per rapinam & avaritiam, altari offerunt & pauperibus.

℣. 12. *Quis enim quæsivit hæc de manibus vestris?* Audiant Ebionæi, qui post passionem Christi abolitam Legem putant esse servandam. Audiant Ebionitarum socii, qui Judæis tantum & de stirpe Israelitici generis hæc custodienda decernunt. Hostiæ ergo & immolatio victimarum non principaliter a Deo quæsita sunt; sed ne idolis [b] fierent: & ut de carnalibus victimis quasi per typum & imaginem ad spirituales hostias transiremus. Dicendo autem se hostias non quæsisse, ostendit quia Lex spiritualis est: & omnia quæ Judæi carnaliter faciunt, a nobis impleri spiritualiter.

℣. 13. *Calcare atrium meum non apponetis*. Observa quod post Babyloniam vastitatem, rursum a Zorobabel Templum ædificatum sit (2 Esdr. 5.): & per multam annorum seriem in Templo sint oblata sacrificia. Ergo ultimam sub Vespasiano & Tito destructionem Templi indicat, quæ usque ad consummationem mundi perseveratura est.

℣. 14. *Neomenias vestras, & sabbatha, & festivitates alias non feram: iniqui sunt cœtus vestri*. Omnis conventus qui non offert hostias spiritales, nec audit illud, quod in quinquagesimo Psalmo canitur: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum & humiliatum Deus non [c] spernit*, abominabilis est Deo. Et idcirco jungit & dicit: *Kalendas vestras & solemnitates vestras*. Ut non suas appellet festivitates: sed eorum qui male his abutuntur. Quodque LXX. interpretati sunt, *jejunium & otium*: possumus dicere illud jejunium recipi a Deo, quod otium bonorum operum non habet. *Odit anima mea*. Ἀνθρωποπαθῶς, non quod animam Deus habeat; sed nostro loquitur affectu. (Deus nostro loquitur affectu.)

℣. 15. *Facti mihi estis in satietatem: nequaquam dimittam peccata vestra*. Pro quo interpretatus est Aquila, *laboravi sustinens*. Symmachus ἐκοπώθην ἱλασκόμενος, quod est, *defeci miserans*; ut ostendat se nequaquam ultra misereri: quia aliud sit servos ad se missos occidere; aliud Filium. Hunc sensum & in Osee Propheta legimus: *Perditio tua, Israel: tantum in me auxilium tuum*. (Osee 13. 9.) Quod ita intelligitur: Pereas, Israel, quia non tuo merito, sed meo tantum salvaris auxilio.

Manus vestræ sanguine plenæ sunt. Caussam manifestat cur Deus avertat ab eis oculos suos, & multiplicatam orationem non exaudiat: quia effuderint sanguinem Justi; & pessimi coloni hæredem ad se missum interfecerint. Unde & Salvator ad eos loquitur: *Et vos implete mensuram patrum vestrorum*. (Matt. 23. 31.) Illi enim interfecerunt missos ad se Prophetas: vos jugulate Patrisfamilias Filium. Utendum hoc testimonio & contra eos, qui quum quotidianis operibus sanguine manus plenas habeant, in oratione dies noctesque conjungunt.

℣. 16. *Lavamini, mundi estote*. Pro superioribus victimis, & holocaustis, & adipe pinguium, & sanguine taurorum & hircorum: & pro thymiamate & neomeniis, sabbatho, die festo atque jejuniis, Kalendis & aliis solemnitatibus, Evangelii mihi placet religio: ut baptizemini in sanguine meo per lavacrum regenerationis, quod solum potest peccata dimittere. (Baptismus.) Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non intrabit in regnum cælorum. (Joan. 3. 5.) Ipse quoque Dominus ascendens ad Patrem: *Euntes*, inquit, *docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti*. (Matt. 28. 19.)

Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis. Quod Joannes Baptista dicebat: *Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ*: (Matt. 3. 7. & Luc. 3. 7.) ut qui Christi Baptisma consequutus est, auferat malum de corde suo, & quiescat agere perverse, ac postea discat bonum facere, secundum illud quod alibi præcipitur: *Declina a malo, & fac bonum*. (Ps. 36. 27.)

Discite benefacere. Virtus ergo discenda est, nec naturæ tantum bonum sufficit ad justitiam, nisi quis erudiatur congruis disciplinis. (1. Pet. 3. 11.) Jesus quoque filius Sirach tale quid loquitur: *Desiderasti sapientiam, serva mandata, & Dominus*

a Vatic. cum olim editis, *donis variis atque muneribus*.
b Palat. secunda manu, *offerre fierent*, antea vero quemadmodum & veteres editi *offerrentur*.
c Idem & Vatic. *non despicis*.

minus tribuet tibi eam. Et in sequenti-
Cap. 26. 10. sec. LXX. bus idem Isaias commemorat, *Omnis qui non didicerit justitiam super terram, veritatem non faciet*. Discenda est ergo justitia, & magistrorum sapientiæ terenda sunt limina.

V. 18. *Quærite judicium, subvenite oppresso, judicate pupillo, defendite viduam: & venite, & arguite me, dicit Dominus*. Victimis Judæorum Evangelica mandata succedunt, & ideo pupillis ac viduis providetur, ut securi de tutela conjugum ac liberorum suorum, martyres ad bella procedant. Quum autem, inquit, hæc feceritis, arguite me, si non reddidero præmia quæ pollicitus sum. Quando autem dicit, *Quærite judicium*, ostendit non esse omnium recte judicare, sed eorum qui prudentes sunt. Denique & Salomon in visione per somnium, hoc a Domino postulavit, ut accepta sapientia, juste populum judicaret.

Si fuerint peccata vestra ut coccinum: quasi nix dealbabuntur. Et si fuerint rubra, quasi vermiculus: ut lana alba erunt.
a Ordo [a] præcipuus: non enim sufficit dixisse, *lavamini*, nisi jungat, *mundi estote*: ut post lavacrum aquæ cordis
Matth. 5. 8. habeant puritatem. *Beati enim mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt*. Quumque cordis habuerint puritatem,
Nihil possumus Deum celare. debent auferre malum de mentibus suis, non in conspectu hominum, sed in conspectu Dei, quem celare nihil potest. Quodque jungit: *Quiescite agere perverse*,
Joan. 5. 14. illud Evangelicum sonat: *Ecce sanus factus es: jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat*. Recedens ergo a vitiis, discat bonum, quæratque judicium, oppresso subveniat, pupillum viduamque sustentet: & si hoc fecerit, tunc peccata, quæ prius in modum coccini sanguinea fuerant, dimittentur: & opera cruoris ac sanguinis, veste Domini mutabuntur, quæ de agni confecta est vellere, quem sequuntur in A-
Apoc. 5. pocalypsi, qui virginitatis candore resplendent.

V. 19. & 20. *Si volueritis, & audieritis, bona terræ comedetis: si nolueritis, & non audieritis* (sive ut in Hebræo habet) *& me ad* [b]
b *iracundiam provocaveritis, gladius devorabit vos. Quia os Domini loquutum est*.

A Liberum servat arbitrium, [c] ut in utramque partem non ex præjudicio Dei, c Liberum Arbitrium.
sed ex meritis singulorum, vel pœna, vel præmium sit. Bona autem terræ illa puto dici, de quibus in Psalmo legimus: *Credo videre bona Domini in terra* Psal. 26. 13.
viventium. Et: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram*. Vel certe quia Matth. 5. 5.
Judæis loquebatur, qui necdum poterant capere spiritualia, pollicetur eis bona præsentis sæculi, ut saltem præsentibus
B invitati faciant quæ præcepta sunt. Et quia noluerunt audire: sed econtrario provocaverunt ad iracundiam Sanctum Israel: propterea eos gladius devoravit, id est, Romanus delevit exercitus. Et hæc, inquit, omnia fient: *Quia os Domini loquutum est*. Cujus sententia, permanentibus hominum peccatis, non potest immutari.

Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii: justitia requievit in V. 21.
C *ea: nunc autem homicidæ*. Verbum Hebraicum JALIN, pro quo LXX. transtu- ילין
lerunt, *dormivit*: & *requievit*, & *requiescet*, id est, & præteritum & futurum tempus significat. Unde & Aquila & Theodotio quasi de futuro dicunt. Miratur autem Prophetico spiritu, quod civitas quæ quondam fidelis fuit, vel fidelium receptaculum, subito facta sit meretrix. Quod quidem & in Isaiæ temporibus intelligi potest; sed plenius refertur ad passionem Christi, quando Psal. 13. 3.
D omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt. Et quamquam in Hebraico non habeatur *Sion*: tamen LXX. ut sensum manifestiorem facerent, addiderunt. Sion autem mons est, in quo Jerusalem urbs condita est: quæ postquam capta est a David, appellata est civitas David. Nec ambigo fuisse in ea sanctos viros, quando tabernaculum Dei habuit, & postea Templum ædifi- 1. Par. 16. & 25.
E catum est: quando Nathan & Gad [d] prophetaverunt: & super choros (qui d
in Libro Dierum plenius describuntur) Asaph, & Idithun, & Eman, & filii Chore constituti sunt, ut paulatim a sacrificiis victimarum ad laudes Domini transiret religio. Civitas ergo fidelium, quæ prius fuit plena judicii, & justitia requievit in ea, nunc plena est homicidis: qui interfecerunt Pro-

a Vox *præcipuus* heic nihil est. Ex toto autem contextu ac Hieronymi mente rescribi velim *præposterus*. Familiaris hæc est S. Doctori dicendi formula.

b Martian. *Et me provocaveris ad iracundiam*.

c Legendum videatur, postposita *ut* vocula: *Liberum servat arbitrium in utramque partem, ut non ex præjudicio* &c.

d Vatic. cum Palat. *Nathan & Gad Prophetæ venerunt*.

Prophetas, & ipſum Dominum Salvatorem. Fornicationem autem Jeruſalem, quomodo divaricaverit crura ſua omni tranſeunti, ſub nomine *Oolibæ* Ezechiel proſequitur: quæ interpretatur, *tabernaculum meum in ea*: quod nunc aliis verbis dicitur *juſtitia requievit in ea*. Pro juſtitia in Hebræo ſcriptum eſt [a] SEDEC, quod juſtum magis ſonat quam juſtitiam: ut intelligamus prius in ea Dominum commoratum, de quo a ibi dicitur: *Juſtus autem quid fecit? Dominus in templo ſancto ſuo: Dominus in cælo ſedes ejus*. Quæ omnia poſſumus ſecundum Anagogen referre ad animam ſancti quondam viri, in qua prius Dei juſtitia commorata eſt, ſi poſtea peccaverit, & pro hoſpite Deo, homicidæ dæmones in ea fuerint commorati.

צדק a — Pſal. 10. 5.

V. 22. *Argentum tuum verſum eſt in ſcoriam*. Ad civitatem loquitur Sion, in qua prius requievit juſtitia: quod argentum illius, doctrina videlicet Scripturarum, de qua in Pſalmis legimus: *Eloquia Domini, eloquia caſta: argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum ſeptuplum*, verſum ſit in ſcoriam, quod Hebraice dicitur SIGIM: rubigo videlicet metallorum, ſive purgamenta & ſordes, quæ igne excoquuntur, ut quia argentum nominaverat, ſervet metaphoram. Poteſt autem & hoc dici, quod juſti & ſancti viri qui prius in urbe verſati ſunt, poſtea in ſordes verſi ſint peccatorum.

Doctrina Scripturæ argentum purum. — Pſal. 11. 7. — סיגים

Caupones tui miſcent vinum aqua. Pro quo Symmachus tranſtulit, *Vinum tuum mixtum eſt aqua*. Et eſt ſenſus: Lex Dei pura atque ſincera, & (ut ita dicam) mera veritate * ſubnixa, violata eſt traditionibus Phariſæorum: quod Dominus in Evangelio plenius docet, omiſiſſe eos legem Dei, & ſequi mandata hominum. Omniſque doctor qui auſteritatem Scripturarum per quam poteſt audientes corripere, vertit ad gratiam: & ita loquitur, ut non corrigat, ſed delectet, audientes: vinum ſanctarum Scripturarum violat, atque corrumpit ſenſu ſuo. Hæretici quoque Evangelicam veritatem corrumpunt prava intelligentia, & ſunt caupones peſſimi, facientes de vino aquam, quum econtrario Dominus noſter aquas in vinum verterit, & tale vinum quod miretur architriclinus: quale & regina Saba in Salomonis eſt mirata convivio, pincernas ejus & miniſtros vini, ſua voce collaudans. Sed & Eccleſiaſtes miniſteria vini, atque convivii ſui, myſtico ſermone deſcribit. Unde pro vino Aquila, [b] συμπόσιον, id eſt, *convivium* interpretatus eſt, quod apud Græcos ἀπὸ τοῦ πότου, apud nos a convictu rectius appellatur.

* al. ſubnexa. — Matth. 15. — Joan. 2. — 2. Paral. 9. — Eccleſ. 2. — b

V. 23. *Principes tui inobedientes, ſocii furum*. Pro [c] inobedientibus, Aquila, *recedentes*: Symmachus, *declinantes*, interpretatus eſt. Principes autem Scribas & Phariſæos vocat, qui a Domino recedentes, immo veritatis ſemitam relinquentes, perverſo ambulaverunt itinere, & ſocii fuerunt proditoris, furiſque Judæ. Quod quidem & nos cavere debemus, ne accipientes ab hominibus ſæculi munera, qui per rapinas miſerorumque lacrymas divitias congregant, * non tam ipſi fures, quam ſocii furum appellemur: dicaturque nobis, *Videbas furem, & currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas*.

c — * al. ne. — Pſ. 49. 18.

Munerum amatores. *Omnes diligunt munera, ſequuntur retributiones*. In catalogo vitiorum numerantur etiam hi qui diligunt munera. Non dixit, qui accipiunt: hoc enim ſæpe neceſſitate fit; ſed qui non putant amicos, niſi a quibus dona perceperint: nec os conſiderant amicorum, ſed manus: & eos ſanctos judicant, quorum exhauriunt marſupium: de quibus & Eccleſiaſtes loquitur: *Qui diligit pecuniam, non implebitur pecunia*. Iſtiuſmodi ſequuntur retributiones, ut laudent eos, a quibus aliquid acceperint, vel certe nulli quidpiam tribuant, niſi a quo ſe recepturos putaverint. Pro retributionibus, Symmachus, *viciſſitudines*, vel *ultiones* interpretatus eſt, ut hi quoque in culpa ſint, qui reddunt malum pro malo, & dentem pro dente, oculum pro oculo: & non imitantur illud Davidicum: *Si reddidi retribuentibus mihi mala*: Et Jeremiæ de juſto dicentis: *Dabit percutienti ſe maxillam ſuam, ſaturabitur opprobriis*: ut impleat Evangelicum virum, cui dicitur: *Qui te*

Eccleſ. 5. 9. — Exod. 21. — Pſal. 7. 5. — Thren. 3. 30.

[a] Martianæus, ut Hieronymianæ ſententiæ ſuppetias ferat, ſcriptum olim putat cum jod otioſo צריק *ſadic*, quod *ſedec* legi potuerit.

[b] Pro συμπόσιον legendum heic πότον, Druſius conjecerat, renitentibus mſſ. ipſoque Hieronymo, qui *convivium* interpretatur.

[c] Vatican. *Pro inobedientes*: tum Palatin. *Aquila recidentes*.

Matt. 5. 39. *te percusserit in maxillam, præbe ei & alteram.*

V. 24. *Propter hoc ait Dominus exercituum, fortis Israel:* Pro *forti Israel*, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX. nescio quid volentes posuerunt: *Væ fortes Israel;* quod nos sic edisserere possumus, ut dicamus, principes [a] quoque corripi, atque robustos, de quibus scriptum est: Sap. 6. 7. *Potentes potenter tormenta patientur.* Et: Luc. 12. 48. *Cui plus datur, plus exigetur ab eo.* Abutimurque hoc testimonio, si quando opus fuerit adversum Ecclesiæ principes, qui suam destruunt operibus dignitatem.

Heu consolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis meis. Rursum & in hoc, quod in Hebraico non habetur, ponuntur LXX. *Non cessavit enim furor meus contra inimicos meos.* Corripit autem Scribas & Pharisæos, de quibus & in Evangelio loquitur: Matt. 23. 13. & seqq. *Væ vobis Scribæ & Pharisæi.* Et in alio loco: Matt. 12. 39. *Generatio adultera & perversa signum quærit: & signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ Prophetæ.* Plangit autem clementissimus pater principes delinquentes & hostes suos vocat, & inimicos appellat, quod pereant, eo quod nolint agere pœnitentiam, quod se venientem non susceperint. Appropinquans enim Jerusalem, flevit, & dixit: Ibid. 23. 37. *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos, qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos, & noluisti?* Consolatio ergo Dei super hostibus ejus & inimicis est: ut qui non senserunt beneficia, suppliciis corrigantur.

V. 25. *Et convertam manum meam ad te; & excoquam ad purum scoriam tuam, & auferam omne stannum tuum.* Pro *scoria*, quod interpretatus est [b] Symmachus, Aquila στέμφυλα, id est, *vinacia*, Theodotio γιγαρτώδες, id est, *acinum uvæ* interpretatus est: soli LXX. *incredulos* vel *inobedientes*, sensum magis quam verba vertentes. Quia enim supra dixerat: *Argentum tuum versum est in scoriam*, nunc servat metaphoram, ut convertat super eam, id est, extendat manum suam ad puniendum, atque purgandum, & excoquat omnes sordes, ac vitia peccatorum: ut separato stanno, purum argentum remaneat, quod absque igne fieri non potest: per quod significat eos passuros esse tormenta. Legimus & in Malachia de Domino: Malach. 3. 2. & 3. *Ipse egredietur quasi ignis conflatorii, & quasi herba fullonum & sedebit conflans, & emundans sicut argentum & aurum: & emundabit filios Levi;* ut postquam mundati fuerint, dicatur de eis: *Et erunt Domino offerentes victimas in justitia.* Ezechiel quoque omnem domum Israel, ære, & ferro, & plumbo, & stanno dicit esse commixtam, & postea purgandam: Ezech. 22. 18. ut postquam purgata fuerit, cognoscat, quia ipse sit Dominus. Sed & in Evangelio sub alia metaphora idem sensus ostenditur: Mat. 3. 12. *Cujus ventilabrum in manu ejus, & * purgabit aream suam, & * mundabit triticum, & congregabit frumentum in horrea: paleas autem comburet igni inextinguibili.* * al. mundabit. * al. purgabit.

V. 26. *Et restituam judices tuos, ut fuerunt prius: & consiliarios tuos sicut antiquitus.* In civitate fideli Sion, quæ postea facta est meretrix; & pro justo, sive justitia, habitaverunt in ea homicidæ. Ideo Dominus convertit manum suam, ut excoquat eam ad purum, & auferat omne stannum ejus, & restituat judices illius, sicut fuerunt a principio, & consiliarios sicut antiquitus. Priores Hebræorum Judices. Judices priores fuerunt Moses, & Jesus filius Nave, & cæteri a quibus etiam liber Scripturæ sanctæ nomen accepit: & postea David & alii justi reges. Restituet ergo Judicum similitudinem: vel post captivitatem Babylonicam, ut Judæi volunt, Zorobabel, Esdram, & Neemiam & cæteros principes, qui usque ad Hircanum populo præfuerunt, cui Herodes successit in regnum: vel certe verius & rectius, Apostolos, & qui per Apostolos crediderunt, Ecclesiarumque principes constituti sunt, sicut in principio hujus diximus Visionis, quod & comminatio & repromissio pertineat ad tempus Dominicæ Passionis, & ad fidem, quæ post Passionem ejus fundavit Ecclesiam.

Post hæc vocaberis civitas justi, urbs fide-

[a] Tres mss. *principes quosque corripi.*

[b] Corrupte Martianæus, nullaque addita interpunctionis nota, *interpretatus est Symmachus & Aquila* &c. ut σκωρίαν, quod Symmachi est, heic nec Symmacho revera, nec Aquilæ tribueretur: quæ fuit doctis viris erroris caussa. Nos & vocula ad Palatin. fidem sublata, sensum ad Hieronymi mentem exegimus. Eusebius in hunc locum Διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον εἴρηται· καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὴν σκωρίαν σου. κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν (leg. Θεοδοτίωνα) καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὸ γιγαρτῶδές σου. *Propterea juxta Symmachum dicitur, & excoquam ad purum scoriam tuam: juxta Theodotionem vero, & excoquam ad purum acinum tuum.*

fidelis. Hæc perspicue de Ecclesia, quæ in Dominum creditura est tam de Judæis, quam de gentibus, propheticus sermo complectitur. Urbs autem justi, hoc est, Domini Salvatoris, sive ipsa justa vocabitur, de qua dictum est:
Mat. 5. 14. *Non potest civitas abscondi supra montem*
a *posita*. [a] Fidelem quoque appellans, vel metropolim juxta LXX. ostendit ab his esse appellandam, qui in Domino credituri sunt.

℣ 27.28. *Sion in judicio redimetur, & reducent*
& 29. *eam in justitiam*, [b] *& conteret sceleſtos*
b *& peccatores simul; & qui dereliquerunt Dominum, consumentur; confundentur enim ab idolis, quibus sacrificaverunt, & erubescetis super hortis, quos elegeratis*. Non omnes redimentur, nec omnes salvi fient, sed reliquiæ, de quibus & supra dictum est. Reducentur autem in justitia, quum scelerati & peccatores contriti fuerint, & qui Dominum reliquere, consumti. Quumque salvati fuerint, confundentur qui idolis prius sacrificaverant: & erubescent in hortis, quos elegerant. Significat autem loca luxuriæ, lucos & nemora.

℣. 30. *Erunt enim quasi terebinthus defluentibus foliis; & velut hortus*, sive *paradisus, sine aqua*. Usque hodie Judæi legentes Scripturas sanctas, *terebinthus* sunt, sive *quercus*, ut interpretatus est Symmachus. Et juxta Evange-
Mat. 21. lium, ficus quæ aruit, in qua quum Dominus poma quæsisset, & non invenisset, æterna ei ariditate maledixit. Sed & ipsa folia & poma verborum nunc apud eos esse cessarunt: hortus quoque irriguus, id est, scientia Scripturarum, sive paradisus diversarum arborum, qui absque gratia spirituali est, nec olera quidem affert, de quibus A-
Rom. 14. 2. postolus loquitur: *Qui infirmus est, olera manducet*: & siccatis radicibus, omnis viror in ariditatem versus est, ac squalorem.

℣. 31. *Et erit fortitudo vestra ut favilla stupæ*. Pro *favilla*, ἀποτίναγμα interpretatus est Symmachus: quando stupa pectitur, & quidquid sordium habet, projicitur. Omnis igitur fortitudo & superbia peccatorum & sceleratorum Israel, qui dereliquerunt Dominum, & idcirco consumti sunt: & sacrificaverunt idolis, & erubescent in hortis,

A quos elegerunt; redigentur in purgamenta stupæ, quæ levi vorantur incendio. Sequitur enim: *Et opus ejus*, id est, fortitudinis vestræ, sive idololatriæ, in qua erraveratis, parvula scintilla consumet.

Et succendetur utrumque simul: & non erit qui extinguat. Et scientia videlicet Judæorum, & omnia opera quæ faciunt, sive & idolum & Jerusalem, in qua idolum fuit: & succendente Domino, nul-
B lus extinguere poterit. Quæ omnia de contrariis quoque dogmatibus accipere possumus: quod & magistri & discipuli pariter pereant, & omne opus eorum ignis pabulum sit.

V*Erbum quod vidit Isaias, filius Amos super Judam & Jerusalem*. Et Cap. II.
in priori Visione, quam jam exposuimus, ubi LXX. interpretati sunt, *quam vidit contra* [c] *Judæam & contra Jerusa-* c
C *lem*, in Hebraico scriptum est AL JUDA UJERUSALEM: & in hac quæ secunda est, in Hebraico similiter continetur. על יהודה וירושלם
Et miror cur LXX. Interpretes in illa dixerint, *contra Judæam & Jerusalem*; & in hac *de Judæa & de Jerusalem*; nisi forte quia ibi appellatur gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniquitatis, & principes Sodomorum, ac populus Gomorræ, & civitas meretrix, & cætera istiusmodi,
D sensum magis quam verbum interpretati sunt: & hic quia statim prospera promittuntur: *Erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, & domus Dei in summitate montium*, non contra Judæam & Jerusalem, sed de Judæa & Jerusalem prophetiam intellexerunt: quum & in illa legerimus post comminationem prospera: *Restituam judices tuos, ut fuerunt prius, & consiliarios* Ibidem.
tuos sicut antiquitus: post hæc vocaberis civitas justi, urbs fidelis; & in ista,
E post prospera, truculenta fit comminatio. *Ecce dominator Dominus exercituum auferet ab Jerusalem & ab Juda validum & fortem, omne robur panis, & omne robur aquæ*, & reliqua. Ergo juxta Hebraicum & in illa Visione, & in isto sermone, quem vidit Isaias, filius Amos, de Juda & Jerusalem intelligendum est: non contra Judæam & Jerusalem: vel pro Juda & Jerusalem, ut Symmachus transtulit: sed absolute, de Juda

a Interserunt heic duo mss. Vatican. & Palatin. *Si ita est*.
b Quæ hinc subsequuntur, *& conteret sceleſtos* &c. ad finem usque sacri contextus, neque in nostris mss. neque in his, quibus usus est Martian. inveniuntur.
c Palat. nonnihil rectius, *Judah Ubirusalaim*

Juda & Jerusalem, in quo possunt & A læta & tristia contineri. Et hoc considerandum, quia ibi Visionem videat; hic Verbum, quod erat in principio apud Deum: & in illa Judæis comminans, ad gentium veniat salutem; in ista a gentium salute incipiens, punito Israel, ex utraque vocatione credentes in Christi Ecclesiam congreget.

V. 2. *Et erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium.* Novissimos dies & in Genesi legimus, B quod, vocante Jacob filios suos atque
Gen. 49. 1. dicente: *Venite ut annuntiem vobis quid futurum sit in novissimis diebus*: postea ad Judam, de cujus semine ortus est Christus, dixerit: *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est: & ipse erit expectatio gentium.* In his novissimis
2. Joan. 2. 18. Daniel. 2. diebus erit hora novissima, de qua Joannes Apostolus loquitur: *Filioli mei, novissima hora est*; in qua abscisus lapis de C monte sine manibus, crevit in montem magnum, & replevit omnem terram: a quo princeps Tyri in Ezechiele dicitur
Ezech. 8. 16. secundum LXX. vulneratus. Hic mons in domo Domini est, quam Propheta suspirat, dicens:
a Ps. 26. 4. [a] *Unum petivi a Domino, hoc requiram: ut inhabitem in domo Domini, omnes dies vitæ meæ.* Et de qua Paulus scribit ad
1 Tim. 3. 15. Timotheum: *Sin autem tardavero, ut scias quomodo te oporteat conversari in domo Dei, quæ est Ecclesia Dei viventis,* D *columna & firmamentum veritatis.* Hæc
Ephes. 2. domus ædificata est super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, qui & ipsi montes sunt, quasi imitatores Chri-
b Ps. 124. 1. sti. De hac domo [b] Jerusalem Psalmista conclamat dicens: *Qui confidunt in Domino sicut mons Sion, non commovebitur in æternum, qui habitat in Jerusalem. Montes in circuitu ejus: & Dominus in circuitu populi sui.* Unde &
Super Petrum Eccle. sia fundata. Mat. 16. 18. super unum montium Christus fundat E Ecclesiam, & loquitur ad eum: *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: & portæ inferi non prævalebunt adversus eam.* Simile quid ad desiderantem animam suam, & impatienter domum Dei videre cupientem,
Psal. 41. 6. Ibid. 5. sanctus loquitur: *Quare tristis es, anima mea, & quare conturbas me?* Et iterum: *Hæc recordatus sum & effudi in me animam meam: quoniam pertransibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei: in voce exultationis & confessionis sonus epulantium.* LXX. *Manifestum montem Domini, & domum Dei super capita montium*, transtulerunt. Quod testimonium eisdem verbis & Michæas Prophe- Vide Mich. cap. 1. ta posuit: quæ in suo loco exposui.

Et elevabitur super colles. Qui in capitibus montium ostensus est & paratus, iste super colles elevabitur. De quibus montibus & collibus & in Cantico canticorum sponsa loquitur: *Vox fratruelis mei: ecce hic venit saliens super mon-* Cant. 2. 8. & 9. *tes, transiliens colles: similis est fratruelis meus capreæ vel hinnulo cervorum in montibus Bethel.*

Et fluent ad eum omnes gentes: & ibunt populi multi. Omnes enim gentes servient ei, cui dictum est: *Postula a me,* Psal. 2. 8. *& dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ:* ut serviant ei juxta Sophoniam sub jugo uno, de quibus idem Propheta testatur: *Ex* Soph. 3. 10. Ibid. sec. LXX. *finibus fluviorum Æthiopiæ afferent tibi hostias.* Et in septuagesimo primo Psal- Philipp. 2. mo legimus: *In conspectu ejus procident Æthiopes.* In nomine enim Jesu omne genu flectetur, cælestium, terrestrium, & infernorum.

Et dicent: Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Jacob: & docebit nos vias suas: & ambulabimus in semitis ejus. V. 3. Gentes & populi nequaquam propria salute contenti, se mutuo hortabuntur, & dicent: *Venite ascendamus ad montem Domini, & ad domum Dei Jacob.* De quibus supra diximus, qui sit mons Domini præparatus & quæ domus Domini super verticem montium. Domus autem Domini dicitur domus Dei Jacob, ut recipiamus vetus Instrumentum, & non secundum Manichæum aliam extra domum Dei Jacob quæramus domum. Manichæi non recipiebant vetus Instrumentum. Quum autem fuerimus in domo Dei Jacob, tunc docebit nos vias suas, per quas gradiamur ad eum, & ambulabimus in semitis ejus, quas [c] tribuerunt & alii. Denique & Jesus ascendens in montem, docebat di- Luc. 6. scipulos suos octo beatitudines, & cætera quæ Evangelicus sermo complectitur. Prius ergo discendæ sunt viæ Domini; & postea ambulandum in semitis ejus.

Quia de Sion exibit lex, & verbum Domini de Jerusalem. Omnes gentes & populi

a Vatic. *unam petivi*, & mox *hanc requiram*. Martian. quoque, qui *unum* & *hoc* retinuit, S. Doctoris testimonium laudat in cap. 7. Eccles. *Quod nos solemus absolute, & neutraliter appellare, id est*, hoc quæsivi, istud *volui invenire; Hebræi feminino genere pronuntiant, sicut in Psalmo*: Unam petii a Domino, hanc requiram, *pro eo quod est*, unum.

b Idem *de hac domo, & Jerusalem.*

c Omnino rescribi velim *triverunt* pro *tribuerunt*, quod heic nihil est, tametsi in editis æque ac mss. legatur.

puli multi, idcirco se mutuo hortabuntur & dicent: *Venite, ascendamus ad montem Domini*, & cætera quæ sequuntur: *Quia de Sion egredietur lex, & verbum Domini de Jerusalem*: nequaquam de Sinai, & de solitudine, & de monte Oreb: sed de monte Sion, in quo ædificata est Jerusalem: & de Jerusalem, in qua Templum est & religio Dei. Legimus quod sæpe Dominus docuerit in Templo: & quod non oportuerit mori Prophetam extra Jerusalem: & supra verbum & legem pariter nominata. Verbum principes jubentur audire: legem populus auribus percipere. Qui enim prius legem fecerit, postea venit ad sermonem Dei. Sed & in Jerusalem primum fundata Ecclesia totius orbis Ecclesias seminavit. Et hoc dicendum quod quiquumque in specula & in visione pacis fuerit, n hoc & lex & verbum Domini constitutum sit. Et pulchre non dixit: in Sion & in Jerusalem erit, & manebit verbum & lex Domini; sed egredietur, ut de illo fonte omnes nationes doctrina Dei significet irrigandas.

Matth. 23.

In Jerusalem primum fundata Ecclesia totius orbis Ecclesias seminavit.

Et judicabit gentes, & arguet populos multos. Ergo & inter gentes [a] judicandum est: nec omnes increduli pari sententia condemnandi, sed pro diversitate meritorum diversa passuri sunt. Postquam autem judicaverit gentes, tunc arguet populos multos: sive ut LXX. transtulerunt, *populum multum*. Et nota ordinem: gentes judicabuntur, quia crediturae sunt: *Qui enim non credit, jam judicatus est*. Populus autem multus, qui intelligitur Israel, nequaquam judicabitur, sed arguetur, quia ad se missum Filium Dei non receperit.

Joan. 3. 18.

℣. 4. *Et conflabunt gladios suos in vomeres, & lanceas suas in falces*. Omne bellandi studium vertetur ad pacem, & pro discordia erit in toto orbe concordia. Gladii mutabuntur in vomeres, & lanceæ in falces, ut omisso furore bellandi, agriculturæ serviant, & uberrimas falcibus messes secent. Quod quidem & spiritualiter intelligi potest, quando omnis duritia cordis nostri Christi vomere frangitur, & eradicantur spinæ vitiorum, ut sementis sermonis Dei crescat in fruges: & postea labores manuum nostrarum manducemus, quando *venientes venient in exultatione, portantes manipulos suos*.

Psal. 125.

Non levabit gens contra gentem gladium, neque exercebuntur ultra ad prælium. Veteres revolvamus historias, & inveniemus usque ad vicesimum [b] octavum annum Cæsaris Augusti (cujus quadragesimo primo anno Christus natus est in Judæa) in toto orbe terrarum fuisse discordiam, & singulas nationes contra vicinas gentes arsisse studio præliandi, ita ut cæderent & cæderentur. Orto autem Domino Salvatore, quando sub Præside Syriæ Cyrino prima est in orbe terrarum facta descriptio, & Evangelicæ doctrinæ pax Romani imperii * præparata; tunc omnia bella cessaverunt, & nequaquam per oppida & vicos exercebantur ad prælia; sed ad agrorum cultum, militibus tantum legionibusque Romanis contra barbaras nationes bellandi studio delegato: quando impletus est Angelorum ille concentus: *Gloria in excelsis Deo*, [c] *& in terra pax hominibus bonæ voluntatis*: & in diebus ejus orta est justitia & multitudo pacis.

Quando natus est. [b]

* sup. pacta

Luc. 2. 14. [c]

Domus Jacob venite, & ambulemus in lumine Domini: projecisti enim populum tuum domum Jacob. Post vocationem gentium, & ostensionem montis Domini super verticem montium, ad populum suum, id est, populum Judæorum, qui appellatur domus Jacob, Propheta convertitur, & hortatur eos, ut qui in tenebris versantur erroris, lumen suscipiant veritatis, & ambulent in lumine Domini. Et quodammodo illud Davidicum canit: *Accedite ad eum, & illuminamini: & facies vestræ non confundentur*. Omnis enim qui operatur malum, odit lumen, & non venit ad lucem, ne opera ejus arguantur. Vos autem domus Jacob, domus populi mei, venite mecum, & pariter ambulemus in lumine Domini: recipiamus Evangelium Christi, illuminemur ab eo qui dicit: *Ego sum lux mundi*. Quumque hoc loquutus fuisset ad populum Judæorum, cernens impœnitens cor eorum, & animam incredulitate durissimam, facit apostropham ad Dominum, & dicit: Ideo eos hortor, ut ad te veniant, & mecum tuo lumine perfruantur, quia pro merito peccatorum suorum reliquisti populum tuum, domum quondam Jacob.

℣. 5. & 6

Ps. 33. 6.

Joan. 8. 12.

Quia repleti sunt olim, & augures habue- ℣. 7.

a Vatic. cum Palat. *inter gentes & genses judicandum est*.

b Videtur ex Tertulliano accepisse, qui cap. 8. lib. advers. Judæos ortum Salvatoris his definit: *Cleopatra conregnavit Augusto annos tredecim: post Cleopatram Augustus aliis annis XLIII. nam omnes anni Imperii Augusti fuerunt anni LVI. Videmus autem quorsum quadragesimo & primo anno imperii Augusti, quo post mortem Cleopatra imperavit, nascitur Christus*.

c Idem ms. *& super terram pax in hominibus &c.* Cæterum confer Eusebio-Hieronymianum Chronicon ad annum Augusti 42. qui Christi est primus.

buerunt, *ut Philisthiim*. Pro *Philisthiim* semper LXX. *alienigenas* [a] interpretati sunt, nomen commune pro proprio, quæ est hodie gens Palæstinorum, quasi Philisthinorum, quia P literam sermo Hebraicus non habet; sed pro ea PHI Græco utitur. Unde illud quod in Psalmis dicitur, cum enumeratione gentium cæterarum: *Mihi alienigenæ subditi sunt*, non omnes exteras nationes, sed proprie Palæstinos significat. Redditque caussas, quare projecerit Deus populum suum domum Jacob: quia repeleti sunt, inquit, ut fuerunt in principio, auguribus, & ominibus, cunctisque sordibus idololatriæ. Non attendenda [b] omina nec auguria, Mose scribente, cognoscimus, quæ habuerunt gentes, quas ejecit Dominus a facie Israel, Chananæorum, Amorræorum, & Chethæorum. Hunc locum Ecclesiæ tractatores aliter, atque aliter edisserunt. Quidam enim volunt hoc significari, quod projecto populo Judæorum, ingressus sit terram quondam repromissionis Romanus exercitus; & ejectis Judæis, habitaverint in Judæa alienigenæ, qui de toto orbe diversarum gentium accolæ sunt, adducti a Tito, & Vespasiano, & Hadriano, cæterisque principibus. Alii autem putant hoc non pertinere ad Romana tempora, sed ad superiora, priusquam a Babyloniis vastarentur, quod sub impiis regibus [c] fuisse narrantur, & a Domino derelicti sunt.

φ

Psal. 59. 10.

Et pueris alienis adhæserunt. Pro quo LXX. transtulerunt: *Et filii multi alienigenæ nati sunt eis*. Symmachus: *Et cum filiis alienis applauserunt*. Pro quo scriptum est in Hebraico JESPHICU, quod Hebræi interpretantur, ἐσφλωώθησαν, & nos vertimus, *adhæserunt*, ut vitiorum in gente Judæa turpitudo monstretur. Intantum autem Græci, & Romani hoc quondam vitio laboraverunt, ut & clarissimi Philosophorum Græciæ haberent [d] publice concubinos: & Hadrianus Philosophiæ artibus eruditus, Antinoum consecrarit in Deum, templumque ei ac victimas, & sacerdotes instituerit, & ex eo Ægypti civitas ac regio nomen acceperit. Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterint publicæ libidini expositi: donec sub [e] Constantino Imperatore, Christi Evangelio coruscante, & infidelitas universarum gentium, & turpitudo deleta est. Porro LXX. conjuges eorum violatas esse significant, dum filios alienos Judæis generant. Symmachus quodam circuitu, & honesto sermone plaudentium, eamdem cum pueris turpitudinem demonstravit.

ישפיקו

Christi Evangelio infidelitas & turpitudo gentium deleta.

V. 8.

Et repleta est terra argento & auro, & non est finis thesaurorum ejus. Inter cætera vitia terræ domus Jacob, etiam auri & argenti multitudo numeratur. Inter omina & augures, equos & quadrigas, quas Deus multiplicari prohibuit Regibus Israel: inter idola, quæ sunt opera manuum hominum, avaritia condemnatur. Unde Dominus præcepit in Evangelio, ne thesaurizemus nobis thesauros in terra, & ne faciamus thesauros, de quibus fur possit eripere, ad extremum inferens: *Non potestis Deo servire & mammonæ*. Pulchre autem illud comma versiculi: *Semper avarus eget*, aliis verbis Propheta significavit dicens: *Et non est finis thesaurorum ejus*. Non quod thesauri finem non habeant, sed quod possidentium animus non impleatur. Utraque autem gens & Judæorum & Romanorum per hæc verba avaritiæ sugillatur. Quod historiæ quoque tam Græcæ narrant quam Latinæ, nihil Judæorum & Romanorum gente esse avarius. Unde & [f] repetundarum lex constituta est, & quotidie videmus illud Apostolicum compleri: *Qui præcipis non furandum, furaris*. Furem judicem audit atque condemnat judex furacior, in alio de se promens sententiam.

Inter idola avaritia condemnatur.

Matth. 6. 24.

Avari non implentur.

Rom. 2. 21.

Et repleta est terra ejus equis & innumerabiles quadrigæ ejus. Non enim dignum est numero quod contra Dei imperium possidetur. Unde & in Psalmis dicitur: *Fallax equus in salutem*. Et in Exodo: *Equum & ascensorem dejecit in mare*. Et in alio Psalmo: *Hi in curribus, & hi*

Psal. 32. 17.

Exod. 15. 1.

Psal. 19. 8.

[a] Vide quæ de P. litera tum alibi, tum ad Nominum librum diximus.

[b] Vatic. *somnia*, quod nomen veteres editi libri & supra pro *ominibus* præferunt.

[c] Duo mss. *fecisse narrantur*.

[d] Vid. in Jovin. lib. 2. pag. 336. not. *b*.

[e] Factum id primum lata Constantini Lege contra conjunctiones intemperantes ac dissolutas, narrat Sozomenus lib. 1. cap. 8. in fine. *Intemperantes ac dissolutos concubitus antea minime prohibitos coercuit, sicut ex legibus, quæ de illis latæ sunt deprehendere licet*. Vide Legem de raptu virginum ac viduarum, quæ habetur in cod. Theodosiano lib. 9. tit. 24. Valesium quoque in laudatum Sozomeni locum.

[f] Cicero de Clar. Orat. cap. 27. *L. Piso legem primus de pecuniis repetundis tulit*.

& hi in equis: nos autem in nomine Domini Dei nostri invocabimus. Potest autem utrumque intelligi, quod & populus Judæorum contra præceptum Dei sibi equos, & quadrigas multiplicaverit, (Deut.) & terra Judææ victorum equis & curribus sit repleta.

℣. 9. *Et repleta est terra ejus idolis: opus manuum suarum adoraverunt, quod fecerunt digiti eorum, & incurvavit se homo, & humiliatus est vir*. Ubi quondam erat Templum & religio Dei, ibi Hadriani statua, & Jovis idolum collocatum est. Quod multi super illo testimonio interpretantur, quod in Evangelio legimus: (Marc.13.14.) *Quum autem Videritis abominationem desolationis stantem in sancto loco*. Et operi manuum suarum inclinati sunt: & homo, rationale animal, æs adoravit, & lapidem. Sunt autem qui hæc de Judæis interpretentur, quod antequam caperentur a Babyloniis universa hæc fecerint, & ideo dimissi sunt a Deo. Unde & in fine Capituli ponitur: *Ne ergo dimittas eis*. Possumus secundum anagogen & hoc dicere, quod omne dogma contrarium veritati adoret opera manuum suarum, & constituat idola in terra sua, & incurvetur homo, & humilietur vir, & se erigere non possit: quia sit a diabolo colligatus, nisi (Luc. 13.) illum erexerit Dominus, exemplo illius mulieris, quam Satanas vinxerat annis decem & octo, ut nequaquam cælum, sed terram semper aspiceret.

Ne ergo dimittas eis. Pro quo LXX. interpretati sunt: *Et non dimittam eis*. Si Deus loquitur, ita intelligendum est: Quia tanta fecerunt, non parcam eis, nec tam innumerabilia peccata dimittam. Si Propheta, sic sentiendum: ne ergo dimittas eis, qui tanta scelera perpetrarunt. Quod si de Romanis intelligimus, verior interpretatio est: qui subvertentes Templum Dei, non eum adoraverunt, qui victoriam præbuit, sed idola manuum suarum. (Romani non adoraverunt Deum qui victoriam præbuerat.) Sin autem de Judæis, Prophetæ truculenta sententia est, ut contra populum suum orare videatur, cui supra dixerat, Domus Jacob venite, & ambulemus in lumine Domini.

℣. 10. *Ingredere in petram: abscondere in fossa humo a facie timoris Domini, & a gloria majestatis ejus*. Ego quidem populum cohortatus sum, dicens, *Domus Jacob venite, & ambulemus in lumine Domini*. Sed quia projecit Dominus populum Jacob: projecit autem, quia aut fecit, aut passus est, quæ supra exposuimus; ideo prænuntio vobis quæ ventura sint mala, & hortor ut ingrediamini petras, & abscondamini in speluncis a facie Babylonii vel Romani exercitus, quando omnia vastabuntur, juxta illud quod in Evangelio legimus: *Tunc dicent montibus, cadite super nos; & petris, abscondite nos*. (Luc.23.30.) Juxta anagogen vero a facie Dominicæ majestatis præcipitur nobis, ut assumamus petræ fortitudinem, de qua dictum est: *Petra refugium leporibus*. (Ps. 103.18.) Et, *In petra exaltasti me*. (Ps.26.6.) Moses quoque in foramine petræ ponitur, ut videat posteriora Dei. (Exod. 33.) Et, *Bibebat populus de spiritali sequenti eos petra*. (1.Cor.10.4.) Absconditurque in petra qui ingreditur cubiculum suum, & clauso ostio adorat Patrem, ut in terreno corpore constitutus, transeuntem mundi non sentiat tempestatem.

℣. 11. *Oculi sublimes hominis humiliati sunt, & incurvabitur altitudo virorum: exaltabitur autem Dominus solus in die illa*. Quum hostes venerint, & omnem provinciam Babylonius aut Romanus mucro vastaverit, & circumsederint agmina bellatorum Jerusalem: tunc nec divitiæ, nec nobilitas generis, nec potentia dignitatum aliquem defendere poterunt; sed omnium erit una captivitas, & Deus solus exaltabitur, cujus iram nullus poterit declinare. Multi hæc de die judicii intelligunt, quod omnis creatura comparatione divinæ gloriæ humilietur, & incurvetur, & nihil esse se sentiat.

℣. 12. *Dies enim Domini exercituum super omnem superbum & excelsum, & super omnem arrogantem*. [a] Et hæc prioribus conjunguntur. In die, inquit, illa in qua exaltabitur Dominus solus, hoc est, in die ultionis Dominicæ, excelsi quique & arrogantes atque sublimes captivitati & gladio subjacebunt. Μεταφορικῶς autem sermo de magnis est atque principibus: quod quanto magis superbierint, tanto amplius deprimantur. Dominus enim superbis resistit, & humilibus dat gratiam. (1. Petr. 5.) Qui de die judicii intelligunt, superbum & excelsum, & sublimem, & arrogantem, diabolum dici putant. Qui superbiens loquitur: *Super stellas cæli ponam sedem meam: sedebo in monte excelso, super omnes montes* (Isai.14.13. & 14.)

C 2 excel-

a Duo mss. Vatic. & Palat. addunt *& reliqua*.

Psal. 8. *excelsos ad Aquilonem: ascendam super nubes, ero similis Altissimo*: quando ex ore infantium & lactentium perficietur laus, ut destruatur inimicus & ultor.

V. 13. *Et super omnes cedros Libani sublimes & erectas, & super omnes quercus Basan.*
v. 35. Et in vicesimo octavo Psalmo canitur: *Vox Domini conterentis cedros: conteret Dominus cedros Libani, & comminuet eas quasi vitulum Libani.* Et in tricesimo
a [a] sexto Psalmo: *Vidi impium exaltatum & elevatum quasi cedros Libani, & transivi, & non erat, & quæsivi eum, &*
v. 34. *non est inventus locus ejus.* Quercus quoque Basan, quas Aquila δρύας, Symmachus, & Theodotio βαλανους interpretati sunt, grandiferas novimus, quæ & si fecerint fructus, porcorum sunt alimenta, non hominum. *Basan* regio est Arabiæ, cui imperavit Og, qui appellatus est rex Basan, & interpretatur αἰσχύνη, id [b] est, *ignominia*, quam si confusionem transferre voluerimus, magis σύγχυσιν, id est, *Babylonem* significat quam *Basan*. Super omnes ergo qui eriguntur in superbiam, & faciunt opera ignominiæ, atque in cœno libidinum volutantur, Domini vindicta consurget. Quod si prudens lector quæsierit, cur in Templo Domini cedrina ligna sint posita, & in centesimo tertio Psalmo legamus juxta Hebraicam veritatem, *Saturabuntur ligna Domini, & cedri Libani, quas tu plantasti: ibi passeres nidificabunt*: & inter cætera ligna etiam cedri ad laudes Domini provocentur: & in adventu Salvatoris, quando omnes arbores, & ligna campi applaudent ramis suis, scriptum sit: *Ponam in terra inaquosa cedrum & buxum, & cypressum & pinum*: & nunc diem Domini super cedros Libani sermo propheticus comminetur? hoc dicendum est, quod ex eodem genere hominum, alii sublimentur ad regnum, alii detrahantur ad pœnam, & cedri Libani, quæ propter superbiam conterentur, eligantur, quum boni odoris fuerint, & cum Apostolo dixerint: *Christi bonus odor sumus.*

(Marginal notes: Regio Basan. — b — v. 18. — Isa. 41. 19. sec. LXX. — 1. Cor. 2. 15.)

V. 14. *Et super omnes montes excelsos, & super omnes colles elevatos.* Sicut in bonam partem pro varietate virtutum, montes appellantur & colles: sic inter impios pro diversitate vitiorum, & maxime superbiæ, alii montes sunt, alii colles, super quos erit dies Domini, de quibus A in Ezechiele scriptum est: *Hæc dicit Adonai Dominus montibus & collibus: ecce ego inducam super vos gladium, & dissipabuntur excelsa vestra, & conterentur aræ vestræ*, & reliqua. Ezech. 6. 3.

Et super omnem turrim excelsam, & super omnem murum munitum. V. 15. Qui ad Vespasiani Hadrianique hæc referunt tempora, corporaliter dicunt impleta quæ scripta sunt, quod non turris excelsa, non firmissimus murus, non ulla navium multitudo, B & negotiationis industria, adversum vim Romani exercitus potuerit prævalere; sed in tantam habitatores Judææ venisse formidinem, ut & ipsi cum conjugibus & liberis, auro & argento quæ sibi auxilio fore æstimabant, in foveas terræ demersi sint, & profundissima antra sectati. Si enim voracium & luxuriosorum venter est Deus, quare non avari aurum & argentum appelletur Deus? (Avari Deus aurum & argentum.) Alii hæc ad Babylonia referunt tempora. C Ergo juxta leges Tropologiæ singula quæque percurram. Turris vel ob munitionem urbis ædificatur, vel ob speculam, ut longe veniens cernatur hostis. Unusquisque ergo nostrum debet ædificare turrim, prius sumtibus supputatis, ne juxta Evangelicam parabolam, quum explere opus nequiverit, rideatur. Luc. 14. Hæc turris bene constructa persistit. Sin autem erecta in superbiam, firma non habuerit fundamenta, cadet super eum, a D quo ædificata est: sicut illa in Siloa, quæ decem, & octo homines interfecit. Unde & Dominus loquitur ad audientes: *Et vos si non egeritis pœnitentiam, similiter peribitis.* Luc. 13. 3. In consequentibus quoque lecturi sumus, quod Dominus in vinea sua ædificaverit turrim, Isa. 5. & fecerit torcular, & maceriam circumdederit, sed hæc omnia destructa sint atque vastata, quia vano superbiæ supercilio intumuerint. Muri quoque extruuntur E excelsi, ne cito civitas destruatur, ne hostibus pateat, quia circundantur Ecclesiæ sapientissimis viris, & omni ratione firmantur, nequod dogma perversum prævaleat veritati. De istiusmodi muris Deus loquitur ad Jerusalem: *Ecce super manus meas depinxi muros tuos, & in conspectu meo sunt semper.* Infra 49. 16. sec. LXX. Sin autem hi qui prius impugnaverant Ecclesiam, cognita veritate, transierint ad fidem, & pugnaverint pro ea, quam ante impugnaverant, tunc illud implebitur:

[a] Falso legit Martian. *in tricesimo Psalmo* tantum, pro *tricesimo sexto*, ut est re ipsa, e mss. præferunt.

[b] Paulo concinnius Victorius, *quam si confusionem transferre voluerimus, idest σύγχυσιν, Babylonem significat magis quam Basan.* In quam rem alium Hieronymi locum laudat in Amos cap. 4. Nobis præter mss. fidem nihil licere duximus.

Ibid. 17. Levit. 25. bitur: *Cito ædificaberis ab his, a quibus destructa eras*. In Levitico quoque legimus, domum, quæ in urbibus muratis sit, si intra annum redemta non fuerit, emptori æterna possessione firmari, quod si in villis & in viculis sit, quæ muros non habeant, semper posse redimi, & emptoris pretium fluctuare.

V. 16. *Et super omnes naves Tharsis, & super omne, quod visu pulchrum est*. Pro *Tharsis*, quod omnes similiter transtulerunt, soli LXX. *mare* interpretati sunt. Hebræi putant, [a] lingua proprie sua mare THARSIS appellari, quando autem dicitur IAM, non Hebraico sermone appellari, sed Syriaco. Habuit & Josaphat naves, quas mittebat in *Tharsis*, sed contritæ sunt in Asiongaber. Habuit & Salomon quæ ibant in Tharsis, & post tres annos revertebantur, afferebantque regi argentum & aurum, ebur & simias. Sed quia rex uterque peccaverat, alius deditus voluptati, & externarum gentium amans feminas: alius se cum rege Samariæ copulans: quod utrumque ad Ethnicos refertur, & Hæreticos, in quibus nihil est aliud nisi fulgor eloquentiæ, & [b] sensus diabolica arte constructus, & sermo mortuus, quod interpretatur in dentibus, & similitudo rationis humanæ, quod sentitur in simiis; idcirco in Psalmis legimus, *In spiritu violento confringes naves Tharsis*. Et de his navibus idem Isaias loquitur; *Væ alis navium, quæ sunt trans Æthiopiam*. Sunt autem econtrario & bonæ naves, de quibus in eisdem Psalmis dicitur: *Qui descendunt mare in navibus, & faciunt opus in aquis multis. Ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia ejus in profundo*. Qui enim in sæculi hujus fluctibus non sunt otiosi, sed operantur, & merces portant dominicas, & ad portum quietis venire festinant, ipsi vident opera Domini, & mirabilia ejus in profundo, quando ad profundam scientiam pervenerint, & universa scrutantes, hoc est, etiam profunda Dei & mirabilia ejus aspexerint.

(Margin: a תרשים ים — 3. Reg. 22. 49. — Ibid. 10. 22. — Hæreticorum sermo mortuus, &c. b — Psal. 47. 8. — Infra cap. 18. 1. sec. LXX. — Ps. 106. 23.)

A Josephus Tharsis urbem Ciliciæ Tarsum arbitratur: alii regionem putant Indiæ, & hoc nomine etiam de duodecim gemmis lapidem appellari, qui apud nos vocatur *Chrysolithus*, ob marini coloris similitudinem. Melius autem est, Tharsis vel mare, vel pelagus, absolute accipere. Neque enim Jonas de Joppe navigans, ad Indiam poterat pervenire, ad quam illo mari non [c] potest navigari; sed simpliciter ire in pelagus, & B ad quascumque insulas pergere. Quodque sequitur: *Et super omne, quod visu pulchrum est:* sive ut LXX. transtulerunt, *Et super omnem aspectum pulchritudinis navium*, eodem sensu accipiendum, quod destruatur a die Domini quidquid pulchrum videtur in verbis, & humana ratione constructum, si se erigat contra scientiam Dei.

(Margin: De Tharsis opiniones diversæ. — Jean. 1. De Joppe ad Indiam non potest navigari. c)

V. 18. d *Et incurvabitur sublimitas hominum, &* [d] *humiliabitur altitudo virorum, & elevabitur Dominus solus in die illa, & idola* C *penitus conterentur*. Tamdiu videtur humanus sermo habere rationem, quamdiu divinæ scientiæ non fuerit comparatus. Quum autem mendacium veritati, quasi stipula igni, appropinquaverit, cito voratur & deperit, & omnia dogmata falsitatis, quæ nunc idola nominantur, ab eo quod simulata sint atque conficta, penitus conterentur.

(Margin: Dogmata falsitatis idola dicuntur.)

V. 19. & seq. *In die illa projiciet homo idola argenti sui, & simulacra auri sui, quæ fecerat* D *sibi, ut adoraret talpas & vespertiliones, & ingredietur in fissuras petrarum, & cavernas saxorum a facie formidinis Domini, & a gloria majestatis ejus: quum surrexerit percutere terram*. Sæpe diximus argentum & aurum pro sermone, & sensu accipi, quæ quum a Deo hominibus data sint, ut vel loquantur, vel sentiant Deum, & laudent creatorem suum, illi abutuntur hoc munere in idolorum simulationem; juxta illud quod E scriptum est: *Dedi eis argentum & aurum; ipsi vero de argento & auro meo operati sunt Baal*. Quum ergo quis Domini pavore perterritus primum in spelunca pectoris sui idola condiderit; & in

(Margin: Osee 2. 8.)

a Rabbinorum hæc est opinio, in quam & Græci concesserunt, Paraphrastes a Corderio editus, Theodorus Heracleensis, atque alii. Verum Hebræos olim ita sensisse, vix credam; nam, quod & Drusius animadvertit, dubitari etiam potest, an Tharsis omnino *mare* significet. Quod sequitur, non Hebraico, sed Syriaco sermone *jam* dici, mirum est magis. Econtrario enim Syri *famma* dicunt, quod omnino originem ducit ab Hebræo *jam*, quemadmodum & tota Syrorum lingua, tantumque diversum est forma.

b Ita & mss. nostri & Martian. præferunt. Veteres vulgati *dialectica*, quam quidem artem hæreticis vitio vertere Hieronymus solet. Vide infra, & in cap. V. Osee.

c Confer Hieron. in Jonæ cap. 1. Plinium quoque lib. V. cap. 13. & 31. & lib. IX. cap. 5. Solinum c. 38. Strabonem lib. VI. Ipsum denique Ovidium Metamorphos. lib. IV. ex cujus maxime auctoritate Indiam Æthiopicam designari intelligitur, ad quam Jonas navigaret. Ejus testimonio Laurentius Valla Elegantiar. lib. V. cap. 6. Hieronymum calumnia liberat.

d Vatic. & *elevabitur fortitudo virorum &c.*

in voraginibus terræ abſconderit, non audens proferre quod male finxerat: ſecundum profectus eſt, ut prius cælata projiciat, & in ſe eſſe non patiatur. Pro *talpis*, quas nos interpretati ſumus, LXX. *vana*, Aquila, [a] ὀρυκτὰ, Symmachus, *infructuoſa*, Theodotio ipſum verbum Hebraicum poſuit [b] PHARPHAROTH. פרפרות Eſt autem animal abſque oculis, quod ſemper terram fodit, & humum egerit, & radices [c] ſubter comedens, frugibus noxium eſt: quod Græci ἀσπάλακα vocant. Veſpertilio autem nocturna avis, quæ congruum ab eis nomen accepit νυκτερὶς, eo quod in nocte volitet, parvum animal eſt, & murium ſimile, non tam voce & cantu reſonans, quam ſtridore: quod quum videatur volitare, lucifugum eſt, & ſolem videre non patitur. Iſtiuſmodi animantibus idola comparata ſunt, quæ cæca & tenebroſa coluntur a cæcis: & omnia dogmata contraria veritati. Quæ quum in die Domini fuerint derelicta, ingredientur hi qui projecerint ea in fiſſuras petrarum, cavernaſque ſaxorum, ut non in terræ pulvere & vili luto, ſed in firma ratione verſentur, & inveniant ſibi diverſa virtutum foramina, per quæ ad veritatem valeant pervenire. Hæc juxta anagogen, ut potui, brevi ſermone perſtrinxi, quæ Hebræi ad Babylonia referunt tempora & ſubverſionem Jeruſalem, quando ſurrexit Dominus terram percutere Judæorum.

Idola comparata talpis & veſpertilionibus.

℣. 20. *Quieſcite ergo ab homine, cujus ſpiritus in naribus ejus: quia excelſus reputatus eſt ipſe*. Hoc prætermiſere LXX. & in Græcis exemplaribus ab Origene ſub aſteriſcis de editione Aquilæ additum eſt, quod in Hebræo ita legitur: [d] HEDALU LACHEM MEN AADAM ASER NASAMA BAAPHPHO CHI BAMA NESAB HU. Ubi nos diximus, *excelſus reputatus eſt ipſe*: Aquila interpretatus eſt, *in quo reputatus eſt iſte*. Verbum Hebraicum BAMA, במה vel ὕψωμα dicitur, id eſt, *excelſum*, quod & in Regnorum libris, & in Ezechiele legimus: vel certe *in quo*, & eiſdem literis ſcribitur BETH, MEM, HE: ac pro locorum qualitate, ſi voluerimus legere, *in quo*, dicimus BAMMA; ſin autem, *excelſum* vel *excelſus*, legimus BAMA. Intelligentes ergo Judæi prophetiam eſſe de Chriſto, verbum ambiguum in deteriorem partem interpretati ſunt, ut viderentur non laudare Chriſtum, ſed nihili pendere. Quæ eſt enim verborum conſequentia, & qui ordo rationis ac ſenſus, ut dicamus: Quum hæc ita ſe habeant, & dies ventura ſit Domini, in qua univerſus Judææ ſtatus ſubvertendus eſt, & omnia conterenda: moneo vos atque præcipio, ut quieſcatis ab homine, qui ita ſpirat ac vivit, ut nos homines, quia [e] in nihili computandus eſt? Quiſquam ne hominum ita quempiam laudet, ut dicat: Cavete ne offendatis eum, qui omnino nihili eſt? Ergo e contrario ſic intelligendum: Quum hæc univerſa ventura ſint vobis, & prophetali ſpiritu prædicantur, moneo atque præcipio, ut quieſcatis ab eo qui ſecundum carnem quidem homo eſt, & habet animam, & ita ſpirat, & naribus halitum trahit, ut nos homines ſpiramus, & vivimus: ſed ſecundum divinam majeſtatem excelſus & eſt, & reputatur, & creditur. Tacita mecum mente pertractans, non poſſum invenire rationem, quare LXX. tam perſpicuam de Chriſto prophetiam in Græcum noluerint vertere. Cæteri enim, qui verterunt quidem, ſed ſermonem ambiguum ad impietatis traxere ſenſum, non mirum cur male interpretati ſint, nec voluerint de Chriſto glorioſum quid dicere, in quem non credebant: [f] videlicet Judæi aut Semijudæi, id eſt, Ebionitæ. Quod autem Chriſtus excelſus ſit vel altiſſimus, qui alio

Judæorum verſutia.

a Lectionem Aquilæ inquit Montfauc. ſic effert Sangermanenſis unus omnium optimus ac vetuſtiſſimus, qui Græca verba accurate ſolet exprimere, ὀρυκτὰ, & ſic etiam habet Regius 3756. At Colbertinus 2628. *oricta*, pro ὀρυκτὰ: unus tantum Colbert. *orictas*. Sangermanenſis alius noſter ΟΡΥΚΣΑ. Auctoritate Manuſcriptorum ducti ὀρυκτὰ legimus. Veteres Hieronymi editi ὀρυγὰς habent. Sic legit & Druſius putatque ſignificare poſſe *talpas*, ſed vix crederem etiamſi vera lectio eſſet. Martianæus legerat ὀρυκτὰς.

b Hoc uno abludunt noſtri mſs. quod per *f*. legunt *Farfaroth*, quemadmodum & duo alii Sangermanenſes, duo Colbertini, atque unus Regius Montfauconio teſte, habent. Videtur nihiloſecius legendum, præpoſita ח litera radicali hujus verbi, *Hapharpharoth*, vel *Haſarſaroth*. Cur hoc nomine talpæ vocarentur, docet Bochartus in Hierozoico p. 1, l. 3. c. 35. Hebræus habet. חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא.

c Palatin. *ſub terra comedens*: & mox Latinis literis *asfalaca*. Vatic. ἀφχάκα.

d Noſtri mſs. *Eſer neſama baaffo*; atque ita quidem reſcribi malim. Verum alia prætterea duxit e mſs. emendanda doctiſs. Druſius, *Hedlu* nempe pro *Hedalu*, in mſs. plerumque eſt *Hedal*: tum *Haadam* pro *Hadam*: denique *Bamma* cum duplici, *m*, quamquam mſſ. cum uno habeant: nam hoc, inquit, poſterius verum eſſe oſtendunt ea quæ ſequuntur: *Si voluerimus legere*, in quo, *dicimus Bamma*; *ſin autem* excelſum, *vel* excelſus *dicimus Bama*. Poſtremo in *Neſab* antiqua conſuetudine eliſam aſpirationem heth, ejuſque vocalem, idem notat, cum integrum vocabulum ſit *Nebeſab*.

e Vulgati *quia in nihili*: & mox *qui omnino nihil eſt*, pro *nihili*.

f Al. *dum ut vocula*, *videlicet ut Judæi* &c.

עליון ELION, a Luc. 1. 76. In expositione Scripturarum veritas quærenda, non contentio.

alio ſermone apud Hebræos appellatur, A ELION, in octogeſimo ſexto Pſalmo legimus: *Numquid Sion dicet homo*, [a] *& homo natus eſt in ea; & ipſe fundavit eam Altiſſimus?* Et in Evangelio: *Et tu puer Propheta Altiſſimi vocaberis*. Ac ne longum funem traham (in expoſitione enim ſanctarum Scripturarum veritatem debemus ſequi, non contentionem) in iſto loco BAMA apud Hebræos non *excelſus* dicitur, ſed *excelſum*, id eſt, ipſa *altitudo* atque *ſublimitas*: quaſi ſi de aliquo dicamus, non eſt *divinus*: ſed *divinatio*: non eſt *rivus*, ſed *fons*: non eſt *homo*, ſed ipſa *humanitas*. Origenes hunc locum ita interpretatus eſt: Quia ſingulariter de uno homine dicitur, referri poteſt & ad Dominum Salvatorem: jubente Propheta, ut quieſcant ab eo qui in magno aliquo reputatus eſt; licet inpræſentiarum videatur ut homo, & ſpiramen habere in naribus, ſicut & cæteri ſpirant homines.

Explicit Liber primus.

INCIPIT LIBER SECUNDUS
IN
ISAIAM PROPHETAM.

FInito in Iſaiam primo volumine, quod ut potui, non ut volui, celeri ſermone dictavi: ſenſum potius Scripturarum, quam compoſitæ orationis verba perquirens: nunc tranſcendam ad ſecundum; & quidquid in me virium eſt, pronæque in Dominum voluntatis, offeram ei qui per Prophetam loquutus eſt: *Ego viſiones multiplicavi: & in manibus Prophetarum aſſimilatus ſum.* (Oſee 12. 10.) Unde obſecro te, virgo Chriſti Euſtochium, ut nobis in Scripturarum explanatione certantibus, tu cum Moſe ad Dominum eleves manus: ut qui exeuntes de Ægypto, mare tranſivimus Rubrum, vincamus *Amalec*, qui interpretatur *devorans & elingens*; & poſſimus tecum dicere: *Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prælium, & digitos meos ad bellum.* (Pſ. 143. 1.)

Cap. III.

ECCE *enim dominator Dominus exercituum auferet ab Jeruſalem, & ab Juda validum, & fortem: omne robur panis, & omne robur aquæ.* Hucuſque de judicio dici putant. Quod ſequitur, de captivitate ventura; quam alii ad Babylonios, alii referunt ad Romanos. Sed melius eſt, ut ſupra diximus, cuncta referri ad Dominicam Paſſionem. Poſt interfectionem quippe illius, omnes gratiæ & donationes ſublatæ ſunt a Judæis: ſecundum quod in Evangelio ſcriptum eſt: *Lex & Prophetæ uſque ad Joannem Baptiſtam.* (Mat. 11. 13.) Et eſt ordo: Quoniam noluiſtis ceſſare ab homine, cujus B ſpiritus in naribus ejus, qui excelſus reputatus eſt: ſed econtrario fudiſtis ſanguinem juſti, & cogitaſtis conſilium peſſimum, dicentes: *Alligemus juſtum, quia inutilis eſt nobis*; (Sap. 2. 12.) ideo fructum adinventionum veſtrarum comedetis. Nihil apud Judæos poſt Paſſionem Domini forte, nihil validum eſt: ſed omnia infirma & languida. Nec aliquis poteſt apud eos dicere. *Omnia poſſum in eo, qui me confortat*, (Phil. 4. 13.) Chriſto Jeſu Domino noſtro. C Et quia juxta LXX. legimus *validum & validam*; valido illud poſſumus coaptare: *Donec occurramus omnes in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chri-* (Eph. 4. 13.)

Poſt Paſſionem Domini omnes gratiæ ſublatæ a Judæis.

[a] Duo mſſ. Vatic. & Palat. *dicet homo, quod homo natus ſit in ea.*

2. Cor. 11. 2. *Christi*. Porro validæ: *Volo* inquit, *omnes vos virginem castam exhibere Christo*. Fortitudo autem panis, & fortitudo aquæ, pro omni cibo, & potu accipitur. Legimus (Exod. 34.) quod Moses fuerit in monte Sinai, & quadraginta diebus panem non comederit, & aquam non biberit. Illud quoque (Gen. 3. 19.) quod ad Adam dicitur. *In sudore vultus tui comedes panem tuum, donec revertaris in terram, de qua sumtus es*, similiter audiendum. Nec non quod a Salvatore dicitur: (Mat. 4. 4.) *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo quod egreditur per os Dei*. Fortitudo igitur panis auferetur ab eis: [a] ille qui (Joan. 6. 51.) dicit: *Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi*. Et fortitudo aquæ, de qua (Joan. 4. 13.) idem Dominus loquebatur: *Omnis qui biberit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam*. De hujuscemodi panibus & in Proverbiis legimus: (Prov. 20. 13.) *Aperi oculos tuos, & replere panibus*. [b] Habent Judæi panem, sed absque fortitudine; habent aquas, sed absque robore. Legunt enim Scripturas, sed non intelligunt: (1. Cor. 3.) tenent membranas, & Christum, qui in membranis scriptus est, perdiderunt. Lacte enim aluntur, quasi parvuli, & non solido cibo. Et quia fortitudinem perdiderunt (Rom. 14.), & infirmi sunt, propterea olera comedunt. Athletarum autem solidus cibus est, qui & vitam sustentat humanam, & viventibus præbet fortitudinem. De istiusmodi pane & aqua, quod auferantur a Judæis, etiam alius Propheta testatur (Amos 8. 11.), dicens: *Ecce dies veniet, dicit Dominus, & emittam famem super terram: non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem* [c] *audiendi sermones Domini*.

V. 2. *Fortem & virum bellatorem, judicem & Prophetam, & hariolum, & senem*. Pro forti, quod solum est in Hebræo, duo simul LXX. transtulerunt, *gigantem* [d] *& fortem*: eumdem volentes gigantem esse, quem fortem. De forti supra dictum est. Gigantem autem in bonam partem, hoc est, de Domino Salvatore, in octavo decimo Psalmo legimus: (v. 8.) *Exultavit ut gigas ad currendam viam suam: a summo cælo egressio ejus, & occursus ejus usque ad summum illius*. Sin autem legerimus, Nemrod gigantem (Gen. 10.), qui fuit venator coram Domino, & gigantes (Ibid. 6.), propter quos venit diluvium super terram, in contrariam partem accipiendi sunt. Virum quoque bellatorem juxta historiam sic intelligimus, quod capti sint, & usque hodie serviant, & non deposuerint servitutis jugum. Sed ne judices quidem habeant proprios, Romanisque subjiciantur judicibus: in tantum ut de principibus eorum, qui esse videntur in populo, Romani principes judicent. (Judæi non habent proprios judices.) Sed & hoc dicendum, quod nullus sit apud eos bellator in lege, habens scientiam judicandi: sed omnia vana sint, & caduca, & plena stultitiæ. De Propheta autem, quod apud eos esse cessaverit, nulli dubium est. Quærimus juxta Hebraicum, quomodo interpretemur *hariolum*, quem omnes interpretati sunt *divinum*: exceptis LXX. qui pro hoc *conjectorem* transtulerunt. Et dicendum quod sæpe etiam per hariolos futura dicantur, sicut in Balaam divino legimus (Sæpe per hariolos futura dicuntur. Num. 22.), & in divinis quinque urbium Palæstinarum (1. Reg. 6.), Gazæ & Ascalonis, Geth, & Accaronis, & Azoti, qui dant consilium quomodo arca Domini remittatur. Et est sensus: Et vera & falsa a Judæis pariter auferentur. *Senem* quoque, quem LXX. *presbyterum* transtulerunt, * intelligit (* al. intelliget) ablatum a Judæis, qui scierit in Scripturis sanctis presbyteros merito & sapientia eligi, non ætate. Neque enim apud Judæos senes esse cessarunt, quos usque ad decrepitam senectutem sæpe venire conspicimus. Et inveteratos dierum malorum duos presbyteros juxta Theodotionem in Danielis [e] principio legimus (Dan. 13.). Nam & Mosi præcipitur, ut eligat presbyteros, quos scit esse presbyteros (Exod. 18.). Et Apostolus Paulus, qualis presbyter eligi debeat, plenissime scribit ad Timotheum (1. Tim. 5.). Unde & in Proverbiis dicitur: (Prov. 20. 29.) *Gloria senum canicies*. Quæ est ista canicies? haud dubium quin sapientia, de qua scriptum est: (Sap. 4. 8.) *Canicies hominum prudentia est*. Quumque nongentos, & eo amplius annos ab Adam usque ad Abraam vixisse homines legamus (Genes. 24.), nullus alius prius appellatus est presbyter, id est, senex, nisi Abraam, qui

[a] Supple *& auferet*, aut quid simile.

[b] Sicut totum hunc sensum ex Eusebii Commentariis expressit Hier. ita hæc potissimum verba pene vertit. Ἰουδαῖοί γε μὴν ἔχουσι μὲν τὸν ἄρτον καὶ τὸ ὕδωρ. ἔτι πολυπραγμονοῦσι γὰρ τὰ Μωσέως γράμματα, καὶ ἀναγινώσκουσι τὸν νόμον. ἐπειδὴ δὲ γινώσκουσι οὐδὲν, οὐκ ἔχουσι τὴν ἰσχὺν τοῦ ἄρτου, ὅτε μὴν τὴν ἰσχὺν τοῦ ὕδατος &c.

[c] Vatic. *audiendi sermonis Dei*.

[d] Drusius putat posteriorem vocem *fortem* ex altera Editione desumptam fuisse.

[e] Nunc ad finem est ejus libri, quæ *Visio undecima* inscribitur.

Abraam primus appellatus est senex.

qui multo paucioribus annis vixisse convincitur. Unde scribit & Joannes post pueros & juvenes, etiam ad senes, dicens, *Scripsi vobis, patres, quia cognovistis eum, qui a principio est.* (1. Joan. 2. 13.) Et Roboam filius Salomonis ideo perdidit regnum, (3. Reg. 12.) quia noluit audire Presbyteros.

V. 3. Unde dicantur Centuriones, Tribuni, Quinquagenarii & Decani.

Principem super quinquaginta. Συνεκδοχικῶς a parte totum. Quomodo enim Centuriones vocantur, qui centum præsunt militibus, & Chiliarchi, qui mille, quos nos Tribunos appellamus, ab eo quod præsint tribui: sic in Israelitico exercitu Quinquagenarii vocabantur, qui in capite erant quinquaginta militum. Unde & Decanos [a] dicimus, qui decem præsunt hominibus. Nec mirum si apud Judæos omnis perierit dignitas bellatorum, quum militandi sub gladio, & arma portandi non habeant potestatem.

Judæi non habent potestatem arma portandi.

Quia vero quinquagenarius numerus semper refertur ad pœnitentiam: princepsque pœnitentiæ, & caput eorum, qui salvantur per pœnitentiam, Christus est: breviter numeri hujus sacramenta pandamus.

Quinquagenarii numeri sacramentum.

In Genesi (Genes. 18.) legimus, loquente Abraam ad Dominum, quod a quinquaginta primum justis, si inveniantur in civitate, dixerit urbem esse salvandam. Et septem hebdomadarum in (1) Numeris (Num. 28. (1)), id est, Pentecostes celeberrima festivitas est. Jubileus quoque, id est, remissionis annus, qui septenis annorum hebdomadibus, id est, quadraginta novem annis texitur, in quo clangunt tubæ, & ad omnes revertitur antiqua possessio, hoc continet sacramentum. Unde & David in quinquagesimo numero Psalmum scribit pœnitentiæ. Legimus quoque in eodem Numerorum libro (Num. 31.), quod de præda & spoliis, * quinquagesimum caput, tam de hominibus, quam de jumentis accipiant Sacerdotes, & quinquagesimum Levitæ, qui custodiunt fores tabernaculi.

* al. quingentesimum.

Illa quoque Evangelii parabola (Luc. 7. & 16.), in qua dicuntur duo debitores, unus qui debebat quingentos denarios, & alius quinquaginta, ad hanc refertur intelligentiam. Unde & Apostolus apud Ephesios, quibus mystica quæque dissolverat, vult permanere usque ad Pentecosten, donec perfecte ad Dominum convertantur, dicens: *Ostium enim mihi apertum est magnum & evidens, sed adversarii multi.* (1. Cor. 16. 9.) Imitatur autem, & diabolus Israeliticum exercitum, de quo Jethro [b] dederat genere suo Mosi consilium, ut constitueret super populum Tribunos & Centuriones & Quinquagenarios. (Exod. 18.) Unde impius rex mittit duos Quinquagenarios cum subditis sibi militibus, ut exhiberent Eliam: qui divino igne consumti sunt. (4. Reg. 1.) Tertius autem salvatur ex eis, qui conversus ad preces, pœnitentiæ sacramenta cognoverat. Unde & Judæi, nolentes Dominum esse perfectum, nec Principem Quinquagenarium, dicunt ad eum: *Quinquaginta annos necdum habes, & Abraam vidisti?* (Joan. 8. 57.) Et ille sciens se esse non solum pœnitentium principem, sed & justorum, respondit: *Antequam Abraam esset, ego sum.* (Ibid. 58.)

Christus princeps pœnitentium.

Quod autem Dominus Princeps sit Quinquagenarius, ex una festivitate intelligere possumus, de qua ait: *Dominus est Sabbathi, filius hominis.* (Matt. 12. 8.) Quod si Sabbathi, & Kalendarum. Si Kalendarum, & Paschæ, id est, Azymorum. Si Paschæ, & Jubilei. Si Jubilei, & Tabernaculorum. Si Tabernaculorum, & Pentecostes, quæ ad quinquagesimum refertur numerum.

Et honorabilem vultu, & consiliarium. Pro duobus, id est, *honorabili* [c] *vultu, & consiliario*, LXX. unum *virum admirabilem consiliarium* transtulerunt. Inter cæteras gratias etiam hoc Dominus auferet a Judæa, ut nullum habeant consiliarium: sed faciant cuncta absque consilio. Et Græci Poetæ [d] laudabilis illa & admiranda sententia est: „ Primum esse beatum, qui per se sapiat: Secundum, qui sapientem audiat. Qui autem utroque careat, hunc inutilem esse, tam sibi, quam omnibus. Unde & illud in nostris libris legimus: *Amici tibi sint plurimi, consiliarius autem unus de mille.* (Eccl. 6. 6.) Et iterum: *Cum consilio omnia age:* & dabit tibi prudentia admirabilem consiliarium. (Prov. 13. 10.) Senatus quoque consulta dicuntur, & principes quondam Romani, Consules appellati sunt, vel a consulendo civibus, vel [e] a regendo cuncta consilio. Et

Consules unde dicti.

[a] Vitiose lectum a Mattianæo *decimus*.

(1) Rescribit Victor. *in Levitico*, cum septem Hebdomadarum in Numeris nudum tantum, utpote re jam in Levitico explicata, reperatur nomen cap. scilicet 28. Hinc quoque paulo post, pro *Legimus quoque in eodem Numerorum libro*, Levitici librum substituit; nihil tamen illi suffragrantibus mss.

[b] Vaticani codicis scriptor hujusmodi glossema hoc loco interserit: *Notandum Jethro socerum dici, cum Raguel socerum Moysi legamus in Exodo.*

[c] Palat. cum Vatic. *honorabili viro, & consiliario.*

[d] Hesiodi scilicet in *Oper. & Dieb.* vers. 293.

Οὗτος μὲν πανάριστος ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ....
Ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται.
Ille quidem optimus est, qui per se in omnibus sapit....
Sed & ille bonus, qui bene monenti paruerit.

[e] Palat. fere cum olim editis *vel agendo cuncta cum consilio.*

Et nos habemus in Ecclesia senatum nostrum, cœtum Presbyterorum. Quum ergo inter cætera etiam senes Judæa perdiderit, quomodo poterit habere consilium, quod proprie seniorum est?

Et sapientem architectum. Pro quo Aquila transtulit *sapientissimum artificum*, ut ostenderet eos plures quondam habuisse artifices: qualis & ille fuit Beseleel filius Uri, filii Ur de tribu Juda, (Exod. 31.) quem implevit Deus spiritu sapientiæ, & intelligentiæ, ac disciplinæ, ut in omni opere esset faber perfectissimus, non solum in auro, & argento, sed & in ære, & cæteris quæ Moses enumerat, qui ædificavit Tabernaculum Dei. Illis ergo perdentibus architectos, omnis ædificandi gratia translata est ad Ecclesiam. Unde Paulus Apostolus dicit: (1. Cor. 3. 10.) *Quasi sapiens architectus fundamentum posui*. Et Jeremias (Jerem. 18.) architectus erat, qui non solum eradicabat, & suffodiebat, & perdebat, sed & ædificabat. Unde idem Apostolus loquitur: (1. Cor. 3. 9.) *Dei agricultura, Dei ædificatio sumus*. (Ephes. 2.) Dominus quoque noster appellatur structor maceriarum. Et in Evangelio (Matth. 13.) filius fabri sugillatur, qui universa condiderit. In Regum (3. Reg. 7.) quoque volumine legimus, quod miserit rex Salomon, & tulerit Hyram Tyrium, filium mulieris viduæ, qui erat de tribu Nephthali, & habebat patrem Tyrium, artificem æris. Ingressusque est ad regem, & fecit omnia opera regi Salomoni: in quo typus est ædificandæ Ecclesiæ, quæ non solum de tribu Juda, sed de Nephthali quoque, & patre Tyrio generatus sit, qui habuit matrem viduam: quia priorem virum perdiderat. Et multo plures sunt filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum. (Isa. 54. 1.) Sed & in Paralipomenon libro legimus vallem artificum: (1. Par. 4. 14.) *Saraias autem genuit Joab patrem vallis artificum: ibi quippe artifices erant*. Qui propterea habitare dicuntur in valle, quia non eos inflabat scientia, sed humilem atque mansuetum sequebantur Jesum, & cum Apostolo dicere poterant: (1. Cor. 15. 9.) *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus*. Et alibi: (Ibid. 13. 9. & 12.) *Ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus, & nunc per speculum videmus in ænigmate*.

Et prudentem eloquii mystici. Pro quo LXX. interpretati sunt, *prudentem auditorem*: Theodotion, *prudentem incantatorem*: Aquila, *prudentem susurratorem*: Symmachus, *prudentem eloquii mystici*: quem & nos in hoc loco sequuti sumus. Dicendum primum juxta LXX. quod inter cæteras gratias spirituales, etiam prudens auditor in Ecclesia necessarius sit. (1. Cor. 12. 10.) *Alii enim datur prophetia: alii discretio spirituum*. Unde, & constituti erant in populo Judæorum sacerdotales gradus, qui Prophetas, pseudoprophetasque discernerent: hoc est, intelligerent, qui de Dei spiritu loquerentur, qui de contrario. Legamus Jeremiam. (Jerem. 14.) *Prudens* autem *eloquii mystici*, sive *susurrator*, & ut Theodotio voluit, *incantator*, videtur mihi vir esse eruditus & exercitatus tam in Lege & Prophetis, quam in Evangelio & Apostolis, qui possit singulas animi perturbationes sua sanare doctrina, & ad statum mentis reducere: dum & scortator recipit castitatem, & ganeo [a] frugalitatem, & quondam avarus, dat eleemosynam. Eventila omnes Judæorum synagogas, & nullum poteris invenire doctorem, qui sancta præcipiat, & contemtis divitiis, sectandam doceat paupertatem. ([a] Judæorum doctrina.) De istiusmodi incantatoribus contra serpentes & aspides, id est, contra peccatores, qui Dei justitiam reliquerunt, David loquebatur in Psalmo: (Ps. 57. 4. & seqq.) *Alienati sunt peccatores a vulva: erraverunt ab utero, loquuti sunt falsa. Furor eorum juxta similitudinem serpentis: sicut aspidis surdæ & obturantis aures suas, quæ non exaudit vocem incantantium, & venefici medicantis sapienter*. Omnis sermo Apostoli contra serpentes, & aspides incantatio est, quem non exaudiunt peccatores, & hæretici, quia claudunt aures suas, ne audiant veritatem.

V. 4. *Et dabo pueros principes eorum.* Si ex persona Prophetæ dicitur: *Ecce enim dominator Dominus exercituum, auferet ab Jerusalem, & ab Juda validum & validam: omne robur panis, & omne robur aquæ*, & reliqua: quomodo nunc idem Propheta loquitur: *Dabo pueros principes eorum, & effeminati dominabuntur eis*? Ergo juxta consuetudinem prophetalem loquente Propheta, subito Deus loquitur per Prophetam ex persona sua, & dicit: *Dabo pueros principes eorum*: sublatis enim his quæ ante dona-

a Addit Vaticani ms. vetus glossator, *ganeonem dat intelligi prodigum, vel vorатorem*.

donaveram, & quasi bona iratus abstuleram, nunc econtrario dabo mala. Tuli senem & quinquagenarium, & admirabilem consiliarium, & sapientem architectum, & prudentem auditorem, &c. Pro his dabo pueros principes. Qui enim Presbyterum perdiderunt, qualem superior * sermo monstravit, qualis & Abraam primus appellatus est Presbyter, recte juvenes principes accipiunt. De quibus, & in Ecclesiaste legimus: *Væ tibi civitas, cujus rex juvenis, & principes tui mane comedunt. Beata terra, cujus rex filius ingenuorum*. Talis fuit rex juvenis Roboam, filius Salomonis, qui sequutus est juvenum consilia. Non quod ætate esset juvenis, sed sapientia. Alioqui quadraginta & amplius annorum regnum accepisse narratur. Et econtrario Salomon, duodecim annorum erat quando suscepit imperium, & quia habebat sapientiam, propterea non est appellatus juvenis. Erat enim in eo latitudo cordis, & amplitudo sapientiæ quanta arena est in maris littoribus. Unde & Apostolus scribit ad Timotheum, *Nemo adolescentiam tuam contemnat*. Qui enim ætate juvenis est, maturitate senex est. Et Daniel juxta Theodotionem antequam judicaret, appellatus est puer. Postquam vero excitavit in eo Deus spiritum, & judicavit senes, accepit Presbyterii dignitatem. Jeremiæ quoque, qui ad mittentem se Dominum dixerat, *Qui es dominator Domine: Ecce ego nescio loqui, quia juvenis sum*, respondit Dominus, Ne dicas, quia juvenis sum, prius enim quam formareris in utero, novi te, & antequam exires de vulva matris tuæ, sanctificavi te, & Prophetam in gentibus constitui te. Ob hanc caussam reor & adolescentulas viduas juberi ab Apostolo, ut accipiant maritos, & matresfamiliæ sint, & educent liberos suos, quia multæ retro abierunt post Satanam. Et quum luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt, habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. Nec Ecclesiasticis vidua sustentatur alimentis, nisi quæ sexaginta annorum est, & maturitatem habet morum pariter & ætatis. Putet aliquis, & illud quod Apostolus prohibet, Episcopum fieri neophytum, ad hoc pertinere, quia parvulus in fide est, ne elatus in superbiam, incidat in judicium diaboli. Judicium autem diaboli nullum est aliud, nisi superbia, propter quam de cælestibus cecidit. Unde & Salvator loquitur, *Videbam Satanam, quasi fulgor cadentem de cælo*.

[Margin notes: * al. servo — Genes. 7. — Eccl. 10. 16. — 3. Reg. 12. — Salmon anno 12. ætatis suscepit imperium. — 1. Tim. 4. 12. — Dan. 13. — Jerem. 1. 6. — 1. Tim. 5. — Quæ vidua sustentetur alimentis Ecclesiasticis. — 1. Tim. 3. — Peccatum diaboli superbia. — Luc. 10. 18.]

Et effeminati dominabuntur eis. Pro quo in Hebræo scriptum est THALULIM, quos LXX. & Theodotio *illusores* interpretati sunt, Aquila ἐναλλάκτας, qui se mutent, & turpitudinis exerceant vices. Quales in Judicum libro super concubina Levitæ in Gabaa legimus. Consideremus [a] Patriarchas Judæorum, & juvenes sive pueros, effeminatosque ac deliciis affluentes, & impletam prophetiam esse cernemus. Possumus illusores dicere & magistros populi Israel, qui devorant populum Dei, sicut escam panis, & perverse Scripturas sanctas interpretantur, illuduntque stultitiæ discipulorum.

[Margin notes: תעלולים — Judic. 19. — a]

V. 5. *Et corruet populus vir ad virum, unusquisque ad proximum suum: tumultuabitur puer contra senem, & ignobilis contra nobilem*. Quando juvenes fuerint principes, & illusores Domini, quales propheticus sermo describit, tunc nec dignitatis, nec ætatis, nec scientiæ ullus ordo servabitur; sed rebellabunt pueri senibus, & ignobiles nobilibus, & mutuo corruent. Et implebitur illud Apostolicum: *Mordentes invicem, consumpti estis abinvicem*. Hæc sub Tito filio Vespasiani accidisse populo Judæorum, scribit Josephus: & quod, quum expugnarentur a Romanis, fuerit Jerusalem in tres partes divisa seditio: & alii arcem & Templum, alii inferiorem, alii superiorem partem urbis tenuerint.

[Margin notes: Galat. 5. — Lib. 5. de Bello Jud.]

V. 6. *Apprehendet enim vir fratrem suum, domesticum patris sui. Vestimentum tibi est, princeps esto noster: ruina autem hæc sub manu tua*. Pro *ruina*, Symmachus, & Theodotio *infirmitatem* transtulerunt, LXX. [b] *cibum*. Significat autem raritatem hominum, & maxime rerum omnium penuriam, quod qui cibum, & vestimentum habuerit, potens, & dives,

[a] Eusebium imitatur, cujus hæc sunt. Τίς οὖν ὁρῶν τοὺς παρὰ Ἰουδαίοις ὀνομαζομένους πατριάρχας νεανίσκους ἀληθῶς, οὐ τὴν τῶν σωμάτων ἡλικίαν, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς ἀτελεῖς καὶ ἐνδεεῖς φρενῶν τούς τε λοιποὺς αὐτῶν διδασκάλους, οὐκ ἂν εἴποι ἐμπαίκτας εἶναι; Porro Patriarchas post Jerosolymæ excidium notari intellige, & vid. cod. Theod. lib. XVI. Tit. VIII.

[b] Obvio scilicet errore ב substituerunt pro כ, quod & Montfauc. notat: legeruntque מבשלה *coctum*, vel *coctionem*.

ves, & inclytus esse credatur. Quod A autem ait juxta Hebraicum: *Ruina autem hæc sub manu tua*, hunc sensum habet: Miseria nostra & calamitas tuo sustentetur & protegatur auxilio. Et hoc considerandum quod singuli sibi eligant principes singulos, & in principum electione seditio sit, dum alii alios principatu dignos putant. Nec dicunt ad eos, possessiones tuæ, & divitiæ, & reditus sustentare nos poterunt, sed infirmitas ista, sive cibus meus, ex tuo sanabitur B & pendebit arbitrio.

V. 7. *Et respondebit in die illa, dicens, non sum medicus, & in domo mea non est panis, neque vestimentum: nolite constituere me principem populi.* Pro *medico*, Symmachus & LXX. transtulerunt, *principem*: Theodotio, [a] ἐπιδεσμεύοντα qui liget vulnera, & provideat sanitati: *Respondebit*, in Hebræo non habetur, sed de LXX. additum est. In Hebræo enim his quæ supra scripta sunt jun- C gitur: *In illa die dicet, non sum medicus*, & reliqua. Is autem dicet, qui princeps fuerit electus. Et sicut populus qui eum quem, comparatione sui locupletiorem intelligit, principem habere desiderat, sic qui eligitur considerans paupertatem, & imbecillitatem suam, indignum se esse delato honore testatur, nec posse mederi vitiis, id est, curare languentes, esurientibus cibum tribuere, vestire nudos, qui ipse D se sustentare vix valeat. Ergo non statim multitudinis acquiescamus judicio, sed electi in principatum, noverimus mensuram nostram, & humiliemur (1. Petr. 5.) sub potenti manu Dei: quia Deus superbis resistens, humilibus dat gratiam. (Ibidem.) Quanti panem non habentes, & vestimentum, quum ipsi esuriant & nudi sint, nec habeant spirituales cibos, neque Christi tunicam integram reservarint, aliis & alimoniam & vestimen- E ta promittunt, & pleni vulneribus, medicos esse se jactant; nec servant illud Mosaicum: *Provide alium quem* (Eccl. 7. 6.) *mittas*: aliudque mandatum: *Ne quæras judex fieri: ne forte non possis auferre iniquitates.* (Solus Jesus sanat languores.) Solus Jesus omnes languores sanat, & infirmitates, de quo scriptum est: *Qui sanat contritos corde, &* (Ps. 146. 3.) *alligat contritiones eorum.*

Ruit enim Jerusalem, & Juda concidi: quia lingua eorum, & adinventiones eorum contra Dominum, ut provocarent oculos majestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis: & peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt. V. 8. & 9. Hoc Propheta loquitur, non ut plerique arbitrantur, ille qui princeps fuerat electus. Et dicit ideo nullum velle præesse populo peccatori, quia & Judas & Jerusalem, & urbs, & Judæa provincia, sive tribus Juda pariter conciderint. Caussasque reddit impietatis eorum, quia contra Dominum blasphemaverunt, atque dixerunt: *Tolle, tolle, crucifige talem, non habemus regem nisi Cæsarem*: (Joan. 19. 15. & 16.) & clementissimum Dominum furore linguæ suæ ad amaritudinem provocaverunt. [b] *Agnitio vultus eorum respondebit eis*: id est, sua recepere peccata, sive ut Septuaginta transtulerunt: *confusio vultus eorum restitit eis*: id est, ante oculos suos propria semper habuere delicta. Et quomodo Sodomitæ cum omni libertate peccantes, & ne pudorem quidem ullum habentes in scelere, dixerunt ad Lot: *Educ foras viros, ut concumbamus cum eis*: (Gen. 19. 5.) sic & isti publice proclamantes, suum prædicavere peccatum, nec ullam in blasphemando habuere verecundiam. Secunda enim post naufragium tabula est, & consolatio miseriarum, impietatem suam abscondere. (Secunda post naufragium tabula.) Unde & principes appellantur Sodomorum, [c] quia Sodomitica habuere peccata.

Væ animæ eorum: quoniam reddita sunt eis mala. Dicite justo, quoniam bene, quoniam fructum adinventionum suarum comederunt. Væ impio in malum: retributio enim manuum ejus fiet ei. V. 10. & 11. Juxta Hebraicum & cæteros Interpretes hunc sensum habet: Væ illis quia sua scelera receperunt. Unde vos qui auditis, vel qui librum Prophetæ legitis, laudate justitiam Dei, quia benefecerit: quia impii labores manuum suarum comederunt. Et væ impio populo in malum: recepit enim quod merebatur. Et qui principem suum Romanæ tradidit potestati, ipse Romanæ subjacet servituti. Juxta LXX. autem Interpretes qui dixerunt: *Væ animæ eorum: quoniam cogitaverunt consilium pessimum contra semetipsos*, (Vide Sap. 2.)

[a] In Palat. Latinis literis *epidesmeunta*. Quod autem ait S. Doctor in Hebræo non haberi *respondebit*, falsum videtur Martianæo, doctisque aliis viris, cum manifesto sit ישא quod est *assumet* sive *reponet*. Sed illud verbum in emendatioribus libris cum circello scribitur, quæ Massorethica nota docet in antiquissimis voluminibus, quæ vel ipsi Prophetæ scripserunt, vel Esdras recensuit, ea verba aut aliter fuisse exarata, aut prorsus non exstitisse in aliis exemplaribus. Tale illud fuerit, quo Hier. utebatur.

[b] Palat. *agnitioque vultus eorum respondebit eis.*

[c] Vatic. *qui Sodomitica &c.*

ipsos, dicentes: Alligemus justum, quoniam inutilis est nobis: itaque fructus operum suorum comedent, perspicue de Christi dicitur passione, quod inierint consilium pessimum, non tam contra justum, quam contra semetipsos, & animam suam: & nunc fructus operum suorum
Gal. 6. 5. 8. comedant. Quæ enim seminaverit homo, hæc & metet. Et unusquisque onus suum portabit.

V. 12. *Populum meum exactores sui spoliaverunt. & mulieres dominatæ sunt eis*. Pro *mulieribus*, quas solus interpretatus est Symmachus, & Hebraice dicuntur NA-
נשים SIM: Aquila & LXX. transtulerunt ἀπαιτοῦντας, qui significant *exactores*: Theodotio δανεισταὶ, id est, *fœneratores*. Loquitur autem sermo propheticus contra Scribas & Pharisæos, qui turpis lucri gratia, ut acciperent decimas & primitias, Dei filium negaverunt. Et non eos vocat magistros, scribas atque doctores, sed exactores, qui quæstum putant esse pietatem: & devorant, non
Luc. 20. juxta Apostolum, domos tantum viduarum, sed universum populum; accusatque luxuriam eorum, & turpem conversationem, non solum exactores appellat, ut ab invitis pecuniam videantur exigere; sed mulieres: quia propter libidinem omnia faciant, & sint dediti voluptatibus. Caveamus ergo & nos, ne
Porphyrii calumnia. exactores simus in populo; ne juxta impium Porphyrium matronæ & mulieres sint noster senatus: quæ dominantur in Ecclesiis: & de sacerdotali gradu favor judicat feminarum.

V. 13. *Popule meus, qui beatum te dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum*
Deut. 16. *dissipant*, sive *conturbant*. Scribas & Pharisæos exactores appellaverat, non magistros; & supra illusores, qui propter munera, quæ excæcant oculos etiam sapientum, non solum peccatores in populo non corripiebant: sed pro divitiis atque compendiis efferebant laudibus: beatos vocantes, & columnas domus Dei, & cætera quæ solent adulatores dicere. Ille est ergo doctor Ec-
Doctor Ecclesiasticus qualis esse debeat. clesiasticus, qui lacrymas, non risum, movet, qui corripit peccatores, qui nullum beatum, nullum dicit esse felicem: nec prævenit sententiam judi-
Eccl. 11. 30. cis sui, dicente Scriptura sancta: *Ne beatum dicas quemquam hominem ante*
Prov. 27. 14. *mortem*. Sed & in alio loco legimus;

A *Qui benedicit amico mane grandi voce, a maledicente nihil differt*. Unde spernentes hominum judicia, nec laudibus eorum extollamur, nec obtrectationibus contristemur: sed ingrediamur rectam viam, & tritas a sanctis Prophetis semitas: audiamusque Jeremiam Prophetam Jer. 6. 16.
dicentem: *State in viis, & videte: & interrogate semitas Domini sempiternas, quæ sit via bona: & ambulate in ea*. Quod si quando erraverimus, & quasi
B homines perverso itinere perrexerimus, Domini per Ezechiel exspectemus promissa dicentis: *Dabo eis viam alteram*, Ezech. 36.
& cor aliud. Exactores autem perverterunt atque turbaverunt viam Domini: ut habentes clavem scientiæ, nec ipsi intrarent, nec populum intrare paterentur; sed facerent eos perdere viam veritatis, quæ loquitur in Evangelio: *Ego* Joan. 14. 6.
sum via, & vita, & veritas.

Stat ad judicandum Dominus: & stat V. 13.
C *ad judicandos populos. Dominus ad judicium veniet cum senibus populi sui, &* & 14.
cum principibus ejus. Populus, qui propter simplicitatem imperitiamque deceptus est, adhuc vocatur populus Dei: & propterea judicatur, ut salvetur. Nec sedet Dominus in habitu judi- Dan. 7. 9.
cantis, ut in Daniele legimus: *Throni positi sunt, & libri aperti sunt*: sed stat ad judicandum: & stat ut judicet populus, volens eos stare, quorum via
D fuerat dissipata. Contra principes [a] autem & Presbyteros populi sui venit ad judicium, non ut judicet; sed ut pariter judicetur: dans ei locum defensionis, si potuerint habere quod respondeant, juxta illud quod in quinquagesimo Psalmo dicitur: *Ut justificeris in ser-* v. 6.
monibus tuis, & vincas cum fueris judicatus. In Michæa quoque Propheta tale quid legimus, quod in suo loco in- Cap. 6.
terpretati sumus. Ergo contra Pharisæos
E & δευτερωτὰς, præsens locus accipitur. Inter senes autem & principes hoc fuisse reor in veteri populo, quod nunc est inter Presbyteros & Episcopos. Discrimen inter Presbyteros & Episcopos.

Vos enim depasti estis vineam [b] meam: rapina pauperis in domo vestra. Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commollitis, sive *conteritis*, & ut LXX. interpretati sunt, *confunditis*. Servat consuetudinem prophetalem, ut mutet repente personas: supra enim ipse Consuetudo Prophetalis.
Dominus dixerat: *Popule meus, qui bea-*

a Vatic. *cum Principibus autem & Presbyteris: &* mox, *veniet*.

b Duo mss. cum vulgato interprete non addunt *meam*.

beatum te dicunt, ipsi te decipiunt: & postea Propheta subjecerat: *Stat ad judicandum Dominus*: *Dominus ad judicium veniet*. Igitur post Prophetam ipse Dominus, qui ad judicium venerat cum senibus populi sui & principibus ejus, loquitur ad eos, & corripit delinquentes: *Quare depascitis vineam meam*? de qua scriptum

Ps. 79. 9. est: *Vineam de Ægypto transtulisti*. Et in

Isai. 5. 7. hoc eodem Propheta: *Vinea Domini sa-*

Matth. 21. *baoth, domus est Israel*. Hanc vineam & in Evangelio locavit Dominus agricolis pessimis, qui missum ad se patrisfamilias filium interfecerunt. Rapina, ait, pauperis in domibus vestris. Pauperem vel simpliciter accipe, qui indiget eleemosyna: vel certe pauperem spiritu, de quo

Ps. 40. 1. scriptum est: *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem*. Et Paulus Aposto-

Gal. 2. 10. lus: *Tantum*, inquit, *ut pauperum memores essemus*. Quodque sequitur: *Quare atteritis populum meum, & facies pauperum commollitis*, sive *confunditis*, manifeste ad principes dicitur Judæorum. Sed & ad nostros principes referri potest, si atterant subjectam sibi plebem, & pauperes delinquentes publice arguant atque confundant, divitibus autem pejora peccantibus ne mu [a] quidem facere audeant. Et rapina pauperum in domibus eorum est, quando replent thesauros suos, & Ecclesiæ opibus abutuntur in delicias, publicasque stipes, quæ ad sustentationem pauperum datæ sunt, vel sibi reservant, vel propinquis distribuunt, & alienam inopiam, suas suorumque faciunt esse divitias.

(Pauperum & divitum acceptio. — Abusus bonorum Ecclesiæ.)

V. 15. *Et dixit Dominus: pro eo quod elevatæ sunt filiæ Sion, & ambulaverunt extento collo, & nutibus oculorum ibant, & plaudebant, & ambulabant, & pedibus suis composito gradu incedebant*. Supra & populum & principes tam Propheta quam Dominus corripuerat; nunc ad mulieres de quibus prius dixerat: *Et mulieres dominatæ sunt eis*, propheticus sermo convertitur, ne se alienas arbitrentur a crimine, ob quarum delicias atque luxuriam depasti sunt exactores vineam Domini: & rapina pauperis in domibus eorum est, & attriverunt populum ejus, & facies pauperum confuderunt. Quas quidam putant vere feminas Judæorum, alii metaphorice de urbibus Judææ dici arbitrantur, quæ appellantur filiæ Sion. minores videlicet civitates, vici & oppida. Unde & in libro Jesu per singulas Jos. 15. tribus ponuntur nomina civitatum, & postea describuntur villæ atque castella, & filiæ nuncupantur. Alii secundum tropologiam, mulieres animas arbitrantur, quæ si extento collo ambulaverint, & se erexerint in superbiam, & non virilem duritiam, sed dissolutionem sectatæ fuerint feminarum, corripiantur a sermone prophetico, & omnia perdant ornamenta virtutum, quæ sub lunulis torquibusque & monilibus atque armillis, mitris & discriminalibus cæterisque hujusmodi describuntur. Abutendum est hoc testimonio & adversum Ecclesiæ feminas, quæ ambulant collo extento, & nutibus loquuntur oculorum, & plaudunt tam manibus quam pedibus, & ut composito incedant gradu, non naturam sequuntur ducem, sed histriones redimunt præceptores.

(Urbes Judæorum appellantur filiæ Sion. — Superbia & luxuria feminarum in Ecclesia.)

Decalvabit Dominus verticem filiarum V. 16.
Sion, & crinem earum nudabit, (1) *&* (1)
pro ornatu erit ignominia. Hoc & nobis accidet quorum peccata cælantur, quum impletum fuerit illud quod scriptum est: *Nihil occultum quod non revelabitur*. Quam- Luc. 8. 17.
diu enim protegimur crine, & veste Matth. 23.
ignorantiæ, & homines nos putant sepulchra dealbata, qui intus sumus pleni ossibus mortuorum, videmur aliquid habere munditiæ. Quum autem patuerit quod occultum est, auferetur universa cæsaries, & fœda calvicies omnibus apparebit.

In die illa auferet Dominus ornamen- V. 17.
tum calciamentorum. In qua die? Judæi putant, captivitatis Babyloniæ. Nos verius esse convincimus, quando a Romanis capti sunt, & omnia vestium atque gemmarum aurique ac monilium ornamenta, & diversas supellectiles perdiderunt. Sive per metaphoram mulierum, omnis ornatus urbium destructus esse narratur. Ornamenta urbium in plateis & porticibus, foro atque gymnasiis & mœnibus publicis intellige. Quæ si referamus ad animarum statum, calciatos pedes ejus, qui carnes agni comesturus est, & celebraturus Pascha, legisse nos recorde-

[a] Hactenus editi *ne nutum quidem*, in aliis mss. *ne mutum &c.* Nos interjectionem *mu* substituimus, de qua vide Varronem lib. 6. Alibi S. Doctor Epist. 12. *Decem jam epistolas..... misi, quum tu ne mu quidem facere dignaris*. Lucillius.
Nec laudare hominem, neque mu facere unquam.

(1) Hæc verba *& pro ornatu erit ignominia* temere ab imperito aliquo textui infarta arbitratus est Victorius, eaque expunxit, quod neque in Hebreo, neque apud LXX. aut Vulg. edit. sint, neque tandem in Commentario Hier. agnoscat. Nihilosecius habent Mss. omnes, in Græco autem pro iis est: καὶ κύριος ἀνακαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν; in aliis exemplaribus pro σχῆμα est αἰσχύνημα.

demur, & per solitudinem transeuntium, nec vestimenta, nec calciamenta consumta. Quæ sunt ista calciamenta? Illa de quibus Apostolus scribit ad Ephesios: *Calciati pedes in præparationem Evangelii pacis*. (Eph. 6. 15.) Quæ calciamenta animæ perdituræ sunt, quando extento collo ambulaverint, & pedibus traxerint vestimenta, & pro munditia matronali, terræ verrent spurcitiam.

Et lunulas, & torques, & monilia, & armillas, & mitras, & discriminalia, & periscelidas, & murenulas, & olfactoriola, & inaures, & annulos & gemmas in fronte pendentes. Describit monilia feminarum, & per hæc insignia civitatum: vel juxta anagogen variarum ornamenta virtutum. Habent mulieres in lunæ similitudinem bullulas dependentes, quas nos ad Ecclesiæ ornamenta transferimus, quæ illuminatur sole justitiæ. Torques quoque, quæ ad pectus usque pendentes, intelligentiam, ac * principale mentis in corde demonstrant. (* ἡγεμονικόν.) Et monilia, quæ uno sermone omnia ornamenta significant: & armillarum bona opera, quales Rebecca accepit in sponsalibus (Gen. 24.): & mitras, capitis ornamenta, discriminalia, ut judicium habeat singulorum: & periscelidas, quibus noster gressus ornatur, ut audiamus: Pes tuus non offendet (Ps. 90.): Et: *Eruet pedes meos a lapsu* (Ibid. 55.): & murenulas, quæ auri atque argenti texuntur virgulis, sensu videlicet, & sermonibus Scripturarum: & olfactoriola, ut Christi bonus odor simus (2. Cor. 2. 15.): & inaures, ne audiamus judicium sanguinis, sed Domini verba dicentis: *Qui habet aures audiendi audiat* (Luc. 8. 18.): & annulos, quibus signamur ad Domini militiam, quem Deus signavit pater. Unde dicitur ad principem Tyri: *Tu es signaculum similitudinis* (Ezech. 28. 12.). Filius quoque prodigus (Luc. 15.) cum stola recepit annulum, & calciamenta, & gemmas in fronte pendentes, quibus nostra ora decorantur. De cujus capitis ornamento, & in Psalmo legimus (Ps. 132. 2.): *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron*. Quæ omnia licet LXX. Interpretes, Aquila, & Symmachus, ac Theodotio diversis modis interpretentur, nos ut potuimus vel de Hebræo, vel de ipsorum translatione texuimus: nec volumus diutius in singulis immorari, A ne frivola sit expositio, & prudenti lectori fastidium faciat.

Et mutatoria, & pallia, & linteamina. Pro [a] *linteamina*, LXX. *perspicua laconica*, interpretati sunt: volentes tenuissimas significare vestes, quibus Lacedæmoniorum, qui fuerunt ad bella promtissimi, & austerioris vitæ, corpora tegebantur (Lacedæmonii ad bellum promtiss.): quanquam Laconica, nec Hebraicum habeat, nec ullus alius Interpretum. Mutatoria autem & pallia, B quæ significantius Symmachus transtulit [b] ἀναβόλαια, ornamenta sunt vestium muliebrium, quibus humeri & pectora proteguntur. Mutatoria juxta anagogen illa sunt, de quibus dicitur: *Ibunt de virtute in virtutem* (Ps. 83. 8.): & linteamina, ut loti in Domino deliciis perfruamur, secundum illud, quo in Psalmis scriptum est, *Torrente voluptatis tuæ potabis eos* (Ps. 35. 9.). Hæc autem omnia perdiderunt filiæ Sion, quia ambulaverunt C extento collo, & oculorum nutibus superbiam gestierunt: putantes suæ esse potentiæ quod habebant, & non Domini gratiæ.

Et acus, & specula, & sindones, & vittas, & theristra. Habent acus mulieres, quibus ornatorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, & in sparsos dissipentur capillos. Habent & specula, quibus considerant vultum suum, & si quid deesse viderint, ad- D dunt ornatui. Habent sindones, quæ vocantur amictoria: & vittas, quibus crines ligantur, quas appellant ταινίας. Habent & theristra, quæ nos pallia possumus appellare: quo obvoluta est & Rebecca. Et hodie quoque Arabiæ & Mesopotamiæ operiuntur feminæ: quæ Hebraice dicuntur ARDIDIM, Græce θέριστρα: ab eo quod in θέρει, hoc est, in æstate & caumate corpora protegant feminarum. Filiæ ergo Sion propter su- E perbiam suam perdiderunt acus, quibus omnium præceptorum regula stringebatur. Perdiderunt specula, quæ obtulerunt in Exodo manentes in foribus tabernaculi mulieres ad luterem Domini fabricandum (Exod. 38.): de quibus & Apostolus Paulus loquebatur: *Videmus autem nunc per speculum in ænigmate* (1. Cor. 13. 12). Amiserunt sindones & vittas, quibus operiebant humeros, & fluentem huc atque illuc animum constringebant: & theristra, quo tutissimo in æstibus tegebantur umbraculo. Hæc dicimus ne om-

[a] Martian. *Pro linteamine*.

[b] Idem haud recte ἀναβολαῖα.

omnino tropologiam hujus loci fugere A
videamur. Cæterum laboris est maximi
in singulis immorari, & latam explana-
tionem quærere.
℣. 24. *Et erit pro suavi odore, fætor: & pro*
zona, funiculus. Fœtere peccata pœni-
Ps. 37. 6. tens loquitur: *Putruerunt & corruptæ sunt*
cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ. Zo-
na accingi lumbos, Apostolus præcepit,
Ephes. 6. 14. dicens: *State accincti lumbos vestros in ve-*
ritate. Et de peccatore legimus: *Funi-*
Prov. 5. 22. *bus peccatorum suorum unusquisque con-* B
stringitur. Igitur pro bono odore virtu-
tum, filiæ Sion habebunt putredinem
peccatorum: & pro cingulo veritatis,
mendacii funiculis ligabuntur, quos ha-
buerunt super capita qui cum pannis &
a sordibus vitam [a] a rege Syriæ preca-
cabantur.
Et pro fascia pectorali cilicium. Pro
fascia pectorali, quam interpretatus est
b Symmachus, LXX. *tunicam μεσοπορφύ-*
ραν, id est, *clavatam* [b] *purpura* transtule- C
runt: quod Aquila *cingulum exultationis*
expressit. Theodotio ipsum verbum He-
פתיגיל braicum PHTHIGIL posuit, quod genus
ornamenti muliebris est. Fascia pectus
tegit, & eum possidet locum in feminis,
quem Rationale in Pontificibus. De
hac fascia pectorali, & Jeremias mysti-
Jer. 2. 32. co sermone dicebat: *Si oblivisci potest*
sponsa ornatus sui, aut virgo fasciæ pecto-
ralis suæ, & ego obliviscar tui, dicit Do-
minus. Virgo, qualem exhibere nos cu- D
2. Cor. 11. pit Apostolus Christo, quamdiu non
corrumpitur in Ægypto, nec franguntur
mammillæ ejus, quæ pectorali fascia
colligatæ sunt, jungitur sponso: & quum
quotidie virtutum filios generet, nequa-
quam virgo esse desistit. Quod si ali-
quando divaricaverit pedes omni tran-
seunti, & sequuta fuerit amatores suos: &
juxta Osee vaticinium, sepserit Dominus
Ose 2. vias ejus, & intercluserit semitas, re-
vertetur ad virum suum priorem, & au- E
c diet: *Exue te vestimentis luctus, & indue-*
re vestibus gloriæ tuæ.
℣. 25. *Pulcherrimi quoque viri tui gladio ca-*
dent: & fortes tui in prælio. Pro pul-
cherrimis viris, LXX. interpretati sunt,
& filius tuus pulcherrimus, quem diligis,
gladio cadet. Quod si de animæ statu
intelligimus, quæ post virtutes pecca-
verit, pulcherrimum filium ejus, bona

accipiamus opera, quæ hostili gladio
conciderunt: & fortes queque periisse in Ezech. 33. 12
prælio; quia *justitia justi non liberabit*
eum in quaqumque die aberraverit. Sin
autem sequamur historiam, ex his ser-
monibus docebimur, non de mulieribus
Prophetæ esse sermonem, quarum viri
in prælio corruerunt: sed de urbibus Ju-
dææ, quas filias Sion appellavit, & qua-
rum bellatores ceciderunt in certamine.
Denique de eadem Sion sequens versicu-
lus loquitur.
Et mærebunt atque lugebunt portæ ejus, ℣. 26.
& (1) *ipsa urbs desolata sedebit in terra*. (1)
Quod usque hodie oculis cernimus. Fa- [illegible]
cilis secundum Tropologiam interpreta- [illegible]
tio est, quod quiquumque locum dede- locus d[illegible]
rit diabolo, & non omni custodia ser- diabolo.
vaverit cor suum, lugeant portæ ejus:
& absente sponso, semper in luctu sit,
ac de excelsis corruens, in terræ pulvere
sedeat.

ET *apprehendent septem mulieres virum* Cap. IV.
unum in die illa, dicentes; panem
nostrum comedemus, & vestimentis nostris
operiemur, tantummodo invocetur nomen
tuum super nos: aufer opprobrium nostrum.
Quum pulcherrimi urbis Jerusalem gla-
dio ciciderint, & fortes perierint in
prælio; & mœruerint, luxerintque por-
tæ ejus; & ipsa fuerit desolata ob ni-
miam hominum raritatem, interfectis
bellatoribus, septem mulieres apprehen-
dent unum virum, cupientes habere se-
men in Sion, & domesticos in Je-
rusalem: cibum & vestimentum se
habere dicentes: tantum ne absque
marito esse videantur, & subjacere illi
maledicto, [d] quod scriptum est. *Ma-* d
ledicta sterilis, & quæ non facit semen Deut. 7.
in Israel. Zacharias quoque huic congruit
sensui: *In diebus illis apprehendent decem*
homines ex omnibus linguis gentium fim- Zach. 8. 23.
briam viri Judæi dicentes: Ibimus vobi-
scum, audivimus enim quoniam Deus vo-
biscum est. Septenarius & denarius nu-
merus propter sabbathum, & decem præ-
cepta legis, Judæis familiaris est: & ideo
hoc frequenter abutuntur: licet juxta
Hebræi sermonis ambiguitatem, qui
verbum SABA, nunc *septem*, nunc *plu-* שבע
res, nunc *juramentum* interpretantur,
possit in hoc loco non *septem* significare,
sed

a Vatic. contrario sensu *vitam regi Syriæ* &c.
b Vitiose hactenus editi, quin etiam mss. *clavatam purpuram* pro *purpura*, quod ex ingenio restituimus, cogente recto sensu; nam clavare vestem purpura, & vestem clavis purpureis intertextam, Græce μεσοπορφύραν, dicebant Veteres; minime vero clavare purpuram.

c Duo mss. Vatic. & Palat. *exuere vestimentis* &c.
(1) Voces *&* *ipsa urbs* in Hebr. aut Hieron. Version. non sunt.
d Palat. *quo scriptum est*. De hoc autem Scripturæ textu vide quæ ad Epist. secundam Paschalem adnotamus.

sed *plures*. Hoc secundum literam. Cæterum in adventu Domini Salvatoris, septem mulieres, id est, septem gratiæ Spiritus Sancti, de quibus in consequentibus idem Propheta dicturus est: *Exiet virga de radice Jesse, & flos de radice ejus conscendet: & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis: & implebit eum spiritus timoris Domini*; apprehendent Jesum, quem multo tempore desideraverant, quia nullum alium potuerant invenire, in quo æterna statione requiescerent. Unde & Joannes Baptista refert in Evangelio: *Et qui misit me, ipse mihi dixit: Super quem videris Spiritum Sanctum descendentem & manentem in eo, ipse est*. In Zacharia quoque legimus super lapidem unum septem oculos, & in uno aureo candelabro septem lucernas, & septem suffusoria, ac duas olivas ex utraque parte lampadis, firma radice fundatas. Quod autem gratia Sancti Spiritus cuncta possideat, expositione non indiget. Sed quia in hominibus semper patiebatur opprobrium, nullo vivente, ut Spiritus Sancti dona poscebant: propterea Jesu nomen sibi cupiunt invocari, ut quod in Lege imperfectum erat, in Evangelio compleatur.

Isa. 11. 1. 2. — In Jesu dona Spiritus Sancti æterna statione permanserunt. — *Joan. 1. 33.* — *Zach. 3.*

V. 2. & 3. *In die illa erit germen Domini in magnificentia, & in gloria: & fructus terræ sublimis, & exultatio his qui salvati fuerint de Israel. Et erit, omnis qui relictus fuerit in Sion, & residuus in Jerusalem, sanctus vocabitur, omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem*: Quum filiæ Sion propter superbiam omnem ornatum perdiderint: & mœruerint luxerintque portæ ejus, & ipsa desolata (1) conciderit, omnesque bellatores ejus perierint in prælio, intantum ut multæ mulieres unum virum habere vix possint: tunc orietur germen nominis Christiani, & *terra dabit fructum suum*: & exultatio erit his qui de Israel salvati fuerint, de quibus & supra dictum est: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus*. Et nota quod non omnis Israel salvetur, sed reliquiæ populi Sion, & residuus in Jerusalem: omnis qui scriptus est in vita in Jerusalem, quibus & Dominus loquebatur: *Gaudete, quoniam nomina vestra scripta sunt in cæ-*

Isa. 1. 9. — Reliquiæ tantum salvæ in Israel. — *Luc. 10. 20.*

A *lis*. Significat autem Apostolos, & eos qui per Apostolos crediderunt.

V. 4. *Quum abluerit Dominus sordes filiarum Sion, & sanguinem Jerusalem laverit de medio ejus in spiritu judicii & spiritu combustionis*. Tunc salvabuntur reliquiæ de Israel, quando in baptismate Salvatoris eis fuerint peccata dimissa, & ille sanguis ablutus, quem super se errans populus imprecatus est: *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*. Unde B supra legimus: *Quum extenderitis manus, non exaudiam vos: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt*. Et postea eos ad pœnitentiam provocans infert: *Lavamini, mundi estote*. Et nota quod sordes filiarum Sion laverit spiritu judicii, sanguinem autem Jerusalem, spiritu combustionis. Quod enim leve est, lavatur: quod gravius, exuritur. De quo judicii spiritu, & spiritu combustionis Joannes Baptista in Evangelio C loquebatur: *Ego baptizo vos in aqua, qui autem post me venit, ipse vos baptizabit in Spiritu Sancto, & igni*. Ex quo discimus, quod homo tantum aquam tribuat: Deus autem Spiritum Sanctum, quo & sordes abluuntur, & sanguinis peccata purgantur.

Matth. 27. 25. — *Isa. 1. 15. & 16.* — Leviora peccata lavantur; graviora exuruntur. — *Matt. 3. 11.*

V. 5. *Et * creabit Dominus super omnem locum montis Sion, & ubi invocatus est, nubem per diem, & fumum & splendorem ignis flammantis in nocte*. In Christo enim nova creatura est, de qua alibi D legimus: *Vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova*. Pro quo LXX. transtulerunt: *Et veniet, & erit omnis locus montis Sion, & omnia quæ in circuitu ejus sunt, proteget nubes per diem, & lumen ignis flammantis in nocte*. Quis autem veniet nisi ille, de quo scriptum est: *Veniet ex Sion qui liberet*. Et de quo alius Propheta commemorat: *Adhuc paululum modicum, qui venturus est veniet, & non tardabit*. Quum ille venerit, E reddetur populo felicitas pristina, quam aliquando habuere in eremo; præcedente Domino eos per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis: ut nec in prosperis, nec in adversis [a] aliquando turbentur. Quod & in Psalmo dicitur: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem*. Fumus autem in hoc loco non errorem & ignorantiam, sed gloriam significat, juxta illud quod in hoc eodem Propheta, secundum quorundam opinionem, lecturi

*al. *creavit* — *2. Cor. 5. 17.* — *Isa. 59. 20. juxta LXX.* — *Abac. 2. 3.* — *Exod. 13.* — *Ps. 120. 6.* — Fumus gloriam significat.

(1) Victorius ait, Constat ex textu & commentario in fine præcedentis capitis esse legendum *conciderit*.

a Minus recte penes Martian. *aliquantum turbentur*.

cturi sumus: *Et domus impleta est fumo*. Et in Joel de gratia Spiritus Sancti, quæ descendit super Apostolos, dicitur: *Effundam de spiritu meo, & prophetabunt*. Et, *Dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi*. Id ipsum significare puto & illud in Psalmis: *Qui tangit montes, & (1) fumigabunt*.

Infra 6. c. *Joel. 2.* *Act. 2. 17.* *Ps. 103. 32.*

V. 6. (1) *Super omnem autem gloriam protectio. Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab æstu, & in securitatem, & in absconsionem a turbine & a pluvia*. Hunc locum Judæi ad Antichristum referunt, quem per turbinem & tempestatem significari æstimant, quando eos Dominus a potentissimo adversario defensurus sit. Nos autem omnia referamus ad primum adventum Christi, de quo & in Psalmis legimus: *Protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltavit me*: super quam fundata Ecclesia nulla tempestate concutitur, nullo turbine ventisque subvertitur. Plurimi Judæorum & hæc & universa, quibus ista sociata sunt, super Babylonia captivitate, & reditu in Jerusalem sub Zorobabel & Ezra & Neemia intelligunt.

Psal. 26. 9. 10. Firmitas Ecclesiæ.

Cap. V. CAntabo nunc dilecto meo canticum patruelis mei, vineæ suæ. Cantat Propheta carmen lamentabile populo Israel, quod composuit ille, de quo scriptum est in Evangelio: *Quum autem vidisset eam* (haud dubium quin *Jerusalem*) *flevit super eam, & dixit: Si scires & tu quæ ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, & circumdabunt tibi inimici tui munitiones, & vallabunt te, & prosternent te, & filios tuos*. Et rursum: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos sub alas* (2) *suas, & noluisti? Ecce dimittetur vobis domus vestra deserta*: cui simile est hoc quod nunc in isto carmine dicitur; *Dimittam vineam meam*. Quod autem Christus dicatur dilectus atque charissimus, quem Aquila πατράδελφον interpretatus est, *patruum*, vel *patruelem*, quadragesimi quarti Psalmi nos inscriptio docet: *Canticum pro dilecto*. Et vox Dei Patris in Evangelio: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui*. Et in sexagesimo septimo Psalmo legimus: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. Rex virtutum dilecti*. Hic ergo dilectus carmen lugubre fecit vi-

Luc. 19. 41. & seqq. *Matth. 23. 37. 38.* *Matt. 3. 17.* *Ps. 67. 12. 13.*

A neæ suæ, quod ego cantabo dilecto atque miserabili populo meo. Vel certe ita intelligendum: Cantabo Omnipotenti Deo Patri canticum Christi, qui est patruelis meus, hoc est, ex eadem mecum gente generatus. Quod autem vinea Dei appelletur populus Israel, & in fine hujus Cantici legimus: *Vinea Domini exercituum, domus est Israel, & vir Juda germen laudabile ejus*. Et in septuagesimo nono Psalmo: *Vineam de* B *Ægypto transtulisti, ejecisti gentes, & plantasti eam*. In Evangelio quoque pene eisdem verbis, quibus Propheta nunc loquitur, Dominus texit parabolam: *Homo quidam erat paterfamilias, qui plantavit vineam, & maceriam illi circumdedit: & fodit in ea torcular, & ædificavit turrim, & locavit eam agricolis*, &c. Et in Jeremia legimus: *Ego plantavi te vineam fructiferam, totam veram: quomodo conversa es in amaritudi-* C *nem, vinea aliena?* Itaque Jerusalem, ut diximus, plangitur: & sermone prophetico illius ruina cantatur. Porro Ecclesiæ, & populo quondam gentium, aliud carmen est editum, de quo in Psalmis legimus: *Cantate Domino omnis terra, annuntiate diem ex die salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam illius in omnibus populis mirabilia ejus*. Et rursum: *Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Ostendit Dominus sa-* D *lutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam*.

Vinea Domini Ecclesia. *V. 9.* *Matth. 21. 33.* *Jerem. 2. 21.* *Ps. 95. 1. 3.* *Ps. 97. 1. 2.*

Vinea facta est dilecto [a] *meo in cornu filio olei*. Hoc juxta Hebraicum Theodotio & Aquila transtulerunt: Symmachus autem more suo manifestius: *Vinea facta est dilecto meo in cornu in medio olivarum*. Porro LXX. sensum magis quam verbum interpretati sunt: *Vinea facta est dilecto meo in cornu, in loco pingui*, sive *uberi*, πίων enim utrumque significat. Et revera nihil terra Repro- E missionis pinguius, si non montana quæque atque deserta, sed omnem illius latitudinem consideres, a rivo Ægypti usque ad flumen magnum Euphratem contra orientem: & ad septentrionalem plagam usque ad Taurum montem & Zephyrium Ciliciæ, quod mari imminet. Cornu autem regnum significare, & potentiam sæpe legimus, ut est illud in Evangelio: *Suscitavit cornu salutis nostræ in domo David pueri sui*. Et, *In te inimicos nostros cornu ventilabimus*. Et

Nihil terra repromissionis pinguius. Termini ejus. Cornu regnum & potentiam significat. *Luc. 1. 69.* *Ps. 43. 6.* *Zach. 1.*

(1) Mavult Victor. in instanti *fumigant* juxta LXX. καπνίζονται.
(2) Expungit Victor. *suas* ad fidem alior. mss.

[a] In Vatican. *meo* heic atque infra constanter desideratur.

Et in Zacharia quattuor cornua quattuor potentissima regna demonstrant. Hebræi hunc locum ita edisserunt: Vinea Christo plantata est in cornu, id est, in forti loco atque sublimi, qui
Filius olei quid? appellatur filius olei, vel quod indigeat Dei misericordia, & ejus sustentetur auxilio: vel quod cunctis gentibus clarum Dei notitiæ lumen præbuerit.

V. 2. *Et sepsit eam, & lapides elegit ex illa, & plantavit vineam Sorec, & ædificavit turrim in medio ejus, & torcular exstruxit in ea.* Per metaphoram, ut prius diximus, vineæ, describit populum Judæorum, quem sepsit Angelorum auxilio. Et lapides elegit ex eo, vel idola, vel omnia quæ Dei cultum poterant impedire. Et plantavit eam vineam Sorec, quam solus Symmachus *electam* interpretatus est, non verbum e verbo, ut mihi videtur, exprimens, sed sensum qui tenetur in verbo. Ajunt enim Hebræi, Sorec genus esse vitis optimæ, quod uberes fructus faciat at-
שורק, Sorec genus vitis optimæ. que perpetuos. Denique Sorec a quibusdam καλλίκαρπος interpretatur: quod nos in pulcherrimos fructus vertere possumus. Ædificavit quoque turrim in medio ejus, Templum videlicet in media civitate: Et torcular exstruxit in ea, quod quidam altare significari putant. Sicut enim ad torcular omnes uvæ comportantur atque calcantur, ut ex eis exprimatur vinum: sic altare omnis populi suscipit fructus, & immolatas hostias devorat; juxta illud quod de Benjamin, in cujus tribu Templum
Gen. 49. 27. fuit & altare, legimus: *Benjamin lupus rapax, mane comedet: & ad vesperam dabit escam.* Cuncta quæ dicuntur de
De anima humana dicuntur eadem quæ de vinea. vinea, possunt & ad animæ humanæ referri statum, quæ a Deo plantata in bonum, non uvas attulerit, sed labruscas; & postea sit tradita bestiis conculcanda: nec divinum imbrem susceperit doctrinarum; quia præterita dona contempserit.

Et exspectavi, ut faceret uvas, & fecit labruscas. Pro labruscis, quas nos vertimus, in Hebræo scriptum est BU-
באשים SIM: quod Aquila interpretatus est, σαπρείας, id est, *fructus pessimos*: Symmachus ἀτελῆ, hoc est, *imperfectos*: LXX. & Theodotio *spinas*: quibus Judæi Dominum coronaverunt. Illo enim exspectante, ut vindemiæ tempore deferrent uvas ad torcularia, pro quibus octavus & octogesimus & octogesimus tertius Psalmus habent titulos, isti se curis & vitiis sæculi demergentes, quæ in Evangelio spinæ interpretantur, blasphemiarum stimulos obtulerunt. Puto autem melius esse, *Busim* labruscas, quam spinas intelligi, ut cœptæ translationis similitudo servetur. Unde & Salvator dicit in Evangelio: *Nunquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus?* Marc. 4. Matth. 7. 16.

Nunc [a] *ergo habitatores Jerusalem, & viri Juda judicate inter me & vineam meam: quid est quod ultra debui facere vineæ meæ & non fecerim ei? An quod exspectavi ut faceret uvas, & fecit labruscas?* Feci, inquit, universa quæ debui, plantavi vineam in loco uberrimo, circundedi maceriam, elegi lapides, & flagella ejus hastilibus calamisque subrexi: vitis quoque ipsa non fuit una de pluribus, sed electa & καλλίκαρπος. Ædificavi firmissimam turrim, in qua fruges reconderem, & de qua insidiantes frugibus bestias contemplarer. Exstruxi torcular, ut in eodem potissimum loco premerentur uvæ, & vinum funderent. Quia hæc igitur feci, quæ facere debui, respondeant mihi habitatores Jerusalem & Judæ: immo judicent inter me & vineam meam, quid est quod facere debui, & non fecerim? Et illis tacentibus, sibi ipse respondet: Nisi forte in hoc erravi, quod pro labore meo exspectavi, ut uvas faceret, non labruscas, quas inculta ac deserta vinea afferre consuevit. Tale quid & Nathan Propheta ad David missus loquitur, & interrogat eum per parabolam, ut dum de alio judicat, de se promat sententiam. Ergo & hic populus interrogatur quasi de vinea, ut contra se ipse respondeat. Hunc locum in Evangelio plenius Salvator exequitur, & quod hic prætermissum est, Scribas & Pharisæos interrogat. In Isaia enim nihil dictum est de agricolis, nec quæ passuri sint indicatur; sed tantum de vinea sermo est: ibi autem quasi alia sit vinea & alii agricolæ, sic de populo loquitur & magistris, ut malos male perdat, & vineam aliis agricolis locet; significans Apostolos, & eos qui Apostolis successuri sunt. Nec vero ταυτολογία est, ut plerique æstimant in eo quod ait: *An quod exspectavi, ut faceret uvas, & fecit labruscas?* Supra enim apud se taci-

[a] V. 3. & 4. — Labruscas affert inculta vinea. — 2. Reg. 12. — Matth. 21. — Agricolæ Apostoli.

a Idem Vatic. *Nunc ergo habitatores, & viri Juda:* absque *Jerusalem* nomine.

tacitus loquitur, hic autem quod cogitaverat, [a] alios interrogat.

℣. 5. & 6. *Et nunc ostendam vobis quid ego faciam vineæ meæ: Auferam sepem ejus, & erit in direptionem: diruam maceriam ejus, & erit in conculcationem. Et ponam eam desertam; non putabitur, & non fodietur: & ascendent [b] super eam vepres & spinæ.* Provocavi, inquit, vos supra, o habitatores Jerusalem, & viri tribus Judæ, ut judicaretis inter me & vineam meam, & interrogavi, ut diceretis quid debuerim facere quod non fecerim. Et quia juxta Evangelicam parabolam non vultis respondere quod sciscitor, ego mihi respondebo ipse pro vobis, indicans quid facturus sim: Quoniam feci vineæ meæ cuncta quæ debui, & pro uvis attulit labruscas, auferam universa quæ dederam. Tollam Angelorum auxilia, de quibus in Psalmis scriptum est: *Circundat Angelus Domini in circuitu timentium eum, & liberabit eos:* (Ps. 33. 8.) & diripietur ab adversariis. Destruam muros, & inimicis gentibus subjacebit, eritque deserta & non putabitur in æternum, nec fodietur, ut redigatur in vepres: & ascendent in ea spinæ. Hæc autem sub metaphora vineæ, de Jerusalem atque Judææ dicuntur solitudine, quod plerique Judæorum putant sub Babyloniis accidisse: quod & nos ex parte factum negare non possumus. Sed quia sequitur: *Et nubibus mandabo, ne pluant super eam imbrem*, hoc in illa captivitate intelligi non potest. Siquidem & Jeremias capta jam urbe prophetavit in populo: & Ezechiel, Daniel quoque & tres pueri, vel prophetasse, vel mirabilia signa etiam in captivitate fecisse narrantur: & postea Aggæus & Zacharias futura dixerunt in consolationem populi servientis. Tollitur autem Dei auxilium ab his qui indigni sunt: ut quia non senserant Deum per beneficia, sentiant per supplicia. Vel ideo truculenta quædam & aspera comminatur, ut conversi ad pœnitentiam, imminentia tormenta devitent. Verbum Hebraicum SAITH omnes voce simili *spinas* interpretati sunt. Si ergo *Saith* in præsenti loco *spinæ* dicuntur juxta Aquilam & Theodotionem & LXX. respondeant quomodo supra *Busim* non labruscas, sed *spinas* transtulerunt.

(Qui non sentiunt Deum per beneficia, sentiant per supplicia. — שית)

Et nubibus mandabo ne pluant super eam imbrem. Istæ sunt nubes quas eduxit Dominus ab extremo terræ, de quibus & in Psalmo legimus: *Veritas tua usque ad nubes.* (Ps. 35. 6.) Hæ nubes, quoniam sub Elia omnes idololatræ erant, tribus annis & sex mensibus super terram Israel non pluerunt. (3. Reg. 18.) Quod quidem non solum de Prophetis, sed de Apostolis possumus intelligere, quod post passionem Domini, nec Prophetas, nec Apostolos habuerunt Judæi, ne pro uvis afferrent spinas, sed pro sterilitate & ariditate sua precarentur eum, qui potest imbres præbere virtutum. Unde & in Levitico loquitur ad eos: *Ponam cælum vobis ferreum, & terram æneam.* (Levit. 26. 19.) Et in Deuteronomio: *Erit cælum super caput tuum æneum, & terra subter te ferrea.* (Deut. 28. 23. 24.) Et rursum, *Dabit Dominus pluviam terræ tuæ* (1) Et, *Cinis de cælo descendet super te, donec eradicet te, & deleat:* quia terra quæ frequenter super se venientem suscipit pluviam, & non facit segetem, sed spinas & tribulos, reproba est & maledictionis proxima, cujus finis combustio est.

℣. 7. *Vinea autem Domini exercituum domus Israel est: & viri Juda germen delectabile ejus.* Id est, *Dei*: sive ut LXX. transtulerunt, *novella plantatio dilectissima*. Israel & Judas hoc inter se differunt, quod omnis populus prius appellabatur Israel, & postea, regnante David super tribum Juda, & Roboam filio Salomonis super duas tribus, Judam & Benjamin, hi qui erant in Samaria, hoc est, decem tribus, vocabantur Israel; & quibus regnabant de genere David, appellabantur Juda. Et quoniam ab Israel vituli colebantur in Dan, & in Bethel, propterea ab Assyriis primum est capta Samaria; & multo post tempore Judas a Chaldæis ductus est in Babylonem, quia minora peccaverant. Unde & in Ezechiele ad utriusque populi peccata purganda, Israel in sinistro latere ponuntur, juxta Septuaginta, dies centum nonaginta, sive ut verius in Hebraico continetur, trecenti nonaginta: Judæ autem quadraginta dies. Hoc dico, ut comparatione Israel, id est, decem tribuum, amabilem atque dilectum ostendam Judam, in quo erant Sacerdotes & Levitæ, & Dei religio versabatur eo tempore, quo Propheta Isaias loquebatur ad populum. Et pulchre Israel, hoc est, totus populus, domus est: Judas autem, qui sepa-

(Israel & Juda quid inter se differant. — Ezech. 4. juxta LXX & juxta Hebraicum. — Judas amabilis & dilectus in comparatione Israel.)

[a] Vatic. in recto *alius*.
[b] Desideratur in Vatic. *super eam*.

(1) Addit Victor. *& pulverem* ex Græco κονιορτὸν atque Hebraico אבק.

paratis tribubus postea pullulavit, novellum dicitur delectabile. Sed & hoc notandum, quod Juxta consuetudinem propheticalem, quæ prius per metaphoram dicta sunt, vel per parabolam, postea exponuntur manifestius: quod vinea, & novella plantatio, Israel, & Judas sit.

Consuetudo prophetalis.

Et exspectavi ut faceret judicium, & ecce iniquitas: & justitiam, & ecce clamor, sive ut LXX. transtulerunt, *Exspectavi ut faceret judicium, & fecit iniquitatem, & non justitiam, sed clamorem.* Volumus Latinis insinuare auribus quod ab Hebræis didicimus: *Judicium*, apud eos appellatur MESPHAT: *iniquitas*, sive *dissipatio*, ut interpretatus est Aquila, MESPHAA. Rursum *justitia* dicitur SADACA: *clamor* autem appellatur SAACA. Una itaque vel addita litera, vel mutata, sic verborum similitudinem temperavit, ut pro MESPHAT, [a] MESPHAA: & pro SADACA poneret SAACA, & elegantem structuram sonumque verborum, juxta Hebræam linguam redderet. Exspectavit autem Deus, ut populus Judæorum faceret judicium, id est, uvas: & fecit iniquitatem, id est labruscas: & exspectavit justitiam, ut largitorem tantorum munerum a patre missum susciperet, & fecit clamorem, quo vociferatus est contra Dominum, & clamavit, dicens: *Tolle, tolle, crucifige talem.* Unde & Paulus Apostolus scribit: *Omnis ira & clamor, & blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia.* Vel certe quoniam justi sanguinem fuderant, sanguis Dominicæ passionis clamabat ad Dominum: propterea clamorem pro justitia reddiderunt, juxta illud quod in Genesi legimus, *Vox sanguinis Abel fratris tui clamat ad me.*

משפט משפה צדקה צעקה

Joan. 19. 15. Ephes. 4. 31. Gen. 4. 10.

V. 8. *Væ qui conjungitis domum ad domum, & agrum agro copulatis usque ad terminum loci: Nunquid habitabitis soli vos super terram?* Pro eo quod nos diximus, *usque ad terminum loci*, LXX. transtulerunt, *aut auferatis proximo*: Symmachus & Theodotio: *donec deficiat, vel non sit locus*; ut deficiente terra, nequaquam saturetur avaritia. Quod quidem & generaliter adversum omnes, quibus nihil satis est, dictum puto: & specialiter contra vineam Domini, quæ pro uvis fecit labruscas, id est, pro judicio iniquitatem, & pro justitia clamorem. Quæ est enim rabies, quum tecta, & agri ad depellendos imbres, & ad * ferendas fruges haberi debeant, ea habere cupere, in quibus cunctis habitare non possis, & quæ colere non sufficias: alteriusque necessitatem, tuam facere voluptatem? Juxta Tropologiam contra Hæreticos quidam hoc dictum arbitrantur: qui quum moverint pedes suos de Oriente, veniunt in campum *Sennaar*, qui interpretatur *excussio dentium*: & ædificant civitatem confusionis, turrimque superbiæ, & audiunt sub verbis aliis: *Audite hæc, duces domus Jacob, & residui domus Israel, qui abominamini judicium, & omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, & Jerusalem in iniquitate.* Isti domos domibus, id est, dogmata conjungunt dogmatibus: quibus dicitur per Michæam, *Nolite ædificare in domo derisum*: ne supra fundamentum Christi, quod Apostolus Paulus posuit, & in quo debuerant ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos: econtrario ædificent ligna, fœnum, stipulam, quorum finis incendium est. De hujuscemodi domibus Salvator in Evangelio loquitur: *Omnis qui audierit verba mea, & non fecerit ea, assimilabitur viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & cecidit: & fuit ruina domus illius magna.* Tamdiu autem quærunt Hæretici nova veteribus jungere, & eadem recentioribus immutare, donec & sensus humanus & sermo deficiat.

Avaritia insatiabilis. * al. cerendas. Mich. 3. 9. 10. Hæreticorum dogmata. Cap. 3. 1. Cor. 3. Mat. 7. 26. 27.

V. 9. *In auribus meis sunt hæc Doomini exercituum: Nisi domus multæ desertæ fuerint, grandes & pulchræ absque habitatore.* Pro eo quod nos juxta Hebraicum vertimus, *In auribus meis sunt hæc Domini exercituum*, id est, verbaquæ loquutus est Dominus, adhuc resonant in auribus meis: LXX. transtulerunt, *Audita sunt hæc in auribus Domini sabaoth.* Non quod Propheta verba Domini audierit, sed in auribus Domini audita sint quæ Propheta dicturus est: quum consequentius sit intelligere, audisse Prophetam, quæ Dominus sit loquutus. Dominus autem loquutus est, quod post captivitatem, domus magnæ atque pulcherrimæ desertæ futuræ sint, nen habentes habitatorem.

De-

a Idem Vatic. pro *mesphat diceret messhan* &c.

V. 10. *Decem enim* [a] *jugera vinearum facient lagunculam unam, & triginta modii sementis facient modios tres.* Pro *lagunculam*, quam soli LXX. transtulerunt, omnes alii *Batum* interpretati sunt, quod Hebraice dicitur BETH. Et pro triginta modiis, quos nos *pro coro* posuimus, qui Hebraice dicitur OMER, LXX. verterunt *artabas sex:* [b] quæ mensura Ægyptiaca est, & facit modios viginti. In sterilitate ergo nimia quæ sequitur captivitatem, decem jugera vinearum facient Batum, id est, tres amphoras: & triginta modii seminis, id est, corus, faciet *Ephi*, quod LXX. *tres mensuras* interpretati sunt, id est, *tres modios*. Batus autem in liquidis speciebus dicitur, & *Ephi*, sive *Epha* ejusdem mensuræ in aridis: Sicut in Ezechiel juxta Hebraicum legimus: *Ephi justum, & batus justus erit vobis. Ephi & Batus æqualia & unius mensuræ erunt, ut capiat decimam partem cori batus, & decimam partem cori Ephi: juxta mensuram cori erit æqua libratio eorum.* Quærimus juxta Anagogen, quomodo Hæreticorum domus grandes & pulchræ sint, quæ quum judicii tempus advenerit, nullum habitatorem habeant. Omnis enim pompa structuraque verborum, & argumenta dialectica redigentur ad nihili. Et quia juxta Apostolum Paulum, non solum Dei ædificatio sumus, sed & agricultura, quam imitantes [c] Hæretici suffodiuntur & eradicantur ab Jeremia: idcirco ubi decem jugera vinearum, sive ubi decem juga boum operantur, facient Batum unum, & triginta modii sementis facient Ephi, ut de denario numero, qui in Scripturis sanctis mysticus atque perfectus est: & de tricenario, in quo prophetavit Ezechiel, & Dominus baptizatus est, redigantur ad Ephi, qui ad comparationem multiplicis numeri, unione constringitur. Quod autem ædificatio & agricultura referatur ad intelligentiam spiritalem, etiam alio loco Paulus Apostolus docet, fundatos & radicatos in caritate credentes esse contestans. Unde & Ecclesiastes, non solum sibi ædificavit domos, sed plantavit vineas, & fecit hortos & pomaria, & instituit omnes arbores pomiferas, exstruxitque piscinas, ut irrigaret saltum. Porro Hæretici imaginem tantum habentes umbramque virtutum, & non ipsam veritatem, absque fructu operum, verborum folia pollicentur. De quorum arboribus dicit Dominus: *Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus cælestis, eradicabitur.* De vinea enim Sodomorum vinea eorum, & propago eorum de Gomorra: Uva eorum, uva fellis, & botrus amaritudinis eis, furor draconum vinum eorum, & furor aspidum insanabilis.

[Margin notes: בת; תמר; Artaba mensura Ægyptiaca. Batus in liquidis, Ephi in aridis. Ezech. 45. 10. 11. 1. Cor. 3. Jerem. 18. Denarius numerus perfectus. Ezech. 1. Luc. 3. Ephes. 4. Eccli. 2. Hæretici umbram habent virtutum. Mat. 15. 13. Deut. 32. 32. & seqq.]

V. 11. & 12. *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam: & potandum usque ad vesperam, ut vino æstuetis. Cithara, & lyra, tympanum, & tibia, vinum in conviviis vestris: & opus Domini non respicitis, nec opera manuum ejus consideratis.* Pro ebrietate, quam Aquila est interpretatus & Symmachus, LXX. ipsum Hebraicum posuerunt SICERAM, quod omnem significat potionem, quæ inebriare potest, & statum mentis evertere. Arguit autem juxta consequentiam ceptæ explanationis agricolas vineæ, qui imminente sterilitate, & vicino incendio, quo vepres & spinæ sunt comburendæ, luxuriæ se & voluptatibus tradiderunt: non solum in vescendo, & bibendo; sed in aurium quoque oblectatione, & in diversis musicæ artis generibus. Qui quum ista faciunt, opus Domini non respiciunt, nec considerant quæ ventura sint. Abutamur hoc testimonio adversum principes Ecclesiæ, qui de mane consurgunt ad sectandam siceram, & bibendum usque ad vesperam: de quibus in alio loco dicitur: *Væ tibi civitas, cujus rex juvenis est, & principes tui mane comedunt.* Qui deliciis occupati, ex creaturis non intelligunt Creatorem, nec considerant opera manuum ejus, de quibus legimus: *Verbo Domini cæli firmati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Potest juxta altiorem intelligentiam, omnis animæ perturbatio ebrietas appellari, quæ concipitur de vino furoris draconum, & de veneno aspidum insanabili, quod nonnulli bibunt ab adolescentia usque ad senectutem, hoc est, de mane usque ad vesperam. Alii vero hora tertia, sexta, vel nona, & undecima suscitantur de convivio, & dicitur ad eos: *Expergiscimini qui ebrii estis*

[Margin notes: שכר Sicera quid? Eccl. 10. 16. Ps. 32. 6. Deut. 32. Joel. 1. 5.]

---

[a] Vatic. *juga vinearum*.
[b] Epiph. de Pond. & mensur. Ἀρτάβη τοῦτο τὸ μέτρον παρ' Αἰγυπτίοις ἐκλήθη. *Artaba hæc mensura ab Ægyptiis appellatur.* Sic Scholiastes Aristophanis ad Acharn. Act. 1. Sc. 2. p. 375.
[c] In Vatic. *quam amitantes hæretici* &c.

ftis a vino. Super hoc vinum, & fuper A
hujufcemodi uvas ac vineas pluit Dominus fulphur & ignem a Domino: & quiquumque ex earum vino biberit, æftuat atque comburitur. Requirit ci- (Jubal repertor citharæ.) tharam & pfalterium, cujus repertor eft Jubal, de Cain ftirpe generatus, nec audit Dominum dicentem ad Aaron: (Genef. 4. Lev. 10. 8.) *Vinum & ficeram non bibetis tu & filii tui, quando ingredimini in tabernaculum teftimonii, aut accedetis ad altare.* (Dani 3.) Has citharas, & lyras, tympanum- B que, & tibias rex Babylonius habuit, quibus confonantibus, univerfarum gentium populi profternebantur in terram, & adorabant auream ftatuam. Quod autem primum tempus humanæ fapientiæ, quando egredimur pueritiam, & ad rationalem venimus ætatem, mane in Scripturis intelligatur, multa teftimonia docere nos poterunt: de quibus exempli cauffa ponenda funt pauca: *Mane mittebam Prophetas.* C (Pf. 5. 4. 5. Pf. 62. 1.) Et: *Mane exaudies orationem meam. Mane affiftam tibi, & videbo.* Et: *De* (Pf. 100. 8.) *nocte confurget fpiritus meus.* Et: *Deus* (Pf. 29. 7.) *Deus meus ad te de luce vigilo.* Et: *In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ, ut difperderem de civitate Domini omnes qui operantur iniquitatem.* Et in alio loco: *Ad vefperam demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia*, & cætera his fimilia. Confurgimus autem de mane, quando vitia relinquimus in D (Pf. 24. 7.) pueritia, & dicere poffumus: *Peccata juventutis meæ & ignorantiæ ne memineris.* Ortoque nobis fole juftitiæ, fugantur tenebræ, & ftatim interficimus omnes cogitationes, quæ ad peccata nos provocant, & de civitate mentis noftræ illos difperdimus peccatores, de (Mat. 15. 19.) quibus Salvator loquitur: *De corde exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falfa teftimonia, blafphemiæ*, & reliqua. Infeli- (Infeliciffimi homines quinam.) ciffimi autem funt qui de mane ufque E ad vefperam ebrietate, gula, & diverfis voluptatibus occupati, non intelligunt in fe opera Domini, nec confiderant cur creati funt.

℣. 13. *Propterea ductus eft captivus populus meus, quia non habuit fcientiam: & nobiles ejus interierunt fame, & multitudo ejus fiti exaruit.* [a] Hæc juxta literam accidiffe populo Judæorum fub Vefpafiano & Tito Romanis principibus, tam Græca quam Latina narrat hiftoria. (Amos 8.) Quod quidem & fpiritualiter hodie quoque patiuntur, fuftinentes non famem panis, neque fitim aquæ, fed famem audiendi fermonis Dei: quia nec refpexerunt opus Domini, nec confideraverunt opera manuum ejus, neque habuerunt ejus fcientiam, qui femper loquutus eft per Prophetas. Unde & in Pfalmis dicitur de eis: *Convertentur* (Pf. 58. 16.) *ad vefperam, & famem patientur ut canes, & circuibunt civitatem.* Quod autem omnis fermo doctrinæ, panis appelletur & aqua, illud docet Evangelicum: *Non in folo pane vivit homo, fed* (Luc. 4. 4. Joan. 4. 13.) *in omni verbo quod egreditur de ore Dei.* Et: *Quiquumque biberit de aqua, quam dedero ei, non fitiet in æternum.* Et in Pfalmo dicitur: *Super aquas refectio-* (Pf. 22. 2.) *nis educavit me.* Unde & Dominus non (Matt. 15.) vult efurientes in eremo dimittere, ne laffentur, & corruant, & interficiantur fame. Et de jufto viro dicitur: *Ju-* (Pf. 36. 25.) *venis fui, & fenui, & non vidi juftum derelictum, nec femen ejus quærens panem.* Quidam hoc quod dicitur: *Captivus ductus eft populus meus, quia non habuit fcientiam: & nobiles ejus interierunt fame, & multitudo ejus fiti exaruit*, gene- (Inferi & gehenna.) raliter de inferis, & gehenna interpretari volunt, in qua punietur omnis qui Dei non habuerit fcientiam.

℣. 14. & 15. *Propterea dilatavit infernus animam fuam, & aperuit os fuum abfque ullo termino, & defcendent fortes ejus, & populus ejus, & fublimes gloriofique ejus ad eum. Et incurvabitur homo, & humiliabitur vir, & oculi fublimium deprimentur.* Qui furrexerunt mane ad fectandam ficeram, & permanferunt in ebrietate ufque ad vefperam, & voluptate ac deliciis occupati, opus Domini refpicere noluerunt, nec opera manuum ejus contemplati funt: propterea ducti funt in captivitatem, quia non habuerunt fcientiam Filii Dei, dicente ipfo ad eos: *Nec me fcitis, nec qui me mifit*: & (Joan. 8. 19.) in ipfa captivitate fame perierunt, ac aruerunt fiti. Unde infernus & mors dilatavit animam fuam, & aperuit os fuum, & abfque ullo numero, & fatietate devoravit in perpetuum puniendos:

[a] Eufeb. Ῥητῶς μὲν οὖν ἐπῆλθεν αὐτοῖς ταῦτα καθ' ἱστορίαν ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ, καὶ Ἀδριανοῦ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ στερηθέντες τοῦ λογικοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, ἔτι καὶ νῦν τροφῆς ἐπουρανίου τὰς ψυχὰς λιμώττουσι κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν γραφήν· quæ abs Hieron. pene ad verbum Latine funt reddita.

dos : ita ut principes & populus , & ſublimes glorioſique terræ Judæ deſcenderent ad eum , & humiliaretur omnis ſuperbia , & oculi ſublimium deprimerentur , intelligentium ſe eſſe mortales ; & cuncta rebus expleta , quæ ventura per Prophetas Dominus nuntiarat . [Infernus non eſt animal.] Infernus autem animam habere dicitur , non quod animal ſit, juxta errorem quorumdam ; ſed quod verbis humanæ conſuetudinis , rerum inſenſibilium exprimamus affectum , [B] quod inſatiabilis ſit , & nunquam mortuorum multitudine compleatur . Quomodo & in manu linguæ mors dicitur, [Prov. 18.] & Omnipotens Deus Sabbatha , & Neomenias Judæorum odiſſe loquitur [Iſai. 1.] animam ſuam . Quidquid de populo diximus Judæorum, [Vitia eorum qui deliciis ſæculi occupantur.] tropologice referri poteſt ad eos qui ſæculi deliciis occupati , nec reſpicientes opera Dei , captivi ducuntur in peccatum , & non habent ſcientiam Dei : & idcirco fame [C] & ſiti pereunt bonorum operum atque virtutum, & detrahentur in gehennam, ibique æternis cruciatibus deputati, potentiam & ſuperbiam miſeria cernent & humilitate mutari.

℣. 16. *Et exaltabitur Dominus exercituum in judicio: & Deus ſanctus ſanctificabitur in juſtitia .* Quum captivus ductus fuerit populus , quia non habuit ſcientiam , & interierit fame , & ſiti exaruerit , & dilataverit infernus animam ſuam : & [D] deſcenderint fortes atque ſublimes glorioſique in profundum , & incurvatus fuerit homo , & humiliatus vir , & receperint omnes juxta merita ſua : tunc exaltabitur Dominus in judicio , cujus prius injuſtum videbatur eſſe judicium , & Deus ſanctus ab omnibus ſanctificabitur in juſtitia , ut impleatur illud quod in Evangelio dicitur : *Pater noſter , qui es in cælis , ſanctificetur nomen tuum .* [Mat. 6. 9.] Et : *Pater juſte , mundus te non cognovit .* [Joan. 17. 25.] [E] [Non præveniendum judicium Dei.] Unde cavere debemus ne præveniamus judicium Dei , cujus judicia magna ſunt , & inenarrabilia, & de quo Apoſtolus loquitur : *Inſcrutabilia judicia ejus, & inveſtigabiles viæ illius*, [Rom. 11. 33. 1. Cor. 4. 5.] donec illuminet occulta tenebrarum , & aperiat cogitationes cordium , qui dicit in Evangelio : *Nolite judicare , ut non judicemini .* [Matth. 7. 1.] Cui ſententiæ congruens Paulus Apoſtolus præcepit : *Tu quis es qui judicas alienum ſervum ? ſuo Domino ſtat , aut cadit . Stabit autem : potens eſt enim Deus ſtatuere illum .* [Rom. 14. 4.]

℣. 17. *Et paſcentur agni juxta ordinem ſuum: [A] & deſerta in ubertatem verſa , advenæ comedent .* Pro paſcentibus agnis juxta ordinem ſuum, quod in bonam partem accipitur , neſcio quid volentes LXX. tranſtulerunt , *paſcentur direpti quaſi tauri* ; pro agnis tauros intelligentes, & rurſum pro advenis interpretantes agnos . Quando autem Dominus exaltatus fuerit in judicio , & ſanctus in ſua ſanctificatus juſtitia , ut mali agricolæ male pereant , & exaltata cedrus ſecuri Domini ſuccidatur ; tunc qui fuerint de agnorum numero , non hœdorum , paſcentur in Eccleſiæ pratis , & dicent : *Dominus paſcit me , & nihil mihi deerit :* [Pſ. 22.] & quæ a Judæis deſerta ſunt, verſa in ubertatem comedet gentium populus. Hæc juxta tropologiam. Cæterum ut ordinem compleamus hiſtoriæ , id ipſum aliis verbis dicitur , de quo ſupra legimus : *Regionem veſtram in conſpectu veſtro alieni devorant , & deſerta eſt atque ſubverſa a populis externis .* [Iſa. 1. 7.] De toto enim orbe congregata gentium multitudo habitat in Judæa , & ejectis prioribus populis , ideo ex parte cæcitas facta eſt domui Iſrael, ut ſubintraret plenitudo gentium . [Rom. 11.] Pulchreque juxta LXX. direpti ſunt atque vaſtati & ducti in captivitatem quaſi tauri , de quibus Dominus dixerat : *Tauri pingues obſederunt me* , ut loca taurorum occuparent agni .

℣. 18. & 19. *Væ qui trahitis iniquitatem in funiculis vanitatis , & quaſi vinculum plauſtri peccatum . Qui dicitis : feſtinet & cito veniat opus ejus , ut videamus , & appropiet & veniat conſilium ſancti Iſrael , & ſcimus illud .* Pro vinculo plauſtri , *corrigiam jugi vitulæ* , ſive *vaccæ* , LXX. tranſtulerunt . Quod autem vincula dicantur eſſe peccata , crebrius legimus . E quibus illud eſt : *Funibus peccatorum ſuorum unuſquiſque conſtringitur .* [Prov. 5. 22.] Et Dominus arguens populum delinquentem, qui peccatis peccata ſociarat , fecit flagellum de funiculis , oſtendens eis quomodo domum Dei feciſſent ſpeluncam latronum , [Joan. 2.] & ſedem orationis vertiſſent in domum negotiationis . [Matt. 21.] Conviva quoque cœnæ Dominicæ , veſtem non habens nuptialem , [Matt. 22.] vinctus pedibus ac manibus ejicitur in tenebras exteriores . Et Dominus venit , ut his qui erant in vinculis diceret : *Exite* : & qui verſabantur in tenebris , *revelamini* . [Iſa. 49. 9. Pſal. 145. 8.] Ipſe enim ſolvit compeditos , & illuminat cæcos : quos Jeremias vinctos terræ nuncupat . Nec plangit eos qui peccare cepe-

rint

Eccl. 7. 21. Non est justus qui non peccet. *Num. 19.*

rint, statimque desierint: non est enim justus super terram qui faciat bonum, & aliquando non peccet; sed qui longo funiculo peccata protraxerint. Unde & in Numeris legimus, vaccam rufam, cujus cinis expiatio populi est, non aliter immolari & offerri ad altare Domini, nisi quæ terrena opera non fecerit, jugumque non traxerit, nec vinculis jugi Nabuchodonosor fuerit alligata. Et in hoc eodem Propheta pro cingulo veritatis, filiæ Sion cinguntur funiculo. Achitophel quoque & Judas [quorum alter David, alter Dominum prodiderunt] fune longissimo trahentes peccata sua, periere suspendio; putantes malum conscientiæ præsenti morte finiri, & nihil esse post mortem. Quod autem juxta Hebraicum, & omnes alios Interpretes, appellantur funiculi vanitatis, hoc significat, quod facientibus peccatum facile texitur, & tam inane & facile est, ut aranearum fila texuntur: sed quum inde voluerimus exire, solidissimis vinculis nectimur. Plaustrum autem plenum oneratumque peccatis, facilius intelligunt, qui meminerint scriptum in Zacharia, impietatem sedere super talentum plumbi: & Ægyptios qui gravi peccatorum sarcina premebantur, quasi plumbum in mare Rubrum esse demersos. Et in alio loco peccator loquitur: *Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum: sicut onus grave gravatæ sunt super me*. Dicuntur autem hæc ad principes Judæorum, qui supra arguti sunt in avaritia atque luxuria: quod provocati a Domino ad pœnitentiam, & postea ab Apostolis ejus, usque hodie perseverent in blasphemiis, & ter per singulos dies in omnibus synagogis sub nomine Nazarenorum anathematizent vocabulum Christianum. Est autem sensus: Væ vobis qui putatis diem judicii non futurum, vel non venturam captivitatem quam propheticus sermo prædicit: qui dicitis ad Prophetam: Usquequo nobis Dei minaris iram? volumus eam scire, jam veniat. Hoc autem per Ironiam loquuntur, quoniam eam non putant esse venturam, sed simulari a Propheta.

Proditores David & Christi perierant suspendio. *Zach. 5.* *Exod. 15.* *Ps. 37. 5.* *Judæi in Synagogis suis ter in die anathematizabant nomen Christianum.*

V. 20. *Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malum: ponentes tenebras lucem, & lucem tenebras: ponentes amarum in dulce, & dulce in amarum*. Ejusdem criminis est, bonum, lucem, & dulce, contrariis vocare nominibus, cujus,

Detrahere bono, vel malum laudare, ejusdem criminis.

A malum, tenebras, & amarum vocabulis appellare virtutum. Hoc contra eos qui peccatum non putant, si bono detrahant, & non æstimant esse delictum, si laudent malum. Ponunt autem Judæi bonum malum, & lucem tenebras, & dulce amarum, suscipientes Barabbam latrocinii & seditionis auctorem, & crucifigentes Jesum, qui non venerat nisi ad oves perditas domus Israel, ut salvaret quod B perierat. In Barabbam intelligamus diabolum, qui quum sit nox & tenebræ, transfiguratur in Angelum lucis. Unde & Apostolus loquitur: *Quæ participatio justitiæ cum iniquitate? quæ societas luci ad tenebras? qui consensus Christi & Belial?* Neque enim lucerna tollenda est, & ponenda sub modio, vel sub lecto, sed supra candelabrum, ut omnibus luceat. Nec arbor malos afferens fructus, bonæ arboris est appellanda vocabulo. Unde & in Genesi mystico sermone narratur, quod diviserit Deus inter lucem ac tenebras, quæ in principio super abyssum ferebantur. Quod autem bonus Salvator sit appellatus, ipse in Evangelio loquitur: (1) *Pastor bonus ponit animam suam pro ovibus suis*. Lucem quoque esse se dicit: *Ego sum lux mundi*, & quotidie cælesti pane saturati dicimus: *Gustate & videte, quam suavis est Dominus*. Econtrario quando dicimus: *Libera nos a malo*: Et: *Mundus in maligno positus est*, diaboli cupimus insidiis liberari. Quod autem ipse tenebrarum & amaritudinis significetur nominibus, crebrius legimus. Sed & hoc possumus dicere, quod omnia contraria dogmata veritati amara sint, & sola dulcis veritas. Unde cavendum est, ne pro veritate sequamur mendacium, ne pro lumine tenebras. Multæ enim sunt viæ quæ videntur hominibus rectæ, & novissima earum perveniunt in profundum inferni. Est quoque justus periens in justitia sua, cui dicitur: *Ne sis justus multum*. Quas ob caussas Israel repromittit se via ambulaturum regia, nec ad sinistram, nec ad dexteram declinaturum. Et ut loquar quod sentio: difficile hoc maledicto quis carere potest, quum & malis frequenter adulemur propter potentiam, & bonos despiciamus propter inopiam. Unde significantius interpretatus est Aquila:

Matth. 27. *2. Cor. 6. 14. 15.* *Matth. 5.* *Gen. 1.* (1) *Joan. 10. 11.* *Joan. 8. 12.* *Ps. 33. 9.* *Matt. 6. 13.* *1. Joan. 5. 19* *Sola dulcis veritas, falsitas amara.* *Prov. 14. 12.* *Eccl. 7. 17.* *Deut. 5.*

(1) Præponit Victor. mss. exemplarium suorum ope, *Ego sum Pastor bonus*. Tertio ab hoc versu iterum præponit *& de dulcedine ipsius quotidie* &c. ex mss. iisdem: simulque sacram Eucharistiam quotidie confici, ex hoc loco, argumentatur, cui & alium ex Commentar. in Ezechiel. 46. adponit.

la : *Væ qui dicit malo, bonus es, & bono, malus es*. Et in hunc congruit sensum illud quod Salomon in Prover-
Prov.17.15. biis loquitur : *Qui judicat justum injustum, & injustum justum, abominabilis*
Coloss. 2. *est uterque apud Deum*. Scribæ quoque
1. Tim. 4. & Pharisæi verba Salvatoris non recipientes, sed traditiones hominum, & aniles fabulas, fecerunt bonum malum, & malum bonum.

V. 21. *Væ qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes*. Qui vobis, inquit, ipsi videmini sapientes esse, qui prudentiam sequimini, non
1. Cor. 1. Dei, sed hominum : & quum non re-
Discrimen inter sapientiam & prudentiam. cipiatis Dei virtutem Deique sapientiam, putatis vos esse sapientes. Inter sapientiam & prudentiam hoc dicunt interesse Stoici, quod sapientia rerum sit divinarum humanarumque notitia : prudentia autem tantum mortalium. Consequenter autem hæc adver-
Luc. 11. sum Scribas dicuntur & Pharisæos, qui habentes clavem scientiæ, nec ipsi ad Christum introeunt, nec alios introire permittunt.

V. 22. *Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam siceram*, id est, *ebrietatem*. Quibus supra dixerat : *Væ qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, & potandum usque ad vesperam, ut vino æstuetis*, de his
Deut. 32. etiam nunc loquitur : qui potentes sunt ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendum siceram. Qui inebriati vino draconis, & veneno aspidum insanabili, virtute Domini calumniabantur. Et ipsi ebrii inebriabant populos, ut pari furore bacchantes, adversus Dominum conclamarent. Juxta Tropologiam ante jam diximus : quod Sacerdotes ingressuri
Levit. 10. Tabernaculum Dei, non debeant vi-
Num. 6. num bibere & siceram. Quibus nunc
Nazaræi vinum non bibebant, &c. addimus, quod Nazaræis quoque præceptum sit, qui se sanctificant Domino, ut vinum & siceram, & omne quod de uvis est, non bibant, nec comedant, ne uvam quidem passam, & acetum ex vino. Sed & in Proverbiis
Prov. 31. 5. præcipitur : *Potentes qui iracundi sunt, vinum non bibant, ne quum biberint, obliviscantur sapientiæ*. Inter vinum & siceram juxta Anagogen hoc esse arbitror, quod vinum e pluribus una perturbatio est, verbi gratia, libidinis, avaritiæ, gulæ, & invidiæ. Sicera autem, id est, ebrietas, omnes in se vitiorum continet passiones, quas rectius Latino sermone perturbationes possumus dicere, quod statum mentis evertant, & ebrios faciant nescire quid agant. Qui ergo [a] præsunt, plurimum debent carere vitiis, & maxime ira, quæ furori proxima est : ne quanto plus possint, tanto amplius subjectis noceant. Miscet siceram qui quum ebrietate plenus sit, ad decipiendos homines, umbras quasdam & imagines simulat se habere virtutum. Perturbationes, quibus carere debent qui præsunt aliis hominibus. [a]

Qui justificatis impium pro muneribus, & justitiam justi aufertis ab eo. Et hæc V. 23.
pars vitiorum est vineæ, quæ pro uvis fecit labruscas, & expectante Domino, ut faceret judicium, fecit iniquitatem, justificans impium pro muneribus, & non caussas, sed dona considerans, quæ excæcant etiam oculos sapientium. Unde cavendum est, ne ine- Deut. 16. 19. Ephes. 5. Gen. 9.
briemur vino, in quo est luxuria, & nudentur femora turpitudinis nostræ, & adulemur impiis pro muneribus, & justititiam justi pro inopia despiciamus. Quod & in Epistola Jacobi præ- Jac. 2.
cipitur : ne honorantes impios divites, & despicientes sanctos pauperes, fiamus judices iniquitatis.

Propter hoc sicut devorat stipulam lin- V. 24.
gua ignis, & calor flammæ exurit : sic radix eorum quasi favilla erit, & germen eorum ut pulvis ascendet. Abjecerunt enim legem Domini exercituum, & sermonem Sancti Israel blasphemaverunt. Propter 1. Cor. 3.
superiores caussas superbiæ, & ebrietatis, & avaritiæ, quia pro uvis attulerunt spinas, & fœnum, ligna, stipulam, arsurosque vepres; ideo radix malitiæ eorum redigetur in favillam, & omnis flos & pulchritudo divitiarum & corporis, pulveri comparabitur. Non enim solum ista fecerunt, sed his gradibus pervenerunt ad blasphemiam, ut legem Domini non reciperent, & sermonem Sancti Israel blasphemarent; de quibus supra legimus : *De Sion egredietur lex, & verbum* Cap. 2. 3.
Domini de Jerusalem. Potest radix in malis cogitationibus accipi, fructus autem & germen in malis operibus atque sermonibus, ut quod in radice latet, monstretur in germine : quæ utraque Domini incendio vorabuntur. Unde & Heb. 12. 15.
Apostolus, radicem amaritudinis malorum, sursum loquitur germinantem.
Ideo

[a] Verius, ut videtur in Vatic. *qui ergo possunt plurimum, debent &c.*

V. 25. *Ideo iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum, & conturbati sunt montes, & facta sunt morticina eorum, quasi stercus in medio platearum. In omnibus his non est aversus furor ejus: sed adhuc manus ejus extenta.* Quoniam abjecerunt legem Domini exercituum, quam se daturum per Jeremiam Dominus pollicetur, dicens: *Ecce dies* (Jerem. 31. 31. 32.) *veniunt, dicit Dominus, & feriam domui Israel, & domui Juda fœdus novum, non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris, in die quando apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti.* Et sermonem Sancti Israel blasphemarunt, dicentes: *Dæmonium habet, & Samaritanus est.* (Joann. 8.) Et: *Nonne hic est filius fabri?* (Matt. 13. 55.) Idcirco iratus est furor Domini in populum suum, qui prius iratus fuerat contra principes & potentes, qui sapientes erant in oculis suis, & justificaverunt impium pro muneribus, & * devoraverat eos quasi stipulam lingua ignis, & calor flammæ exussserat; ut potentes potenter tormenta paterentur. (* al. devorat) (Deut. 32.) Et extendit manum suam adversum eum, quem vocat populum suum: eo quod fuerit pars hæreditatis ejus, & funiculus possessionis illius. Extendit autem manum, ut percutiat, & furor ejus irascatur, de quo & in alio loco legimus: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me.* (Ps. 6. 1.) Et Jeremias: *Corripe nos*, inquit, *Domine: veruntamen in judicio, & non in furore.* (Jerem. 10. 24.) Furere autem Dominus dicitur, non quod humanis perturbationibus subjaceat; sed quod nos qui delinquimus, nisi irascentem audierimus, Dominum non timeamus. (Furere quomodo Deus dicitur.) Unde & Apostolus scribit, quod bonitas Dei, & patientia provocet nos ad pœnitentiam: nos autem secundum duritiam & impœnitens cor nostrum, thesaurizemus nobis iram in die iræ, & revelationis justi judicii Dei. (Rom. 2.) Quæ sit autem manus quæ extenditur, vel elevatur super populum peccatorem, Job loquitur manifestius: *Manus enim Domini tetigit me.* (Job 19. 21.) Unde & diabolus sciens potentem manum Domini, & brachium quod universis gentibus revelatum est, dicit ad Dominum: *Mitte manum tuam, & tange omnia quæ habet, nisi in faciem benedixerit tibi.* (Job 2. 5.) Quod autem quasi præteritum dicitur, quod futurum est, consuetudinem sequitur prophetalem, in qua tam certa sunt quæ futura dicuntur, ut putentur esse præterita. (Consuetudo prophetalis, ac certitudo Prophetiæ.) Quod & in Psalmis canitur: *Dederunt in cibum meum fel, & siti mea potaverunt me aceto.* (Ps. 68. 22.) Et iterum *Diviserunt sibi vestimenta mea, & super vestimentum meum miserunt sortem.* (Ps. 21. 19.) Quodque sequitur: *Et percussit eum*, id est, *populum suum, & conturbati sunt montes*: montes quidam putant contrarias fortitudines; sive eos spiritus qui in ministerio Dei sunt, & quibus traduntur peccatores ad puniendum. (Contrariæ fortitudines, quibus traduntur peccatores.) Nos autem hyperbolice dictum putamus, quod pro magnitudine malorum imminentium etiam montes commoveantur, & cadaveribus mortuorum repleantur omnes plateæ urbium. Hoc accidisse Judæis post passionem Domini sub Vespasiano & Hadriano, nemo dubitat. Quumque hæc facta sint, non est adversus furor ejus: sed aduc manus ejus extenta, sive excelsa, quæ habitum irascentis, & percutientis ostendit. (Manus extenta vel excelsa præfert habitum irascentis & percutientis.) Et notandum in his omnibus, quod non eis exprobret idololatriam, non alia peccata, propter quæ offenderint Deum, sed quia abjecerunt legem Evangelii, & sermonem Domini blasphemaverunt.

V. 26. 27. & seqq. *Et levabit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ, & ecce festinus velociter veniet. Et non erit deficiens, neque laborans in eo: non dormitabit, neque dormiet, neque solvetur cingulum lumborum ejus, nec rumpetur corrigia calciamenti ejus. Sagittæ ejus acutæ, & omnes arcus ejus extenti: ungulæ equorum ejus ut silex, & rotæ ejus quasi impetus tempestatis. Rugitus ejus ut leonis, rugiet ut catuli leonum, & frendet, & tenebit prædam, & amplexabitur, & non erit qui eruat. Et sonabit super eum in die illa sicut sonitus maris: aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata est caligine ejus.* Hebræi hunc locum de Babyloniis & Nabuchodonosor intelligunt prophetari, quod Dei voluntate adductus sit in Judæam & Jerusalem, Templumque subverterit. Nos autem sequentes ordinem, & sequentia superioribus copulantes, ideo signum in nationibus procul elevatum dicimus esse, & sibilasse Dominum, vel [a] traxisse eos de finibus terræ; quoniam abjecerunt legem Evangelii, & sermonem sanctum blasphemaverunt. Si enim de Babyloniis

F 2 esset

[a] Erudite Hieron. verbum *sibillasse* verbo *traxisse* comparat, quod & qui ejus discipulus audit, Philippus Presbyter fecit. Exposit. interlineari in Jobi cap. 27. in fin. ubi *& sibillabit super illum*, explicat, *& trahet illum*. Revera σύρειν Græce utrumque significat.

Propter abjectam legem Evangelii Judæi deleti sunt.

effet sermo, juxta consuetudinem prophetalem dixisset: Vocabo eum qui ab Aquilone est: eo quod juxta Judææ situm, Assyrii atque Chaldæi in Septentrionali plaga sint. Vel certe apertius Babylonios Assyriosque describeret. Nunc vero dicendo: *Levabit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ*, gentes longe positas significat, & quæ in terræ finibus commorantur: haud dubium quin Romanos, & omnes Italiæ, Galliarumque & Hispaniæ populos, qui sub Vespasiano & Hadriano, Romano imperio subjacebant. Unde & Italia ab eo quod ibi Hesperus occidat, olim Hesperia dicebatur. Et hoc veniente percussus est, & omnes Judææ montes *turbati sunt*, ut interpretatus est Theodotio & Symmachus, vel *commoti*, ut Aquila posuit, vel *acerbati*, ut LXX. transtulerunt, ut impetu hostium omnes replerentur plateæ cadaveribus mortuorum. Describit ergo sermo divinus velocitatem venientis exercitus, qui non sua, sed Domini venerit voluntate; immo attractus sit, & sibilo illius provocatus, quod non defecerit, nec tanto itinere laboraverit, & cupiditate prædandi, somnum oculis non admiserit, calciamenta quoque illius non sint attrita, sagittariorum multitudinem, equitum turmas, curruum quadrigarumque fervorem, quod instar leonis, non tam ad pugnandum, quam ad prædandum, & vorandum venerit; & ululatus vincentis exercitus, marinis fluctibus comparatur. Ex quo notandum ubiquumque sonitus maris in Scripturis appellatur, quid significet. Quum igitur venerit Romanus exercitus, & tenuerit prædam, & non fuerit qui eruat, Propheta compatientis affectu se jungit populo, & ait: *Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis*. Cælum enim aspicere non audebimus, cujus habitatorem offendimus: & lux nostra quam semper habebamus in Deo, tribulationum caligine obscurata est. Legi in [a] cujusdam Comentariis, hoc quod dicitur: *Levabit signum in nationibus procul, & sibilabit ad eum de finibus terræ*, de vocatione gentium debere intelligi, quod elevato signo Crucis, & depositis oneribus peccatorum, velociter venerint atque crediderint. Sed nescio quomodo huic sensui possint congruere quæ sequuntur.

Romani, Galli & Hispani a Deo vocati ad obsidionem Jerusalem.

Italia olim Hesperia vocita.

Soniti[illegible] maris [illegible]d signi[illegible] Scriptur[illegible]

Explicit Liber secundus.

INCIPIT LIBER TERTIUS.

(1) SUfficit (1) mihi voluminum magnitudo, quæ in explanatione Isaiæ Prophetæ texitur; ubi aliquid prætermittere, damnum est intelligentiæ. Quamobrem in singulis libris, qui tantum numerum ordinemque significant, breves Præfatiunculas posui. Teque, virgo Christi Eustochium, precor, ut in expositione difficillimæ Visionis orationibus me juves: in qua Deus Omnipotens in sua cernitur majestate; & duo Seraphim stantia in circuitu ejus atque clamantia: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus*; & commotum liminare templi atque concussum, & domus Judaica tenebris erroris impleta. Et comparatione divinæ gloriæ Propheta immunda labia habere se dicens, & habitare in medio populi blasphemantis, qui consona impietatis voce clamabant: *Crucifige, crucifige talem*: Et, *Non habemus regem, nisi Cæsarem*. Unumque de Seraphim missum ad Isaiam, qui forcipe de altari carbone comprehenso, Prophetæ purgaret labia, & populus remaneret immundus. Tertius ergo in Isaiam liber hoc habet exordium.

Joan. 19. 6. & 15.

Cap. VI. ANNO *quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum & elevatum*. Sub quattuor regibus prophetasse Isaiam, super Judam,

a S. Basilius hic creditur, cujus expositionem in hunc Isaiæ locum de elevato Crucis vexillo in Gentibus receptaq; e vestigio Christi fide, S. Doctor non probat.

(1) Si mss. libri suffragarentur, mallemus cum Victorio legere, præposita negandi particula, *Non sufficit*, concinniore sensu.

dam & Jerusalem, primæ Visionis titulo demonstratum est; id est, sub Ozia, Joatham; Achaz & Ezechia. Mortuo ergo Ozia, sub quo dicta sunt universa, quæ supra exposuimus, successit filius ejus Joatham, qui regnavit annis sedecim, & fecit rectum in conspectu Domini, & portam Templi ædificavit excelsam. Quo imperante, vidit Isaias sedentem Dominum super solium excelsum & elevatum, ut habitum regnantis ostenderet.

Et ea quæ sub ipso erant, implebant Templum, sive ut Theodotio & Symmachus transtulerunt: *Et ea quæ sub pedibus ejus erant, implebant Templum*. Pro quo LXX. interpretati sunt: *Et plena domus gloria ejus*. De hac Visione ante annos circiter triginta, quum essem [a] Constantinopoli, & apud virum eloquentissimum Gregorium Nazanzenum, tunc ejusdem urbis Episcopum, Sanctarum Scripturarum studiis erudirer, scio me brevem dictasse subitumque Tractatum, ut & experimentum caperem ingenioli mei, & amicis jubentibus obedirem. Ad illum itaque libellum mitto lectorem, oroque ut brevi hujus temporis expositione contentus sit. (*2. Paral. 26.*) Oziam, quia sibi illicitum sacerdotium vendicabat lepra fuisse percussum, sacra narrat historia, quo mortuo, Dominus videtur in Templo quod ille polluerat. Ex quo animadvertimus, regnante in nobis leproso rege, nos Dominum in sua majestate regnantem videre non posse, nec sanctæ Trinitatis nosse mysteria. (Regnante in nobis peccato S. Trinitatis non possumus nosse mysteria.) Unde & in Exodo (*Exod. 2.*) postquam mortuus est Pharao, qui opprimebat Israel luto & paleis, & lateribus, populus clamavit ad Dominum, qui, illo vivente, clamare non poterat. Et Ezechiel (*Ezech. 11.*), mortuo Phaltia filio Bananiæ pessimo principe, cadit in faciem suam, & voce excelsa clamat ad Dominum. Pulchreque juxta Hebraicum, non ipse Dominus implebat Templum, cujus cælum thronus est, & terra scabellum pedum ejus (*Isaia 66.*); & de quo in alio loco legimus (*Ps. 10. 5.*): *Dominus in Templo sancto suo, Dominus in cælo sedes ejus*; sed ea quæ sub pedibus ejus erant, implebant Templum. Quis sit autem iste Dominus qui videtur, in Evangelista Joanne, & in Apostolorum Actis plenius discimus. Quorum Joannes ait (*Joan. 12. 41.*): *Hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus, & loquutus est de eo*, haud dubium quin Christum significet. Rursum Paulus in Actis Apostolorum (*Act. 28. 26. 27.*), ubi Romæ loquitur ad Judæos: *Bene*, inquit, *Spiritus Sanctus loquutus est per Isaiam Prophetam ad patres nostros, dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non perspicietis; incrassatum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertant se, & sanem eos*. Visus est autem Filius in regnantis habitu, & loquutus est Spiritus Sanctus propter consortium majestatis, unitatemque substantiæ. (Unitas substantiæ & consortium majestatis in Personis divinis.) Quærat aliquis, quomodo nunc Propheta Dominum vidisse se dicat, & non absolute Dominum, sed Dominum sabaoth, ut in consequentibus ipse testatur; quum Evangelista Joannes dixerit (*Joan. 1. 20.*): *Deum nemo vidit unquam*. Et ad Mosen loquatur Deus (*Exod. 33.*): *Non poteris faciem meam videre: neque enim videbit homo faciem meam, & vivet*. Ad quod respondebimus, [b] non solum Patris divinitatem, sed ne Filii quidem & Spiritus Sancti, quia una in Trinitate natura est, posse oculos carnis aspicere; sed oculos mentis, de quibus ipse Salvator ait (*Matth. 5. 8.*): *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*. Legimus quod Abraam visus sit Dominus in hominis figura (*Gen. 32.*): & cum Jacob quasi homo luctatus sit, qui Deus erat. Unde & appellatus est locus ipse *Phanuel*, hoc est, *facies Dei: Vidi enim*, ait, *Dominum facie ad faciem, & salva facta est anima mea*. Ezechiel quoque (*Ezech. 1.*) vidit Dominum in forma hominis sedentem super Cherubim, a lumbis ejus & deorsum erat quasi ignis, & superiora habebant speciem electri. Ergo Dei natura non cernitur, sed videtur hominibus, ut voluerit. (Dei natura non cernitur.)

Seraphim stabant super illud, sex alæ uni, & sex alæ alteri: duabus velabant faciem (℣. 2.)

[a] Circa medium anni 381. quod nobis probatum est, ubi eum Tractatum excudimus Tom. I. inter Epistolas XVIII.

[b] Hunc quoque locum recitat ex Hieronymo S. Augustinus Commonitorio, sive Epist. 148. ad Fortunatianum, exponitque suo sensu his verbis. *Quid hac manifestatione lucidius? Si enim tantummodo dixisset, Nec Patris, nec Filii, nec Spiritus Sancti divinitatem posse oculos carnis adspicere, nec deinceps addidisset*, sed oculos mentis, *forte diceretur, carnem jam non esse appellandam, eum corpus fuerit spiritale. Addendo ergo & dicendo*, sed oculos mentis, *ab omni genere corporis alienavit hujusmodi visionem. Ne quis autem putaret eum tantum de præsenti tempore loquutum, subjecit etiam Domini testimonium, volens ostendere, quos dixerat oculos mentis: quo testimonio non præsentis, sed futuræ visionis promissio declaratur. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.*

faciem ejus , & duabus velabant pedes ejus , & duabus volabant . Et clamabant alter ad alterum , & dicebant : Sanctus , Sanctus , Sanctus Dominus exercituum ; plena eſt omnis terra gloria ejus . Hoc quod nos , ſequentes alios Interpretes & Hebraicam veritatem , in qua ſcriptum eſt ממעלו MEMMALLO , id eſt , ἐπάνω αὐτοῦ , quod Latine dicitur , *ſuper illud* , vertimus : LXX. tranſtulerunt *in circuitu ejus* , ut non ſuper Templum ſtare Seraphim , ſed in circuitu Domini deſcribantur . B Rurſum ubi nos diximus , quod unus de Seraphim velaret faciem & pedes ejus , per quod intelligitur , Dei : in Hebræo ſcriptum habetur פניו רגליו PHANAU & REGLAU , quod poteſt interpretari & *ejus* , & *ſuam* : ut Seraphim juxta Hebræi ſermonis ambiguitatem , & faciem pedeſque Dei , & ſuam faciem ac pedes operire dicantur : [a] In ſeptuageſimo nono Pſalmo legimus : *Qui ſedes ſuper Cherubin manifeſtare :* qui in noſtra C lingua interpretantur *ſcientiæ multitudo* . Unde & Dominus in aurigæ modum ſuper Cherubim aperte ſedere oſtenditur . Seraphim autem præter hunc locum , in Scripturis Canonicis alibi [b] legiſſe me neſcio , qui ſtare dicuntur ſuper Templum , vel in circuitu Domini . Ergo errant qui ſolent in precibus dicere : *Qui ſedes ſuper Cherubim & Seraphim* , quod Scriptura non docuit . Seraphim autem interpretantur [c] ἐμπρησταὶ , D quod nos dicere poſſumus *incendentes* , ſive *comburentes* , juxta illud quod alibi legimus : *Qui facit angelos ſuos ſpiritus , & miniſtros ſuos ignem urentem* . Unde & Paulus Apoſtolus in Epiſtolam ad Hebræos , quam Latina conſuetudo non recipit : *Nonne omnes* , inquit , *miniſtri ſunt ſpiritus , in miniſterium miſſi propter eos qui hæreditatem accepturi ſunt ſalutis ?* Daniel quoque quum in habitu regnantis Dominum deſcripſiſſet , adjeE cit : *Millia millium miniſtrabant ei , & decies millies centena millia aſſiſtebant ei* . In Cherubim ergo oſtenditur Dominus : in Seraphim ex parte oſtenditur , ex parte celatur . Faciem enim & pedes ejus operiunt , quia & præterita ante mundum , & futura poſt mundum ſcire non poſſumus ; ſed media tantum quæ in ſex diebus facta ſunt , contemplamur . Nec mirum hoc de Seraphim

a v. 3.

Pſ. 103. 5. Hebr. 1. 14.

Error Antiquorum in precibus

Latini non recipiebant Epiſtolam ad Hebræos .

Dan. 7. 10.

A credere , quum , & Apoſtoli Salvatorem credentibus aperiant , infidelibus abſcondant : & velum ante Arcam fuerit Teſtamenti . Alas quoque habere dicuntur , propter velocitatem , & in cuncta diſcurſum : ſive quia ſemper in altioribus commorantur . Neque enim illud quod de ventis dicitur : *Qui ambulat ſuper pennas ventorum* , vere ventos , juxta fabulas poetarum & pictorum licentiam , pennas habere teſtatur ; ſed celerem in cuncta diſcurſum . Et ſinguli ſenas alas ; quia de fabricatione tantum mundi , & præſentis ſæculi novimus . Quod autem clamant , *alter ad alterum* , vel juxta Hebræos , *iſte ad iſtum* , id eſt , *unus ad unum* , invicem ſe ad laudes Domini cohortantur , & dicunt : *Sanctus , Sanctus , Sanctus , Dominus exercituum* , ut myſterium Trinitatis in una Divinitate demonſtrent : & nequaquam Templum Judæorum , ſicut prius , ſed omnem terram illius gloria plenam eſſe teſtentur , qui pro noſtra ſalute dignatus eſt humanum corpus aſſumere , ad terraſque deſcendere . Denique , & Moſi , quum pro adorato vitulo Dominum precaretur , ut parceret populo peccatori , reſpondit Dominus : *Propitius ero illis . Veruntamen vivo ego , & vivit nomen meum : quia implebitur gloria mea omnis terra* . Et ſeptuageſimus primus Pſalmus canit : *Implebitur gloria ejus omnis terra* . Unde , & Angeli clamabant paſtoribus : *Gloria in excelſis Deo , & ſuper terra pax hominibus bonæ voluntatis* . Impie ergo [d] quidam duo Seraphim , Filium , & Spiritum Sanctum intelligit : quum juxta Evangeliſtam Joannem , & Paulum Apoſtolum , Filium Dei viſum in majeſtate regnantis , & Spiritum Sanctum loquutum eſſe doceamus . Quidam Latinorum duo Seraphim , vetus & novum Inſtrumentum intelligunt , quæ tantum de præſenti ſæculo loquuntur . Unde & ſex alas habere dicuntur , & faciem Dei pedeſque velare , & certatim proferre teſtimonium veritatis , & omne quod clamant Trinitatis ſacramenta monſtrare . Et mirari adinvicem quod Dominus Sabaoth in forma Dei Patris poſitus formam ſervi acceperit , & humiliaverit ſe uſque ad mortem , mortem autem cru-

Exod. 40.

Pſ. 103. 4.

Myſterium Trinitatis in una divinitate .

Num. 14. 20. 21.

v. 19.

Luc. 2. 14.

d

Philipp. 2.

a Falſò legebatur *in ſeptuageſimo Pſalmo* tantum .
b Sub hac ſcilicet Angelorum ſignificatione . Cæterum ubi *ignitos* ſonat , alibi legimus , quod & Martianæo notatum eſt , Numer. 2. 6. 8. &c.

c Martian. ἐμπρησαί . Vid. quæ ad lib. Nomin. adnotamus .
d Nimirum Origenes , *cujus ego deteſtandam expoſitionem in duo Teſtamenta mutavi* , inquit Hieron. Epiſt. 84. ad Pammach. & Occan. num. 3.

crucis, & nequaquam ut prius cælestia eum tantum, sed & terrena cognoscant.

V. 4. *Et commota sunt superliminaria cardinum a voce clamantis, & domus impleta est fumo.* Clamantibus Seraphim, & in tota terra Trinitatis mysterium prædicantibus, quando passionem Domini Salvatoris terra universa cognovit, statim commotum est, sive sublatum liminare Templi, & omnes illius cardines conciderunt, impleta Salvatoris comminatione, dicentis: *Relinquetur vobis domus vestra deserta.* (Mat. 23. 38.) Et quam pulcher ordo verborum. Postquam terra repleta est gloria Domini sabaoth, Judæorum Templum impletum est ignorantiæ tenebris, & caligine, & fumo, qui noxius est oculis. Vel certe per fumum Templi monstratur incendium. Prius enim Evangelium Salvatoris in toto orbe prædicatum est, & post quadraginta duos annos Dominicæ Passionis, capta Jerusalem, Templumque succensum est. (Post XLII. annos Dominicæ Passionis Jerusalem capta & Templum succensum.) Judæi putant Templum impletum fumo, thymiama significare, id est, incensum, & per hoc adventum divinæ majestatis.

V. 5. *Et dixi: Væ mihi quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego [a] habitabo, & regem Dominum exercituum vidi oculis meis.* Et Abraam postquam vidit Dominum, & audivit vocem ejus, terram & cinerem esse se dicit, (Genes. 18.) & Isaias juxta LXX. Interpretes *conpunctum* se esse testatur, non ob alia crimina, sed quia labia haberet immunda. Felix conscientia, quæ tantum in sermone peccavit, non suo vitio, sed societate populi habentis polluta labia, cum quo loqui sæpissime cogebatur. Ex quo ostenditur noxium esse, vivere cum peccatoribus: (Noxium est vivere cum peccatoribus.) *Qui enim tangit picem, inquinabitur ab ea.* (Eccl. 13. 1.) Sed quia in Hebræo legimus: *Væ mihi, quia tacui*, plangit se Propheta, quia non fuerit dignus laudare Dominum sabaoth, cum Seraphim, quos Angelicas fortitudines intelligimus. Non fuit autem ausus laudare Dominum: quia labia habebat immunda. Et propterea labia habebat immunda, quia cum peccatore populo versabatur. Vel certe ita intelligendum: Quia tacui, & non audacter Oziam impium regem corripui, ideo labia mea immunda sunt, & laudes Domini cum Angelis cantare non audeo, ne mihi dicatur: *Quare tu enarras Justitias meas, & assumis Testamentum meum per os tuum?* (Ps. 49. 16.) Non est enim pulchra laudatio in ore peccatoris. (Eccl. 15. 9.) Hoc autem dicimus, non quod Isaiam talem fuisse doceamus; sed quod ipse pro humilitate, & immundis tantum labiis, indignum se Dei laude fateatur.

V. 6. *Et volavit ad me unus de Seraphim, & in manu ejus calculus, quem forcipe tulerat de altari, & tetigit os meum, & dixit: Ecce (1) tetigi hoc labia tua, & auferetur iniquitas tua, & peccatum tuum mundabitur.* Volavit, vel missus est unus de Seraphim, qui interpretatur *incendens*, ut Prophetæ labia purgaret immunda, & pruna vel calculo, quem de altari tulerat, excoqueret. Multi autem putant, duos esse Seraphim, quia clamabat alter ad alterum, quum & de pluribus possint singuli clamare ad singulos; & LXX. editio magis significet plurimos, qui interpretati sunt, *Seraphim stabant in circuitu ejus.* Quod si de duobus diceretur, non in circuitu, sed ex utraque parte dixissent. Et hoc convenit Angelorum multitudini, quæ in Dei ministerium præparata est. *Seraphim* autem plurali numero appellantur, & singulari *Seraph*: sicut *Cherubim*, & *Cherub*. Quod autem altare sub quo animæ martyrum sunt, videantur in cælo, & Joannes in Apocalypsi loquitur: (Apoc. 6.) & calculus iste qui a solis LXX. ἄνθραξ id est, *carbunculus* * est interpretatus, (* al. interpretatur.) potest non carbonem significare, vel prunam, ut plerique existimant, sed ἄνθρακα, id est, carbunculum lapidem, (Carbunculus lapis.) qui ob coloris flammei similitudinem igneus appellatur. Ex quo intelligimus altare Dei plenum esse carbunculis, hoc est, ignitis calculis & prunis, peccata purgantibus. Unde scriptum de Deo legimus: *Carbones succensi sunt ab eo.* (Ps. 17. 9.) Et de ipso Domino dicitur, quod ignis consumens sit. (Deut. 4. 24.) Et Salvator in Evangelio: *Ignem veni mittere super terram*: (Luc. 12. 49.) ut baptizaret in Spiritu Sancto, & igni. (1. Cor. 3.) Uniuscujusque enim opus quale sit, ignis probabit. Et qui salvandus est, sic salvabitur, quasi per ignem transierit. Et hoc notandum, quod ad Jeremiam, cui dictum est: *Prius quam te formarem in utero novi te, & in vulva matris tuæ sanctificavi te*, (Jerem. 1. 5.) quia labia non ha-

[a] Vatic. cum Vulg. *ego habito*. Quæ porro subsequuntur Hieronymianæ expositionis ex Eusebio mutuantur.

(1) Ex Hebraico, Græco, ipsoque Latino interprete juxta plerosque mss. codices Victorius rescripsit *tetigit*.

habebat immunda, sed tantum dixerat: *nescio loqui, quia juvenis sum*, extendit ipse Dominus manum suam, & tetigit os ejus, & dixit: *Ecce dedi sermones meos in os tuum*. Porro ad Isaiam qui dixerat: *Vir pollutus labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito*, non Dei manus porrigitur, sed Seraphim mittitur a Deo, vel volat propria voluntate, quia huic officio mancipatus est. Et in manu sua tenet calculum, quem juxta LXX. & Theodotionem, *forcipe*: juxta Aquilam, & Symmachum, qui Hebraicum sunt secuti, *forcipibus* apprehendit, id est, MALCAIM, ut tangeret os ejus, & pristina delicta purgaret. Manus autem, & a Deo & Seraphim mittitur, ut Propheta sui corporis membrum videns, tactu non terreatur externo. Quidam nostrorum forcipem, quo calculus comprehenditur, duo Testamenta putant, quæ inter se Spiritu Sancti unione sociantur. Quia vero sedens Dominus introducitur, & sedens in Templo, & domus impleta est fumo, ut Judæi putant, thymiamatis; consequenter ponuntur & forcipes, quos & in sacerdotali ministerio legimus.

מלקחים

Duo Testamenta unione sociantur.

Exod. 37.

V. 8. *Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam, & quis ibit nobis? Et dixi: Ecce ego, mitte me*. Pro eo quod & nos & alii omnes Interpretes transtulerunt, *nobis*, quod Hebraice dicitur LANU, nescio quid volentes LXX. posuerunt *ad populum istum*, quod penitus in Hebræo non habetur. Quando autem ex Dei persona dicitur, *nobis*, illo sensu accipiendum est, quo, & in Genesi legitur: *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram*, ut sacramentum indicet Trinitatis. Quomodo enim in Evangelio legimus, [a] dicente Domino: *Ego & Pater unum sumus; & unum*, ad naturam referimus, *sumus*, ad personarum diversitatem: sic, Domino jubente, Trinitas imperat. Propterea autem non dicit Dominus quem ire præcipiat, sed proponit audientibus optionem, ut voluntas præmium consequatur. Et Propheta non temeritate & arrogantia propriæ conscientiæ se ire promittit; sed fiducia: quoniam purgata sunt labia ejus, & ablata iniquitas, mundatumque peccatum. Ergo & Moses, cui dixerat Dominus: *Veni, mittam te ad Pharaonem regem Ægypti*, & ille ait: *Obsecro Domine, non sum dignus*, *provide alium quem mittas*, sive ut in Hebræo legitur: *Mitte quem missurus es*, non de contemtu, sed de humilitate respondit, quia nihil de purgatis labiis suis audierat, qui omni sapientia Ægyptiorum fuerat eruditus. Et Isaias non * suo merito, sed Domini gratia, qua purgatus est, offert se ad ministerium. Alii autem putant, idcirco se obtulisse Isaiam, quia æstimabat populo prospera nutianda: sed quia audivit: *Vade, dic populo huic: Auribus audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non cognoscetis*, propterea in consequentibus, dicente ad eum voce Domini: *Clama*, non statim clamat, sed interrogat, *quid clamabo?* Et Jeremias, cui dictum fuerat: *Accipe calicem, & potionabis omnes gentes, ad quas ego mittam te*, libenter accipiens suppliciorum calicem, ut adversariis gentibus propinaret, biberentque, & vomerent, & caderent, postquam audivit, *vade, & primum propinabis Jerusalem*, respondit: *Decepisti me, Domine, & deceptus sum*. Hæc Hebræorum observatio est. Cæterum nos dicimus non temeritatis esse, sed obedientiæ, Domino se obtulisse mittendum.

לנו

Gen. 1. 26.

Sacramentum Trinitatis indicatum.

a Joan. 10, 30.

Exod. 3. 10. & 4.

Humilitas Mosis.

* al. sui

Hebræorum observatio

Isa. 6.

Jer. 25. 15.

Ibid. 20. 7

Et dixit: Vade, & dices populo huic: Auditu audite, & nolite intelligere, & videte visu, & nolite cognoscere. Excæca cor populi hujus, & aures ejus aggrava, & oculos ejus claude, ne forte videat oculis suis, & auribus audiat, & corde intelligat, & convertatur, & sanetur. LXX. hunc locum ita interpretati sunt, ut Evangelista Lucas in Apostolorum Actibus posuit. *Quumque invicem non essent consentientes*, haud dubium quin Judæi, *discedebant, dicente Paulo unum verbum: Quia bene Spiritus Sanctus loquutus est per Isaiam Prophetam ad patres nostros, dicens: vade ad populum istum, & dic: Aure audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis, & non perspicietis; incrassatum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertant se, & sanem illos*. Quo autem hæc prophetia impleta sit tempore, ipse Apostolus Paulus in consequentibns loquitur: *Notum ergo sit vobis, quoniam gentibus missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient*. Unde & in eisdem Apostolorum Actis legimus, quod Paulus, & Barnabas Judæis nolentibus credere, dixe-

V. 9.

Act. 28. 25. & seqq.

Act. 28. 28.

a Idem, *legimus dicentem Dominum*.

Act. 13. 46. & 47. (1)

dixerint : *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam* (1) *repulistis illud, & indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes. Sic enim*

& Isa. 49. 6.

præcepit nobis Dominus : Posui te in lucem gentibus, ut sis in salutem usque ad extremum terræ. Ergo secundum LXX. facilis interpretatio est, quod Isaias Propheta Domino imperante prædicat, quid populus sit facturus. In Hebraico difficultas est, quomodo ipse Deus præcipiat populo, ut auditu audiat, & non intelligat, & videns videat, & non agnoscat, & postea Propheta inducatur loquens, & Dominum precetur, & dicat.

Isa. 6. 10.

Excæca cor populi hujus, & aures ejus aggrava, & oculos ejus claude, ne forte videat oculis suis, & auribus audiat, & corde intelligat, & convertatur, & sanetur. Ac primum solvenda est illa quæstio, quæ nobis objici potest : quare Apostolus Paulus cum Hebræis disputans, non juxta Hebraicum, quod rectum esse cognoverat; sed juxta LXX. sit loquutus? Evangelistam Lucam tradunt veteres Ecclesiæ Tractatores medicinæ artis fuisse scientissimum, & magis Græcas literas scisse quam Hebræas.

Lucas medicinæ scientissimus, Hebræas nescivit literas.

Unde & sermo ejus tam in Evangelio, quam in Actibus Apostolorum, id est, in utroque volumine comptior est, & sæcularem redolet eloquentiam, magisque testimoniis Græcis utitur quam Hebræis. Matthæus autem & Joannes, quorum alter Hebræo, alter Græco sermone Evangelia texuerunt, testimonia de Hebraico proferunt, ut est illud : *Ex Ægypto vocavi filium meum.* Et : *Quoniam Nazaræus vocabitur.* Et : *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Et : *Videbunt in quem compunxerunt*, & cætera his similia.

Utitur testimoniis Græcis LXX. Interpretum. *Osee 11. 1. Matt. 2. 23. Joan. 7. 38. Zach. 2. 10. & Joan. 19. 37.*

Pauli quoque idcirco ad Hebræos Epistolæ contradicitur, quod ad Hebræos scribens utatur testimoniis, quæ in Hebræis voluminibus non habentur.

Epistolæ ad Hebræos quare contraditum. Hebræus textus non est corruptus.

Quod si aliquis dixerit, Hebræos libros postea a Judæis esse falsatos, audiat Origenem quid in octavo volumine Explanationum Isaiæ huic respondeat quæstiunculæ, quod nunquam Dominus, & Apostoli, qui cætera crimina arguunt in Scribis & Pharisæis, de hoc crimine, quod erat maximum, reticuissent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris, & prædicationem Apostolorum libros Hebræos fuisse falsatos, cachinnum tenere non potero, ut Salvator, & Evangelistæ, & Apostoli ita testimonia protulerint, ut Judæi postea falsaturi erant. De præsenti autem loco hoc dicendum est, frustra nos ad LXX. translationem confugere, ne blasphemum videatur esse quod juxta Hebraicum dicitur : *Auditu audite, & nolite intelligere : & videte visionem, & nolite cognoscere*, quum hujusmodi testimonia, etiam in LXX. Interpretibus reperiamus, ut est illud in Exodo quod ad Pharaonem dicitur : *Propterea suscitavi te, ut ostendam in te virtutem meam.* *Exod. 9. 16.* Si autem ipse suscitavit, & induravit cor Pharaonis ne crederet : & de aliis dicitur : *Dedit eis Deus spiritum compunctionis, oculos, ut non videant, & aures, ut non audiant* : *Rom. 11. 8.* Et in Psalmis : *Fiat mensa eorum in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem : obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsa eorum semper incurva* : *Ps. 68. 23. 24.* non sunt illi in culpa qui non vident; sed ille qui dedit oculos ad non videndum. Ergo & absque hoc testimonio, quod nunc conamur exponere, manet eadem quæstio in Ecclesiis, & aut cum ista solventur & cæteræ, aut cum cæteris & hæc indissolubilis erit.

Quæstiones in Ecclesiis.

Locum istum beatus Apostolus Paulus plenius explicat ad Romanos, & quod ille pene tota Epistola prosequutus est, nos superfluum facimus, si voluerimus brevi sermone comprehendere. Dicit enim post multa : *Conclusit Deus omnia* [a] *in incredulitate, ut omnibus misereatur.* *Rom. 11. 32.* [a] Admiransque Domini sacramenta intulit : *O profundum divitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei, quam inscrutabilia judicia ejus, & * investigabiles viæ ejus.* ** l. ininvestigabiles.* Et iterum de Judæorum incredulitate disputans ait : *Nunquid sic peccaverunt, ut caderent? absit; sed illorum delicto salus gentium fieret ad æmulandum eos.* *Rom. 11. 11.* Et post modicum : *Si enim abjectio eorum reconciliatio mundi, quæ assumtio eorum? nonne vita ex mortuis?* Et iterum : *Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc, ut non sitis vobismetipsis prudentes, quia cæcitas ex parte facta est in Israel, donec plenitudo gentium introeat, & tunc omnis Israel salvus fiat.* Et post paululum : *Juxta Evangelium quidem inimici propter vos, juxta electionem autem dilecti propter patres : absque pœnitentia enim sunt donationes, & vocatio Dei. Sicut enim vos*, *Rom. 11. 25.* inquit, *aliquando non credidistis Deo, nunc autem*

(1) Victorius præfert *repellitis*, & *judicatis*.
[a] Vatic. *omnia sub peccato, ut &c.* renitente Græco textu, ipsoque Vulgato interprete.

autem estis misericordiam consequuti, propter eorum incredulitatem: sic & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut & ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim Deus omnia sub peccato, ut omnibus misereatur. Ergo non est crudelitas Dei, sed misericordia unam perire gentem, ut omnes salvæ fiant: Judæorum partem non videre, ut omnis mundus aspiciat. Unde & ipse Dominus in Evangelio sacramentum cæci a nativitate, qui receperat oculos, vertit ad Tropologiam, & dicit: *In judicium ego veni in hunc mundum, ut videntes non videant. & non videntes videant.* Et in alio loco Symeon loquitur: *Ecce hic positus est in ruinam, & in resurrectionem multorum.* Illis itaque non videntibus, nos videmus: illis cadentibus, nos resurgimus. Quod intelligens Propheta quodammodo aliis verbis dicit: O Domine præcipis mihi loqui populo Judæorum, ut audiant, & non intelligant Salvatorem, & videant eum, & non cognoscant. Si vis impleri jussionem tuam, & totum salvari mundum, quod & ego fieri desidero, tu excæca cor populi hujus & aures aggrava, & oculos claude, ne intelligant, ne audiant, ne videant. Si enim illi viderint, & conversi fuerint, & intellexerint, & sanati fuerint, totus mundus non recipiet sanitatem. Ex quo animadvertimus, quamvis grave sit peccatum, si quis convertatur, eum posse sanari. Simulque & hoc intelligendum quod pro magnitudine sceleris etiam pœnitentia indigni judicati sint. Ipso Domino dicente ad Jerusalem: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos sub alas suas, & noluisti.*

Misericordia Dei est unam perire gentem, ut omnes salvæ fiant.

Joan. 9. 39.

Luc. 2. 34.

Omne peccatum sanari potest.

Matth. 23. 37.

V. 11. 12. & 13. *Et dixi, usquequo Domine? & dixit, donec desolentur civitates absque habitatore, & domus sine hominibus, & terra relinquatur deserta. Et longe faciet Dominus homines, & multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ. Et adhuc in ea erit decimatio, & rursum erit in deprædationem, sicut terebinthus, & sicut quercus quæ projecit fructus suos, sanctum semen erit quod steterit in ea.* Dicente Domino: Vade, & dic populo huic, quod audiat, & non audiat, videat, & non videat. Idcirco autem nec audiat, nec videat: quia non sit intellecturus verba Domini, nec ejus opera cogniturus, & quoniam incrassatus est, & dilatatus, & oblitus Creatoris sui. [a] Propheta respondet, & quærit solicitus de populo suo: Usquequo, Domine, hæc sententia permanebit, ut audiens non audiat, vidensque non videat? Cui respondit Dominus, tamdiu non audiet, & non videbit, & excæcatum habebit cor, donec civitates Judææ, Vespasiano Titoque pugnantibus, penitus subvertantur, intantum ut ne nomen pristinum quidem permaneat, & domus siquæ remanserint, sine habitatore sint, & terra redigatur in solitudinem, & vel fuga vel captivitate in totum orbem Judaicus populus dispergatur: & nequaquam in Judæa, ut prius, sed in cunctis gentibus Judæorum populus multiplicetur. Quod autem dico multiplicetur, tanta erit infelicitas residui populi, ut ad comparationem prioris multitudinis, vix decima pars remaneat. Quumque, & in ipsa terra fuerit solitudo (dupliciter enim locus iste intelligi potest, quod decima pars, & in toto orbe vix remaneat, & in ipsa Judæa vix parva pars populi reservetur) rursum ipsæ reliquiæ erunt in deprædationem, quando post annos ferme quinquaginta Hadrianus venerit, & terram Judæam penitus fuerit deprædatus, intantum, ut terebintho, & quercui, quæ glandes amiserit, comparetur. Denique post extremam vastitatem, etiam [b] leges publicæ pependerunt, & prohibiti sunt Judæi terram, de qua ejecti fuerant, ingredi. Si quis autem crediderit in Christum, & impletum fuerit illud quod supra legimus: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus:* quando juxta Apostolum, reliquiæ salvabuntur, hoc semen sanctum erit, & de Apostolorum germine cunctæ Ecclesiæ pullulabunt. Quod diximus, *semen sanctum erit quod steterit in ea*, vel juxta Aquilam, *semen sanctum erit germen ejus*, in LXX. Interpretibus non habetur, sed de Hebraico & Theodotionis editione ab Origene additum, [c] in Ecclesiæ fertur

Deut. 32. a

Hadrianus annis fere quinquaginta post Vespasianum venit Judæam deprædatum.

b

Judæi prohibiti sunt Judæam ingredi.

Isa. 1. 9.

Rom. 9.

De Hebraico & de Theodotione quid additum in Ecclesiæ exemplaribus.

a Duo mss. *propterea respondit.* Hæc vero ex Eusebio, sed pluribus edisseruntur.

b Innuit Hadriani Imperatoris Edictum an. Domini 137. Pompejano, & Aciliano Coss. datum: de quo vide Eusebium in Chronico, & lib. 4. Historiæ c. 6. Tertullian. quoque in Apologetic. c. 21. & rursum contra Judæos 13. Ipse iterum Hieronymus alibi in Jeremiam c. 31. & in Daniel 9. hujus dispersionis & legis meminit.

c Innumeri tamen codd. ad nos usque pervenerunt, qui hoc additum non habent. Cæterum notatum quoque Procopio est ἐν τῷ γενέσθαι τὸ σπέρμα ἅγιον ἐν τῇ στάσει καὶ βεβαιότητι αὐτῶν, κατὰ τὴν προσθήκην Θεοδοτίωνος, *Cum fuerit semen sanctum in statione ac fortitudine eorum, ex Theodotionis additamento esse.*

fertur exemplaribus, ut postquam intra- A verit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat, & impleatur etiam in hoc sermo Domini, dicentis: *Ego occi-* Deut. 32. 39. *dam, & ego vivificabo, & percutiam, & ego sanabo.*

Cap. VII. *ET factum est in diebus Achaz filii Joatham filii Oziæ regis Juda: Ascendit Rasin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Israel, in Jerusalem ad præliandum contra eam, & non potuerunt debellare* B *eam. Et nuntiaverunt domui David dicentes: consensit Syria cum Ephraim, & commotum est cor ejus, & cor populi illius, sicut moventur ligna silvarum a facie ven-* 4. Reg. 15. *ti.* Ozias qui & Azarias, rex Juda, regnavit in Jerusalem annis quinquaginta duobus. Cujus extremo jam tempore vidit Isaias quæ præteritus sermo disseruit. Quo mortuo, & regnante pro eo Joatham filio ejus, rege justissimo, vidit statim Propheta Dominum Salvato- C rem in sua majestate regnantem, & annuntiantem Judaici populi cæcitatem, & subversionem Jerusalem, & cæterarum urbium sub Vespasiano, & Hadriano: & quomodo in Apostolis reliquiæ 4. Reg. 16. sint salvandæ. Tertius rex filius Joatham (1) succedit Achaz impiissimus, (1) qui 2. Par. 28. clausit januas templi, & in valle Behennom adoravit Baalim, & filium suum idolis consecravit. Ita ut auferret altare æneum, quod Salomon fecerat, & po- D neret in Templo Dei altare idolorum, cujus exemplar de Damasco acceperat. Juste igitur a Domini auxilio derelictus est, & consurrexerunt adversus eum Rasin rex Syriæ, id est, Aram, & Phacee filius Romeliæ, rex Israel in Samaria, & venerunt in Jerusalem, ut ex- Ibidem. pugnarent eam. Legimus in Paralipomenon libro, Rasin regem Damasci, victo Achaz, multos de Judæa Damascum transtulisse: & Phacee filium Romeliæ regem decem tribuum, quæ appellaban- E tur Israel, & regnabat in Samaria, una die centum viginti millia percussisse de Juda hominum bellatorum, & ducenta millia mulierum, puerorumque, & puellarum cum infinita præda in Samariam duxisse captiva. De quo certamine Propheta nunc tacuit, sed secundum refert prælium, quando experimentum habentes fortitudinis suæ atque victoriæ, & invitati prædæ magnitudine rursum veniunt ad Judæam, & Jerusalem cupiunt debellare, & non potuerunt, quia auxiliatus ei est Dominus, ut sub occasione misericordiæ, qua populum liberabat obsessum, filium suum nuntiaret de Virgine nasciturum. Quod quum audisset domus David, hoc est, domus regia, Syriam scilicet & Ephraim, Rasin, & Phacee juncto venire exercitu, exterrita est atque pertimuit, & tam rex quam populus ita contremuerunt, ut putares arborum folia ventorum flatibus ventilari. Juxta Anagogen facilis interpretatio est: quod regnante Achaz rege impio, rex Aram, qui interpretatur *excelsus* atque *sublimis*, ut indicet arrogantiam sapientiæ sæcularis: & Phacee filius Romeliæ, qui & ipse juxta Osee Prophetam ex tribu Ephraim, de qua Jeroboam filius Nabath 3. Reg. 12. vitulos aureos in Bethel, & Dan constituerat, & a [a] David Dei populum separarat, refertur ad hæreticos, consentientes sibi, ut expugnent Ecclesiam. Hæretici consentiunt sibi, ut expugnent Ecclesiam. Quod quum audierit domus David, quem in Ezechiel bonum pastorem le- a Ezech. 34. gimus suscitandum, & populus ejus simpliciter credens in Dominum, pertremiscet. Et ideo pertremiscet, quia non arboribus frugiferis, sed infructuoso saltui comparatur. [b] Iisdem autem hære- b ticos atque gentiles contra domum David argumentorum & dialecticæ artis gladiis dimicare, nulli dubium est: ut qui inter se discrepant, in Ecclesiæ op- Luc. 23. pugnatione consentiant: juxta illud quod Herodes, & Pilatus inter se discordantes, in Domini passione amicitia fœderantur.

Et dixit Dominus ad Isaiam: egredere in occursum Achaz, tu & qui dereli- ℣. 3. 4. & seqq. *ctus est Jasub filius tuus, ad extremum aquæ ductus piscinæ superioris, in via agri fullonis. Et dices ad eum: Vide ut sileas, noli timere, & cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium istorum, in ira furoris Rasin, & Syriæ, & filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum, Ephraim, & filius Romeliæ, dicentes: Ascendamus ad Judam, & suscitemus eum, & evellamus eum ad nos, & ponamus regem in medio ejus filius Tabeel. Hæc dicit dominus Deus, non stabit, & non erit istud, sed caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasin, & adhuc sexaginta & quinque* an-

(a) Rescripsimus cum Vict. *Benhannom*, pro quo antea erat *Gehennom*.

a Vatic. & *a Domo David &c.* rectius.

b Antea erat *Eosdem*, nempe *hæreticos*. Placuit vero cum duobus mss. *iisdem*, nempe *gladiis*.

anni, & desinet Ephraim esse populus. Et caput Ephraim Samaria, & caput Samariæ filius Romeliæ. Si non credideritis, non permanebitis. Jasub filius Isaiæ, qui interpretatur *reliquus* atque *convertens*, in typum populi Juda, qui erat de duorum regum manibus liberandus, jubetur egredi cum parente, & occurrere Achaz regi Judæ in loco aquæductus piscinæ superioris, in via agri fullonis, ubi postea lecturi sumus, sub Ezechia rege Juda stare Rabsacem, & ex præcepto Sennacherib regis Assyriorum Dei populum blasphemare. In quem locum egressi sunt, missi ab Ezechia principes civitatis, quos in Regum volumine legimus. (4. Reg. 18.) Præcipiturque Achaz, quamvis impio regi, propter Domini misericordiam, ut agat silentium, & non terreatur, neque formidet cor ejus, putans se passurum similia quæ prius sustinuerat. Duas autem caudas titionum, id est, torrium fumigantium, vocat Rasin regem Syriæ, & Phacee filium Romeliæ regem Samariæ, eo quod in illis finitum sit regnum Syriæ, id est, Damasci, & regnum Samariæ, id est, decem tribuum, quæ alio nomine appellabantur Ephraim. Scriptum est enim (4. Reg. 16.) quod Theglathphalassar rex Assyriorum, sub rege Achaz ascenderit in Damascum, & vastaverit eam, & transtulerit habitatores ejus Cyrenem, & Rasin interfecerit: & quod tetenderit insidias Phacee filio Romeliæ, Osee filius Ela, & percusserit eum, & interfecerit, & regnaverit pro illo in Israel annis novem: & quod venerit Salmanasar rex Assur, & obsederit Samariam, (Samaria Sebaste dicta.) quæ nunc Sebaste vocatur, tribus annis: & nono anno regni Osee ceperit eam, vinctumque Osee in carcerem miserit, (4. Reg. 17.) & transtulerit Israel in Assyrios, posueritque eos in Halla, & in Habor juxta fluvium Gozam in civitatibus, sive, ut Septuaginta transtulerunt, *in montibus Medorum*. Quamvis enim inierint consilium hi duo reges pessimi, ut ascenderent ad Judam, cujus regio in montibus sita est, & suscitarent eum quiescentem, & quodammodo dormientem, suoque imperio subjugarent: & superponerent ei regem filium Tabeel, (Tabeel homo vel idolum.) qui interpretatur *bonus Deus*, ut vel hominem hoc nomine, vel idolum demonstrarent. Tamen hæc dicit Dominus Deus: Non stabit hoc consilium, sed interim modo caput Syriæ urbium erit Damascus, & in ipsa metropoli Damasco imperabit Rasin. Porro in Ephraim propter Jeroboam filium Nabath, qui primus regnavit de Ephraim, erit caput Samaria, hoc est, regia domus in urbe Samaria, & Samariæ caput erit filius Romeliæ, id est, Phacee: regnum autem decem tribuum, id est, populi Ephraim post sexaginta, & quinque annos esse cessabit. Quod nisi diligentius attendamus, stare non poterit. [a] Duodecimo enim anno Achaz filii Joatham in tribu Juda, regnavit Osee super Samariam, & nono anno imperii sui captus est. (4. Reg. 17.) Regnavit autem Achaz super Judam annis sedecim, post cujus mortem septimo anno imperii sui (1) captus est Osee, & destructa Samaria, omnisque populus est transductus in Medos: (4. Reg. 16. Locus chronologicus explicatus.) ita ut si voluerimus sedecim annos Achaz, & septem Osee ponere, efficiantur anni viginti tres, aut ut multum, viginti (2) quattuor; & ubi erunt sexaginta, & quinque anni, in quibus regnum Israel dicitur finiendum? Igitur Hebræi hunc locum ita edisserunt, ut Amos qui sub Ozia cepit prophetare, quando & Isaias prophetiæ suæ habuit exordium, primus prophetaverit contra Israel, dicens: *Israel autem captivus ducetur de terra sua.* (Amos 7. 17.) Titulus quoque prophetiæ ejus contra Samariam sit: & prophetare ceperit in diebus Oziæ regis Juda ante duos annos terræ motus, quem volunt eo tempore accidisse, quo ingressus Ozias in Templum Dei, sibi sacerdotium vendicabat, (2. Par. 26.) & terra percussa est, & cineres altaris effusi sunt, & ipse rex percussus est lepra. Volunt autem annum fuisse vigesimum quintum Oziæ, quando hæc acciderunt, cujus reliqui anni sunt viginti septem. Ozias enim regnavit annos quinquaginta duos, (4. Reg. 15.) post eum regnavit Joatham filius ejus annis sedecim, & hujus filius Achaz annis aliis sedecim: (4. Reg. 16.) post quem regnavit Ezechias, cujus sexto imperii anno capta Samaria est, atque ita effici simul annos sexaginta quinque. Hæc per Prophetam Domino prædicente, & Achaz & populus futura non credidit. Unde subjungitur: *Si non credideritis, non permanebitis*, ut Symmachus transtulit, id est, & vos non

[a] Vatic. pluresque alii penes Martian. mss. *Quartodecimo*, quem errorem Victorius sustulit.

(1) Interserit Victorius *obsessus, & nono*, ut cum tribus annis obsessio duraverit, non uno eodemque obsessus diceretur & captus.

(2) De suo iterum Victorius reposuit *vigintiquinque* ex eo quod si novem anni Osee, quando scilicet captus est, addantur annis sedecim Achaz (hoc est si consideremus non quando obsessus, sed quando captus fuit Osee) necessario vigintiquinque exibunt anni.

non permanebitis in regno vestro, sed in captivitatem ducemini, sustinentes eorum pœnas, quorum imitati estis infidelitatem. Vel certe juxta LXX. *non intelligetis*. Et est sensus: quia quæ Dominus dicit futura, non creditis, intelligentiam non habebitis. Hæc juxta historiam diximus. Cæterum juxta ceptam Tropologiam considerandum est, quod impio regi Isaias jubeatur occurrere, exiens de loco suo, non in principio aquæductus, sed in extremis finibus piscinæ superioris, quæ erat in agro fullonis, ubi sordes & maculæ purgabantur. Quamvis enim Achaz regnaret super Judam: tamen quia impius erat, in superioris piscinæ extremis finibus morabatur. Ergo Deus non tam regis miseretur, quem indignum æstimabat salute, quam populi sui. Duas autem caudas torrium fumigantium, ut prius diximus, vocat sapientiam sæcularem, hæreticumque sermonem, quorum finis exustio est. Qui frustra inierunt consilium, ut ascenderent contra Judam, & quasi negligentem & dormientem caperent, & suis erroribus copularent, ponerentque super eum regem filium Tabeel, hoc est, *bonum Deum*. Uterque enim adversarius apud se veritatem, apud se æstimat optimam esse doctrinam. Denique Marcion hæreticus, boni Dei filium, hoc est, alterius, putat esse Christum, & non justi, cujus Prophetæ sunt; quem sanguinarium, crudelem & judicem vocat. Hæc illis dicentibus, Dominus comminatur, quod non stet consilium ipsorum, sed interim nunc quamdiu mundus iste stat, & ea quæ mundi sunt in suis finibus, & in suis urbibus dominentur. Quum autem consummationis tempus advenerit, hoc est, sexaginta quinque anni, & tam mundi res quæ in sex [a] diebus factæ sunt, quam omnia quæ ad quinque sensus pertinent, finem acceperint, tunc universa esse solvenda, quæ gentiles & hæretici futura non credunt, & propter infidelitatem non intelligunt quæ dicuntur.

Marcion duos Deos inducit.

V. 10. & 11. *Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra*. Qui prius per Prophetam locutus fuerat ad Achaz, *Vide ut sileas, noli timere*, & cætera: illo non credente, & ideo non intelligente, ipse loquitur ad Achaz: ut saltem auctoritate Domini territus suscipiat quæ dicuntur. Quia tibi, inquit, videtur esse difficile, quod regna potentissima brevi tempore finienda sunt, & tu cum populo tuo de magno periculo libereris; pete tibi signum, nequaquam ab idolis, quorum errore retineris, sed a Domino Deo tuo qui tibi auxilium pollicetur, & ipsum signum optionis tuæ est unde postules, sive de profundo, sive de excelso. Quod quum soli Septuaginta dixerint, cæteri juxta Hebraicum significantius transtulerunt, *de profundo inferni*. Ergo sicut profundum infernum significat; ita excelsum supra cælos intelligere debemus: ut quum de inferno sive de excelso signum acceperis, credas futura quæ dixi. Vis, inquit, ut scindatur terra, & grandi hiatu inferi pateant, qui in corde terræ esse dicuntur: an ut aperiantur cæli? Quod utrumque ad typum pertinet mortis Domini & ascensionis: *Qui enim descendit, ipse est qui & ascendit*. Et in Apostolo legimus: *Ne dixeris in corde tuo, quis* (1) *ascendit in cælum? hoc est Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est Christum de mortuis reducere*. Et in alio loco de Christo disputans, ait: *Quæ sit latitudo, & longitudo, & excelsum, & profundum supereminentis scientiæ & dilectionis Christi*. Hoc quantum ad mysticos pertinet intellectus. Cæterum & Moses accepit signa de terra, de quibus in Psalmis legimus: *Misit signa & prodigia in medio tui, Ægypte*, ranas, locustas, ciniphes, & cœnomyiam; de cœlo autem grandinem & ignem & trium dierum tenebras. Ego reor & Ezechiam, quando sol decem regressus est lineis, signum accepisse de cælo: & Jesum Filium Nave in Gabaon & Haialon, stantibus sole & luna. Plerique putant, Saulem signum accepisse de terra, & de profundo inferni, quando Samuelem per incantationes & artes magicas visus est suscitasse. Sed & Jonas Propheta de abysso, & de profundo ac mortis faucibus liberatus, signum dedit & accepit inferni. Legi in cujusdam Commen-

Profundum infernum significat, excelsum supra cælos.

Inferi in corde terræ.

Ephes. 4. 10.

Rom. 10. 6. 7. (1)

Ephes. 3. 18.

Ps. 134. 9.

4. Reg. 20.

Josue. 10.

1. Reg. 28.

Jonæ 2.

[a] Malim ex Vatic. *quæ in sex mille annis facta sunt*: videtur enim de fine rerum, quæ a mundo condito, ad id usque temporis factæ sunt juxta Græcorum calculos vulgo acceptos, disserere.

(1) Juxta Græcum *ἀναβήσεται καὶ καταβήσεται, ascendet, & descendet*.

mentariis hunc locum per allegoriam A
Sensus Scripturæ per allegoriam extenuatus. extenuatum, ut profundum & excelsum αἰσθητὰ & νοητὰ intelligeret, quæ nos possumus *sensibilia* dicere, & *intelligibilia*, quorum alterum refertur ad sensus, alterum ad mentem & rationem. Virginem quoque interpretatur animam, quæ nulla peccati corrupta est conscientia, & potest de se Emmanuel, *nobiscum Deum*, id est, præsentem Dei generare sermonem. Sed
Exod. 12. nos elixas agni carnes non comedimus, B verum assas, & quæ in nobis possint omnes voluptatum siccare pituitas, ne sacramentum fidei nostræ, dum plus sapimus quam oportet sapere, negligamus.

V. 12. *Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum*. Non [a] humilitatis est, sed superbiæ, quod non vult signum a Domino postulare. Quamquam enim scriptum sit in Deuteronomio:
Deut. 6. 16. Matth. 4. *Non tentabis Dominum Deum tuum*, & C hoc contra diabolum Salvator usus sit testimonio: tamen jussus ut peteret, obedientia debuit explere præceptum,
Judic. 6. & 13. præsertim quum & Gedeon & Manue signum petierint & acceperint. Quamquam juxta Hebræi sermonis ambiguitatem, in quo scriptum est ULO ENASSE [b] ADONAI, & omnes similiter transtulerunt, *non tentabo Dominum*, possit legi, *non exaltabo Dominum*. Sciebat enim rex impius quod si signum peteret, accepturus esset, & glorificaretur D Dominus. Ergo quasi idolorum cultor, qui in omnibus angulis platearum & in montibus lucisque nemorosis aras constituerat, & pro Levitis habebat phanaticos; non vult signum petere quod præceptum est.

ולא אנסה [b] את יהוה

V. 13. *Et dixit, audite ergo domus David: Nunquid parum vobis est molestos esse hominibus, quia molesti estis & Deo meo?* Quis est iste qui dixit: *Audite ergo domus David?* Nequaquam Deus qui supra ad Achaz dixerat: *Pete tibi signum a Domino Deo tuo*; sed Propheta, ut ex consequentibus comprobatur: *Quia molestis estis & Deo meo*. Et est sensus: quia non solum Prophetas persequimini, & eorum dicta contemnitis; sed & præsentis & jubentis Dei sententiæ contradicitis: ita ut ei exhibeatis laborem, qui in alio loco ait: *Laboravi sustinens*, idcirco Dominus faciet quæ sequuntur. Pro *labore & molestia*, quod Aquila & Symmachus transtulerunt, LXX. & Theodotio *agonem* interpretati sunt, id est, *luctam* atque *certamen*, quia contentiosi non subjiciant collum Domini servituti, sed illo vulnera eorum volente curare, respuant sanitatem. Et hoc notandum, quod Achaz rege impiissimo nolente signum petere, sermo propheticus ad domum David, hoc est, ad tribum regiam convertatur, de qua supra legimus: *Et nuntiaverunt hæc domui David, dicentes: Consenserunt Syria & Ephraim*. Isai. 1. 14.

Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo concipiet & pariet, & vocabis nomen ejus Emmanuel. Nequaquam multifarie juxta Apostolum Paulum, & multis modis loquetur Deus: nec juxta alium Prophetam, in manibus Prophetarum assimilabitur; sed qui ante loquebatur per alios, dicet ipse, *adsum*. De quo & Sponsa rogabat in Cantico Canticorum: *Osculetur me osculo oris sui*. Dominus enim virtutum ipse est rex gloriæ: ipse descendet in uterum virginalem, & ingredietur & egredietur Orientalem portam quæ semper est clausa: de qua Gabriel dicit ad Virginem: *Spiritus Sanctus veniet super te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur in te sanctum, vocabitur Filius Dei*. Et in Proverbiis: *Sapientia ædificavit sibi domum*. Quando autem dicitur: *Dabit Dominus ipse vobis signum*, novum debet esse atque mirabile. Sin autem juvencula vel puella, ut Judæi volunt, & non virgo pariat, quale signum poterit appellari, quum hoc nomen ætatis sit, non integritatis? Et revera, ut cum Judæis conferamus pedem, & nequaquam E contentioso fune præbeamus eis risum nostræ imperitiæ, virgo Hebraice BETHULA appellatur, quæ in præsenti loco non scribitur: sed pro hoc verbo positum est ALMA, quod præter LXX. omnes *adolescentulam* transtulerunt. Porro ALMA apud eos verbum ambiguum est: dicitur enim & *adolescentula*, & *abscondita*, id est, ἀπόκρυφος. Unde & in titulo Psalmi noni,

V. 14. Hebr. 1. Osee 12. Infra 58. Cant. 1. 1. Ps. 23. 10. Ezech. 44. Luc. 1. 35. Prov. 9. 1. בתולה עלמה

[a] Attamen humilitatis fuisse statuit Epiphanius in Ancorato: quod factum Basilius putat, ne mandatum, *Non tentabis Dominum Deum tuum* violaret. Consentiunt vero Hieronymo plerique alii, & cum primis Hebræorum magistri.

[b] In Hebræo, ut vides, articulus quoque את *eth*, additur, quem Hieronymus prætermittit.

ni, ubi in Hebræo positum est [a] ALAMOTH, cæteri Interpretes transtulerunt, *pro adolescentia*, quod LXX. interpretati sunt, *pro absconditis*. Et in Genesi legimus: ubi Rebecca dicitur *alma*, Aquilam non *adolescentulam*, nec *puellam*, sed *absconditam* transtulisse. Sunamitis quoque mulier, amisso filio, quum Elisæi fuisset pedibus provoluta, & prohiberet eam Jezi, audit a Propheta: *Dimitte eam, quia in dolore est, & Dominus abscondit a me*. Pro eo quod in Latino dicitur, *abscondit a me*, in Hebræo scriptum est, EELIM MEMMENNI. Ergo *alma*, non solum *puella* vel *virgo*, sed cum ἐπιτάσει *virgo abscondita* [b] dicitur & *secreta*, quæ nunquam virorum patuerit aspectibus; sed magna parentum diligentia custodita sit. Lingua quoque Punica, quæ de Hebræorum fontibus manare * dicitur, proprie virgo *alma* appellatur. Et ut risum præbeamus Judæis, nostro quoque sermone *alma*, sancta dicitur. Omniumque pene linguarum verbis utuntur Hebræi: ut est illud in Cantico Canticorum de Græco φορεῖον, id est, *ferculum* sibi fecit Salomon, quod & in Hebræo [c] ita legimus. Verbum quoque *nugas* & *mensuram* Hebræi eodem modo & eisdem appellant sensibus. Et quantum cum mea pugno memoria, numquam me arbitror *alma* in muliere nupta legisse, sed in ea quæ virgo est: ut non solum virgo sit, sed virgo junioris ætatis, & in annis adolescentiæ. Potest enim fieri ut virgo sit vetula, ista autem virgo erat in annis puellaribus. Vel certe virgo, non puellula, & quæ adhuc virum nosse non posset: sed jam nubilis. Denique in Deuteronomio sub puellæ & adolescentulæ nomine virgo intelligitur. *Si invenerit*, inquit, *homo in campo puellam desponsatam, & vi oprimens dormierit cum ea, interficietis virum solum, qui concubuit cum ea, & puellæ nihil facietis: non est adolescentulæ peccatum mortis. Quia quomodo si quis in insidiis insurgat contra proximum suum, & interficiat animam ejus, sic hoc negotium accidit. In agro invenit eam: clamavit puella disponsata, & non est inventus qui auxiliaretur ei*. Et in Regum volumine legimus, quod quæsierint puellam virginem nomine Abisag, & introduxerint ad regem, quæ dormiret cum eo, & foveret eum, & erat puella pulchra nimis, & ministrabat ei, & rex non cognovit eam. Quodque sequitur: *Et vocabis nomen ejus Emmanuel*, & LXX. & tres reliqui similiter transtulerunt, pro quo in Matthæo scriptum est, *vocabunt*, quod in Hebræo non habetur. Ergo iste puer qui nascetur ex Virgine, o domus David, nunc a te appelletur *Emmanuel*, id est, *nobiscum Deus*, quia rebus ipsis probabis a duobus inimicis regibus liberata, Deum te habere præsentem: & qui postea vocabitur Jesus, id est, *Salvator*, eo quod universum hominum genus salvaturus sit, nunc a te Emmanuelis appelletur vocabulo. Verbum [d] CARATHI, quod omnes interpretati sunt *vocabis*, potest intelligi & *vocabit*: quod ipsa scilicet Virgo quæ concipiet & pariet, hoc Christum appellatura sit nomine. In multis testimoniis quæ Evangelistæ vel Apostoli de libris veteribus assumserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem sequutos esse, sed sensum. Unde & in præsenti loco, pro *concipiet in utero*, Matthæus posuit, *in utero* [e] *habebit*: & pro *vocabis*, *vocabunt*. Hebræi hoc de Ezechia filio Achaz prophetari arbitrantur, quod ipso regnante sit capta Samaria: quod omnino probari non potest. Siquidem Achaz filius Joatham, regnavit super Judam & Jerusalem annis sedecim: cui successit in regnum filius ejus Ezechias, annos natus vigintiquinque, & regnavit super Judam & Jerusalem annis viginti novem. Quomodo ergo, ut demus primo anno Achaz hanc ad eum factam prophetiam, de Ezechiæ conceptu dicitur & nativitate, quum eo tempore quo

[Margin: a עלמות — Genes. 24. — 4. Reg. 4. 27. — העלים ממני b — Lingua Punica de Hebræorum fontibus manat. * al. ducitur — Cant. 3. 9. — c — Deut. 22. 25. & seqq. — 3. Reg. 1. — d קראת — Evangelistæ & Apostoli sequuntur sensum, non verba in assumtis testimoniis V. T. — Mat. 1. 23. e — 4. Reg. 16.]

[a] In Vatic. *Almahoth*: malim vero *Almoth*, quemadmodum & Græcis literis reddit Vatic. Hexplatis ἀλμωθ, Montfaucon. teste. Porro etiam Symmachus excipiendus venit a cæteris Interpretibus, quos tradit *pro adolescentia* transtulisse, siquidem περὶ θανάτου, *de morte*, ab illo interpretatum docent Græci libri.

[b] Confer cum his quæ hoc de vocabulo dissetit S. Doctor lib. I. contra Jovinian. num. 32. Mattianæum quoque adito, si lubet, ad Tomi hujus calcem.

[c] In Hebræo est אפריון, quod *lecticam* splendide constructam sonat: נוגי quoque & משורה *nugas*, & *mensuram*, qua de re vid. infra in fine hujus libri.

[d] Rescribendum videatur juxta Hebræum textum *Carath*, quod verbum Eusebius quoque tradit ab omnibus interpretibus redditum καλέσεις, *vocabis*. Vide, si libet, adnotationem Martianæi.

[e] Græci quoque vulgati codd. Novi Testam. ἕξει, *habebit*, tametsi mss. plures λήψεται, *accipiet*. Porro *vocabunt* & Vulgata & plerique ex Latinis, Græcisque Patribus præferunt. Vetus Italica *vocabit*. Cyprianus *vocabitis*.

quo regnare cepit Achaz, jam novem Ezechias esset annorum, nisi forte sextum Ezechiæ regni annum, quo est capta Samaria, infantiam ejus appellari dicant, non ætatis, sed imperii. Quod coactum esse atque violentum, etiam & stultis patet. Quidam de nostris Isaiam Prophetam duos filios habuisse contendit, Jasub & Emmanuel: & Emmanuel de Prophetissa uxore ejus esse generatum, in typum Domini Salvatoris: ut prior filius *Jasub*, quod interpretatur *relictus*, sive *convertens*, Judaicum populum significet, qui relictus est, & postea reversurus. Secundum autem, id est, *Emmanuel*, & *nobiscum Deus*, gentium vocationem, postquam Verbum caro factum est, & habitavit in nobis.

℣. 15. *Butyrum & mel comedet, ut sciat reprobare malum, & eligere bonum*. Pro quo LXX. transtuleruut, *antequam sciat*: quodque sequitur, [a] *assumere malum*, in Hebraico non habetur. Et est sensus: O domus David, cui Dei sermone præcipitur, ut voces, id est, invoces, in periculo constituta nomen Emmanuelis, id est, nobiscum Dei: non mireris ad rei novitatem, si Virgo Deum pariat, qui tantam habeat potestatem, ut multo post tempore nasciturus, te nunc liberet invocatus; ipse est enim qui visus est Abraam, & loquutus est cum Mose. Dicam & aliud mirabilius, [b] ne eum putes in phantasmate nasciturum, cibis utetur infantiæ, butyrum comedet & lac. Et licet multa post sæcula de eo Evangelista testetur: *Puer autem proficiebat sapientia & ætate & gratia apud Deum & homines*: (Luc. 2. 52.) & hoc dicatur, ut veritas humani corporis approbetur: tamen adhuc pannis involutus, & butyro pastus ac melle, habebit boni malique judicium, ut reprobans mala, eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobaverit, vel elegerit; sed quod scierit reprobare & eligere, ut per hæc verba noscamus, infantiam humani corporis divinæ non præjudicasse sapientiæ. Denique jacentem in præsepio Angeli pastoribus nuntiant: Magi adorant de Oriente venientes, quos utique electos esse credendum est. Et econtrario Herodes, Scribæ ac Pharisæi reprobantur, quia pro uno infante multa parvulorum millia trucidarunt. (Matth. 2.)

℣. 16. *Prius enim quam sciat puer reprobare malum & eligere bonum, derelinquetur terra, quam tu detestaris, a facie duorum regum suorum*. Sexto imperii anno Ezechiæ est ab Assyriis capta Samaria, id est, tricesimo primo anno ætatis ipsius. Sic itaque iste qui nasciturus, vel de Virgine, ut nos probamus, vel de adolescentula, ut Judæi volunt, butyrum & mel comedet, & tam parvulus erit, ut malum a bono discernere nequeat, & antequam ille tempus egrediatur infantiæ, terra Syriæ & Samariæ vastanda ab Assyriis sit: respondeant Hebræi, quomodo Ezechias triginta & uno annis infantulus prædicetur, & tam rudis ætatis, ut mel, & butyrum comedens, juxta Niniviticos pueros, nec sinistram, nec dexteram, id est, nec malum, nec bonum noverit. Relatum autem ad *Emmanuel*, quod interpretatur, *nobiscum Deus*, facilem habebit intelligentiam. Quod ad mysterium & invocationem nominis ejus, terra Syriæ, & Samariæ, Assyrio superante, vastetur: & domus David liberetur a duobus regibus quos metuit, Rasin videlicet, & Phacee.

(4. Reg. 18. Sexto imperii anno Ezechiæ capta est Samaria.)

℣. 17. *Adducet Dominus super te, & super populum tuum, & super domum patris tui dies qui non venerunt a diebus separationis Ephraim a Juda, cum regem Assyriorum*. Locus iste per Hyperbaton legendus est. Denique & nos sequuti Hebraicam Veritatem, ita eum interpretati sumus: O domus David, ausculta quæ dico, ut derelinquatur terra Syriæ & Samariæ a facie regum duorum, quos tu vehementissime reformidas: adducet Dominus dies super te, & super domum patris tui David, quos nunquam habuisti ex eo tempore quo decem tribus a duabus tribubus separatæ sunt, & regnum in Samaria habere ceperunt. Adducet autem istos dies, id est, tempora cum rege Assyriorum, ut illis superatis atque subversis, tu Emmanuelis præsentia libereris. LXX. hunc locum ita verterunt: *Adducet Dominus super*

[a] Vatic. *quodque sequitur, reprobare malum &c.* falso; est enim apud LXX. προελέσθαι, *praeligere*, hocque proprie est, quod in Hebræo non haberi notat Hieron. sive verbi מאום significatum non esse *eligere*, sed *reprobare*.

[b] Græce dicit Eusebius. Ὥστε τοῦ δοκεῖν εἶναι τὸ γινόμενον. ἀλλ᾽ ἀληθῶς τοιαύτην ὑπομένει γέννησιν, ὡς κοινωνῆσαι νηπίων τροφῆ· βουτύρῳ λέγω καὶ μέλιτι ὁμοίως τοῖς λοιποῖς βρέφεσι. Τοῦτο μὲν οὖν ἀνθρώπινον, τὸ δὲ τῆς θεότητος αὐτοῦ παραστατικόν. ἐκεῖνο αὖ ἦν, ὅτι πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν, ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὰ ἑξῆς.

super te, & super populum tuum, & super domum patris tui dies, qui necdum venerunt, ex qua die abstulit Ephraim a Juda regem Assyriorum. Quod quem sensum habeat, scire non possumus, nisi forte hoc dicendum est, quod peccatorum suorum magnitudine Ephraim, id est, Samaria primum ad se Assyriorum fecerit impetum declinare: Aliter: Interim nunc duo reges Rasin & Phacee, qui te obsident, & vastare festinant, brevi tempore subvertentur: tuæ autem vastationis tempus illud adveniet, quan-
(1) do, quod nunquam (1) speraveras, immo nunquam metueras, Assyrius venerit. Per quæ docet, domui David, non Syriam & Samariam, sed Assyrios esse metuendos. Præsenti ergo formidine liberat, & de futuro tempore comminatur.

℣. 18. & 19. *Et erit in die illa, sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, & api quæ est in terra Assur: & venient, & requiescent omnes in torrentibus vallium, & in cavernis petrarum, & in omnibus frutetis, & in universis foraminibus.* Quum fuerit duorum regum terra deserta, Damascus & Samaria, quam tu nunc detestaris & metuis: tunc adducet Dominus, o domus Juda, super te & populum tuum dies, quos nunquam ante vidisti, & regem Assyriorum. Frustra igitur præsentia metuis, semiustos torres, & ignem penitus non habentes: scire enim debes, quod sibilo suo Dominus muscas Ægypti, & fluminum ejus, haud dubium quin septem διώρυχας Nili significet, vocaturus sit: & apem, quæ est in terra Assur. Muscas autem Ægyptios vocat propter sordes idololatriæ, & imbellem populum: & apem Assyrios, quorum illo tempore potentissimum regnum erat, & ad bella promtissimum: vel ob id, quia omnis prope Assyriorum & Persidis regio usum habebat sagittarum. [a] Hi igitur & omnes venient, & occupabunt terram tuam in torrentibus vallium, & cavernis petrarum, & in omnibus frutetis, & foraminibus, lignisque nemorosis. Hæc autem per metaphoram dicuntur, ut quia semel muscas, & apes nominaverat, translationem servaret in reliquis. Legamus Regum & Paralipomenon libros, & inveniemus ab Ægyptiis cæsum sanctum regem Josiam, & populum Israel potestati Ægyptiæ subjugatum: ita ut regem illis constitueret. Et [b] post non multum temporis, venit Nabuchodonosor cum innumerabili multitudine bellatorum, captaque Jerusalem, & cæteris Judææ urbibus dirutis, incendit Templum, & habitatores Assyrios posuit in Judæa.

Muscæ vocantur Ægyptii, Assyrii apes, quare?

4. Reg. 23. & 2. Par. 35.

4. Reg. 24.

℣. 20. *In die illa radet Dominus in novacula conducta, in his qui trans flumen sunt, in rege Assyriorum, caput, & pilos pedum, & barbam universam.* Hæc quidam putant de Assyriis prophetari, qui mille trecentis annis, antequam Jerusalem subverterent, regnum Asiæ Ægyptique & Libyæ possederunt, quod a Medis Persisque vincendi sint, & eorum imperium destruendum. Alii vero arbitrantur, quod trans flumen Euphratem cæsi sint Ægyptii. Nos autem novaculam mercede conductam, ipsum arbitramur Assyrium, quem in Jeremia ob ultionem populi peccatoris, etiam columbam suam vocat. Denique & in Visione Tyri, quia in exstruendis munitionibus, & aggere comportando Nabuchodonosor plurimum laboraverat, & illis classe fugientibus, fuerat mercede privatus, data est ei Ægyptus pro mercede & labore suo. Ergo in ista novacula acutissima, & in his, qui habitant trans flumen Euphratem, in rege videlicet Assyrio, omnes capillos & pilos totius corporis a capite usque ad pedes decoremque barbæ, quod virilitatis indicium est, radet Dominus de Judæa, ut nihil in illa forte, nihil pulchrum resideat, sed effeminatis hominibus, immo ignominiosis mulieribus comparentur.

Assyrii ante subversam Jerusalem mille & trecentis annis regnum Asiæ, &c. possederant.

Jerem. 25.

Ezech. 28. 29.

Decor barbæ indicium virilitatis.

℣. 21. 22. & seqq. *Et erit in die illa, nutriet homo vaccam boum, & duas oves, & præ ubertate lactis comedet butyrum: butyrum enim & mel manducabit omnis, qui relictus fuerit in medio terræ. Et erit in die illa, omnis locus ubi fuerint mille vites mille argenteis, & in spinas, & in vepres erunt. Cum sagittis & arcu ingredientur illuc: vepres enim, & spinæ erunt in universa terra. Et omnes montes qui in sarculo sarrientur, non veniet illuc terror spinarum & veprium: & erit in pascua bovis, & in conculcationem pecoris.* Post subversionem

(1) Voces *speraveras, immo numquam* Victor. suorum codicum ope expunxit, uti superfluas, quippe cum de futuro malo metus dicatur, non spes.

a Vatic. *Hinc igitur omnes venient.*

b Hausit ex hisce Eusebii εἶτ' οὐκ εἰς μακρὰν ὁ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ σὺν μεγάλῃ στρατιᾷ δυνάμει ἐπελθὼν, τὴν μὲν πόλιν αὐτὴν ἐκ βάθρων εἷλε, τὸν νεὼν πυρπολήσας· τὸ δὲ πᾶν ἔθνος ἐξανδραποδισάμενος, καὶ τὰς λοιπὰς διώσας πόλεις, Ἀσσυρίους οἰκήτορας τῆς Ἰουδαίων κατέστησε χώρας. Sed & superiora ex Eusebio paulo diversis sensibus expressa sunt.

nem Jerusalem, & captivitatem populi, & Templi incendium, Nabuzardan princeps militiæ, quem LXX. ἀρχιμάγειρον vocant, paucos de populo, & eos pauperes dereliquit in terra, qui vineas & agros colerent. Denique Godolias, qui eis præpositus erat de regio genere relictus, hortatur & dicit: *Nolite timere Chaldæos: habitate in terra, & servite regi Babylonis, & bene erit vobis*. (4. Reg. 25, 24.) In die igitur illa, hoc est, in illo tempore quum fuerint omnes opes Judæorum translatæ in Chaldæam, tanta solitudo erit in terra Judææ, & tam incredibilis vastitas, ut nequaquam armenta boum habeant, nec greges ovium, sicut prius habere consueverant: sed vix rarus habitator unam vaccam nutrire possit, & duas oves; non ad arandum, sed ad cibum, atque vestitum lactis, ac velleris. Propter inopiam quippe frumenti, & omnium, quæ terra gignit ad comedendum, lacte ac butyro, & agresti melle vescentur. Quodque ait: *Præ ubertate lactis comedet butyrum*, hoc significat, quod terra cultorum raritate fertilior sit, & magis apta pascuis. In illo tempore præ hominum paucitate, tanta erit vini inopia desertis vineis, quæ metu hostili nequaquam putabuntur, ut singulæ vites siclis argenteis singulis vix emantur. In vepres enim & in spinas omnis terra redigetur: tantaque erit formido, ubique sævientibus gladiis, ut absque arcu & sagittis nullus suum agrum invisere audeat, & derelictis campestribus locis, ad montana confugiant, ibique locorum difficultate muniti, vix asperos montes manu fodiant: quia boves, aratra, & vomeres non habebunt. Sicubi ergo rarus cultor in montibus fuerit inventus, inde vitam miserabilem sustentabunt. Cætera autem patebunt pascuis, & absque ullo custode a brutis animantibus conculcabuntur. Hæc post captivitatem solere fieri, utinam nesciremus. At nunc magna pars [a] Romani orbis quondam Judææ similis est: quod absque ira Dei factum non putamus, qui nequaquam contemtum sui per Assyrios ulciscitur, & Chaldæos; sed per feras gentes, & quondam nobis incognitas, quarum & vultus & sermo terribilis est, * & femineas incisasque facies præferentes, virorum, & bene barbatorum fugientia terga confodiunt. Legisse me novi in his locis latissimam & inextricabilem Tropologiam: quod universa, quæ juxta historiam disseruimus, spiritualiter Judæis acciderint, vix unam habentibus vaccam & duas oves, munda videlicet animalia: ut nequaquam solido cibo, sed lacte nutriantur infantiæ, & comedant mella verborum, quæ distillant de labiis mulieris meretricis; & vinum non habeant, quod lætificat cor hominis: sed omnia eorum opera redigantur in spinas, ut vulnerentur ab adversariis, qui percutiunt in obscuro rectos corde. (Psal. 10.) Quod si quando voluerint altius quippiam sapere, & nimio labore sudantes de scripturis sanctis mysticum aliquid invenire: nihilominus fruges non afferant doctrinæ, sed vepribus compleantur & spinis, quæ oriuntur in manibus ebrii. Et nequaquam terra eorum atque doctrina, ab hominibus, rationalibus animantibus: sed a bobus, quorum Deus curam non habet, & a brutis animalibus conculcetur.

* Gothos intelligit qui radebant barbam.

ET *dixit Dominus ad me: Sume tibi librum grandem, & scribe in eo stylo hominis, velociter spolia detrahe, cito prædare. Et adhibui mihi testes fideles, Uriam Sacerdotem, & Zachariam filium Barachiæ, & accessi ad Prophetissam, & concepit, & peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen ejus, accellera, spolia detrahe, festina prædari: quia antequam sciat puer vocare patrem suum, & matrem suam, auferetur fortitudo Damasci, & spolia Samariæ coram rege Assyriorum.* (Cap. VIII.) LXX. pro libro grandi, interpretati sunt *librum novum, & magnum*. Et pro eo quod in Hebræo habetur, *adhibui mihi testes fideles*, dixerunt: *adest enim, & testes fac mihi fideles homines*. Et pro *Uria Sacerdote*, tantum *Uriam*, cætera similiter. Primum Propheta missus est ad Achaz, ut ei prædiceret, quæ Scriptura commemorat: (Isa. 7.) quo audire nolente, ipse Dominus loquitur ad Achaz, & præcepit ei, ut petat sibi signum in profundum, sive in excelsum. (* al. præcipit) Quo respondente, *Non petam, & non tentabo Dominum*: dimisso rege impio, ad domum David Dei verba vertuntur, & promittitur ei Virgo paritura filium, cujus nomen sit *Emmanuel*, hoc est, *nobiscum*

[a] Ex Vatic. partim, & partim ex ingenio restituimus *Romani orbis*, pro quo antea incommodo sensu obtinebat *Romana urbis*.

biscum Deus. Qui si crebro fuerit invocatus, Samaria subvertatur, & Syria: subvertatur autem a rege Assyriorum, qui & ipsum Judam postea capturus sit; ita ut omnis terra Judæa vertatur in solitudinem. Rursum ergo sub alia figura partus describitur virginalis. Et dixit Dominus ad Prophetam, ut nequaquam in populos proferat novæ nativitatis arcanum, sed scribat eam in isto grandi volumine, quod nunc legimus. Et quo sit mirabilius, humanis verbis, & stylo, quo homines scribere consueverunt, Dei sacramenta comprehendat. Quid est autem illud quod scribitur humano stylo? Ut puer natus velociter spolia detrahat, & cito prædetur, hoc est, ne ultra patiatur regnare diabolum: nec mittat Angelos, nec Prophetas; sed ad salvandas creaturas suas ipse descendat. Facit ergo Propheta quod jussum est, & adhibet sibi duos testes fideles, Uriam Sacerdotem, qui legis doctor est, dicente Malachia: *Labia Sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore ejus, quia Angelus Domini exercituum est*: (Malach. 2. 7.) & Zachariam filium Barachiæ, quem Prophetam fuisse, dubium non est. Legimus, quod regnante Achaz, [a] Urias Sacerdos fuerit Templi Domini: (4 Reg. 16.) cui præcepit Achaz, ut altare simile altaris Damasci faceret. Et Dierum narrat liber, (2. Par. 29.) quod Ezechias filius Achaz quæsierit Dominum in diebus Zachariæ eruditi in timore Dei. Exhibuit autem se Isaias dignum spiritu prophetali, & præbuit Prophetissæ, id est, Spiritui Sancto, qui sermone Hebraico vocatur genere feminino RUA (רוח), juxta illud quod scriptum est: *Accedite ad Dominum, & illuminamini*. (Is. 33, 6.) Spiritu itaque Sancto conceptus est Dominus. Et licet humanus sermo nativitatis ejus nequeat explicare mysteria: tamen Gabriel ipsi Virgini loquitur, quæ concepit: *Spiritus Sanctus veniet super te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei*. (Luc. 1. 35.) Quidam Prophetissam sanctam Mariam interpretantur, (Maria Prophetis.) quam [b] Prophetin fuisse, non dubium est: ipsa enim loquitur in Evangelio: *Ecce enim amodo beatam me dicent omnes generationes: quoniam fecit mihi magna qui potens est*, (Luc. 1. 48. 49.) & reliqua. Præcipiturque A Isaiæ, ut ipsum puerum, qui prius vocabatur Emmanuel, nunc appellet, *accelera, spolia detrahe, festina prædari*. (Psal. 67.) Ascendens enim in altum, captivam duxit captivitatem; accepit dona hominibus. (Ephes. 4. 8.) Et antequam humanum corpus assumeret: & juxta infantiam patrem vocaret Deum, & matrem Mariam, auferetur Damasci fortitudo, & spolia Samariæ per regem Assyriorum: ut necdum natus populum suum, B domum David, sola invocatione salvaret. *Urias* interpretatur *lux Domini*; *Zacharias, memoria Domini*; & *Barachias, benedictio Domini*: quibus testibus Christi nativitas comprobatur. Ipse enim in Evangelio duobus euntibus in Emmaus, incipiens a Mose & Prophetis, edisseruit quod de se omnia prophetassent. (Luc. 24.) Juxta tropologiam, in anima virginali, & nulla sorde maculata, de Spiritu Sancto Dei sermo conceptus, C velociter de adversariis potestatibus spolia detrahit, & sibi facit universa servire. (In anima virginali sermo Dei quid operatur?) Quumque ex parte nunc videat, & ex parte prophetet, (1. Cor. 13.) priusquam possit esse perfectus, & merito vocare Deum Patrem, & matrem suam cælestem Jerusalem, adhuc in infantia & in profectu positus, vincet fortitudinem Damasci, doctrinam videlicet sapientiæ sæcularis: & auferet spolia Samariæ, quibus Ecclesiam hæ- D retici spoliaverunt, dicentes: *Non est nobis portio in David, neque hæreditas in filio Jesse*, (1. Reg. 12. 16.) præsente rege ipso Assyriorum, diabolo, qui eis non poterit auxiliari. Tales autem filios non solum Maria Prophetis, Virgo perpetua, sed & sanctæ mulieres patriarchis generant. *Sara*, quæ interpretatur ἄρχουσα, id est, *princeps*: & Rebecca, quæ in lingua nostra *patientiam* sonat.

Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, (V. 5. 6. & seqq.) E *dicens: Pro eo quod abjecit populus iste aquas Siloe, quæ vadunt cum silentio: & assumsit magis Rasin, & filium Romeliæ: propter hoc ecce Dominus adducet super eos aquas fluminis fortes & multas, regem Assyriorum & omnem gloriam ejus: & ascendet super omnes rivos ejus, & fluet super universas ripas ejus. Et ibit per Judam inundans, & transiens usque ad collum veniet, & erit extensio alarum ejus implens latitudinem terræ tuæ, o Em-*

a In Vatic. quemadmodum & in aliis quibusdam mss. Martianæo teste, & penes Erasmum *Zacharias*, pro *Uria* scribitur.

b Notum, sic Græce efferri in accusandi casu προφῆτιν, *prophetissam*.

o Emmanuel. Dixerat supra auferen- A dam Damasci fortitudinem, & spolia Samariæ in conspectu regis Assyriorum, & duos reges, Assyrio pugnante, capiendos: nunc Deus loquitur ad Prophetam charactere solito Scripturarum, per translationem Siloe fontis Jerusalem, & Assyrii fluminis violentissimi, quod omnem terram Israel suis inundet aquis, & egrediatur ripas alvei, tantoque feratur impetu, ut postquam decem tribuum occupa- B verit terram, ad Judam perveniat, & transiens ad collum usque pertingat: per quæ vicinam significat captivitatem. Non enim tunc captus est Judas, sed cunctis duarum tribuum urbibus subjugatis, sola remansit Jerusalem, quæ incredibili Dei misericordia liberata est. Potentiam ergo Assyrii & innumerabilis ejus exercitus, quam sub fluminis inundatione descripserat, nunc per aliam ostendit C translationem, quod alis suis, id est, ducibus, & infinita multitudine operuerit terram Emmanuelis, hoc est, defendentis eam Dei; sed tamen non possederit, quamquam *Emmanuel* a LXX. sequenti capitulo coaptetur, non proprio nomine, ut apud Hebræos vocatur, sed interpretato, id est, *nobiscum Deus*. Siloe autem fontem esse ad radices montis Sion, qui non jugibus aquis, sed in certis horis diebus- D que ebulliat, & per terrarum concava & antra saxi durissimi cum magno sonitu veniat, dubitare non possumus, nos præsertim qui in hac habitamus provincia. Est autem sensus, quia populus decem tribuum magis voluit Rasin & filio Romeliæ, id est, Damasci & Samariæ regibus esse subjectus, quam stirpi David, quæ meo cepit regnare judicio, faciam eum nequaquam his regibus, quos assumsit, E sed regio servire Assyrio, cujus potentia occupantis terram Samariæ, inundationi fluminis comparatur. Et fit apostropha ad Emmanuel, hoc est, ad præsentem Deum, quod intantum se erexerit Assyrius, ut etiam terram ipsius Judam conatus sit possidere. Juxta Anagogen, omnis hæreticus qui junxerit auxilio suo sapientiam sæcularem, & Jerusalem, id est, Ecclesiam voluerit oppugnare, derelinquens aquas *Siloe* fontis, qui interpretatur *missus*, & qui salit in vitam æternam, tradetur Assyriorum principi

Siloe fons ad radices montis Sion.

Habitabat in Palæstina Hieronymus.

Hæretici oppugnantes Ecclesiam.

Joan. 9.

(quem sensum magnum in posterioribus lecturi sumus) cujus traditus potestati, in profundum veniet peccatorum. Tantæ est enim arrogantiæ, ut ausus sit ostendere Salvatori universa regna terræ, & dicere: *Hæc omnia mihi tradita sunt*. Conabitur quoque *Judam*, id est, domum *confessionis* intrare, & crebro per eos qui in Ecclesia negligentes sunt, usque ad collum veniet, credentes in Christo cupiens suffocare, & extendet alas suas, implens universam regionem Emmanuelis; sed non poterit obtinere, quia habet Judas præsentem Deum. Legimus in Evangelio secundum Joannem, quod cæcum a nativitate, cujus oculos, luto ex saliva sua facto Dominus linierat, miserit ad aquas Siloe, quibus quum cæcus lavisset lutum, cæcitate detersa, clarum oculorum lumen accepit: quod post signi magnitudinem, indicat, non aliter cæcitatem Judæorum & omnis increduli posse sanari, nisi doctrina aquarum Christi, quæ absque strepitu & clamore verborum leniter fluit, tenebræ prioris fugentur erroris. Hoc quod in Septuaginta legitur: *Et ambulabit super omnem murum vestrum, & auferet de Judæa hominem, qui possit caput levare, aut forte aliquid facere*: in Hebraico non habetur, & in Græcis codicibus ÷ veru jugulante confossum est.

Matth. & Luc. 4.

Joan. 9.

Non sanatur cæcitas incredulorum nisi doctrina Christi.

Additamentum LXX. veru confossum.

Congregamini populi & vincimini, & audite universæ procul terræ: confortamini & vincimini. Accingite vos, & vincimini: inite consilium, & dissipabitur: loquimini verbum, & non fiet, quia nobiscum Deus. Pro *congregamini*, sive *infirmamini*, & *confringimini*, ut interpretati sunt alii, LXX. posuerunt, *scitote*. Verbum enim Hebraicum, ROU, propter RES literæ, & DALETH similitudinem, intellexerunt DOU. O igitur populi Samariæ & Syriæ, infirmos & debiles esse cognoscite, & Emmanuele præsente, nihil posse contra Jerusalem urbem Dei: & hoc non solum vos, qui vicini estis, sed cuncta procul terra cognoscat. Quamvis enim exercitum congregetis, & accingatis vos ad prælium, & major sit numerus obsidentium quam obsessorum, tamen non semel, sed iterum dicam, *vincimini*. Et quodquumque contra Jerusalem inieritis consilium, dissipabitur. Et licet supra dixeritis: *Ascendamus ad Judam, & suscitemus eum quiescentem*,

V. 9. & 10.

דעו ר ד

רעו

Isai. 7. 6.

tem, *& ponamus regem* [a] *super eum filium Tabeel:* loquimini quidem verbum, sed non fiet, quia nobiscum est Deus, id est, *Emmanuel*. Possumus hoc testimonio & contra gentes abuti in persecutionis tempore, quod quamvis fortes esse videantur, & nos superare in his qui lapsi sunt, tamen vincantur in his qui pro Christo fuderunt sanguinem, & quod post bella pax reddatur Ecclesiis: & universa eorum contra Emmanuelem consilia dissipentur, quia nobiscum sit Deus. Contradicentes quoque veritati utiliter audient, ut tandem ratione superentur, & nequaquam velint in mendacio vincere, quia quodcunque dixerint, nunquam perversitas possit superare quod rectum est.

Victoria Ecclesiæ in Martyribus.

Numquam mendacium veritatem superat.

V. 11. 12. & seqq. *Hæc enim ait Dominus ad me: Sicut in forti manu erudivit me, ne irem in via populi hujus dicens: Non dicatis, conjuratio; omnia enim quæ loquitur populus iste, conjuratio est: & timorem ejus ne timeatis, neque paveatis. Dominum exercituum ipsum sanctificate: ipse pavor vester, & ipse terror vester. Et erit vobis in sanctificationem, in lapidem autem offensionis, & in petram scandali duabus domibus Israel: in laqueum & in ruinam habitantibus Jerusalem, & offendent ex eis plurimi, & cadent, & conterentur, & irretientur, & capientur.* Septuaginta hunc locum ita interpretati sunt: *Hæc dicit Dominus: forti manu recesserunt ab itinere viæ populi hujus loquentes: ne forte dicant, durum est. Omnia enim quæ loquitur populus iste, dura sunt, timorem autem ejus ne timueritis, neque conturbemini. Dominum virtutum ipsum sanctificate, & ipse erit timor tuus, & si in ipso confisus fueris, erit tibi in sanctificationem, & non ut lapidi offensionis* A *occurretis, neque ut petræ ruinæ. Domus autem Jacob in laqueo & in convalle erit sedentibus in Jerusalem: ideo infirmi erunt in ipsis plurimi, & ruent & conterentur, & appropinquabunt & capientur.* Quodque sequitur, *homines in tuitione*, obelo prænotandum est. Quia multum inter se Hebraicum distat & Vulgata Editio; ideo utrumque posuimus. Et primum de Hebraico disputandum est. *Hæc ad me loquutus est Dominus.* B Qui propter bona opera, [b] & gratiam quæ propter bona opera, consequutus sum; sive forti manu sua erudivit me & instituit, ne ambularem in via populi hujus, & pari tenerer errore: vel certe fecit me recedere a via populi hujus pessima, & dixit mihi: noli duorum regum timere conjurationem; sed hoc magis considera, quod omne quod loquitur hic populus adversum me, conjuratio sit; & secundum Symmachum, qui interpretatus est, ἀντάρσιν, in C me extiterit perduellis. Tu autem Propheta, & hi qui tecum sunt, ne timeatis insidias populi, sed Dominum timete, & ipse sit timor vester. Principium enim sapientiæ, timor Domini. Qui erit credentibus in sanctificationem, incredulis autem in lapidem offensionis, & in petram scandali: duabus scilicet domibus Judæ & Israel. Præcipue autem in laqueum & in ruinam habitantibus in D Jerusalem, in quo impingent plurimi, & cadent, & conterentur, peccatorumque suorum vinculis irretiti, ducentur in captivitatem. Duas domus, Nazaræi (qui ita Christum recipiunt, ut observationes Legis veteris non * omittant) duas familias interpretantur, Sammai & [c] Hellel, ex quibus orti sunt [d] Scribæ & Pharisæi, quorum suscepit scholam Akibas, [e] quem magistrum Aquilæ pro-

Prov. 1. 7. & Ps. 110. 9.

Nazaræi in Christum credentes, Legem non omittant.

* al. amittant.

[a] Voculas *super eum* Vatic. ignorat.

[b] Hæc, quæ negotii nonnihil facessunt, verba, *& gratiam, quæ propter bona opera*, in Vaticano ms. non sunt. Victorius legerat *gratiam, quam per bona opera &c.* mox *sicut* legit pro *sive*.

[c] Mendose scriptum hactenus heic atque infra *Hillel*, contra mss. fidem, ac Veterum legendi morem, quos constat sexcentis exemplis pro *i* brevi, *e* substituisse, quod in nominibus *Emmanuel* pro *Imanuel*, & *Hennom* pro *Hinnom*, Drusius observat, quem videsis lib. 2. de tribus Sectis cap. 11. Fuit porro *Hellel*, sive *Ellel* Scholæ Judaicæ princeps circa annum mundi ex Judæorum r[...]atione & calculo 3730. octogesimo ætatis suæ, ante Christum trigesimo. Auditorem habuit ipsum *Samai*, quem Σαμέαν vocat Josephus, deinde in principatu doctrinæ Judæis tradendæ collegam, ac denique adversarium. Utriusque doctoris mentio frequens est in Hebræorum libris, in Thalmude, apud Zacutum in *Juchasin*, Abraamo Ben Dior, atque aliis. Hieronymus quoque eorum int[er]dum sententias laudat, ut in Epist. 121. ad Algasiam Quæst. 10. atque alibi.

[d] Immerito succensent S. Doctori, magni nominis Critici, quod Scribas, quorum sæpe in Veteri Testamento mentio est, a Samai ortos dicat. At non eo sensu Scribas heic vocat Hieron. sed eos proprie notat, qui solam Scripturam, rejectis Rabbinorum traditionibus, recipientes, aliam a Pharisæis domum & sectam constituebant, qui & *Karei*, vel *Karaitæ* ab Hebraico verbo קרא nuncupantur. Econtrario *Rabbanitas* vocant Pharisæos ab Ellele ortos, qui præterea Rabbinorum ac Patrum scriptis fidem adhiberent. Luculentissimum in hanc rem Origenis testimonium est Tract. 24. in Matthæum. *Qui non recedunt a litera Legis, SCRIBÆ dicuntur: qui autem majus aliquid profitentes, dividunt scipsos, quasi meliores a multis, secundum hoc PHARISÆI dicuntur.*

[e] De Akiba vide quæ diximus in cap. 4. Comm. in Ecclesiasten. p. 424. not. e. ubi & *Barakiba*, & *Rabbi Akiba* nominatur. De *Meir* vero, quod nomen Vatic. aspirat *Mehir*, vide cum primis *Juchasin*. Corrupte alii *Machir*, aut *Achir* legunt. Circa annum Christi 130. traditur obiisse. Qui subsequitur *Johannam*, sive *Jochanan*, *filius Saccai* (in Vatic. *Zachei*) carus Tito Imperatori fuit, teste R. Abraam in lib. Cabbalæ. Proximus *Eliezer* fortassis ille est, quem disputasse de Orali Lege cum R. Jochanan discimus ex Jalkuth ad Exod. 34. 27.

proselyti autumat, & post eum Meir, A cui successit Joannan filius Zachai, & post eum Eliezier, & per ordinem [a] Telphon, & rursum Joseph Galilæus, & usque ad captivitatem Jerusalem Josue. Sammai igitur & Hellel non multo [b] prius quam Dominus nasceretur, orti sunt Judæa, quorum prior *dissipator* interpretatur, sequens *prophanus*: eo quod per traditiones & δευτερώσεις suas Legis præcepta dissipaverit atque maculaverit. Et has esse B duas domus, quæ Salvatorem non receperint, qui factus sit eis in ruinam & scandalum. Juxta LXX. manu forti * restitit populus Dei voluntati, & dicit omnia dura esse quæ Dominus præcepit, secundum illud quod in Evangelio legimus. *Durus est hic sermo, quis poterit audire eum?* Unde præcipitur eis, ut Dominum audiant, & ipsum solum timeant. Si enim in ipso confisi fuerint, habebunt eum in sanctifi- C cationem, & non impingent quasi in lapidem scandali, & quasi in petram ruinæ. De hoc loco & Apostolus sumit testimonium, quod Christus Judæis factus sit in scandalum: gentibus autem in stultitiam. Et rursum: *Israel sectando legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit.* Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus legis offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: *Ecce ponam in Sion lapidem offen-* D *sionis & petram scandali: omnis qui credit in eo, non confundetur.* Ergo qui non receperunt Emmanuelem, sed factus est eis in lapidem offensionis & in petram scandali, conterentur, captivique ducentur. Quodque ait: *Domus autem Jacob in laqueo & in convalle erit sedentibus in Jerusalem*, hoc significat, quod non habitent in montibus, nec in excelsis Scripturarum versentur locis; sed semper E humilia intelligant, peccatis peccata sociantes, & vincti laqueis delictorum.

(Margin: * Val. restitet. — Joan. 6. 61. — 1. Cor. 1. 23. — Rom. 9. 31. — Ibid. v. 33.)

Liga testimonia, signa legem in disci- V. 16.
pulis meis, & exspectabo Dominum, qui & 17.
abscondit faciem suam a domo Jacob, & præstolabor eum. Vox Domini loquentis ad Prophetam: quia, inquit, factus est Dominus in lapidem offensionis & in petram scandali duabus domibus Israel, & missum ad se Emmanuel suscipere noluerunt: Liga testimonia veteris Instrumenti, & trade illa discipulis meis, qui Evangelium susce- B perunt, Apostolis videlicet, sive Apostolicis viris. Vel certe lex & prophetia usque ad Joannem ligetur apud eos, & clausa sit atque signata, ut quod legunt, non intelligant. Pro discipulis enim, juxta Hebraici sermonis ambiguitatem, possumus & doctrinas interpretari. Unde Propheta respondit: quia Evangelio succedente, Lex apud Judæos clausa est atque signata, & jubes eam nequaquam Judæis, sed C gentibus assignari: idcirco ego exspectabo Emmanuelem, quem promittis esse venturum, de quo supra dixisti, quod ipse sit pavor noster, & ipse terror noster, & nobis sit in sanctificationem; & præstolabor Dominum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, hoc est, a Judæis, quia eum recipere noluerunt. LXX. hunc locum ita interpretati sunt: *Tunc manifesti erunt qui signantur, ut non discant legem.* Quod D hunc sensum habet, quando ceciderint plurimi, & contriti fuerint, & impegerint in lapidem offensionis, & in petram scandali, tunc manifesti erunt qui signantur in populo, ut nequaquam discant legem Mosis; sed obediant præceptis Evangelicis.

(Margin: Matth. 11. — Ambiguitas sermonis Hebræi)

Ecce ego & pueri mei, quos dedit mi- V. 18.
hi Dominus in signa atque portenta Israelis, a Domino exercituum qui habitat in monte Sion. Præcepit mihi, ait Dominus, ut ligarem testimonium in Ju- E dæis, & legem discipulis ejus traderem atque signarem, quia abscondisset faciem suam a domo Jacob: ideo præ-

[a] Hactenus scriptum est *Delphon*, contradicentibus mss. tum nostris, tum quibus ipse Martianæus usus est: qui *Telphon* constanter legunt. Ad hæc *Delphon* nullus apud Judæos Scriptores reperitur, & siquidem liceat levi unius literulæ, quæ ejusdem est organi, mutatione *Therphon* rescribere, quemadmodum & Drusius conjecerat, jam expedita res sit: שרפון *Tharphon* quippe, ut Judæi pronuntiant, vernaculum nomen Hebraicum est, idemque putatur atque illud, quod scribitur Græce Τρύφων. Atque adeo opinati sunt docti viri, hunc ipsum esse Judæum illum Tryphonem, quem contra disserit Justinus martyr in Dialogo. Qua de re ut nihil definire ausim, fi, profecto minime repugnat temporum nota: nam Tryphonem Akibæ fuisse collegam, Auctor *Juchasin*, & Maimonides tradunt: Akibam vero in Barcocebæ seditione obiisse circ. an. Christi 120. & S. Justinum an. 136. martyrium subiisse, compertum est. Suppar quoque R. Akibæ, ut constat ex *Bava Kamma* cap. 8. qui subsequitur *Joseph Galilæus* fuit: quamquam pro *Joseph* legendum *Jose*, satis erudite alii velint: Hebraice etiam est יוסי הגלילי. Postremus, quem heic absolute *Josue* Hieronymus vocat, in Judæorum libris dicitur *Josua ben Chanania*, discipulus Jochanan ben Saccai.

[b] Annis scilicet plus minus triginta, ut diximus. Prioris porro magistri nomen Hieron. interpretatur quasi a סמש, quod est *vastare*, duceretur; alterius paulo violentius, quasi a חלל, *profanum*.

præstolabor eum, & exspectabo Dominum meum, & non solum ego, sed & pueri, quos mihi dedit Dominus, alii videlicet Prophetæ & filii Prophetarum, qui non ex voluntate carnis & sanguinis, sed ex Deo nati sunt. De quibus & Apostolus loquebatur: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis*. Isti autem pueri, id est, Prophetæ, in signa dati sunt & in portenta Israeli, juxta illud quod in Ezechiele legimus: *Ft erit Ezechiel vobis in signum*. In Zacharia quoque sancti viri, prophetarumque discipuli τερατοσκόποι, id est, portentorum signorumque [a] spectatores appellantur, eo quod semper Prophetæ in signum præcesserint futurorum. Hoc interim juxta literam. Cæterum beatus Apostolus in Epistola, quæ ad Hebræos scribitur, docet (licet eam Latina consuetudo inter Canonicas Scripturas non recipiat) hoc testimonium ex persona debere intelligi Domini Salvatoris. *Quamobrem non erubescit fratres eos vocare, dicens: Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te*. Et iterum: *Ego ero confidens in eum*. Et rursum: *Ecce ego & pueri mei, quos mihi dedit Deus. Quia ergo pueri communicaverunt carni & sanguini, & ipse similiter particeps factus est earumdem passionum*. Quomodo autem isti pueri in signum fuerint atque portentum sapientiæ sæculi & superbiæ Judæorum, idem Apostolus docet: qui elegisse dicit Dominum Salvatorem, stulta mundi & infirma, ut confunderet sapientes & fortia. Unde & ad Apostolos Salvator ajebat: *Nisi conversi fueritis quasi unus de pueris, non intrabitis in regnum cælorum*. Puer autem efficitur novi Evangelii prædicator, qui deponit veterem hominem, qui corrumpitur in desideriis seductionis, & induitur novo, qui renovatur in cognitionem juxta imaginem Creatoris. Habitare autem Dominum exercituum in monte Sion, idem Apostolus scribit: *Accessistis ad montem Sion & civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem*. Unde miror quemdam nostrorum, pueros istos duos Isaiæ filios intelligere, quos de Prophetissæ mulieris conceptione generarit, Jasub videlicet, & Emmanuel: quorum prior in abjectione prioris populi, sequens in assumtione gentium præcesserit. Quod qui recipit, consequenter & Osee Prophetam vere meretricem uxorem habuisse firmabit.

[Margin: Joan. 1. 13. — Galat. 4. 19. — Ezech. 24. 24. — Zach. 3. 16. Prophetæ in signum futurorum. — a — Latini non recipiebant Epistolam ad Hebræos — Ps. 21. 23. — Hebr. 2. 12. 13. & Isa. 8. 18. — 1. Cor. 1. — Mat. 18. 3. — Heb. 12. 22. — Uxorem meretricem non habuit Osee ex sententia Hieronymi]

V. 19. 20. & seqq. *Et quum dixerint ad vos, quærite a Pythonibus, & a divinis, qui strident in incantationibus suis, numquid non populus a Deo suo requirit pro vivis a mortuis? Ad legem magis & ad testimonium. Quod si non dixerint juxta verbum hoc, non eis erit matutina lux. Et transibit per eam: corruet, & esuriet: & quum esurierit, irascetur, & maledicet regi suo, & Deo suo. Et suspiciet sursum, & ad terram intuebitur, & ecce tribulatio & tenebræ, dissolutio, angustia, & caligo persequens: & non poterit avolare de angustia sua*. Si Isaiæ Prophetæ vox est, ut Judæi æstimant: *Ecce ego & pueri mei, quos mihi dedit Dominus in signum & in portentum Israelis*, & hæc quæ sequuntur, ipse ad discipulos suos credendus est dicere. Quum dixerint, inquit ad vos gentes & populi, de quibus supra lectum est: *Infirmamini populi, & vincimini*; quid Prophetas vultis audire, quid Isaiæ verbis decipimini, & illum putatis quæ ventura sunt nosse? Quærite magis a Pythonibus, & a divinis, qui strident in incantationibus suis. Pro quibus LXX. interpretati sunt: *Qui de terra loquuntur, qui de ventre clamitant*. Omnis enim, qui de terra est, de terra loquitur. Et cujus Deus venter est, & gloria in confusione ejus, de ventre clamare credendus est. Vos respondete eis, & dicite: *Nunquid non populus a Deo suo requirit pro vivis a mortuis*? Si vos, inquit, pro varietate idolorum vestrorum (non enim unum, sed plures habetis deos) eos consulitis, quos deos arbitramini; & a mortuis sive mortuorum hominum simulacris, de viventibus quæritis: quanto magis nos Deum nostrum per Prophetas audire debemus? Docet ergo discipulos; & infert ad legem magis & ad testimonium. Si de aliquo, inquit, dubitatis, scitote scriptum: Gentes, quas Dominus Deus tuus disperdet a facie tua, (1) somnia audiunt & divinos: tibi autem non ita tradidit Dominus Deus tuus: *Prophetam [b] vobis suscitabit Dominus Deus vester de fratribus vestris, sicut me, illum audietis*. Unde si vultis nosse quæ

[Margin: Joan. 3. 31. Phil. 3. 19. — Auctoritas Scripturarum sectanda. — (1) — Deut. 18. 15.]

a Perperam Vatic. *signorumque factores appellantur*.

(1) Pro *somnia* legendum *omnia* contendit Victorius ex Deuteronomii textu.

b Vatic. *Prophetam de vobis &c.*

quæ dubia sunt, magis vos legi, & testimoniis tradite Scripturarum. Quod si noluerit vestra congregatio verbum Domini quærere, non habebit lucem veritatis: sed versabitur in errore tenebrisque. Lux pertransibit eam, hoc est, congregationem vestram, sive terram, & corruetis, & esurietis, & quum esurieritis, irascemini, secundum illum quod scriptum est: *Et quum non fuerint saturati, murmurabunt*: & maledicetis Deo regi vestro, & in necessitatibus sursum aspicietis in cælum, & in terram deorsum: & ecce tribulatio & tenebræ, dissolutio genuum, & mentis angustia, & caligo oculorum, & non poteritis erui de angustia. Hæc juxta Hebræos. Cæterum ut supra diximus, si persona Christi est dicentis: *Ecce ego, & pueri mei, quos mihi dedit Deus*: etiam hæc ipse loquitur ad Apostolos & ad credentes ex gentibus, qui ejus Evangelium susceperunt. Si dixerint, inquit, patres vestri quos reliquistis: quærite ventriloquos, quos pythonas intelligimus (qualem & in Actibus Apostolorum ancillam legimus, quæ quæstui erat dominis suis) & qui de terra loquuntur, quod in evocatione animarum magi se facere pollicentur, & cætera maleficarum artium genera; hoc scire debetis, quod unaquæque gens proprios consulat deos, & de vivorum salute mortuos sciscitetur. Vobis autem in auxilium legem dedit Deus, ut possitis dicere: non est talis Ethnicorum divinatio, qui cultores suos sæpe decipiunt, sicut nostra, quæ absque ullo munere profertur ex lege. Unde interpretati sunt LXX. *Non sicut verbum hoc, pro quo non est dare munera. Gratis enim*, inquit, *accepistis, gratis date*. Veniet autem super incredulos fames durissima, non fames panis, aut sitis aquæ, sed fames audiendi sermonem Dei. Et quum esurieritis, contristabimini, & maledicetis principi vestro & paternis traditionibus, hoc est, diabolo, & antiquis erroribus. Hoc autem ad eos loquitur, qui famem passi fuerint veritatis, & suspicient in cælum sursum, & in terram deorsum, & erunt in angustia, in tenebris, & in tribulatione: ut non videant usque ad tempus, donec & ipsi ad Dominum convertantur. Latam explanationem loca ista desiderant: sed parcimus librorum magnitudini, ut tollamus fastidium lectionis. Hæc juxta LXX. translationem ex parte perstrinximus, quæ in plerisque dissonat ab Hebræo. Cæterum * Nazaræi locum istum ita edisserunt. Quum dixerint ad vos Scribæ & Pharisæi, ut eos audiatis, qui omnia ventris caussa faciunt; & in morem magorum stridunt in incantationibus suis, ut vos decipiant, hoc eis respondere debetis: non mirum si vos vestras traditiones sequamini, quum unaquæque gens sua consulat idola. Ergo & nos a vobis mortuis de viventibus consulere non debemus: magis nobis Deus legem dedit, & testimonia Scripturarum, quæ si sequi nolueritis, non habebitis lucem: sed semper caligo vos opprimet, quæ transibit per terram vestram atque doctrinam: ut quum decepti a vobis se in errore perspexerint, & sustinere famem veritatis, tunc contristentur, sive irascantur, & maledicant vobis, quos quasi deos suos & reges putabant. Et frustra ad cælum terramque respiciant, quum semper in tenebris sint, & non possint de vestris avolare insidiis.

Ps. 58. 16. — Act. 16. — Maleficarum artium genera. — Lex profertur absque muneribus. — Mat. 10. 8. — Amos 8. — Parcit longitudini latæ explanationis. — * al. Nazareni.

PRimo tempore alleviata est terra Zabulon, & terra Nephthali: & novissimo aggravata est via maris trans Jordanem Galilææ gentium. Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis, LXX. Hoc primum bibe, velociter fac regio Zabulon, terra Nephthalin, & reliqui, qui juxta mare estis trans Jordanem Galilææ gentium. Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: qui habitatis in regione & umbra mortis, lux orietur vobis.* Duplicem posuimus Editionem, quia vulgatum est testimonium, & usurpatum ab Evangelista Matthæo: ut vel diversitas interpretationis, vel similitudo noscatur. Ac primum notandum, quod testimonium hoc Evangelista Matthæus non juxta LXX. sed juxta Hebræos posuerit. Dicit enim sermo Evangelicus: *Audiens autem Jesus, quod Joannes esset traditus, secessit in Galilæam, & derelinquens Nazareth, venit & habitavit in Capharnaum, quæ est juxta mare in finibus Zabulon & Nephthalim: ut impleretur quod dictum est per Isaiam Prophetam, dicentem: Terra Zabulon & terra Nephthalim, via maris trans Jordanem Galilææ gentium: populus, qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam; sedentibus in regione umbræ mortis, lux orta est eis. Ex eo tempore cepit Jesus prædicare & dicere: Appropinquavit regnum cælorum.* Et Joannes Evangelista refert, quod Jesus

Cap. IX. — Hebraicum secutus est Matthæus — Matth. 4. 13. & seqq.

Jesus cum discipulis suis in Cana Galilææ invitatus ad nuptias, primum ibi signum fecerit, aquas in vinum convertendo: *Hoc fecit principium signorum Jesus in Cana Galilææ: & manifestavit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli ejus.* Unde & in LXX. dicitur: *Hoc primum bibe, velociter fac*: quia terra Zabulon & terra Nephthali prima Christi videre miracula: ut prima biberet fidei potionem, quæ prima viderat Dominum signa facientem. Et, juxta Hebraicum, primo tempore relevata esse dicitur onere peccatorum: quia in regionibus duarum tribuum primum Salvator Evangelium prædicavit. Unde & in sexagesimo septimo Psalmo dicitur: *Benedicite Dominum de fontibus Israel. Ibi Benjamin adolescentior*, Paulus Apostolus, *in mentis excessu*: qui & alibi loquebatur: *sive mente excedimus Deo*: *Principes Zabulon, principes Nephthali duces eorum;* quia in his tribubus fuerunt viculi, de quibus duces nostri Apostoli crediderunt. Et crediderunt juxta Symmachum *velociter*, ut audientes: *Venite, & faciam vos piscatores hominum*, statim & patrem relinquerent & naviculam. Novissimo autem tempore aggravata est fides eorum, plurimis Judæorum in errore permanentibus. Mare autem hic lacum appellat Genesareth, qui Jordane influente efficitur; in cujus littore Capharnaum, & Tiberias, & Bethsaida, & Chorozaim sitæ sunt: in qua vel maxime regione Dominus commoratus est; ita ut populus, qui vel sedebat, vel ambulabat in tenebris, lucem videret, nequaquam parvam, ut aliorum Prophetarum, sed magnam, ut ejus qui in Evangelio loquitur: *Ego sum lux mundi.* Et qui habitabant in regione umbræ mortis, lux orta est eis. Inter mortem, & umbram mortis, hoc esse puto, quod mors eorum est, qui cum operibus mortuis ad inferos perrexerunt: *Anima enim, quæ peccaverit, ipsa morietur*; umbra autem mortis eorum est, qui quum peccent, necdum de vita ista egressi sunt: possunt enim si voluerint agere pœnitentiam. Pro *Galilæa gentium*, Aquila θῖνας *gentium*, Symmachus *terminos gentium* interpretati sunt; θῖνας autem *tumulos* intelligimus *arenarum*, qui vel in littoribus, vel in ripis sunt. Hebræi credentes in Christum, hunc locum ita edisserunt. Primo tempore hæ duæ tribus Zabulon, & Nephthali ab Assyriis captæ

Joan. 2, 11.

Salvator in quibus regionibus primum Evangelium prædicaverit.

Ps. 67, 27, 28. Act. 9.

2. Cor. 5, 13.

Unde Apostoli duces nostri.

Matt. 4, 19.

Joan. 8, 12.

Mors & umbra mortis.

Ezech. 18, 20.

Hebræi in Christum credentes.

A sunt, & ductæ in hostilem terram; & Galilæa deserta est, quam nunc Propheta dicit relevatam esse, eo quod peccata populi sustineret. Postea autem non solum duæ tribus, sed & reliquæ, quæ habitabant trans Jordanem & in Samaria, ductæ sunt in captivitatem. Et hoc, inquiunt, Scriptura nunc dicit, quod regio cujus populus primus ductus est in captivitatem, & Babyloniis servire cepit, & quæ prius in tenebris versabatur erroris, ipsa primum

B lucem prædicantis viderit Christi, & ex ea in universas gentes sit Evangelium seminatum. Nazaræi, quorum opinionem supra posui, hunc locum ita explanare conantur: Adveniente Christo & prædicatione illius coruscante, prima terra Zabulon & terra Nephthali Scribarum & Pharisæorum est erroribus liberata, & gravissimum traditionum Judaicarum jugum excussit de

C cervicibus suis. Postea autem per Evangelium Apostoli Pauli, qui novissimus Apostolorum omnium fuit, ingravata est, id est, multiplicata prædicatio: & in terminos gentium & viam universi maris Christi Evangelium splenduit. Denique omnis orbis, qui ante ambulabat, vel sedebat in tenebris, & idololatriæ, ac mortis vinculis tenebatur, clarum Evangelii lumen aspexit.

D *Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiam: lætabuntur coram te, sicut lætantur in messe, sicut exultant victores capta præda, quando dividunt spolia. Jugum enim oneris ejus, & virga humeri illius, & sceptrum exactoris ejus superasti, sicut in die Madian. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu: & vestimentum mixtum sanguine erit in combustionem & cibus ignis.* LXX. *Plurimam partem populi deduxisti in lætitia tua: & lætabuntur in conspectu tuo, sicut læ-*

E *tari solent in messe, & sicut hi qui dividunt spolia: quia ablatum est jugum quod supra ipsos erat positum, & virga de collo eorum. Virga enim exactorum dissipabitur, sicut in die Madian. Quia omnem stolam congregatam dolo, & vestimentum commutationis restituent: & cupient igne esse combusti.* In obscuris locis utranque Editionem ponimus, ut quantum a cæteris Editionibus, & ab Hebraica veritate distet Vulgata translatio, diligens lector agnoscat. Ad lucem ipsam, quæ apparuit populo in tenebris constituto, id est, ad Dominum Salvatorem fit Apostropha. Et dicitur ad eum: *Mul-*

4. Reg. 15.

4. Reg. 17. & 18.

Nazaræorum opinio.

Prædicatio Evangelii per Apostolum multiplicata.

V. 2. 3. & 4.

Vulgata Translatio distabat a Ver. Heb. & a cæteris editionibus

Multiplicasti gentem, hoc est, replesti omnes gentes notitia tui; sed *non magnificasti lætitiam*. Juxta quod Apostolus mœrorem sibi dicit esse perpetuum pro fratribus suis qui sunt Israelitæ. Et Jonas contristatur, quod ita salvati sint Ninivitæ, ut cucurbita, sive ΚΙΚΕΙΟΝ aruerit. Et ipse Dominus loquitur in Evangelio: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel*. Et in passione: *Pater, si fieri*, inquit, *potest, transeat calix iste a me*. Qui locus hunc sensum habet: Si potest fieri, ut sine interitu Judæorum credat gentium multitudo, passionem recuso. Sin autem illi excæcandi sunt, omnes gentes videant, fiat, Pater, voluntas tua. Quum ergo Christus advenerit, & Christianorum gens de universis gentibus fuerit congregata; tunc lætabuntur Apostoli, sicut messores lætantur in messe, de quibus Dominus loquebatur: *Messis quidem multa, operarii autem pauci*. Et sicut exultant victores, qui captam dividunt prædam. Quum enim fortis captus fuerit & ligatus, omnis domus ejus diripitur, & dividuntur spolia. Tu autem, Domine atque Salvator, jugum oneris ejus, hoc est diaboli, qui prius exultabat in mundo, qui cunctis gentibus imperabat, qui gravissimo servitutis jugo colla omnium deprimebat; & virgam qua percutiebat universos, & peccata sibi quasi quoddam tributum reddere compellebat, detraxisti de humeris eorum: & tibi liberatos servire fecisti absque ullo exercitu, & absque effusione sanguinis in abscondita manu: sicut quondam sub Gedeone populo Israeli [a] de Madianitis victoriam præbuisti. Quomodo enim vestis, quæ humano sanguine * cruentata est, lavari non potest; sed infecta sanguine, igne comburitur, ut maculæ cum vestimento fœdi cruoris intereant: sic diaboli violenta prædatio & tumultus ac turbæ, quibus humanum sibi subjecerat genus, gehennæ ignibus deputatæ sunt. LXX. non omnes, sed partem quamdam populi credidisse significant: licet pro eo quod illi dixerunt, *deduxisti in lætitia*, alii interpretati sint *magnificasti*. Et quum in reliquis eumdem sensum teneant, stolam congregatam dolo, & vestimentum commutatum, eum adjiciunt redditurum, id est, diabolum: quod scilicet omnes animas, quas Dei auxilio nudaverat, cum ornamentis pristinis redditurus sit: non solum ipse, sed & satellites ejus dæmones: quibus si optio detur, magis eligant perire flammis, quam prædam perdere.

[Margin: Rom. 10. — Jona 4. — קִיקָיוֹן — Mat. 15. 24. — Mat. 26. 39. — Quo sensu Christus Passionem recusavit. — Mat. 9. 37. — Matth. 12. — Judic. 7. a — * al. cruenta &c. — Dæmones satellites diaboli.]

V. 6. *Parvulus enim natus est nobis, filius datus est nobis: & factus est principatus super humerum ejus; & vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Multiplicabitur ejus imperium, & pacis non erit finis: super solium David, & super regnum ejus, ut confirmet illud & corroboret in judicio & justitia, amodo & usque in sempiternum. Zelus Domini exercituum faciet hoc.* LXX. *Quia parvulus natus est nobis, filius datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus: & vocatur nomen ejus magni consilii nuntius. Adducam enim pacem super principes, & sanitatem ejus: magnus principatus illius, & pacis non est terminus, super thronum David & regnum ejus: ut corrigat illud, & auxilietur in judicio & justitia: ex hoc nunc & usque in sæculum. Zelus Domini sabaoth faciet hæc.* Ideo diabolus, & omnis ejus violenta prædatio, qua humanum oppresserat genus, & sanguinem sanguini miscuerat, erit in combustionem, & cibus ignis æterni: quia natus est nobis de Virgine puer, de quo supra dictum est: *Antequam sciat puer reprobare malum & eligere bonum*: & postea in generatione Prophetissæ: *Antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam*. Iste igitur puer, qui natus est de Virgine, appellatur *Emmanuel*, id est, *nobiscum Deus*: & de Prophetissa, hoc est, de Sancto generatus Spiritu, nuncupatus est, *accelera, spolia detrahe, festina prædari*; nunc multis nominibus appellatur. Et licet ex eo quod supra dixerat, Emmanuel, id est, *nobiscum Deus*, Deum illum esse monstraverit: tamen nunc dicit factum illius principatum super humerum ejus, vel quod crucem suam ipse portaverit: vel per humerum ostendens brachii fortitudinem, eodem Isaia dicente: (1) *Revelavit Dominus Deus brachium sanctum suum omnibus gentibus*. Et rursum: *Domine, quis credidit auditui nostro: & brachium Domini cui revelatum est?* Vocabitur ergo post duo nomina, sex aliis nominibus: Admirabilis, Consiliarius, Deus, For-

[Margin: Isa. 7. 16. — Ibid. 8. 4. — (1) Isa. 52. 10. — Isa. 53. 1. — Christi nomina.]

a Vitiose erat absque *de* præpositione *Israeli Madianitis*. MSS. emendant.

(1) Ex Græco ἀποκαλύψει Victor. reponit *Revelabit*.

Fortis, Pater futuri sæculi, Princeps pacis. Non enim, ut plerique putant, bina jungenda sunt nomina, ut legamus, Admirabilis consiliarius, & rursum, Deus fortis; sed, Admirabilis legendum est separatim, quod Hebraice
פלא ועץ אל
dicitur PHELE: & Consiliarius seorsum, qui lingua eorum appellatur IOES: & Deus separatim, qui Hebraice EL dicitur. Denique in consequentibus ubi legimus:
Isa. 45. 2.
Tu es enim Deus, & nesciebamus: Et iterum: *Ego sum Deus, & non est alius præter me*, & multa his similia: pro eo quod in Latino dicitur *Deus*, in Hebraico EL scriptum est. Quodque sequitur, *Fortis*, Hebraice
גבור
GIBBOR appellatur. Unde & in eo loco
Isai. 8.
ubi idem Propheta commemorat: *Erunt confidentes super Deo Sancto Israel in veritate: & quod residuum est Jacob super Deo forti*, pro Deo forti in Hebraico scriptum habet EL GIBBOR. Patrem autem futuri sæculi & resurrectionis, quod in nostra vocatione completur; & principem pacis, qui loquutus est ad Apostolos:
Joan. 14. 2.
Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis: non dubitabit, qui pacem nostram juxta Paulum Apostolum legerit Salvatorem.
Ephes. 2.
Septuaginta quid non ausi sunt aperte interpretari?
Qua nominum majestate perterritos LXX. reor non esse ausos de puero dicere, quod aperte Deus appellandus sit, & cætera: sed pro his sex nominibus posuisse, quod in Hebraico non habetur, *magni consilii Angelum, & adducam pacem super principes, & sanitatem ejus*. Quod hunc mihi sensum habere videtur: Magni consilii Angelus est, qui nuntiavit nobis abjiciendum pro tempore Israel, & gentes esse salvandas: deditque pacem principibus suis, Apostolis & Apo- A stolicis viris, & sanitatem dogmatum suorum credentibus dereliquit. Quod autem sequitur: *Multiplicabitur ejus imperium, & pacis non erit finis:* pro quo LXX. transtulerunt: *Magnus principatus ejus*: scire debemus quod verbum Hebraicum MESRA & hic & supra LXX. ἀρχὴν, id est, [a] *principatum* interpretati sunt. Pro quo nos supra *principatum*, hic *imperium* vertimus. Aquila autem verbi ambiguitate deceptus μέτρον, id B est, *mensuram* interpretatus est, quæ & Hebraice [b] & Latine eodem appellatur nomine. Nec dubitare poterit de multiplici Salvatoris imperio & pace ejus, quæ non habeat finem, qui in Psalmis legerit: *Postula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*: Et rursum: *Et multitudo pacis, donec auferatur luna*, id est, usque ad consummationem sæculi. Principatus autem illius & imperium erit C super solium & regnum David, quod post captivitatem Babyloniam fuerat dissipatum, ut confirmet illud & corroboret, & doceat esse [c] perpetuum (ne cassa Dei promissio videretur) ab Incarnationis tempore usque in sempiternum. Propterea autem zelus, id est, æmulatio Domini exercituum fecit hoc, quia ipsi eum ad æmulationem provocaverunt in his qui non erant dii, & ille eos provocavit ad æmulandum in gente, quæ non erat gens. D Cepta Emmanuelis & nascentis pueri de Virgine prophetia, ex eo loco ubi dicitur ad Achaz: *Pete tibi signum a Domino Deo tuo*, versiculo isto finita est, quo infertur: *Zelus Domini exercituum faciet hoc*. Nunc ad reliqua transeamus.

משרה a
Mensura Hebraice & Latine dicitur. b
Ps. 2. 8.
Ps. 71. 7.
c Promissio Dei non est cassa. Deut. 32.
Isai. 7. 11.

Explicit Liber tertius.

a In Vatic. *idest, principium*.
b Hebraice משרה *mesura* dicitur, quæ vox ut fere eadem est cum *mensura* Latinorum, ita a משרה, quæ in textu est, & *principatum* sonat, minimum fere distat.
c Rursum Vatic. *esse Prophetam, ne cassa promissio Dei judicetur*.

INCIPIT LIBER QUARTUS.

a INæquales dictamus [a] libros, & pro diversitate Visionum ac sensuum, alius contrahitur, alius extenditur. Itaque finito tertio volumine, transimus ad quartum, qui tertia mensura versuum priore minor est, præsertim quum quintus, quem huic libro subjecimus, historicæ explanationis sit, & pene
b duplicem numerum habeat. Dum enim [b] nolumus conjuncta dividere, & olim interpretata transire, quasi inter duas maris Pontici συμπληγάδας naviculam nostram dreximus, quæ flante Spiritu Sancto, & Domino Salvatore cursum dirigente nostrum, elabitur
Ezech. 37. 9. in pelagus, dicente te, Virgo Christi Eustochium: *A quattuor ventis cæli veni, spiritus, & mortua ossa vivifica*; ut quæ jacebant in terræ pulvere, spirante Domino, suscitentur.

Cap. IX. V. 8. 9. & seqq. VERBUM *misit Dominus in Jacob, & cecidit in Israel. Et sciet populus omnis Ephraim & habitantes Samariam, in superbia & magnitudine cordis, dicentes: Lateres ceciderunt, sed quadris lapidibus ædificabimus: sycomoros succiderunt, sed cedros immutabimus. Et elevabit Dominus hostes Rasin super eum, & inimicos ejus in tumultum vertet, Syriam ab Oriente, & Philisthiim ab Occidente, & devorabunt Israel toto ore. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta, & populus non est reversus ad percutientem se, & Dominum*
4. Reg. 16. *exercituum non inquisierunt.* Legimus supra quod in diebus Achaz filii Joathan, filii Oziæ regis Juda, ascenderit Rasin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ rex Israel in Jerusalem, ut
Isai. 7. expugnarent eam. Et quod missus sit Isaias Propheta in occursum Achaz cum Jasub filio suo, ut ei diceret, ne timeret, & cor illius ne formidaret a duabus caudis titionum fumigantium, eo quod in ipsis esset Syriæ & Israel imperium finiendum. Quo non credente propter rei magnitudinem & præsens periculum, jubetur ut sibi postulet signum. Et quia idololatra erat, hoc quoque facere noluit: propterea Dominus nequaquam ipsi regi, sed domui David dat signum filii sui de Virgine nasciturí, ad cujus invocationem sint de imminenti periculo liberandi, & cætera quæ usque ad præsentem locum interpretati sumus. Multis ergo mysteriis in medio positis, nunc revertitur ad id quod ceperat, & eversionem Ra-

A sin & Ephraim, hoc est, Syriæ & Samariæ vaticinatur: *Verbum*, inquiens, *misit Dominus in Jacob, & cecidit in Israel*. Apud Hebræos DABAR, quod per tres literas scribitur דבר consonantes DALETH, BETH, & RES, pro locorum qualitate, si legatur DABAR, *verbum* significat, si DEBER, *mortem & pestilentiam*. Quam ob caussam plerique sermonis ambiguitate decepti, non *verbum* dicunt missum es- Ambiguitas sermonis Hebræi.
B se, sed *mortem*. Misit ergo Dominus verbum in Jacob, & cecidit in Israel. Regnare voluit Judam, ut Jacob prophetat in Genesi: & Israel, hoc est, Gen. 49.
decem tribus sibi imperium vindicarunt, de quibus dictum est: *Ipsi regnaverunt, & non per me*. Imperii ergo Osee 8. 4.
dignitas, quæ in unctione Samuelis post abjectum Saul ceperat in David, missa in Jacob, hoc est, in duodecim tribus, quæ Jacob olim vocabantur,
C cecidit in Israel: non ut LXX. transtulerunt, *venit*: cecidit enim in impiis: quod statutum ad sanctos directum erat. Sciet igitur populus Ephraim & habitantes Samariam, qui propter multitudinem eriguntur in superbiam, & dicunt: Parvum est regnum Judæ, & nostri comparatione vilissimum. Itaque illis ruentibus quasi lateribus, nos quadro lapide ædificemus nobis domum. Illorum sycomo- Sycomori, ligna vilia, cedri imputribilia.
D ris, quæ ligna sunt vilia, hostili incursione succisis, nos imperium nostrum cedris exstruemus, quæ imputribiles sunt, ut regnum significent sempiternum. Sciat ergo hoc populus omnis Ephraim

a Vatic. *dictamus explanatione libros*: & mox *transeamus* pro *transimus*.

b Idem *dum enim volumus conjuncta &c.*

Ephraim & habitantes Samariam, quod Syrus qui nunc ei auxilio est, in hostem transeat. Vel certe contra ipsum Syrum subita adversariorum bella consurgant, & omnes vertantur in tumultum: ita ut contra Israel Syria ab Oriente, & Philisthiim, hoc est, Palæstini ab Occidente moveantur: & simul devorent Israelem. Quumque hæc fecerint, nihilominus manus mea extenta, sive excelsa est super Israel, & eos ferire non cessat. Cæsique a Deo non revertentur ad percutientem se, nec Dominum quærent exercituum, vitulos aureos adorantes pro Deo. Juxta Anagogen hunc locum nostri ita edisserunt: Misit Deus Filium suum ad Jacob hoc est, ad Judæos: & venit ad Israel, hoc est, ad gentium populum, quos & Apostolus appellari dicit Israel. (Rom. 9.) Alii vero ita: Verbum suum misit Dominus ad Ecclesiam, quæ priorem populum supplantavit, & cecidit in Israel, hoc est, in hæreticos, qui Deum videre se jactant. Sciant itaque principes eorum, & omnes qui habitant in Samaria, hoc est, qui Dei legem custodire se dicunt, & in ubertate esse virtutum, & fructus afferre justitiæ (hoc enim interpretatur Ephraim) qui in superbia cordis sui despiciunt Ecclesiam, (Hæretici superbi despiciunt Ecclesiam.) & simplicitatem ejus arbitrantes imperitiam, dicunt: pro lateribus illius, quadris lapidibus atque fortissimis ædificabimus Ecclesias nostras, & pro infructuosis arboribus citoque perituris, cedros sublimissimas extruemus, quas conteret Dominus, & quas justus sub persona impii vidisse se narrat, & non inventum locum earum. (Psal. 36.) Dicit ergo Dominus, quod Rasin, qui interpretatur sapientia sæcularis, cujus Ephraim utebatur auxilio, vertatur contra eum & omnes [a] inimici ejus adversum illum dimicent, & tam ab Oriente, quam ab Occidente expugnetur, & devoraturi sint Israelem toto ore. Pro quibus interpretati sunt LXX. *Et ædificemus nobis turrim: & allidet Deus qui consurgunt contra montem Sion, & inimicos illius dissipabit*. Cupiunt enim & in similitudinem Templi Dei, ædificare sibi templum in Samaria; sed quamvis moverint pedes ab Oriente, & dixerint: *Venite, ædificemus turrim, & faciamus nobis nomen antequam dispergamur*: (Gen. 11.4.) Domino impugnante solvetur, & dissipabitur [b] consensus eorum, & linguæ eorum contra se invicem dividentur, ne consentientes pejores fiant, sed a se invicem destruantur. Quumque ita percussi sint, & ab hostibus devorati, tamen non revertentur ad Dominum: sed adhuc manus illius ad percutiendum parata est, juxta illud quod legimus in Jeremia: *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non recepistis*. (Jer. 2.30.)

Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam incurvantem & depravantem in die una. Longævus & honorabilis, ipse est caput: & Propheta docens mendacium, ipse est cauda. Et erunt qui beatum dicunt populum istum, seducentes, & qui beati dicuntur, præcipitati. Propter hoc super adolescentulis ejus non lætabitur Dominus, & pupillorum illius & viduarum non miserebitur, quia omnis hypocrita est & nequam, & universum os loququtum est stultitiam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Succensa est enim quasi ignis impietas: veprem & spinam vorabit, & succendetur in densitate saltus, & convolvetur in superbia fumi. In ira Domini exercituum contremuit terra, & erit populus quasi esca ignis. Vir fratri suo non parcet, & declinabit ad dextram, & esuriet, & comedet ad sinistram, & non saturabitur: unusquisque carnem brachii sui vorabit. Manasses Ephraim, & Ephraim Manassen, simul ipsi contra Judam. In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. (V. 14. 15. & seqq.) Non solum Dominus hostes Rasin elevabit contra eum, (Jerem. 2.) & inimicos ejus vertet in tumultum, Syriam ab Oriente, & Philisthiim ab Occidente, ut devorent Israel toto ore: sed quia non est reversus ad percutientem se, nec requisivit Dominum exercituum, extendet manum ad percutiendum, ut disperdat de Israel caput, & caudam incurvantem & depravantem, eum videlicet, qui recta pervertit. Qui sit autem caput, ipse interpretatus est, *longævus & honorabilis*. Et qui sit cauda, *Propheta*, inquit, *qui docet mendacium*, id est, pseudopropheta. Dixit de principibus, nunc optimatibus jungit & populum, quod & magistri & discipuli, & eruditi, & vulgus indoctum

[a] Econtrario Vatic. *& omnes amici ejus*: mox quoque *devorant* pro *devoraturi sint*.

[b] Idem *dissipabitur sensus eorum*; unde & *sentientes*, pro *consentientes* habet.

Beati appellati non propter virtutem, sed propter munera.

ctum pariter pareant. Qui enim beatum dicebant populum, seductores sunt: & qui beati appellabantur, non propter virtutem, sed propter munera, præcipitabuntur in mortem. Unde & supra legimus: *Populus meus, qui beatum te dicunt, seducunt te, & semitas pedum tuorum supplantant*. In tali populo nullius personæ miserebitur Deus: non pupilli, non viduæ; quia omnis hypocrita est, aliud simulans, & aliud agens: promittens castitatem, & vivens luxuriose: præferens paupertatem, & replens marsupium. Unde jungit, & dicit: *Et universum os loquutum est stultitiam*. Propter hæc omnia Dominus non cessat irasci, sed adhuc ad percutiendum elevat manum. Et quia ista fecerunt, succendetur quasi ignis impietas, ut non cultum agrum, sed vepres & spinas devoret, nec frugiferas arbores, sed infructuosum saltum, in quo habitant bestiæ, [a] rapiens flamma consumat. Quam ob rem dicitur quod densitas saltus igne supposito, fumi superbia & altitudine convolvatur. Omne enim quod excelsum est, & in sublime consurgens, superbum appellari potest. Pro quo nescio quid volentes LXX. transtulerunt: *& devorabit in circuitu collium omnia*. Unde & ad iram Domini terra contremuit, & populus ignis factus est pabulum, quia tanta fuit in eo crudelitas, ut ne charissimo quidem germanitatis nomini parceret, sed dextram deserens atque contemnens, saturaretur in his quæ sinistra erant: dum voluptatum, & malorum patitur famem, & semper cupit malis pejora sociare. Ipsi quoque Manasses, & Ephraim, qui de uno nati sunt utero, & de eodem parente generati, in tantam rabiem proruperunt, ut hostili odio inter se dissiderent. Legamus Regum, & Paralipomenon volumina, & inveniemus Samariæ inter se bella civilia, dum alii pro aliis Regibus dimicant, & quomodo suis regibus interfectis, in Judæ expugnationem concordent. Secundum Tropologiam, auferet Dominus caput & caudam, majorem pariter ac minorem. Caudam appellans, non homines, sed jumenta, hæreticos esse demonstrat, quæ hoc membro utuntur ad stercora protegeuda, & ad arcenda parva animalia. Et post caput, & caudam incurvantem jungit & depravantem, quod legis præcepta subvertant, & rectam depravent viam. Longævum quoque, [b] quia caput est, & pseudoprophetam qui in cauda ponitur, disperdet, & magistros pariter, & discipulos: alios qui propter munera laudant peccatores: alios qui laudati sua mala non sentiunt, nec agunt pœnitentiam. Propter hoc in juvenibus eorum non lætabitur Dominus: *Væ enim civitati cujus rex adolescens*. Et qui Deum Patrem vel Dominum verum perdiderunt, non impetrabunt misericordiam. Omnis enim hæreticus hypocrita est, aliud agens, & aliud simulans, & quidquid loquitur, licet videatur esse sapientia, tamen stultitia est. Propter hæc extendit manum suam ad puniendum, & omnes impietates eorum, quasi spinas vorax flamma consumet. Et verba absque virtutibus, quæ infructuoso saltui comparantur, involventur fumi superbia. Ad eorum pœnam contremiscet omnis humus, & decepti populi æternis tradentur ardoribus, quia turpis lucri gratia, ne suis quidem parcunt, sed certatim de deceptis populis prædas agunt, relinquentes bona, & in pessimis immorantes. Quumque semper sinistra inveniant, tamen suis numquam satiantur erroribus, vorantes carnem brachii sui, & adversum Ecclesiam pari studio dimicantes. Propter luxuriam, & voluptates, & lucra de populis inter se habent discordiam, ut de una hæresi duæ fiant, & rursum ipsæ dividantur in partes, ut proprios abducant greges & devorent domos viduarum, & mulierum peccatricum, semper discentium, & numquam ad scientiam veritatis pervenientium. In omnibus his non avertetur furor Domini, consumens vitia, atque subvertens; sed quanto illi proficiunt ad peccandum, tanto iste amplius manum suam extendit ad pœnas.

Marginalia: Isa. 3. 12. — Hypocryta qualis? — Quid super verbum appelletur. — Contra hæreticos. — Eccl. 10. 16. — Omnis hæreticus hypocrita. — Hæreses inter se divisæ. — 2. Tim. 3.

Cap. X.

VÆ *qui condunt leges iniquas, & scribentes injustitiam scripserunt, ut opprimerent in judicio pauperes, & vim facerent caussæ humilium populi mei, ut essent viduæ præda eorum, & pupillos diriperent. Quid facietis in die visitationis, & calamitatis de longe venientis? ad cujus confugietis auxilium? & ubi derelinquetis*

[a] Vatic. secunda manu *saviens*, prius erat *sapiens*.
[b] Perperam, atque inutili sensu legunt Martian. aliique *qui captus est*, pro *quia caput est*, quemadmodum ex mss. ad ipsius Hieronymi mentem, atque orationis seriem castigamus.

quetis gloriam vestram? ne incurvemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis. Super omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta. Hæc plerique adhuc contra decem tribus dici arbitrantur, quæ habitabant in Samaria, quod ad priora scelera etiam ista * sociarint. Nobis autem videtur contra judices tribus Judæ, & Jerusalem, Scribas videlicet & δευτερωτὰς, sermo propheticus conclamare, quod adversum legem Dei iniquas scripserint leges, & traditionibus suis subverterint judicii veritatem. Deo enim dicente: *Honora patrem tuum, & matrem:* illi e contrario monuerunt filios parentibus dicere: *Donum quodquumque est ex me, tibi proderit, ne * honorent patrem, & matrem*, & cætera his similia. Propterea autem scripserunt leges pessimas, ut opprimerent pauperes, & humiles populi, ut prædas agerent de viduis, & pupillos diriperent. Qui interrogantur quid facturi sint, quum vel captivitatis, vel judicii dies advenerit, & calamitatis de longe venientis, quæ multo tempore ante prædicta est. Ad cujus, inquit, fugietis auxilium, quum offenderitis Deum, qui verus auxiliator est, & ubi derelinquetis gloriam vestram? Non enim proderunt divitiæ in die furoris, ne vinctos in hostilem terram ducat Assyrius, ne corruatis in prælio. Et ad extremum sicut in superioribus contra Samariam crebro dixerat: *In omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus ejus extenta*, etiam contra Judam loquitur, quod non sit finis * mali eorum extrema captivitas, sed etiam in hostili terra Domini eos gladius persequatur. Juxta Anagogen, omnis hæreticus scribit iniquitatem, ut pauperes & humiles populi decipiat, viduas & pupillos diripiat. Qui enim dives est, de quo legimus: *Redemtio animæ viri propriæ divitiæ*, (1) non sustinet comminationem, non cito ab eis capitur. Pauper autem, & qui humilis est & parvus in populis, cito ab eis scandalizatur. Vidua quoque, quæ virum perdiderit Deum, & pupillus qui patrem amiserit Creatorem, de quo scriptum est: *Deum, qui te genuit, dereliquisti, & oblitus es Dei nutritoris tui*, facile supplantantur. Quid igitur facient in die judicii, quum tantos deceperint, & calamitatis de longe venientis? Sicut enim ad justum virum dicitur, *Prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo*. Et in alio loco: *Regnum Dei intra vos est*. Sic hæreticorum calamitas de longe veniet, multo eis tempore præparata. Ad quem confugient, quum fictum habeant Deum? Cui tradent gloriam suam, quum simulata sint omnia? Nec poterunt evadere vinculum, quo plurimos ligaverunt. Unde & in Visione vallis Sion, quæ Dei altitudine derelicta, & hæretica humilitate decepta est, dicitur de magistris falsi nominis scientiæ: *Omnes principes tui fugerunt, & qui capti sunt, dure ligati sunt:* quodque cum singulis interfectis cadant, & in aliorum nece ipsi pereant, & quum multa patiantur, diesque visitationis advenerit, non sit finis eorum interitus: sed semper sibi impendentem manum Domini pertremiscant. Hucusque contra decem & duas tribus, id est, contra Samariam, & Jerusalem, Dei comminatio est, quæ regnante adhuc Achaz, cepit in populo: de quibus duæ & semis tribus sub eo captæ sunt, & reliquæ sub Ezechia, qui Achaz successit in regnum. Sequens prophetia, contra Assyrios scribitur.

*Væ Assur, virga furoris mei, & baculus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, ut auferat spolia, & diripiat prædam, & ponat illum in conculcationem quasi lutum platearum. Ipse autem non sic arbitratus est, & cor ejus non ita æstimavit, sed ad conterendum erit cor ejus, & ad internecionem gentium plurimarum. Dicit enim, numquid non principes mei simul reges sunt? Numquid non ut Charcamis sic * Chalanno, & ut Arphad sic: Emath, numquid non ut Damascus sic Samaria? Quomodo invenit manus mea regna idoli, sic & simulacra eorum de Jerusalem, & de Samaria. Numquid non sicut feci Samariæ, & idolis ejus, sic faciam Jerusalem, & simulacris ejus?* [a] Ponamus in hoc loco translationem LXX. qui ab hebraico discordat in plurimis. LXX. *Væ Assyriis: virga furoris mei ipse est in manibus eorum, iram meam in gentem iniquam mittam, & populo meo præcipiam, ut faciat spolia, & præ-*

Margin notes: * al. rasociarent. — Traditionibus suis Scribæ subvertebant Dei legem. — Exod. 20. 12. — Matth. 15. 5. 6. & Marc. 7. 11. — * al. honorarent. — Prov. 11. 4. — * al. malitia — Prov. 13. 8. — (1) Contra hæreticos. — Deut. 32. 18. — Rom. 10. 8. — Luc. 17. 21. — Isa. 22. 3. — 2. Reg. 16. 17. — V. 5. 6. & seqq. — * al. Chalan & Arphat. — a

A B C D E

(1) Coniicit Victorius amovendam negandi particulam, legendumque *qui autem dives est, sustinet comminationem*.

a Isthæc, *Ponamus in hoc loco* &c. usque *in plurimis* verba quæ Martianæus ad finem Septuagintaviralis interpretationis male distulerat, huc ad finem mss. postliminio reduximus.

prædam, & conculcet civitates, & ponat eas in pulverem: ipse autem non sic cogitavit, & non ita arbitratus est; sed ut conterat, mens ejus, & disperdat gentes plurimas. Quod si dixerint ei: Tu solus es princeps, respondebit: Non tuli regionem quæ est supra Babylonem, & Chalane, ubi turris ædificata est. Tuli autem Arabiam, & Damascum, & Samariam: sicut has tuli, sic omnia regna capiam. Ululate sculptilia in Jerusalem, & Samaria, sicut enim feci Samariæ, & idolis ejus, sic faciam Jerusalem & simulacris illius. Primum sciendum est quod in Hebraico non habet Chalane, sed CHALANNO. Ultima enim nominis hujus litera non est JOD, ut illi putaverunt, sed VAU, quæ literæ sola inter se distant magnitudine. Turris autem ædificata est in campo Sennaar, in quo erant * Arec, Acad, & Chalanne, & Babylon, quæ ex confusione linguarum nomen accepit. Arabia autem non habetur in Hebræo, sed Emath, quam Syri usque hodie Epiphaniam vocant. *Ululate* quoque *sculptilia in Jerusalem*, de suo addiderunt. Quodque supra scriptum est: *Si dixerint ei, tu solus es princeps, respondebit, non tuli regionem* illam, & illam, sed *tuli Arabiam, & Damascum, & Samariam*, hunc suggerit sensum: Quum inquit, dixerint Assyrio qui capti sunt, tu princeps es omnium, ille adhuc infirmum se esse sentiens, * respondebit: Quomodo me vocatis principem, quum tantum Arabiam, & Damascum, & Samariam ceperim, & longe positas nationes trans Babylonem, necdum meæ subdiderim potestati? Quo modo autem Arabiam cepi, Damascum, & Samariam, sic omnia mihi regna substernam. Transeamus ad Hebraicum, & quid nobis videatur, breviter annotemus. *Væ Assyrio*, id est, Sennacherib, quia ipse est virga, & baculus furoris mei, in manu enim ejus indignatio mea, & per illum percutiam gentem fallacissimam, quæ inter me semper & idola claudicavit, quæ præcepta mea se facturam esse mentita est, & contra populum furoris mei ipsi præcipiam, ut spoliet eum atque prædetur, & redigat in pulverem, & conculcet quasi lutum platearum, id est, ut percutiat eum, & non interficiat, ut vulneret, & non animam auferat. Ipse autem modum iracundiæ meæ egressus est, & non solum contra Israel, ad quem directus fuerat, sed in gentes plurimas debacchatus est, ut omnia per circuitum regna contereret, & usque ad internecionem gentium plurimarum illius mucro sæviret. Erectus enim in superbiam, hæc ausus est dicere: Duces mei aliarum gentium reges sunt, & mihi subjecti, cunctis nationibus imperabunt. Quomodo cepi Charcamis, sic cepi & Chalanno: quomodo Arphad, sic obtinui & Emath, quomodo Damascum, sic mihi subjeci & Samariam. Quomodo cætera regna, quæ idolorum cultui serviebant, meis subjeci pedibus, sic & Jerusalem, & Samariam, in qua eadem idola sunt, meæ subjiciam potestati. Quomodo cepi Samariam cum idolis suis, sic & Jerusalem capiam, quia eosdem veneratur deos. Pro Charcamis autem LXX. addentes de suo, *regionem trans Babylonem* interpretati sunt, *& Chalane ubi ædificata est turris*, Arphad penitus relinquentes. Possumus autem juxta translationem eorum, & Tropologiæ, dummodo pia sit, libertatem, ex eo quod ait, *& populo meo præcipiam, ut faciat spolia & prædam, & conculcet civitates, & ponat eas in pulverem*, etiam hoc dicere, quod quotidie populo suo præcipiat Dominus, ut adversariorum civitates quæ eriguntur contra scientiam Dei, & hæreticorum nimio labore constructæ sunt, in pulverem redigat, & nihil esse demonstret. Qui intelligens infirmitatem cordis humani, & quod mortali carne circumdatus, non possit perfectam virtutum habere victoriam, nec omnes gentes capere, licet eum alii admirentur, & dicant: *Tu solus es princeps*, respondebit eis: Multa sunt quæ destruere debeo, & adhuc destruere non potui: scio quod nesciam. Et quamquam multa adversariorum argumenta superaverim: tamen sunt pleraque, quæ adhuc superanda sunt. Simulque spe futurorum ex his, quæ superavit, etiam cæterorum sibi victoriam repromittit. Jubentur autem ululare simulacra Jerusalem, & Samariæ: non ipsa quæ ficta sunt: sed hi qui ea finxerunt: μετωνυμικῶς hi qui fecerunt, per ea quæ facta sunt: ut non solum hi qui in hæresibus idola fabricati sunt, sed qui in Ecclesia per ignorantiam defendunt pro veritate mendacium, ululatu & pœnitentia se errasse testentur.

V. 12. 13 & 14. *Et erit quum compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion, & in Jerusalem*

Marginalia: כלנו ׳ ו — * al. *Arce*. — *Genes.* 11. — Emath Syri vocabant Epiphaniam. — LXX. addiderunt de suo. — * al. *respondit*. — Inter Idola & Deum semper claudicavit Israel. — LXX. addunt de suo. — Tropologiæ libertas debet esse pia. — In Ecclesia defendunt aliqui mendacium pro veritate.

A B C D E

lem, visitabo super fructum magnifici cordis regis Assur, & super gloriam altitudinis oculorum ejus. Dixit enim, in fortitudine manus meæ feci, & in sapientia mea intellexi, & abstuli terminos populorum, & principes eorum deprædatus sum, & detraxi quasi potens in sublimi residentes; & invenit quasi nidum manus mea fortitudinem populorum; & sicut colliguntur ova, quæ derelicta sunt: sic universam terram ego congregavi, & non fuit qui moveret pennam, & aperiret os, atque ganniret. LXX. pro *fructu*, *sensum*, vel *mentem magnam* interpretati sunt. Post captivitatem Samariæ, & Assyriorum victoriam, & comminationem adversum Jerusalem, quia simulachra imitata Samariæ, simili sit ferienda sententia; nunc adversum ipsum Assyrium qui elatus est in superbiam, & suæ fortitudinis putavit esse quod vicit, Propheta loquitur. Dixit enim Assyrius, cordis tumore se jactans, quod in fortitudine manus suæ, cunctas vicerit nationes, & incredibili sapientia omnium possederit terminos. Et juxta LXX. tantæ potentiæ fuerit, ut bellatorum hominum urbes funditus subruerit, totumque orbem quasi nidum apprehenderit, & quasi derelicta ova a matribus, in suam prædam verterit. Et quia semel metaphoram ab avibus, nido & ovis sumserat, servavit in reliquis, ut diceret: *Non fuit qui moveret pennam, & aperiret os, atque ganniret.* Tantus, inquit, terror fuit fortitudinis meæ atque victoriæ, ut ne fletum quidem & gemitum victi libere proderent. Sunt qui hæc generaliter contra regnum Assyriorum dici arbitrentur, quod postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion & in Jerusalem, hoc est, postquam subversa fuerit Jerusalem, Assyriorum imperium destruatur. Mihi autem ex his quæ sequuntur, proprie contra Sennacherib regem Assyriorum videtur comminatio. Quod autem ait: *postquam compleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion & in Jerusalem*, non subversionem urbis significat, sed obsidionem, quando venit Rabsaces dux Sennacherib, [a] & ea fecit quæ in posterioribus idem Propheta commemorat. Secundum Tropologiam, quum Samaria & Jerusalem Domini iram sustinuerint, & in fabricatione idolorum errasse se senserint: tunc destruetur sensus magnus, * Assyrius, qui in tantam contra Dominum inflatus est superbiam, ut sapientiæ suæ estimaverit cuncta cessura, & quævis excelsa dogmata, & dialectica arte munita, concutienda, & penitus destruenda: intantum ut in similitudinem pullorum avium, non valeant in sublime consurgere, & necdum animata insensibilia esse atque torpentia, quod ovorum demonstrat exemplum, & ne mutire quidem, & commovere linguam contra rationem & fortitudinem sui sermonis audire.

a Isai. 36. 17.

* al. Assyriorum.

V. 15. *Numquid gloriabitur securis contra eum qui secat in ea, aut exaltabitur serra contra eum a quo trahitur? Quomodo si elevetur virga contra levantem se, & exaltetur baculus, qui utique lignum est.* Contra Sennacherib, sive ut multi putant, Nabuchodonosor gloriantem atque dicentem: *In fortitudine manus meæ feci, in sapientia mea intellexi*, & reliqua, sauctus Propheta respondit [b] O stultissime mortalium, Dei iram, tuam putas esse sapientiam, & illius jussionem ad tuam refers fortitudinem? Quomodo si securis glorietur contra eum qui securim tenet, & serra contra illum a quo trahitur, & dicant, cuncta opera quæ per securim, & serram fiunt, sua arte perfecta. Et si elevet quispiam virgam, & exaltet baculum ad percutiendum quem voluerit, & ipsa virga ac baculus glorientur, & dicant a se percussum esse qui percussus est: sic & tu quum organum Dei fueris voluntatis, erigeris in superbiam, & cuncta quæ geruntur, tuæ gloriaris esse virtutis. Quidquid autem Assyrio dicitur, & ad hæreticorum superbiam, & ad diabolum referri potest, qui securis, & serra, & virga in Scripturis appellatur, eo quod per illum infructuosæ arbores succidantur, & dividantur, atque ferretur incredulorum duritia, & percutiantur virga qui non recipiunt disciplinam. Hæretici quoque quorum os in cælum ponitur, & lingua eorum pertransit in terram, & sensu quem a Deo in bonam partem acceperunt, abutuntur in contrarium atque perversum, ut loquantur contra eum a quo conditi sunt,

Contra hæreticorum superbiam

Diabolus securis & serra.

Psal. 72.

a Antea erat *& in ea fecit &c.*

b Græca sunt Eusebii Ὦ πάντων ἀφρονέστατε, οὐ συνορᾷς, ὅτι οὔτε πέλυξ ἑαυτὸν ποτὲ κινήσειεν ἐπὶ κόπῳ ξύλου, μὴ ἑτέρου ἐνεργοῦντος, οὔτε πρίων διέλοι· &c. quæ in rem suam Hieron. transtulit.

ſunt, & linguæ miniſterium, quo laudandus eſt Dominus, vertant in blaſphemiam.

V.16.17. & ſeqq. * al. gloria. *Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem, & ſubtus * gloriam ejus ſuccenſa ardebit quaſi combuſtio ignis. Et erit lumen Iſrael in igne, & ſanctus ejus in flamma: & ſuccendetur & devorabitur ſpina ejus, & vepres in die una. Et gloria ſaltus ejus, & Carmeli ejus ab anima uſque ad carnem conſumetur, & erit terrore profugus, & reliquiæ ligni ſaltus ejus præ paucitate numerabuntur, & puer ſcribet eos.* Quia iſta feciſti, & loquutus es quæ ſupra narravi, propterea mittet

Iſai. 37. Dominus Angelum ſuum, & una nocte centum octoginta quinque millia de tuo morientur exercitu; ita ut potentiſſimi quique, quos pingues appellat, redigantur in tenuitatem & in nihili: & ſicut Hebræi tradunt, illæſis veſtibus Aſſyriorum, corpora occulto crementur ardore; tunc lumen Iſrael & Sanctus, hoc eſt, Angelus, erit in igne & in flamma, & omnes ſpinæ ac

Aſſyriorum corpora cremata, illæſis veſtibus. vepres Aſſyriorum, id eſt, malitia conſumetur, non longo tempore, ſed uno die atque momento. Et quomodo ſaltus & Carmelus, qui eſt mons in Galilæa nemoribus conſitus, ſuppoſito igne velociter concrematur: ſic ab anima uſque ad carnem omnis Aſſyrii gloria conſumetur. Tunc ſpoliatus exercitus fugiet, quod idem in conſequentibus Propheta teſtatur, & de tam innumerabili multitudine quæ Carmelo & ſaltui comparata eſt, ad tantam veniet paucitatem, ut puer parvulus eos

De exercitu Aſſyriorum decem tantum remanſerunt. poſſit numerare & deſcribere. Tradunt enim Hebræi, decem tantum de ejus exercitu remanſiſſe; noſtrorum quidam volunt hunc regem typum eſſe adverſariæ fortitudinis. Et quomodo in

Daniel. 10. Daniele legimus principes regni Perſarum, & regni Medorum, & regni Græcorum, ſic & principem eſſe Aſſyriorum, qui propter ſuperbiam ſenſus magnus vocetur, & in die judicii gehennæ tradatur ardoribus, quæ præparata eſt diabolo & angelis ejus. Et lumen Iſrael & ſanctum, hoc eſt, ipſum Dominum ſuccendere vepres ac ſpinas Aſſyrii, omnemque illius potentiam & innumerabiles populos ad nihili deducendos. Tunc eum timore perterritum, quaſi colubrum tortuoſum & fugitivum, imminentes pœnas velle vitare. Qui autem de ſaltu &

A confuſione ejus ligniſque perituris potuerint evadere, eos dignos exiſtere, qui numerentur & deſcribantur a puero, cujus principatus in humeris ejus eſt. Hoc ipſum & ad hæreticos referri poteſt: quod poſtquam Eccleſiaſtica doctrina illuxerit, & omnes eorum decipulæ patuerint, tunc ad tantam veniant ſolitudinem, ut de ſaltu & infructuoſis arboribus & innumerabili eorum multitudine, quam hæretica *Decipulæ hæreticorum.*

B fraude deceperant, vix pauci reſideant qui eorum ſequantur errorem. Pro eo quod nos vertimus, *mittet Dominus in pinguibus ejus tenuitatem*, LXX. tranſtulerunt, *mittet Dominus in honorem tuum ignominiam*. Et pro eo quod nos diximus: *& ſanctus ejus in flamma*, illi verterunt: *& ſanctificabit eum in igne*: per quod quidam intelligi volunt pœnas atque tormenta ad hoc adhiberi peccatoribus, ut divino igne purgen- *Pœnæ immittuntur peccatoribus, ut igne purgentur.*

C tur. Quodque nos diximus: *Et gloria ſaltus ejus, & Carmeli ejus:* Illi interpretati ſunt: *Extinguentur montes, & colles, & ſaltus*, quo omnis Aſſyriorum claritas & ſuperbia, & multitudo humilietur extincta.

*Et erit in die illa, non adjiciet reſiduum Iſrael, & hi qui ſalvati fuerint de domo Jacob, inniti ſuper eo qui * percutit eos, ſed innitetur ſuper Dominum ſanctum Iſrael in veritate. Reliquiæ convertentur,* V.20.21. & ſeqq. * al. percutiet.

D *reliquiæ inquam Jacob, ad Dominum fortem. Si enim fuerit populus tuus Iſrael quaſi arena maris, reliquiæ convertentur ex eo. Conſummatio abbreviata inundabit juſtitiam. Conſummationem enim & abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ.* Ubi in Græco dicitur: *Convertentur reliquiæ Jacob ad Deum fortem*, pro Deo forti, in Hebræo ſcriptum habet EL GIBBOR, אל גבור duo nomina de ſex nominibus, quibus

E parvulum puerum & filium, qui datus eſt nobis, ſupra legimus appellatum. Et pro eo quod ſcriptum eſt: *Reliquiæ convertentur*, pro eo dicitur in Hebræo numero ſingulari, *quod reliquum eſt convertetur*, id eſt, τὸ ὑπόλειμμα ἐπιςρέψει, in Hebræo ſcribitur SAR JASUB. Et ex hac occaſione ſermonis putant Jaſub filium Iſaiæ in ſignum ſalvandi ex Iſrael populi, præceſſiſſe. Quando ergo lumen Iſrael, & ſanctus Carmeli ſaltus vepreſque conſumſerit, & rex Aſſyrius cum paucis fugerit: tunc reſidui Iſrael, qui cum Ezechia principe captis cæteris Judææ urbibus שאר ישוב

bibus obsidebantur in Jerusalem, nequaquam confident in Assyrio: sicut nunc faciunt sub Achaz rege, qui misit nuntios ad regem Assyriorum dicens: *Servus tuus ego sum, ascende & libera me de manu regis Syriæ, & de manu regis Israel, qui consurrexerunt adversum me:* quando tulit aurum & argentum, quod inventum est in thesauris domus Domini, & in domo regia, & misit regi Assyriorum munera, audivitque eum rex Assyrius, & venit in Damascum, & cepit eam, & transtulit, & Rasin interfecit: sed liberati ab ipso Assyrio percussore, qui prius amicus, & postea hostis exstiterat, innitentur atque confident super Dominum sanctum Israel, nequaquam falso, ut sub prioribus fecerant regibus, sed in veritate. Quod sub Ezechia factum legimus: ita ut idolis derelictis, [a] converterentur ad cultum Dei. Et quia dixerat reliquias esse salvandas, transit ad posteriora tempora, & plenam salvationem futuram dicit esse sub Christo. Quod & Apostolus Paulus intelligens scribit ad Romanos: *Isaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ salvæ fient. Verbum enim consumens & brevians in æquitate, quia verbum breviatum faciet Dominus super terram.* Et sicut dixit Isaias: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & Gomorræ similes fuissemus.* Ubi ergo tanti viri præcedit auctoritas, cesset alia omnis interpretatio. Et revera si legamus Josephum, & quanta hominum in Jerusalem, & in Judæa fuerit multitudo, quando passus est Dominus; intelligimus vix paucos in Apostolis & Apostolicis viris ex Judæis esse * salvatos. Abbreviatus autem atque perfectus sermo Evangelicus est, qui pro cunctis laciniosæ Legis cæremoniis, dedit præceptum brevissimum dilectionis & fidei, ut quod nobis fieri noluerimus, ne fecerimus alteri. Unde & Dominus in Evangelio: *In his*, inquit, *duobus mandatis pendet omnis Lex & Prophetæ.* Nonnulli hoc capitulum ad illa tempora referunt, quando sub Zorobabel filio Salatiel, & Jesu filio Josedec, & Esdra, & Neemia quædam pars populi reversa est in Judæam. Quibus respondebimus, non eos servare ordinem historiæ, maxime quum ea quæ sequuntur, non adversum Babylonios, quorum rex Nabuchodonosor fuit; sed adversum Sennacherib regem dicantur Assyriorum.

*4. Reg. 16, 7. — Rom. 9. — Isai. 1, 9. — Joseph lib. 10. cap. 2. — * al. salvandos. — Sermo Evangelicus abbreviatus. — Mat. 22, 40.*

Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere, populus meus habitator Sion ab Assur, in virga percutiet te, & baculum suum levabit super te in via Ægypti. Adhuc enim paululum modicumque, & consummabitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellum, juxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam suam super mare, & levabit eam in via Ægypti. Et erit in die illa: auferetur onus ejus de humero tuo, & jugum ejus de collo tuo, & computrescet jugum a facie olei. Pro *petra*, quod juxta Hebraicum interpretatus est Aquila, Symmachus, & Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum SUR OREB. Pro quo LXX. interpretati sunt, *locum tribulationis*: de quo in suo dicemus loco. Difficile inquit, tibi videtur, o habitator Sion, ut cunctis in circuitu ab Assyrio gentibus subjugatis, tu solus de ejus manibus libereris. Ausculta quæ dico: noli timere populus meus, quod Assur vincente capiaris. Licet enim anno quarto decimo regis Ezechiæ ascensurus sit Sennacherib rex Assyrius super omnes civitates [b] Judæ munitas, ut capiat eas, & missurus Rabsacen, qui obsessum in Jerusalem populum terreat; tamen hoc scire debes, quod non te gladio sed virga percussurus sit, & pergens contra Taracham regem Æthiopiæ, & Ægyptios ac mare Rubrum per viam Ægypti baculum tantum suum elevet contra te, & ferire non possit. Adhuc enim paululum, & reversus de Ægypto cum infinita exercitus multitudine, atque obsidere te cupiens, statim mea indignatione ferietur, & flagellum illud, quod quondam adversum Madianitas sub Gedeone, qui altero nomine vocabatur Jerobaal, suscitavi: quando Oreb & Zebee principes Madianitarum occisi sunt super petram durissimam, id est, silicem, quæ Hebraice appellatur SUR ita ut ex petra & ex rege, qui in ea occisus est, locus *petræ Oreb* nomen acce-

V. 24. 25. & seqq. — צור עורב — 4. Reg. 18. — Judic. 7. Gedeon dictus Jerobaal. — צור

[a] Prius erat *convertentur*. Ejusmodi alia, de quibus nihil fere Lectorem interest monuisse, taciti passim emendamus ope mss.

[b] Vatic. *civitates Judaa munitas, & capiet eas.*

ſunt, & linguæ miniſterium, quo laudandus eſt Dominus, vertant in blaſphemiam.

V. 16. 17. & ſeqq. * al. gloria. *Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem, & ſubtus * gloriam ejus ſuccenſa ardebit quaſi combuſtio ignis. Et erit lumen Iſrael in igne, & ſanctus ejus in flamma: & ſuccendetur & devorabitur ſpina ejus, & vepres in die una. Et gloria ſaltus ejus, & Carmeli ejus ab anima uſque ad carnem conſumetur, & erit terrore profugus, & reliquiæ ligni ſaltus ejus præ paucitate numerabuntur, & puer ſcribet eos.* Quia iſta feciſti, & loquutus es quæ ſupra narravi, propterea mittet Dominus Angelum ſuum, & una nocte centum octoginta quinque millia de tuo morientur exercitu; ita ut potentiſſimi quique, quos pingues appellat, redigantur in tenuitatem & in nihili: & ſicut Hebræi tradunt, illæſis veſtibus Aſſyriorum, corpora occulto crementur ardore; tunc lumen Iſrael & Sanctus, hoc eſt, Angelus, erit in igne & in flamma, & omnes ſpinæ ac vepres Aſſyriorum, id eſt, malitia conſumetur, non longo tempore, ſed uno die atque momento. Et quomodo ſaltus & Carmelus, qui eſt mons in Galilæa nemoribus conſitus, ſuppoſito igne velociter concrematur: ſic ab anima uſque ad carnem omnis Aſſyrii gloria conſumetur. Tunc ſpoliatus exercitus fugiet, quod idem in conſequentibus Propheta teſtatur, & de tam innumerabili multitudine quæ Carmelo & ſaltui comparata eſt, ad tantam veniet paucitatem, ut puer parvulus eos poſſit numerare & deſcribere. Tradunt enim Hebræi, decem tantum de ejus exercitu remanſiſſe; noſtrorum quidam volunt hunc regem typum eſſe adverſariæ fortitudinis. Et quomodo in Daniele legimus principes regni Perſarum, & regni Medorum, & regni Græcorum, ſic & principem eſſe Aſſyriorum, qui propter ſuperbiam ſenſus magnus vocetur, & in die judicii gehennæ tradatur ardoribus, quæ præparata eſt diabolo & angelis ejus. Et lumen Iſrael & ſanctum, hoc eſt, ipſum Dominum ſuccendere vepres ac ſpinas Aſſyrii, omnemque illius potentiam & innumerabiles populos ad nihili deducendos. Tunc eum timore perterritum, quaſi colubrum tortuoſum & fugitivum, imminentes pœnas velle vitare. Qui autem de ſaltu &

Iſai. 37.

Aſſyriorum corpora cremata, illæſis veſtibus.

De exercitu Aſſyriorum decem tantum remanſerunt.

Daniel. 10.

A confuſione ejus ligniſque perituris potuerint evadere, eos dignos exiſtere, qui numerentur & deſcribantur a puero, cujus principatus in humeris ejus eſt. Hoc ipſum & ad hæreticos referri poteſt: quod poſtquam Eccleſiaſtica doctrina illuxerit, & omnes eorum decipulæ patuerint, tunc ad tantam veniant ſolitudinem, ut de ſaltu & infructuoſis arboribus & innumerabili eorum multitudine, quam hæretica B fraude deceperant, vix pauci reſideant qui eorum ſequantur errorem. Pro eo quod nos vertimus, *mittet Dominus in pinguibus ejus tenuitatem*, LXX. tranſtulerunt, *mittet Dominus in honorem tuum ignominiam*. Et pro eo quod nos diximus: *& ſanctus ejus in flamma*, illi verterunt: *& ſanctificabit eum in igne*: per quod quidam intelligi volunt pœnas atque tormenta ad hoc adhiberi peccatoribus, ut divino igne purgen- C tur. Quodque nos diximus: *Et gloria ſaltus ejus, & Carmeli ejus:* Illi interpretati ſunt: *Extinguentur montes, & colles, & ſaltus*, quo omnis Aſſyriorum claritas & ſuperbia, & multitudo humilietur extincta.

Decipulæ hæreticorum.

Pœnæ immittuntur peccatoribus, ut igne purgentur.

V. 20. 21. & ſeqq. * al. percutiet. *Et erit in die illa, non adjiciet reſiduum Iſrael, & hi qui ſalvati fuerint de domo Jacob, inniti ſuper eo qui * percutit eos, ſed innitetur ſuper Dominum ſanctum Iſrael in veritate. Reliquiæ convertentur,* D *reliquiæ inquam Jacob, ad Dominum fortem. Si enim fuerit populus tuus Iſrael quaſi arena maris, reliquiæ convertentur ex eo. Conſummatio abbreviata inundabit juſtitiam. Conſummationem enim & abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ.* Ubi in Græco dicitur: *Convertentur reliquiæ Jacob ad Deum fortem*, pro Deo forti, in Hebræo ſcriptum habet EL GIBBOR, אל גבור duo nomina de ſex nominibus, quibus E parvulum puerum & filium, qui datus eſt nobis, ſupra legimus appellatum. Et pro eo quod ſcriptum eſt: *Reliquiæ convertentur*, pro eo dicitur in Hebræo numero ſingulari, *quod reliquum eſt convertetur*, id eſt, τὸ ὑπόλειμμα ἐπιςρέψει, in Hebræo ſcribitur SAR JASUB. Et ex hac occaſione ſermonis שאר ישוב putant Jaſub filium Iſaiæ in ſignum ſalvandi ex Iſrael populi, præceſſiſſe. Quando ergo lumen Iſrael, & ſanctus Carmeli ſaltus vepreſque conſumſerit, & rex Aſſyrius cum paucis fugerit: tunc reſidui Iſrael, qui cum Ezechia principe captis cæteris Judææ urbibus

bibus obsidebantur in Jerusalem, nequaquam confident in Assyrio: sicut nunc faciunt sub Achaz rege, qui misit nuntios ad regem Assyriorum dicens: (4. Reg. 16. 7.) *Servus tuus ego sum, ascende & libera me de manu regis Syriæ, & de manu regis Israel, qui consurrexerunt adversum me:* quando tulit aurum & argentum, quod inventum est in thesauris domus Domini, & in domo regia, & misit regi Assyriorum munera, audivitque eum rex Assyrius, & venit in B Damascum, & cepit eam, & transtulit, & Rasin interfecit: sed liberati ab ipso Assyrio percussore, qui prius amicus, & postea hostis exstiterat, innitentur atque confident super Dominum sanctum Israel, nequaquam falso, ut sub prioribus fecerant regibus, sed in veritate. Quod sub Ezechia factum legimus: ita ut idolis derelictis, [a] converterentur ad cultum Dei. Et quia dixerat reliquias esse salvandas, transit C ad posteriora tempora, & plenam salvationem futuram dicit esse sub Christo. Quod & Apostolus Paulus intelligens scribit ad Romanos: (Rom. 9.) *Isaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ salvæ fient. Verbum enim consumens & brevians in æquitate, quia verbum breviatum faciet Dominus super terram.* Et sicut dixit Isaias: (Isai. 1. 9.) *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti D essemus, & Gomorræ similes fuissemus.* Ubi ergo tanti viri præcedit auctoritas, cesset alia omnis interpretatio. Et revera si legamus Josephum, (Joseph lib. 10. cap. 2.) & quanta hominum in Jerusalem, & in Judæa fuerit multitudo, quando passus est Dominus; intelligimus vix paucos in Apostolis & Apostolicis viris ex Judæis esse * salvatos. (* al. salvandos.) Abbreviatus autem atque perfectus sermo Evangelicus est, (Sermo Evangelicus abbreviatus.) qui pro cunctis laciniosæ Legis E cæremoniis, dedit præceptum brevissimum dilectionis & fidei, ut quod nobis fieri noluerimus, ne fecerimus alteri. Unde & Dominus in Evangelio: (Mat. 22. 40.) *In his, inquit, duobus mandatis pendet omnis Lex & Prophetæ.* Nonnulli hoc capitulum ad illa tempora referunt, quando sub Zorobabel filio Salatiel, & Jesu filio Josedec, & Esdra, & Neemia quædam pars populi reversa est in Judæam. Quibus respondebi-

A mus, non eos servare ordinem historiæ, maxime quum ea quæ sequuntur, non adversum Babylonios, quorum rex Nabuchodonosor fuit; sed adversum Sennacherib regem dicantur Assyriorum.

Propter hoc hæc dicit Dominus Deus exercituum: Noli timere, populus meus habitator Sion ab Assur, in virga percutiet te, & baculum suum levabit super te in via Ægypti. Adhuc enim paululum modicumque, & consummabitur indignatio mea, & furor meus super scelus eorum. Et suscitabit super eum Dominus exercituum flagellum, juxta plagam Madian in petra Oreb, & virgam suam super mare, & levabit eam in via Ægypti. Et erit in die illa: auferetur onus ejus de humero tuo, & jugum ejus de collo tuo, & computrescet jugum a facie olei. (V. 24. 25. & seqq.) Pro *petra*, quod juxta Hebraicum interpretatus est Aquila, Symmachus, & Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum SUR OREB. (צור עורב) Pro quo LXX. interpretati sunt, *locum tribulationis*; de quo in suo dicemus loco. Difficile inquit, tibi videtur, o habitator Sion, ut cunctis in circuitu ab Assyrio gentibus subjugatis, tu solus de ejus manibus libereris. Ausculta quæ dico: noli timere populus meus, quod Assur vincente capiaris. Licet enim anno quarto decimo regis Ezechiæ ascensurus sit Sennacherib rex Assyrius (4. Reg. 18.) super omnes civitates [b] Judæ munitas, ut capiat eas, & missurus Rabsacen, qui obsessum in Jerusalem populum terreat; tamen hoc scire debes, quod non te gladio sed virga percussurus sit, & pergens contra Taracham regem Æthiopiæ, & Ægyptios ac mare Rubrum per viam Ægypti baculum tantum suum elevet contra te, & ferire non possit. Adhuc enim paululum, & reversus de Ægypto cum infinita exercitus multitudine, atque obsidere te cupiens, statim mea indignatione ferietur, & flagellum illud, quod quondam adversum Madianitas sub Gedeone, (Judic. 7. Gedeon dictus Jerobaal.) qui altero nomine vocabatur Jerobaal, suscitavi: quando Oreb & Zebee principes Madianitarum occisi sunt super petram durissimam, id est, silicem, quæ Hebraice appellatur SUR (צור) ita ut ex petra & ex rege, qui in ea occisus est, locus *petræ Oreb* nomen

 acce-

[a] Prius erat *convertentur*. Ejusmodi alia, de quibus nihil fere Lectorem interest monuisse, taciti passim emendamus ope mss.

[b] Vatic. *civitates Judaa munitas, & caperet eas.*

acceperit. Levabit ergo virgam suam
super mare Rubrum pergens adversus
Æthiopes, & levabit revertens ad te
per viam Ægypti: sed statim ut de
Ægypto venerit, auferetur onus de hu-
meris tuis & jugum imperii ejus, ac
servire desistes. Quod jugum, id est,
potentia Assyrii, a facie olei, idest,
Dei misericordiæ computrescet. Possu-
mus autem hoc quod dixit: *In virga
percutiet te, & baculum suum levabit
super te in via Ægypti:* Et rursum:
*Et virgam suam super mare, & levabit
eam in via Ægypti*: etiam sic intelli-
gere, quod idcirco percusserit pluri-
mos de tribu Juda, & in circuitu
regni Jerusalem ceperit civitates, quia
non in Deo, sed in Ægyptiis habue-
rint fiduciam. Unde & Rabsaces ex-
4. Reg. 18. 21. probrat eis dicens: *Ecce confidis super
baculum arundineum confractum super
Ægyptum. Cui si innixus fuerit homo,
intrabit in manum ejus, & perforabit
eam*: sic Pharao rex Ægypti omnibus
qui confidunt in eo. Historia Madia-
Judic. 7. nitarum in Judicum libro scripta est,
Ps. 82. 12. quam & in Psalmo legimus: *Pone prin-
cipes eorum sicut Oreb, & Zeb, & Ze-
bee, & Salmana*. Errant ergo qui putant
illud significari tempus, quando in li-
Num. 25. bro Numerorum Madianitæ cæsi refe-
runtur ab Israel [a] a deserto Sur usque
ad montem Dei Oreb: quæ aliis apud
Hebræos scribuntur literis, quum eo
tempore non fuerint in monte Oreb,
sed in solitudine Sethim. Juxta Ana-
gogen præcipitur populo in Ecclesia
commoranti, ne timeat adversarios,
qui ad pugnandum semper parati sunt,
& multa disputatione sua animas sub-
verterunt. Ideo enim eos contra po-
pulum Dei pauxillum accipere pote-
statem, & non tam gladio percutere
quam virga, id est, non occidere, sed
minari, quia in via ambulaverint Æ-
gypti, & non in Domino sint confisi.
Quum autem ad Deum reversi fuerint,
& reliquerint iter Ægypti, tunc fla-
gellum Dei judicio suscitandum con-
tra adversarios. *Madian* enim interpre-
tatur *ex judicio*: ut spiritu oris ejus, &
oleo misericordiæ jugum hostium com-
putrescat.

℣. 28. 29. & seqq. *Veniet in Aioth, transibit in Magron:
apud Machmas commendabit vasa sua.
Transierunt cursim Gabee sedes nostra* (si-
ve ut alibi scriptum reperimus: *mansio-*
A *ne manserunt*) *obstupuit Rama, Gaba Sau-
lis fugit. Hinni voce tua, filia Gallim,
attende Laisa, paupercula Anathoth: mi-
gravit Medemena: habitatores Gebim con-
fortamini. Adhuc dies est, ut in Nob ste-
tur: agitabit manum suam super montem
filiæ Sion, collem Jerusalem*. LXX. *Veniet
enim in civitatem Aggai, & transibit in
Mageddo: & in Machmas ponet vasa sua:
& transibit vallem, & veniet in Aggai.
Timor apprehendet Rama civitatem Saul:*
B *fugiet filia Gallim: attende Laisa: audie-
tur in Anathoth: obstupuit Medemena, &
habitatores Gebim. Consolamini hodie in
via, ut maneat: consolamini montem fi-
liæ Sion, & collem Jerusalem*. Multum
in hoc loco LXX. ab Hebraico discre-
pant: quam ob rem utramque Editio-
nem posuimus, ut quid nobis videatur
in singulis, Christo, si * meruerimus, * al. meruimus.
inspirante, dicamus. Describit sermo
propheticus Assyrii iter pompamque re-
C deuntis de Ægypto Jerusalem, & quan-
to strepitu quantoque cursu ad oppu-
gnandum eam veniet. Et primum, in-
quit, veniet in * Aioth, ubi præ festi- * al. Aiath
natione nimia nolens manere, transibit
in Magron, tantamque capiendæ urbis
habebit fiduciam, ut apud Machmas
commendet sarcinas suas, quasi cito
subversa urbe, rediturus: quibus depo-
sitis, transibit eam cursim, & in Ga-
bee habebit diversorium: quo paululum
D ibidem subsistente, ut lassum refoveat
exercitum, Rama urbs vicina terrebi-
tur: Gaba Saulis quondam civitas fu-
giet. Tunc & filia Gallim, quæ He-
braice dicitur BETH GALLIM, ita בת גלים
ejulabit, ut equorum arbitreris hinni-
tum. Unde, o Laisa, & *paupercula*, vel
obediens, sive *humilis* Anathoth (tribus
enim modis interpretari potest) dili-
genter attendite, & declinate currentis
impetum, si potestis: migravit enim
E jam de sedibus suis urbs Medemena.
Vos autem qui habitatis in collibus,
quod interpretatur *Gebim*, tuti loco-
rum altitudine, confortamini, id est,
arma corripite. Adhuc tantum supe-
rerat diei, ut stans in oppidulo Nob,
& procul urbem conspiciens Jerusalem,
agitaret manum suam, atque concute-
ret super montem Sion, vel despiciens
eam atque contemnens, vel insultans
& comminans, & admirans, quod toto
sibi Oriente subjecto, tam parva civi-
tas potentiæ suæ audeat repugnare.
Hæc

[a] Vatic. & desertum Sur, & montem Dei Oreb.

Traditio Hebræorum.

Hæc juxta Hebræos, ut nobis ab eis traditum est, brevi sermone perstrinximus. Nunc quid juxta LXX. Editionem Ecclesiastici viri de hoc loco sentiant, subjiciamus.

LXX. multa posuerunt quæ in Hebraico non habentur.

Quum jugum Assyrii, sive ut quidam male arbitrantur, Babylonii, ablatum fuerit de humeris tuis, atque corruptum, fugiens Assyrius Sennacherib, cum paucis reliquiis veniet in Aggai, quæ in Hebraico non habetur. Et tanta erit fugientis trepidatio, ut ibi manere non audeat, sed transibit in Mageddo, quam & ipsa Scriptura non continet. Et quia sarcinis suis præpeditus velocius fugere non poterit, deponet vasa in Machmas, & gradu concito transibit vallem, quam & ipsam Hebræus sermo non resonat: & rursum veniet in Aggai, quæ bis in hoc loco ponitur, & in Hebraico non habetur. Ad sonitum fugæ ejus contremiscet Rama, civitas Saul: quod perspicue falsum est. Civitas enim Saul appellatur Gaba, ut in Hebraico continetur. Deinde veniet in Gallim: audiet Laisa, audiet Anathoth, contremiscet Medemena. Habitatores autem Gebim & colles, quæ sunt in Jerusalem, id est, excelsi quique viri, provocantur ad consolandam Jerusalem: non longo post tempore, sed in præsentiarum, & eadem die dum in via est Assyrius; ut maneant in locis suis, & perturbati timore nequaquam fugiant. Hoc juxta literam.

Unius cujusdam expositio.

Cæterum quidam in isto loco, quum falsorum nominum juxta LXX. ἐτυμολογίας invenire non possit, nec se in libro Hebraicorum Nominum reperire potuisse testetur, mittit nos ad incertum, ut dicat in extremo mundi tempore, & in consummatione hujus sæculi imminentibus pœnis, sensum magnum, principem Assyriorum esse fugiturum: & per diversa loca variosque profectus fugere cupere ab ira Dei. Quumque ille fugerit, habitatores Gebim, id est, excelsas quasque virtutes sermone prophetico provocari, ut consolentur fugientem, doceantque ne fugiat, sed maneat in via, & Dei præstoletur misericordiam; & non solum consolari fugientem, seu in bonis operibus filiam Sion revocare a luctu, & ad salutem pœnitentiæ provocare, & hos esse colles in Jerusalem, de quibus in posteriore parte hujus Prophetæ legimus: *Consolamini, consolamini populum meum sacerdotes* (1): *loquimini ad cor Jerusalem*. Hæc dixit, quia rei veritate constrictus aliud quod diceret non habebat. *Isa. 40. 1.* (1)

Ecce Dominator Dominus exercituum confringet lagunculam in terrore, & excelsi statura succidentur, & sublimes humiliabuntur, & subvertentur condensa saltus ferro, & Libanus cum excelsis cadet. Putant quidam hunc locum adhuc dici de Assyrio, quod illo contrito, omnes in circuitu nationes, quæ ditioni illius subjacebant, succidantur & humilientur, & saltus densissimus subvertatur: per quem μεταφορικῶς populum & principes intelligi volunt. Libanum quoque cum excelsis suis cadere, ut nihil omnino Assyriæ resideat potestatis. Alii vero ab hoc loco volunt principium esse de Christo: maxime quum & ea quæ sequuntur, & & nos de illo, & [a] Circumcisio scripta fateatur. Dixerat supra nomen de Virgine pueri nasciturі, quod appellaretur *Emmanuel*; & postea Prophetissæ conceptus *Isa. 8. 3.* utero vocaretur, *accelera, spolia detrahe, festina prædari*, & ipse esset lapis offensionis & petra scandali duabus domibus Israel: cujus principatus esset in humero ejus, & vocaretur sex nominibus: admirabilis, & consiliarius, & Deus, & fortis, & pater futuri sæculi, & princeps pacis: & quod multiplicaretur ejus imperium, & pacis non esset terminus. *Idem 9.* Nunc in prologo adventus ejus, prius quam dicatur quod de Jesse & David sit genere nasciturus, per translationem fractæ lagunculæ passio illius demonstratur: quod, volente Deo, idcirco caro ejus morti tradita sit, ut Judæorum sublimitas destruatur, & excelsi quondam in terram corruant; & Libanus cum suis cedris succidatur, de quo in Zacharia legimus: *Aperi, Libane, portas tuas, & comedat ignis cedros tuas: ulula abies, quia cecidit cedrus, quoniam magnifici vastati sunt.* *Zach. 11. 1. 2.* Quod autem a Patre contritus & percussus esse dicatur, & illud indicio est: *Percutiam pastorem, & oves dissipabuntur.* *Zach. 13. 7.* Et aliud testimonium: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persequuti sunt.* *Psal. 68. 2.* Verbum Hebraicum PHURA, פארה [b] quod Aquila [b] κεραμεῖον interpretatus est, Theodotio Symmachusque verterunt ληνὸν, id est, *torcular*, quod & ip-

(1) Supplet Victor. *dicit Deus* ex sacro textu ipso, non Hieronymian. exemplaribus.

[a] Gens videlicet circumcisa, sive Judæi, quod & Martian. notat contra Victorium, sentientem, significare eam vocem prophetici textus pericopen.

[b] Sub diminutiva forma Vatic. κεραμίδιον, quod est *vasculum fictile*.

Torcular passionem Domini significat. Isa. 63. 3.

& ipsum juxta inscriptionem trium Psalmorum dominicam significat passionem, ipso dicente in Isaia: *Torcular calcavi solus, & de gentibus vir non erat mecum.* LXX. autem pro *torculari*, novum sensum inferentes, *gloriosos* interpretati sunt.

Cap. XI.

ET *egredietur virga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet: Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus: spiritus consilii & fortitudinis: spiritus scientiæ & pietatis: & replebit eum spiritu timoris Domini.* Usque ad principium Visionis, vel ponderis Babylonis, quod vidit Isaias filius Amos, omnis hæc prophetia de Christo est, quam per partes volumus explanare, ne simul proposita atque disserta, lectoris confundat memoriam. Virgam & florem de radice Jesse, ipsum Dominum Judæi interpretantur: quod scilicet in virga regnantis potentia, in flore pulchritudo monstretur. Nos autem virgam de radice Jesse, sanctam Mariam Virginem intelligamus, quæ nullum habuit sibi fruticem cohærentem; de qua & supra legimus: *Ecce Virgo concipiet & pariet filium.* Et florem Dominum Salvatorem, qui dicit in Cantico Canticorum: *Ego flos campi & lilium convallium.* Pro *radice*, quam soli LXX. transtulerunt, in Hebraico scriptum habet GEZA, quod Aquila & Symmachus & Theodotio κορμὸν interpretati sunt, id est, *truncum*. Et pro flore qui Hebraice dicitur [a] NESER, *germen* transtulerunt, ut ostenderent, quod multo post tempore Babylonicæ captivitatis, nullo de stirpe David antiqui regni gloriam possidente, quasi de trunco Maria, & de Maria Christus exortus sit. Illud quod in Evangelio Matthæi omnes quærunt Ecclesiastici, & non inveniunt ubi scriptum sit, *Quoniam Nazaræus vocabitur*, eruditi Hebræorum de hoc loco assumtum putant. Sed sciendum quod hic NESER, per SADE literam scribatur: cujus proprietatem & sonum inter z. & s Latinus sermo non exprimit. Est enim stridulus, & strictis dentibus vix linguæ impressione profertur: ex qua etiam Sion urbs scribitur. Porro Nazaræi, quos LXX. *sanctificatos*, Symmachus *separatos*, transtulerunt; per [b] ZAIN semper scribuntur elementum.

Isa. 7. 14. — Cant. 2. 1. — גזע — [a] נצר — Matt. 2. 23. — צ — Sermo Latinus non exprimit sonum Sade — [b] ז

A Super hunc igitur florem, qui de trunco & de radice Jesse per Mariam Virginem repente consurget, requiescet spiritus Domini, quia in ipso complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter: nequaquam per partes, ut in cæteris Sanctis; sed juxta Evangelium quod Hebræo sermone conscriptum legunt Nazarei: *Descendet super eum omnis fons Spiritus Sancti.* B Dominus autem Spiritus est, & ubi Spiritus Domini, ibi libertas. In eodem Matthæi volumine legimus illud quod in consequentibus scribitur: *Ecce puer meus quem elegi: electus meus in quo complacuit animæ meæ: ponam spiritum meum super illum: judicium gentibus proferet*, ad Salvatoris referri intelligentiam, in quo requievit Spiritus Domini, id est, æterna habitatione permansit: non ut avolaret, & rursum ad eum C descenderet; sed juxta Joannis Baptistæ testimonium jugiter permaneret, qui ait: [c] *Vidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & manentem in eo, & ego nesciebam illum: sed qui me misit baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum descendentem & manentem in eo, ipse est qui baptizat in Spiritu Sancto.* Porro in Evangelio, cujus supra fecimus mentionem, hæc scripta reperimus: D *Factum est autem quum ascendisset Dominus de aqua, descendit fons omnis Spiritus Sancti, & requievit super eum, & dixit illi. Fili mi, in omnibus Prophetis exspectabam te, ut venires, & requiescerem in te. Tu es enim requies mea, tu es filius meus primogenitus, qui regnas in sempiternum.* Qui Spiritus Domini appellatur & Spiritus sapientiæ; *omnia* enim *per ipsum facta sunt; & sine ipso factum est nihil, quod factum est.* Et in Psalmis canitur: *Quam magnificata sunt opera tua Domine, omnia in sapientia fecisti.* E Et Apostolus scribit: *Christus Dei virtus & Dei sapientia.* Et in Proverbiis legitur: *Deus in sapientia sua fundavit terram, & paravit cælos in prudentia.* Et quomodo idem sermo Dei vocatur lux, & vita, & resurrectio: sic spiritus sapientiæ & intellectus, & consilii & fortitudinis, & scientiæ, & pietatis, ac timoris Domini nuncupatur: non quod diversus sit

Coloss. 2. — Evangelium Hebræum Nazaræorum. — 2. Cor. 3. 17. — Matth. 12. 18. — Æterna habitatione in Christo permansit Spiritus Sanctus. — [c] Joan. 1. 32. 33. — Joan. 1. 3. — Ps. 103. 24. — 1. Cor. 1. — Prov. 3. 19.

[a] Vide infra ad cap. 28. v. 29.

[b] Sæpe diximus *Zai* pro *Zain* legi in mss.

[c] Hæc de Baptismo Salvatoris historia ex Ebionitarum codice (quem eumdem cum hoc ipso Nazarenorum fuisse tradit Hier. in Matth. cap. 12.) recitatur ab Epiphanio Hæres. 30. § 13. tametsi brevius, & paulo diversis sententiis. Vide quæ de Nazarenorum Evangelio, tum alibi, tum ad laudatum Matthæi locum dicimus.

Christus cunctarum virtutum fons & principium

sit juxta differentias nominum, sed unus atque idem cunctarum virtutum fons sit atque principium. Absque Christo igitur nec sapiens quis esse potest, nec intelligens, nec consiliarius, nec fortis, nec eruditus, nec pius, nec plenus timoris Dei. Et hoc notandum quod Spiritus Domini, sapientiæ, & intellectus, consilii, & fortitudinis, & scientiæ, & pietatis, & timoris Domini, id est, septenarius numerus, qui septem oculi in uno lapide dicuntur in Zacharia, requiescat super virgam & florem, qui de Jesse, ac per hoc David stirpe surrexit. Specialiter autem spiritus timoris Domini impleverit eum propter eos qui timore Domini indigent: quia parvuli sunt, quem foras mittit perfecta dilectio. Qui enim timet, pœnam habet, & non est perfectus. Unde & Apostolus loquitur ad credentes: *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore: sed accepistis Spiritum adoptionis, in quo clamamus Abba Pater.* Et in Malachia legimus: *Si pater ego sum, ubi est gloria mea? & si Dominus ego sum, ubi est timor meus?* de quo timore cantatur in Psalmo: *Venite, filii, audite me: timorem Domini docebo vos.*

Zach. 3. — 1. Joan. 4. 18. — Rom. 8. 15. — Malach. 1. 6. — Ps. 33. 12.

V. 3. 4. & seqq. *Non secundum visionem oculorum judicabit, neque secundum auditum aurium arguet: sed judicabit in justitia pauperes, & arguet in æquitate pro mansuetis terræ, & percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et erit justitia cingulum lumborum ejus, & fides cinctorium renum ejus.* Hæc nos ad primum adventum referimus Salvatoris: Judæi in fine mundi contendunt futura. Porro LXX. transtulerunt: *Non secundum gloriam judicabit, neque juxta sermonem arguet: sed judicabit * humili judicio, & arguet humiles terræ* [a] Nullius enim personam accipit in judicio: sed Scribis & Pharisæis ac principibus loquitur: *Væ vobis hipocritæ*: Et, *Aufetur a vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus ejus.* Nec secundum sermonem & auditum aurium corripuit. Illis enim dicentibus: *Magister scimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non ad te pertinet de aliquo: neque enim vides in faciem hominum:* sciens malitiam eorum, respondebat: *Quid me tentatis, hypocritæ?* & cætera his similia. Judicabat autem in justitia pauperes spiritu, quorum est regnum Dei: Et arguebat in æquitate mansuetos & humiles terræ, dicens ad Apostolos: *Adhuc & vos insipientes estis?* Et iterum: *Necdum scitis neque intelligitis?* Et ad Petrum specialiter: *Modicæ fidei quare dubitasti?* Vel certe pro humilibus atque mansuetis alios arguebat, qui eos opprimere conabantur. Percussit quoque omnia terrena opera virga, sive ut LXX. transtulerunt, *verbo oris sui*, loquens in Evangelio: *Nolite putare, quia venerim mittere pacem super terram: non enim veni mittere pacem, sed gladium. Et spiritu labiorum suorum interficiet impium*: de quo in nono Psalmo legimus: *Increpasti gentes, & periit impius: nomen eorum delesti in sæculum & in sæculum sæculi.* Et Paulus Apostolus scribit: *Quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui.* Percusso autem impio, accinctus est Dominus justitia & veritate & fide. Ipse enim factus est nobis a Deo sapientia, & justitia, & sanctificatio & redemtio, qui & in Evangelio loquitur: *Ego sum lux, & vita, & veritas.* Et de Psalmis dicitur: *Veritas de terra orta est: & justitia de cælo prospexit.* Unde & Apostolus hortatur Ephesios: *State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induti lorica justitiæ.* Quod si pro veritate, *fides* legitur, illud dicendum, quod cingulum Domini, quo cinctus est Jeremias, fides credentium sit.

* al. humile judicium. — a — Mat. 23. 13. & cap. 21. 3. — Mat. 22. 16. — Marc. 8. 17. — Mat. 14. 31. — Mat. 10. 34. & Luc. 12. 51. — Ps. 9. 6. — 2. Thess. 2. 8. — Ephes. 6. — 1. Cor. 1. — Joan. 8. 6. & 14. — Ps. 84. 2. — Eph. 6. 14. — b — Jerem. 13.

V. 6. 7. & seqq. *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit, vitulus, & leo, & ovis simul morabuntur, & puer parvulus minabit eos. Vitulus, & ursus pascentur: simul requiescent catuli eorum, & leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis, & in caverna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, & non occident in universo monte sancto meo, quia repleta est terra scientia Domini: sicut aquæ maris operientes.* Hæc quoque Judæi & nostri Judaizantes juxta literam futura contendunt, ut in claritate Christi, quem putant in fine mundi esse venturum, omnes bestiæ redi-

Opinio Judæorum & Judaizantium confutata.

[a] Græce scripserat Eusebius, Μηδενὸς γὰρ πρόσωπον λαμβάνων, ἤλεγχε σὺν παῤῥησίᾳ πολλῇ. ποτὲ μὲν τοὺς γραμματεῖς καὶ φαρισαίους, ποτὲ δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς ἔνδον ἐν τῷ ναῷ, οἷς καὶ ἔλεγεν, ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἤλεγχεν. οἱ μὲν γὰρ προσῄεσαν αὐτῷ λέγοντες, διδάσκαλε οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὰ ἑξῆς· οὐδὲ οὖν κατὰ τὴν λαλιὰν αὐτῶν ἤλεγχε. διὸ εἰδὼς τὰς πονηρίας αὐτῶν, ἔλεγε, τί με πειράζετε, ὑποκριταί. Quæ totidem fere verbis Latine Hieron. reddit.

redigantur in mansuetudinem, & pristina feritate deposita, lupus, & agnus pascantur simul, & cætera cum cæteris, quæ nunc videmus sibi esse contraria. Quos interrogare debemus, si omnia præsentis loci sic accipiuntur, ut scripta sunt, & nihil refertur ad intelligentiam spiritalem, juxta illud Apostoli, qui ait: *Benedictus Deus, & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in cælestibus in Christo*, ergo & radix, & virga, & flos non referantur ad sensum: terraque percussa verbo Dei, & interfectus impius spiritu labiorum ejus, sic intelligantur, ut scripta sunt: & docere cogantur, quomodo rebus incorporeis, justitia, & veritate, renes Domini circumdentur? Sed & hoc eos interrogemus, quid dignum sit Domini majestate, ut lupus & agnus pascantur simul, & pardus cum hœdo accubet, & leo paleas comedat, & puer parvulus mittat manum suam in foramine aspidum? Nisi forte juxta fabulas Poetarum, aureum nobis Saturni sæculum restituent, in quo lupi, & agni pascentur simul, & mulso vino plena current flumina, & de foliis arborum stillabunt mella dulcissima, lacteisque fontibus omnia complebuntur. Quod si responderint pro beatitudine temporum hæc futura, ut absque cujusquam noxa, homines bonis omnibus perfruantur, audiant [a] a nobis, nihil esse bonum nisi virtutem, & nihil malum nisi vitium, dicente Psalmista. *Quis est homo qui vult vitam, & diligit dies videre bonos? Compesce linguam tuam a malo, & labia tua ne loquantur dolum. Declina a malo, & fac bonum*. Divitiæ autem, & sanitas corporis, & rerum omnium abundantia, & his contraria, paupertas, infirmitas, & inopia, etiam apud Philosophos sæculi, nec inter bona reputantur, nec inter mala, sed appellantur indifferentia. Unde & Stoici, qui nostro dogmati in plerisque concordant, nihil appellant bonum, nisi solam honestatem atque virtutem: nihil malum, nisi turpitudinem. Hæc breviter diximus, ut Judaizantes nostros gravissimo somno stertere convincamus. Cæterum juxta vivificantem spiritum facilis intelligentia est. Lupus enim Paulus, qui primum persequebatur, & lacerabat Ecclesiam, de quo dictum est: *Benjamin lupus rapax*, habitavit cum agno, vel Anania a quo baptizatus est, vel Petro Apostolo, cui dictum est: *Pasce agnos meos*. Et pardus qui prius non mutabat varietates suas, lotus in fonte Domini accubuit cum hœdo, non qui a sinistris est, sed qui immolatur in pascha Domini. Et hoc notandum, quod non agnus & hœdus habitent, & accubent cum lupo & pardo, sed lupus & pardus agni & hœdi imitentur innocentiam. Leo quoque prius ferocissimum, & ovis, & vitulus pariter morabuntur. [b] Quod quotidie cernimus in Ecclesia, divites & pauperes, potentes & humiles, reges atque privatos pariter commorari, & a pueris parvulis, quos Apostolos intelligimus, & Apostolicos viros, imperitos sermone, sed non scientia, regi in Ecclesia. Qui cum inter se disciplina Domini fuerint fœderati, ita ut eorum quoque familiæ conjungantur, tunc complebitur: *Simul requiescent catuli eorum*. Leo quoque non carnes comedet, sed paleas, quod scilicet vescatur cibo simplici. Et hic observandum, quod non bos carnes, sed leo paleas comedat. Paleas puto in Scripturis Sanctis verba simplicia intelligi. Triticum autem, & interiorem medullam, sensum, qui invenitur in litera: & frequenter evenit, ut homines sæculi, mystica nescientes, simplici Scripturarum lectione pascantur. Infans quoque, qui malitia parvulus est, mittit manum in foramine aspidis, & de obsessis hominum corporibus fugat dæmones. Qui autem ablactatus est, nequaquam lacte nutritur infantiæ, sed jam solido vescitur cibo. Iste in reguli cavernam mittit manum, hoc est, in ipsius Satanæ habitaculum, & inde eum extrahit. Unde & Apostolis potestas data est, ut calcarent super serpentes, & scorpiones, & super omnem fortitudinem inimici. Nocere autem & occidere nequaquam poterunt venenata prius animalia eos qui habitaverint in monte sancto Dei, quod interpretatur Ecclesia, de quo in Evangelio dicitur: *Non potest civitas abscondi super montem posita*. At ne hoc putemus dici de monte Sion juxta Hebræorum errorem, sequenti versiculo Evangelicæ prædicationis

Marginalia: 2. Cor. 1. 3. — Fabulosum aureum sæculum. — Præter virtutem nihil est bonum. — Ps. 33. 14. 14. & Isal. 36. 27. — Bona indifferentia quæ. — Stoici dogmati nostro concordant. — Gen. 49. 27. — Act. 8. — Joan. 21. — Verba simplicia Scripturarum, paleæ; interior sensus, triticum. — Luc. 10. — Mat. 5. 14.

[a] Vat. *audiant hæc omnes, nihil &c.*
[b] Hunc quoque paucis immutatis locum ab Eusebio S. Pater expressit. Breviores alios, qui occurrunt, indicare non vacat.

tionis sacramenta monstrantur. *Quia repleta est terra scientia Domini:* hoc est illud quod supra dicebatur obscurius: *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hœdo accubabit;* & juxta consuetudinem suam Prophetalia in fine verba panduntur: *Sicut aqua*, inquit, *maris operientes*. Quomodo aquæ maris operiunt profunda maris, hoc est, terram quæ operta est fluctibus, sic scientia Domini omnis terra complebitur. Quam diversorum prius morum conjunctionem etiam beatus Apostolus Petrus in vase linteo, quod de cælo dimissum est, se vidisse testatur, habente quattuor principia, quæ quattuor mundi plagas intelligimus, ut repletam terram Dei scientia cognoscamus: in quo vase erant quadrupedia, & serpentes, & bestiæ, & volatilia cæli, ut quod Arca in diluvio, hoc Ecclesia præstet in mundo. (Act. 10.)

In die illa radix Jesse, qui stat in signum populorum: ipsum gentes deprecabuntur, & erit sepulchrum ejus gloriosum. LXX. *Et erit in die illa radix Jesse, & qui consurget, ut princeps sit gentium, in ipso gentes sperabunt, & erit requies ejus honor.* Pro requie ejus, in Hebraico positum est, MNUATHO (מנחתו), quod omnes similiter transtulerunt. Pro honore quoque in Hebræo legitur CHABOD (כבוד), quod perspicue *gloriam* sonat. Et est sensus: erit mors ejus gloriosa, ut impleatur illud quod Salvator in Evangelio deprecatur: *Pater glorifica me gloria, quam habui prius quam mundus esset apud te.* (Joan. 17. 5.) Dictum est de nativitate ejus, dictum est de cæteris in medio Sacramentis: venit ad mortem, quæ non consueto mortalium nomine, sed quia in Christo erat vita perpetua, *requies* appellatur. Nos autem, ut manifestum legenti sensum faceremus, pro *dormitione*, & *requie*, altero verbo, sed eodem sensu, *sepulchrum* vertimus. In tempore igitur illo, quando Christi in toto mundo Evangelium coruscarit, & repleta fuerit omnis terra scientia Domini, sicut aquæ maris terram operientes, erit radix Jesse, & qui de ejus stirpe conscendet in signum omnium populorum, ut videant populi signum Filii hominis in cælo. (Matth. 24.) Qui habebit cornua in manibus suis, in quibus abscondetur fortitudo ejus, (Abac. 3.) ut exaltatus omnia trahat ad se. Sive ut LXX. transtulerunt, resurget a mortuis, ut princeps sit omnium nationum, & universæ gentes sperent in eo. Quod etiam Jacob de tribu Juda mystico sermone testatur: (Gen. 49. 10.) *Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, & ipse erit exspectatio gentium. Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum residuum populi sui, quod derelinquetur ab Assyriis, & ab Ægypto, & a Phetros, & ab Æthiopia, & ab Ælam, & a Sennaar, & ab Emath, & ab insulis maris. Et levabit signum in nationes, & congregabit profugos Israel, & dispersos Juda colliget a quatuor plagis terræ: & auferetur zelus Ephraim, & hostes Juda peribunt. Ephraim non æmulabitur Judam, & Judas non pugnabit contra Ephraim. Et volabunt in humero Philisthiim per mare, simul prædabuntur filios Orientis: & Idumæa & Moab præceptum manus eorum, & filii Ammon obedientes erunt.* In die illa, hoc est, in illo tempore, de qua & supra dictum est, quum surrexerit radix Jesse in signum populorum, sive ut dominetur gentium, apponet Dominus secundo manum suam, ut nequaquam juxta nostros Judaizantes in fine mundi, quum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiat; (Rom. 11.) sed hæc omnia in primo intelligamus adventu. Neque enim possumus, quum una dies dicatur & nunc & supra, illam referre ad primum adventum, & istam ad secundum: ne per hæc quæ sequuntur, & illa quæ præcesserunt ad eum referenda sint Christum, quem Judæi necdum venisse, sed venturum esse contendunt. Post vocationem igitur gentium, quæ quondam in caudam reputatæ sunt, Israel in caudam reputabitur: (Cap. 10.) ut apponat Dominus secundo manum suam, & possideat residuum populi sui, de quo & supra legimus, non omnem Israel, sed reliquias esse salvandas, quæ relictæ fuerint ab Assyriis & ab Ægypto, & a diversis per circuitum nationibus. Primum enim duodecim Apostoli, & septuaginta, & centum viginti animæ, & quingenti, (1. Cor. 15.) quibus pariter congregatis Dominus apparuit, (Act. 2.) deinde tria millia, & quinque millia Judæorum in Dominum crediderunt. Jacobus quoque ad Paulum Apostolum loquitur, qui & ipse de reliquis erat: *Vides, frater, quanta millia sint Judæorum credentium? hi omnes æmulatores legis sunt.* Et in eodem volumine legimus: (Act. 21. 20.) *Erant autem in Jerusalem habitantes Judæi viri timorati, de univer-*

sis gentibus quæ sub cælo sunt, qui omnes mirabantur atque dicebant: *Nonne isti Galilæi sunt, & quomodo nos audivimus unusquisque linguam nostram, in qua nati sumus? Parthi, & Medi, & Elamitæ, & habitantes in Mesopotamia & Syria, Cappadocia, Ponto & Asia, Phrygia & Pamphilia, & Ægypto & Libya, & Cyrene, & advenæ Romani, Judæi & Proselyti, Cretes & Arabes audivimus loquentes eos nostris linguis magnalia Dei*. De his igitur universis gentibus per Apostolos Israel reliquiæ salvabuntur. Tradunt Ecclesiasticæ historiæ, quod Apostoli in toto orbe dispersi Evangelium prædicarint: ita ut quidam Persas Indosque penetrarent, & Æthiopia daret manus suas Deo, & trans flumina Æthiopiæ inde Christo munera deferrentur. Ac ne solum orientales populos significare videatur, jungit & reliqua: *Et ab insulis maris*. Insulas autem maris occidentalem plagam significat, quæ oceani ambitu clauditur. Levabit igitur signum Crucis in universas nationes, & de synagogis Judæorum primum Israel populum congregabit, ut Apostoli præceptum Salvatoris implerent, qui dixerat: *Ite ad oves perditas domus Israel*. Denique & Paulus ad incredulos loquitur ex Judæis: *Vobis oportebat primum loqui verbum Dei, sed quoniam repulistis illud, & indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes, sicut præcepit nobis Dominus*. Quattuor autem plagas, orientem, & occidentem, meridiem & septentrionem significat, ut per hæc mundi vocatio demonstretur. Eo tempore, inquit Isaias, nequaquam Ephraim & Judas, qui nunc, me prophetante inter se hostili odio diffident, inimici erunt, sed juxta Ezechielis prophetiam, duæ virgæ in unam virgam copulabuntur, & jungentur in Christi Ecclesia, qui prius fuerant separati, ita ut in gentibus communi labore desudent, & volent in humero Philisthiim per mare, hoc est, primum maritimis prædicent * Palæstinis, & per mare volucri cursu pergant ad cæteras nationes. Sive juxta LXX. Interpretes; *volabunt in navibus alienigenarum, mare simul prædabuntur*: quod de unius Pauli Apostoli exemplo intelligamus, qui per Pamphiliam, & Asiam, & Macedoniam, & Achaiam, & diversas insulas atque provincias, ad Italiam quoque, & ut ipse scribit, ad Hispanias, alienigenarum portatus est navibus. Igitur Ephraim & Judas, id est, qui de duodecim tribubus in Christum crediderunt ex Judæis, simul prædabuntur orientem, & in Idumæa & Moab extendent manus suas, juxta illud quod sub persona David Christus mystice loquitur: *In Idumæam extendam calciamentum meum: mihi alienigenæ servient*. Hæ enim gentes eo tempore quo Isaias prophetabat, adversariæ erant populo Judæorum, & idcirco nunc dicit quod postquam surrexerit radix Jesse, ut regnet in gentibus, & vexillum Crucis ob salutem totius orbis fuerit elevatum, tunc etiam Idumæa & Moab & filii Ammon, omnis scilicet Arabiæ latitudo dent Apostolis manus, & in locis idololatriæ Christi Ecclesiæ suscitentur.

Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti, & levabit manum super flumen in fortitudine spiritus sui, & percutiet eum in rivis septem: ita ut transeant per eum calciati. Et erit via residuo populo meo qui relinquetur ab Assyriis, sicut fuit Israel in die qua ascendit de terra Ægypti. Quomodo Idumæa & Moab, & filii Ammon tradent manus suas Apostolis, ut obediant Evangelicæ prædicationi, sic ipse Dominus qui in Apostolis suis illa perfecit, desolabit non mare juxta LXX. sed juxta Hebræos, linguam maris Ægypti, quæ prius contra Dominum blasphemabat & superstitioni Ægyptiæ præerat. Unde & in Psalmis legimus: *Hoc mare magnum & spatiosum, ibi reptilia quorum non est numerus*. Quibus infertur: *Draco iste quem plasmasti, ut illuderet ei*. Desolabit igitur, sive interficiet, hoc est [a] ἀναθεματίσει, ut Theodotio, Aquila & Symmachus transtulerunt, linguam maris Ægypti, & levabit manum suam super flumina Ægypti in fortitudine spiritus sui, vel spiritu violentissimo, quod regnum intelligimus Romanorum. Regnante enim Cæsare Augusto, quando flos de radice Jesse conscendit, & in orbe Romano prima facta est descriptio, potentissimum prius regnum Ægyptiorum, quod multis duravit ætatibus, Cleopatræ morte destructum est,

Marginal notes: Cap. 2. 5. & seqq. — Insulæ maris occidentalem plagam significant. — Matt. 10. 6. — Act. 13. 46. 47. — Ezech. 7. — * al. Palæstina. — Act. 28. — Rom. 15. — Ps. 59. 10. — Ps. 103. 25. 26. — Luc. 2. — Regnum Ægypti morte Cleopatræ destructum.

a Legimus ex Vatic. ἀναθεματίσει. Sic Eusebius hunc locum. Οἱ τρεῖς συμφώνως, οὕτως ἡρμήνευσαν, καὶ ἀναθεματίσει κύριος τὴν γλῶσσαν θαλάσσης Αἰγύπτου, *Tres pari consensu interpretati sunt, & desolabit Dominus linguam maris Ægypti*. Erat tamen in antea vulgatis Hieronymi ἀναθεματίσεται.

est, & percussus est amnis Ægyptius in septem rivis, sive in septem vallibus. Nilus enim aquarum multarum, qui prius uno fluebat alveo, & intransibilis erat, in septem valles humillimas & rivos divisus est atque concisus, ut calciatis pedibus transfiretur. Hoc autem Tropologice significat, quod gentem Ægyptiorum, intantum idololatriæ & vanissimæ superstitioni deditam, ut accipitres, noctuas, canes, & hircos, & asinos, divino nomine consecrarent, de infinita regni potentia per singulos Romani imperii judices distribuerit, ut alium judicem habeat Thebe, alium Libya, alium Pentapolis, alium Ægyptus, alium Alexandria, & diversæ regiones [a], quas νόμους Ægyptii vocant. Propterea autem sub metaphora Nilus divisus in partes est, & * scissus in rivos, ut possit absque ullo impedimento Evangelicus sermo discurrere, & ad populos Ægypti ultimos pervenire. Et quomodo temporibus Moysi Rubrum siccatum est mare, ut populus de Ægypto transfugeret: sic econtrario Ægypti flumina siccabuntur, ut reliquiæ populi Dei, quæ ab Assyriis & diversis gentibus salvabuntur, transeant in Ægyptum, nequaquam fugientes eam, sed capientes & suo calcantes pede. Prudens & Christianus lector hanc habeat repromissionum prophetalium regulam, ut quæ Judæi & nostri, immo non nostri Judaizantes, carnaliter futura contendunt, nos spiritualiter jam transacta doceamus, ne per occasionem istiusmodi fabularum & inextricabilium juxta Apostolum quæstionum, judaizare cogamur.

[Margin: Nilus in septem rivos. — Idola Ægyptiorum. — * al. casus. — Spiritualiter tam acta sint quæ Judæi carnaliter futura contendunt. — 2. Tim. 2.]

Cap. XII. ET dices in die illa: *Confitebor tibi, Domine, quoniam iratus es mihi: conversus est furor tuus, & consolatus es me. Ecce Deus Salvator meus, fiducialiter agam, & non timebo, quia fortitudo mea, & laus mea Dominus Deus, & factus est mihi in salutem.* [b] Qui prius in solitudine dixeratis, quando ascendistis de terra Ægypti, & mare siccatum est Rubrum: *Cantemus Domino, gloriose enim * magnificatus est*, & reliqua: nunc percussa lingua maris Ægypti, & flumine illius arefacto atque conciso, & humiliato, glorificate Dominum, & dicite: *Confitebor tibi Domine:* quoniam qui iram merui & furorem tuum, misericordiam consequutus sum; tu es enim Salvator meus, id est, Jesus, & nequaquam fiduciam habeo in idolis, nec timebo quæ non sunt timenda; sed tu es fortitudo mea, & laus mea, qui factus es mihi in salutem. Audiat scelestissima hæresis, factum Dominum his qui salvantur, & quorum prius Dominus non erat, ut creationem in Scripturis sanctis atque facturam, non semper conditionem eorum quæ non erant, sed interdum gratiam in eos qui meruerint sibi Deum fieri, intelligamus.

[Margin: Exod 15. 1. — * al. honorificatus — Invehitur in Arianos.]

V. 3. *Haurietis aquas in gaudio, de fontibus Salvatoris.* Quem supra Emmanuel, deinde, spolia detrahe, festina prædari, & reliquis appellarat nominibus, ne videretur alter esse præter eum quem Gabriel Virgini nuntiavit, dicens: *Et vocabis nomen ejus Jesum, ipse enim salvum faciet populum suum:* nunc vocat Salvatorem, & de ejus fontibus aquas prædicat hauriendas, nequaquam de aquis fluminis Ægypti, quæ percussæ sunt, neque de aquis fluminis Rasin, sed de fontibus *Jesu*, hoc enim Hebræorum lingua *Salvator* exprimitur. Unde & ipse clamabat in Evangelio, *Qui sitit, veniat ad me, & bibat. Qui crediderit in me, sicut dicit Scriptura: Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem*, inquit Evangelista: *dicebat de Spiritu Sancto, quem credentes in eum accepturi erant.* Et in alio ipse loquitur Evangelii loco: *Qui biberit de aqua quam ego dedero ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Fontes Salvatoris, doctrinam intelligamus Evangelicam, de qua in sexagesimo septimo Psalmo legimus, *In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel.*

[Margin: Matt. 1. 21. — Joan. 7. 37 & 4. 13. 14. — V. 27.]

V. 4. & 5. *Et dicetis in illa die, confitemini Domino & invocate nomen ejus: notas facite in populis adinventiones ejus: mementote, quoniam excelsum est nomen ejus. Cantate Domino, quoniam magnifice fecit: annuntiate hoc in universa terra.* Hæc præcipiuntur ab Apostolis & reliquiis Israel his qui de gentibus crediderunt: ut soli confiteantur Domino, & idolis derelictis, invocent nomen ejus: & cuncta opera ejus prædicent infidelibus;

a Martian. quos: putabatque parum equidem scite νόμους non regiones, sed Judices Ægyptiis appellatos, quod postmodum retractavit. Vide infra in cap. 19. initio.

b Eusebium presso vestigio sequitur.

libus; ut sciant, quoniam solus excelsus A est: cui cantandum sit quod magnifice fecerit, & in omni orbe illius misericordia prædicetur.

V. 6. *Exulta & lauda habitatio Sion: quia magnus in medio tui Sanctus Israel.* Primum dicendum juxta literam. O habitatio Sion, exulta & lauda Deum tuum, quod qui tuus ante videbatur Deus, & modicis Judææ terræ claudebatur angustiis, nunc repleverit omnem terram scientia sua, & de morte consur- B gens, regnet in gentibus, & ipsum nationes deprecentur, atque adorent; ita dumtaxat, ut adjiciat secundo manum suam ad possidendum quod reliquum est populi sui, & congregandos profugos Israel, & dispersos Juda colligendos a quattuor plagis terræ: quia seminarium Evangelii per Apostolos, qui ex Judæis erant, processit a fontibus Israel. Melius autem est, ut *Sion*, id est, *speculam* in sublimibus collocatam, interpretemur Ecclesiam, de qua & quinquagesimus Psalmus canit: *Benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion, & ædificentur muri Jerusalem*; ut acceptabile fiat in ea Deo sacrificium justitiæ, oblationes, & holocausta, & vitulus, quem filio pœnitenti pater clementissimus immolavit.

Seminarium Evangelii a fontibus Israel. — V. 20. — Luc. 15.

Explicit Liber quartus.

INCIPIT LIBER QUINTUS.

a PLures [a] anni sunt quod a sanctæ memoriæ viro Amabili Episcopo rogatus, ut in decem Isaiæ scriberem Visiones, pro angustia illius temporis quid mihi videretur in singulis brevi sermone perstrinxi: historiam tantum quod petebat, edisserens. Nunc ad te, φιλοπονωτάτη Eustochium, cogor in totum Prophetam Commentarios scribere, & interim orationibus tuis ad Babylonem usque * perveni, quæ prima decem Visionum est, de quibus ante jam dixi. Superfluum autem mihi visum est, aut eadem rursus iterare, aut in uno opere diversas sententias promere. Unde quintus in Isaiam liber erit hic, qui quondam solus editus est, quo ad calcem usque perfecto, sexti voluminis juxta tropologiam arripiemus exordium, & eadem te Dominum deprecante, spiritalis intelligentiæ culmina persequemur.

* al. pervenimus.

b HUcusque Papa Amabilis, [b] columen caritatis & nomen, ac mihi omnium quos terra genuit amantissime, per literas flagitabas, ut tibi decem Visiones quæ in Isaia obscurissimæ sunt, historica expositione dissererem, & omissis nostrorum Commentariis, qui varias opiniones sequuti, multa volumina condiderunt, Hebraicam panderem veritatem: meque retrectantem, & molestissimum explanationis genus in tempus aliud differentem, sæpissime commonebas. Hoc autem anno misisti filium nostrum Heraclium Diaconum, qui me manu conserta in jus vocaret, & promissum per momenta exigeret. Quid igitur faciam? subeam-ne opus in quo viri eruditissimi sudaverunt, Origenem loquor, & Eusebium Pamphili, quorum alter liberis allegoriæ spatiis evagatur, & interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta, alter historicam expositionem titulo repromittens, interdum

Origenes ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta.

a Ferme tredecim, scilicet ab anno 397. ut in notis Chronologicis Epist. 68. ad Castrucium probatum est.
b In Vatic. *culmen caritatis* &c.

dum obliviscitur propositi, & in Origenis scita concedit? An taceam, & aperte hujus generis expositionem nescire me dicam? & quando tibi potero persuadere, me non potuisse magis quam noluisse: quorum alterum imbecillitatis est, alterum superbiæ? Quibus adactus caussis, malui a te ingenium meum quam voluntatem quæri: breviterque adnotabo quæ didici, fundamenta jaciens Scripturarum. Cæterum si aut tu volueris, aut spatium fuerit, & voluntati nostræ Christus annuerit, spiritale supra struendum est ædificium, ut imposito culmine, perfecta Ecclesiæ ornamenta monstremus. Proposuisti de Isaia Visionem Babylonis, & Philisthiim, Moab, & Damasci, Ægyptique, & deserti maris, & Idumææ, & Arabiæ, & Vallis visionis, & Tyri: quas si latius nitar exponere, multis libris opus erit, & exactoris mei navigatio in annum alterum differetur. Itaque ut vis, singulis testimoniis breves sententiolas coaptabo, ut non tam exponam quid sentiam, quam paucis verbis tibi sentienda dimittam. Dictamus hæc, non scribimus: currente notariorum manu currit oratio. Nolumus enim nostra laudari, sed Prophetæ dicta intelligi, nec jactamus eloquentiam, sed scientiam quærimus Scripturarum. Incipiamus ergo a Babylone.

Cap. XIII. ONUS *Babylonis, quod vidit Isaias* A *filius Amos*. Verbum Hebraicum
משא MESSA, vel *onus*, vel *pondus*, intelligi potest. Et ubiquumque præpositum fuerit, minarum plena sunt quæ dicuntur. Unde miror LXX. Translatores in re tristi voluisse ponere *Visionem*; sed de hoc alias. Nunc quod cepimus exequamur: Babylon fuit metropolis Chaldæorum, cujus rex Nabuchodonosor cunctis usque ad Æthiopiam gentibus superatis, inter cæteras vastavit & Judæam, B diuque obsessam Jerusalem undecimo anno cepit regni Sedechiæ: quem & ipsum captum duxit in Antiochiam, quæ tunc vocabatur Reblatha, ibique coram patre filiis interfectis, oculos Sedechiæ jussit auferri, excæcatumque misit in caveam, & in ritum ferarum traxit in
Ex Jerem. 34. & 39. & 52. Babylonem; completo vaticinio Jeremiæ, quod canebat: [a] *Intrabis in Ba-*
a *bylonem, & non videbis eam*. Ad consolationem ergo populi Judæorum, Babylonis ruina prædicitur, quod quomodo Ninive metropolis Assyriorum, quorum reges Phul, & Theglathphalasar, & Salmanasar, & Sennacherib, decem tribus ceperant, Chaldæo vastante, subversa est: ita etiam hæc, quæ contra Deum superbierit, Medorum atque Persarum impetu subvertatur.

℣. 2. *In montem caliginosum elevate signum: exaltate vocem, levate manum*. Montem caliginosum, sive tenebrosum, quod Hebraice dicitur NESPHE, Babylonem propter superbiam intellige. Isti sunt montes tenebrosi, tristitiam, & caliginem præferentes, de quibus Jeremias ait: *Date gloriam Domino Deo vestro, antequam offendant pedes vestri ad montes tenebrosos*. Præcipiturque vel Angelis, vel quibuslibet ministris, ut jubente Deo, & exaltata nuntiorum manu, ventura Babyloni captivitas prædicetur. נשפה Jerem. 13. 16

Et ingrediantur portas duces: ego mandavi sanctificatis meis, & vocavi fortes meos in ira mea exultantes in gloria mea. ℣. 3. & 4. Principes, & gigantes juxta LXX. Translatores Eusebius virtutes Angelicas interpretatur, & pessimos dæmones, qui ad eversionem Babylonis missi sunt. Nos autem historiæ ordinem prosequentes, Medos esse dicimus. De quibus in consequentibus apertius Scriptura testatur, dicens: *Ecce ego suscitabo super eos Me-* C *dos, qui argentum non quærant, nec aurum velint*. Nec mirum si Medos ad subversionem Babylonis sanctificatos vocet, quum per Jeremiam ipsum Nabuchodonosor, quia ejus imperio serviebat, destruens prævaricatricem Jerusalem, servum suum & columbam dixerit. Porro quod ait: *Fortes meos, & exultantes in gloria mea*, ostendit eos non suis viribus, sed Dei ira tam sublimis regni potentiam subvertisse.

Vox

a Confer S. Doctorem in cap. Ezechiel. 17. quem locum & Martian. notat.

V. 4. & 5. *Vox multitudinis in montibus, quasi populorum frequentium: vox sonitus regum gentium congregatarum. Dominus exercituum præcepit militiæ belli venientibus de terra procul a summitate cæli. Dominus & vasa furoris ejus, ut disperdat omnem terram.* Medorum atque Persarum describitur impetus: quod multis secum auxiliis congregatis, Domino eorum exercitum præcedente, ad vastitatem veniant Babylonis, ut disperdant omnem terram: non quod totum orbem vastaverint, sed omnem terram Babylonis & Chaldæorum. Idioma est enim Sanctæ Scripturæ, ut omnem terram illius significet provinciæ, de qua sermo est: quod quidam non intelligentes, ad omnium terrarum subversionem trahunt.

Idioma Scripturæ sacræ.

V. 6. *Ululate, quia prope est dies Domini: quasi vastitas a Domino veniet.* Apostropha fit ad populum Chaldæorum, ut ventura mala fletibus resonent: nec de ruina ambigant civitatis, quum Dominus vastator adveniat.

V. 7. & 8. *Propter hoc omnes manus dissolventur, & omne cor hominis tabescet & conteretur. Torsiones & dolores tenebunt: quasi parturiens dolebunt: unusquisque ad proximum suum stupebit: facies combustæ vultus eorum.* Hoc expositione non indiget: sed breviter indicatur, quod tantum malorum pondus incumbat, ut pugnatorum Babylonis solvatur manus, & cor pavore languescat, & in morem parturientium feminarum dolor torqueat viscera, & unusquisque alterius quærat auxilium, luridam faciem pallore circumferens: naturale est enim, ut * imminentibus malis alios sapere plus putemus.

Imminentibus malis alios sapere plus putamus.

* al. *in ingentibus*.

V. 9. *Ecce dies Domini venit crudelis & indignationis plenus, & iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, & peccatores ejus conterendos de ea.* Crudelem diem vocat, non merito sui, [a] sed populi. Non est enim crudelis qui crudeles jugulat: sed quod crudelis patientibus esse videatur. Nam & latro suspensus patibulo, crudelem judicem putat. Simulque solitudo & vastitas terræ Babyloniæ nuntiatur: & caussa vastitatis * exponitur, quod propter accolas ejus hæc omnia fiant.

* al. *[s]enitur*

V. 10. *Quoniam stellæ cæli & splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo.* Verbum Hebraicum [b] CHISILE LXX. ὠρίωνα transtulerunt. Hebræus, quo ego præceptore usus sum, *Arcturum* interpretatus est. Nos generaliter sequentes Symmachum, * *stellam* diximus. Est autem sensus, quod quum dies Domini crudelis advenerit, & furor ejus universa vastarit, præ timoris magnitudine mortalibus cuncta tenebrescant, & sol ipse & luna astraque rutilantia suum videantur negare fulgorem. Unde & cælum sacco induitur, quod scilicet tenebræ cuncta operiant, & prementibus malis, nihil aliud sentiant homines, nisi quod mens videre compellit.

[b] כסילי

Hebræus præceptor Hieronymi.

* al. *stellas*

V. 11. *Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitatem eorum: & quiescere faciam superbiam infidelium, & arrogantiam fortium humiliabo.* Ex hoc loco & ex superiore, ubi scriptum est, quod obtenebrescat sol in ortu suo, & luna caligine compleatur, & stellæ fulgorem retrahant, & totius orbis iniquitas visitetur, quidam putant non de Babylonis ruina: sed de mundi consummatione prædici: quum utique secundum superiora & orbis, qui Hebraice dicitur THEBEL, & Græce οἰκουμένη, Babylon intelligenda sit. Οἰκουμένη enim lingua nostra *habitatam* sonat; & habitata propter ingentem populi multitudinem Babylon dicitur: ut ubi prius fuerat innumerabilis turba populorum, ibi sit vastitas & habitatio bestiarum.

תבל

V. 12. *Pretiosior erit vir auro, & homo mundo obrizo.* Caussa manifesta quare Deus visitet οἰκουμένην, id est, Babylonis mala: ut habitatore deserta redigatur in solitudinem. Pretiosum autem dicitur omne quod rarum est; quomodo & supra juxta Historiam, pro hominum raritate apprehendere legimus septem mulieres unum virum, dicentes: *Panem nostrum comedemus, & vestimentis nostris operiemur, tantummodo invocetur nomen tuum super nos, & aufer opprobrium nostrum.* Et in Samuelis volumine continetur: *Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis*, id est rarus. Nota quod in Hebraico pro generali auro PHAZ, pro obrizo OPHIR, scriptum est.

Pretiosum omne quod rarum est.

Isa. 4. 1.

1. Reg. 3.

פז
אופיר

V. 13. *Super hoc cælum turbabo, & movebitur terra de loco suo: propter indignationem Do-*

[a] In Vatic. verba *sed populi* non adduntur.
[b] Vatic. *Chsile*: vetus Drusii mss. *Chyile*: mallet ipse legere *Chsile*, aut *Xyle*. Vide infra Hier. lib. 7. ubi hoc idem caput, & versiculum denuo exponit.

Domini exercituum, *& propter diem iræ furoris ejus*. Vel eo sensu accipe, quo supra de stellis, & sole, & luna, & orbe exposuimus: vel ὑπερβολικῶς, quod ab indignatione Dei & cælum triste sit, & terra moveatur, elementa quoque omnia iram Creatoris agnoscant.

℣. 14. *Et erit quasi damula fugiens*, *& quasi ovis: & non erit qui congreget*. Babylonium significat & Chaldæam populum, quod ita pavidus ad irruptionem Medorum Persarumque fugiat, quasi damula & ovis ad rugitum leonis & ululatum lupi: nec habet defensorem aut principem, cujus sequatur imperium.

Unusquisque ad populum suum convertetur, *& singuli ad terram suam fugiant*. Postquam capta fuerit Babylon, & per portas ejus intrarit hostilis exercitus, cuncta auxilia & diversarum gentium turmæ, quibus prius civitas defensabatur, ad suas provincias revertentur.

℣. 15. *Omnis qui inventus fuerit*, *occidetur*: *& omnis qui supervenerit*, *cadet in gladio*. Qui non fugerit, mucrone ferietur: qui vero aut resistere voluerit, aut reverti, in tantum captæ urbi non proderit, ut ipse quoque sanguinem [a] fundat.

℣. 16. *Infantes eorum allidentur in oculis eorum: diripientur domus eorum*, *& uxores eorum violabuntur*. Hoc est quod David
Ps. 139. 8. in spiritu prophetat: *Filia Babylonis misera*, *beatus qui tribuet tibi retributionem tuam*, *quam retribuisti nobis*. *Beatus qui tenebit & allidet parvulos tuos ad petram*. Tanta erit urbis vastitas & victorum sævitia, ut nec innoxiæ parcatur ætati, ut cunctæ domorum diripiantur opes, & in conspectu maritali uxorum violetur pudicitia.

℣. 17. *Ecce ego suscitabo super eos Medos*, *qui argentum non quærant*, *neque aurum velint*. Apertum est quod latebat: quod nequaquam fortes & gigantes, Angeli intelligendi sunt & dæmones, sed Medorum gens, quorum princeps Darius primus Babylo-
Dan. 5. niorum destruxit imperium, occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, qui
*al. Evilmarodach * Evilmerodach filius fuit. Tantam autem scribit Medorum Persarumque sævitiam, ut ardore sanguinis effundendi, aurum argentumque contemnant, & oblatas opes pro luto reputent.

℣. 18. *Sed sagittis parvulos interficient*, *& lactentibus uteri non miserebuntur*, *& super filios non parcet oculus eorum*. Interficientur parvuli, quorum vulnera erunt non minora quam corpora, & prægnantium uteri secabuntur, elidenturque infantes, & ad ubera pressos filios crudelis victor occidet.

℣. 19. *Et erit Babylon illa gloriosa in regnis*, *inclyta in superbia Chaldæorum: sicut subvertit Dominus Sodomam & Gomorram*: *non habitabitur usque in finem*, *& non fundabitur usque in generatione & generationem*. Audivimus Medos, audivimus Babylonem, audivimus inclytam in superbia Chaldæorum: nolumus intelligere quod fuit, & quærimus audire quod non fuit. Et hæc dicimus, non quod Tropologicam intelligentiam condemnemus: sed quod spiritualis interpretatio sequi debeat ordinem historiæ: quod plerique ignorantes, lymphatico in Scripturis vagantur errore. *(Tropologicus sensus, si Historicus negligatur, erroribus est obnoxius.)* Usque in præsentem ergo diem Prophetia Babylonis expletur: & sicut subvertit Deus Sodomam & Gomorram: sic & ista subversa non habitabitur in æternum. Pro illa enim Seleuciam & Ctesiphontem urbes Persarum inclytas fecerunt. *(Urbes Persarum Seleucia & Ctesiphon pro Babylone.)*

℣. 20. 21. & 22. *Nec ponet ibi tentoria Arabs*; *nec pastores requiescent ibi: sed erunt ibi bestiæ*, *replebuntur domus eorum draconibus*, *& habitabunt ibi struthiones*, *& pilosi saltabunt ibi*. *Et respondebunt ululæ in ædibus ejus*, *& Syrenæ in delubris voluptatis*. In tantum Babylon vastata erit atque deserta, ut ne ad pascua quidem armentorum & pecorum utilis sit. Non enim tendet ibi Arabs Sarracenusque tentoria, nec pastores post vestigia gregum fessi labore quiescent: sed inter parietinas & angustias veterum ruinarum habitabunt SIIM: quod soli LXX. *bestias* transtulerunt: alii ipso nomine quod apud Hebræos scriptum est, volentes genera dæmonum intelligi vel phantasmata. *Et replebuntur*, inquit, *domus*, ut nos diximus, *draconibus*: ut Aquila rranstulit, *typhonibus*, ut Symmachus [b] OHIM, ipsum verbum Hebraicum exprimens: LXX. vero & Theodotio *clamores*, vel *sonitus* interpretati sunt. Quodque sequitur: *Pilosi saltabunt ibi*, vel incubones, vel satyros,

(צִיִּים) (b אחים)

[a] Idem Vatic. *sanguinem eorum fundat*.

[b] Græcis literis ὀχείμ.

ros, vel ſilveſtres quoſdam homines, quos nonnulli Fatuos [a] ficarios vocant, aut dæmonum genera intelligunt. Pro *ululis* quoque omnes ipſum verbum Hebraicum [b] HIM (איים), ſoli LXX. *onocentauros* tranſtulerunt. Syrenæ autem THENNIM (תנים) vocantur, quas nos aut dæmones, aut monſtra quædam, vel certe dracones magnos [c] interpretabimur, qui criſtati ſunt & volantes. Per quæ omnia vaſtitatis & ſolitudinis ſigna monſtrantur: quod tanta ſit depopulatio urbis quondam potentiſſimæ, ut præ multitudine dæmonum ac beſtiarum nullus in eam audeat paſtorum, id eſt, deſerti appetitor intrare. Didicimus a quodam fratre Elamita, qui de illis finibus egrediens, nunc Jeroſolymis vitam exigit Monachorum, venationes regias eſſe in Babylone, & omnis generis beſtias murorum ejus (1) tantum ambitu coerceri.

Cap. XIV. PRope eſt ut veniat tempus ejus: & dies ejus non elongabuntur. Inſtare dicit tempus, quo ab hoſtibus capienda ſit. Poſt captivitatem quippe Jeruſalem, non multum tempus in medio, & a Medis Perſiſque vaſtata eſt.

Miſerebitur enim Dominus Jacob, & eliget adhuc de Iſrael, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam. De hoc Sophonias plenius loquitur: *Lauda filia Sion, jubila Iſrael, lætare & exulta in omni corde, filia Jeruſalem: quia abſtulit Dominus judicium tuum: avertit inimicos tuos.* (Sophon. 3. 14. 15.) Significat autem tempus quo Cyrus rex Perſarum captivum populum Jeruſalem redire permiſit. Lege Ezræ librum, Aggeum & Zachariam (1. Eſdr. 1. Aggai 1. Zach. 1.), quando ſub Zorobabel, & Jeſu Sacerdote magno, & Ezra, & Neemia altare, Templum, murique urbis extructi ſunt.

V. 2. *Adjungetur advena ad eos, & adhærebit domui Jacob, & tenebunt eos populi, & adducent eos in locum ſuum, & poſſidebit eos domus Iſrael ſuper terram Domini in ſervos & ancillas: & erunt capientes eos qui ſe ceperant, & ſubjicient exactores ſuos.* Multos de diverſis gentibus cum populo Judæorum Jeroſolymam veniſſe conjicimus, credentes Deo Iſrael, & errorum idola relinquentes. (Multi de diverſis gentibus credentes Deo venerunt Hieroſolymam cum populo Judæorum.) Quod autem reducti ſint ad literas regis, & acceperint munera & impenſas Templi, nulla dubitatio eſt. In hoc ſolum arctari videtur intelligentia, quomodo poſſederit Iſrael in terra Domini victores quondam ſuos, & ſubjecerint exactores, ſervoſque eos habuerint & ancillas. Niſi forte Synecdochicῶs totum intelligamus ex parte: quod tantæ poſtea felicitatis fuerint, ut de diverſis quoque per circuitum gentibus ſibi ſervorum & ancillarum familias compararint. Poteſt & in Aſſueri temporibus intelligi, quando occiſo Holoferne hoſtilis ab Iſrael eſt cæſus exercitus. (Eſth. 9. Judith. 13.) Quod hæreo literæ, & in more ſerpentis terram comedo, tuæ eſt voluntatis, qui hiſtoricam tantum interpretationem audire voluiſti. (Hiſtorica interpretatio hæret literæ, &c.)

*Et erit in die illa quum requiem dederit tibi Dominus a labore tuo, & a concuſſione tua, & a ſervitute tua dura * quia ante ſerviviſti: ſumes parabolam iſtam contra regem Babylonis, & dices.* V. 3. (* al. *quam*) Sermo dirigitur ad Iſraelem, quod poſtquam reverſus fuerit Jeruſalem, & jugum ſervitutis excuſſerit, recordetur potentiæ quondam Nabuchodonoſor, & culminis Babylonii, miſerabilique eum voce deploret: quia ad tantam venerit calamitatem, ut hoſtibus quoque ſuis dignus miſeratione videatur.

Quomodo ceſſavit exactor: requievit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum, virgam dominantium cædentem populos in indignatione: plaga inſanabili ſubjicientem in furore gentes, perſequentem crudeliter: conquievit & ſiluit: omnis terra gaviſa eſt & exultavit. V. 4. 5. 6. & 7. Vox iſta plangentis & miſerantis eſt Iſraelis, quomodo Dominus quondam victorque terrarum, & tributis cuncta depopulans, contritus ſit & redactus in nihil. Ille inquam qui fuit baculus impiorum, qui ſceptrum & virga regalis omnes furibunde percutiens, cujus plaga non poterat ſuſtineri, qui fugientes quoque crudeliter perſequebatur: quomodo conquievit & humiliatus eſt, & ad ruinam ejus omnis terra conſiluit, vocem * tantum lætitiæ geſtientis emittens? (* al. *tamen*.)

Abietes quoque lætatæ ſunt ſuper te & cedri Libani: ex quo dormiſti, non aſcendit qui ſuccidat nos. V. 8. Per abietes & cedros Libani principes gentium intellige, qui Nabuchodonoſor percutiente ſucciſi ſunt, qui & ipſi in vocem lætitiæ prorumpentes dicunt: ex quo ad inferna

[a] Vide quæ ad Vitam S. Pauli primi eremitæ obſervamus tom. 2. pag. 7. not. *e*.
[b] Vatic. aſpirat *Hibim*. Ex quo mox *Thennim*, juxta Veterum ſcribendi morem reſtituo, pro *Thannim* Martianæi. Druſii ſupra laudatus mſ. *Themeni*.
[c] Minus recte antea erat *interpretati ſumus*.

(1) Legimus *tantum* pro quo antea erat *tamen*. In eam rem tu videris noſtratem Plinium lib. VI. cap. 26. Strabonem quoque lib. XVI. p. 738. denique & Pauſaniam in Arcadicis. Varia his habet Hieronymus noſter infra ad ſubſequi capitis verſiculum 23.

ferna deductus es, nullus alius potuit inveniri, qui magnos potentesque succideret.

V. 9. *Infernus subter te conturbatus est, in occursum adventus tui suscitavit tibi gigantes: omnes principes terræ surrexerunt de soliis suis: cuncti principes nationum universi respondebunt, & dicent tibi.* Hæc emphaticῶς legenda sunt & scænæ modo; non quod facta sint, sed quod fieri potuerint: nisi forte animas regum quos interfecerat, insultantes regi Babylonio occurrisse credimus. Solatium enim malorum est, quum inimicos viderint eadem sustinere.

Solatium malorum.

V. 10. & 11. *Et tu vulneratus es sicut nos, nostri similis effectus es: detracta est ad inferos superbia tua: * concidit cadaver tuum, subter te sternetur tinea, & operimentum tuum erunt vermes.* Sermo potentium & principum terræ, quos supra cedros & abietes appellarat, ad regem Babylonium dirigitur in inferis constitutum. Jam non dolemus nos fuisse succisos, quum & tu eadem securi corrueris. Omnis potentia tua, & in cælum elevata superbia, ad terram detracta est. Ergone & tuum cadaver tineam sustentabit, & scatentium operiet vermium multitudo? Senties per mortem hominis vilitatem, qui Dei in te potentiam præferebas.

* [illegible] ide. [illegible]

Vilitas hominis per mortem declaratur.

V. 12. 13. & 14. *Quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris: corruisti in terram qui vulnerabas gentes: qui dicebas in corde tuo: In cælum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum, sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis; ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Pro eo quod nos interpretati sumus ob facilitatem intelligentiæ: *quomodo cecidisti de cælo, lucifer, qui mane oriebaris*, in Hebraico, ut verbum exprimamus ad verbum, legitur: *quomodo cecidisti de cælo, ulula fili diluculi.* Significatur autem aliis verbis *lucifer*; & dicitur ei quod flere debeat & lugere, qui quondam sic fuerit gloriosus, ut fulgori luciferi comparatus sit. Sicut, inquit, lucifer discutiens tenebras, ardens & rutilus illucescit: sic & tuus progressus in populos & publicum claro sideri similis videbatur; sed cecidisti in terram gentium vulnerator, qui per superbiam loquebaris: tantam potentiam consequutus sum, ut cælum mihi restet & sidera ut sub pedibus meis superna debeant subjacere. Quamquam Judæi cælum & astra Dei se velint intelligi, ex eo quod sequitur: *sedebo in monte testamenti*, id est, in Templo, ubi Dei jura sunt condita, *& in lateribus Aquilonis*, id est, in Jerusalem. Scriptum est enim: *Montes Sion latera Aquilonis.* Ps. 47. 3. Nec suffecerat superbiæ ejus desiderare cælestia, nisi ad tantam prorupisset insaniam, ut Dei sibi similitudinem vendicaret.

Superbiæ vox & insania.

V. 15. *Verumtamen ad infernum detraheris in profundum laci.* Qui per superbiam dixerat: *In cælum ascendam, ero similis Altissimo*, non solum ad infernum, sed ad infernum ultimum detrahitur. Hoc enim significat laci profunditas, pro quo in Evangelio tenebras exteriores legimus, ubi est fletus & stridor dentium. Luc. 13. 28

Infernus ultimus.

V. 16. & 17. *Qui te viderint, ad te inclinabuntur, teque prospicient* (subauditur dicentes:) *Nunquid iste est vir qui conturbavit terram, qui concussit regna, qui posuit orbem desertum, & urbes ejus destruxit: vinctis ejus non aperuit carcerem?* Et hæc vox insultantium est atque mirantium, quomodo vastator omnium & ipse vastatus sit. Quod autem ait: *vinctis ejus non aperuit carcerem?* magnitudo crudelitatis & impietatis exprimitur, ut etiam vinctos teneret in carcere: & non sufficerent miseris catenæ, nisi illos & tenebrarum horror includeret.

V. 18. & 17. *Omnes reges gentium, universi dormierunt in gloria, vir in domo sua. Tu autem projectus es de sepulchro tuo quasi stirps inutilis, pollutus & obvolutus cum his qui interfecti sunt gladio, & descenderunt ad fundamenta laci: quasi cadaver putridum non habebis consortium, neque cum eis in sepultura.* Narrant Hebræi hujusmodi fabulam: [a] Evilmarodach qui, patre suo Nabuchodonosor vivente per septem annos inter bestias, ante regnaverat, postquam ille restitutus in regno est, usque ad mortem patris cum Joachim rege Judæ in vinculis fuit: quo mortuo, quum rursus in regnum succederet, & non susciperetur a principibus, qui metuebant ne viveret qui dicebatur extinctus; ut fidem patris mortui faceret, aperuit sepulchrum, & cadaver ejus unco & funibus traxit. Et

[a] Fabula de Evilmarodach.

[a] Atque illa quidem ad ejus gentis ingenium mirabilibus comminiscendis natum. Verosimilius enim est, Nabuchodonosore in regnum restituto, Evilmerodachum collegam fuisse imperii.

Et est sensus : Sepultis omnibus qui a te interfecti sunt, tu solus insepultus jacebis. Alii vero locum istum sic interpretantur : Omnes animæ apud inferos aliquam requiem accipient, tu solus in extremas tenebras religaberis. Omnium enim operieris sanguine, & universorum te cruor premet velut obvolutum sanie mortuorum. Symmachus hunc locum sic transtulit : *Etiam cum his qui occiduntur in bello, non mereberis habere consortium sepulturæ*. Pro eo autem quod nos diximus, *quasi stirps inutilis*, & in Hebræo

נכצר נתעב נצר a legitur: CHANESER NETHAB, Aquila interpretatus est, *quasi [a] sanies polluta*. NESER autem proprie virgultum appellatur, quod ad radices arborum nascitur, & quasi inutile ab agricolis amputatur : possumus id ipsum *saniem tabemque* intelligere. Simulque discimus quod in-

Infernus sub terra est. fernus sub terra sit, dicente Scriptura : *Usque ad fundamenta laci*.

V. 20. b *Tu enim terram tuam disperdidisti, tu populum tuum occidisti*. [b] Juxta LXX. Interpretes qui dixerunt : *quia terram meam perdidisti, & populum meum occidisti*, quid dicant, nulla dubitatio est. Terram enim Judæam, & populum ejus Israel Nabuchodonosor interfecit & perdidit. Juxta Hebraicum difficilis intellectus est, quomodo terram suam perdiderit, & populum suum occiderit : nisi forte hoc sensu accipiendum est, eos, quos tibi Deus in correptionem dederat, tu penitus perdidisti. Vel aliter : antiquum Assyriorum regnum, te multum superbiente & elevante contra Deum cervicem tuam, omnino destructum est. Si enim te egisses humiliter, & scisses mensuram tuam, Assyrius & Babylonius hucusque regnaret. Sive hoc modo : tam crudelis fuisti in externos, ut etiam subjectos tibi populos furibundus opprimeres.

V. 21. *Non vocabitur in æternum semen pessimorum. Præparate filios ejus occisioni in iniquitate patrum suorum : non consurgent, nec hæreditabunt terram, neque implebunt facies orbis civitatum*. Omnes historiæ consentiunt, quod occiso Balthasar nepote Nabuchodonosor, & succedente Dario in regnum Chaldæorum, nullus de Nabuchodonosor deinceps stirpe regnarit. Hoc ergo Scriptura prædicit, quod in tantam Babylon veniet vastitatem, ut etiam de semine regio nullus remaneat, sed propter impietatem patris omnis soboles deleatur. Pro eo autem quod nos in ultima parte sententiæ transtulimus, *neque implebunt facies orbis civitatum*, in Hebræo scriptum est pro civitatibus, ARIM, quod nos ערים

transferre possumus & *adversarios*; ut sit sensus: nullus ex semine tuo qui cupiat reparare regnum, adversarius suscitabitur. Secundum Septuaginta Interpretes, qui dixerunt, *semen pessimum, para filios tuos interfectioni propter peccata patris tui*, quem sensum habeat, scire non valeo.

Et consurgam super eos, dicit Dominus exercituum : & perdam Babylonis nomen, & reliquias, & germen, & progeniem, dicit Dominus. Et ponam eam in possessionem hericii, & in paludes aquarum : & scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum. Babylonem fuisse potentissimam, & in campestribus per quadrum sitam, ab angulo usque ad angulum muri, (1) sedecim millia tenuisse passuum, id est, simul per circuitum sexaginta quattuor, refert Herodotus, & multi alii qui Græcas historias conscripserunt. Arx autem, id est, Capitolium illius urbis, est turris quæ ædificata post diluvium, in [c] altitudine quattuor millia dicitur tenere passuum, paulatim de lato in angustias coarctata, ut pondus imminens facilius a latioribus sustentetur. Describunt ibi templa marmorea, aureas statuas, plateas lapidibus auroque fulgentes, & multa alia quæ pene videantur incredibilia. Hoc totum narravimus, ut ostenderemus quod ad iram Dei omnis potentia pulvis sit, & favillæ & cineri comparetur. Si liceret introire barbaras nationes, & videre tantæ urbis extrema vestigia, videremus possessionem hericii, & paludes aquarum, & vere completum esse quod nunc Isaiæ vocibus canitur : *Scopabo eam in scopa terens* : exceptis enim muris coctilibus, qui propter (1) bestias concludendas post annos

V. 22. & 23.

[a] Vatic. *quasi saniis polluta*. Vid. infra Hieron. in hoc idem caput rursum differentem libro sequenti.

Deerat *juxta*, quod supplemus e mss.

(1) Legit Victor. *quindecim*, tot enim reddunt in circuitu per totum sexaginta millia, sive quadringenta octoginta stadia.

[c] Contra cod. Palatin. non *in altitudine*, sed *in latitudine*, & non *quattuor millia*, sed *tria* tantum scribit. Auctor libri Locorum ex Actis, qui totam hanc periodum describit, additum in *latitudine*, aut *altitudine*, penitus omittit. Alii de ipsa altitudine minime sibi constantem adducunt Hieronymum ex Eusebiano Chronico, ubi *altitudinem quinquies mille centum septuaginta quattuor tenere passuum* narret. Sed neque ex Herodoto in Clio, ubi σχεδὸν τὸ μῆκος καὶ τὸ εὖρος, *stadii crassitudinem ac latitudinem* facit, neque ex Diodoro, aut Strabone, qui inter se dissentiunt, rei veritas constabit.

(2) Recole quæ superius ad præcedentis cap. Vers. ultimum adnotata sunt.

annos plurimos instaurantur, omne in medio spatium solitudo est.

V. 24. & 25. *Juravit Dominus exercituum, dicens: si non ut putavi, ita erit, & quomodo mente tractavi, sic eveniet, ut conteram Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum: & auferetur ab eis jugum ejus, & onus illius ab humero eorum tolletur.* Revertitur ad præsentia, hoc est, ad Sennacherib regem Assyriorum, qui Samariam Judæamque vastavit, & excepta Jerusalem, delevit per circuitum omnia; & longe post futuris vicina consociat, ut imminens auferatur metus: quia dicere poterant audientes: nos præsentem perpatimur obsidionem, iste multis post sæculis ventura promittit. Est igitur ordo prophetiæ, quamquam post annos plurimos Babylon destruenda sit, & omne penitus stirpis Assyriorum & Chaldææ seminarium disperdendum: tamen ut non timeatis vicinam captivitatem, jurat Dominus (cui etiam non juranti credendum est) quod sua æstimatio non fallatur, & quod mente conceperit, irritum non fiat. Hoc autem humano loquitur affectu, quod scilicet non fallatur qui falli non potest: conteram, inquit, Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculcabo eum. Una enim nocte centum octoginta quinque millia exercitus Assyriorum Angelo vastante deleta sunt. Et auferetur ab his qui obsidebantur in Jerusalem, jugum ejus, & grave imperium quod omnibus imminebat, & pondus quo premebantur, in ipsum potius retrudetur. Fugiente enim Assyriorum rege in terram suam, liber cum populi reliquiis egressus est Ezechias.

Deo non juranti credendum est

4. Reg. 19.

V. 26. & 27. *Hoc consilium quod cogitavi super omnem terram, & hæc est manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, & quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, & qui avertet eam?* Hoc loco quidam arbitrantur generalem esse contra omnem orbem prophetiam, & quod vastitas Babylonis & Assyriæ civitatis typus sit consummationis mundi. Quibus nequaquam contradicimus, dum sciamus, hic omnem terram Assyriorum proprie significari, & universas gentes socias regis Assyrii demonstratas. Quidquid autem a Domino decretum est, nullius virtute prohibetur. Et extentam manum ejus, & ad percutiendum paratam, nemo poterit coercere.

Vastitas Babylonis typus est consummationis mundi.

V. 28. *Anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud.* Quattuor reges Judææ titulo Prophetæ legimus esse præpositos: Oziam, Joatham, Achaz, & Ezechiam, singulos sibi ordine & sobole succedentes, quorum Oziam mortuum supra legimus, referente Isaia: *Anno quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super solium excelsum & elevatum.* Ex quo intelligimus & Visionem sedentis Domini, & ea quæ præcipiuntur Prophetæ, usque ad eum locum ubi scriptum est: *Sicut terebinthus & sicut quercus quæ expandit ramos suos: semen sanctum erit germen ejus*, sub Joatham rege prophetatum. Tertius succedit Achaz filius Joatham filii Oziæ regis Juda, sub quo ascendit Rasin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ, rex Israel, in Jerusalem ad præliandum contra eam, & reliqua quæ Scriptura commemorat. Igitur sub Achaz usque ad præsentem locum, quem nunc exponere nitimur, omnia quæ in medio posita sunt, vaticinata cognoscimus: quo mortuo quartus, id est, ultimus succedit Ezechias, sub quo omnis usque ad finem texitur liber.

Cap. 6.

Ibid.

V. 29. *Ne læteris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui: de radice enim colubri egredietur regulus, & semen ejus absorbens volucrem.* Naturale est quod dicimus: mortuo rege adversarum gentium, semper lætantur inimici, ex rebus novis bella civilia & seditiones ac regnandi imperitiam præstolantes. Mortuo igitur Achaz peccatore, qui ambulaverat in viis regum Israel, & cognatione eis fuerat copulatus, intelligimus Philisthæos e vicino fuisse lætatos, & insultasse Israeli, quod maturo rege perdito, Ezechiæ juveni subjacerent. Philisthæos autem, ut supra diximus, Palæstinos significat, quos alienigenas Vulgata scribit Editio: quum hoc non unius gentis, sed omnium externarum gentium vocabulum sit. Ne, inquit, læteris, o Philisthæa, ne insultes populo meo, quod percussoris tui Achaz virga confracta sit; quod baculus qui te ferire solitus erat, videatur morte contritus; quod coluber interfectus. Pro hoc enim nocentior nascetur Ezechias regulus, quem Græci vocant basiliscum, qui te suo aspectu interficiat, & spiritu oris occidat. Quomodo enim nulla avis reguli aspectum potest illæsa transire: sed quamvis procul fuerit, ejus ore sorbetur,

Philisthæi sive Palæstini alienigenæ dicuntur.

Nulla avis aspectum reguli potest transire.

tur : ita & tu a conspectu regis Ezechiæ totus peribis. Et pulchre servavit metaphoram : quia enim serpentem & regulum nominarat, ore ejus & spiritu dicit volucres devorari. Quod autem nullus regum Juda sic percusserit Philisthiim, quomodo eos depopulatus est Ezechias, audi Regum librum : *Ipse percussio Philisthiim usque ad Gazam, & usque ad terminos ejus: a turre custodum usque ad urbes munitas.* (4. Reg. 18. 8.) Pro eo autem quod nos transtulimus *absorbens volucrem*, & in Hebræo scriptum est SARAPH MOPHETH (שרף מעופפת), interpretari potest, *serpens volans*: ut sit sensus : de radice colubri nascetur regulus, & fructus illius, id est, reguli serpens volans, ut draconem volantem intelligas.

V. 30. *Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent.* Quum te percusserit regulus, & draco volans tuos terminos devastaverit, nequaquam insidiaberis Judæ, & pauperculum populum meum tua fraude terrebis; sed pressus propriis angustiis, flebis calamitatem tuam. Humiles autem & pauperes, qui non in divitiis & in potentia, sed in meo nomine confidebant, secura pace requiescent, & nullius hostis impetum formidabunt.

Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam. Totum per figuras loquitur. Est autem sensus, quod, populo Dei fiducialiter requiescente, siccetur radix Philisthiim, & omnes reliquiæ consumentur.

V. 31. [a] *Ulula porta, [a] clama civitas, prostrata est Philisthæa omnis : ab aquilone enim fumus veniet, & non est qui effugiat agmen ejus.* Portam vocat pro his qui in porta sunt, & civitatem pro habitatoribus civitatis. Sermonem quoque dirigit ad urbes Palæstinorum quod ejulare debeant, & lugere, veniente Sennacherib, & torrentis modo cuncta vastante. Sub rege enim Ezechia venit Assyrius, & inter cæteras nationes vastavit Philisthæos. Ad quos loquitur Jeremias : *Ecce aquæ ascendent ab aquilone, & erunt quasi torrens inundans : & operient terram & plenitudinem ejus, urbem & habitatores illius.* (Jerem. 47. 2.) Ab aquilone enim venit Assyrius, & de ejus ardore egredientes, Ninivem & nationes cæteras subjugantes. Eo tempore quo hæc canebantur, fumus ascendebat in excelsum, id est, rumor in populos vagabatur per ordinem cunctarum gentium, Phœnices quoque & Palæstinos esse vastandos.

V. 32. [b] *Quid [b] respondebit nuntiis gentis? quia Dominus fundavit Sion, & in ipsa sperabunt pauperes populi ejus.* Quia dixerat nullus est qui effugiat agmen ejus, videbatur in generali sententia etiam Judas esse [c] comprehensus. Si, inquit, quæsierint Angeli gentis Assyriæ, quare solus Judas evaserit, respondete eis, quia Dominus fundaverit Sion, & ipse humilem populum sua virtute protexerit: Pro *Angelis* LXX. transtulerunt *reges*, unius ALEPH literæ errore decepti. (מלאכי Angeli; מלכי Reges)

Cap. XV.

ONus Moab : *Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit : quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit.* De onere, & pondere semel dixisse sufficiat. Hoc tantum breviter admoneo, quod onus semper tristia consequantur. Visionem autem vel statim læta, vel in fine læta post tristia. Moab provincia est Arabum, in qua fuit Balac filius Beor, (Num. 22.) qui conduxit hariolum Balaam de Mesopotamia, ut malediceret Israel, ubi (Ibid. 25.) & initiatus est populus Beelphegor. Hujus metropolis civitas AR (ער), quæ hodie ex Hebræo & Græco sermone composita *Areopolis* nuncupatur, non ut plerique existimant quod ἄρεος, id est, *Martis* civitas sit. Interpretatur autem *Ar* & ἀντίδικος, id est *adversarius*. (Areopolis ex Hebræo & Græco nomen compositum.) Quantæ autem fuerit potentiæ, Jeremias testatur, dicens : *Non est ultra exultatio in Moab.* (Jerem. 48. 2. 7. & seqq.) Et iterum : *Habuisti fiduciam in munitionibus tuis, & in thesauris tuis.* Et iterum : *Fertilis fuit Moab ab adolescentia sua, & requievit in fecibus suis, nec transfusus est de vase in vas, & in transmigrationem non abiit, & idcirco permansit gustus ejus in eo, & odor ejus non est immutatus.* Et in alio loco : *Quomodo fracta est virga fortis, baculus gloriosus?* (Ibid. 29.) Et post modicum : *Audivimus superbiam Moab, superbus est valde. Sublimitatem ejus, & arrogantiam, & superbiam, & altitudinem cordis illius ego scio, ait Dominus, & jactantiam ejus.* Sicut ergo contra Babylonem, & Philisthiim Propheta vaticinatus est, quod oppresserit populum Judæorum, ita nunc vastitas præ-

[a] Verba *clama civitas* in Vatic. non sunt,
[b] Vatic. cum Vulgata *respondebitur*.

[c] Resposuimus ex eodem ms. *Judas & comprehensus* pro quo erat *Judaos & comprehensos*.

prædicitur Moabitarum, id est, Arabiæ, ab Assyriis, & Babyloniis. Ab utraque enim gente vastati sunt, eo tempore quo Sennacherib captivum duxit Israel, & quando Nabuchodonosor subvertit Jerusalem. [4. Reg. 17. & 25.] Insultaverat enim ad utrumque hostem Ephraim, & Judæ, dicente Jeremia: [Jerem. 48. 26. 27.] *Allidet manum Moab in vomitu suo, & erit in derisum etiam ipse. Fuit enim in derisum tibi Israel, quasi inter fures reperisses eum.* Propter verba ergo tua, quæ adversus illum loquutus es, captivus duceris. Quod autem ait: *Nocte vastata est* AR, *Moab conticuit*, decorum invectionis principium, ut vastaretur in tenebris, qui de incestu patris nocte conceptus est. Nisi forte noctem pro magnitudine [a] terroris accipimus: & credendum, quia sibi confidebat in muris, insidiis eam, & cuniculis fuisse superatam. Audivi quemdam Areapolitem, sed & omnis civitas testis est, motu terræ magno in mea [b] infantia, quando totius orbis litus transgressa sunt maria, eadem nocte muros urbis istius corruisse.

V. 2. *Ascendit domus, & Dibon ad excelsa in planctum super Nabo, & super Medaba Moab ululabit.* Ne molestum tibi sit quod per historiæ viam gradior, ut enim hoc facerem, ipse voluisti. Subauditur autem, domus * regia, & urbs Dibon ad idola quæ in editis posita sunt ascendit: super Nabo, & super Medaba, nobiles [c] civitates, ululabit universa provincia. In Nabo enim erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beelphegor. [* al. regia & Dibi] [Chamos & Beelphegor.]

In cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barba radetur. Apud Antiquos barbæ capitisque rasura luctus indicium fuit. Per hæc ergo magnitudo mœroris ostenditur, Jeremia contra Moab eadem conclamante: [Jerem. 48. 37.] *Omne caput calvitium, & omnis barba radetur, & in cunctis manibus colligatio, & super omne dorsum cilicium.*

V. 3. *In triviis ejus accincti sunt sacco, super tecta ejus, & in plateis ejus omnis ululatus descendet in fletum.* Non erunt privatæ lacrymæ, publicum luctum publica lamenta resonabunt, nec matronæ, nec virgines, nec ætas parva puerorum, nec fracti senum gressus tenebuntur domibus, pudorem, & imbecillitatem extrema captivitas nesciet.

V. 4. *Clamabit Esebon & Eleale.* Nomina civitatum Moabiticæ provinciæ, quarum Esebon urbs fuit quondam regis Amorræorum, de qua idem Jeremias, [Jerem. 48. 45.] *Ignis egressus est de Esebon, & flamma de medio Seon.* Interpretatur autem Esebon, *cogitatio*, & ideo Jeremias alludens ad nomen, *contra Esebon*, ait, *cogitaverunt mala.*

Usque Jaza audita est vox eorum. Urbs * Jaza Mortuo mari imminet, ubi est terminus provinciæ Moabitarum. [* al. Jasa] Hoc ergo indicat, quod usque ad extremos fines, ululatus provinciæ personabunt. Unde & Jeremias ait: [Jerem. 48. 34.] *De clamore Esebon*, usque *Eleale & Jaza dederunt vocem suam.*

Super hoc expediti Moab ululabunt, anima ejus ululabit sibi. Verbum Hebraicum ELUSE, pro quo Aquila ὀξώμυς, id est, *expeditos*, & *exertis humeris*, Symmachus *accinctos* interpretatus est, quidam putant non viros, sed nomen urbis intelligi, quæ hodie appellatur *Eluza*, & est in Moabitidis partibus sita. [חלוצי] Possumus autem & hoc dicere, quod universa pugnatorum fortitudo corruerit, & mutuis fletibus omnis terra resonarit. Sin autem Eluse, ut Aquila voluit, *exertis humeris* intelligantur, ille nobis sensus suggeritur, quod ad plangendum cuncti nudaverint pectora.

V. 5. *Cor meum ad Moab clamabit.* Propheta loquitur dolentis affectu, vel quod hostes quoque creatura Dei sint, in quos tot mala superveniant: vel quod tantis calamitatibus opprimendi, ut etiam inimicis miserabiles fiant. Idipsum Jeremias ait: *Propterea cor meum ad Moab quasi tibia resonabit.*

Vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem. Et Jeremias: *A Segor*, inquit, *usque ad Oronaim vitulam conter-*

[a] In Vatic. *pro magnitudine erroris*: ad cujus item mss. fidem *quod*, superfluum atque incommodum sensui adverbium, post *quia* hinc amovimus.

[b] Vulgo creditum est, innui celeberrimum toto orbe terræmotum, quem *Consule Valentiniano primum cum fratre* Valente, sive anno Domini 365. Ammianus Marcellinus, aliique eorum temporum Historici tradunt contigisse. Verum cum *infantem* tunc se fuisse dicat Hieronymus, eaque ætas, juxta ipsam Pythagoricam computandi methodum, annos ad summum quindecim nato imputetur, post ann. 350. S. Doctoris ortum referre necesse esset: id quod cum aliis de ejus vita testimoniis constare nullo modo potest. Itaque verosimilius est, alium indicari, quem ipse Hier. in Chronico ad an. refert 344. cum *multæ Orientis urbes terræmotu horribili conciderunt.*

[c] Videtur econtrario non urbis alicujus, sed Idoli Moabitarum nomen esse Nabo: quod ex ipsius Isaiæ 46. 1. testimonio compertum est: *Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulacra eorum bestiis, & jumentis.* Nec id probatur, quod quidam autumant, de urbis nomine Deum illum potuisse appellari Nabo. LXX. Dagon hunc vocant.

[a] *ternantem*. De hac & in libris [a] Quæstionum Hebraicarum diximus, & nunc breviter annotamus, quod ipsa sit quinta urbs post Sodomam, & Gomorram, Adamam, & Seboim, quæ ad preces Lot parva servata est. Appellaturque *Bala*, id est, *absorpta*, tradentibus Hebræis, quod tertio terræ motu prostrata sit. Ipsa est quæ hodie Syro sermone vocatur * *Zoora*, Hebræo *Segor*, utroque *parvula*. Possumus vitulam conternantem pro perfecta ætate accipere. Sicut enim tricesimus annus in hominibus, ita in pecudibus ac jumentis tertius robustissimus est. Vectes quoque pro terminis, & robore intellige, eo quod Segor in finibus Moabitarum sita sit, dividens ab eis terram Philisthiim.

* al. *Zora*

In hominibus tricesimus annus, in jumentis tertius est robustissimus.

Per ascensum enim Luith flens ascendet. Et Jeremias: *Per ascensum Luith plorans ascendet in fletum*. Intelligimus autem clivum esse itineris quod ducit ad Assyrios, & per hoc captivitatem significari.

Et in via Oronaim clamorem contritionis levabunt. Rursum Jeremias: *Vox clamoris Oronaim, vastitas, & contritio magna*. Longum est, si velim de singulis dicere, quum perspicuum sit vel urbium in Moab, vel locorum esse nomina, quæ deferunt transmigrantes.

℣. 6. *Aquæ enim Nemrim desertæ erunt*. Hoc oppidum super mare Mortuum est, salsis aquis, & ob hoc ipsum sterilibus. Sive autem allusit ad nomen, sive quod ante non fuerat, post vastitatem accidit, ut etiam aquæ in amaritudinem verterentur.

Quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Non ut quidam putant, vere propter steriles Nemrim aquas omnis herba exaruit, sed per metaphoram Scriptura loquitur. Et est sensus, in cuncto Moab aquæ Nemrim erunt salsæ & amaræ; quomodo ibi nulla herba pullulat, sic totam provinciam siccitas consequetur, id est, a Segor usque ad Oronaim, a finibus usque fines. Id ipsum Jeremias: *Aquæ Nemrim pessimæ erunt*. Jerem. 48. 34.

℣. 7. *Secundum magnitudinem operis, & visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos*. Pro salicibus in Hebræo legimus ARABIM, quod potest & Arabes intelligi, & legi ORBIM, id est, villa in finibus eorum sita, cujus a plerisque [b] accolæ in monte Oreb Eliæ præbuisse alimenta dicuntur: quod nomen propter ambiguitatem transfertur & in *corvos*, atque *Occidentem*, *locaque campestria*. Est autem sensus: juxta morbi magnitudinem erit visitatio. Visitationem hic non pro remedio, sed pro plaga accipe. *Visitabo*, inquit, *in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum*. Ps. 88, 33. Torrentem salicum, Babyloniæ accipe flumina, de quibus David, *In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra*: Ps. 136, 2. sive vallem Arabiæ, per quam pergitur ad Assyrios.

ערבים
עורבים
[b]

℣. 8. *Quoniam circuibit clamor terminum Moab, usque ad Agallim ululatus ejus, & usque ad puteum Elim clamor ejus*. Eadem prope omnia, & Jeremias scribit. Sunt autem urbes, & loca Moabitarum, in quibus clamor, & ejulatio captivi populi describitur.

℣. 9. *Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine*. Ubi prius erat luxuria propter irriguos agros, & fontes jugiter emanantes, ibi præ multitudine interfectorum rivi sanguinis fluent.

Ponam enim super [c] *Dibon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, & reliquiis terræ*. Ne quis Scriptoris vitium putet, & errorem emendare dum vult, faciat, una urbs & per *M*, & per *B*, literam scribitur: E quibus Dimon, *silentium* interpretantur; Dibon, *fluens*. Indito utroque nomine propter latices qui tacite fluant, usque hodie indifferenter & *Dimon*, & *Dibon* hoc oppidulum dicitur. Quod autem ait: *Ponam super Dibon additamenta*, & quæstionem facere videbatur, quid esset, sequenti versiculo demonstravit dicens: *His qui fugerint de Moab leonem, & reliquiis terræ*: ut etiam qui fuga lapsi sunt, a bestiis consumantur. Quamquam & per metaphoram leonem, regem hostium possumus intelligere, ut potentiam ejus quasi rugitum nemo possit evadere.

[c]

Una urbs Dimon & Dibon dicta.

EMitte Agnum, dominatorem terræ, de petra deserti ad montem filiæ Sion. Quod interpretamur, non est Historia, Cap. XVI.

[a] Vide Quæstiones in Genes. tom. 3. pag. 326. & 3?4. & quæ ibi adnotavimus: Libros quoque Nominum Hebraicorum. In Epitaphio Paulæ *Segor*, inquit, *vitulam conternantem*, *quæ prius Bala vocabatur*, *& in Zoaram*, *idest*, *parvulam Syro sermone translata est*, &c.

[b] Hanc dudum instaurare conati sunt docti viri sententiam de incolis montis Oreb pro corvis, qui Eliæ præbuerint alimenta. Verum illa nedum antiquissimæ Traditioni, contraria est etiam obvio ac nativo Scripturæ sensui, quæ עורבים vocabulo corvos aves, non homines constanter ubique appellat. Adde, non in monte Oreb, sed juxta torrentem Crith Eliam fuisse nutritum; nec posse, quod suspicari videtur Hieronymus, ullo modo *Arabes* pro corvis illis, aut accolis Oreb intelligi.

[c] In Vatic. *Dimon*, de qua lectione mox ipse Hieronymus disserit.

Stylos Prophetiæ. storia, sed prophetia. Omnis autem prophetia ænigmatibus involvitur, & præcisis sententiis, dum de alio loquitur, transit ad aliud: ne si ordinem Scriptura conservet, non sit vaticinium, sed narratio. Et est sensus: O Moab, in quam desæviturus est leo, & de qua ne reliquiæ quidem salvari poterunt, habeto solatium hoc: Egredietur de te Agnus immaculatus qui tollat peccata mundi, qui dominetur in orbe terrarum. De petra deserti, hoc est, de Ruth, quæ mariti morte viduata, de Booz genuit Obed, & de Obed Jesse, & de Jesse David, & de David Christum. Montem autem filiæ Sion, aut ipsam urbem Jerosolymam interpretabimur, aut juxta sacratam intelligentiam, Ecclesiam, quæ sit in virtutum culmine constituta.

Et erit, sicut avis fugiens, & pulli de
℣. 2. *nido avolantes, sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon*. Redit ad ordinem quem ceperat: Quum posuero, inquit, his qui fugerint de Moab, & reliquiis terræ leonem sævissimum, qui eorum artus ossaque confringat, tunc pavidi avolabunt, & omnes filiæ, id est, villæ, & urbes provinciæ Moab, in transcensu Arnon migrabunt, qui est terminus Amorræorum, & Moabitarum. Transcensum autem & hic ponens, captivitatem significat.

Ini consilium, coge concilium: pone qua-
℣. 3. *si noctem umbram tuam in meridie, ab-*
& 4. *sconde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei: Moab esto latibulum eorum a facie vastatoris, finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram*. Pro *mise-*
סוד *ro* in Habraico legitur SOD, quod potest, & *vastator* intelligi. Loquitur autem, ad Moab, ut consilium salutis inveniat, & senibus congregatis, cogat salutare concilium. Vis, inquit, salvus esse, & Dei misericordiam promereri? In clara luce, & aperta fuga populi mei, tu quasi nox & umbra esto, suscipe fugientes, vagosque ne prodas. Et hoc quare dixerit, statim infert: *Habitabunt apud te profugi mei*. Vastata enim Jerusalem, & omni Judæa quæ confinis est Moabitis, ad te meus populus transmigrabit. Esto igitur latibulum eorum, nec timeas impetum vastatoris, quia sicut pulvis cito transibit: & depopulator universæ terræ, qui conculcabat

A eam, & suis pedibus subjiciebat, aura flante disperiet. Quidam locum hunc male de Antichristo interpretantur, ut putent Sanctos eo tempore propter viciniam urbis Jerosolymæ ad Arabas transituros, & nunc eis præcipi, ne prodant fugientes ad se.

Et præparabitur in misericordia solium, ℣. 5.
& sedebit super [a] *illud in veritate, in* a
tabernaculo David, judicans & quærens judicium, & velociter reddens quod ju-
B *stum est*. Hebræi locum istum sic interpretantur: Fugato Assyrio, regnabit Judæ Ezechias vir justus, & retinebit solium David, subjectum sibi populum Dei judicans in veritate. Alii de Christo intelligunt. Finito Antichristi pulvere, & vastatore sublato, qui conculcabat universam terram, rex Christus adveniet, qui sedebit in tabernaculo David, & in die judicii reddet cunctis pro operibus suis. Nec est ulla dubitatio, quin capi-
C tulum hoc de Christo vaticinetur. Sed nos in primo adventu idipsum intelligere possumus, atque in Ecclesiæ tabernaculo demonstrare, quod in omni terra Moab Ecclesiarum trophæa surgentia Christi testentur imperium. In omni terra Moab Ecclesiæ Christi.

Audivimus superbiam Moab, superbus est
valde: superbia ejus, & arrogantia ejus, ℣. 6.
& indignatio ejus, plusquam fortitudo ejus. & 7.
Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui lætantur super muros
D *cocti lateris, loquimini plagas ejus*. Rursum ad præsentia redit, & superbiæ arguit Moab, quod multo plus elatus sit quam ejus fortitudo poscebat, & propter hanc superbiam ululaturus sit Moab ad Moab, id est, populus ad urbem, vel metropolis ad provinciam, & cuncta ululatibus terra resonabit super mu-
ros cocti lateris, de quibus & Jeremias Cap. 48. 31.
ait: *Ideo super Moab ejulabo, & ad Moab*
* *universum clamabo, ad viros muri ficti-* * al. *universam*
E *lis lamentantes*. Per hæc autem & potentiam pristinæ felicitatis, & plagas repentinæ subversionis ostendit.

Quoniam suburbana Esebon deserta sunt: ℣. 8.
[b] *vinea Sabama*. Inter Esebon & Saba- b
ma vix quingenti passus sunt, & per metaphoram vineæ, omnis provinciæ significat vastitatem.

Domini gentium exciderunt flagella ejus. Servat translationem quam ceperat, ostendens reges gentium, qui vastaverant Moab, omnes viculos castellaque depopulatos.

Usque

a Legerat Martian. *super eum*.

b In sua versione præfert *& vineam Sabama*.

Usque ad Jazer pervenerunt: erraverunt in deserto: propagines ejus relictæ sunt: transierunt mare. Flagella & propagines populum fugitivosque ejus intellige: & transitum maris captivitatem in Babylonem, de qua postea lecturi sumus, *Onus deserti maris.*

℣. 9. *Super hoc plorabo in fletu Jazer, vinea Sabama: inebriabo te lacryma mea, Esebon & Eleale.* Vox plangentis Prophetæ, & magnitudinem vastitatis lacrymarum magnitudine contestantis, flentisque vineam Jazer, & Sabama, & Esebon, & Eleale, urbes quondam validissimas, Assyrio putante succisas.

Quoniam super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit. Calcatores uvarum & vindemiæ lætitiam congregantes, hostium exercitus intellige, & quod in ipso lætitiæ tempore captivitatis tempus advenerit.

℣. 10. Idioma Scripturæ. *Et auferetur lætitia, & exultatio de Carmelo.* Idioma Scripturarum est, quod semper Carmelum montem opimum, atque nemorosum, qui Ptolemaidi imminet, & in quo oravit Elias, fertilitati & abundantiæ comparet, ac per hoc significat omnem lætitiam, & fertilitatem de uberrimis quondam urbibus auferendam.

Et in vineis non exultabit, neque jubilabit. Subauditur prior vindemiator, id est, colonus Moabitidis provinciæ. Denique statim subjecit.

Vinum in torculari non calcabit qui calcare consueverat: vocem calcantium abstuli. Nequaquam in vindemia lætus vindemiator * celeuma cantabit, sed ubique hostilis vastitas, & victorum orietur clamor.

* Cantio est nautarum & vindemiatorum.

℣. 11. *Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit, & viscera mea ad murum cocti lateris.* Ne quis putaret planctum Prophetæ exultationis indicium, per quam inimicos populi Israel gauderet esse captivos, ex affectu, & ex intimo cordis dolore, & potentissimam quondam urbem subrutam lugere se dicit.

℣. 12. Ultima miseria quæ sit. *Et erit, quum apparuerit quod laboravit Moab super excelsis suis, ingredietur ad sancta sua, ut obsecret, & non valebit.* Ultima miseria est, nec in his, quos semper venerata est, habere subsidium. Deserta, inquit, viribus tuis, & cunctis propugnatoribus interfectis, perges ad idola, delubra veneraberis, nec in illis reperies auxilium, quibus vastitas tecum communis adveniet.

℣. 13. *Hoc verbum quod loquutus est Dominus ad Moab ex tunc.* Ex quo putas tempore? Videlicet ex eo, quo creatus est Moab. Et Dominus ait: *Moabitæ & Ammonitæ non intrabunt in Ecclesiam Dei.* Deut. 23.3. Sive *ex tunc* pro antiquo tempore intelligamus, quod olim divina sententia ista decreta sint, non quod præscientia Dei caussam vastitatis attulerit; sed quod vastitas futura Dei majestati prænota sit.

℣. 14. *Et nunc loquutus est Dominus, dicens: In tribus annis quasi anni mercenarii, auferetur gloria Moab super omni populo multo, & relinquetur parvus & modicus nequaquam multus.* Prophetia ista, ut supra diximus, mortuo Achaz contra Moabitas dirigitur; regnante Ezechia, sub quo decem tribus a Sennacherib rege Assyriorum in captivitatem ductæ sunt. Itaque sicut mercenarius solis exspectat occubitum, & diebus ac noctibus finem operis præstolatur, ut statutam mercedem accipiat: sic & post tres annos & Moab, Assyrio veniente, delebitur, & vix pauci relinquentur in terra, qui subrutas habitent civitates, & desertos agros exerceant. Potest & de Babylonica captivitate prædici, quod post captam Jerusalem, & transitum annorum trium, Moab a Chaldæis vastanda sit, sive quod in trium annorum spatio nulla eis danda sit requies.

Cap. XVII. ONus Damasci: *Ecce Damascus desinet esse civitas: & erit sicut acervus lapidum in ruina. Derelictæ civitates Aroer gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. Et cessabit adjutorium ab Ephraim, & regnum a Damasco, & reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum.* Post Babylonem & Philisthæos & Moab, ad Damascum, id est, Aram sermo convertitur,[a] quæ & ipsa regalis quondam civitas fuit, & in omni Syria tenuit principatum: necdum florebant Antiochia & Laodicia & Apamia, quas urbes, post Alexandrum & Macedonum imperium auctas esse cognovimus. Quia igitur semper decem tribubus contra Judam præbebat auxilium, ut Regum & Paralipomenon narrat historia: etiam ipsis vastitatem ab Assyriis appropinquare

Damascus regalis civitas.

Urbes Syriæ post Alexandrum auctæ.

[a] Eusebii verba sunt: Μόνη γὰρ Δαμασκὸς ἦν τότε τῆς Συρίας ἁπάσης κρατοῦσα. μήπω τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιφανῶν ἐν τῇ Συρίᾳ πόλεων ἐγηγερμένων. Ἀντιοχείας φημὶ καὶ τῶν ἄλλων· quorum se pene interpretem agit Hieronymus.

re significat, dicente rege Assyriorum: Accepi Arabiam, & Damascum, & Samariam. Sicut enim illas cepi, & universa regna, capiam & te. Et in Regum volumine legimus: *Ascendit Rex Assyriorum Damascum, & cepit eam, & transtulit in Cyrenem.* Rasin quoque interfecit, qui erat rex Damasci: quæ omnia, Ezechia Jerosolymis regnante, perpessa est. *Ecce*, inquit, *Damascus desinet esse civitas*: jam vicina captivitas est: jam Assyrius suum movit exercitum. Et erit sicut acervus lapidum in ruinam, ut tantummodo parietinæ, ac pristinæ potentiæ vestigia in ruinarum magnitudine demonstrentur. Derelictæ civitates Aroer gregibus erunt. Aroer, *myrice* interpretatur, quæ proprie arbor in solitudine & salsa humo nascitur, & per hoc vastitas demonstratur. *Requiescet ibi*, subauditur greges, & non erit qui exterreat. Tanta enim erit solitudo, ut nec insidiator timendus sit. *Et cessabit adjutorium ab Ephraim*: nequaquam decem tribus in illa contra Judam habebunt auxilium. *Et regnum a Damasco*, ἀπὸ κοινοῦ subauditur, cessabit. Quando autem dicit cessare regnum & quiescere, non perpetuam significat vastitatem, sed aufert in præsens potentiam, per quam in omni Syria ante regnabat. *Et reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum.* Quomodo, inquit, decem tribus Assyrio populante deletæ sunt, & omnis gloria earum in captivitatem ducta est: sic pauci, qui in Damasco resederint, immutabuntur, & habebunt gentis gloriam sociæ. Gloriam per ironiam dictam accipe, pro ignominia. Hoc autem totum fiet, quia Dominus loquutus est, cujus verba irrita esse non possunt. Quidam hanc prophetiam eamdem putant esse, quam in Jeremia legimus: *Dissoluta est Damascus, versa est in fugam, tremor apprehendit eam, angustia & dolores tenuerunt eam quasi parturientem.* Et iterum: *Succendam ignem in muro Damasci, & devorabit mœnia Benadab.* Sed sciendum quod ab Jeremia Babylonia captivitas Damascenæ urbis describitur, id est, paucorum quos

4. Reg. 16. 9.

Myrice in solitudine nascitur.

* a Vulgata in Clementina Editione.

Gloria pro ignominia.

Jerem. 49. 24. & 27.

Assyriorum rex reliquerat in ea. Isaias autem vicinam ab Assyriis captivitatem nuntiat. Alii æstimant de Romana captivitate prædici, * quoniam & Judæorum captus est populus; & Damascus cui imperabat Areta, similem sustinuit servitutem: ut cuncta quæ super eam scripta sunt, ad Christi tempus, & ad Apostolorum mysteria transferantur.

* al. quando

℣. 4. *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, & pingues carnes ejus marcescent.* Quando, inquit, Damascus capta fuerit, & civitas esse desierit, & talis eam gloria coronaverit, qualis coronavit Israel, id est, decem tribus: tunc omne præsidium, & pinguissimæ carnes, & refugium emarcescet Jacob: nequaquam enim habebit, quibus junctis vastet Jerusalem. Legimus supra quod ascenderit Rasin rex Syriæ & Phacee filius Romeliæ rex Israel in Jerusalem, ad præliandum contra eam: nuntiatumque sit domui David: *Requievit Syria super Ephraim*, de quibus Propheta loquitur ad Achaz: *Noli timere, & cor tuum ne formidet a duabus caudis titionum fumigantium horum, in ira furoris Rasin regis Syriæ, & filii Romeliæ, eo quod consilium inierit contra te Syria pessimum Ephraim & filius Romeliæ.*

℣. 5. & 6. *Et erit sicut congregans in messe quod restiterit, & brachium ejus spicas leget: & erit sicut quærens spicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo sicut racemus, & sicut excussio oleæ duarum aut trium olivarum in summitate rami, sive quattuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Israel.* Qui præsentem Damasci vastitatem sub Romano intelligunt regno, hæc de Apostolis significata contendunt, quod quomodo paucæ spicæ & olivæ remanere soleant in agro vel in arboribus, sic reliquiæ Israel salventur; maxime quia sequatur: *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum, & oculi ejus ad Sanctum Israel respicient*, id est, ad Christum. Duas olivas, & tres, & quattuor, & quinque, quattuordecim Apostolos interpretantur, id est, duodecim qui electi sunt, & tertiumdecimum [a] Jacobum, qui appellatur fra-

Quattuordecim Apostoli.

a

N ter

[a] Eusebii sententia est, quam ipse ex Origene expressit, & in quam tantum abest, ut noster Hieronymus concesserit (quod putavit Montfauconius in notis ad hunc Eusebii locum) ut eam & sub aliorum nomine heic referat, & jamdiu antea in libro contra Helvidium improbaverit. Sunt autem Eusebii verba. Οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τρεῖς τούτους (nempe Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, quorum supra meminit) οἱ τέσσαρές εἰσι καὶ πέντε, καὶ τοὺς τέσσαρας καὶ τοὺς πέντε, δέκα καὶ τέσσαρας ποιήσει τοὺς πάντας, ὧν δώδεκα μὲν τοὺς πρώτους ἀποστόλους εἶπεν εἶναι, οὐκ ἐλάττω δὲ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν Παῦλον καὶ αὐτὸν ὄντα κλητὸν ἀπόστολον, καὶ τὸν Ἰάκωβον γεγονέναι τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου, &c. quæ tantum ex Commentatoris officio S. Doctor dare Latinis quoque auribus voluit.

Act. 7. ter Domini; Paulum quoque Apoſto-
lum vas electionis. Qui vero Aſſyrio-
rum temporibus putant completa quæ
dicta ſunt, hoc volunt intelligi, quod
ſub Aſſyria captivitate Damaſcus non
ſit omnino deleta, ſed translatis qui-
buſdam in Cyrenem, alia pars culto-
rum terræ dimiſſæ ſit, quæ & ipſa po-
ſtea Babylonio vaſtante deleta eſt: do-
a nec ſub Macedonibus & [a] Ptolemæis
rurſum inſtauraretur, & in adventu
Chriſti eſſet quidem civitas, ſed non
tantæ potentiæ quantæ antea fuerat.
Et eſt ſenſus: tam pauci remanebunt
in Damaſco, quam ſolent poſt meſſores
paucæ remanere ſpicæ, quas in valle
Raphaim latiſſima & potentiſſima ſo-
lent pauperes legere: vel in olea pau-
cæ olivæ, quæ diligentiam legentis e-
vaſerint.

V. 7. & 8. *In die illa inclinabitur homo ad facto-
rem ſuum, & oculi ejus ad Sanctum I-
ſrael reſpicient. Et non inclinabitur ad al-
taria, quæ fecerunt manus ejus, & quæ
operati ſunt digiti illius: & non reſpicient
lucos & delubra.* Hoc Chriſti tempori-
bus putant eſſe completum, quando
Pia voluntas Interpretantium quæ non ſervat ordinem hiſtoriæ. deſtructo regno Damaſci, perpetuum
Salvatoris ſucceſſit imperium, & ido-
lolatriæ error eſt imminutus. Pia qui-
dem voluntas interpretantium, ſed
non ſervans hiſtoriæ ordinem. Nos au-
tem dicimus, quod ſubverſa Damaſco,
& decem tribubus ductis in Aſſyrios,
reſidui tribuum qui erant ex Iſrael,
ad Ezechiæ literas converſi ſint ad cul-
tum Dei, & ad templum Jeruſalem
2. Par. 3. advenerint, ſicut Paralipomenon nar-
rat hiſtoria. Deleta ergo Damaſ-
co, convertentur homines ad factorem
ſuum, id eſt, ad eum qui eos crea-
vit, & oculi eorum nequaquam idola
quæ fecerant in Bethel & in Dan, ſed
Deum reſpicient, contemnentes delu-
bra & altaria, quæ operati ſunt digiti
eorum.

V. 9. *In die illa erunt civitates fortitudinis
ejus derelictæ ſicut aratra, & ſegetes quæ
derelictæ ſunt a facie filiorum Iſrael, &
erit deſerta.* Hoc non loquitur contra
Damaſcum, ſed contra decem tribus,
quæ vocabantur Iſrael; ut quomodo
ad adventum ex Ægypto populi Dei,
* conſule Procop. in Vandal. lib. 2. c. 10. * omnes gentes quæ incolebant terram
repromiſſionis, ſubito pavore conter-
ritæ aratra dimiſerunt, acervoſque

A frugum & media opera, ſalutem pedi-
bus requirentes: ſic & terra Iſrael
multo tempore deſolata permaneat.
Unde miror pro aratris & acervis fru-
gum voluiſſe Aquilam interpretari, *te-
ſtam & Emir*: Symmachum, *ſilvam &
Amir*: LXX. *Amorræos & Evæos*. Solus
Theodotio Hebraicum verbum poſuit.
ARS & EMIR: quod apud eos emenda-
tius legitur HORES & AMIR, id eſt, *vo-* חרש והאמיר
meres & acervi ſegetum.

B *Quia oblita es Dei Salvatoris tui, &* V. 10.
fortis adjutoris tui non es recordata. Iſta,
inquit, perpetieris o Iſrael, quia reliqui-
ſti Deum Salvatorem tuum, qui te li-
beravit ex Ægypto, qui tibi gentes ſu-
bjecit inimicas: & adjutoris tui non es
recordata.

*Propterea plantabis plantationem fide-
lem, & germen alienum ſeminabis*. Hoc
preſſius & per ironiam legendum.
Quia, inquit, *oblita es Dei Salvatoris*
C *tui, & fortis adjutoris tui non es recor-
data*: num idcirco plantare debebis plan-
tationem fidelem, & non potius alie-
num ſeminare germen, quod hoſtis eri-
piat? Vel certe ſic: filios meos, qui
de populi mei ſtirpe generati ſunt, ideo
fundaſti in terra, ut eos alienos & peſ-
ſimos facias.

In die plantationis tuæ labruſca, & V. 11.
*mane ſemen tuum florebit. Ablata eſt meſ-
ſis in die hæreditatis, & * dolebit gravi-* * al. *dolebis*
D *ter*. Hos, inquit, operum tuorum fru-
ctus capies: vitis tua Sorec degenerabit
in labruſcam, ſemen tuum ſpem promit-
tet in germine; ſed quum maturitas ad-
venerit, ab alio demetetur. Et tunc do-
lebis graviter, quando ſperata & pene
jam tenta perdideris.

Væ multitudini populorum multorum, V. 12. 13.
ut multitudo maris ſonantis: & tumultus & 14.
*turbarum, ſicut ſonitus aquarum multa-
rum: ſonabunt populi, ſicut ſonitus aqua-
rum inundantium: & increpabit eum, &*
E *fugiet procul: & rapietur ſicut pulvis mon-
tium a facie venti, & ſicut turbo coram
tempeſtate. In tempore veſperæ: & ecce
turbatio in matutino, & non ſubſiſtet.
Hæc eſt pars eorum, qui vaſtaverunt nos,
& ſors diripientium nos*. Qui ſuperiorem
Damaſci captivitatem a Romanis illa-
tam æſtimant, & hoc quod ſcriptum eſt:
*Inclinabitur homo ad factorem ſuum, &
oculi ejus ad Sanctum Iſrael reſpicient*, ad
Chriſti, & Apoſtolorum tempora re-
ferunt.

[a] Druſius ex vetere ſuo libro *Tholomæis* legi vult, quod & nobis alibi notatum eſt ad Antiquiorum in ſcribendo morem. Vide lib. Nominum ad nomen *Bartholomæus*.

ferunt. Nec non illud quod sequitur: *Plantabis plantationem fidelem, & germen alienum seminabis: in die plantationis tuæ labrusca*, & cætera, [a] de infidelirate sentiunt Judæorum. Et hoc capitulum quod nunc proposuimus, super Ethnicis interpretantur, qui persequuntur Ecclesiam. Illud quoque quod sequitur, *Increpabit eum, & fugiet procul*, de diabolo accipiunt, tropologica interpretatione vastitatem persecutorum, & dæmonum demonstrantes. Nos autem ceptum sequimur ordinem, & historica fundamenta historico culmine protegimus. Væ, inquit, universis gentibus, quæ militaverunt contra populum meum, quarum tantus impetus fuit, ut maris fluctibus coæquandus sit. Sed quum venerint sævientes, & inundaverint terram meam, tunc princeps earum Sennacherib ab eo fugiet increpatus, & sicut pulvis vento raptante dispergitur, & turbo in sublime volvitur in tempestate: sic ille appropinquabit quidem Jerusalem, obsidens eam: sed percutietur ab Angelo; veniet mane, & deletum potentiæ suæ videbit exercitum. Et *hæc erit pars eorum qui vastaverunt nos*. Hoc Propheta loquitur vel ex persona populi, vel se ipsum jungens genti suæ. Postea legimus: *Egressus est Angelus Domini, & percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia: & surrexerunt mane, & ecce omnes cadavera mortuorum. Et egressus est, & abiit, & reversus est Sennacherib rex Assyriorum, & habitavit in Ninive*.

Historica omnino est interpretatio Hieronymi.

4. Reg. 19. 35. & 36.

Cap. XVIII.

VÆ *terræ cymbalo alarum quæ est trans flumina Æthiopiæ*. Verbum Hebraicum SELSEL, quod Symmachus, *sonitum*, [b] Theodotion, *aves* interpretati sunt, & nos in *cymbalum* vertimus, Aquila, *bis umbram* transtulit. Sed sciendum quod umbra SEL dicitur, hic autem syllaba ipsa geminatur. Ex quo possumus dictum intelligere: Væ terræ, quæ in umbra alarum suarum pollicetur auxilium. Et quum Scriptura dicat: *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur*, pro quo in Hebræo scriptum est, *In umbra Omnipotentis commorabitur:* ipsam Dei similitudinem habere se jactans, & in periculis constituta, aliis suffragari repromittit. Significat autem sive No, Ægypti civitatem, quæ nunc Alexandria dicitur, sive Ægyptum, in qua semper Jerusalem quasi super quassatam arundinem innixa est, quæ confracta manum perforat incumbentis. Et est hic ordo pulcherrimus: ut quomodo in priori Visione sermo propheticus Damasco minabatur, quod decem tribus in illa habuerint auxilium, misericordiam Dei rogantes: sic etiam nunc Ægypto vastitas prædicetur; ob cujus auxilium Dei neglecta sit invocatio. Ipsa est enim terra, quæ est trans flumina Æthiopiæ, id est, trans rivos Nili fluminis, quem de Æthiopia in Ægyptum fluere nemo dubitat. Potest Ægyptus alarum cymbalum dici propter velocitatem frugum: velox quippe & concitus avium volatus reddit cymbali sonitum. Quidam ex eo quod sequitur: *Qui mittit in mari legatos, & in vasis papyri super aquas*, Romanum Regnum intelligunt, & omnem historiam referunt ad Vespasiani & Titi tempora, a quibus Jerosolyma subversa est. Sed hoc fidei nostræ non convenit, ut minetur Dominus regno Romano, quare impiam gentem subverterit, & rursum in montem Sion dicat munera deferenda, nisi forte & hæc spiritualiter in Ecclesia accipiamus.

צלצל b

צל

Ps. 90. 1.

No civitas Alexandria dicta.

De Æthiopia in Ægyptum fluit Nilus.

V. 2. *Qui mittit in mari legatos, & in vasis papyri super aquas. Ite Angeli veloces ad gentem convulsam & dilaceratam, ad populum terribilem, post quem non est alius, ad gentem exspectantem & conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus*. Apud Hebræos & Ægyptus & Ægyptius & Ægyptii, uno vocabulo nuncupantur MESRAIM. Hoc dictum sit, ne quis in verbo hæreat, quum pro genere feminino, masculinum invenerit, id est, pro terra, hominem, quia & nunc dicitur: *Qui mittit in mari legatos*, hoc est, ipsa *Mesraim*, ipse Ægyptius, eo quod de Alexandria, quæ tunc, ut diximus No voca-

מצרים

[a] Vatic. *de infelicitate sentiunt*, &c.

[b] Placeret Drusio ex vetere suo ms. reponi *Theodotio navim* pro *Theodotion aves*: & mox, *Aquila in umbram* pro *bis umbram*. Suffragium ejus conjecturæ addunt ipsi LXX. qui *navim* interpretati sunt: Οὐαὶ γῆς πλοίων πτέρυγες, *Væ terræ navium alæ*: tum ipse Hieronymus lib. sequenti, ubi hoc idem caput recognoscit, & *Aquila pro cymbalo umbram alarum interpretatum* fuisse tradit. Nihilosecius neutrum locum contra mss. fidem mutandum existimo; nam Drusiani codicis non tam hoc loco laudatur auctoritas, quam ejus qui legit, studium, quo postremam *N* literam in Theodotionis nomine inde avulsam subsequenti verbo *aves* præfixit. Contra Hieronymus in subnexa expositione, quod a singulis Interpretibus translatum est, simul jungens, *avium* quoque ingerit nomen: *Concitus*, inquit, *avium volatus reddit cymbali sonitum*. Denique vocis צלצל geminata syllaba recte *bis umbram* Aquilam reddidisse persuadent.

cabatur, legati missi sunt Jerosolymam, A & in vasis papyri, id est, [a] epistolis, sive navibus, suum illis auxilium promittentes, dixerint: *Ite velociter ad* Judæorum *gentem convulsam*, & Assyriorum impugnatione *laceratam*: ad populum quondam terribilem, qui Dei utebatur imperio, ad cujus potentiam nullus alius comparandus est: ad gentem, quæ Dei semper exspectabat auxilium, & nihilominus ab hominibus conculcatur: cujus terram flumina, id est, B diversi reges depopulati sunt. Alii autem putant, quod apostropha dirigatur ad Dominum, & sit sensus: o Deus, qui mittis in mare sæculi istius Prophetas, & quasi per epistolas navigantes, populum commoneus, tuis imperas nuntiis: ite velociter ad gentem meam laceratam atque convulsam, ad populum robustissimum, qui omnibus quondam in circuitu gentibus terrori fuit, qui semper dei exspectavit auxilium, & C pro peccatorum magnitudine, quod sperat, non meretur accipere: cujus diversarum gentium reges vastavere terram, & cætera quæ sequuntur. Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur, cujus quum libros legerem, aliud multo reperi, quam indice promittebat. Ubiquumque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam, & ita separata consociat, ut mirer eum D nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere. Hoc breviter admonui, [b] ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse quæ dicimus; nam & in præsenti capitulo adversum Judæos & Jerosolymam dicit prophetiam dirigi, quod in principio fidei Christianæ ad totas gentes epistolas miserint, ne susciperent passionem Christi: & miserint usque ad Æthiopiam & Occidentalem plagam, totumque orbem hu- E jus blasphemiæ disseminatione compleverint.

Arguit Eusebium Cæsariensem.

Judæi miserunt epistolas ad omnes gentes, ne susciperent Evangelium. *Vide Justinum contra Tryphonem.*

V. 3. *Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, quum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis.* Cunctæ, inquit, gentes per circuitum, quando meam jussionem, quasi signum in montibus elevatum, meumque imperium, quasi clangorem tubæ sublimiter resonantis audieritis, tunc videbitis quid præceperim.

V. 4. *Quia hæc dicit Dominus ad me: Quiescam, & considerabo in loco meo.* Quid est quod loquutus est Dominus ad Prophetam? Hoc quod sequitur: donec veniant quæ præcepi, in mea sede requiescam: ut Judæi putant, in Templo; ut nos, in cælestibus. Et considerabo, inquit, qui rerum finis adveniat.

Sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis. Sicut in toto die nihil est clarius meridie, quando sol de medio cælo rutilat, & omnem orbem pariter illustrat, & sicut in æstu & calore torrente, quando nudus messor excoquitur, & operis magnitudinem anhelitus probat, gratissima est roris temperies, [c] si arentes stipulas matutinus humor secabiles faciat: ita meus sermo, quem considerabo in loco meo, cunctis in me credentibus gratus adveniet.

V. 5. & 6. *Ante messem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinavit, & præcidentur ramusculi ejus falcibus, & quæ derelicta fuerint, abscindentur & excutientur. Et relinquentur simul avibus montium & bestiis terræ, & æstate perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestiæ terræ super illum hyemabunt.* Quia de meridie dixerat, & nubem roris in æstate ac messe præmiserat, & ab agricultura translationem sumserat, servat eam in reliquis, describens Ægypti superbiam, & populi illius vastitatem, & cadavera per universam provinciam, quæ a volucribus devoranda sint. Quomodo enim ante maturitatem segetes erumpentes, cito pereunt, & antequam perfectio temporis veniat, germinantes inutiles sunt: sic, inquit, Ægyptii populi quasi rami inutiles falcibus præcidentur, & cunctæ propagines nudabuntur. Ac ne putares eum de vinea, dicere, & non de hominibus, vertit metaphoram in historiæ veritatem: *Et relinquentur*, inquit, *simul avibus montium, & bestiis terræ.* Aves enim & bestiæ non abscisos arborum ramos, sed cadavera devorant. Legamus plenius Ezechiel, ubi prophetat Ezech. 29.

[a] Recole quæ observamus in Epist. 57. num. 1. not. e.

[b] Hujus opinor expositionem capituli pernegat se ab Eusebio mutuasse, aut, quod Montfauconio placet, de toto Commentario intelligit, in quem certe pleraque alia congessit, quæ Eusebius nec adtigit quidem, nec potuit adtigisse. Ceterum nedum historicas aliquot expositiones, allegoricas quoque nonnullas ab illo accepisse S. Doctorem, ipsæ quas subinde adnotamus, testimonio sunt.

[c] Vatic. *sicut arentes stipulas.*, & mox *facit.*

phetat contra Pharaonem & contra Ægyptum: & hæc omnia apertissime scripta reperiemus. Quodque dicit: *Æstate perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestiæ super illum hyemabunt*, aut vere interfectorum significat multitudinem, aut per eamdem translationem demonstrat, quod a cunctis gentibus vastandus sit.

V. 7. *In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso & dilacerato, a populo terribili, post quem non fuit alius: a gente exspectante, exspectante & conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion*. Post Ægypti vastitatem & deletum ejus imperium, nequaquam Israel in umbræ illius vanitate confidet, sed revertetur ad Dominum, & sua munera deferet ad montem Sion, id est, in Templum ejus, & illum solum rogans, cujus verum æternumque præsidium est. Hoc autem sub Zorobabel & Jesu, & Ezra ac Neemia factum intelligimus. LXX. pro eo quod nos diximus: *exspectantem, exspectantem*, & in Hebraico scriptum est, *sperantem, sperantem*, e contrario interpretati sunt, ἀνέλπιστον, id est, *non sperantem*. Et ob hanc caussam dederunt occasionem Eusebio, [a] ut hoc de gentibus magis, quæ nec spem habeant, nec Testamentum Dei, nec Prophetas, intelligendum putaverit, quam de Judæis: quod ab ipsis postea Ecclesiæ, quæ in specula constituta est, dona mittenda sint, & offerendæ victimæ spirituales.

Cap. XIX. ONus Ægypti. *Ecce Dominus ascendet supra nubem levem, & ingredietur Ægyptum, & movebuntur simulachra Ægypti a facie ejus, & cor Ægypti tabescet in medio ejus*. Moris est Scripturarum, obscuris manifesta subnectere, & quod prius sub ænigmatibus dixerint, aperta voce proferre. Unde & in præsenti loco, quia contra Ægyptum fuerat comminatus: *Væ terræ obumbranti alis, quæ est trans flumina Æthiopiæ*, & cætera quæ propheticus sermo contexuit: nunc manifestiorem fecit intelligentiam, & ad ipsam comminans Ægyptum loquitur, quod nequaquam per Angelos, sed ipse Dominus veniat super nubem levem, id est, velocem, & ingrediatur Ægyptum, & idola Ægypti contremiscant, tabescatque cor fortium, & * Ezechielis vaticinium compleatur: *Disperdam simulachra, & cessare faciam idola de Memphis*. Quidam totam hanc prophetiam ad Salvatoris tempora referunt, quando ingressus est super nubem levem, id est, corpus humanum, quod ex Virgine assumserat, nullo humanæ commixtionis semine prægravatum: sive quod a nube levi portatus sit, id est, corpore Virginali, & ad ingressum ejus omnes dæmones contremuerint, tuncque prima idolorum ruina fuerit, præsentiam Domini ferre non sustinens.

Mos Scripturarum.

* al. Jeremiæ

Ezech. 30. 13.

Ad Christi ingressum idola Ægypti corruerunt.

V. 2. *Et concurrere faciam Ægyptios adversus Ægyptios, & pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicum suum, civitas adversus civitatem, & regnum adversus regnum*. Ingresso Ægyptum Domino, & potentissimam gentem sui præsentia destruente, erit prima victoria diffidere Ægyptios contra Ægyptios, & adversum se rebelli odio dimicare: quod temporibus Assyriorum & Nabuchodonosor regis Babylonii factum esse, manifestum est, aliis sedentibus, & aliis repugnantibus. Quod autem hæc de Babylonica captivitate prædicat, Jeremias testis est, dicens: *Vitula elegans atque formosa Ægyptus, stimulator ab Aquilone veniet ei*. Et rursum: *Confusa est filia Ægypti, & tradita in manu populi Aquilonis*. Ezechiel quoque pari prophetiæ auctoritate consentiens: *Et cessare*, inquit, *faciam multitudinem Ægypti in manu Nabuchodonosor regis Babylonis*. Et iterum: *Confortabo brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu ejus, & confringam brachia Pharaonis. Et scient quia ego Dominus, cum dedero gladium meum in manu regis Babylonis, & extenderit eum super terram Ægypti, & dispergam Ægyptum in nationes*. Si autem ad tempora referimus Salvatoris, illud de Evangelio sumamus exemplum: *Nolite putare quod veni pacem mittere super terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere virum adversus proximum suum, & filiam contra matrem suam, & nurum contra socrum suam, & inimici hominis domestici ejus*. Et rursum in alio loco: *Erunt divisi duo in tres, & tres*

Jerem. 46. 20. 24.

Ezech. 30. 10. 24. & seqq.

Matth. 10. 34. & seqq.

[a] Eusebius revera heic illud memorat Domini præceptum Discipulis suis, *Ite potius ad oves, quæ perierunt domus Israel*; & *Euntes docete omnes gentes in nomine meo*, subditque, οὐ γὰρ πρὸς γνωρίμους καὶ πρὸς οἰκείους τινὰς ἢ ἀδελφοὺς ἀπεστέλλοντο, ἀλλὰ πρὸς τινὰς ἀπεξενωμένους, ἀγνῶτας ἄνδρας καὶ ἀλλοφυεῖς τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, ἐν οἷς ἦσαν μετέωροι ἀληθῶς, ἐπὶ μηδὲν ἑδραίου ἑστῶτες, πλανώμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς πολυθέου πλάνης.

tres in duo: pater contra filium, & mater contra filiam, & nurus contra socrum. (Luc. 12. 52. & 58.)

V. 3. *Et disrumpetur spiritus Ægypti in visceribus ejus, & consilium ejus præcipitabo: & interrogabunt simulachra sua & divinos suos, & pythones & hariolos.* Quum seditio fuerit orta in Ægypto, sive Babylonio servire cupientibus, sive nolentibus jugo ejus colla submittere: sive aliis Christo credentibus, aliis repugnantibus, disrumpetur & scindetur spiritus Ægypti, non eadem cunctis volentibus, & omne consilium eorum redigetur ad nihilum. Tunc ibunt ad simulachra sua & divinos, & hariolos, ac vates, magicisque edoctos artibus interrogabunt, cur ista acciderint.

V. 4. *Et tradam Ægyptum, in manu dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum, ait Dominus Deus exercituum.* Duplicem intelligentiam sequimur, vel Chaldaicorum temporum, quando a Nabuchodonosor Ægyptus expugnata est, vel Romani imperii, quando Antonio Cleopatraque superatis, Augustus Cæsar Ægyptum subjugavit. Babylonios fuisse crudeles, omnis Scriptura testatur, qui parvulis non pepercerint, & suis eos jaculis vulnerarint, nec prægnantibus sint miserti. Romanum autem regnum fortissimum, & Danielis Scriptura testatur, exponens quartam bestiam habentem dentes & ungues ferreos. (Babylonii crudeles. — Dan. 7.)

V. 5. 6. & 7. *Et arescet aqua de mari, & fluvius desolabitur atque siccabitur, & deficient flumina, attenuabuntur & siccabuntur rivi aggerum. Calamus & juncus marcescent, nudabitur alveus rivi a fonte suo, & omnis sementis irrigua siccabitur, arescet, & non erit.* Naturale est, ut quum per iram Dei captivitas venerit, indignationem ejus pestilentia subsequatur, & adversum eos qui offenderint Deum, cuncta simul elementa desæviant. Unde scriptum est in alio Propheta, & volucres in aere deficere, & pisces in aquis, ut omnia humano usui subtrahantur. Hoc dicimus, si simpliciter siccitatem Nili fluminis, & rivorum ejus voluerimus accipere. Sin autem per metaphoram: in fluvio regnum, & in rivis duces ejus intelligimus, & in virore & junco & papyro cunctam Ægypti abundantiam, ut per eas res, opes Ægypti describantur, quarum Ægyptus fertilissima est. (Propter iram Dei dasæviunt in nos cuncta elementa. — Jerem. 12.)

Legamus Ezechiel, ubi rex Pharao draco magnus habitare describitur in fluminibus, & dicit: *Meus est fluvius, & ego feci memetipsum.* Et audit: *Ponam frenum in maxillis tuis, & agglutinabo pisces fluminum tuorum in squamis tuis, & extraham te de medio fluminum tuorum, & universi pisces tui squamis tuis adhærebunt, & projiciam te in deserto.* (Ezech. 29. 3. 4.) In adventu autem Christi hæc omnia τοπικῶς intelligenda sunt, juxta illud quod supra legimus: *Desertum faciet Dominus mare Ægypti.* Et rursum: *Immittet Dominus manum suam super fluvium Ægypti violentum, & percutiet eum in septem vallibus, ita ut pertranseat eum quis calciato pede*: quod scilicet omnis error Ægyptiarum aquarum, & artes maleficæ, quibus subjectis populis illudebant, Christi siccentur adventu. Quodque dicit: *Arescet aqua de mari*, & historice possumus accipere, non mare magnum significari, sed lacum Mareotiden, eo quod Scriptura omnes congregationes aquarum appellet maria. Possunt & hyperbolice dicta intelligi. Quodque sequitur: *Nudabitur alveus rivi a fonte suo*, describit quod rivus, & fons arescant simul. (Scriptura omnes congregationes aquarum appellat maria.)

V. 8. 9. & 10. *Et mœrebunt piscatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete super faciem aquæ marcescent. Et confundentur qui operantur linum, plectentes, & texentes subtilia: & erunt irrigua ejus flaccentia: omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces.* Et hoc dupliciter accipe, quod vastata Ægypto, & cuncta provincia ariditate siccata, mœreant piscatores, & lugeant qui in flumen mittebant hamum, & qui operabantur retia ac sagenas, & texebant junco diversi generis vascula, id est, principes & regii generis, atque rectores: & quod in adventu Christi omnes perversi generis piscatores, qui contra Apostolicam disciplinam capiebant homines in perditionem, & stulta sapientia texebant retia & sagenas, quibus perditos irretirent, confusi sunt, & nullus aut rarus in Ægypti terra [a] sit talis piscator. Hoc opere videmus expletum, quod Ecclesiarum trophæa consurgunt, & in omni Ægypto idola corruerunt. (Ecclesiæ trophæa in Ægypto.)

V. 11. 12. & 13. *Stulti principes Taneos, sapientes consiliarii Pharaonis dederunt consilium insipiens:*

[a] Vatic. *in Ægypti terra ultra capiatur.* Hoc &c.

piens : quomodo dicetis Pharaoni : Filius A
sapientium ego , filius regum antiquorum?
Ubi sunt nunc sapientes tui ? annuntient
tibi , & indicent , quid cogitaverit Dominus
exercituum super Ægyptum . Stulti facti
sunt principes Taneos , emarcuerunt princi-
pes Mempheos : deceperunt Ægyptum an-
gulum populorum ejus . Tanim metropo-
lim fuisse Ægypti , & Psalmista decla-
rat , quod ibi Moyses multa signa fece-
Ps. 77. 11. rit , quæ in Exodo describuntur : *Posuit*
in Ægypto signa sua , & prodigia sua in B
campo Taneos. Memphim quoque magi-
cis artibus deditam , pristini usque ad
præsens tempus vestigia erroris osten-
dunt . Et hoc breviter indicatur , quod
Babylonia vastitate veniente , omnia
Magorum consilia , & eorum qui futu-
rorum scientiam promittebant , stultitiæ
coarguantur , & in adventu Christi cun-
cta redigantur in nihili , non invenien-
tibus consilium Ægypti vatibus , quo-
modo dogma opprimant Christianum . C
Idioma Scripturæ. Idioma autem Scripturarum est , ut an-
gulum pro regno ponant , eo quod po-
pulos contineat , & quasi in tota domo
Ephes. 2. fortissimum sit . Unde & Christus duo-
rum populorum parietes continens , la-
pis dicitur angularis . Quodque intulit :
Quomodo dicetis Pharaoni , filius sapientium
ego , filius regum antiquorum , significat
Auctores & Dii Ægyptiorum. quod Egyptii Heroas , & deos auctores
suæ gentis simulent , [a] Oron , & Isin ,
a & Osirin , & Tiphonem .
V. 14. *Dominus miscuit in medio ejus spiritum* D
& 15. *vertiginis : & errare fecerunt Ægyptum in*
omni opere suo , sicut errat ebrius & vo-
mens : & non erit Ægypto opus quod fa-
ciat , caput & caudam incurvantem , &
refrenantem . Primum de interpretatione
dicamus , & postea de his quæ scripta
sunt , differemus . Pro *spiritu vertiginis*
interpretari potest & *spiritus erroris .*
In eo quoque quod nos transtulimus ,
incurvantem , & refrenantem , possumus E
dicere *incurvum & lascivientem ,* ut in-
telligamus *senem & puerum .* Nos au-
b tem verbum Hebraicum [b] AGMON ,
אגמון dum celeriter quæ scripta sunt verti-
Deceptus Hieronymus celeriter vertens. mus , ambiguitate decepti , *refrenantem*
diximus , quod significantius Aquila
transtulit στρεβλοῦντα , id est , qui nihil
recte agit , sed omne perversum , ut
puerum significaret . Est igitur sensus :
Stulti facti sunt principes Taneos , &
sapientes consiliarii Pharaoni dederunt

A consilium insipiens , & emarcuerunt
principes Mempheos , & deceperunt Æ-
gyptum angulum populorum , quia Do-
minus miscuit eis spiritum erroris atque
vertiginis , ut ignorent quid loquantur ,
& errare faciant Ægyptum . Et sicut
ebrius & vomens egerit quod ingesserat ,
& ubi sit , nescit , sed jacet mentis Errores senum & puerorum.
alienæ : sic nullum habebit Ægyptus
opus , sive consilium , quod aut caput
habeat , aut finem , aut senibus conve-
B niat , aut pueris , quorum alii per ni-
miam ætatem desipiunt atque delirant ,
alii per lasciviam , & infantiam igno-
rant quid agant . Hoc autem sive in Ba-
bylonia vastitate , sive in adventu Chri-
sti , & juxta literam , & juxta spiritua-
lem intelligentiam recipere volueris , ha-
bebit consequentiam .
In die illa erit Ægyptus quasi mulie- V. 16.
res , & stupebunt & timebunt a facie com- & 17.
motionis manus Domini exercituum , quam
C *ipse movebit super eam . Et erit terra Ju-*
da Ægypto in festivitatem : omnis qui il-
lius fuerit recordatus , pavebit a facie
consilii Domini exercituum , quod ipse co-
gitavit super eam . Melius reor etiam
proprium errorem reprehendere , quam Humilitas Hieronymi.
dum erubesco imperitiam confiteri , in
errore persistere . In eo quod transtu-
li : *Et erit terra Juda Ægypto in festi-*
vitatem , pro *festivitate* in Hebraico le-
gitur AGGA , quod interpretari potest & חגה
D *festivitas* (unde & Aggæus in *festivum*
vertitur) & *timor* , quod significantius
Aquila transtulit γύρωσιν , quum aliquis
pavidus , & tremens circumfert oculos ,
& advenientem formidat inimicum .
Ergo si voluerimus in bonam partem
accipere , quod recordatio Judæ Ægy-
pto sit gaudii , recte festivitas dicitur .
Sin autem , ut arbitror , in timorem
pro festivitate vertitur , intelligamus
formidinem vel pavorem , quod quum
Nabuchodonosor venerit , & omnes vi-
E rorum fortium manus quasi mulierum
fuerint dissolutæ , etiam vocabulum
Judæ terrori sit Ægypto , quia dum ei
vult auxilium præbere , tanta mala per-
pessa sit . De nostris temporibus nemo In comparatione Christianorum Ethnici insipientes.
dubitat , quod comparatione Christia-
norum omnes Ethnici quasi mulieres
sint , infirmas habentes sententias , &
quidquid dixerint verti in stultitiam ,
dum stupeant tantam gentis conversio-
nem , & mirentur atque intelligant
ma-

[a] Idem *Orum* : ex Eusebio autem hæc quoque delibantur .
[b] Legerat Martian. *Acmon* & Hebraice אִקְמוֹן . Mss. *Egmon* præferunt : textus ipse , ut reposuimus , אגמון . Vide infra lib. 7, ubi hoc idem caput recurrit & locus .

manum Domini, & quiquumque gentilium nominis Christiani fuerit recordatus, imbecillitatem idololatriæ timore fateatur.

V. 18. *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chanaan, & jurantes per Dominum exercituum: civitas solis vocabitur una*. Pro civitate solis, nescio quid volentes LXX. interpretati sunt [a] *asedec*, quam quidam nostrorum [b] *urbem justitiæ* interpretatur, & ductus errore, quod juxta Hebraicum ARES scriptum sit, *terram* putat, quæ aliis literis scribitur. Melius ergo transtulit Symmachus, *civitas solis vocabitur una*: ARES enim verbum ambiguum & *testa* dicitur & *sol*, eo quod utrumque areat, & siccum sit. (חרס) Hunc locum non intelligens Onias, templum exstruxit in Ægypto in [c] oppido ἡλιοπόλεως. Lege Josephi Historias. (Joseph lib. 12. cap. 9.) Alii *Ares*, id est, ὄστρακον, hoc est, *testam*, urbem Ostracinem intelligi volunt, & cæteras juxta Rhinocoruram, & Casium civitates, quas usque hodie in Ægypto lingua Chananitide, hoc est, Syra loqui manifestum est: & putant e vicino Syros atque Arabas a Nabuchodonosor in illam terram fuisse translatos. (Lingua Chananitis lingua Syra.) Porro qui in adventu Christi, & Romano imperio prophetiam differunt, quinque civitates, vel legem Domini, [d] quæ in Alexandria primum interpretata est, (Lex Domini primum in Alexandria interpretata.) [e] vel quinque Ecclesiæ ordines, Episcopos, Presbyteros, Diaconos, Fideles, Cathechumenos sentiunt: aut certe spiritualem legis intelligentiam, de qua & Apostolus ait: *Volo quinque verbis loqui in Ecclesiis in sensu meo, quam decem millibus verborum in lingua*: (1. Cor. 14.) & quod una quinque civitatum appelletur civitas solis, videlicet justitiæ, in cujus pennis est sanitas.

V. 19. 20 & 21. *In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, & titulus juxta terminum ejus Domino. Et erit in signum, & in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis: & mittet eis Salvatorem, & propugnatorem qui liberet eos. Et cognoscetur Dominus ab Ægypto, & cognoscent Ægyptii Dominum in die illa, & colent eum in hostiis, & muneribus, & vota vovebunt Domino, & solvent*. Ab hoc loco usque ad finem Ægyptiæ Visionis, sive Ponderis, & Judæi & nostri de Christi adventu intelligi volunt; sed illi vota sua differunt in futurum, nos quasi jam transacta retinemus. Diem autem pro tempore accipe: quamquam sub Onia Josephus hæc facta contendat, qui profugus in Ægyptum, cum turba plurima Judæorum ædificavit templum, & altare, & prophetiam Christi cassa implere temeritate conatus est. (Redarguitur Josephus.) Ita autem [f] unum altare dicitur, quomodo una fides, & unum baptisma, & una Ecclesia. *Et titulus juxta terminum ejus Domino*, haud dubium quin Evangelium, & Apostolorum scripta significet. Quomodo enim supra juxta Tropologicam intelligentiam terra Juda Ægypto formidabilis, sive solennis, vetus intelligitur Testamentum: sic & titulus in terminis Ægypti, Evangeliorum historia demonstratur. Denique jungit: *Et erit in signum, & in testimonium*, Dominicæ videlicet passionis. Tunc hi qui crediderint, concurrentibus Ægyptiis contra Ægyptios, & pugnante viro contra fratrem suum, & civitate contra civitatem dimicante: quum persecutionis tempus [g] ingruerit

[a] In aliis tamen ejusdem Versionis codicibus rectius erat ἀχερὲς ab Hebræum החרס. Vide quæ in Origenian. Lexico adnotavimus.

[b] Quod *nostrum* vocans, Latinum esse Scriptorem innuat S. Doctor, Victorinum Petavionensem notare opiror, quo excepto, Commentarorum in Isaiam *magnum apud Latinos silentium* esse jam dixerat in Præfatione hujusce operis. Cæterum eadem fuit Eusebii sententia, atque eadem pene dixerim verba: κατὰ δὲ τὸ ἀκριβὲς τῆς αὐτοῦ διαλέξεως γῆς πόλις λέλεκται, ὅπερ οὕτως ἂν ἑρμηνευθείη, πόλις τῆς γῆς κληθήσεται ἡ μία πόλις, &c. idest, *secundum accuratam vero differendi rationem* terræ civitas *dicitur, quod ita reddi possit, Civitas terræ vocabitur una civitas*. Et paulo supra, κατὰ μὲν τοὺς ὁ καλουμένην Ἀσεδὲκ, ὃ δὴ σημαίνει, δικαιοσύνης. *Secundum LXX. quidem dicitur Asedec, quod significat justitiæ*.

[c] Josephus ἐν νόμῳ ἡλιοπόλεως, sive *in territorio Heliopolis*. Confer Hieronymum inferius lib. 7. ad hoc idem caput. & quæ ibi adnotamus.

[d] Scholas Cathechisticas, & Scripturæ interpretandæ innuit, quæ primum Alexandriæ institutæ sunt, *ubi*, ut ipse ait in Catalog. de Pantæno, *a Marco Evangelista semper Ecclesiastici fuere doctores*.

[e] Hæc porro Eusebii sunt: πέντε δὲ πόλεις ἐν ἐκκλησίᾳ εἶεν ἂν αἱ διάφοροι πολιτεῖαι. πέντε δὲ τάγματα διῃρημένα, ἤγουν τῆς ἀριθμήσεως, τὸ πρῶτον τῶν προέδρων τάγμα καὶ τὸ δεύτερον τῶν πρεσβυτέρων, τό τε τῶν διακόνων τὸ τρίτον, καὶ τῶν ἐν Χριστῷ πεφωτισμένων τέταρτον, καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν ἐν εἰσαγωγῇ τυγχανόντων. Quod autem maluisset Martianæus, inferiores quoque ordines, Subdiaconum & cæteros nominari, etiamsi instituti ubique fuissent, minime ad rem erat: siquidem Diaconorum nomine Clerici minores comprehendi solebant, neque alterum ab illis caput constituebant in Ecclesia: Optatus lib. 2. *Cum sint*, inquit, *quattuor genera capitum in Ecclesia, Episcoporum, Presbyterorum, Diaconorum, & Fidelium*. Quid quod ex Eusebio, ut diximus, non suo sensu heic Hieron. loquitur?

[f] Ita Eusebius, ὡς δὲ μία πίστις καὶ ἓν βάπτισμα, καὶ μία ἐκκλησία εἴρηται, οὕτω καὶ θυσιαστήριον ἓν καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου ἐγηγερμένον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ τυγχάνει. Tum ἡ δὲ τῷ Χριστοῦ θυσιαστηρίῳ συνεζευγμένη στήλη τὸ τῆς καινῆς διαθήκης εἴη ἂν εὐαγγέλιον, διορίζον τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντας τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ τῶν ἀπίστων.

[g] Martian. *irruerit*: non recte.

rit, implorabunt Domini misericordiam, statimque Salvator adveniet, id est, *Jesus*, hoc enim in lingua nostra sonat. Et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, & cognoscent eum, sive persecutores qui fuerint superati, sive credentes præsenti auxilio liberati. Et colent eum in hostiis & muneribus, votaque vovebunt Domino & solvent. Respondeant Judæi:

Deut. 26. Argumentum contra Judæos. Lege præceptum est, ut altare non fiat nisi in loco uno quem elegerit Dominus Deus, & hostiæ tantum a Sacerdotibus Levitici generis immolentur. Ecce Isaias aperte docet quod Ægyptii cognoscant Dominum, & colant eum, & hostias, & munera offerant, & vota voveant atque persolvant. Si Ægyptii sacerdotium habent, impletur & in illis Pauli testimonium dicentis: *Hebr. 7. 12.* *Translato sacerdotio, necesse est, ut legis translatio fiat.*

V. 22. *Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, & sanabit eam: & convertentur ad Dominum, & placabitur eis, & sanabit eos.* *Ex Euseb.* Quem enim diligit Dominus, corripit, castigat autem omnem filium quem recipit. Persecutio non ad negationem credentium, sed ad probationem pertinet, & coronam.

V. 23. *In illa die erit via de Ægypto in Assyrios, & intrabit Assyrius in Ægyptum, & Ægyptius in Assyrios: & servient Ægyptii Assur.* Ante [a] adventum Christi unaquæque gens suum habebat regem, & de alia ad aliam nullus ire poterat nationem: in Romano autem imperio unum facta sunt omnia. (In Romano imperio unum facta sunt omnia regna.) Doctus lector veteres revolvat historias, & ab Euphrate usque ad Tygrim, omnem in medio regionem Assyriorum fuisse cognoscat. Ergo quos veteres Assyrios, nunc nos vocamus Syros, a parte totum appellantes. (Veteres Assyrii, appellati Syri.) Quod autem dicitur: *Ægyptii servient Syris*, vel sic accipiendum, quod Romanæ legiones Syro * instructæ milite Ægyptum custodiant, aut quod utriusque gentis inter se commercia sint, & abundantiam Ægypti Syriæ suscipiant civitates, sicut econtrario Palæstinæ, & Phœnicis bonis Ægyptus irrigetur. (* al. *instructa*) Quidam nostrorum male hæc ad mille annos referunt, & more Judaico in consummatione mundi futura pronuntiant, quando Antichristus de Assyriis veniens, Ægyptum Æthiopiamque possederit. (Castigat Millenarios.)

V. 24. & 25. *In die illa erit Israel tertius Ægyptio & Assyrio, benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens, Benedictus populus meus Ægypti, & opus manuum mearum Assyrio: hæreditas autem mea Israel.* Nequaquam Israel inter Ægyptum & Assyrium medius elidetur, nunc Antiochis & Demetriis ad se [b] Judæ trahentibus regnum, nunc Ptolemæis possessionem ejus sibi vendicantibus; sed & ipsa sub Romano imperio, ac per hoc Christi imperio constituta, erit ejus conditionis, cujus & Ægyptus & Assyrii, & benedicetur in omni terra. Quia ex Sion exibit lex, & verbum Domini de Jerusalem. Tunc dicetur a Domino: *Benedictus populus meus Ægypti*: quando nequaquam Moyse, sed Christo Domino præeunte, infinita hominum millia solitudines repleverint, & Pharaone submerso, dixerint in deserto: *Exod. 15. 1.* *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est: equum, & ascensorem dejecit in mare.* Tunc & opus manuum Domini erit in Assyriis, hæ enim vel maxime gentes Monachorum florent examinibus, Ægyptus, & Mesopotamia, & pari inter se pietate contendunt. (In Ægypto & Mesopotamia Monachorum florebant examina.) Hæreditas autem Christi Israel, hoc est, nativitatis, & crucis, & resurrectionis, ascensionisque ejus loca, ad quæ de toto orbe concurritur.

Cap. XX. ANno quo ingressus est Thartam in Azotum, quum misisset eum Sargon rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam. In tempore illo loquutus est Dominus in manu Isaiæ filii Amos, dicens: Vade & solve saccum tuum de lumbis tuis, & calciamenta tua tolle de pedibus tuis: & fecit sic, vadens nudus & discalciatus. Dixitque Dominus: Sicut ambulavit servus meus Isaias nudus & discalciatus, trium annorum signum, & portentum erit super Ægyptum, & super Æthiopiam. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, & trasmigrationem Æthiopiæ, juvenum & senum nudam & discalciatam, discoopertis natibus, ignominiam Ægypti. Et timebunt, & confundentur ab Æthiopia spe sua, & ab Ægypto gloria sua. Et

[a] Totum hunc sensum Hieron. ab Eusebio expressit, sed paucioribus. Quandoque autem ipsa interpretatur Eusebii verba, ut hæc sunt. Πρὸ γὰρ Ῥωμαίων ἀρχῆς ἰδιάζοντας εἶχον βασιλέας οἵ τε Αἰγύπτιοι καὶ Ἀσσύριοι. Tum isthæc, Ἀσσυρίους δὲ ἐνταῦθα οἶμαι καλεῖν τὴν γραφὴν, τοὺς νῦν καλουμένους Σύρους· καὶ τὸ πάλαι δὲ οἱ τὴν Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν οἰκοῦντες, Ἀσσύριοι ἐχρημάτιζον. Et infra. Τίς οὖν ὀφθαλμοῖς ὁρῶν στρατόπεδα Ῥωμαϊκὰ Σύρων ἀνδρῶν κατὰ κεφαλῆς τῶν Αἰγυπτίων ἐγκαθήμενα, Αἰγυπτίους τε τούτοις δουλεύοντας, οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὴν τῆς προφητείας ἔκβασιν. Et denique, Νῦν δὲ ὁ παρὼν λόγος κοινωνίαν αὐτοῖς καὶ ἐπιμιξίαν θεσπίζει, quæ infra repetitur.

[b] Vatic. *Judaa*, qui & mox *Tholomais* habet pro *Ptolemais*, de qua lectione paulo superius diximus.

dicet habitator insulæ hujus in die illa : Ecce hæc erat spes nostra, ad quos confugimus in auxilium, ut liberaret nos a facie regis Assyriorum, & quomodo effugere poterimus nos? Totam posuimus capituli hujus continentiam, ut per partes singula differamus. Azotus quæ Hebraice dicitur ESDOD, urbs fuit potentissima Palæstinæ de quinque urbibus: hanc Sargon rex Assyriorum, qui septem nominibus appellatur, misso duce exercitus sui, cui nomen erat Thartan, cepit & tenuit. Eo igitur tempore quo vicina civitas capta est, præcipitur Isaiæ, ut deposita saccea tunica, (hic enim [a] habitus prophetalis populi delicta plangentis) & calciamentis e pedibus, quæ LXX. *caligas* vocant, nudus & discalciatus incederet, typum præbens captivitatis Ægyptiæ & Æthiopum, qui Ægyptiis in adjutorium fuerant: quod quomodo Isaias nudus ambularet, & fœditatem cernentibus nudis natibus demonstraret: ita omnis Ægyptus atque Æthiopia, populante Assyrio, nudæ fierent, & nihil omnino in terra remaneret. Nec hoc aliquis putet superiori felicitati, quæ Ægyptiis repromittitur, esse contrarium: quia ibi post mala de futura beatitudine prædicatur: hic autem præsens narratur captivitas, per quam deleto Israel & Damasco, & Philistiim, recta via perrexit Ægyptum, & ipsos pariter Æthiopesque superavit. Quod ne cui videatur ambiguum, ipsius Isaiæ ponamus testimonium: *Reversus autem Rapsaces, invenit regem Assyriorum præliantem adversus Lobnam: audierat enim quia profectus esset de Lachis: & audivit de Tharaca rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est ut pugnet contra te.* Simulque discimus obedientiam Prophetarum, quod vir nobilis (tradunt enim Hebræi Isaiam socerum fuisse Manasse filii Ezechiæ regis Juda) non erubuerit nudus incedere; sed Dei præceptis nihil honestius judicans, deposuerit saccum, quo abjecto nudus fuerit, unam prius habens tunicam, & ipsam cilicinam. Quod autem dicitur: *Trium annorum signum, & portentum erit super Ægyptum & super Æthiopiam*, hoc significat, quod tribus annis ab Assyriis Ægyptus vastanda sit & Æthiopia. *Tunc*, inquit, *dicet habitator insulæ hujus*, hoc est, Jerusalem quæ vicinarum gentium fluctibus tunditur: *Hæccine erat spes nostra?* & ad hos confugimus, ut nobis præberent auxilium, qui se de captivitatis malo eruere non quiverunt? Est igitur hic ordo providentiæ Dei, omne hominum genus ineffabili judicio dispensantis. Contra Dei iram Israel speravit in Damasco: diruatur civitas quæ adversum illius voluntatem impiis præstat auxilium. Judas speravit in Ægyptiis: & Ægyptus destruatur. Ægyptii confisi sunt in Æthiopibus: Æthiopes quoque vincantur ab Assyriis. Assyrii superbierunt, non Dei, sed suarum virium arbitrantes esse victoriam: & ipsi vincantur a Babyloniis. Babylon elevavit contra Deum caput: & ipsa a Medis Persisque superetur. Persæ & Medi ex parte persequuti sunt populum Dei, & aries sævissimus ad Orientem & Occidentem omnes populos ventilavit: veniat hircus Alexander, & conterat eum pedibus suis. Et iste qui ultra modum erectus est, veneno pereat, regnumque ejus dividatur in partes: & quum multo tempore inter se collisum fuerit, Romano vincente, populetur. Romanus ipse ferratis dentibus unguibusque sanctorum carnes, & cruento ore laceravit: excidatur lapis de monte sine manibus, & potentissimum primum regnum ac ferreum, deinde fragile & infirmum, in testarum modum conterat.

Marginalia: אשדוד — Sargon septem nominibus appellatus. — 4. Reg. 19. 8. & 9. — Isaias quis. — Ordo providentiæ Dei. — Alexander Magnus. — Daniel. 4.

ONus deserti maris. Nisi in consequentibus hujus capituli legerem: *Babylon dilecta facta est mihi in miraculum.* Et iterum: *Cecidit, cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra.* Et supra: *Ascende Elam, & obside Mede*: dubitarem quod esset hoc Pondus, quod deserto mari imponitur: Perspicuum ergo est, quod desertum mare Babylon appellatur, Jeremia dicente ex persona Dei: *Et desertum faciam mare ejus, & siccabo terram illius, & erit Babylon in tumulos arenarum.* Mare autem propter multitudinem habitantium dicitur. Unde & supra Ægypti multitudo mari comparata est. Desertum faciet Dominus mare Ægypti. Quod autem Medi & Persæ pugnaverint contra Babylonem, & subverterint eam, in supradicto Jeremia legimus: *Acuite sagittas, implete pharetras. Suscitabit Dominus spiritum regum Medorum*

Marginalia: Cap. XXI. — Jerem. 51. 36. 37. — Ibid. v. 11. & seqq.

[a] Verbum *erat* suffecimus e duobus mss. Hujusmodi alia passim e mss. restituimus.

dorum, & contra Babylonem mens ejus, ut perdat eam, quoniam ultio Domini est, ultio Templi sui. Super muros Babylonis levate signum, augete custodiam, elevate custodes, præparate insidias: quia cogitavit Dominus, & fecit quæcumque locutus est contra Babylonis habitatores. Et rursum: *Levate signum in terra, clangite buccina in gentibus, sanctificate super eam gentes, annuntiate contra illam regibus Ararat, Menni, & Ascenez, numerate contra eam Tapsar, adducite equum* B *quasi bruchum aculeatum. Sanctificate contra eam gentes, reges Mediæ, duces ejus & universus magistratus ejus, cunctamque terram potestatis ejus. Et commovebitur terra, & turbabitur, quia vigilavit contra Babylonem cogitatio Domini, ut ponat terram Babylonis desertam, & inhabitabilem.*

V. 1. & 2. *Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit de terra horribili. Visio dura nuntiata est mihi.* Vox Babylonii populi timentis inducitur, sive ipsius Babylonis, quod audiat Medos & Elamitas contra se exercitum præparare, & venire de solitudine, ponitque comparationis exemplum. Sicut, inquit, ab Africo vento vehemens tempestas venire consuevit: ita mihi de solitudine vastitas venit, de terra horribili, cujus ne nomen quidem audire possum absque formidine. Visio dura nuntiata est mihi: quid enim durius quam præsens captivitas?

Qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat. Potest in Hebræo ita legi: *Qui cædis, cæde: & qui vastas, vasta*, ut ad ipsum Elamitem & Medum prophetiæ vaticinium dirigatur, hortantis eum implere quod cepit, intrepidum ascendere, obsidere potentissimam civitatem. Sin autem sic legitur, ut transtulimus, quasi de persona tertia dicatur, *qui incredulus est, infideliter agit: & qui depopulator est, vastat*: cum superioribus copulandum est, in quibus sibi Babylon visionem duram prædicat nuntiatam.

Ascende Elam, obside Mede: omnem gemitum ejus cessare feci. Ne timeas, inquit, o Persa & Mede, Babylonis multitudinem, ne illius præteritam potentiam reformides: omnem gemitum ejus ac pondus, quo te ante premere consueverat, cessare feci: seu quod nullus jam gemat & doleat pressus potentia Babylonis: seu quod tantis malis oppressa sit ipsa Babylon, ut A ne gemitum quidem liberum habeat.

V. 3. & 4. *Propterea repleti sunt lumbi mei dolore: angustia possedit me, sicut angustia parientis: corrui quum audirem, conturbatus sum quum viderem. Emarcuit cor meum, tenebræ obstupefecerunt me. Babylon, dilecta mea, posita est mihi in miraculum.* Prophetæ ideo obscuri sunt, quia personæ in his plurimæ commutantur. *Unde obscuritas Prophetarum.* Ergo & nunc vox Isaiæ inducitur plangentis Babylonem spiritu prophetali, quod B tanta mala super eam ventura sint, ut ipse qui narrat, timore superatus nequeat in verba prorumpere, videns tantæ multitudinis sanguinem fundi: & misericordiæ motus affectu (homo enim de hominibus loquitur) non minus doleat, quam mulier ululare in partu solet; sed conturbatus & trepidus, & in terram corruens, caligantibus oculis nesciat quid loquatur. Pro eo autem quod nos vertimus: *Babylon dilecta mea*, in Hebræo legi- C tur, NESEPH ESCI: (נשף חשקי) & est ipsum verbum quod in principio Babylonii Oneris posuimus, *super montem caliginosum*: pro *caliginoso* enim, seu *tenebroso* scriptum est *Neseph*. Proprieque hæc urbs sic vocatur, propter altitudinem, & erectum usque ad cælum superbiæ verticem.

V. 5. *Pone mensam, contemplare in specula comedentes & bibentes: surgite principes, arripite clypeum.* Locus iste dupliciter D accipitur: o Medi & Elamitæ, quibus supra dixi: *ascende Elam, obside Mede*, sumite cibum, futuro vos prælio præparate, ne postquam dimicationis tempus advenerit, lassitudo vos retrahat. Quumque comederitis & biberitis, surgite, arma corripite, Babylonium debellate. Quodque ait, *contemplare in specula*, hoc sensu legitur: diligenter quæ ventura sunt, prospice. Potest & sic intelligi: o Babylon, para Baltha- E sar filio Evilmarodach nepoti Nabuchodonosor regi tuo mensam atque convivium, & vide quid post cibum eveniat, in quo scortis & concubinis in vasis Domini propinabit. O principes, qui cum rege accumbitis, Medos autem Persasque significat, surgite & ad interficiendum regem arma corripite. Hoc plenius in Danielis volumine discimus. *Dan. 5.*

V. 6. 7. & seqq. *Hæc enim mihi dixit Dominus: vade & pone speculatorem, & quodquumque viderit, annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem asini, & ascensorem ca-*

cameli. Et contemplatus est diligenter multo intuitu, clamavitque leo: super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem, & super custodiam meam ego sum stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, & respondit & dixit: cecidit, cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, & fili areæ meæ, quæ audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis. Caussas reddit superioris formidinis, quare angustia possederit eum sicut parturientem, & corruerit audiens, & perterritus sit, ac tenebroso horrore circumdatus. Hæc, inquit, dixit Dominus mihi: vade & constitue speculatorem, ut spiritu prophetali tibi futura prænuntiet; quem quum posuissem in speculam, vidit venientem bigam, & aurigam desuper, asinumque, & camelum currum trahere. Significat autem Cyrum Persarum regem atque Medorum, cum parvo & magno imperio venientem. Persæ enim ante Cyrum ignobiles erant, & nullius inter gentes loci habebantur: Medi semper potentissimi. Iste ergo unus ascensor, duarum gentium fultus exercitu, venit contra Babylonem: & speculator ille qui positus erat, ut ventura prospiceret, clamavit quasi leo, sive ipse Propheta appellatur leo. Et quia dubium erat de persona speculatoris, qui Cyrum viderat ascendentem, ipse exponit manifestius, & ait: *Super speculam Domini ego sum stans jugiter per diem*, speculatorem Domini se esse pronuntians, qui semper positus in officio prophetali, & diebus ac noctibus Domini parens imperio, quodquumque jusserit, loquitur. Quid igitur clamavit leo: *Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum*: haud dubium quin Cyrus indicetur. Et respondit & dixit ipse leo qui supra clamaverat: *Cecidit, cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra*. Vastante enim ascensore bigæ, Babylon usque in æternum deleta est, & Belis templum omniaque idola usque ad solum strata. Quod autem sequitur: *Tritura mea, & fili areæ meæ*, ad Jerusalem apostropham facit, & ad Templum quod in area Ornæ situm est, dicitque ad eam: o Jerusalem, & popule fili Templi mei, non tibi videatur incredulum esse quod dixi: non mea enim verba sunt, sed Domini, & per os meum illius verba resonarunt. Quidam putant, sed male, hoc non ad Jerusalem, sed ad Babylonem dici, de qua & supra, *Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum*; & esse sensum: quæ contrivisti me, eris & ipsa contrita, non meo sermone, sed Domini potestate, quæ tibi hæc ventura prænuntiat. Quid sibi autem voluerint in hoc loco LXX. Interpretes, ut pro leone, qui Hebraice dicitur ARIA, *uriam* (אריה) transtulerint, non satis intelligo, præsertim cum supradictus sacerdos *Urias*, qui vocatur in testimonium, aliis literis scriptus sit.

Persæ ante Cyrum ignobiles erant: Medi semper potentissimi.

Onus Duma. Ad me clamat ex Seir: custos quid de nocte, custos quid de nocte? Et dixit custos, venit mane & nox: si quæritis, quærite, convertimini, venite. Pro *Duma* LXX. *Idumæam* ponunt. Est autem Duma non tota Idumæa provincia, sed quædam ejus regio quæ ad Austrum vergit, & ab urbe Palæstinæ, quæ hodie dicitur *Eleutheropolis*, viginti distat millibus: juxta quam sunt montes Seir, sumto ab auctore nomine: *Seir* quippe interpretatur *hispidus*, & *pilosus*, quod Esau fuit. In Abdia Propheta plenius super hac gente a nobis disputatum est: in quo necesse fuit veterem historiam revolvere, & Ezechielis Jeremiæque easdem in testimonium trahere Visiones, & maxime prophetiam contra montem Seir. Et illud de Psalmis: *In Idumæam extendam calciamentum meum*. Et alibi: *Tabernacula Idumæorum & Ismahelitæ, Moab, & Agareni, Gebal & Ammon, & Amalech*. Amos quoque inquit: *Super tribus sceleribus Edom, & super quattuor non aversabor eum, eo quod persequutus sit in gladio fratrem suum, & violaverit misericordiam suam*, sive ut Symmachus transtulit, *viscera sua*, quod adversus cognatos populos ausus sit dimicare, & hostili odio diffidere. Fuit autem * regio Esau in regione Duma, hoc est, in montibus Seir. Hanc ut metropolim, juxta ordinem superiorum Visionum, ab Assyriis, sive a Nabuchodonosor expugnatam esse credimus, memoremque pristini generis, quod de Abraam & Isaac sit stirpe generata, imploraffe auxilium Dei, & necessitate cogente, illius clementiam flagitasse. Narrat ergo nunc Dominus: qui obsidetur in Seir, & ab hostibus cingitur, meum implorat auxilium, & dicit: o custos Israel, qui populum tuum tueris

[Margin notes: ℣. 11. & 12. — Consule Comment. in Abdiam. — Ezech. 25. & 35. Jerem. 49. — Ps. 59. 10. — Ps. 82. 7. 8. — Amos 1. 11. — * al. regia]

tueris custodia sempiterna, & quasi in nocte, illis dormientibus, vigilas, ne hostis irrumpat: quare & nos qui de ejus [a] semine sumus, non simili clementia protegis? Quibus ego custos vigilque respondeo, de quo scriptum est: *Non dormitabit neque obdormiet qui custodit Israel*. (Ps. 120. 4.) Venit mane populo meo, & nox genti Idumæorum, illis præbebo lucem, vos in tenebris derelinquam. Vel certe ita: venit lux nocte transacta; si meum invocatis auxilium, & estis de stirpe servi mei Abraam, nolite me tantum in necessitatibus quærere, sed toto ad me animo convertimini. Venite, & suscipiam pœnitentes. Hoc juxta historiam dictum sit: cæterum propter similitudinem literæ, & ex eo quod RES & DALETH, (ר & ד) non multum inter se discrepent, quidam Hebræorum pro *Duma*, *Romam* legunt, volentes prophetiam contra regnum Romanum dirigi, (Judæi Idumæos, Romanos intelligunt.) frivola persuasione, qua semper in Idumææ nomine Romanos existimant demonstrari: *Duma* autem interpretatur *silentium*.

(V. 13. 14. & seqq.) *Onus in Arabia. In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. Occurrentes sitienti ferte aquam: qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, a facie gladii imminentis, a facie arcus extenti, a facie gravis prælii. Quoniam hæc dicit Dominus ad me: Adhuc in anno anno quasi in anno mercenarii: & auferetur omnis gloria Cedar, & reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur: Dominus enim Deus Israel loquutus est*. Quærenti mihi, & diu cum deliberatione tractanti quæ esset Arabia, ad quam propheticus sermo dirigitur, utrum Moabitæ, an Ammonitæ, & Idumæi, cunctæque aliæ regiones, quæ nunc Arabia nuncupantur, occasionem tribuit in hac eadem Visione quod sequitur: *Auferetur omnis gloria Cedar, & reliquiæ numeri sagittariorum fortium de filiis Cedar imminuentur*, Ismaelitas debere intelligi. (Genes. 16.) Liber Geneseos docet ex Ismaele Cedar & Agarenos, (Agareni, dicti Sarraceni.) qui perverso nomine Sarracenos vocantur, esse genitos. Hi per totam habitant solitudinem, de quibus puto & Poetam dicere: *Lateque vagantes Barcæi*; (Virg. Æneid. 4.) & supradictum volumen, *Contra faciem omnium fratrum suorum habitabit*: (Gen. 16. 22.) eo quod latissima eremus ab India ad Mauritaniam usque tendatur, & Athlanticum Oceanum, quod puto Jeremiæ titulum sonare: *Ad Cedar & ad regna Asor, quæ percussit Nabuchodonosor rex Babylonis*; (Jer. 49. 28. & seqq.) statimque sequitur: *Hæc dicit Dominus, surgite & ascendite ad Cedar, & vastate filios Orientis: tabernacula eorum, & greges eorum capient, pelles eorum & omnia vasa, & camelos tollent sibi*. Et iterum: *Inivit enim contra vos Nabuchodonosor rex Babylonis consilium, cogitavit adversus vos cogitationes. Surgite & ascendite ad gentem quietam, & confidenter habitantem, ait Dominus: non ostia, non vectes eis: soli habitant. Et erunt cameli eorum in direptionem, & multitudo jumentorum in prædam. Et dispergam eos in omnem ventum, qui sunt attonsi in comam: & ex omni confinio eorum adducam interitum super eos, ait Dominus: eritque Asor habitaculum draconum deserta in sempiternum: non manebit ibi vir, nec incolet eam filius hominis*. Totum prophetiæ testimonium de Jeremia posui, ut quæ sit Cedar, indubitanter intelligas. Et considera quomodo Ismaelitarum, hoc est, Sarracenorum proprie gentem descripserit, (Ismaelitæ habitant in tentoriis, & innumerabiles fugiunt per vastam solitudinem.) quia habitant in tentoriis: qui quas nox compulerit, sedes tenent: quibus armenta sunt, & pecora camelorumque greges: qui non habent ostia nec vectes: non enim versantur in urbibus, sed in solitudine habitant. Et hi ergo a Babyloniis deleti sunt, eo quod Asor civitatem, quæ metropolis gentis illius in eremo fuit, usque ad solum subverterint: & tamen quum camelorum & ovium greges capti * sunt, pellesque (* al. sint) eorum atque tentoria sorte divisa: non omnis gentis illius significatur interitus, eo quod dromedariis camelis centum & amplius millia uno die per vastam solitudinem fugere soleant. *Auferetur*, inquit, *omnis gloria Cedar*: & imminuto sagittariorum numero, quia maxime pollent arte pugnandi: cæteri qui fugerint, remanebunt. Quia intelleximus quæ sit Cedar, & quæ Arabia, quæque Asor, videamus Isaias Propheta quid dicat: *In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim*. Verbum ARAB (ערב), ut sæpe [b] jam diximus, & *vesper*, & *Arabia*, & *corvus*, & *planities*, & *Occidens* appellatur. Et pro eo quod nos juxta LXX. transtulimus,

a Vatic. *qui de ejus genere sumus*.

b vid. paulo superius in cap. xvi. col. 188.

mus, *dormietis*, poteſt interpretari, *mo-* A
rabimini, ſive *habitabitis*, hoc eſt φὐλι-
θήσεσθε, quod Hebraice dicitur THA- תלנו
LINU. DODANIM quoque in *propin-* דדנים
quos vertitur & *cognatos*. Itaque prædi-
citur nunc Judæis, qui obſidionem Ba-
byloniam effugere potuerint, & de to-
tius provinciæ vaſtitate ad eremum tran-
ſire vicinam, quod habitaturi ſint in
ſolitudine Arabiæ in itinere quod ducit
ad fratres. Rurſumque ad Iſmaelitas
ſermo convertitur, & eos ad miſeri- B
cordiam cohortatur: currite, & laſſis
fratribus ac periclitantibus ardore ſitis,
obvii ferte aquas: tantus enim fervor
eſt ſolis, ut niſi ſubveneritis, in ſolitu-
dine pereant: & non ſolum aquas, ſed
etiam panem ferte fugientibus, ut quos
confecit obſidio, veſtra clementia rele-
vet. Simulque reddit cauſſam quare
hæc imperet fieri, dicens: fugerunt Ba-
bylonium gladium, fugerunt arcus E-
lamitarum, fugerunt imminens prælium. C
Nec deſpiciatis miſeros: cito veniet &
veſtra captivitas. Quomodo enim velox
mercenarii annus eſt, & omnem labo-
rem brevem putat, dum ad deſideratam
mercedem perveniat: ſic univerſa glo-
ria filiorum Cedar auferetur a vobis;
& ſagittæ veſtræ conterentur, & par-
vus remanebit numerus pugnatorum.
Quidam volunt ex eo quod dicitur,
adhuc in uno anno, & auferetur omnis
gloria Cedar, non Babyloniam captivita- D
tem prædicari, de qua & Jeremias lo-
quitur, ſed Aſſyriorum, qui poſt u-
num annum vaſtationis Judaicæ, Sar-
racenos latiſſime perſequuti ſunt. Il-
lum præterea locum, in quos nos tran-
ſtulimus: *Qui habitatis terram Auſtri*,
cum panibus occurrite fugienti: & quaſi
ex perſona Domini imperativo modo
legimus, in Hebræo ſic legi poſſe af-
firmant: *Qui habitant terram Auſtri*, *cum*
panibus occurrerunt fugienti; ut quum E
Deus eis dixerit, *occurrentes ſitienti fer-*
te aquam, illi inimica mente panes * *al. tollerent.
tulerint abſque aquis, ut cibo augerent
ſitim.

Cap. XXII. ONus *vallis Viſionis*. LXX. licet non
habeatur in Hebræo, manifeſtius
a transtulerunt, *verbum vallis* [a] *Sion*. Hæc
enim civitas ſeminarium Prophetarum
eſt, in qua exſtructum Templum, &
Viſiones Domini multiplicatæ ſunt.
Quia ergo inter cæteras gentes poni-
tur, & reputatur una de plurimis, ne-
quaquam mons appellatur, juxta il-
lud propheticum: *Fundamenta ejus in* Pſ. 86. 1.
montibus ſanctis: diligit Dominus portas
Sion ſuper omnia tabernacula Jacob; ſed
vallis, ex eo quod humiliata ſit. Aliis Jerem. 25.
verbis hoc ipſum Jeremias loquitur:
quando accepit calicem plenum vini,
& dat univerſis gentibus, ac noviſſime
porrigit Jeruſalem, ut bibat, & vo-
mat, & ruat, & inſaniat: ſignificans
a Babyloniis, & hanc eſſe vaſtandam.
Quod plenius Regum & Jeremiæ nar-
rat hiſtoria. Ex quo intelligimus om-
nium creatorem æqualiter eſſe Deum,
& eodem cuncta diſpenſare judicio,
juxta illud quod ipſe loquitur per A-
mos: *Numquid non ut filii Æthiopum vos* Amos 9. 7.
eſtis mihi filii Iſrael, ait Dominus? Num-
quid non Iſrael aſcendere feci de terra Æ-
gypti, & Palæſtinos de Cappadocia, &
Syros de Cyrene? Ecce oculi Domini ſuper
regnum peccans. Ne putarent Judæi id-
circo ſe meritorum habere privilegium,
quia educti eſſent de Ægypto, dicit et-
iam cæteras gentes ad alias terras ſuo
imperio fuiſſe translatas.

Quidnam tibi quoque eſt, quia aſcen-
diſti & tu omnis in tecta, clamoris ple-
na, urbs frequens, civitas exultans. Re-
ferebat mihi Hebræus, præſentem Vi- Hebræus Hieronymi Præceptor.
ſionem non pertinere ad illud tempus,
quo Nabuchodonoſor Jeruſalem cepit,
& Sedechiam vinctum, oculiſque pri-
vatum duxit in Babylonem; ſed ad
Sennacherib tempora, quando Sobna
Pontifex magnam partem prodidit ci-
vitatis, & tantum Sion, id eſt, arx
& Templum, ac nobiles remanſerunt,
in exemplum Romanæ urbis, quæ ir-
ruentibus Gallis, patricios, & florem
juventutis in arce ſervavit. Nos autem
poſſumus, & de Babylonia captivita-
te dicere: quamquam Euſebius omnia Euſebii interpretatio.
ad Chriſti adventum referat, & pu-
tet Veſpaſiani Titique temporibus fuiſ-
ſe completa. Carpamus ergo ſingula,
triplicem expoſitionem breviter attin-
gentes. *Quidnam tibi quoque eſt?* quid
habes, inquit, Sion, quod etiam tu a-
ſcendiſti omnis in tecta? Quando dicit,
etiam tu, oſtendit quod cæteri prius a-
ſcenderint. Num & tu reputata es in-
ter gentes, quæ ab hoſtibus obſideris, &
tecta conſcendis plena ululatus, & plan-
ctus miſerabilium feminarum, urbs quon-
dam regia?

In

[a] In Vatic. *verbum vallis viſionis Sion*.

℣. 3. *Interfecti tui non interfecti gladio, nec* A
mortui in bello. Cuncti principes tui fugerunt simul: dureque ligati sunt. Omnes qui inventi sunt, vincti sunt pariter: procul fugerunt. Si ad Sennacherib tempora referas, quando ex parte capta est civitas, recte dicuntur non fuisse victi gladio, nec occisi in bello, sed proditione, aliis ex urbe fugientibus, aliis, quos hostis oppressit, vinculis alligatis. Sin autem ad Babyloniam captivitatem,
quod & verius est: dicemus quod non B
pugna, sed obsidione superati sint. Quod si in adventu Christi, juxta Eusebium, Tropologice intelligere volueris: dices eos interfectos non gladio, sed infidelitate, omnesque principes eorum recessisse a Deo, & peccatorum funibus alligatos, nec quemquam fuisse de Pharisæis, qui non diaboli retibus alligatus sit.

℣. 4. *Propterea dixi, recedite a me, amare*
flebo: nolite incumbere, ut consolemini me C
super vastitatem filiæ populi mei. Si in vastitate Babylonis lacrymatur Propheta lugentis affectu, & dicit: *Angustia possedit me, sicut angustia parientis: corrui quum audirem, conturbatus sum quum viderem, emarcuit cor meum, tenebræ stupefecerunt me: Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum*, quanto magis nunc in urbis suæ ruina nullam accipere consolationem potest, totum se planctibus tradens?

℣. 5. *Dies enim interfectionis, & conculcationis, & fletuum Domino Deo exercituum in valle Visionis.* Reddit caussas juxta triplicem intelligentiam, quare dixerit: *Recedite a me, amare flebo;* quia conculcata sit Sion, mons quondam Visionum, & nunc vallis fletuum.

℣. 6. *Scrutans murum, & magnificus super montem: & Elam sumsit pharetram, currum hominis equitis, & parietem nuda-*
vit clypeus. Describitur Babylonis exer- E
citus intrans urbem, Templum occupans, & quadrigis per plateas superbus incedens. Quodque auratos postes, & marmorum crustis vestitos parietes, clypeus, qui alia solet tegere, nudaverit, eleganter in Hebræo resonat, sensusque pulcherrimus est, quod scutum non protexerit quempiam, sed nudaverit: eo quod per robur militum omnes opes erutæ sint. Sin autem Elamitæ ponuntur in prælio, quæ urbs Assyriorum est: non potest referri ad tempora Ro-

A manæ subversionis, nisi forte cuncta allegorice interpretemur.

Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum, & equites ponent sedes suas in porta. Et revelabitur operimentum Judæ, & videbis in illa die armamentarium domus saltus, & scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatæ sunt. Manifeste captivitatem describit, quæ undecimo anno regis Sedechiæ facta est, de qua & Jeremias loquitur: *Ecce ego con-* ℣. 7. 8. & 9. Jerem. 1. 15.
B *vocabo omnes cognationes regnorum Aquilonis, ait Dominus, & venient, & ponet unusquisque solium suum in introitu portarum Jerusalem, & super omnes muros ejus in circuitu.* Quod ne putemus voce prædictum, & opere non expletum, idem Jeremias ait: *Undecimo anno Sedechiæ, mense quarto, quinta mensis, aperta est civitas, & ingressi sunt omnes principes regis Babylonis, & sederunt in porta media.* Tunc ergo in circuitu civitatis Jerusa-
C lem, innumerabilis est fusus exercitus, Jer. 39. 2.
& aperta sunt Sancta sanctorum, & armamentarium, quod nemore consitum erat, hostili populatione reseratum, & per cunctas urbis partes divisis muris hostis ingressus est.

Et congregastis aquas piscinæ inferioris, & domos Jerusalem numerastis, & destruxistis domos ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, (1) & aquam piscinæ veteris: & non suspexistis ad ℣. 10. & 11. (1)
D *eum qui fecerat eam, & operatorem illius de longe non vidistis.* Narrat quomodo obsidioni paraverint civitatem, & aquas inferioris piscinæ, quæ capi poterant, ad superiorem [a] munitionem transtulerint, destructisque domibus, muros ædificaverint, & per singulas cognationes, quæ domus quantum aquæ deberet accipere, dinumerarint, fecerintque cisternam inter duos muros, & piscinam veterem instaurarint ad servan-
E das aquas: & non magis Dei invocaverint auxilium, qui conditor urbis sit, piscinæque Dominus; quasi aliis verbis dixerit: Fiduciam habuistis in homine, & non in Deo, qui factor est hominis. Quidam juxta mysticos intellectus piscinam veterem, Legis umbram intelligunt, & inter duos muros, novum videlicet & vetus Testamentum, ædificatum lacum Pharisæorum traditionibus atque mandatis, qui aquas continere non possit: & non respexisse eos ad Filium Dei, nec illius præsentiam credidis-

(1) Alit. *ad aquam*, quam præfert & Victor. lectionem.

a Vatic. *ad superiorem munitionemque transtulerint.*

Dei præcepis semper increduli Judæi. didisse quem olim non viderint, quia semper Dei præceptis increduli fuerint.

℣. 12. 13 & 14. *Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum, & ad planctum, & ad calvicium, & ad cingulum sacci. Et ecce gaudium & lætitia occidere vitulos, & jugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinum: comedamus & bibamus, cras enim moriemur, & revelata est in auribus meis Domini exercituum. Si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini,* B *dicit Dominus Deus exercituum.* Captivitate præsente & obsessa Jerusalem, quum ferrum, fames, sitis urgeret urbem, Jerem. 34. Jeremias ad pœnitentiam populum provocabat, & econtrario reges ac principes, & vulgus miserabile desperatione pereuntium se tradebat epulis. Nihil autem sic offendit Deum quam post peccata erecta cervix, & ex desperatione contemtus. Quod & per Amos loquitur: *Super tres, & quattuor impietates non* C *aversabor eum*; quod & cogitaverit, & fecerit, & non egerit, pœnitentiam: Amos 1. 4. insuper & docuerit malum. Unde & nunc dicitur: *Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini.* Putant allegorici Interpretes de passione Christi esse prædictum, quod vocaverit Deus etiam post crucem Domini Salvatoris infelicem populum ad pœnitentiam, & nihilominus ille se desperationi tradiderit, & voluptati. Principium quippe istius D Visionis, in quo ait: *Clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans*, ad illud tempus referunt, quando a Pharisæis populus incitatus, pari contra Jesum voce Joan. 19. 6. 7. resonabat: *Crucifige, crucifige talem: non habemus regem nisi Cæsarem.* Hujus testimonii exemplo etiam Apostolus abusus est, scribens ad Corinthios 1. Cor. 15. 32. de resurrectione: *Si mortui non resurgunt, manducemus, & bibamus, cras enim moriemur.*

℣. 15. 16. & seqq. *Hæc dicit Dominus Deus exercituum:* E *vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi, & dices ei: quid tu hic? aut quasi quis hic, quia excidisti tibi hic sepulcrum? Excidisti in excelso memoriam, diligenter in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet: sicut asportatur gallus gallinacius, & quasi amictum sic sublevabit te. Coronans coronabit te tribulatione, quasi pilam mittet te in terram latam, & spatiosam: ibi morieris, & ibi* A *erunt currus gloriæ tuæ; ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua, & de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum Eliacim filium Helciæ. Et induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manu ejus: & erit quasi pater habitantibus Jerusalem & domui Juda. Et dabo clavem domus David super humerum ejus, & aperiet, & nemo erit qui claudat: & claudet, &* B *non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in solium gloriæ domui patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera: omne vas parvulum, a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur & cadet, & peribit quod pependerat in eo, quia Dominus loquutus est.* Supra diximus C Sobnam fuisse Pontificem, qui Assyriis prodidit civitatem. Sed quia hoc [a] traditionis est Hebraicæ, & Scriptura non loquitur, intelligamus eum superbum, tumidum, & voluptuosum, suisque pedibus populos conculcantem: Et quia fecerit cuncta quæ Propheta describit, sacerdotium ejus ad Eliacim filium Helciæ fuisse translatum, ut illo ejecto, novus Pontifex fieret. Ex quo intelligimus, omni studio superbiam declinandam, quæ offendit Deum, & ne D Pontificatus quidem privilegio tuta esse potest. Iste est Sobna (sicut quidam putant) & Eliacim, de quibus idem Propheta subtexuit: *Misit rex Assyriorum Rabsacem de Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam in manu gravi: & stetit in aquæductu piscinæ superioris, in via agri fullonis, egressusque est ad eum Eliacim filius Helciæ, qui erat super domum, & Sobna scriba, & Johae filius Asaph a commentariis.* Jubetur ergo in- E gredi Propheta ad Pontificem, qui habitabat, juxta LXX. *in pastophorio*, juxta Aquilam, *in tabernaculo*: pro quo sequens Hebraicam veritatem Theodotion ait: *Ingredere ad Socen istum*, quod interpretari potest, *æquum & rectum* (ut scilicet κατὰ ἀντίφρασιν, *iniquus* intelligatur & *pravus*) ad Pontificem Templi, & dices ei: qui habitas in domo Dei, cujus scelera in tota civitate bacchantur, cur securus es in operibus tuis, quasi non verearis

[a] No[illegible] tradi[illegible] Hebraic[illegible]

Isa. 36. 2. & 37.

[a] Euseb. ait ἔλεγε τοίνυν ὁ Ἑβραῖος ἀρχιερέα γεγενῆσθαι τὸν Σομνὰν τρυφητήν τινα, καὶ τὸν βίον ἄσεμνον ἄνδρα, ὡς καὶ προδοῦναι τὸν λαὸν, &c.

ris captivitatem: excidisti tibi in petra sepulcrum, & tam superbe ædificasti, ut ambitio te & in morte sequeretur? Audi quæ sit in te Domini sententia: quomodo gallus gallinacius humero portantis aufertur, & singuli hominum levant in scapula pallium suum: sic tua facilis erit in captivitatem translatio. Habebis coronam non laminæ aureæ, & sanctificationis Domini, sed tribulationis & angustiæ. Sicut enim pila si mittatur in proclive, stare non potest, sed veloci cursu volvitur: ita & tu ad terram latissimam deduceris, quam aut Ægyptum, aut Babyloniæ campos intelligamus, ibique morieris: & ibi erunt currus gloriæ tuæ, omnes potentiæ & opes, quibus nunc fultus incedis. Ibi senties ignominiam domus Domini tui: quia propter opera mala, & violatum Templum Dei tui ista patieris. Detraham te de gradu tuo, & de Pontificatus officio projiciam, & pro te Eliacim servum meum filium Helciæ induam vestimentis tuis, & cingulo tuo decorabo: sicut Eleazar vestimentis Aaron patris indutus est. Ipsi dabo potestatem Templi, qui habeat populum non subjectum sibi quasi servum, sed amatorem sui quasi filium. Ipse accipiet clavem domus meæ, & in suo portabit humero, ipse habebit cæremoniarum omnium potestatem. Et quomodo paxillus si figatur in pariete Templi, & in loco firmissimo collocetur, omnia vasa Sacerdotum & Levitarum, tam quæ in sacrificiis necessaria sunt, quam omnis generis musicorum suspenduntur in eo: sic omnis populus ex Eliacim servi mei potestate pendebit. Quod autem ait: *In die illa auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur, & cadet, & peribit quod pependerat in eo, quia Dominus loquutus est*, multi ad Sobnam referunt, quod Eliacim infixa paxillo, prior paxillus qui infixus fuerat, corruat. Sed quia sequitur: *Et peribit quod pependerat in eo*: quod dejecto Sobna, nequaquam factum est, intelligimus hoc dici, quod deposito Sobna, Pontificatum acceperit Eliacim, cujus Sacerdotii dignitatem subvertit extrema captivitas. Qui juxta ἀναγωγὴν cuncta accipiunt, volunt in Sobnæ Pontificatu Judæorum Sacerdotium cadere, & in successione *Eliacim*, qui interpretatur *Deus resurgens*, Evangelici cultus sacramenta monstrari: ita ut hoc quod

A sequitur: *In die illo, dicit Dominus exercituum, auferetur paxillus, qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur & cadet*, ad prioris populi ruinam pertineat. Nemo autem dubitat, & juxta historiam, & juxta allegoriam, quia paxillum dixerit, servari metaphoram in suspensione vasorum diversi generis: & quod prioribus fractis, alia suspendantur.

B *ONus Tyri. Ululate naves maris, quia vastata est domus, unde venire consueverant: de terra Cethim revelata est eis. Tacete qui habitatis in insula negotiatio Sidonis.* Manifestius & plenius Ezechiel Propheta & subversionem Tyri, & caussas subversionis exponit, dicens: *Fili hominis, pro eo quod dixit Tyrus de Jerusalem: Euge confractæ sunt portæ populorum, conversa est ad me, implebor, deserta est. Propterea hæc dicit Dominus* C *Deus: Ecce ego super te Tyre, & ascendere faciam ad te gentes multas, sicut ascendit mare fluctuans, & dissipabo muros Tyri, & destruam turres ejus, & radam pulverem ejus de ea.* Quæ autem istæ sint gentes multæ, quæ inundabunt Tyrum sicut mare fluctuans, nominatim in consequentibus docet: *Ecce ego adducam ad Tyrum Nabuchodonosor regem Babylonis ab Aquilone, regem regum, cum equis, & curribus, & equitibus, & cœtu populoque magno.* D *Filias tuas quæ sunt in agro, gladio interficiet: & circumdabit te munitionibus: & comportabit aggerem in gyro, & elevabit contra te clypeum, & vineas atque arietes temperabit in muros tuos, & turres tuas destruet in armatura sua*, & cætera quæ usque ad finem Visionis sequuntur. Nam & in alia prophetia, quæ adversum Ægyptios cernitur, eadem Scriptura contexit: *Fili hominis Nabuchodonosor rex Babylonis servire fecit exercitum suum* E *servitute magna adversum Tyrum: omne caput decalvatum, & omnis humerus depilatus, & merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro.* Per quæ significat multo tempore ab exercitu Babylonis aggerem comportatum, ut quod postea fecit Alexander, insulam continenti terræ socians, ille ante facere sit conatus. Quomodo ergo adversus Babylonem & Philistiim, & Moab, & Ægyptum, & Idumæos & Ismaelitas, supra Dei comminationem legimus, quod insultaverint captivitati populi ejus: ita etiam nunc adversum Tyrum

Capue XXIII.

Ezech. 26. 2. & seqq.

Ezech. 29.

Quint. Curt. lib. 4.

Tyrum inimicam, & insultatricem subversionis Jerusalem prophetia texitur, quod etiam ipsa ab eodem hoste sit destruenda. * Legimus Græcorum historias, & maxime eorum qui Assyriæ gentis bella describunt; ibique reperimus post captivitatem Jerusalem, Palæstinos, & Arabas, & Damascenos, ac deinceps Ægyptios fuisse subversos. Quod autem semper hæ gentes, & præcipue Tyrus impugnaverit Israel, & in illius subversione lætata sit, Amos Propheta in exordio sui voluminis explicat, & breviter laudes Deo canens Psalmista declarat: *Deus quis similis erit * tibi? ne taceas, neque compescaris Deus. Quoniam ecce inimici tui sonuerunt: & qui te oderunt, extulerunt caput. Super populum tuum malignaverunt consilium, & cogitaverunt adversus sanctos tuos. Dixerunt, venite, & disperdamus eos de gente, & non memoretur nomen Israel ultra. Quoniam cogitaverunt unanimiter, simul adversum te testamentum disposuerunt, tabernacula Idumæorum, & Ismaelitæ, Moab, & Agareni, Gebal, & Ammon, & Amalech, alienigenæ cum habitantibus Tyrum.* Ex quibus omnibus discimus, pondus iræ Dei super Tyrum venisse meretricem, quæ hic sub specie scorti, in Ezechiel sub navis translatione describitur. *Ululate*, inquit, *naves maris.* Pro quo in LXX. legimus *Carthaginis:* & habetur in Hebræo THARSIS: de quo & in Jona Propheta, & in quadam [a] Epistola disputavi. Possumus autem, quia Carthago Tyriorum colonia est, in præsenti loco Tharsis, non mare generaliter, sed & Carthaginem accipere: quod nequaquam de Africa naves Tyrum veniant, nec de terra Cethim, quam Cyprum quidam interpretantur: usque hodie enim est apud eos urbs Citium, de qua & Zeno Stoicæ sectæ Hæresiarches fuit: quamquam plerique nostrorum, & maxime Machabæorum principium, Cetim Italiæ Macedoniæque insulas arbitrentur. Hoc enim Scriptura commemorat, quod Alexander rex Macedonum egressus sit de terra Cethim. Insulam quoque nominans, non mentitur: postea enim a Nabuchodonosor, vel Alexandro terræ continens facta est, propter expugnationem multis in brevi freto aggeribus comportatis. Negotiationem quoque Sidonis appellat, juxta sequentem versiculum, in quo ait: *Erubesce Sidon.* Tradunt enim historiæ, quod Tyrus colonia Sidonis sit.

[* al. Legamus] [Amos 1.] [Ps. 82. 1. & seqq.] [* al. sui] [Ezech. 26.] [תרשיש] [a] [Citium patria Zenonis Stoici. Cethim insulæ Italiæ, &c.]

Transfretantes mare repleverunt te, in aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges ejus. ℣. 3. Tyrum negotiatione gaudere, & totius orbis esse emporion, & præsentia tempora probant, & Ezechiel lato sermone describit. Quod autem negotiatores in subvehendis mercibus transfretent maria, nemo est qui dubitet; nec tantas habet opes ipsa urbs de terra regionis suæ, quæ valde angusta est, & Galilææ, Damascique finibus premitur, quantas de subvectione navium. Nilus omnis, & Ægypti fertilitas e vicino infunditur Tyro. Pro Nilo, quod apud Hebræos legimus SIOR, LXX. & Theodotio *negotiatores* interpretati sunt: quod verbum *turbidum*, & per hoc Nili aquas significat, Jeremia testante, *quid tibi, & Ægypto, ut bibas aquas Geon:* pro quo in Hebraico habetur *Sior*, id est, *turbidas*.

[Tyrus totius orbis emporion] [שיחר] [Jerem. 2.]

Erubesce Sidon: ait enim mare fortitudo maris, dicens: non parturivi, & non peperi, & non enutrivi juvenes, nec ad incrementum perduxi virgines. ℣. 4. Dixi supra coloniam Sidoniorum esse Tyrum. Audi igitur, mater, cuncta simul contra filiam tuam maria clamantia, & quodammodo vocem emittentia, quæ per naturam loqui non valent: frustra divitias comportavi: sine caussa de toto orbe in Tyrum opes contuli: illa dives, illa luxuriosa, & populorum quondam gaudens multitudine, in qua nascebatur turba mortalium, caterva puerorum, juventutis examina, cujus plateæ virginum, & infantium, ac juvenum, & puellarum lusibus perstrepebant: nunc ad solitudinem redacta est. Fieri autem προσωποποιΐας ex rebus [b] mutis solemne est.

Quum auditum fuerit in Ægypto, dolebunt quum audierint de Tyro. ℣. 5. Hoc perspicuum est, quod Ægyptii postquam audierint potentissimam, & vicinam gen-

[a] Epist. in nostra recensione 37. ad Marcellam. num. 2. Porro conferendus quoque est liber Quæstionum Hebraicar. in Genes. cap. 10. v. 4. notis *f* & *g*. Denique Procopius in hunc Isaiæ locum de כתים nomine, quod veteres Interpretes Χετιείμ transtulissent: λέγεται δὲ, inquit Κύπρος οὕτω δηλοῦσθαι, ὡς Κίτιον εἶναι πόλιν ἐν αὐτῇ. *Narrant Cyprum ita significari, & in ea esse Citium urbem.*

[b] Sic lego *mutis*, etiamsi mss. cum vulgatis hactenus præferant *multis*: quin miror magis manifestum mendum tandiu obtinuisse.

gentem, longa obsidione deletam, sciant etiam sibi interitum propinquare.

℣. 6. *Transite Maria, ululate qui habitatis in insula.* Rursum pro *mari* & *Tharsis* LXX. *Carthaginem* transtulerunt. Legimus in historiis Assyriorum, obsessos Tyrios postquam nullam spem evadendi videbant, conscensis navibus fugisse Carthaginem, seu ad alias Ionii Ægæique maris insulas. Unde & in
Ezech. 29. Ezechiel dicitur: *Merces non est reddita ei, neque exercitui ejus de Tyro;* eo quod omnes urbis opes translatæ * sint, & nobiles [a] quique eam vacuam dereliquerint.

* al. fuer

℣. 7. *Numquid non hæc vestra est, quæ gloriabatur a diebus pristinis in antiquitate sua?* Arguit superbiæ Tyrum, quod in conditionis suæ antiquitate sit gloriata, & non respexit ad Deum: sed nomina patrum recolens, se æternam putaverit.

Ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum. Eos dicit, qui in urbe remanserant, & captivi ducti sunt in Babylonem.

℣. 8. *Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam?* Rursum lege Ezechiel,
Ezech. 27. & quantæ gloriæ Tyrus fuerit, ex principis ejus lamentatione cognosces. Coronatam vocat eam, quod sicut rex inter plurimam hominum multitudinem ornatum diademate erigit caput: ita Tyrus fulgens & excelsa opibus, auroque & gemmis & serico ac purpura nitens, regina sit in cunctis gentibus æstimata.

Cujus negotiatores principes, institores ejus inclyti terræ. Miramur legatum

Legatus Pyrrhi de Roma quid dixerit.

Pyrrhi quondam dixisse de urbe Romana, vidi civitatem regum. Ecce multo ante illa tempora negotiatores & institores Tyri, principes & inclyti describuntur: ut per hæc ostendatur opulentiæ magnitudo, quum negotiator Tyri alterius verbis esse rex possit.

℣. 9. *Dominus exercituum cogitavit hoc, ut detraheret superbiam omnis gloriæ: & ad ignominiam deduceret universos inclytos terræ.* Quia supra interrogantis more dixerat: *Quis cogitavit hoc super Tyrum quondam coronatam?* Nunc ipse respondit: non fatorum, ut stulti putant, sic fila deducta sunt: non fortunæ cucurrit rota, sed Dei judicio & ipsius
Jacob. 4. voluntate perfectum est, qui superbis resistit, & humilibus dat gratiam: & commonet arrogantes conditionis suæ, ut discant potentiam ejus per miseriam, cujus clementiam per beneficia sentire noluerant.

Transi terram tuam quasi flumen, filia maris: non est cingulum ultra tibi. Sicut, inquit, fluvius, sive ut in Hebraico significantius habet, *rivulus*, hoc enim dicitur IOR, facile transitur pede: ℣. 10. יאר
ita & tu terram tuam, in captivitatem ducta, transibis, o filia maris, vel quia insula es, vel quia supra de te scriptum est: *Dixit mare fortitudo maris, non parturivi, & non peperi.* Quodque infert, *non est cingulum ultra tibi*, quem sensum habeat, apertius Symmachus docet, *non poteris ultra resistere*, id est, non habebis vires, nec accinctos ad pugnandum lumbos tuos, ut possis adversariis contraire.

Manum suam extendit super mare, conturbavit regna. Quis extendit manum? ℣. 11.
haud dubium ex ipsa sermonis continentia quin *Deus*, de quo supra dixit: *Dominus exercituum cogitavit hoc, ut detraheret superbiam omnis gloriæ.* Extendit ergo manum suam super omnia maria, sæculum orbemque significans, & conturbavit universas gentes, inter quas, & tu, Tyre, turbata es, sive super mare, in quo proprie sita es.

Dominus mandavit adversus Chanaan, ut contereret fortes ejus. Ostendit quod ℣. 12.
sit mare, super quod extenderit Dominus manum suam, dicens: *Mandavit adversus Chanaan.* Tyrus enim in terra Chanaan condita est. Lege Scripturas, maximeque Evangelium, ubi Syrophœnissa interpellans pro filia, egreditur de Marci 7.
terra Chanaan, quæ dicitur mulier Chananæa. Simulque quia dixerat: *Extendit manum suam*, ne operantem membris, & officio corporali crederes Dominum, adjecit, *mandavit*, ut Dei fecisse, jussisse sit.

Et dixit: Non adjicies ultra ut glorieris, calumniam sustinens, virgo filia Sidonis, in Cethim consurgens transfreta: ibi quoque non erit requies tibi. Deus, ℣. 13.
qui cogitavit detrahere superbiam omnis gloriæ, qui mandavit adversus Chanaan, ut contereret fortes ejus, ipse dicit, nequaquam ultra gloriaberis, & in tua confides potentia. O virgo filia Sidonis, id est, colonia Sidoniorum, fugies quidem navibus ad insulas Occidentis, seu in Cyprum, & cæ-

[a] Antea erat *& nobiles quoque*, minus recte, & contra mss. fidem.

cæteras Macedoniæ Græciæque terras, sed & ibi, adversante Deo, requiem invenire non poteris. Alioquin, omnis vagus atque in orbe peregrinus, & incertarum sedium, semper [a] in angustia, jugiter in mœrore est.

V. 13. & 14. *Ecce terra Chaldæorum, talis populus non fuit: Assur fundavit eam in captivitatem, traduxerunt robustos ejus, suffoderunt domos illius, posuerunt eam in ruinam. Ululate naves maris, quia devastata est fortitudo vestra.* Quia supra dixerat: *Ducent eam pedes sui longe ad peregrinandum*: & iterum, *Transi terram tuam quasi flumen*, duplexque fuit populus Tyri, eorum qui fugerant, & transfretaverant in Cethim, & eorum qui in urbe remanserant, ad utrumque loquitur: De his qui fugerant, supra ait: *In Cethim consurgens transfreta, ibi quoque non erit requies tibi*. De his qui remanserant, & ducti sunt in captivitatem: *Ecce*, inquit, *accolæ terræ Chaldæorum*, cujus potentiam nulli populi ante habuerunt, & quæ ab Assyrio fundata est, transduxerunt robustos Tyri. Suffoderunt non solum muros, sed & cuncta habitacula civitatis, posueruntque eam in ruinam. Quia igitur alii fugerunt, alii capti sunt, ululate naves, vel maris, vel Carthaginis; negotiatio enim, & colonia vestra deleta est. Simulque considera, quomodo laudaverit Chaldæos. Non dixit, talis populus ultra non erit: potentius quippe, & durius regnum est Romanorum; sed, *ante non fuit*. Qui priora negavit, concessit sequentia.

Regnum Romanorum potentissimum.

V. 15. *Et erit in die illa, in oblivione eris, o Tyre, septuaginta annis, sicut dies regis unius.* Ab hoc loco usque in finem hujus prophetiæ, Tyro prospera nuntiantur, quod debeat agere pœnitentiam, quod iterum exstruenda sit, quod septuaginta tantum annis, quibus & Templum Dei desolatum fuit, Tyri subversio maneat: ut cujus ruinis insultabat, & ruinarum ejus tempus imitetur. Septuaginta autem annos unius regis, multi putant Nubuchodonosor dici, quibus regnum gentis Assyriæ in Jerusalem permanserit. Alii generaliter pronuntiatum, quod qui longum regnandi tempus habuerit, septuaginta annos transire non possit.

Septuaginta annis regnum Assyriorum fuit in Jerusalem.

V. 16. *Post septuaginta autem annos erit Tyro quasi canticum meretricis. Sume citharam, circumi civitatem, meretrix oblivioni tradita, bene cane, frequenta canticum, ut memoria tui sit.* Quia cum plurimis gentibus fornicata es, & desolatam te nudamque & captivitatis squalentem sordibus, amatores pristini contemserunt, assume nunc citharam, congemina carmina, circumi civitatem, plange lupanar pristinum, & antiqui erroris vestigia lacrymis lava, ut possis Dei in te misericordiam provocare.

V. 17. *Et erit post septuaginta annos visitabit Dominus Tyrum, & reducet eam ad merces suas, & rursum fornicabitur cum universis regnis terræ super faciem terræ.* Hæc omnia juxta historiam expleta esse, consonis Græcorum, & Phœnicum literis indicatur, quod post LXX. annos instaurata, ad potentiam pristinam sit reversa, & negotiatio universarum gentium fuerit, quas ego puto fornicationes appellari, ut quomodo qui fornicatur, ad lupanar ingreditur, & mercedem stupri tribuit: sic & institor, de toto orbe concurrens, pulchritudinem urbis quasi meretricis impleverit.

V. 18. (1) *Et erit negotiatio ejus, & (1) merces ejus sanctificatæ Domino: non condentur, neque reponentur. Quia his qui habitaverint coram Domino, [b] erit negotiatio ejus, ut manducent in saturitate, & vestiantur usque ad vetustatem.* Hæc secundum historiam, necdum facta comperimus, nisi forte putandum est, quod post ædificationem Jerusalem, & instaurationem Tyri, amicæ inter se fuerint civitates, & ad Templum Dei crebro Tyri dona transmiserint: sicut & in Ezra legimus, quod Tyrios qui pisces vendebant, in sabbatho abegerit, & introire urbem non permiserit: atque ex uno mercimonio, etiam de cæteris æstimandum sit. Judæi cassa in futurum vota differunt, post Antichristum in mille annis hæc explenda memorantes. Nec mirum si ista confingant, qui spreta veritate Christi, organum diaboli Antichristum recepturi sunt, quum etiam Christiani Judaizantes, de mille annorum beatitudine hæc dicta contendant. Ego autem quomodo in Visione Babylonis sub typo eversionis ejus

Esdr. 13. 16.

Organum diaboli Antichristum Judæi recipient.

[a] Erat *semper in angustia jugiter & in mœrore*. Hujusmodi alia menda sæpe ex mss. emendamus.

(1) Putat Victorius vitiatum esset hunc locum, & secundum quinque mss. codices suos legendum esse *mercedes* pro *merces*, tam heic, quam in Hieronymi Commentario.

[b] Legerat Martian. *merces erit negotiatio* &c. Nos vocem *merces* hinc amovimus ad fidem Vatic. ms. cogente ipso Scripturæ textu, qui neque in Hebræo, neque in Græcis, Latinisque versionibus eam heic loci vocem agnoscit.

ejus, consummationis tempus intelligo, A & in Ægypto destructis idolis altare Domini collocatum, ad Christi tempus refero, & in Visione Moab, thronum Salvatoris in terra ejus positum recognosco, & in Damasci cæterisque Visionibus omnibus, nostrorum esse temporum sacramenta non dubito: ita & in Visione Tyri, quæ extrema est, Christianæ felicitatis tempus interpretor: quod postquam ædificata est, & recepit pristinum statum, & omnis negotiator in antiquam consuetudinem, portum ejus ingressus est, & mercimonia, & labor eorum Domino dedicentur. [a] Cernamus
In Tyro exstructæ Ecclesiæ Christi. in Tyro exstructas Christi Ecclesias, consideremus opes omnium, quod non reponantur, nec thesaurizentur, sed dentur his qui habitant coram Domino, qui servientes altari, participant cum
1. Cor. 9. altari. Ministrant autem Tyrii non ad divitias, nec ad cumulandas Sacerdotum opes, sed ad victus necessaria suppetenda: ut, juxta Apostolum, habentes victum atque vestitum, his contenti simus. 1. Tim. 6.
Et nota quod non dixerit negotiationes, & merces Tyri sanctificatas Domino his dandas qui habitaverint Jerusalem, sicut Judæi arbitrantur; sed qui 1. Cor. 9.
fuerint coram Domino, qui serviunt ei. Sic enim & Dominus constituit, ut qui Evangelium prædicant, vivant de Evangelio. Servire autem Domino, & habitare coram eo, non est loci, sed B meriti. Habitare cum Domino, non est loci, sed meriti.
Hucusque Visiones Isaiæ, sive onera quæ certis gentibus imposuit, ut jussisti, & ut nos quivimus, historica interpretatione disseruimus, Hebraicæ tantum Veritatis prementes vestigia. Quæ sequuntur, ad omnes pertinent nationes, & generaliter ad totius mundi consummationem. De quibus nec tu petisti, ut scriberem, nec mihi otiosum fuit, ut ex superfluo non quæsita dictarem, qui quæsita vix scripsi.

Explicit Liber quintus.

INCIPIT LIBER SEXTUS.

Quod in præcedenti volumine pollicitus sum, ut super fundamenta historiæ, si voluntati nostræ Christus annueret, spirituale exstruerem ædificium, & imposito culmine perfectæ Ecclesiæ ornamenta monstrarem, hoc in sequentibus duobus libris, o Virgo Christi Eustochium, orationibus tuis, & Domini misericordia facere conabor, ut eodem labore quo quintus liber historiam comprehendit, sextus & septimus perstringat anagogen: non omnia disserentes, ne multa fiant volumina, sed quid Ecclesiastici viri ante nos senserint, breviter indicantes.

Cap. XIII. ONus, seu *Visio contra Babylonem quam* C *vidit Isaias filius Amos* Vidit non carnis, sed mentis oculis, quam grande magnumque pondus Babyloni sit imponendum. Et quia Babylon, quæ He-
בבל braice dicitur BABEL, interpretatur *confusio*; eo quod ibi ædificantium turrim sermo confusus sit, spiritualiter mundus iste intelligitur, qui in maligno positus est, & non solum linguas, sed opera singulorum, mentesque confundit. Hujus Babylonis rex est verus Nabuchodonosor, contra Dominum superbiens, qui dicit in corde suo: *In cœlum ascendam, super sidera cœli ponam solium meum: sedebo in monte Testamenti in lateribus Aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo.* Iste est qui ostendit Domino universa regna mundi, & dixit ei. *Hæc omnia* Matth. 49.
mihi tradita sunt, & tibi dabo, si cadens adoraveris me. Denique in consequen-

[a] Scripserat Eusebius, ὃ δὴ καὶ πεπλήρωται καθ' ἡμᾶς αὐτοῦς. τῆς γὰρ ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ ἱδρυμένης ἐν τῇ Τυρίων πόλει. ὥσπερ οὖν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι πολλὰ τῶν ἐν αὐτῇ μισθῶν τῶν ἐκ πραγματείας κομιζομένων ἁγιάζεται τῷ κυρίῳ προσφερόμενα τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ ἅπερ οἱ κομίζοντες προσφέρουσι σὺν εὐλαβείᾳ.... δηλαδὴ τοῖς παρέδροις τοῦ θυσιαστηρίου.

quentibus nequaquam contra Babylonem, sed contra orbem terrarum comminatio est. Dominus Sabaoth præcepit genti bellicosissimæ, ut veniat de terra longinqua a summitate cæli, ut disperdat orbem terrarum. Et iterum: *Ecce dies venit insanabilis furoris & iræ, ut ponat orbem terrarum desertum, & peccatores disperdat ex eo*. Ac deinde: *Præcipiam orbi terrarum universo mala, & impiis peccata sua*. Ex quibus probatur, omnia quæ dicuntur contra Babylonem, ad mundi hujus confusionem, & interitum pertinere.

V. 2. *Super montem caliginosum*, sive *campestrem, levate signum*. Apostolis præcipitur & Apostolicis viris ac magistris Ecclesiarum, ut dimicaturi contra Babylonem, signum elevent Dominicæ crucis, non in humili loco, & in demersis vallibus, sed in monte caliginoso, sive campestri. Quorum alterum significat abscondita Ecclesiæ sacramenta, quæ ut videret Moyses, & audiret vocem Dei, intravit tenebras & caliginem. Posuit enim Deus tenebras latibulum suum: & nubes & caligo in circuitu ejus. Alterum docet, sic nos ad excelsa Ecclesiasticorum dogmatum debere conscendere, ut juxta Apostolum Paulum humiliemur atque dicamus. *Qui non sum dignus vocari Apostolus, quia sum persequutus Ecclesiam Dei*. Qui & ipse elevavit signum in monte campestri, quando insita sibi humilitate dicebat: *Ego autem judicavi nihil scire me in vobis, nisi Jesum Christum, & hunc crucifixum*. Hoc autem signum, & in superioribus levavit ipse, qui ortus est de radice Jesse in nationibus, ut congregaret perditos Israel.

Psal. 17.

1. Cor. 15. 9.

Exaltate vocem, levate manum. Pro quo LXX. transtulerunt: *Consolamini manum*. Exaltat vocem qui de sublimibus loquitur, & præsentia quasi brevia, & transitoria contemnit. Qui audit ab eodem Isaia: *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem*, elevat manum suam, qui potest cum David dicere: *Elevatio manum mearum sacrificium vespertinum*; & qui in omni loco levat sanctas manus, ut non solum levet manus, sed etiam consoletur manu: ne dicat pauperi, cras veni, & accipe; sed ut pauperiem ejus, & necessitatem præsenti misericordia consoletur.

Ps. 140. 2.

A *Et ingrediantur portas duces*. LXX. *Aperite principes*. Duces Ecclesiæ ingrediuntur portas mysteriorum Dei, & Scripturarum sacramenta cognoscunt, habentes clavem scientiæ, ut aperiant eas creditis sibi populis. Unde præcipitur, ut magistri aperiant, & discipuli ingrediantur.

Ego mandavi sanctificatis meis. Pro quo LXX. *Ego præcipiam, & ego adducam eos*. Ipse enim sanctificat ministros B suos, ut & qui sanctificat & qui sanctificantur, ex uno omnes sint. Qui & in alio loco credentibus loquitur: *Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum*, ipse præcipit, & adducet principes suos, ut faciant quæ præcepta sunt. V. 3.

Levit. 19. 2.

Et vocavi fortes meos in ira mea: exultantes in gloria mea. LXX. *Gigantes veniunt implere furorem meum, gaudentes simul, & contumeliam facientes*. Juxta Hebraicum hærent superioribus quæ di- C cuntur, quod ipse vocaverit fortes suos, exultantes in gloria sua; qui mandaverat sanctificatis suis. Porro juxta LXX. gigantes venientes ut impleant furorem Domini, gaudentes in aliena injuria atque lætantes, sinistræ accipiendæ sunt contrariæque virtutes, de quibus, & in Psalmis legimus: *Misi in eos furorem iræ suæ, furorem & iram & tribulationem, immissionem per Angelos pessimos*. Ex his est & exterminator in Ægypto, D qui postes agni litos sanguine non audet intrare, & ille spiritus qui egressus stetit in conspectu Domini, & ait: *Ego decipiam Achab. Dixitque ei Dominus: Decipies & prævalebis, egredere & fac sic*. Unde in eodem Regum volumine Michæas dixit: *Vidi Dominum Israelem sedentem super thronum suum, & omnis exercitus cæli stabat circa eum a dextris, & a sinistris*. Dextræ virtutes sunt eorum Angelorum qui ad bona mittuntur: sinistræ autem eorum quibus ad punien- E dum tradimur. Unde & Apostolus: *Quos tradidi*, inquit, *Satanæ, ut discant non basphemare*. Nomen autem gigantium, pro quo in Hebræo GEBORIM, id est, *fortium* positum est, LXX. & Theodotio in similitudinem fabularum vertere gentilium, sicut, & Sirenas, & Titanas, & Arcturum, (1) Hyadas, & Orionem nominant, quæ apud Hebræos [a] aliis appellantur vocabulis. Si autem gigantes rebelles Dei sunt, & omnes

Ps. 77. 49.

Exod. 12.

3. Reg. 22. 21. & 22.

Ibid. v. 9.

Angeli boni & mali.

1. Tim. 1. 20.

(1) גברים

Septuaginta & Theodotio multa nominant in similitudinem fabularum Gentilium

a

(1) Pro *Hyadas* legit Victor. *Pleiadas* juxta Græcum πλειάδα Job. 9. juxta LXX.

[a] Nimirum ubi Σειρῆνες vertunt, Hebraice est תנים, ubi τιτᾶνας רפאים. Ἀρκτοῦρον Hebræus vocat כימה, & ὠρίωνα כסיל. Vide & Martian. si libet.

omnes hæreſes contrariæ veritati rebel- A
lant Deo : omnes hæretici gigantes
ſunt, qui gaudent in errore ſuo, &
tunc maxime gloriantur, quando Eccleſiæ contumeliam fecerint.

Gigantes hæretici.

V. 5. *Vox multitudinis in montibus quaſi populorum frequentium, vox ſonitus regum gentium congregatarum.* Tripliciter iſte locus accipitur. Primum, ut elevato ſigno in monte campeſtri, veniat gentium multitudo, & ipſa in montibus conſtituta, quæ dividitur in duo, in B populos ſcilicet, & in reges, in diſcipulos, & magiſtros, de quibus Salvator in Evangelio loquebatur: *Multi ab Oriente & ab Occidente venient, & accumbent cum Abraam & Iſaac & Jacob in regno cælorum.* Propterea autem una vox, & conſona dicitur, ut illud Apoſtolicum probetur: *idipſum dicatis omnes, & non ſint in vobis ſchiſmata, ſed ſitis perfecti in eodem ſenſu, & in eadem ſententia.* Secundo, hæreticorum C deſcribitur ſuperbia, qui in montibus ſe eſſe credentes, eriguntur contra ſcientiam Dei, & iniquitatem in excelſum loquuntur, & ponunt in cælum os ſuum, qui & ipſi habent populos, habent reges, qui deceptum populum devorant. Tertia interpretatio eſt: quia ſupra dixerat, gigantes veniunt, ut impleant furorem meum, gaudentes ſimul, & contumeliam facientes, ipſorum gigantium deſcribit arrogantiam, & ad puniendos, qui ſibi traditi fuerint, in mala parte conſenſum.

Mat. 8. 11.

1. Cor. 1. 10.

Superbia hæreticorum.

Dominus exercituum præcepit militiæ belli, venientibus de terra procul a ſummitate cæli: Dominus, & vaſa furoris ejus, ut diſperdat omnem terram. LXX. *Dominus Sabaoth præcepit genti bellicoſiſſimæ, ut veniat de terra longinqua a ſummo ÷ fundamento *, cæli Dominus, & bellatores ejus, ut diſperdant univerſum orbem. Fundamentum* obelo prænotandum eſt. In Regum, & Paralipomenon volumine legimus, quod ira Dei accenſa ſit ſuper Iſrael, quando David numeravit populum, & offendit Dominum. In Pſalmis quoque ſcribitur: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me*, & cætera his ſimilia, pro quo legi in * cujuſdam Commentariis, iram Dei poſſe intelligi contrariam fortitudinem, cui tradimur ad puniendum, de quo & in octavo Pſalmo cantatur: *Ut deſtruas inimicum, & ultorem.* Poſſunt bellatores dici qui de terra procul veniunt, & a ſummo cæli, etiam miniſtri Angeli, qui in mundi conſummatione mittendi ſunt, ut zizaniorum manipulos faciant, & ſeparatos a frumento incendio præparent ſempiterno. Omnis quoque terra diſperditur, quando terrena opera ſubvertuntur. Sunt & alii Domini bellatores inſtructi armatura Apoſtoli, qui quotidie in Eccleſia, quæ οἰκουμένη, id eſt *orbis*, & *habitata* intelligitur, diſperdant eos, & interficiant, qui eriguntur contra ſcientiam Dei.

2. Reg. 24. & 1. Par. 21.

Pſ. 6. 1. & 37. 1.

* Baſilium intelligit.

v. 3.

Mat. 13.

V. 6. & 7. *Ululate, quia prope eſt dies Domini, quaſi vaſtitas a Domino veniet. Propterea omnes manus diſſolventur, & omne cor hominis tabeſcet, & conteretur.* Quoniam bellatores Domini venturi ſunt, ut diſperdant omnem terram, ululate, & agite pœnitentiam, quibus pœna ventura eſt. Prope eſt enim dies Domini, vel conſummationis totius mundi, atque judicii, vel exitus uniuſcujuſque de vita. Venit enim a Domino deprædatio, quam nos diximus vaſtitatem, ut ſervaremus metaphoram, quia præmiſerat bellatores. Quum dies judicii, vel dormitionis advenerit, omnes manus diſſolventur, quibus dicitur in alio loco: *Confortamini manus diſſolutæ.* Diſſolventur autem manus; quia nullum opus dignum Dei juſtitia reperietur: *& non juſtificabitur in conſpectu ejus omnis vivens.* Unde D Propheta dicit in Pſalmis: *Si iniquitates attendas Domine, quis ſuſtinebit?* Omne quoque cor, ſive anima hominis tabeſcet; & pavebit conſcientia peccati ſui. Hæc eſt dies formidoloſa atque terribilis, de qua & Sophonias loquitur: *Metuite a facie Domini: quia prope eſt dies Domini.* Et rurſum: *Juxta eſt dies Domini magna: prope, & velox nimis.* Et Amos: *Væ*, inquit, *qui deſiderant diem Domini: utquid vobis dies* E *Domini, quæ tenebræ ſunt, & non lux?* Quodque juxta LXX. additum eſt: *turbabuntur legati, & dolores apprehendent eos*: illos legatos interpretari poſſumus, quos cives miſerant adverſum eum, qui profectus erat in terram longinquam, ut ſibi regnum peteret. Unde ipſe loquitur in Evangelio: *inimicos autem, qui noluerunt me regnare ſuper ſe, adducite huc, & interficite coram me.*

Dies Domini, exitus uniuſcujuſque de vita.

Nullum opus dignum Dei juſtitia.

Pſ. 142. 2.

Pſ. 129. 3.

Soph. 1. 14.

Amos 5. 18.

Luc. 19. 27.

V. 8. *Torſiones & dolores tenebunt: quaſi parturiens dolebunt: unuſquiſque ad proximum ſuum ſtupebit: facies combuſtæ vultus eorum.* Quum venerint Domini bellatores

res de terra longinqua, & omnes manus fuerint dissolutæ, & cor pavidum atque contritum; tunc strophomata, quæ nos torsiones ventris inrerpretati sumus, & dolores tenebunt eos, similes doloribus parturientium. Per quæ ostenditur torqueri eos propria conscientia, & facies habere combustas eo igne, quem sibi succenderant: quia non possunt dicere: *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine:* Et: *Nos omnes revelata facie, gloriam Domini contemplantes, in eamdem imaginem transformamur.* Unusquisque stupebit ad proximum suum, videns eum in eisdem esse tormentis, quibus ipse cruciatur.

Torsiones conscientiæ

Ps. 4. 7.

2. Cor. 3. 18.

℣. 9.

Ecce dies Domini venit crudelis, & indignationis plenus, & iræ furorisque, ad ponendam terram in solitudinem, peccatores ejus conterendos de ea. Pro terra Septuaginta τὴν οἰκουμένην, id est, *orbem* interpretati sunt: pro crudeli, *insanabilem*. Quum enim dies vel judicii, vel mortis advenerit, implebitur illud quod in sexto Psalmo legitur: *In inferno autem quis confitebitur tibi?* Non est enim illud tempus pœnitentiæ, sed pœnarum. Et in alio loco dicitur: *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Ergo absconditur multa Dei misericordia ab his qui adhuc in timore sunt positi, & perfectam Dei non habent caritatem, ut dum crudelem audiunt diem Domini, & insanabilem, & indignationis furorisque plenum, peccare desistant. Ponetur quoque orbis vel terra in solitudinem, & peccatores conterentur de ea, quæ prius peccatorum onere gravabatur, ut deletis perditisque sceleribus, habitet, & regnet in terra sola justitia.

Ps. 6. 6.
Absconditur Dei misericordia, ut homines peccare desistant.

℣. 10.

Quoniam stellæ cæli, & splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est sol in ortu suo, & luna non splendebit in lumine suo. LXX. *Stellæ enim cæli & Orion, ÷ & omnis ornatus cæli ⁎ * lumen suum non * dabunt: & obtenebrabuntur sole oriente, & luna non dabit lumen suum.* Pro eo quod nos interpretati sumus, *splendor earum*, haud dubium quin stellarum, Aquila & Theodotio ipsum verbum posuerunt Hebraicum [a] CHISILEEM: pro quo LXX. *Orionem* transtulerunt, addentes de suo, *& omnis ornatus cæli*, quod obelo prænotandum est.

* al. *habebunt*

a כסיליהם
Orion 22. habet stellas.

Orionem autem gentilium fabulæ dicunt viginti duas habere stellas, e quibus quattuor tertiæ magnitudinis sunt, novem quartæ, rursum aliæ novem quintæ, & ab aliis appellantur *Bootes*. Legimus quoque in Job, Hyadas, & Vesperum, & Arcturum, & thesauros, sive interiora Austri, de quibus in suo loco dicendum est. Nec putare debemus apud Hebræos has stellas his appellari nominibus, quæ Græcus sermo resonat & Latinus: sed propria habere vocabula. Sicut enim Deus vocavit lucem, diem; & firmamentum, cælum; & aridam, terram; & congregationes aquarum, maria: sic & singulas stellas suis appellavit nominibus, quarum proprietatem nostra lingua non exprimit. Scriptum est de Deo in alio loco: *Qui numerat multitudinem stellarum:* [b] *& omnibus eis nomina vocat.* Quando igitur dies Domini venerit ad ponendum orbem terrarum in solitudinem, & peccatores de ea penitus auferendos: tunc ad comparationem divinæ majestatis, stellæ cæli, & omnis splendor earum retrahent lumen suum. Nec mirum est hoc de minoribus stellis dicere, quum etiam sol obtenebrescat in ortu suo, & luna splendorem solitum non habeat. Illud autem quod LXX. transtulerunt, quod stellæ & Orion, & omnis ornatus cæli obtenebrentur sole oriente, non habet * quid signi, sive miraculi; hoc enim omni fit tempore, ut orto sole, stellæ quæ in cælo sunt non appareant. Nec mirum hoc dixisse de sole, quum etiam plena luna, & tota nocte fulgente, pleraque astra non luceant. Esse autem etiam per diem stellas in cælo, probat solis deliquium, quod quando umbra terræ, ut philosophi disputant, & objecto orbe lunæ fuerit obscuratus, clariora in cælo astra videantur.

Job. 9. 9.
Hieronymus nondum scripserat in Job Commentarios.

Genes. 1.

b

Ps. 146. 4.

* al. [illegible]

Solis deliquium [illegible]

℣. 11.
Deus percutit ut emendet.

Et visitabo super orbis mala, & contra impios iniquitates eorum. Quando visitat & percutit Deus: ad hoc percutit ut emendet. Denique quando vehementer irascitur super eos qui non agunt pœnitentiam: *Non visitabo*, inquit, *super filias vestras, quum fuerint fornicatæ: & super nurus vestras, quum adulteraverint?* E contrario de his qui in Christo credituri sunt, dicitur: *Visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis*

Osee 4. 14.

Ps. 88. 33.

a Rectius, ut videtur, in Vatic. mss. *Xileem*. Recole quæ de hoc vocabulo supra adnotavimus col. 172.

b Idem Vatic. *& omnes eas nominibus vocat.*

gellis peccata eorum: misericordiam autem A
meam non auferam ab eis.
Et requiescere faciam superbiam infide-
lium: & arrogantiam fortium humiliabo.
LXX. *Et perdam injuriam iniquorum,*
& injuriam superborum humiliabo. Ver-
גאון bum Hebraicum GAON, quod perspi-
cue *arrogantiam* & *superbiam* sonat,
Theodotio & Septuaginta semper *inju-*
Omnis superbus promtus est ad injuriam. *riam* translulerunt, sensum magis quam
verbum exprimentes: quia omnis su-
perbus promtus est ad injuriam. Ergo B
propterea Dominus visitat super orbis
mala, & contra impios iniquitates eo-
rum, ut comprimat arrogantiam su-
perborum, & superbiam fortium hu-
1. Pet. 5. miliet. *Deus enim superbis resistit,*
humilibus autem dat gratiam. Et in
Prov. 16.18. Proverbiis legimus: *Ante contritionem*
elevatur cor viri, & ante gloriam humi-
Superbiam ruina, humilitatem gloria sequuntur. *liatur.* Semper superbiam ruina sequitur,
& humilitatem gloria: *Qui enim se e-*
xaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, C
Luc. 14. *exaltabitur.* Legimus in alio loco: *Per-*
dam sapientiam sapientium, & intelligen-
1. Cor. 1. 19. *tiam prudentium reprobabo.* Non quod ve-
ra sapientia & vera prudentia perdantur
a Domino, sed falsi nominis scientia:
qui sibi thesaurizant linguam menda-
cii, & deficiunt scrutantes scrutinio,
& inveniunt nihil, loquentes iniquita-
Superbia hæreticorum veritatis injuria. tem in excelsum, & ponentes in cæ-
lum os suum. Unde proprie hæreti-
corum superbia veritatis injuria nomi- D
natur.
V. 12. *Pretiosior erit vir auro: & homo mun-*
do obrizo. LXX. *Et erunt qui derelicti*
fuerint, honorati magis quam aurum ex-
coctum: & homo honorabilior erit lapide
Sophir. In consummatione mundi, quan-
do orbis redactus fuerit in solitudi-
nem, & obtenebratus sol in ortu suo,
Matth. 24. & luna splendorem suum non dederit,
tanta fient ab Antichristo signa atque
portenta, ut iniquitate crescente, re- E
frigescat caritas multorum, ad deci-
piendos etiam si fieri potest electos Dei.
Tunc pretiosior erit vir auro, quod
פז Hebraice dicitur PHAZ, & Aquila in-
a terpretatus est [a] κιρ'ρ'όν, quod coloris op-
timi atque sanguinei est; & homo mun-
dissimo obrizo, quod Hebraice dicitur
OPHIR, & Aquila transtulit σπήλωμα
אופיר ὀφείρ, quod nescio quid volentes LXX.

interpretati sunt, *lapidem de Sophir.*
Est autem Indiæ locus, in quo aurum
optimum nascitur; sicut in Genesi le-
gimus de fluvio Phison: *Ipse est qui cir-* Genes. 2. 11.
cumit omnem terram Evila, ubi est au-
rum: & aurum terræ illius optimum: &
ibi est carbunculus & lapis prasinus. Pre-
tiosior autem intelligitur, pro eo quod
est rarior. Omne enim, quod rarum Omne rarum pretiosum.
est, pretiosum est, sicut & in Samuelis
volumine legimus: *Et sermo Domini pre-* 1. Reg. 3. 1.
tiosus erat in Israel.
Super hoc cælum concutiam, & move- V. 13.
bitur terra de loco suo. LXX. *Cælum*
enim furiet, & terra movebitur a funda-
mentis suis. Quum pretiosior fuerit vir
auro, & homo mundo obrizo, & im-
pletum quod scriptum est: *Putas quum* Luc. 18. 8.
venerit Filius hominis, inveniet fidem su-
per terram? tunc & cæli movebuntur
& terra. Cælum enim & terra per- Cælum & terram animantia putabant alii.
transibunt, non sua voluntate, & pro-
prio arbitrio, ut plerique æstimant,
animantia ea esse credentes; sed *pro-*
pter indignationem Domini exercituum, &
propter diem furoris ejus, qui respicit
terram, & facit eam tremere. Unde
hoc quod in LXX. dicitur, *cælum enim*
furiet, μετωνυμικῶς accipiendum pro his,
qui versantur in cælo, quomodo si di-
camus, omnis civitas conclamavit, &
obviam judici urbs universa processit.
Fundamenta vero terræ & in Prover-
biis legimus: *Deus sapientia fundavit* Prov. 3. 19.
terram. Et ad Job loquitur Dominus:
Ubi eras quando fundabam terram? Non Job. 38. 4.
quod terra habeat fundamenta profunda
mole dejecta; sed voluntas & potestas
Dei, qua omnia continentur, funda- Fundamenta terræ.
menta illius appellanda sunt. Ipse enim
super maria fundavit eam, & super flu- Ps. 23.
mina collocavit eam, & ipse appendit Job. 26.
eam super nihili.
Et erit quasi damula fugiens, & qua- V. 14. 15. & 16.
si grex ovium, & non erit qui congreget:
unusquisque ad populum suum converten-
tur, & singuli ad terram suam fugient.
Omnis qui inventus fuerit, occidetur, &
omnis qui supervenerit, cadet in gladio.
Infantes eorum allidentur in oculis eo-
rum: diripientur domus eorum, & uxores
eorum violabuntur. Cælo terraque com-
motis, fugiet diabolus coluber tortuo-
sus, vel omne dogma contrarium ve-
ritati,

[a] Legimus, sive emendamus κιρ'ρ'όν ad fidem Vatic. ms. cui & plures alii Martianæo inspecti concinunt, Latinis literis præferentes *Cirron*. Sic & Drusius legendum antea monuerat ex antiquo suo libro; neque ipsa sic alibi quoque interpretatus est Aquila, puta Proverb. 8. 19. Denique ipse Hieronymus Lib. de Nominibus ex Jeremia *Ophaz*, inquit, *obrizum. Est autem genus auri*, quod Græci κιρ'ρ'όν vocant. Nec dissentit vocis etymologia *quod coloris optimi, atque sanguinei* sit, siquidem κιρ'ρ'όν gilvum, & rufum, & rubro vino similem colorem sonat. Nihilominus Martian. retinuit mendose πυ'ρ'όν.

ritati, quod in magistros ac discipulos scinditur, quorum priores [a] propter ὀξυδόρκειαν, Græco sermone *Dorcades*, id est, *Capreæ* nuncupantur, sequentes quasi bruta animalia; & huc atque illuc errantia non habent qui [b] eos dirigant: perdiderunt enim eum, de quo scriptum est: *A Domino* (Prov. 20. 24.) *gressus hominis diriguntur*: qui liberati a magistris pessimis convertentur ad populum suum, & singuli ad terram suam fugient, de qua orti sunt: qui vero inventus fuerit, occidetur, sive jugulabitur. Hoc autem non solum in consummatione mundi, sed usque hodie fit in Ecclesia: quando magistris superatis, grex deceptus revertitur ad populum, & ad terram suam; & in eo quod invenitur, occiditur, ut hæreticus esse desistat. Et quiquumque supervenerit, cadet in gladio spirituali. Tunc infantes eorum & parvulos, qui nondum ad perfectam venerunt erroris ætatem, allident in oculis magistrorum, diripientque eorum [c] domos, & uxores eorum violabunt, pravam sapientiam & doctrinam perversam. Unde pro hujusmodi patribus, quorum interficiendi sunt parvuli, debemus orare & dicere: *Da eis Domine.* (Osee 9. 4.) *Quid dabis eis? Vulvam sterilem, & ubera arentia.* Parturierunt enim iniquitatem, conceperunt dolorem, & genuerunt injustitiam.

V. 17. & 18. *Ecce ego suscitabo super eos Medos, qui argentum non quærant, nec aurum velint: sed sagittis parvulos interficiant, & lactentibus* * *uteri non misereantur, & super filios non parcet oculus eorum.* (* Vulg. uteris.) Invenimus in Genesi (Genes. 10.) quod *Madai* auctor gentis Medorum fuerit, qui interpretatur *mensura*, sive *a potente*, vel *forti*. Igitur contra Babylonios, qui mente confusi sunt, suscitantur a potente & forti Deo ministri ad puniendum fortitudinis: ut reddant unicuique secundum opera sua. (Matth. 16. & Luc. 6.) In qua enim mensura mensi sunt, remetietur eis. Mensuram agitatam atque concussam & plenam & supereffundentem restituent in sinus eorum. Qui nec argentum nec aurum, id est, nec eloquii pulchritudinem, nec acumen ingenii, in quibus sibi ante plaudebant, recipient: sed pœnis afficient traditos; & A parvulis ac lactentibus uteri non miserebuntur, ut magis misereantur. Atque utinam & nos suscitemur a Domino, & hæc nobis detur potestas, ut nec argentum nec aurum velimus eloquentiæ & sapientiæ sæcularis: sed filios hæreticorum, & omnium qui decepti sunt, interficiamus sagittis spiritualibus, id est, testimoniis Scripturarum: & qui lacte nutriuntur erroris, absque ulla misericordia tru- B cidentur, ut clementi crudelitate pereant, nulliusque misereamur infantiæ, & illa beatitudine digni simus: *Beatus qui tenebit & allidet parvulos suos ad petram.* (Sagittis Scripturarum vult interficere Hieronymus.)

ET erit Babylon illa gloriosa in regnis, inclyta in superbia Chaldæorum, sicut & subvertit Deus Sodomam & Gomorram. Non habitabitur usque in finem, & non fundabitur usque ad generationem & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs: (V. 18. 19. & seqq.) C *nec pastores requiescent ibi: sed requiescent ibi bestiæ, & replebuntur domus eorum draconibus: & habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi: & respondebunt ibi ululæ in ædibus ejus: & sirenæ in delubris voluptatis. Prope est ut veniat tempus ejus, & dies ejus non elongabuntur.* (Cap. XIV. V. 1.) LXX. *Et erit Babylon, quæ vocatur inclyta gloriosa regis Chaldæorum sicut subvertit Deus Sodomam & Gomorram: non habitabitur in æternum: nec ingredietur eam per multas generationes: nec transibunt per il-* D *lam Arabes: neque pastores requiescent in ea, sed requiescent ibi bestiæ, & replebuntur domus sonitu, & accubabunt ibi sirenæ, & dæmonia saltabunt ibi, & onocentauri ibi habitabunt, & cubicula facient hericii in domibus eorum. Cito veniet & non tardabit.* Quod sequitur: *Et dies ejus non protrahentur* *, asteriscis notandum est, quia de Theodotione addita sunt. Medis adversus confusionis E urbem suscitatis, qui nec aurum in bonis reputant, nec argentum; qui sagittis interficiunt parvulos, & lactentibus uteri non miserentur, & super filios non parcit oculus eorum: urbs quondam inclyta quæ erat in superbia Chaldæorum, qui interpretantur, *quasi dæmonia*, sic subvertetur, quomodo subversa est Sodoma & Gomorra; ut nullum in ea maneat pristinæ mansionis vestigium: sed postquam

a Origenes abs Hieronymo Latine redditus Tractatu secundo in Cantic. Cantic. *Ab eo*, inquit, *quod acutius videat, id est, ὀξυδερκέστερον, dorcas appellata est.* Vide quæ in eum locum adnotamus tom. 3. col. 528.

b Vatic. *qui eas congregent.*

c Idem, *diripientque eorum Ecclesias, & uxores violabuntur prava sapientia, & doctrina perversa.*

1. Cor. 7. quam fuerit cælum novum, & terra nova, & præterierit figura hujus mundi, non habitabitur urbs confusionis in perpetuum; & nequaquam eumdem statum recipiet. Non enim ponet ibi, postquam in pristina gloria esse desierit, Arabs tentoria sua, qui interpretatur *occidentalis & vespertinus*; ut in ea cupiat habitare, quam viderit esse desertam. Arabs autem in præsenti loco in bonam partem accipitur: quod semper tendat ad finem, & oblitus præteritorum, extendat se in priora. Nec pastores requiescent ibi, qui mansuetissimum Domini gregem in Jerusalem solent pascere: sed econtrario requiescent ibi bestiæ, quas detestatur Psalmista, dicens: *Ne tradas bestiis animam confitentem tibi*. (Ps. 73. 19.) Pro quibus Aquila, & Symmachus, & Theodotio, ipsum verbum Hebraicum posuerunt SIIM (ציים). Et implebuntur domus eorum, hoc est Babyloniorum, juxta LXX. & Theodotionem ἤχȣ, id est, *sonitu* & clamoribus; juxta Aquilam, *typhonibus*, quos nos in *dracones* vertimus; juxta Symmachum OIIM (אחים), quod verbum in Hebraico continetur. Et habitabunt ibi struthiones, animal semper solitudines appetens, de quo in Job plenius scribitur: qui quum pennas habere videatur, tamen de terra altius non elevatur: pro quo LXX. σειρῆνας, id est, *sirenas* interpretati sunt. (Struthionem pennæ non elevant de terra.) Pilosos autem qui dicuntur Hebraice SIRIM (שעירים), Theodotio, *erectis & stantibus pilis* interpretatus est. Symmachus & LXX. *dæmonas* transtulerunt. Pro onocentauris quoque, quos soli LXX. interpretati sunt, imitantes gentilium fabulas, qui dicunt fuisse hippocentauros, tres reliqui interpretes ipsum posuere verbum Hebraicum IIM (איים), quod nos in *ululas* vertimus. Ubi autem LXX. dixerunt, *cubilia facient hericii in domibus eorum*, & in Hebraico positum est THANNIM (תנים), Aquila & Symmachus & Theodotio, *sirenas* interpretati sunt; significantes vel bestias aliquas esse, vel dæmonas, juxta errorem gentilium dulce cantantes, & decipietnes homines, qui hujus sæculi naufragium clausis auribus transire non possunt. (Quos homines decipiunt dæmones.) Porro onocentauri nomen, ex asinis centaurisque compositum, videtur mihi significare eos, qui ex parte aliquid humanum sapiunt; & rursum voluptatibus & cœno turpitudinis abducuntur ad vitia. Dicitur ergo secundum tropologiam, quod in fine mundi, vel mortis uniuscujusque, omnis gloria & superbia Chaldæorum, & confusio mundi, recedat a nobis; & ita omnia subvertantur, sicut subvertit Deus Sodomam & Gomorram: nec ultra mundi istius futurus sit status, sed pereat in æternum. Nec ponat ibi Arabs tentoria sua, de quo in sexagesimo septimo Psalmo dicitur: *Iter facite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen ejus*. (v. 5.) Nec pastores ibi requiescant, Angeli videlicet qui humano præsunt generi, & quotidie vident faciem patris: (Angeli humano præsunt generi.) sed requiescant ibi bestiæ, & dracones, & struthiones, & pilosi, & ululæ, & sirenæ, quas omnes bestias in figura intelligimus Angelorum, vel dæmonum, & eorum quibus tradimur ad puniendum. Et in domibus quondam voluptatis, ubi erat lætitia & gaudium, sit planctus ulularum, & lamentabilis vox sirenarum, quæ auditores suos ducit ad mortem. Tempus autem imminere judicii, & diem consummationis Babyloniæ non elongari, nequaquam mirabitur, qui quotidie per sanctos viros in his qui credunt in Domino, subverti viderit Babylonem; & æternitati comparatam, omnem longitudinem esse vicinam. De generibus bestiarum, immo monstrorum, breviter diximus: quia in (1) priori libro juxta historiam ex parte perstricta sunt. Hoc quoque considerandum, quod postquam Ecclesiasticus sermo & doctrina Salvatoris urbem confusionis everterit, ita ut Sodomæ & Gomorræ comparetur; non habitetur a sanctis viris, nec pastores requiescant in ea, qui Christi gregem pascere consueverant: sed econtrario requiescant ibi bestiæ, & dracones, & struthiones, & pilosi saltent in ea. Quidquid enim hæretici loquuntur in synagogis Satanæ, non est doctrina Domini, sed ululatus dæmonum & pilosorum, quos imitabatur Esau. (Quidquid loquuntur hæretici est ululatus dæmonum.) Et sirenæ requiescent in delubris voluptatis, quæ dulci & mortifero carmine animas pertrahunt in profundum: ut sæviente naufragio, a lupis & canibus devorentur. Prope est ergo & instat quotidie tempus ruinæ hæreticorum, & non differtur eorum subversio.

Miserebitur enim Dominus Jacob, & eliget adhuc de Israel, & requiescere eos faciet super humum suam: adjungetur advena

(1) Sub ejus libri finem.

vena ad eos, & adhærebit domui Jacob. Et tenebunt eos populi, & adducent eos ad locum suum: & possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos & in ancillas: & erunt capientes eos qui se ceperant, & subjicient exactores suos. Et erit in die illa quum requiem dederit tibi Deus a labore tuo, & a concussione tua, & a servitute dura, qua ante servisti: sumes parabolam istam contra regem Babylonis, & dices. Pro advena, id est, proselyto, LXX. γειώραν interpretati sunt: qui Hebraice GER dicitur. Unde puto & Moysi filium, qui advena erat in terra, nominatum a patre, *Gersam*. Ergo *georas* est verbum [a] Hebraicum, Græca consuetudine declinatum: licet quidam Hebræi sermonis ignarus, Græcam in eo etymologiam exprimere conetur, ab eo quod terrenæ rei curam habeat: γῆ enim, inquit, terra appellatur, & ὥρα, φροντὶς, id est, *sollicitudo*. Rursum pro MASAL, quam Aquila & Symmachus & Theodotio *parabolam* transtulerunt, quos & nos sequuti sumus, LXX. *planctum* interpretati sunt. Est autem ordo. Postquam Babylon deserta fuerit in æternum, ita ut habitatio bestiarum sit, miserebitur Dominus Jacob, ejus videlicet qui vitia supplantavit; & eliget Israel, eum qui mente conspicit Deum. Et nota verborum proprietatem: Jacob, qui adhuc in lucta positus est, miserebitur: Israeli vero, qui post victoriam nomen accepit, non misericordia, sed electio coaptatur. Requiescere quoque eos faciet super terram suam, de qua Salvator loquitur: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram*. Et: *Credo videre bona Domini in terra viventium*. Adjungentur quoque domui Jacob, qui electi sunt per Apostolos, gentium multitudo: & tenebunt reliquias domus Israel, & adducent eos in locum suum, ut habitent in tabernaculis eorum: & possidebit eos domus Israel super terram Domini in servos & ancillas. Prodest quippe malis, ut bonis serviant. Unde & Esau dicitur: *Servies fratri tuo*. Et ad Jacob: *Serviet tibi frater tuus*. Et accipient eos qui se sophismatibus ante deceperant: & exactores suos, qui omnia lucri causa faciunt, redigent in servitutem. Postquam autem requieverit Jacob & Israel a labore suo, quo multum contra sæculum & hæreticos pugnando laboraverat; & a concussione & servitute sua, qua malignæ interpretationi & falsis dogmatibus ante servierat: tunc sumet planctum atque parabolam contra regem Babylonis: sermonem videlicet hæretici erroris & confusionis: & dicet quæ sequuntur. Locum istum Judæi interpretantur carnaliter, quod postquam reversi sunt de Babylone, factum esse docere non poterunt. Neque enim Babylonii servierunt eis, qui eos prius ceperant: nec victis Babyloniis, domus eorum possederunt: neque habuerunt eos in servos & ancillas. Restat igitur ut juxta fabulas suas de imperio hoc putent futurum esse Romano: quibus superatis in ultimo tempore, servituræ sint eis gentes, quibus ante servierint. Quod si sequentes literam, spe se falsa decipiunt, quis eis concedet, ut Roma vocetur Babylon, & Nabuchodonosor rex Romani imperii?

גר — Exod. 1. — a — משל — Matth. 5. 4. — Ps. 26. 13. — Deus prodest malis, ut bonis serviant. Gen. 27.

Quomodo cessavit exactor, quievit tributum? Contrivit Dominus baculum impiorum: virgam dominantium, cædentem populos in indignatione, plaga insanabili, subjicientem in furore gentes, persequentem crudeliter. V. 5. In Petri Epistola legimus: *Tempus est, ut incipiat judicium a domo Dei*. 1. Petr. Et in Ezechiel tortoribus dicitur: *A sanctis meis incipite*. Ezech. Pro diversitate quippe peccati, judicii ordo disponitur: ut qui minus deliquerint, ante purgentur. Novissimus autem inimicus destruatur mors. Ergo quum Israel de servitute dura fuerit liberatus, sumet parabolam contra regem Babylonis, quam debemus intelligere ut parabolam. Si enim contra Nabuchodonosor sermo est, & simplex historiæ expositio, quomodo parabola dicitur, quæ nulli alteri παραβάλλεται, id est, *comparatur*. Miratur ergo Israel quomodo cessaverit exactor, qui exigere consueverat usque ad novissimum quadrantem. Exigere autem consuetus non alios nisi debitores, qui dicunt in Oratione Dominica: *Dimitte nobis debita nostra sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. Matth. 6. 12. Huic exactori debitores traduntur a judice, qui eos mittit in carcerem, & exigit usque ad peccatum minimum. Denique & Pau-

[a] Non videtur a *Ger* voce Hebraica, sed a Syro vocabulo *Giora* factum *Gioras*, addito σ. sicut a *Juda Judas*, & his similia. Et a *Ger* quidem Græca consuetudine declinandum esset, *Gera*, aut *Geras*. Latiori itaque sensu *Hebraicum* heic loci Hieron. pro Syro accipit.

1.Cor.5. 2.Tim.1. a

Paulus Apoſtolus [a] Corinthium fornicantem, qui uxorem patris acceperat, necnon Phygellum & Hermogenem tradidit exactori. Et de his exactoribus etiam ſupra dicitur: *Populus meus exactores veſtri deprædantur vos; & qui repetunt, dominatur veſtri*. Pro *tributo*, Aquila *famem* interpretatus eſt. Sublato enim a nobis ſponſo, famem patimur verbi Dei, & jugiter a corpore Domini jejunamus. Idcircoque virga & baculus impiorum, pro quo Septuaginta *jugum* interpretati ſunt, percutit nos, ſive opprimit: quia noluimus ſuſtinere jugum leviſſimum, jugum Salvatoris. Hoc autem baculo & hac virga, inſanabili gentes furore cædebat, & fugientes perſequebatur crudeliter: non emendare volens traditos, ſed occidere.

V.7.8. & ſeq.

Conquievit & ſiluit omnis terra: gaviſa eſt, & exultavit: abietes quoque lætatæ ſunt ſuper te, & cedri Libani. Ex quo dormiſti, non aſcendet qui ſuccidat nos: infernus ſubter conturbatus eſt: in occurſum adventus tui ſuſcitavit tibi gigantes. Omnes principes terræ ſurrexerunt de ſoliis ſuis, omnes principes nationum, univerſi reſpondebunt, & dicent tibi: Et tu vulneratus es ſicut nos, noſtri ſimilis effectus es? Detracta eſt ad inferos ſuperbia tua, concidit cadaver tuum; ſubter te ſternetur tinea, [b] putredo & operimentum tuum erunt vermes. Ad interitum regis impii, qui percutiebat plaga inſanabili nationes, & perſequebatur eas crudeliter, omnis terra conquievit, & ſiluit, quæ prius turbarum, & ſeditionis plena erat, in tantum ut abietes, & cedri Libani lætarentur, de quibus in Pſalmis ſcriptum eſt: *Vineam de Ægypto tranſtuliſti, ejeciſti gentes, & plantaſti eam. Operuit montes umbra ejus, & arbuſta ejus cedros Dei*. (Ps.79.9.) Has cedros Dei, quia aliquando peccaverunt, tradidit Dominus ſuppliciis conterendas. Unde in alio Pſalmo dicitur: *Conteret Dominus cedros Libani*. (Ps.28.5.) Abietes autem excelſi quique, & in Domini ſervitute ſublimes debent accipi, quæ conſona voce dixerunt: *Ex quo tu dormiſti*. Nota quod & morti mors, appelletur dormitio. *Non aſcendet qui ſuccidat nos*. Victo enim fortis, & direptis vaſis ejus, etiam cæteri ſatellites corruerunt. Unde & Dominus loquitur in Evangelio: *Ite in ignem æternum, qui præparatus eſt diabolo, & angelis ejus*. (Matt.25.41.) Quantos iſti lignorum arborumque cæſores ſuis ſecuribus ſucciderunt, & fecere corruere? Infernus quoque conturbatus, ſive verſus in amaritudinem, in occurſum adventus veri Nabuchodonoſor, locus ſuppliciorum atque cruciatuum eſt, in quo videtur dives purpuratus: (Luc.16.) ad quem deſcendit & Dominus, ut vinctos de carcere dimitteret. (1.Pet.3.19.) Poſſumus infernum occurrentem dicere & eum angelum qui inferis pœnis præpoſitus eſt, qui ſuſcitavit omnes gigantes: pro quo alii Raphaim, alii Titanas tranſtulerunt. Gigantes autem vocantur juxta Ethnicorum conſuetudinem, qui eos terrigenas exiſtimant, quos terra genuerit. Nos autem gigantes, juxta Græci ſermonis etymologiam, eos appellare poſſumus, qui terrenis operibus ſervierunt. Denique ſequitur: *Omnes principes terræ ſurrexerunt de ſoliis ſuis*, in adventu quondam principis ſui: ut quem prius honorabant pro potentia, poſtea mirarentur in pœnis, & dicerent: *Et tu vulneratus es ſicut & nos: noſtri ſimilis effectus es*. Quæ verba hunc ſenſum habent: Putabamus nos pro imbecillitate noſtra non potuiſſe reſiſtere potentiæ Dei, & te eſſe ſolum, qui in tua altitudine permaneres; ſed ut rebus oſtenditur, & tu vulneratus & captus es, noſtrique ſimilis effectus; ut quos in terra dignitas ſeparavit, apud inferos pœna conſociet. (Pœna conſociat apud inferos.) *Detracta eſt ad inferos ſuperbia*, vel *gloria tua, & concidit cadaver tuum*, ſive ut LXX. tranſtulerunt, *multa lætitia tua*, qua prius ſubjectis tibi gentibus lætabaris. *Subter te ſternetur putredo, & operimentum tuum erunt vermes*. Hæc requies diaboli, iſte lectus tentatoris, qui in tantam erectus eſt ſuperbiam, ut etiam Dominum auderet tentare dicens: *Hæc omnia tibi dabo, ſi procidens adoraveris me*. (Matth.4.9.) Putredo & tinea, & operimentum vermium, vel pœnæ intelliguntur æternæ, quas propria gignit conſcientia, (Pœnæ æternæ peccatorum.) vel ſuppliciorum materia, quæ ex propriis peccatis naſcitur. Sicut enim quamdiu cadaveris materia eſt, & aliquis humor in cadavere, vermes naſcuntur ex putredine; ſic ex ipſa materia peccatorum ſupplicia gignuntur. Unde & Apoſtolus Paulus interfecta morte, ad

(Dicitur mors appellatur dormitio.)

a Martian. *in Corinthio fornicantem &c.*
b Nomen *putredo*, quod quidem, præpoſito *ſive* adverbio, quaſi alia Hebraici verbi רמה interpretatio ſcribi abs Hieronymo potuit, heic ἁπλῶς poſitum, ſenſum fere turbat, neque in Hieronymiana ipſa verſione ex Hebraica veritate habetur.

ad quam per Osee sermo propheticus A
Osee 13. 14. loquebatur: *Ero mors tua, o mors: ero morsus tuus, inferne*, loquitur ad eam:
1. Cor. 15. 55. *Ubi est mors contentio tua? ubi est mors stimulus tuus?* Illa enim mortua, non est qui succidat nos: nequaquam enim erit peccatum quod succidendum sit: quia stimulus mortis peccatum sit.

ỽ. 12. *Quomodo cecidisti de cælo, Lucifer, qui mane oriebaris? corruisti in terram, qui vulnerabas gentes?* LXX. *Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? con-* B *tritus est in terram qui mittebat ad omnes gentes*. Pro Lucifero qui Hebraice di-
הליל citur ELIL, Aquila transtulit *ululantem auroræ filium*. Vere enim ululare debuit & ejulare, qui propter superbiam suam de cælo in terram præcipitatus est, atque contritus. Unde & Salva-
Luc. 10. 18. tor ad discipulos loquitur: *Videbam Satanam quasi fulgur de cælo cadentem*. Non, modo video, sed prius videbam quando corruit. Et si ille propter super- C biam de tanta magnitudine cecidit, vos quoque non debetis gloriari, quia vobis dæmonia subjecta sunt: sed quia nomina vestra scripta sunt in cælo; ut unde ille cecidit per superbiam, vos ascendatis per humilitatem. Iste est princeps sæculi, qui inter stellas cæteras mane oriebatur, & suo vitio de Lucifero Vesper effectus est, & non oriens, sed occidens: qui vulnerabat gentes, sive qui mittebat ad gentes satellites suos, D ut omnes sua fraude deciperet. Isti sunt falsi Apostoli, operarii mendaces, qui transfigurantur in Apostolos Christi, qui bono semini lolium superseminant, dormientibus Ecclesiarum magistris, & nolentibus aut nequeuntibus eorum malitiæ resistere. Jacob autem, & Israel cujus misertus est, & quem elegit Dominus, hæc adhuc loquitur ad diabolum, sive ut LXX. volunt, de diabolo, id est, non ad secundam personam, E sed ad tertiam.

Per humilitatem ascendimus in cælum, unde descendit superbus Angelus.

ỽ. 13. & 14. *Qui dicebas in corde tuo: in cælum ascendam, super sidera Dei exaltabo solium meum: sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis: ascendam super altitudinem nubium, ero similis Altissimo*. Vel antequam de cælo corrueret, ista dicebat, vel postea quam de cælo corruit. Si adhuc in cælo positus, quomo-
Ps. 113. 16. do dicit, *ascendam in cælum?* Sed quia legimus: *Cælum cæli Domino*, quum esset in cælo, id est, in firmamento, in cælum ubi solium Domini est, cupiebat ascendere, non humilitate, sed superbia. Sin autem postquam de cælo corruit, loquitur ista verba, arrogantiam debemus intelligere, quod nec præcipitatus quiescat, sed adhuc sibi grandia repromittat, non ut inter astra, sed super astra Dei sit. Quumque Dominus loquatur ad Apostolos: *Sufficit* Mat. 10. 25. *discipulo, ut sit quasi magister, & servo sicut Dominus suus*, & dicat ad Patrem: *Pater sancte, da, ut sicut ego & tu unum* Joan. 17. 11. *sumus, ita & isti in nobis unum sint*: iste intantum sibi arrogat, ut super stellas cæli, quæ non corruerunt, solium suum positurum esse se jactet. Quodque infert: *Sedebo in monte testamenti in lateribus Aquilonis*; pro quo LXX. transtulerunt, *in monte sublimi, super montes excelsos, qui sunt ad Aquilonem*, ad illud referamus, quod in Jeremia dicitur: *Ab Aquilone exardescent mala super om-* Jer. 1. 14. *nes habitatores terræ*. Et quod olla succensa a facie Aquilonis accenditur. Iste est Aquilo ventus durissimus, a quo suos vult Dominus liberare captivos, & reducere in civitatem sanctam dicens: *Dicam Aquiloni, adduc: & Africo, no-* Inf. 43. 6. *li prohibere, adduc filios meos de terra longinqua*. Illud autem quod huic potest esse contrarium, *montes Sion, latera Aquilonis, civitas regis magni*, facile solvitur. Hi enim qui quondam erant in lateribus Aquilonis durissimi, postea per pœnitentiam in civitate Dei esse ceperunt. Semper istiusmodi Lucifer quærit ascendere super eos qui habent imaginem cælestis, & qui fulgent in Ecclesia sicut astra Dei: & sedere in monte pacti sive testamenti, id est, in Ecclesia, quæ in sublimibus collocata est, & de lateribus quondam Aquilonis habitatores possidet. Qui intantum oblitus sui est, ut velit super nubes ascendere, quibus mandavit Dominus, ne pluant super Israel imbrem, & ad quas pervenit veritas Domini, cui loquitur & Abdias: *Si exaltatus fueris* Abdias 4. *ut Aquila, & inter sidera cæli posueris nidum tuum, inde te detraham, dicit Dominus*. Infelix Judas, qui quasi nubes cum aliis Apostolis mittebatur, ut plueret super Israel imbrem, & quasi stella inter cæteras stellas erat, quibus Dominus loquebatur: *Luceat lumen* Mat. 5. 16. *vestrum coram hominibus*, vitio suo suscepit ascensorem diabolum, qui ut superbiæ verba compleret, etiam hoc ausus est dicere: *Ero similis Altissimo*, ut quomodo Christus habet Prophetas, & Apostolos suos, sic & ego habeam Pseu-

Judæ superbia.

Pseudoapostolos. Hæc autem omnia re-
ferenda sunt ad hæreticos, qui quum
deorsum sint, cum principe suo excelsos
se esse jactant.
℣. 15. *Verumtamen ad infernum detraheris in
profundum laci*. LXX. *Nunc autem in in-
fernum descendes, & ad fundamenta ter-
* al. descendens. *ræ*. Non ad infernum sponte * descen-
des, hoc enim Domini Salvatoris est,
ut vinctos de inferis liberet, sed ad in-
fernum detraheris invitus, ut qui per
virtutes poteras ad excelsa conscende-
Sancti habent pennas aquilæ & columbæ. re, per vitia detraharis ad pœnas. San-
cti pennas habent aquilæ, & pennas co-
Psal. 54. lumbæ, & possunt dicere: *Volabo, &
Exod. 15. requiescam*. Impii autem & Ægyptio-
rum similes, demersi sunt quasi plum-
bum in aquis vehementissimis, & de-
mersi sunt in profundum sicut lapis.
Zach. 5. Unde & *iniquitas*, sive ut melius habe-
tur in Hebræo, *impietas* super talen-
Luc. 18. 14. tum plumbi sedere conspicitur. Ergo il-
lud quod alibi legimus: *Omnis qui se
exaltat, humiliabitur*, etiam rex con-
fusionis passus est, ut detraheretur *in
fundamenta terræ*, sive ut verius in He-
braico habetur, *in profundum laci*. De
fundamentis terræ in Deuteronomio scri-
Deut. 32. 22. bitur: *Ignis succensus est in furore meo,
ardebit usque ad infernum novissimum.
Devorabit terram, & fundamenta ejus*,
eos videlicet qui terreni sunt. De lacu
quoque, quod per eum profunda signi-
ficentur inferni, illa sunt testimonia:
Ps. 87. 5. 7. *Assimilatus sum cum descendentibus in la-
cum*. Et: *Posuerunt me in lacum novissi-
mum*. Sicut enim lacus aquas ad se de-
scendentes, ita infernus animas susci-
2. Reg. 23. & 1. Par. 11. pit: ad quem lacum descendit Banaias
tempore nivis & frigoris, & interfecit
in eo leonem. Unde & hæretici relin-
quunt fontem aquæ viventis Dominum,
& fodiunt sibi lacus contritos qui aquam
non valeant continere. De his lacis,
Jerem. 2. qui fervorem non habent Spiritus San-
cti; nec Jeremiæ Prophetæ similes sunt,
qui juxta Septuaginta Interpretes loque-
batur: *Inveni aquam calidam in deserto*;
sed refrigescente caritate, calorem San-
cti Spiritus perdiderunt: ille est lacus,
Jer. 6. 7. de quo idem Jeremias loquitur: *Sicut
refrigerat lacus aquam, sic refrigerat ma-
litia habentes se*. Qui utinam, juxta A-
Apoc. 3. pocalypsim Joannis, aut calidi essent, aut
frigidi, id est, aut crederent, aut om-
nino non crederent, ne per teporem,
& simulationem fidei a Domino rejice-
℣. 16. rentur.
& 17. *Qui te viderint, ad te inclinabuntur,*
A *teque prospicient. Numquid iste est vir qui
conturbavit terram? qui concussit regna?
qui posuit orbem desertum, & urbes ejus
destruxit, & vinctis ejus non aperuit car-
cerem?* Sive ut Septuaginta transtule-
runt: *eos qui ducebantur non solvit?* Qui
viderint Nabuchodonosor regem Baby-
lonium, non oculorum, sed cordis in-
tuitu, de cælo ad inferos corruisse, in-
clinabuntur humilitate, quæ contraria
est superbiæ, & illum prospicient ista
B dicentes: *Nonne iste est vir*, sive *homo*,
qui conturbavit, vel *concitavit terram*?
Et est sensus: Qui dixerat, ero similis
Altissimo, & se jactabat Deum, ho-
mo esse convincitur, de quo in nono Nonus Psalmus contra diabolum.
Psalmo qui proprie contra diabolum
est, dicitur: *Exsurge Domine, non con-* Ps. 9. 1.
fortetur homo. Et in Evangelio; *Ini-
micus homo superseminavit zizania*. Unde Mat. 13. 25.
ad eum, & socios ejus dictum legimus:
*Ego dixi, dii estis, & filii excelsi omnes.
C Vos autem sicut homines moriemini, & si-* Psal. 81. 6.
cut unus de principibus cadetis. Et ad
eumdem sub figura principis Tyri dici-
tur: *Pro eo quod exaltatum est cor tuum,
& dixisti: Deus ego sum, habitatione* Ezech. 28. 2.
*Dei habitavi in corde maris: tu autem es
homo, & non Deus, & dedisti cor tuum
sicut cor Dei*. Iste vir, & iste homo
conturbavit universam terram, eos vi-
delicet qui audiunt cum Adam: *Terra* Gen. 3. 19.
es, & in terram ibis, & concussit regna
D sive reges, quorum cor in manu Domi-
ni est. Concussit, inquit, non subver- Prov. 21.
tit. Unde & unus de his qui concussi
fuerant, & tamen non ruerat, loqueba-
tur: *Mei autem pene moti sunt pedes*. Ps. 72. 2.
Et Apostolus loquitur ad credentes, ut Ephes. 6.
arripiant armaturam Dei, & stent con-
tra insidias diaboli. Domus autem quæ Matth. 7.
supra petram fundata est, nulla tem-
pestate concutitur. Sequitur; *Qui po-
suit orbem terrarum desertum*, sive ut
E juxta Hebraicum, præter LXX. om-
nes alii transtulerunt, *quasi desertum*.
Vitiis enim atque peccatis orbem qui
Hebraice dicitur THEBEL, fecit esse תבל
desertum, ut nullam haberet virtu-
tem, vel eisdem subjaceret vitiis, qui-
bus gentium plena est solitudo. Urbes
quoque ejusdem destruxit orbis, ut
de Ecclesiis Christi faceret synagogas
diaboli, & munditiam veræ fidei hæ-
retica sorde pollueret. Sed & vinctis
ejus, id est, orbis, non aperuit carce-
rem. Nos omnes vincti eramus, &
clausi tenebamur in carcere, quibus vin-
ctis dixit Salvator, *exite*, & his qui
erant

erant in tenebris, *revelamini*. Dominum enim solvit compeditos. Qui liberati ab eo, gratias referunt dicentes: *Tu dissolvisti vincula mea*. Funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur: quos funes atque vincula solvere possunt & Apostoli, imitantes magistrum suum qui eis dixerat: *Quæcumque solveritis super terram, erunt soluta & in cælo*. Solvunt autem eos Apostoli sermone Dei, & testimoniis Scripturarum, & exhortatione virtutum.

Ps. 115. 17. & Jer. 2. Prov. 5.

Mat. 18.

Quomodo vinctos solvunt Apostoli.

V. 18. & 19.
Omnes reges gentium [a] universi dormierunt in gloria, unusquisque in domo sua. Tu autem projectus es de sepulcro tuo sicut sanies: pollutus, involutus cum interfectis, & confossis gladio, qui descendunt ad lapides laci. LXX. *Omnes reges gentium dormierunt in honore, homo in domo sua. Tu autem projicieris in montibus sicut* (1) *abortivum, abominabilis, & involutus cum interfectis gladio descendentibus ad fundamenta terræ*. Reges gentium quibus Deus secundum Canticum Deuteronomii gentes crediderat gubernandas, qui concussi sunt a Nabuchodonosor, & tamen non subversi, quorum (2) nequaquam regnat peccatum; sed quia cor eorum in manu Dei erat, minime corruerunt. Etenim Salvator, quomodo Deus deorum appellatur, sic Dominus dominantium, & rex regum. Isti igitur reges universi requieverunt in gloria sua, unusquisque in domo sua. Diversæ quippe apud Patrem sunt mansiones: & pro varietate virtutum, habitationum differentiæ. Porro Nachodonosor projectus est de sepulcro suo, nec in morte a cruciatibus conquievit. Projectus est autem quasi *sanies*, quæ Hebraice dicitur NESER, quam Aquila ἰχῶρα interpretatus est, * *tabem* videlicet & *pedorem*, quem Symmachus ἔκτρωμα, id est, *abortivum*, LXX. *mortuum*, Theodotio *germen*: quamquam hoc ipsum verbum supra, ubi de Christo legimus: *Egredietur virga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet* LXX. *florem*, Theodotio *germen*, Aquila ἀχρέμονα, id est, [b] *virgultum*, interpretati sunt. Proprie autem *Neser* dicitur *virgultum*, quod ad radices arborum nascitur, & ab agricolis avulsum quasi inutile projicitur, unde & nos *stirpem inutilem* transtulimus. Igitur Nabuchodonosor quasi stirps inutilis incendio præparatus, vel sicut sanies pollutus, & involutus his qui ab eo interfecti sunt gladio, & descenderunt usque ad fundamenta laci, detrahetur in profundum, & ne cum his quidem habebit consortium sepulturæ quos interfecit. Alterius enim pœnæ est auctor delicti, & alterius qui ab auctore compulsus est. Iste est gladius quo vulnerati sunt plurimi, & interfecti, de quo in septimo Psalmo legimus: *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit, & paravit eum. Et in ipso paravit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit*, his videlicet, qui in suum cor ignita diaboli jacula susceperunt. Porro juxta LXX. cadaver Nabuchodonosor cum plurimis interfectis pollutum atque confossum jacebit in superbiæ montibus, & deducetur ad inferos. Fundamenta autem laci, pro lapidibus laci, interpretatus est Symmachus, ut aliis verbis profundum, & tartarum significaret inferni.

Deut. 32.

Salvator Deus deorum, &c.

Jer. 14.

Pro varietate meritorum, mansionum differentiæ.

נצר

* al. *tabum*

Cap. 11. 1.

V. 13. & 14.

Tartarum profundum inferni.

V. 20.
Quasi cadaver putridum non habebis consortium neque cum eis in sepultura. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum incerfecisti. LXX. *Quomodo vestimentum commixtum sanguine non erit mundum, sic nec tu eris mundus, quia terram meam perdidisti, & populum meum interfecisti*. Quia multum inter se Hebraicum distat, & LXX. Editio, separatim de singulis differamus. *Sicut cadaver putridum*, sive ut Aquila transtulit, *conculcatum*, non habebis consortium sepulturæ, nec cum his quidem quos interfecisti. Tu enim magister es, illi fuere discipuli: & cui plus creditum est, plus exigitur ab eo. Tu enim terram tuam disperdidisti, populum tuum occidisti, eos videlicet qui tibi crediti sunt gubernandi. Unde ad Salvatorem audet dicere: *Hæc omnia mihi tradita sunt, & dabo tibi ea, si procidens advoraveris me*. Cadaver autem diaboli putridum, ob magnitudinem peccatorum dubitare non poterit, qui legerit peccatum esse fœtidissimum, ipso peccatore dicente: *Computruerunt & corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ*. Econtrario virtus boni odoris est: unde & spiritualium fratrum dilectio comparatur unguento, quod descendit super barbam, barbam Aaron, & super oram vestimenti ejus. Et ad sponsam sponsus loquitur.

Matt. 4. 9.

Peccatum est fœtidissimum.

Ps. 37. 6.

Virtus boni odoris.

Ps. 132.

Cant. 2. 14.

[a] In Vatic. heic & apud LXX. *cum* præpositio omittitur.

(1) Ex Græco ὡς νεκρὸς ἐβδελυγμένος, non autem Hieronymian. Mss. Victorius rescribit, *ut mortuus abominabilis*.

(2) Atque heic idem ad textum epist. ad Roman. quem certe locum noster adludit, mavult reponere *quorum in corpore nequaquam regnabat peccatum*.

[b] Vatic. *idest*, *virgulam*; sicque reddi commode ἀχρέμων potest.

tur : *Odor tuus suavis , & facies tua speciosa* . Quomodo autem cadaver diaboli spiritualiter conculcetur , illud Apostoli docet nos (Rom. 16. 20.) : *Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter* . Et Domini verba dicentis (Ps. 17. 43.) : *Quasi lutum platearum delebo eos* . Iste quia terram sibi creditam perdidit , & commissum sibi populum trucidavit , nequaquam eos vivos reservans Deo , sed socios suæ præparans sepulturæ : propterea non erit , nec vocabitur in æternum semen pessimorum. Porro juxta LXX. hunc habet sensum : o Lucifer qui mane oriebaris , qui quando habebas opera virtutis & luminis, vestimentum eras Dei , & de te dici poterat (Ps. 103. 2.) : *Amictus lumine sicut vestimento* : quia multos interfecisti gladio, qui descenderunt ad infernum , & eorum pollutus es sanguine , nequaquam vocaberis vestimentum Dei , sed vestimentum cruore permixtum , non maculatum atque pollutum , ut aliquid mundi habere videaris , sed totum sanguine cruentatum. Et hoc notandum quod ad diabolum dicatur : sicut vestimentum commixtum sanguine non erit mundum , sic & tu non eris mundus . (Invehitur in Origenistas) Ubi sunt ergo qui dant diabolo pœnitentiam , & dicunt illum posse mundari ? Nec statim fatemur hæresim, quæ diversas asserit esse naturas ; & aliam esse quæ numquam recipiat sanitatem . Non enim hoc vestimentum per se immundum est , & ita a Deo conditum , quo olim Deus vestiebatur; sed quia commixtum ex sanguine , & totum se polluit suo vitio, & malis accedentibus , non erit mundum . Et propterea non erit mundum , quia terram Domini perdidit , populum ejus interfecit , terram Judææ * & terram confessionis , & sanctos quosque perdens atque interficiens : & ideo non manebit in perpetuum. Unde & in Evangelio dicitur (Matth. 25. 41.) : *Ite in ignem æternum , qui præparatus est diabolo & angelis ejus* . Quomodo autem sanctus vestimentum Dei est , & vestimentum novum , & vestitur tunica salutis atque lætitiæ , dicens (Isa. 61. 10.) : *Exultet anima mea in Domino: induit enim me vestimento salutis , & tunica lætitiæ circumdedit me* : sic econtrario peccator , qui portat imaginem veteris hominis atque terreni , meretur audire (Isa. 50. 9.) : *Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascemini , & tinea devorabit vos* . Qui autem profecerit in scelere , & vetustatem noluerit emundare novitate , nequaquam veteri vestimento , sed panno menstruatæ mulieris comparabitur , dicens : *Erravimus, & facti sumus immundi omnes nos , sicut pannus menstruatæ universa justitia nostra.*

(* f. idest)

(V. 21. & 22.) *Semen pessimorum , præparate filios vestros occisioni* [a] *iniquitatum patrum suorum: non consurgent nec hæreditabunt terram , neque implebunt faciem orbis civitatum . Et consurgam super eos , dicit Dominus exercituum : & perdam Babylonis nomen & reliquias , & germen , & progeniem , ait Dominus exercituum* . LXX. *Semen pessimum, præpara filios tuos occisioni peccati patris tui : ut non consurgant & possideant terram , & impleant terram civitatum . Et insurgam eis , dicit Dominus Sabaoth : & disperdam nomen eorum & reliquias & semen*. Pro semine pessimo, quod LXX. transtulerunt , in Hebraico scriptum est ZERA MRIM (זרע מרעים), quod cæteri *semen pessimorum* interpretati sunt . Non quod ipsum semen per seipsum malum sit : Deus enim omnia fecit bona (Genes. 1.); sed ab his, qui sua voluntate sunt pessimi , semen ortum sit malum , quod voluntate fit, non natura . (Non natura, sed voluntate mali sumus.) Unde & in Daniele legimus (Dan. 13. 56.) : *Semen Chanaan & non Juda*. Et de bonis filiis dicitur ab Apostolo (1. Cor. 4. 15.) : *In Christo Jesu per Evangelium ego vos genui* . Et in Evangelio (Joan. 1. 12.) : *Quotquot eum receperunt , dedit eis potestatem ut filii Dei fierent* . Omnis enim qui facit peccatum , de diabolo est . Huic igitur præcipitur semini , ut filios suos , omnes scilicet cogitationes pessimas , & opera mala , præparet occisioni , quæ ex impiis nata sunt patribus , haud dubium quin contrarias significet fortitudines . Qui pessimi filii ideo trucidantur in iniquitatibus patrum suorum , ne ultra consurgant & possideant terram , quæ a sanctis possidenda est & implenda , ut civitates in ea Domini construantur . Et quia non est hominum perfecta victoria (Ps. 126. 2.) : *Nisi enim Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilabunt qui custodiunt eam* : ideo Dominus ipse consurget adversus filios pessimorum , & disperdet de confusione nomen eorum & reliquias , & omne germen & pro-

a Cum Vulgato Interprete Vatic. *in iniquitate* , & penes LXX. *peccatis* pro *peccati* ; quemadmodum & in subnexa expositione constanter præfert.

geniem, ne ultra pullulent in urbibus Domini. Legimus in Evangelio, (Joan. 8.) quod diabolus ab initio mendax sit & pater ejus, id est, mendacii, quod multi non intelligentes, patrem diaboli volunt esse draconem, qui regnet (Error circa patrem diaboli.) in mari, quem Hebræi appellant *Leviathan*. Et hoc putant loco convenire præsenti juxta LXX. Interpretes, qui dixerunt: *pro peccatis patris tui*: quum perspicue in Hebræo, * ABOTHAM, (אבתם * al. Obothum) non *patris tui*: sed *patrum suorum* significet.

℣ 23. *Et ponam eam in possessionem hericii, & in paludes aquarum: scopabo eam in scopa terens, dicit Dominus exercituum.* LXX. *Et ponam Babyloniam desertam, dicit Dominus, ita ut habitent in ea hericii, & erit in nihili. Et ponam eam luti voraginem, in perditionem.* Quum perdiderit Dominus exercituum nomen Babylonis, & reliquias, & germen, & universam progeniem, non erit ejus perditione contentus, nisi dederit eam possessionem hericii, & paludes aquarum, & scopaverit eam [a] non leviter, & fortuito: sed terens ut nihil in ea antiquarum sordium resideat. In Actibus Apostolorum scribitur, in (Act. 10. & 11.) vase illo linteo, quod quattuor demissum principiis pendebat e cælo, omnia genera quadrupedum, & reptilium, & volatilium contineri, quod postea Apostolus differens, Deus, inquit, ostendit mihi nullum hominem immundum dicere. Mores ergo hominum in diversis animantibus monstrabantur, (Mores hominum in diversis animantibus monstrantur.) sicut Pharisæi & Sadducæi propter nequitiam appellantur genimina viperarum, & propter dolos, Herodes vulpes dicitur; & luxuriosi pronique ad voluptatem, equi appellantur, insanientes in feminas: Et, *nolite fieri sicut equus & mulus, in quibus non est intelligentia*. (Luc. 3. & 13. Jerem. 5. Psal. 34.) Econtrario innocentes, columbæ vocantur & oves. Igitur juxta doctrinam Domini Salvatoris, qui curas istius sæculi & seductionem divitiarum spinas appellavit, hericius mihi videtur, qui juxta Apostolum, (1. Tim. 6.) gaudet in incerto divitiarum, & armatum se non armatura Dei, sed spinis atque peccatis hujus mundi esse confidit, cui rectissime dicitur illud Evangelicum: *Stulte hac nocte auferetur anima tua a te, quæ autem parasti cujus erunt?* (Luc. 12. 20.) Tales habitatores habet Babylon deserta virtutibus, ubi non est ager irriguus, qui afferat fructus diversorum seminum, sed paludes infertiles, & limosæ ac lutosæ in quibus cœno gaudentia reptant animalia. Quamobrem clementissimus Dominus scopavit eam vehementissime terens, & quasi quodam * verriculo ad purum (* al. everriculo) usque mundavit, ut Babylonia semina pereant, & a solis habitentur hericiis. Quando viderimus aliquem divitiarum immersum luto, & ut LXX. interpretati sunt *barathro*, hoc est profunda voragine, & quasi cœnosa palude circumdari, non dubitemus eum appellare hericium, habitatorem desertæ Babylonis.

Juravit Dominus exercituum dicens, ℣. 24. & 25.
si non ut putavi ita erit, & quomodo mente tractavi sic eveniet, ut conteram Assyrium in terra mea, & in montibus meis conculcem eum. Et auferetur ab eis jugum ejus, & onus illius ab humero eorum tolletur. Postquam hericius habitaverit in deserta Babylone, & pro agris irriguis ac fertilibus paludes cuncta operuerint: ita ut nihil pristini seminis & abundantiæ in Babylone resideat, juramentum Domini complebitur, & eveniet quod mente tractavi, ut conteratur Assyrius in terra ejus, & in montibus illius conculcetur. Hostis quippe temerarius, non solum terram Dei & humiliora quæque occupare festinat, sed etiam eos, qui in Dei servitute virtutibus profecerunt, ita ut montibus comparentur, & dicatur de eis: *Fundamenta ejus in montibus sanctis*. (Ps. 86. 1.) Et nota proprietatem. In terra conteritur: in montibus Dei ab ipso Domino conculcatur. Quum enim omnes inimici positi fuerint sub pedibus Christi, ita ut novissima destruatur mors, tunc auferetur a sanctis gravissimum jugum Assyrii, quo eos ante depresserat, & onus, sive ut LXX. transtulerunt κῦδος, id est, *gloria*, ab humero eorum tolletur, ut sublato jugo Assyriorum videant requiem, quia bona est, & terram, quia uberrima est, & supponant cervices suas jugo Christi ad laborandum, & fiant viri agricolæ. Unde & *Issachar* qui interpretatur *est merces*, ex virtutibus nomen accepit. Et in Propheta legimus: *Est merces his qui serviunt Domino*. (Jerem. 31. 16.) Et in alio loco: *Ecce Dominus, & merces ejus* (Isa. 40. 10.) cum

[a] Addit Vatic. *scopa*.

cum eo, qui reddet unicuique secundum opus suum. Quod autem conterantur & conculcentur Assyrii, id est, contrariæ fortitudines, & illud Evange-
Luc. 10. 19. licum docet: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes, & scorpiones, & super omnem virtutem inimici.*
Rom. 16. 20. Et Apostoli verba testantur: *Deus conteret Satanam sub pedibus vestris velociter.*

℣. 26. *Hoc consilium quod cogitavit super om-*
& 27. *nem terram, & hæc manus extenta super universas gentes. Dominus enim exercituum decrevit, & quis poterit infirmare? Et manus ejus extenta, & quis avertet eam?* Pro omni terra, LXX. *universum orbem* interpretati sunt in fine Oneris vel Visionis contra Babylonem. Quod latebat aperitur, Deum cogitasse consilium super omnem terram, id est, orbem terrarum, & non contra terram tantum Chaldæorum & regem Assyrium atque Chaldæum: & extentam sive elevatam manum ejus super omnes gentes, & non super unam gentem Babyloniam. Ex quo ostenditur, cuncta quæ dicta sunt non ad unam provinciam specialiter, sed contra orbem terrarum generaliter pertinere. Quodque dicitur: *Quis poterit infirmare, & quis avertet eam?* non pro difficili debemus accipere, sicut illud legitur:
Ps. 106. 43. *Quis sapiens & intelliget hæc?* Et: *Quis putas est fidelis & prudens dispensator?*
Luc. 12. 52. & cætera his similia; sed pro impossibili. Nullus enim poterit Domini infirmare consilium, & manum ejus extentam sive sublimem, ne percutiat, avertere.

Nullus potest Dei consilium infirmare.

℣. 28. 29. *In anno quo mortuus est rex Achaz,*
& seqq. *factum est Onus istud. Ne læteris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui. De radice enim colubri egredietur regulus, & semen ejus absorbens volucrem. Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent, & interire faciam fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam.* LXX. *Anno quo mortuus est rex Achaz factum est verbum istud: Ne lætemini alienigenæ omnes, contritum est enim jugum ejus qui percutiebat vos. Siquidem ex semine serpentis egredientur genimina aspidum, & ex geniminibus eorum egredientur serpentes pennati: & pascentur pauperes per eum, & pauperes homines in pace requiescent. Interficiet autem in fame semen tuum, & reliquias tuas occidet.* Mortuo *Achaz*, qui interpretatur κατάσχεσις, id est, *obtentio*, sive *possessio*, quem regem impiissimum legimus, fit Pondus istud super Philisthiim, sive verbum. Vivente enim illo, & regnante in peccatoribus, nec pondus contra alienigenas, nec sermo Dei fieri poterat ad Prophetam. Quod quidem & supra dixisse me memini, quando Ozia mortuo, vidit Isaias Dominum sedentem super thronum excelsum & elevatum. Et in Exodo legimus, quod Exod. 22. postquam mortuus est rex Ægypti, ingemuerint filii Israel ab operibus suis, & exclamaverint, & ascenderit clamor eorum ab operibus, & exaudierit Dominus gemitus eorum. Nisi enim esset mysticum quod dicebatur, illo magis regnante clamare debuerant, quando luto & lateribus deserviebant. Præcipitur ergo Philisthiim, quos nunc Palæstinos vocant, & semper a LXX. ἀλλόφυλοι, id est, *alienigenæ* transferuntur; & dicitur eis ne gaudeant neque lætentur, quoniam contriverint virgam, vel jugum percussoris sui. *Quem enim diligit Dominus corripit, & castigat omnem filium quem recipit.* Et quasi filios nos erudit Deus, quando visitat in virga iniquitates nostras, & in flagellis peccata nostra, ut misericordiam non auferat a nobis. Hæc est virga de qua in alio Psalmo scribitur: *Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt.* Hæc est virga, & hoc jugum quod cervicibus omnium vult Salvator imponere, ut deposito jugo Nabuchodonosor, portent jugum Christi. Quod si quis abjecerit atque contriverit, statim de semine sive radice serpentis, qui est coluber tortuosus, egredientur regulus & aspides, & de aspidibus exibunt serpentes volantes, sive qui absorbeant volucres. Abjecto autem jugo Dei, & contrita Domini disciplina, primum in cogitationibus nostris semen colubri radicatur, secundo de semine pessimo nascitur regulus, qui rex serpentium est, & afflatu suo atque conspectu homines occidere dicitur: sive genimina aspidum, de quibus in Psalmo dicitur: *Venenum aspidum sub labiis eorum*, quæ peccata sunt varia, & de cogitationum pessimo thesauro in mala opera prorumpunt. Cumque regnaverint in hominibus alienigenis, qui a Deo alieni sunt, statim egrediuntur serpentes pennati; ut non sufficiat eis cogitasse, & fecisse quæ mala sunt, nisi patrocinium quoque malorum operum quæsierint, & diversas finxerint hæreses.

Philistæi a LXX. vocantur alophyli.

Hebr. 12. 6.

Ps. 88.

Ps. 22. 4.

Rex serpentium Regulus.

Ps. 13. 3 & 139. 4.

ſes. Ego puto ſerpentes eſſe pennatos, A
qui ſe exaltant & elevant contra ſcien-
tiam Dei, & ponunt in cælum os ſuum:
vel qui abſorbent volucres, hoc eſt,
qui venenato ore ſingulos quoſque vo-
lare cupientes, & ad excelſa conſur-
gere, ſuis faucibus devorant. Et hoc
interim de malis. Cæterum qui non
contriverunt virgam & jugum percuſ-
ſoris ſui, ſed cervicem ſuam Domino
ſubjecerunt, & ſunt pauperes ſpiritu,
Pſ. 122. 1. paſcentur, & dicent: *Dominus paſcit* B
Ezech. 34. *me, & nihil mihi deerit*. Et a Domino
a audient: [a] *In paſcuis uberrimis paſcam*
Joan. 10. *eos*; & ingredientur & egredientur, &
paſcua invenient. Et paſcentur paupe-
res per eum, qui eos percutit, ut e-
mendet: & in pace requieſcent, ſive,
paſtore ſollicito, ipſi agent fiducialiter,
& cum Lazaro requieſcent in ſinu A-
Luc. 16. braæ. Qui autem contriverunt jugum
& virgam percuſſoris ſui, famem per-
petuam ſuſtinebunt; ut non alantur ſer- C
mone Dei: ſed omnes eorum reliquiæ
intereant, ne quid de malo ſemine ger-
minetur.

V. 31. & 32. *Ulula porta, clama civitas: proſtrata
eſt Philiſthæa omnis. Ab Aquilone enim
fumus venit: & non eſt qui effugiat ag-
men ejus. Et quid reſpondebitur nuntiis
gentis, quia Dominus fundavit Sion, &
in ipſo ſperabunt pauperes populi ejus?*
Pro *nuntiis*, id eſt, *Angelis*, quos ſolus
Symmachus tranſtulit, omnes *reges* in- D
terpretati ſunt, verbi ambiguitate dece-
א pti, quia præter unam literam ALEPH,
Reges מלכי quæ in Angelorum vocabulo addita eſt,
eodem *reges* & *Angeli* apud Hebræos ap-
Angeli מלאכי pellantur nomine, id eſt, MALACHE.
*. col. 184. In libro Hebraicorum Nominum reperi
Matth. 5. *Philiſthiim* interpretari *cadentes poculo*.
Qui ergo inebriati ſunt calice Babylo-
nis, & biberint vinum in quo eſt luxu-
ria; & inter cætera vitia propter ebrie-
Epheſ. 5. tatem regnum Dei juxta Apoſtolum non E
fuerint conſequuti, his præcipitur, ut
porta eorum ululet, & clamet civitas.
Portam, hæreticorum os arbitror, quo
blaſphemant: civitatem, animam, quæ
malarum cogitationum theſaurus eſt.
Hæc ululare debet & plangere, quia
omnis proſtrata eſt, in terramque de-
jecta, & nihil in ea ſanæ intelligen-
tiæ eſt Deique ſapientiæ. Quare ulu-
lat porta? quam ob cauſſam clamat
civitas? quia proſtrata eſt omnis Phi-
liſthæa. Curque proſtrata ſit, ſequens
verſus oſtendit: *Ab Aquilone fumus ve-
nit, & non eſt qui effugiat agmen ejus*.
Fumus iſte ardentibus diaboli jaculis ſu-
ſcitatur, qui noxius eſt oculis, & con-
trarius lumini, & ab Aquilone oritur,
a quo in Jeremia olla ſuccenditur, & a Jerem. 1. 14.
quo exardeſcunt mala ſuper omnes ha-
bitatores terræ, qui non poſſunt dicere:
Accola ſum & peregrinus, ſicut omnes Pſ. 118. 19.
patres mei; ſed in terra habitant. Un-
de & in Proverbiis legitur: *Aquilo ven-* Prov. 25. 23.
tus durus. Nomine autem [b] alio dex- Eccli. 43. b
ter vocatur, qui quum per ſe durus
ſit & ſiniſter, & cervice duriſſima ju-
gum Dei nolit recipere, vocatur dexter
ab his qui ponunt dulce amarum, &
amarum dulce; qui ponunt tenebras lu-
cem, & lucem tenebras. Et nullus eſt,
qui fumi hujus agmen effugiat; nemo Job. 25.
enim abſque peccato, nec ſi unius qui-
dem diei fuerit vita ejus. Quumque
Philiſthæa corruerit, & fumus ejus uni-
verſa penetrarit, ita ut eum nullus poſ-
ſit effugere, quid dicetur Angelis, qui Angeli ſingulis præſunt gentibus.
ſingulis præſunt gentibus, admirantibus
& ſcire cupientibus, cur ſola Sion in
ſpecula & in ſublimibus collocata ama-
ritudinem fumi hujus evaſerit? Quid
igitur dicetur eis? Nempe hoc quod
ſequitur: *Quia Dominus fundaverit eam*,
& ipſe ſit fundamentum ejus. Funda-
verit autem eam ſuper fundamentum
prudentiæ, juſtitiæ, fortitudinis, &
temperantiæ, ſub quibus nominibus
Chriſtus intelligitur, de quo & Apo-
ſtolus ait: *Fundamentum enim aliud ne-* 1. Cor. 3. 11.
*mo poteſt jacere, præter eum qui poſitus
eſt Jeſum Chriſtum*. Qui autem fatuus
eſt, & ſtulta loquitur, & cor ejus va-
na intelligit, ædificat domum ſuam ſu-
per arenam, quæ non habet fundamen-
tum. In hac ergo Sion, quæ fundata
eſt a Domino, ſperabunt pauperes ſive
manſueti, & humiles populi ejus, de
quibus dicitur: *Beati mites, quoniam ipſi* Matth. 5. 4.
poſſidebunt terram: & qui audierunt Do-
minum loquentem: *Diſcite a me quia* Matt. 11. 29.
manſuetus ſum, & humilis corde. Qui an-
te gloriam humiliati ſunt, & audierunt
dicentem Apoſtolum Petrum: *Humilia-* 1. Petr. 5. 6.
mini ſub potenti manu Dei, ut vos exaltet
in.

a Vatic. *in paſcha uberi*, qui deinde verbum *egre-
dientur* prætermittit.
b Additum *alio* Vatic. ignorat, ſicque eſt in Com-
mentariis in Jeremiæ cap. 1. *Aquilo ventus durus*,
*nomine autem dexter vocatur, ab his videlicet, qui
ejus obriguere frigore, & calorem fidei perdiderunt*:
quibus paria habet in ejuſdem Jeremiæ cap. 31.

in tempore visitationis. Pauperes autem ipsi sunt, de quibus supra legimus: *Pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter requiescent*.

Cap. XV. ONus Moab. LXX. *Verbum contra Moabitidem*. Symmachus & Theodotio. *Assumtio Moab*. Quomodo circumcisio & carnalis est, & spiritualis,
Philip. 3. 3. & de spirituali ab Apostolo dicitur: *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus, & gloriamur in Domino, & non in carne confidimus*; & rursum ad distinctionem spiritualis Israelis, dicitur
1. Cor. 10. 18. Ephes. 2. 11. de carnali: *Videte Israel secundum carnem*: &, *Vos gentes in carne*; sic *Moab* accipiendus est spiritualiter, qui interpretatur *de patre*, sive *aqua paterna*, de incestu, & ebrietate conceptus, quod quodammodo absente, immo nesciente patre, videretur esse generatus. In multis Scripturarum locis de Moab legimus, & maxime in Numerorum volumine, quando Balac rex Moabitarum ad maledicendum, Balaam invitavit hariolum, qui inter cætera etiam hoc con-
Num. 24. 17. tra Moab mysticum prophetavit: *Orietur stella ex Jacob, & consurget homo ex Israel, & percutiet principes Moab*.

V. 1. *Quia nocte vastata est Ar, Moab conticuit, quia nocte vastatus est murus, Moab conticuit*. LXX. *Nocte periit Moabitis, nocte enim periit murus Moabitidis*. Pro
עָר AR, quod solus Theodotio ita posuit, ut legitur in Hebræo, Aquila & Symmachus, *urbem* interpretati sunt, non
ע ר considerantes, quod inter AIN, & RES
י elementa Hebraica, JOD literam non haberet, quæ si esset, recte civitas diceretur. Sapientia sæcularis, de qua Do-
Abdiæ v. 8. 1. Cor. 1. 19. minus loquitur per Prophetam: *Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo*: quia auctorem sui sensum habet, qui ex conditione Dei generatur, videtur quidem de patre nasci, quod interpretatur *Moab*; sed quia adulter est, & adversarius populo Dei, de incestu, & spelunca ac nocte generatur. Unde in nocte periit, in errore scilicet
Exod. 14. sempiterno. Et Ægyptii in mari Rubro vigilia matutina, quæ nocturnum tempus ostendit, fluctibus obruti sunt. Et
Gen. 19. Lot, Sodomitis nocte pereuntibus, venit in Segor, & ortus est ei sol. Quod intelligens beatus Apostolus scribit de san-
1. Thess. 5. 6. 7. ctis atque perfectis: *Non sumus noctis, neque tenebrarum, sed sumus filii diei. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, & qui inebriantur, nocte ebrii sunt*. Nos autem qui diei sumus, vigilemus induti lorica fidei & caritatis. Et quia noctem reliquerat, & filius diei esse jam ceperat, loquitur ad credentes: *Nox præcessit*, Rom. 13. 12.
dies autem appropinquavit, quasi in die cum honestate ambulemus, non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & luxuria. Pereunte autem nocte Moabitide, etiam murus ejus, qui dialectica arte constructus est, in eadem nocte vastatus est atque destructus, & æterna taciturnitate conticuit. Porro *Ar*, quod interpretatur ἀντίδικος, id est, *adversarius*, hoc ostendit, quod hæc sapientia, quæ adversaria Dei est, Ecclesiastico sermone contra se pugnante, superata sit.

Ascendit domus, & [a] Dimon ad excel- V. 2. a
sa in planctum. LXX. *Contristamini in vobis, peribit enim Dimon, ubi ara est: illuc ascendetis ad plorandum*. Omnis domus adversæ sapientiæ, & *Dibon*, quæ interpretatur *fluxus eorum*, ascendit excelsa, in quibus superbierat: non ut hostias immolet, sed plangat in quibus ante peccaverat. Et revera mendacium instar fluminis transit, & præterfluit, & numquam potest stabili mansione consi-
stere. Sermo autem Dei, qui compactus Manna habebat speciem glaciei.
est, stabilis est. Unde & manna, quod videtur quasi glacies super faciem terræ, non præterfluit, sed consistit. Porro juxta LXX. Moabitæ mœrere jubentur & plangere, non super aliis, hoc enim perfectorum est, sed super semetipsis, quia & Dibon eorum, id est, sermo compositus, qui fluebat more torrentis, periturus sit: in quo habebant quasi aram consecrationis suæ, & omnes divitias sæculares. Unde & in Psalmo dicitur:
Divitiæ si affluant, nolite cor apponere. Initium salutis quod.
Initium autem salutis est, sua intelligere & flere peccata.

Super Nabo & super Medaba Moab u- V. 3. 4. & seqq.
*lulabit: in cunctis capitibus ejus calvitium, omnis barba radetur. In triviis ejus accincti sunt sacco: & super tecta ejus & in plateis ejus omnis * ululat: descendet in* * Vulg. ululatus
fletum. Et clamabit Esebon & Eleale: usque ad Jasa audita est vox eorum: super hoc expediti Moab ululabunt: anima ejus ululabit sibi. Cor meum ad Moab clamabit: vectes ejus usque ad Segor vitulam conternantem: per ascensum enim Luith flens

[a] In Vatic. *Dibon* constanter pro *Dimon* est, de qua varia ejus nominis lectione superiore libro ipse Hieronym. differit. Vide sup. col. 188.

flens ascendet, & in via Oronaim clamorem contritionis levabunt: aquæ enim Nemrim desertæ erunt: quia aruit herba, defecit germen, viror omnis interiit. Secundum magnitudinem operis, & visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos: quoniam circumiit clamor terminum Moab: usque ad Agallim ululatus ejus, & usque ad puteum Elim clamor ejus: quia aquæ Dimon repletæ sunt sanguine. Ponam enim super Dimon additamenta his qui fugerint de Moab leonem, & reliquiis terræ. Quia omnis prophetiæ hujus pene unus est sensus, ne eam per partes proponendo lacerarem, simul universam posui, & quid mihi secundum Anagogen videatur in singulis, brevi sermone percurram. *Nabo* interpretatur *sessio* vel *prophetia: Medaba, de saltu: Esebon, cogitationes: Eleale, ascensio: Jasa, factum* sive *mandatum: Segor, parva: Luith, genæ: Oronaim, foramen mœroris: Nemrim, pardi* sive *prævaricatores: Agallim, vituli* vel *arenarum tumuli: Elim, arietes* sive *fortes; Dimon, sufficiens mœror.* Quia igitur omne dogma contrarium veritati, quod absque inspiratione Dei de humano sensu in erroris tenebris nascitur, nocte vastatum est, & argumenta illius, quæ intelliguntur muri, Ecclesiastico sermone destructa sunt; ita ut æterno silentio conticuerint, intantum ut universa eorum factio, ad pœnitentiam & lacrymas verteretur, super Nabo, id est, prophetiam & sessionem, id est, magistros eorum, & super Medaba, ubi non sunt arbores fructuosæ, sed saltus infertilis, in quo habitant bestiæ, de quo in vicesimo octavo Psalmo scriptum est: *Et revelabit condensa saltus*: erit ululatus & planctus, & omnia de capitibus eorum eloquentiæ ornamenta tollentur; ita ut nudi maneant & deformes. Et si quid virilitatis habere videbantur in barba, rasum a viro Ecclesiastico, effeminatum & debile comprobetur. In triviis quoque eorum, id est, diverticulis errorum, dum pro voluntate sua fingit unusquisque quod voluerit, accingitur sacco pœnitentiæ, & super tecta ac domata, in quibus primum se sublimes esse credebant; & in plateis (quia non ingrediuntur per angustam viam, quæ ducit ad vitam, sed per latam, quæ ducit ad mortem) erit ululatus. Et nequaquam ascendent in superbiam, sed descendent in fletum. Tunc intelligent omnes cogitationes suas vanas,

A quod interpretatur Esebon, & cassum ascensum superbiæ, quod Eleale sonat, ut vox eorum audiatur usque ad mala opera quæ fecerunt, & mandatum quod putabant Dei, propria se confessione damnantes. Propterea vectes, id est, qui firmi fuerint in Moab, & errorem suum intellexerint, ululabunt, & spem habere profectus incipient, cum anima eorum ululaverit sibi. Unde Propheta compatientis affe-B ctu loquitur ad eos, quorum anima * ululabat sibi, & dicit: *Cor meum ad Moab clamabit*, ut eos ad pœnitentiam provocem. Vectes autem eorum & omnia firmamenta, quæ habere in hæresibus videbantur, ad Segor, hoc est, ad *parvulum* usque pervenient: & ostendentur non robusti esse, sed fragiles. Hæc autem Segor, hoc est, *parva* pœnitentia, si perseveraverit, perducet eos ad perfectam salutem: quod C vitula trium annorum significat, juxta illud quod in Genesi legimus, ubi præcipitur Abraam, ut offerat vitulum, arietem, & hircum trium annorum, perfectum scilicet sacrificium, ut hæres Domini esse mereatur. Quumque egerint pœnitentiam, per Luith, id est, genarum lacrymas ad altiora conscendent. Et hoc quasi mœroris foramine atque introitu, clamorem contritionis levabunt ad Dominum, ut D possint dicere: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum & humiliatum Deus non despiciet.* Et hoc fiet, quia aquæ Nemrim, id est, doctrina hæreticorum, quæ pardis & prævaricatoribus comparatur, deserta erit, & deducetur ad nihili. Pardi sunt, quorum in Jeremia varietates & maculæ non mutantur, & apostatæ, de quibus in Psalmis legimus: *Prævaricatores reputavi omnes peccatores terræ.* Omnis E quoque herba & germen, & quidquid in sermone eorum viride videbatur, exaruit. Et secundum magnitudinem peccatorum a Deo visitati sunt: ut quem per beneficia non senserant, per flagella cognoscerent. Denique ducentur ad vallem sive torrentem salicum, ut nullus in eis fructus remaneat. Hanc enim seminis harum arborum dicunt esse naturam, ut qui illud in poculo hauserit, liberis careat. Unde & sancti qui propter peccata in confusione hujus mundi esse ceperunt, in salicibus Babyloniorum fluminum suspendunt organa sua. Omnes terminos Moa-

* al. ululat
Genes. 15.
Ps. 50. 19.
Jerem. 1
Ps. 118. 119.
Semen [illegible]cum quid agat.
Ps. 136.

Moabitarum clamor circumit, vel provocantium ad pœnitudinem, vel pro errore plangentium: ut offerre possint per ululatum suum vitulos labiorum, & usque ad fontem Dominicorum arietum pervenire, sive fortium: quia Elim utrumque significat. Aquæ autem Dimon, quod interpretatur *sufficiens dolor*, sive *mœror*, quæ multos sua aspersione polluerant, arguentur deceptis populis non saluti fuisse, sed sanguini. Unde propheticus sermo promittit, ut super B influentes lacrymas, quod interpretatur Dibon, non unum mœrorem, sed plura mœroris additamenta congeminent: ut postquam plenam egerint pœnitentiam, & fugerint de Moab leonem, principem a [a] habeant Deum, quem LXX. dixerunt *ariel*, qui interpretatur *leo Dei*: quorum Editionem in hoc loco differere supersedi, quia & in plurimis ab Hebraica veritate discordat, & ex his quæ interpretati sumus, etiam illius sensus potest intelligi.

Cap. XVI. EMitte agnum dominatorem terræ, de petra deserti, ad montem filiæ Sion. Et erit sicut avis fugiens: & pulli de nido avolantes: sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon. Ini concilium: coge concilium: pone quasi noctem umbram tuam in meridie: absconde fugientes, & vagos ne prodas. Habitabunt apud te profugi mei, Moab esto latibulum eorum a facie vastatoris. Finitus est enim pulvis: consummatus est miser: defecit qui conculcabat terram. Et præparabitur in misericordia solium: & sedebit super illud in veritate in tabernaculo David: judicans & quærens judicium; & velociter reddens quod justum est.* Hoc quod de Hebræo interpretati sumus: *emitte agnum dominatorem terræ*, potest ita legi: *emitte agnum dominatori terræ*, quo scilicet non ipse agnus dominator sit terræ, ut juxta historiam interpretati sumus: sed dominatori terræ agnus sit immolandus. Iste igitur agnus, qui vel ipse est dominator terræ, vel immolatur dominatori terræ, de gente Moabitarum est, & de his qui fugerint de Moab, & leonem habere meruerint principem. Significat autem Ruth, de qua generatus est Christus, quam vocat petram deserti, quia Matth. 1. juxta præceptum Dei, Moabitæ & Ammonitæ, usque ad decimam generationem, & usque in æternum non ingrediuntur Ecclesiam Dei. Deut. 23. Neem. 13. Qui autem fugerit de deserto Moab, ut a prophetia revertamur ad Anagogen, & contemto mendacio, in monte steterit veritatis, erit quasi avis fugiens; & quasi pulli de nido avolantes, ne a Moabiticis serpentibus devorentur. Sic, inquit, erunt omnes filiæ, hoc est, animæ Moabiticæ, in transcensu *Arnon*, quod interpretatur *illuminatio eorum*: quando erroribus derelictis ad scientiam transcenderint veritatis. Dicitur itaque Prov. 13. ipsi Moab, vel ei qui evaserit de Moab: Nihil agas absque consilio: nec circumferaris omni vento doctrinæ, Ephes. 4. sed sequere eum qui magni consilii Angelus est: Et coge concilium, ut de vagis & errantibus Dei Ecclesiam facias. Umbraculum autem tuum & tabernaculum, in quo prius requiescere te putabas, quod erat noctis & tenebrarum, pone in meridie, hoc est, in clarissimo lumine, in quo abscondere debes de errore fugientes, & prius vagos ultra non prodere. O enim Moab, profugi mei qui me dereliquerant, qui de Ecclesia egressi erant, & dimittentes doctrinam Spiritus Sancti, suum sensum sequebantur; vel qui habitaverant apud te, quum eos ceperit vastator diabolus persequi, tu eis ad Domini timorem tota mente conversa præbeto latebras: & scito, quod post adventum Agni, qui de petra deserti ortus est dominator universæ terræ; & venit ad montem filiæ Sion, finita sit omnis potentia diaboli, quæ pulveri comparatur. Et consumtus est miser, qui multos fecit miseros: & defecit qui conculcabat omnem terram, eos videlicet qui terreni erant. Illo autem consumto, & redacto ad nihili, & penitus deficiente, præparabitur solium & regnum sempiternum. Primum in misericordia. (Omnes enim sub peccato sumus: Rom. 3. & indigemus [b] gratia Dei:) Et sedebit in tabernaculo David, quod corruerat & suscitatum est, qui post misericor-

a Vatic. *principem habere mereantur, quem LXX. dixerunt*, &c.

b Sic S. quoque Augustinus legit lib. 1. *de peccatorum meritis* cap. 27. & S. Gaudentius Brixiensis, juxta Lugdunensem editionem, *gratia Dei*: pro quo in Græco textu est τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, *gloria Dei*: quemadmodum & Vulgatus Interpres reddit. Atque ibi *gloria* nomine Christum intelligi, qui est *gloria Dei Patris*, sensumque eo recidere, ut dicat, Christo redemtore, quæ Dei est gratia κατ' ἐξοχὴν, nullus dubito; sic tamen sentio, recitari abs Hieronymo, atque aliis laudatis Patribus locum Apostoli e Latinæ editionis codicibus, quæ tum temporis obtinebat.

cordiam judicet, & quærat justitiam, & reddat unicuique secundum opera sua. Consideremus a principio vel Oneris, vel sermonis Moab, in quo dicitur: *Nocte vastata est Ar Moab*, & cætera usque ad hunc locum; & videbimus quomodo per gradus & ordinem pœnitentiæ de Moabitis Israelitæ fiant: & fugiant quasi aves, & avolent quasi pulli de nido, ut transcendant per Arnon, & habitent in monte filiæ Sion: & omni diaboli vel Antichristi potestate contrita, Christus regnet in his, & ponat solium suum, qui misericordia justitiaque salvati sunt. Non enim pater judicat quemquam, sed omnem judicium dedit filio.

Per gradus pœnitentiæ de Moabitis fiunt Israelitæ, peccatores.

Joan. 5.

V. 6. 7. & seqq. *Audivimus superbiam Moab: superbus est valde. Superbia ejus, & arrogantia ejus, & indignatio ejus, plus quam fortitudo ejus. Idcirco ululabit Moab ad Moab, universus ululabit: his qui lætantur super * murum cocti lateris, loquimini plagas * ejus: quoniam suburbana Esebon deserta sunt, vinea Sabama.* LXX. *Audivimus injuriam Moab: contumeliosus est valde: superbia ejus, & injuria ejus, & furor non sicut divinatio tua: non sic ululabit Moab: siquidem in Moab omnes ululabunt: habitatoribus autem Deseth meditaberis: & non confunderis: campi Esebon lugebunt vinea Sabama.* Quantis obscuritatibus locus iste juxta LXX. Intetpretes involutus sit, ex eo perspicuum est, quod legi vix potest. Dicamus ergo juxta Hebraicum. Moris est Scripturarum, ut postquam desperationem mentis humanæ, læto nuntio sublevaverint, rursum negligentes & nolentes agere pœnitentiam comminatione deterreant, ne bonitas Dei induret cor nostrum. Cujus rei unum tantum ponamus exemplum. In centesimo quadragesimo quarto Psalmo legimus: *Suavis Dominus universis, & miserationes ejus super omnia opera illius*. Et post paululum: *Sustentat Dominus omnes qui corruunt, & erigit omnes elisos. Oculi omnium in te sperant Domine, & tu das escam eorum in tempore * opportuno*. Quumque præmisisset, *custodit Dominus omnes diligentes se*; ne negligentem faceret auditorem intulit: *Et omnes peccatores disperdet*. Quia igitur consummato Antichristo & parente ejus diabolo, qui conculcabat universam terram, præparandum [a] esse vaticinatus

* al. murus
* al. suas

Mos Scripturarum.

v. 9. 14. & seqq.

* al. suo

Parens Antichristi diabolus.

A est solium in misericordia, & eum qui sessurus sit in tabernaculo David, ex persona sanctorum, qui de Moab salvati sunt, & experimento suo ejus didicere superbiam, Propheta loquitur, *Audivimus superbiam Moab*, sive *injuriam*, ut LXX. transtulerunt. Quis enim hæreticorum non superbus est? qui Ecclesiasticam despiciens simplicitatem, ita habet Ecclesiæ homines quasi bruta animalia, & intantum superbiæ inju-B riæque tumore erigitur, ut contra ipsum Creatorem armet os suum, detrahens Prophetis ejus, quasi auctoritate testimonii Evangelici, in quo Salvator ait: *Omnes qui venerunt ante me, fures fuerunt & latrones*: adeo ut Moysen quoque famulum Dei appellet homicidam, & Jesu filio Nave detrahat, quasi homini sanguinario, qui tantæ sanctitatis fuit, ut ad imperium sermonis ejus sol lunaque constiterint: & David, de cu-C jus semine ortus est Christus, homicidam & adulterum vocet, non respiciens ejus pœnitentiam & mansuetudinem, qua Dei clementia comparatur. Sed quamvis superbus sit & arrogans, & furibundus exultet: tamen plus audet quam ejus patitur fortitudo. Idcirco Moab ululabit ad Moab, id est, alter ad alterum: omnes videlicet hæreticorum & sæcularis sapientiæ diversitates contra se mugient, cum in tormentis fue-D rint. Quam ob rem his qui muros habent non quadris ædificatos lapidibus, de quibus Templum ædificatum est; & intantum politis, ut malleus & securis non sit audita in domo Dei, o vos Ecclesiæ magistri, vel qui estis de Moab errore salvati, annuntiate plagas suas, quibus hæreticorum jaculis vulnerati sunt. Omnes enim cogitationes eorum, quod significat Esebon, non ad urbis Dominicæ habitationem E pertinent, de qua scriptum est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei*; sed suburbana sunt, ut ad urbem Domini pertinere credantur: quæ suburbana, Dei sunt deserta præsidio, sive divino igne combusta, præcipue vinea *Sabama*, quæ interpretatur *attollens altitudinem*, eo quod in altum se erigat, & superbiæ suæ turrim usque ad cælum exstruere conetur. Quod autem in LXX. positum est, *habitatoribus Deseth*, in Hebraico non habetur; sed pro

Omnis hæreticus superbus

Manichæorum blasphemia.

Joan. 10. 8.

Mat. 1.

3. Reg. 6.

Malleus non est auditus in Templo Dei.

Psal. 45. 5.

[a] Erat antea incommodo implexoque sensu, *præparandum, ut est vaticinatum, esse solium* &c. Restituit Vatic.

חרש pro hoc legitur ARES, quod *testam*, sive *coctum laterem* significat.

V. 9. & 10. *Domini gentium exciderunt flagella ejus: usque ad Jazer pervenerunt. Erraverunt in deserto: propagines ejus relictæ sunt: transierunt mare. Super hoc plorabo in fletu Jazer vineam Sabama: inebriabo te lacryma mea, Esebon & Eleale: quoniam super vindemiam tuam & super messem tuam vox calcantium irruit. Et auferetur lætitia & exultatio de Carmelo: & in vineis non exultabit, neque jubilabit: vinum in torculari non calcabit qui calcare consueverat: vocem calcantium abstuli.* Suburbana Esebon, de quibus supra diximus, deserta sunt, & vinea Sabama, quæ interpretari potest, non solum *extollens altitudinem*, sed & *conversio aliqua*: quia videtur in regione Moabitica ad Domini servitutem aliqua ex parte velle converti. Hujus igitur vineæ Sabama, Domini gentium, Apostoli & Apostolici viri, flagella & propagines penitus absciderunt, ne ex aliis hæresibus aliæ nascerentur hæreses, & infinita errantium fieret multitudo. Et non solum exciderunt propagines Sabamæ, sed usque ad Jazer pervenerunt, quæ interpretatur *fortitudo eorum*: hoc est, ad fortissima quæque dogmata hæreticorum, & dialectica arte constructa, in quibus robur sui habere videbantur erroris; & intantum eorum mucro bacchatus est, ut novissime errarent in solitudine, & quem interficerent non haberent. Quumque illi exciderent flagella ejus, tamen vitio radicis pessimæ, propagines aliquæ remanserunt. Domini autem gentium transierunt mare, hoc est tentationes sæculi hujus, de quibus in Psalmo legimus: *Veni in profundum maris, & tempestas absorbuit me.* (Ps. 68. 3.) Et in alio loco: *Qui descendunt mare in navibus, facientes operationes in aquis multis: ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia ejus in profundo.* (Ps. 105. 23.) Isti ergo transierunt mare, ut opera Domini & mirabilia ejus in profundo tentationum conspicerent, dum liberantur ex eis. Itaque sermo propheticus plangit fortitudinem hæreticorum, id est, Jazer, & vineam Sabama, quæ se extollit contra scientiam Dei. *Et inebriabo te lacryma mea, Esebon*, cogitationes scilicet eorum, *& Eleale*, quibus ad excelsa conscendunt. Cur autem plangit Jazer vineam Sabama, & inebriat Esebon, & Eleale lacrymis suis? ut dum ipse plorat, & illos plorare doceat. *Quoniam*, inquit, *super vindemiam tuam, & super messem tuam vox calcantium irruit.* Vinea enim Moabitarum propter viciniam loci talis est, qualis & vinea Sodomorum, de qua dicitur: *De vinea enim Sodomorum, vinea eorum, & propago eorum de Gomorra.* (Deut. 32. 32.) Et in septuagesimo septimo Psalmo, legimus de Ægyptia vinea, quam Deus percussit grandine. Messes quoque Moabiticæ nascuntur in vallibus quæ appellantur Raphaim: falsaque vindemia ejus est vineæ, de qua supra dicitur: *Domini gentium exciderunt flagella ejus.* Isti enim conterunt uvas amarissimas, & suis calcant pedibus, ne draconis de eis exprimantur venena, & omnes interficiantur bibentes. Auferetur quoque lætitia & exultatio hæreticorum, qua ante gaudere consueverant: ut postquam egerint pœnitentiam, illud mereantur audire: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur.* (Matth. 5. 5.) Quodque addidit, *de Carmelo*, hoc significat: non quod hæretici vere Carmelum habeant, id est, spiritalis circumcisionis notitiam; sed quod falso habere se jactent. (Hæretici non habent spiritualis circumcisionis notitiam.) Quumque succisæ fuerint vineæ, & ablata lætitia, & exultatio de falsi nominis scientia: tunc nullus erit de pristinis calcatoribus, qui calcet uvas, quas ante calcaverat: & vox eorum æterno obmutescet silentio.

V. 11. 12. & seqq. *Super hoc venter meus ad Moab quasi cithara sonabit: & viscera mea ad murum cocti lateris. Et erit quum apparuerit quod laboravit Moab ab excelsis suis, ingredietur ad sancta sua ut obsecret, & non prævalebit. Hoc verbum quod loquutus est Dominus ad Moab ex tunc.* Destructo errore Moabitico: immo falsa lætitia in luctum lacrymasque mutata, venter meus, Prophetæ, qui instar citharæ musica arte compositus est, & qui de Dei timore concipiens, multos liberos procreavit, ita ut nulla sit chorda, quæ non reddat sonum suum, resonabit luctum agentis pœnitentiam Moab: & omnia viscera mea ad murum cocti lateris: pro quo interpretatus est Theodotio *ad murum dissipatum.* Omnia enim contrariorum præsidia, in quibus antea confidebant, destruentur & corruent. Hæc sunt autem viscera & interiora Prophetæ, de quibus & David dicebat in Psalmo: *Benedic anima mea Domino, & omnia interiora* (Ps. 102. 1.)

teriora mea nomen sanctum ejus. Quomodo enim cythara non emittit vocalem sonum atque compositum, si saltem una chorda rupta fuerit; sic spiritalis venter Prophetæ, si una in eo virtutum chorda defuerit, non poterit melos dulce resonare; nec ad latericium murum cunctis clamare visceribus. Philosophorum quoque sententia est, hærere sibi [a] virtutes; & Apostoli Jacobi, ut cui una defuerit, huic omnes deesse virtutes. Quum autem intellexerit Moab frustra se in his, quæ prius putabat excelsa, dogmatibus laborasse, ingredietur ad sancta sua, non quæ per se sancta sunt, sed quæ sancta errans arbitrabatur, & auxilium invenire non poterit. Vel certe deserto errore mendacii, ad sancta Ecclesiæ intrare conabitur, ut sua ea faciat, & oret, & obsecret, sed non prævalebit. Neque enim statim ut voluerimus, perfectam possumus capere virtutem. Quodque infert: *Hoc verbum quod loquutus est Dominus ad Moab ex tunc*, procemio in quo dixerat, *verbum contra Moab*, sive *onus*, sciamus epilogum redditum, ut quod ibi ceperat, hic compleverit. Ex tunc autem, intelligendum ex quo cepit ad eum loqui, ut omne quod dixit, unum verbum Dei sit, id est, una sententia. Porro juxta LXX. qui interpretati sunt: *Interiora Prophetæ quasi murum renovata a Deo, & erubescere eum*, id est, *Moab*, & intrare ad aras, & ad ea quæ manu facta sint, ita differere possumus, ut dicamus, semper Prophetæ renovari viscera, & a Deo fieri fortiora, ut adversarii confundantur, & ea quæ humana manu * fabricati sunt, cassa intelligant, & nihil ad salutem proficientia.

a Virtutes omnes debent sibi hærere. *Jac. 2.*

Non possumus, ut volumus, perfectam capere virtutem.

* al. *fabricata*.

V. 14. *Et nunc loquutus est Dominus, dicens: In tribus annis quasi annis mercenarii auferetur gloria Moab super omni populo multo, & relinquetur parvus, & modicus, nequaquam multus*. Tres anni, in quibus auferetur gloria Moab super omni populo ejus multo, vel *divitiis multis*, ut LXX. transtulerunt, mystice intelligendi sunt. Sicut enim misericordia Domini in ponderibus est atque mensura: sic & cruciatus ac supplicia habent mensuram suam, ut postquam tres anni transierint, in quibus relinquetur parvus, & modicus, & nequaquam multus, tunc [b] inglorius esse desistat. Et hoc notandum, quod juxta Ezechielis prophetiam, quando dies pro annis numerantur Israeli, hoc est, decem tribubus, quæ majora peccaverant, supputentur in pœnis anni trecenti nonaginta, ut in Hebraico continetur, non centum nonaginta, ut Vulgata Editio habet: & Judæ, in quo erat Templum Dei, anni quadraginta. Qui enim parvus est, meretur misericordiam: potentes autem potenter tormenta patientur. Et servus qui scit voluntatem Domini sui, & non facit eam, vapulabit multum. Moab igitur quia externus erat, nec de populo Dei, sed relicto errore conversus, non annis pluribus, sed tantum tribus parvus & modicus, & inglorius relinquetur. Isti sunt anni, de quibus & alibi legimus: *Recordamini dierum sæculi*. Et iterum: *Cogitavi dies antiquos, & annos æternos in mente habui*. Si enim umbræ & exemplaribus serviebat juxta carnem Israel, & omnis eorum solennitas futurorum erat typus, quare non & anni præsentis temporis futura tempora præfigurent? de quibus & in alio loco legimus: *Quid facietis in diebus conventus, & in diebus festivitatis Domini?* Quodque jungitur, *Quasi anni mercenarii*, hoc ostendit, quod falsa doctrina pro lucro cuncta faciat atque compendio. Omnis enim mercenarius, & qui non est pastor, cujus non sunt oves, quum viderit lupum venientem fugit, quia mercenarius est, & oves ad eum non pertinent. Quam ob rem puto advenam & mercenarium [c] de sanctis non comedere, nec servos, sanctorum esse participes. Non enim ob dilectionem Domini, sed ob mercedem cuncta faciunt, qui comedunt domos viduarum, & proprios adducunt greges, ut lanis eorum vestiantur, & lac mulgeant. Quod de doctrina diximus mercenaria, referamus ad cætera. Si præbeo eleemosynam, ut glorificer ab hominibus, recepi mercedem meam, & mercenarius appellandus sum. Si castum esse me simulo, & aliud est in conscientia mea, habeo non gloriam mercenarii, sed supplicia peccatoris. Et in comparatione duorum malorum, levius

b Ezech. 4. — Sap. 6. — Luc. 12. — Isa. 46. — Psal. 76. 6. — Anni præsentis temporis futura tempora significant. — Osee 9. 5. — Joan. 10. — c — Matth. 23. — Mercenarius quis dicendus.

a Deerat *sibi*, quod Vatic. supplet.
b Perperam lectum est antea duobus verbis *in gloria*; quod & plane contrarium Hieronymi menti sensum reddebat. Nos *inglorius* uno verbo, rectoque sensu, Vaticani mss. ope restituimus, quemadmodum & paulo inferius dicitur.
c Vatic. *Mercenarium sacerdotis de sanctis non comedere; sed servos* &c.

Levius malum est aperte peccare, quam fingere sanctitatem.

levius malum est aperte peccare, quam simulare & fingere sanctitatem. Verum & in hoc profectus est Moab, ut qui prius multos erroris sui habebat comites, postea redigatur ad paucos, vel qui prius multus erat in divitiis peccatorum, post pœnitentiam parvus & pauper sit in malitia.

Explicit liber sextus.

INCIPIT LIBER SEPTIMUS.

SEptimus Liber idem juxta Anagogen secundus est, immo extremus. In hoc enim decem Visionum Tropologica explanatio terminatur: * quem cum tuis, Eustochium, precibus, & Christo auxiliante complevero, veniam ad octavum, & utramque explanationem juxta priores, usque ad quartum, Libros, pariter explicabo.

* al. quam

Cap. XVII.

ONUS *Damasci*. Symmachus, & Theodotio, *Assumtio Damasci*: LXX. *Verbum contra Damascum*, addentes de suo, quod in Moab fecere principio. Damasci primum nomen in Genesi legimus, qui ante Isaac fuit vernaculus Abraam, & putabatur hæres, nisi esset Saræ filius ex promissione generatus. Interpretatur autem aut *sanguinis osculum*, aut *sanguinem bibens*, aut *sanguis cilicii*, quæ omnia populo conveniunt Ethnicorum, qui ante fidem Christi, amicus erat sanguinis & crudelitatis, & digna opera planctu agebat, & sacco. In Dierum libro narrat historia, quod impleto anno ascenderit contra Joas regem Judæ exercitus Syriæ, & venerit in Jerusalem, & omnes principes populi interfecerit, cunctamque prædam miserit regi Damasci, qui cum paucis viris venerat: & Deus tradiderat in manu eorum multitudinem magnam nimis, eo quod reliquissent Dominum Deum patrum suorum: quod juxta anagogen, & futurorum typum considerandum est, utrum ad tempus Dominici adventus referre valeamus. Post finem enim anni acceptabilis, in quo a Salvatore est Evangelium prædicatum, ascendit de Damasco gentium exercitus in paucis viris contra Judam, & Jerusalem, qui reliquerant Dominum: & omnes eorum Legis, ac Prophetarum abstulere divitias, & miserunt regi Damasci, viris scilicet Ecclesiasticis & doctrinæ Evangelicæ, qui ad comparationem totius mundi, adhuc tunc infidelis, & in toto orbe dispersorum Judæorum, pauci erant; & tamen Dominus tradidit Jerusalem in manibus eorum, eo quod dereliquissent Dei Filium, qui per Prophetas ante prædictus est. * Ergo ob hanc caussam reor, & Saulum, qui postea Pauli ex virtute nomen accepit, quia æmulator erat Legis, isse Damascum, & contra credentes ex gentibus pugnare voluisse, ibique superatum, eos sequutum qui in Damasco versabantur, ut inde rursum Jerusalem Judæos expugnaturus ascenderet. Nec alicui videatur esse contrarium, si in Paralipomenon libro læta de Damasco, & nunc in Isaia tristia prædicentur: quia & de ipso Israel, qui certe portio Dei est, nunc adversa, nunc prospera nuntiantur. Et quomodo ad Israel juxta carnem, & ad gentes dicitur: Vos gentes juxta carnem, qui dicimini præputium, ab ea quæ appellatur in carne Circumcisio: sic econtrario est Israel juxta spiritum, & sunt gentes juxta spiritum, & inter cæteras gentes est Damascus juxta spiritum, ne tantum Judaicis fabulis acquiescamus.

Genes. 15.

2. Par. 24.

Act. 9.

* f. Ego

Paulus unde nomen accepit.

Ecce Damascus desinet esse civitas, & erit sicut acervus lapidum in ruina. Derelictæ civitates Aroer gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat, & cessabit adjutorium ab Ephraim, & regnum de Damasco, & reliquiæ Syriæ, sicut gloria filiorum Israel erunt, dicit Dominus exercituum. Sicut in titulo demonstratum est, per Damascum vocatio gentium significatur, quæ amabant vel bibebant sanguinem, quæ postquam in Christum crediderint, pristinæ conver-

℣. 1. 2. & seqq.

ſationis civitates eſſe deſiſtent, & erunt ſicut acervus lapidum in ruina. Quomodo enim acervi lapidum, qui in agris diſperſi ſunt, in unum tumulum comportantur: ſic de univerſis nationibus acervus credentium congregatus eſt in ruina populi Judæorum, illis cadentibus, & nobis ſurgentibus. Dere-

ערוער liĉtæ quoque civitates AROER, id eſt,

a [a] *myrice*, Eccleſiaſticis gregibus erunt, ut quas Judæi deſeruerunt, nos incolamus: ſive deſtructa idololatria exſtruetur Evangelium. Hoc & noſtris temporibus videmus eſſe completum: Se-

b rapium [b] Alexandriæ, & Marnæ templum Gazæ in eccleſias Domini ſurrexerunt, & civitates Aroer Evangelicis gregibus præparatæ ſunt. Aroer, id eſt, myrice, naſcuntur in deſertis locis, juxta illud quod ſcriptum eſt in maledictione ejus hominis qui confidit in homine, & a Domino recedit cor

Jerem. 17. 6. ejus: *Erit*, inquit, *quaſi myrice in deſerto, & non videbit bonum quum venerit; ſed habitabit in ſiccitate, in deſerto, in terra ſalſuginis & inhabitabili*. Alii vero dicunt ex hac arbore maleficis artibus μίσρα, id eſt, *odia* concitari. Ergo qui prius erant in deſerto gentilium, & in odio nominis Chriſtiani, Chriſti gregibus ſervient, qui requieſcent in eis, & non erit qui exterreat, quia Dominus habitabit inter eos, & præſente Paſtore, lupum timere non poterunt.

Odia magicis artibus concitantur ex myrice.

Tunc ceſſabit adjutorium Dei ab Ephraim, qui in hoc loco intelli-

Oſee 5. & 8. guntur Scribæ, & Phariſæi, juxta Oſee prophetiam, qui contrarios populo Dei, Ephraim nominat. Et regnum ceſſabit a Damaſco, ut nequaquam peccatum, & peccati princeps diabolus regnet in Damaſco, quæ prius ſanguinem diligebat; ſed reliquiæ [c] Syriæ, id eſt, qui ex gentibus crediderunt, ſint ſicut prius fuerant filii Iſrael, ablato ab illis regno Dei, & tradito gentibus, quæ faciunt fructum ejus, ſicut Dominus Deus exercituum loquutus eſt per omnes Prophetas ſuos.

V. 4. 5. & 6. *Et erit in die illa, attenuabitur gloria Jacob, [d] & pingues carnes ejus tabeſcent. Et erit ſicut congregans in meſſe quod reſtiterit, & brachium ejus ſpicas leget, & erit ſicut quærens ſpicas in valle Raphaim. Et relinquetur in eo ſicut racemus, & ſicut excuſſio olivæ duarum aut trium olivarum in ſummitate rami, ſive quattuor aut quinque in cacuminibus ejus fructus ejus, dicit Dominus Deus Iſrael.* Poſtquam reliquiæ Syriæ fuerint, ſicut quondam fuerat gloria filiorum Iſrael, & delicto eorum ſalus gentibus data, tunc attenuabitur omnis gloria Judæorum, qua glorioſi erant in univerſo orbe, & pingues carnes eorum tabeſcent, non habentium Prophetas, non ſigna atque virtutes, non præſens auxilium Dei, non ſacerdotii dignitatem: ſed omne corpus gentis eorum emarceſcet, & redigetur ad nihili. Quumque dicatur de vocatione gentium: *Meſſis multa, operarii autem pauci*, illi pauperes meſ- Matth. 9.
ſis reliquias, quæ per Apoſtolos ſalvatæ ſunt, & rariſſimas ſpicas legent, non de montibus, & erectis locis, ſed in valle Raphaim, id eſt, in literæ vilitate. Et conſidera quod *Raphaim*, qui *gigantes* interpretantur, ſicut ſupra Ephraim, Phariſæos Scribaſque ſignificent. Denique LXX. pro valle Raphaim, *vallem duram* interpretati ſunt, ut duritiam cordis Judaici exprimerent. De quorum humilitate eliguntur quaſi in ſtipula ſpicæ, & quaſi in vindemia racemi, qui ſalvati fuerint: & ſicut excuſſio * olivæ duarum, aut * al. [illegible]
trium olivarum, ſive quattuor aut quinque. Quando enim [illegible] percuſſio populi Judæorum, [illegible] illa populi Iſrael, quæ ſub Moyſe [illegible] millia Num. 2.
habuit armatorum, & ſub David, nu- 2. Reg. 24.
merante Joab, innume[illegible] populum, vix paucos fructus offerre [illegible] Domino Salvatori: duas [illegible] Pa[illegible]um & Act. 13.
Barnabam, & tres [illegible] m & Jacobum, & Joannem, [illegible]on-
te transfiguratum Dominum [illegible] exe- Matth. [illegible]
runt, & ad archi[illegible] [illegible]am ire cum Domino meruerunt. Quattuor autem, & quinque olivæ [illegible] novem faciunt Apoſtolos, in quibus Judæ pro- Act. 1.
ditoris locum Matthias obtinuit, qui
utique pro diverſitate gratiarum, quæ Marc. 3.
nobis ignota eſt, in quattuor & quinque olivas ſeparati ſunt, ut Evangeliorum numerum, & Legis in ſe volumina demonſtrarent, quaſi prædicatores utriuſque Inſtrumenti.

[a] Duo noſtri mſſ. *myricon*, alii penes Martian. Græce μυρίκον.

[b] De Serapio, quod celeberrimum erat Alexandriæ templum, vide Theophili Synodicam Epiſt. inter Hieronymianas 92. num. 3. & quæ in eum locum adnotamus. De Marna Gazæ idolo diximus ad vitam S. Hilarionis num. 14. not. *b*.

[c] Vatic. *reliquiæ eorum, qui* &c.

[d] Idem *& pingue carnis ejus tabeſcet*, quem deinceps & inferius conſtanter retinet.

V. 7. & 8. *In die illa inclinabitur homo ad factorem suum: & oculi ad Sanctum Israel respicient. Et non inclinabitur ad altaria, quæ fecerunt manus ejus, & quæ operati sunt digiti ejus: non respicient lucos & delubra.* In illo tempore quando de populo Israel, cui prius dicebatur, *Olivam fructiferam vocavit te Dominus Deus tuus*:
Jerem. 11. 16.
& de quo in Psalmis legimus: *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ*, pro siccitate gratiæ spiritualis vix duas olivas, & tres, aut quatuor, aut quinque Dominus esuriens repererit, subintrabit gentium plenitudo, & nequaquam ad idola manufacta, sed ad Deum suum inclinabitur, & respiciens Sanctum Israel, & aras lucosque ac delubra contemnent, scientes illud scriptum: *Omnis plantatio quam non plantavit cælestis pater, eradicabitur.*
Ps. 127. 3.
Mat. 15. 13.

V. 9. & 10. *In die illa erunt civitates fortitudinis ejus derelictæ sicut aratra & segetes, quæ derelictæ sunt a facie filiorum Israel. Et erit deserta, quia oblita es Dei Salvatoris tui, & fortis adjutoris tui non es recordata.* LXX. *In die illa erunt civitates tuæ derelictæ sicut dereliquerunt Amorræi, & Evæi a facie filiorum Israel. Et erunt desertæ, quia dereliquisti Deum Salvatorem tuum, & Domini auxiliatoris tui non es recordata.* Quomodo sub Moyse, & Jesu filio Nave, Amorræi, & Evæi, sive cæteræ gentes quæ habitabant in terra repromissionis, dereliquerunt vomeres, & segetes, & acervos in agris, atque fugerunt, ne ab hostibus occuparentur: sic terra Judæa, & omnes urbes illius robustissimæ, Romanis Judæam vastantibus, & obsidentibus Jerusalem, a suis habitatoribus derelictæ sunt. Et fit apostropha ad ipsam terram Judææ, id est, ad eos qui habitabant in illa. Hæc autem universa perpessa es, quia oblita es Dei Salvatoris tui, qui interpretatur *Jesus*, quem tibi venturum Lex & Prophetæ jugiter nuntiabant: & fortis adjutoris tui, qui tuus semper opitulator fuit, non es recordata. Caussa ergo desertarum urbium Judææ, oblivio Salvatoris est, qui in principio hujus Prophetæ dixerat: *Israel me non cognovit, & populus * meus non intellexit.*
* a'. me

V. 11. *Propterea plantabis plantationem fidelem, & germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, & mane semen tuum florebit: ablata est messis in die hæreditatis, & dolebit graviter.* LXX. *Ideo plantabis plantationem infidelem, & semen infidele, & in die qua plantaveris, errabis. Si autem mane seminaveris, florebit in messem in die hæreditatis: quando sicut pater hominis dat hæreditatem filiis suis.* Pro eo quod nos juxta Aquilam & Symmachum & LXX. interpretati sumus, *in die hæreditatis*, quod Hebraice dicitur BIOM NEHELA, legi potest in Hebraico, *in die pessima*. ביום נחלה Et pro eo quod Aquila & Theodotio interpretati sunt, *& dolebit homo*; nos docti ab Hebræis, pro homine qui lingua eorum dicitur ENOS, interpretati sumus ANUS, id est, *graviter*: אנוש De cujus verbi ambiguitate, si vitæ hujus spatium fuerit, in Jeremia plenius differemus, [a] ubi juxta LXX. dicitur: *Et homo est, & quis cognoscet eum?* Dicam ergo quod proposui. Quia oblita es, terra Judæa, Dei Salvatoris tui, & ejus qui tibi semper præbuit fortitudinem, non es recordata; propterea plantabis quidem plantationem *fidelem*, sive ut Aquila & Theodotio interpretati sunt, *pulcram*; aut ut Symmachus, *bonam*, unum Deum prædicans: sed germen alienum seminabis, non recipiens Patrem, quia non recipis Filium. Qui enim credit in Patrem, credit & in Filium. Et quia germen alienum blasphemiæ contra Jesum seminasti in synagogis Satanæ, ideo non vindemiabis uvam, sed labruscam. Quumque visum fuerit florere germen tuum, & aliquam habere pietatis umbram, dum homines ab idolis retrahis: tamen quando ad fructus veneris colligendos in die hæreditatis dolebis graviter, cernens gentium populum tibi esse prælatum. Unde & Apostolus loquitur: *Tristitia mihi est magna, & indesinens dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei juxta carnem, qui sunt Israelitæ, quorum est adoptio filiorum, & legislatio, & gloria, & testamentum, & repromissiones: quorum patres*, & cætera. Rom. 9. 2. & seqq. Quod non solum Paulus, sed & omnis sanctus loquitur, volens cum ramis oleastri etiam radicem salvam esse. Hæreditas autem illa est, quam a Domino consequimur, de

[a] Sic vero postmodum edisseruit in Jerem. cap. 17. v. 9. *Verbum Hebraicum ENOS quatuor literis scribitur, ALEPH, & NUN, & VAU, & SIN. Si igitur legatur ENOS, homo dicitur. Si autem ANUS, insanabile sive desperabile; eo quod nullus cor hominum valeat invenire.*

de qua Apostolus ait: *Divisiones autem* A *gratiarum sunt*, * *idem autem spiritus*, *& divisiones ministeriorum, idem autem Dominus: & divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus*. Miretur quispiam, cur pro plantationibus pulchris & bonis, quod Aquila & Theodotio ac Symmachus interpretati sunt, nos *fidelem plantationem* dixerimus. Verbum Hebraicum NEEMANIM, si per ALEPH literam scribatur, πιςοὶ, id est, *fideles* sonat: si vero B per AIN, & dicatur NEAMENIM, *pulchram* significat. Unde & Noemi, quæ hac litera scripta est, loquitur in Ruth: *Nolite me vocare* NOEMI, id est, *pulchram* sed vocate me *amaram*.

* al. unus

נאמנים נאמנים
א
נעמנים

Ruth. 1. 20.
נעמי

V. 12. 13. & seqq. *Væ multitudo populorum multorum, ut multitudo maris sonantis, & tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum sonabunt. Populi sicut multitudo aquarum inundantium sonabunt: & increpabit eum, & fugiet procul, & rapietur* C *sicut pulvis montium a facie venti, & sicut turbo coram tempestate. In tempore vesperæ, & ecce turbatio: in matutino, & non subsistet. Hæc est pars eorum, qui vastaverunt nos, & sors diripientium nos.* Supra legimus sub nomine Damasci, vocationem gentium, & abjectionem Judæorum, & per Apostolos atque in Apostolis, paucorum de Judæis credentium electionem. Et quoniam ad comparationem totius mundi & univer- D sarum gentium, parva pars populi credidit Christiani, de quibus supra dictum est: *Et reliquiæ Syriæ sicut gloria filiorum Israel erunt* (*Multi* enim *vocati*, *pauci vero electi*). Et: *Non est omnium fides:* nunc consequenter infertur non planctus, sed *væ* his gentibus quæ credere noluerant, & persequutæ sunt populum Christianum. Comparanturque undarum molibus & frementi mari, & quantum in se est, cuncta opprimere & oc- E cupare cupienti. Sonabunt enim populi in spectaculis theatralis luxuriæ, & amphiteatri crudelitate, & circi furoribus, sicut sonitus aquarum inundantium, quando consona impietatis voce blasphemant, & dicunt, Christianos ad leones [a] & bestias projici, & cætera hujuscemodi. Sed illis instar maris furentibus, increpabit Dominus auctorem seditionis eorum, & fugabit eum a suo populo. Et sicut pulvis motus in montibus, quanto excelsior est, tanto fortius

Matt. 22. 14.
2. Thess. 3. 3.

rapitur, & sicut turbo, qui de terra consurgit, subita tempestate fertur in sublime: ita & ille raptus, a Dei populo separabitur ac fugiet, ne in abyssos relegetur. Quumque dies consummationis advenerit, quod interpretatur vespera, tunc erit turbatio, sua peccata noscentis. Et in tempore matutino, die videlicet resurrectionis, non subsistet, quod LXX. transtulerunt, *non erit*. Si autem non erit, quid respondebunt, qui diabolo dant pœnitentiam, & illi quantum in se est, Archangelicum fastigium pollicentur? Hæc est pars eorum, qui vastaverunt nos, & sors diripientium nos. Hæc vel populus loquitur Christianus, vel Propheta ex persona credentis populi, quod interitum sempiternum persecutores eorum habituri sint, qui exiliis, carceribus, bonorum proscriptionibus oppresserunt sanctos Dei, & æterna supplicia possessuri sunt.

Contra Origenistas

VÆ terræ cymbalo alarum, quæ est trans flumina Æthiopiæ, qui mittit in mari legatos, & in vasis papyri super aquas: ite Angeli veloces ad gentem convulsam, & dilaceratam: ad populum horribilem, post quem non est alius: ad gentem exspectantem, exspectantem & conculcatam, cujus diripuerunt flumina terram ejus. Omnes habitatores orbis, qui moramini in terra, quum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis, & clangorem tubæ audietis. LXX. *Væ terræ navium alarum trans flumina Æthiopiæ, qui mittis in mari obsides, & epistolas biblinas super aquam. Ibunt enim nuntii leves ad gentem excelsam, & peregrinum populum & pessimum, qui est trans eum: gens absque spe, & conculcata, nunc flumina terræ omnis sicut regio quæ * habitatur: habitabitur regio eorum, quomodo si signum de monte elevetur, & tubæ vox audiatur.* Utramque Editionem posui in prophetia obscurissima, ne quid volentibus intelligere quod scriptum est, deesse videatur. Simulque vehementer admiror eos, qui fidem nostram, & spem Christianam arbitrantur simplicitate contentam, quia scriptum est: *Mandatum Dei lucidum illuminans oculos*; nec plus debere nos quærere, quam ut fiant, quæ præcepta sunt: quum idcirco & omnis Scriptura, & Prophetæ specialiteer futurorum mysteriis involuti sint, ut provocent

Cap. XVIII

* al. habitabitur

Ps. 18. 9.

Omnis Scriptura futurorum mysteriis involuta.

(1) Victor. *sicut sonitus* ex Hebr. כשאון & Græce ἤχος.
[a] Verba *& bestias projici* in Vatic. rectius, ut videtur, non sunt. Solennis hæc erat gentilium vox in Amphiteatro ac Circo, *Christiani ad Leones*. Vide Tertullianum.

cent nos ad intelligentiam, & ad illud quod in Evangelio dicitur: *Petite, & accipietis: quærite, & invenietis: pulsate & aperietur vobis*. Quia ergo juxta historiam, & id quod in Hebræo continetur, in quinto libro exposui, nunc quid mihi juxta anagogen videatur, edisseram. Prudens forsitan lector inquirat, quid sibi velit in Visione, vel Onere Damasci, alarum cymbalum, & cætera quæ sequuntur. Postquam de vocatione gentium dictum est, de objectione Judæorum, & electione eorum, qui per Apostolos crediderunt, & postea de gentium multitudine, & persequutoribus, qui maris fluctibus comparati sunt: sequebatur, ut de hæresibus quoque, (1) quæ Ecclesiam vexaverunt, & hucusque populantur, sermo propheticus nuntiaret, qui, dormiente patrefamilias, in agro Ecclesiæ superseminaverunt zizania. Et dicuntur cymbalum, caritatem Dei non habentes, juxta illud Apostoli: *Si linguis hominum loquar & Angelorum: caritatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans aut cymbalum tinniens*. Et non solum cymbalum rauco concrepans sonitu, sed propter levitatem sermonis hæretici in diversa currentis, alarum cymbalum dicuntur, sive juxta Septuaginta, *alæ navium*, qui magna mercimonia promittentes, navigant in sæculi istius fluctibus. Alas autem navium, vela quibus suspenduntur, & trahuntur, intellige. Et pulchre alas dixit navium, omnis enim hæreticus pollicetur excelsa, & quum alas habere se jactet, tamen hæret in salsis fluctibus, & procul non recedit a terra, in medioque cursu patitur repente naufragium. Unde Aquila pro cymbalo, *umbram alarum* interpretatus est, non enim habent alas, sed alarum similitudinem. Quodque infert, *Quæ est trans flumina Æthiopiæ*, hoc significat, quod impietate sua omnes vincant hæretici. Verbi gratia: Dicit Epicurus non esse providentiam, & voluptatem maximum bonum. Comparatione hujus sceleratior Marcion, & omnes hæretici, qui vetus lacerant Testamentum. Quum enim recipiant providentiam, accusant Creatorem, & asserunt eum in plerisque operibus errasse, & non ita fecisse, ut facere debuerat. Ad quam enim utilitatem hominum, serpentes, scorpios, crocodilos, & pulices, cimicesque & culices pertinere? Isti ergo

(1) De hæresibus & persequutionibus Ecclesiæ sermo propheticus nuntiavit.

Matth. 13.
1. Cor. 13. 1.

Omnis hæreticus pollicetur excelsa.

Marcionis blasphemiæ

A trans flumina Æthiopiæ sunt, & mittunt in mari hujus sæculi legatos, id est, discipulos suos, qui eorum portantes volumina, recte vasa papyri, id est, chartacia super aquas portare dicuntur, quæ delentur velociter. Sicut enim libri juxta aquas, & humores cito obscurantur, delentur & pereunt: ita sermo eorum atque doctrina, quum in principio aliquam visa fuerit fortitudinem possidere, pertransit & labitur. Itaque per B ironiam dicitur ad eos: O Angeli hæreticorum ite veloces. Quos beatus Apostolus Paulus falsos Apostolos, operarios fraudulentos, qui in Apostolos Christi transfigurentur, appellat. Et ite ad gentem avulsam, & laceratam: avulsam a Deo, & hæreticorum morsibus laniatam. Ad populum horribilem; nihil enim horribilius blasphemia, quæ ponit in excelsum os suum. Post quem non est alter populus: omne quippe peccatum C comparatum blasphemiæ, levius est. Gentem exspectantem, exspectantem, & conculcatam. Nam omnes hæretici sibi cælestia repromittunt, & pollicentur ingentia, & tamen a dæmonibus conculcantur. Cujus terram diripuerunt flumina, quæ non de cælo habent aquas, sed de terra. Quis enim angulus est, quæ extrema solitudo terrarum, ad quam non turbidus hæreticorum sermo perveniat? Itaque omnes qui habitant, & D morantur in orbe terrarum, ad hæreticorum signum, quod quasi in montibus elevatum est, erigunt oculos suos, & clangorem tubæ, id est, doctrinæ eorum, audiunt. Hæc juxta Hebraicum. Cæterum secundum LXX. planguntur alæ hæreticorum, quæ instar navium per mare hujus sæculi volitant, & impietatem superant Æthnicorum, quos nunc Æthiopes Scriptura cognominat: & dicitur ad doctrinam eorum, atque E sermonem: Qui mittis in mari hujus sæculi libros, obsides perversitatis tuæ, & epistolas ad decipiendos eos, qui lecturi sunt. Pergunt nuntii leves ad gentem excelsam, & peregrinum populum, & pessimum. Nullus enim Ecclesiasticorum tantum habet studii in bono, quantum hæretici in malo, & in eo se lucrum putant consequi, si alios decipiant, & ipsi perditi cæteros perdant. Gens autem vocatur excelsa propter superbiam: & peregrina & pessima, quia aliena a Deo est. Vere gens sine spe, & concul-

2. Cor. 11.

Omne peccatum comparatum blasphemiæ levius est.

f

Hæreticorum studium in malo.

(1) De suo addit Victor. *eorum*, ut sensus (ait) congruat cum sequenti, *qui dormiente &c. superseminaverunt*.

culcata, cujus flumina in tota terra imitantur habitationem Ecclesiæ, ut inveniant sibi hospitium & regionem, in qua elevent signum doctrinæ suæ, [a] in qua Scripturarum clangant tuba.

V. 4. 5. & seqq. *Quia hæc dicit Dominus ad me, quiescam, & considerabo in loco meo: sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis. Ante messem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & præcidentur ramusculi ejus falcibus: & quæ derelicta fuerint, abscindentur, excutientur. Et relinquentur simul avibus montium, & bestiis terræ, & æstate perpetua erunt super eum volucres, & omnes bestiæ terræ super illum hyemabunt. In tempore illo deferetur munus Domino exercituum a populo divulso, & dilacerato, a populo horribili, post quem non fuit alius, a gente exspectante, exspectante & conculcata, cujus diripuerunt flumina terram ejus, ad locum nominis Domini exercituum montem Sion.* Quiescit, & contemplatur Deus in loco suo, sive juxta Aquilam, *in firmamento*, id est, in Ecclesia, de qua Paulus Apostolus loquitur: (1. Tim. 3. 15.) *Columna & firmamentum veritatis*. Contemplatur autem ea quæ fiunt in Ecclesia, & sicuti meridiana lux clara est, ita universa perlustrat: juxta illud quod in decimo octavo Psalmo secundum Anagogen de sole justitiæ dicitur: (Ps. 18. 7.) *Nec est qui se abscondat a calore ejus*. Et quomodo nubes roris in die messis, & in ferventi æstate gratissima est, sic Dominus habitatores Ecclesiæ suæ refrigerat, quo præsente cuncta florescunt. Et antequam tempus consummationis adveniat, quia nunc ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus, multi perfecti reperientur, de quibus Apostolus loquitur: (1. Cor. 13. Philip. 3. 15.) *Quotquot perfecti hoc sentiamus*. Ramusculi autem, qui inutiles sunt, falcibus præcidentur, dicente in Evangelio Salvatore: (Joan. 15. 2.) *Ego sum vitis vera, & Pater meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, & omnem qui fert fructum, purgabit eum, ut fructum plus afferat.* Et quæ præcisa fuerint, relinquentur avibus montium, & bestiis terræ. Avibus, quæ juxta viam seminata populantur, & bestiis, quibus traditur anima non confitens Deum, ita ut qui a Domino præcisus fuerit & abjectus, & de corpore illius, quod est Ecclesia separatus, tam in æstate quam in hyeme, hoc est, in prosperis & adversis, volucrum, & bestiarum mansio sit. Sicut autem hi qui inutiles sunt, & infructuosi in Ecclesia, amputantur & projiciuntur, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: sic econtrario fieri potest, ut qui hæretico fuerant errore decepti, & avulsi a Domino atque lacerati, & horribiles ob blasphemiam, frustraque mendacia præstolantes, & conculcati a dæmonibus, & a fluviis in partes varias dissipati, quum recordati fuerint Dei sui, & magistros pessimos dereliquerint, offerant munus Domino exercituum, non alibi nisi in monte Sion, & in specula, quod interpretatur Ecclesia. Brevius dicimus, quia in libro explanationis historicæ multa jam diximus.

Cap. XIX.

ONus Ægypti. Symmachus & Theodotio: *Assumptio Ægypti*. LXX. *Visio Ægypti*. Ubi in Hebræo scriptum est MASSA MESRAIM, quod nos interpretati sumus, *Onus vel pondus Ægypti*: (משא מצרים) pro quo Aquila transtulit [b] ἆρμα Αἰγύπτε, possumus dicere ab eo, quod tollat Propheta, & portet jugum Domini, eum exstitisse condignum, qui prophetiam Ægypti cerneret, sive portaret. Unde miror LXX. & in Babylone pro *Pondere* interpretatos *Visionem*; & in Philisthiim, & Moab, & Damasco, *Verbum*; & nunc in Ægypto *Versionem*; quum in Hebræo in omnibus his non *Verbum* & *Visio*, sed MASSA (משא), id est, *Onus*, *pondus*que ponatur. Quod autem Symmachus & Theodotio λῆμμα, id est, *assumtionem* semper interpretati sunt, hoc scire debemus, accepisse Prophetam a Domino gratiam spiritualem, ut Ægypti sacramenta cognosceret, sive oculis mentis aspiceret, ut LXX. transtulerunt. Non est autem Ægyptus ista quam Judæi putant, sicut arbitratus est Josephus, qui in libris Antiquitatum refert: Oniam sacerdotem Isaiæ implesse vaticinium, [c] ut in territorio Heliopolitano, quod Ægy-

a Vatic. *& quasi Scripturarum clangunt tuba.*

b Sic ope Vatic. ms. emendamus ἆρμα, quod est *onus*, pro quo vitiose lectum est hactenus ὅραμα, quod *visionem* sonat. Sed & Drusius pridem ita monuerat rescribendum tum aliis de caussis, cum præcipue, quod magis ad Aquilæ ingenium, qui ipsas etiam etymologias amabat exprimere, interpretatio illa sit. Neque ipsa addit Montfauconius, sic perpetuo vertere Aquilam, ubi משא legitur, ut cap. 31. Proverb. & Isaiæ 21. & 23. atque alibi, ubi ἆρμα semper legitur in probatissimis libris atque codicibus. Quin etiam hoc ipse testatur Hieron. in fine libri quarti in Jerem. cap. 23. *Verbum*, inquit, *Hebraicum MASSA Aquila ἆρμα, idest*, onus *&* pondus *interpretatur*.

c Vide Antiquitt. lib. 13. cap. 3. num. 1. in eumque locum de Onia doctorum virorum notas.

Ægyptii νομὸν vocant, exstrueret templum ad similitudinem Templi Dei, & altare. Esto enim, concedamus hæc dicta de Onia & altari quod in Ægypto exstruxit, quæ erunt quinque civitates, quæ in Ægypto loquantur lingua Chananitica: ex quibus una juxta LXX. appellatur ἀσεδὲκ: juxta alios Interpretes, *civitas* ARS sive ARES, vel *civitas solis*? Et quis erit iste salvator, qui missus est Ægyptiis, ut salvaret eos, & [a] Dominum cognoscerent Ægyptii? B quando coluerunt eum in hostiis & muneribus, & vota solverunt? quando percussit Dominus Ægyptum & sanavit eam? in quo tempore factum poterimus docere, ut fuerit via de Ægypto in Assyrios, & intraverint Assyrii in Ægyptum, & Ægyptii in Assyrios; & servierint Ægyptii Assur? Quando Israel tertius in Ægypto fuit; & apud Assyrios quasi benedictio in medio terræ: ita ut Dominus diceret: *Benedictus populus meus Ægypti, & opus manuum* C *mearum Assyrius*? Hæc ad Ægyptum istam, quam Judæi æstimant, non pertinere perspicuum est. Itaque locum istum quem incolimus, & mundum qui in maligno positus est: Ægyptum possumus appellare, maxime quia MESRAIM, (מצרים) quod dicitur *Ægyptus* interpretatur ἐκθλίβουσα, id est, *tribulans*, sive *ad angustiam redigens*. Est tamen sciendum, multa Oneris Ægyptii, vel Visionis ad D Ægypti provinciam pertinere, quæ usque hodie habitatur & cernitur. Sed & in hoc & in aliis Scripturarum locis pleraque ponuntur, quæ non possent stare juxta historiam: ut rerum necessitate cogamur altiorem intelligentiam quærere.

V. 1. 2. & seqq. *Ecce Dominus ascendet super nubem levem, & ingredietur Ægyptum, &* * *movebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, & cor Ægypti tabescet in medio ejus. Et concurrere faciam Ægyptios adversus Ægyptios, & pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicum suum: civitas adversum civitatem, regnum adversus regnum. Et disrumpetur spiritus Ægypti in visceribus ejus: & consilium ejus præcipitabo: & interrogabunt simulacra sua* A *& divinos suos, & Pythones, & hariolos. Et tradam Ægyptum in manus dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum: ait Dominus Deus exercituum*.

* al. commovebuntur.

Pleraque de prophetia Ægypti, quam levavit vel vidit Isaias, in historica explanatione perstrinxi. Unde nunc juxta Tropologiam summa quæque carpenda sunt. Ascendit Dominus super nubem levem, corpus sanctæ Virginis Mariæ, quod nullo humani seminis pon- B dere prægravatum est: vel certe corpus suum, quod de spiritu Sancto conceptum est. Et ingressus est in Ægyptum hujus mundi; statimque omnia Ægypti simulacra commota sunt: ita ut divinationes & universa fraus idololatriæ, quæ deceptum possidebat orbem, se fractam esse sentiret: intantum ut magi de Oriente [b] docti a dæmonibus, vel juxta prophetiam Balaam intelligentes natum Filium Dei, qui omnem artis eorum C destrueret potestatem, venerint Bethleem, & ostendente stella, adoraverint puerum. (b Num. 24. Matth. 2.) Tunc cor Ægypti omne contabuit, & Ægyptii contra Ægyptios surrexerunt, juxta illud quod Dominus loquitur in Evangelio: *Nolite putare quia veni mittere pacem super terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim dividere hominem contra patrem suum: & filiam contra matrem suam, & nurum contra socrum* D *suam*. (Ibid. 10. 34. & seqq.) Eo tempore & illud expletum est: *Inimici hominis domestici ejus*. (Mich. 7. 6.) Et pugnabit vir contra fratrem suum, & vir contra amicum suum. Fuerunt enim in una domo separati, duo contra tres, & tres contra duos, & divisus est pater contra filium, & filius contra patrem, civitas adversus civitatem, & regnum adversus regnum, eorum qui non crediderunt, adversum eos qui crediderunt, vel certe eorum, qui crediderunt, proximos E suos salvare cupientium. Et disruptus est spiritus Ægypti in visceribus suis, ut nequaquam paria sentirent; sed spirituali contra se gladio separati, omne consilium suum præcipitatum esse cognoscerent: & nihilominus in errore pristino permanentes, hi qui fidei ve-

a Vatic. *& Dominus cognosceret Ægyptum*.

b Paria habet, aut luculentiora inferius in c. 48. *Magi*, inquit, *ex oriente venerunt, Domini stellam se vidisse dicentes vel ex artis scientia, vel ex vaticinio Balaam Prophetæ sui, qui in Numeris dixerat, Orietur stella ex Jacob, & homo de Israel*. Quæ ex Tertulliano lib. de Idololatria videatur didicisse, ubi; *Scientia*, inquit, *ista*, (sc. Astrologica) *usque ad Evangelium fuit concessa, ut Christo edito, nemo exinde nativitatem alicujus de cælo interpretetur*. Cæterum multo æquior veterum aliorum Patrum de Magis opinio est, quæ illos tradit, probos viros exstitisse, qui absque Lege scripta ac Judæorum cæremoniis, ad Jobi instar, Deum, a quo admoniti sunt, adorabant.

veritatem suscipere noluerant, interrogarent simulacra, & divinos suos, & pytones, & hariolos. Quumque illi hoc fecerint, Dominus tradidit eos in manu dominorum crudelium, juxta illud Apostolicum: *Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare*; quo servitute durissima oppressi, ad clementissimum Dominum revertantur. Pulchreque dæmones crudeles dominos vocat, quibus nihil crudelius est. Rex quoque fortis, qui Dominus est eorum, perspicue diabolus intelligitur, quem & in Evangelio Dominus fortem vocat, quo vincto, & oppresso, vasa domus ejus, & præda diripitur.

1. Tim. 1. 20.

Nihil crudelius dæmonibus.

V. 5. 6. & seqq. *Et arescet aqua de mari, & fluvius desolabitur atque siccabitur, & deficient flumina, attenuabuntur, & siccabuntur rivi aggerum. Calamus & juncus marcescet: nudabitur alveus rivi a fonte suo, & omnis sementis irrigua siccabitur: arescet, & non erit. Et mærebunt piscatores, & lugebunt omnes mittentes in flumen hamum, & expandentes rete super faciem aquæ, & arescent. Et confundentur qui operantur linum, plectentes, & texentes subtilia, & erunt irrigua ejus flaccentia, omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces. Stulti principes Taneos, sapientes consiliarii Pharao dederunt consilium insipiens.* Quando rex fortis, & durus [a] dominatus fuerit in Ægypto, arescet omnis doctrina & pulchritudo eloquentiæ sæcularis, & ipse fons fluviorum omnium diabolus, a quo oriuntur universa mendacia, desolabitur: ita ut deficiant cætera flumina & rivi, qui de turbidis Nili aquis implebantur. Calamus quoque, & juncus nimia siccitate arescent. Pro junco *papyrum* LXX. transtulerunr, de quo charta fit, addentes de suo *achi viride*, quod in Hebraico non habetur. Quumque ab eruditis quærerem, quid hic sermo significaret, audivi, ab Ægyptiis hoc nomine lingua [b] eorum omne quod in palude virens nascitur appellari. Calamus autem juxta Tropologiam, est sermo vacuus, & nihil in se solidum habens: & papyrus qui videtur quidem habere medullam, & non est vacuus, & tamen fragilis

Matth. 12. Charta de papyro fiebat.

A est, citoque marcescit. Omnes quoque rivi, arefacto rivorum capite, siccabuntur, & quidquid prius aquis irrigabatur Ægyptiis, arefactum, non erit: ita ut mœreant Ægyptii piscatores, qui valde contrarii sunt piscatoribus Domini, & lugeant qui mittebant hamum in flumen, & expandebant rete super faciem aquæ. Qui singulos quosque decipiunt, hamum mittunt in aquas turbidas. Qui autem plures simul, ita
B ut in synagogis Satanæ loquantur publice, & populorum abducant greges, isti rete super aquas mittunt Ægyptias. Confundentur etiam hi qui operabantur linum, ut vestes facerent Sacerdotum; plectentes illud, & texentes subtilia: quod proprie ad Dialecticorum artem pertinet. Pro subtilibus, *byssum* LXX. transtulerunt, quod & ipsum in Sacerdotum vestibus texitur. Quodque sequitur: *Et erunt irrigua ejus flaccentia,*
C *omnes qui faciebant lacunas ad capiendos pisces*, hoc significat, quod omnes insidiæ Ægypti piscatorum destruantur, & pereant. Pro lacunis quæ fiebant ad capiendos pisces, quod nos juxta sensum interpretati sumus, & in Hebraico, & in cunctis Interpretibus, in loco piscium ponuntur *animæ*, ut ab Historia trahamur ad Tropologiam, quod videlicet isti piscatores, qui faciebant lacunas, & foveas, ad hoc fecerint,
D ut animas in eis deciperent. Notandum quod pro lacunis LXX. ζύθον transtulerunt, quod genus est potionis ex frugibus aquaque confectum, & vulgo in Dalmaciæ Pannoniæque provinciis, gentili barbaroque sermone appellatur [c] *sabaium*. Hoc maxime utuntur Ægyptii, ut non puras aquas bibentibus tribuant, sed turbidas, & commixtarum fecium similes, ut per hujuscemodi potionem hæreticæ pravitatis doctrina monstretur. Tunc stulti erunt princi-
E pes Taneos, quæ interpretatur *mandatum humile*. Omnes enim hæretici contrariam altitudini humilitatem docent, & detrahunt ad inferos, & sunt principes humilis dejectique mandati.
Con-

Zythum, genus potionis, dictum in Dalmatia *Sabaium*.

a Martian. *damnatus*: Vatic. ms. *nominatus* legunt, vitiose urerque. Nos levi unius literulæ mutatione, rescripsimus *dominatus* ad superioris versiculi 4. quem Hieron. alludit sensum, *Tradam Ægyptum in manus dominorum crudelium, & rex fortis dominabitur eorum.*

b Et vero גומא *juncus*, & אחו *achu* pro synonymis usurpantur Job. 8. 11. *An crescet juncus sine luto, & achu sine aqua?* Græci fecerunt ἄχι vel ἄχει, ut Genesis 41. 2. de vaccis Pharaonis, ἐβόσκοντο ἐν τῷ ἄχει, *pascebantur in achi*: Hebraice באחו. Heic vero loci τὸ ἄχι τὸ χλωρὸν παῦ τὸ συνὴλῳ ποταμοῦ, Hebraice non אחו habet, sed ערות, *gramineta*. Martian. in Hieronymo post voces *de quo Charta fit*, expunxit istas, quæ in prioribus Editionibus habebantur, *addentes de suo ἄχυρον τὸ χλωρὸν*, quas maluissem tantum emendari, ac legi ἄχει τὸ χλωρόν.

c Haud male ab Hebræo סבא, quod est *potare*, nomen *Sabaium* deduxeris. Cæterum de illo Ammianus Marcellinus lib. 26. *Est*, inquit, *Sabaja ex ordeo vel frumento in liquorem conversus paupertinus in Illyrico potus.* Zythum, aliud ejus potionis nomen, memorant Plinius lib. 22. cap. ult. Dioscorid. lib. 2. cap. 109. Herodotus lib. 2. Hesychius, Suidas, aliique.

Consiliarii quoque Pharao, qui rex Ægypti est, & recte *dissipator*, & *divisus*, & in partes varias separatus exprimitur, insipiens arguentur dedisse consilium, 1.Cor.1. quando disperderit Dominus sapientiam sapientium, & intelligentiam prudentium reprobaverit.

V.12.13 & seqq. *Quomodo dicitis Pharaoni: filius sapientium ego, filius regum antiquorum? Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, & indicent quid cogitaverit Dominus exercituum super Ægyptum. Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Mempheos, deceperunt Ægyptum angulum populorum ejus. Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis, & errare fecerunt Ægyptum in omni opere suo, sicut errat ebrius & vomens. Et non erit Ægypto opus quod faciat caput & caudam incurvantem & refrænantem.* Solent hæretici regi suo vel Pharaoni dicere: filii sumus sapientium, qui ab initio doctrinam nobis Apostolicam tradiderunt: filii sumus regum antiquorum, qui appellantur reges Philosophorum, & habemus scientiam Scripturarum junctam sapientiæ sæculari. (Jactantia hæreticorum.) Quos nunc interrogat, sive ipsum regem hæreticorum, ubi sint sapientes ejus qui contemnebant Ecclesiasticam simplicitatem: & respondere compellit, quid cogitaverit Dominus sabaoth super Ægyptum istius mundi, & quid in consummatione facturus sit. Stulti sunt approbati principes Taneos, qui humile hæreticorum habuere mandatum. Emarcuerunt omnes principes Mempheos, qui eloquentiæ & oris [a] polluere jactantia. Memphis enim, *os*, vel, *ex ore*, interpretatur, & μεταφορικῶς sermonem sonat. Quodque sequitur. *Deceperunt Ægyptum angulum populorum ejus*, sive juxta LXX. *decipient Ægyptum per tribus*, hoc significat, quod regnum sapientiæ sæcularis stultum esse monstretur, & singulorum dogmatum principes, qui interpretantur tribus, arguantur stultos habuisse doctores. Dominus enim miscuit eis spiritum vertiginis, sive errorum, juxta illud quod scriptum Rom. 1. est: *Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum*. Et quomodo qui sanctus est, cum Isaia dicere potest: *Spiritum salutis tuæ faciemus super terram*: sic qui peccator est, [b] faciet spiritum erroris, hoc est, malitiæ spiritum: secundum quod & in Jeremia legimus: *Arguet te prævaricatio tua, & malitia tua corripiet te.* Jerem.2.19 Sin autem scandalizatur hæreticus, qui vetus non recipit Testamentum, quod Dominus miscere dicatur erroris vel vertiginis spiritum, audiat scriptum in Apostolo, hoc est, in novo Testamento: *Tradidit eos Deus in desideriis cordis sui in immunditiam.* Rom.1.24. Et iterum: *Propterea tradidit eos Deus in passiones ignominiæ*. Et rursum: *Tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant quæ non * conveniunt.* (* al. oportet) Traduntur autem in desideriis cordis, quia mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum & reptilium. Quod quidem non solum in Epistola ad Romanos, sed & ad Thessalonicenses de Antichristo legimus: 2.Thess.2.10 *Pro eo quod caritatem veritatis non susceperunt, ut salvarentur, mittet eis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, & judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed complacuerunt sibi in mendacio*; quod puto Apostolum Paulum de præsenti Isaiæ lectione sumsisse, in qua dicit: *Dominus miscuit eis spiritum erroris, & errare fecerunt Ægyptum in omnibus operibus suis, sicut errat*, inquit, *ebrius & vomens*, qui inebriatus est vitiis. De quibus ebriis [c] Joel loquitur: *Væ qui ebrii sunt absque vino.* Et non solum ebrii: sed & vomentes furorem draconum, & furorem aspidum insanabilem, ut postquam hujuscemodi vinum evomuerint, intelligant ebrietatem suam, atque cognoscant, quod quamdiu ebrii fuerint, nec principium habuerint, nec finem, id est, nec caput, nec caudam: sed truncum ex utraque parte animal. Pro principio & fine, quod & Symmachus & LXX. transtulerunt, Theodotio more suo ipsa verba Hebraica posuit [d] CHAPHPHE & AGMON: כפה אגמון quod Aquila interpretatus est, *incurvum*, atque *perversum*. In *incurvo*, *senes* intelligi volens; in *perverso*, *lascivientes pueros*, qui omnia perversa faciant; ac per hoc esse sensum, quod in Ægypto non solum caput

[a] Martian. *polluere jactantiam*, mss. *jactantia*. Alibi *pullulavere*.

[b] Vatic. *qui peccator est, bibet erroris: hoc est malitiæ spiritum*.

[c] Pro *Joel*, quem penes ejusmodi sententia non invenitus, Victorius reponi vult, *idem*, scilicet Isaias, qui juxta LXX. cap. 28. v. 1. μεθύοντες ἄνευ οἴνου, *ebrios absque vino* objurgat: quamquam aliter est in Hebræo & Latinis codicibus.

[d] Vatic. *CAFFA & EGMON*: aliis placet CHEPHPHA; & Græce quidem χαφφὰ scribitur.

put desit & cauda, sed & senes & pueri, id est, & principium & finis.

V. 16. & 17. *In die illa erit Ægyptus quasi mulieres, & stupebit, & timebit a facie commotionis manus Domini exercituum, quam ipse movebit super eam. Et erit terra Juda Ægypto in festivitatem: omnis qui illius fuerit recordatus, pavebit a facie consilii Domini exercituum, quod ipse cogitavit super eam.* In illo tempore, hoc enim, ut crebro diximus, significat dies, quando miscuerit Dominus spiritum erroris B atque vertiginis, ut evomat Ægyptus vinum draconum, & furorem aspidum insanabilem, intelligens errorem suum & ebrietatem pristinam, Ægyptus timebit quasi mulier, non timore fortuito, qui viris accidere consuevit, quos non amat Ægyptus, sed suffocat & interficit; sed timore femineo, quas solas vult Pharao vivere. Timebit autem commotionem, sive elationem manus Domini, per quam supplicia demon- C strantur, quam movebit & elevabit, ut percutiat Ægyptum. Tunc terra Juda, id est, scientia Scripturarum, Lex & Prophetæ, Evangelia, & Apostolorum Epistolæ, erunt Ægypto in festivitatem, si eas cognoverit: vel in timorem, si comparatione doctrinæ, & veritatis earum se intellexerit habuisse mendacium. Omnis qui hujus terræ fuerit recordatus, pavebit eo pavore, qui ducit ad vitam: *Principium* D

Prov. 9.10. *enim sapientiæ, timor Domini.* Et hoc non solum in consummatione mundi, sed in præsenti quoque tempore accipere possumus; quod Ecclesiasticum virum, & doctrinis cælestibus eruditum, omnis hæreticus timeat, & ad recordationem illius terreatur. Timebit autem & pavebit consilium Domini, quod super Ægyptum mundi istius cogitavit. Singula breviter transcurrimus, ut ad reliqua transeamus.

Hæretici timent doctos Catholicos.

V. 18. *In die illa erunt quinque civitates in* E *terra Ægypti loquentes lingua Chananitide, & jurantes per Dominum exercituum: civitas solis vocabitur una.* Multum prodest manus Domini elevata sive commota super Ægyptum, ut terra Judæ sit ei in timorem, & omnis, qui illius recordatus fuerit, pertremiscat. In illo tempore quinque civitates in terra Ægypti loquentur lingua Chanaan, quas plerique nostrorum quinque sensus intelligunt, visum, auditum, odoratum, gustum, & tactum. Quando videmus mulierem ad concupiscendum, A visus noster loquitur lingua Ægyptia.

Homines quando loquuntur lingua Ægyptia.

Quando audimus judicium sanguinis, dicente Domino: *Non suscipies auditionem vanam*, auditus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando secundum Prophetam vivimus in deliciis, & jacemus super lectos eburneos, * & primis ungimur unguentis, odoratus noster loquitur lingua Ægyptia. Quando venter noster Deus est, gustus noster loquitur lingua Ægyptia. Si non audierimus illud, quod B Apostolus loquitur: *Bonum est homini mulierem non tangere*; sed econtrario jungamur meretrici, tactus noster loquitur lingua Ægyptia. Sin autem econtrario elevaverimus oculos nostros, & viderimus quod regiones jam albæ sint ad metendum, & nequaquam curvi fuerimus in terram, sed juxta Evangelicam mulierem, quæ decem & octo annis cælum aspicere non poterat, elevaverimus oculos nostros & dixerimus, *Ad* C *te levavi oculos meos, qui habitas in cælis*, oculus noster & visus loquitur lingua Chananitide. Si circumciderimus aures nostras, & audierimus Dominum loquentem: *Qui habet aures audiendi audiat*, auditus noster loquitur lingua Chananitide. Qui potuerit sponso dicere: *Post te in odorem unguentorum tuorum currimus*: Et: *Christi bonus odor sumus in omni loco*, hujus odoratus loquitur lingua Chananitide. Gustus quo- D que in bonam partem accipitur ejus qui comedit panem de cælo descendentem, panem vivum & non mortuum, & audit illud: *Gustate & videte quam suavis est Dominus*, statim loquitur lingua Chananitide. Sed & tactus spiritualis est, de quo Joannes Apostolus ait: *Manus nostræ palpaverunt de Verbo vitæ*; & qui fide tangit Jesum, ita ut de eo Salvator possit dicere: *Tetigit me aliquis, ego enim scio virtutem exisse de* E *me*. Didicimus quanta bona tribuat elevata manus Domini; quæramus quare non lingua Hebræa, sed lingua Chananitide loquantur quinque Ægypti civitates. Ad quod ita respondere conabimur. *Hebræus* περάτης, id est, *transitorem* sonat, qui de loco transit ad locum. Ergo & nos licet sancti quamdiu in Ægypto sumus, & in istius mundi versamur tenebris, non possumus loqui lingua Hebræa, sed lingua Chananitide, quæ inter Ægyptiam, & Hebræam media est, & Hebrææ magna ex parte confinis. *Chanaam*, interpretatur, *quasi commotio*, sive *quasi respondens*.

4. Reg. 12. 21. juxta LXX.
* f. optimis.
Philipp. 3.
1. Cor. 7. 1.
Luc. 13.
Ibidem.
Ps. 122.
Luc. 8. 8.
Cant. 1. 3.
2. Cor. 2. 15.
Ps. 33. 9.
1. Joan. 1. 1.
Luc. 8. 46.
Inter Hebræam & Ægyptiam linguam, media est Chananitis, & Hebrææ confinis.

dens. Quando igitur ab Ægypto recedimus, & exire volumus de potestate Pharaonis, ita ut terra nostra, & confessio formidolosa sit Ægypto: tunc movemur & quasi respondemus Domini voluntati, & tamen quia adhuc in præsenti sæculo sumus, lingua Hebræa necdum loqui possumus. Quodque sequitur: *Jurare quinque civitates per Dominum exercituum*, hoc significat, quod etiam hic positi nequaquam dæmonum, sed Dei recordemur Omnipotentis. De his quinque civitatibus, quum aliarum quattuor tacita sint nomina, una dicitur *solis civitas*, quæ mihi videtur referri ad visum. Sicut enim ut videatur civitas, sole & luna indiget, ita ut oculi nostri illuminentur, indigemus sole justitiæ.

V. 19. 20. & 21. *In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti, & titulus juxta terminum ejus Domini. Et erit in signum, & in testimonium Domino exercituum in terra Ægypti. Clamabunt enim ad Dominum a facie tribulantis: & mittet eis Salvatorem, & propugnatorem qui liberet eos: & cognoscetur Dominus ab Ægypto*. Consequenter ad id quod supra dixerat: *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes lingua Chanaanitide: & jurantes per Dominum exercituum*, nunc infertur: *Erit altare Domini in medio terræ Ægypti*, quod Onias secundum Josephum male intelligens, Antiquit. [...] 6. implere conatus est. Et titulus Domini continens passionem, in quo scriptum est Hebraicis literis, Græcis, & Joan. 19. Latinis: *Jesus Nazarenus rex Judæorum*, in signum Crucis, & in testimonium universarum gentium, quæ nunc Ægyptus appellantur. Quumque persequutio creverit a facie tribulantium nominis Christianum, tunc clamabunt in cordi- Rom. 8. bus suis: *Abba pater*. Et mittet Dominus exercituum Salvatorem, id est, Jesum, & Judicem, vel propugnatorem qui liberet eos, ut liberati cognoscant Dominum, & ipsi cognoscantur a Domino; & ubi abundavit pecca- Rom. 5. tum, superabundet gratia. Unum autem altare Ægypti, id est, mundi istius dicitur, ut cuncta altaria, quæ contra Ecclesiæ eriguntur altare, sciamus esse non Domini. Usque ad finem Visionis Ægyptiæ, in libro Explanationis Historicæ, quia manifesta prophetia erat, diximus quod cuncta referantur ad Christum.

V. 20. *Et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa: & colent eum in hostiis, & muneribus, & vota vovebunt Domino, & solvent. Et percutiet Dominus Ægyptum plaga, & sanabit eam: & revertentur ad Dominum, & placabitur eis, & sanabit eos*. Postquam cognoverint Ægyptii Dominum, colent eum in hostiis spiritualibus & muneribus; & vota vovebunt Domino & solvent; [a] & dicent cum David: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus*, Ps. 50. 19. Et: *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum*; Ps. 140. 2. quando credentes in Nazaræum, & ipsi fuerint Nazaræi, Joan. 19. vinum & siceram non bibentes, & acetum quod Domino propinatum est, & quæquumque fiunt ex uva Sodomitica. Quumque vota persolverint cum Abel, & respexerit ea Deus, invidebit frater Genes. 4. major Cain, id est, Circumcisionis populus, & effundet sanguinem Christianum, qui clamabit ad Dominum; & idcirco egredietur a facie Dei, dicens de Salvatore: *Crucifige, crucifige eum*. Et; *Nos non habemus regem nisi Cæsarem*. Luc. 23. 21. Joan. 19. 15. Votum offert & solvit Domino, qui est sanctus corpore & spiritu. Votum obtulit & Zachæus, qui mediam Luc. 19. partem substantiæ suæ pauperibus repromisit. Quæritur, si Ægyptis salvator & propugnator est missus qui liberet eos de angustiis, quomodo nunc dicatur: *Percutiet Dominus Ægyptum plaga?* Sed consideremus quod sequitur: *Et sanabit eam*. Hebr. 12. Quem enim diligit Dominus, corripit. Et ipse Salvator in sexagesimo octavo Psalmo loquitur ad Patrem: *Quoniam* V. 27. *quem tu percussisti, ipsi persequuti sunt: & super dolorem vulnerum meorum addiderunt*. Si ergo proprio filio non pepercit, Rom. 8. sed tradidit eum pro nobis, ut illius livore, & vulneribus sanaremur: tradidit Dominus & martyres passioni, sed rursum eos in resurrectione sanabit, ut illorum vulneribus fides credentium confirmetur. *Vulneribus Martyrum fides credentium confirmatur.* Unde & ad Job dicitur: *Putas me tibi aliter loquutum, nisi ut appareres justus?* Ipse enim dolorem facit, & reddit pristinæ sanitati; & visitat servos suos in virga, ut misericordiam suam non auferat ab eis. Unde filiæ, & nurus, quæ multum peccaverunt, & divaricaverunt pedes suos omni transeun- Osee 4. 14. ti, non visitantur neque corripiuntur, di-

a Vat. ut dicant cum David.

cente Domino: *Non visitabo super filias vestras, quum fuerint fornicatæ: & super nurus vestras, quum adulteraverint*. Percutit ergo Ægyptios Dominus, non igne, non gladio, sed virga. Quis enim filius est, quem non erudiat pater? Ut postquam sanati fuerint, revertantur ad Dominum, & placetur eis, & rursum sanet eos. Semper enim indigemus misericordia Dei, & nullus est finis ejus clementiæ.

Semper indigemus misericordia Dei.

V. 23. *In die illa erit via de Ægypto in Assyrios: & intrabit Assyrius in Ægyptum, & Ægyptius in Assyrios: & servient Ægyptii Assyriis*. Quomodo cætera quæ præcedunt in bonam partem accidisse Ægyptiis demonstravimus, quinque videlicet civitates in terra eorum loquentes lingua Chananitide, & jurantes per Dominum, & altare Domini in medio terræ Ægypti collocatum, & titulum, & testimonium, & signum, & salvatorem, qui liberaret eos; & quod Dominus cognosceretur ab Ægyptiis, & ipsi cognoscerent eum; & quod offerrent hostias & munera, & vota persolverent & percussi sanarentur, & reverterentur ad Dominum, & placaretur eis, & iterum sanarentur: sic & hoc quod sequitur, servire Ægyptios Assyriis, in bonam partem accipiendum est. Servit enim & Apostolus credentibus, ut lucri eos faciat. Et Esau subjicitur fratri suo Jacob, ut particeps fiat benedictionum ejus. Igitur qui priores de gentibus salvati fuerint, & habuerint in se altare Domini, eos qui in duritia perseverant, sua servitute salvabunt, & commixtione ac societate eorum, ipsi pergent ad Assyrios, ut Assyrios ducant ad Ægyptum; & postea possint ad Israeliticum populum pervenire. Ob hanc caussam reor, & fidelem mulierem servire viro infideli, ut paulatim eum de Ægypto, & Assyriis pertrahat ad Judæam.

1. Cor. 9. Genes. 33.

V. 24. & 25. *In die illa erit Israel tertius Ægyptio & Assyrio; benedictio in medio terræ, cui benedixit Dominus exercituum, dicens: Benedictus populus meus Ægypti, & opus manuum mearum Assyrius: hæreditas autem mea Israel*. Tertius erit Israel in Ægypto & in Assyriis, ut omnem massam suæ benedictionis fermento misceat, & qui prius contra se hostiliter diffidebant, hac benedictionis fibula copulentur; & sit populus Dei Ægyptus, & opus manuum ejus Assyrius, hæreditas autem ejus Israel. Benedictus est Ægyptius Domino, quia Israelis societate benedicitur. Et opus manuum ejus Assyrius, quia in ipso suam clementiam demonstravit. Israel autem solus potest dicere: *Pars mea Dominus*; qui mente conspicit Deum, & ejus hæreditas appellatur.

Societate Israelis Ægyptus benedicitur. Thren. 3. 24.

Cap. XX.

ANno quo ingressus est Thartan in Azotum: quum misisset eum Sargon rex Assyriorum, & pugnasset contra Azotum, & cepisset eam: in tempore illo loquutus est Dominus in manu Isaiæ filii Amos, dicens: Vade & solve saccum de lumbis tuis, & calciamenta tua tolle de pedibus tuis: & fecit sic, vadens nudus & discalciatus. Et dixit Dominus: sicut ambulavit servus meus Isaias nudus & discalciatus, trium annorum signum & portentum erit super Ægyptum & super Æthiopiam. Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti, & transmigrationem Æthiopiæ, juvenum, & senum, nudam & discalciatam, discoopertis natibus ignominiam Ægypti. Et timebunt & confundentur ab Æthiopia spe sua, & ab Ægypto gloria sua. Et dicet habitator insulæ hujus in die illa. Hæc erat spes nostra? Ad quos confugimus in auxilium, ut liberarent nos a facie regis Assyriorum? Et quomodo effugere poterimus nos? Pro Thartan LXX. *Thanatan* transtulerunt: & pro *Sargon*, *Arna*: quod quid interpretetur, scire non possumus. Neque enim falsorum nominum falsas possumus etymologias fingere. Sunt autem nomina non Hebræa, sed Assyria, e quibus sonare cognovimus *Thartan*, *turrem dedit*, vel *superfluus*, sive *elongans*. *Sargon* autem, *princeps horti*. Hic rex Assyrius quem supra legimus sensum magnum, habet duces plurimos, quorum unus est Thartan, elatus in superbiam, & longe procedens in scelere, & amplior cæteris: & mittitur ad impugnandam Azotum, quæ Hebraice dicitur ASDOD, & interpretatur, [a] *ignis generationis*; expugnatque dux regis Assyrii eos qui generationi & libidini serviunt. Et pulchre rex Assyriorum Sargon princeps hortorum, dicitur voluptati, & luxuriæ deditus. Denique & Achab rex Israel vineam Naboth vertere in hortum cupiebat, quod

Falsorum nom[illegible] non sunt fingendæ etymologiæ. אשדוד [a] 3. Reg. 21.

[a] In Hebraicis Quæstion. *Azotus*, inquit, *Hebraice vocatur Esdod, & secundum pristinam nomen etymologiam habet ignis patruelis*. Adde, si lubet Stephanum Byzant. qui ab Aἴγα uxore conditoris appellatam urbem, & *capram* Azotiis docet interpretari.

Pietas Naboth. quod ille juxta leges Tropologiæ intelligens, mori maluit quam facere, ne hæreditas paterna, & antiqua possessio in impii regis delicias verteretur. Præcipitur autem Prophetæ, ut sacco calciamentisque depositis, nudus & discalciatus incedat, & in signum sit atque portentum Ægyptiis, & Æthiopibus qui Dei populum persequuti sunt, & propter superbiam fuere humiles. *Ægyptus* enim interpretatur *persequens*, sive *tribulans*: Æthiopes, *humiles* atque *dejecti*: omnis enim qui se exaltat, humiliabitur.
Luc. 14. 11. Qui ducendi sunt in captivitatem, &
Exod. 12. trium annorum tormenta passuri, de
Ps. 76. 6. quibus annis, in Psalmis legimus: *Cogitavi dies antiquos, & annos æternos in mente habui*. Quæ non putemus parva esse supplicia, sed magnis elongata temporibus. In ipsa autem captivitate & transmigratione Ægypti, ibunt juvenes, & senes, qui in malitia roborati sunt, & ad perfectæ ætatis vitia pervenerunt, nudi, ut omnia eorum scelera pateant. (Nihil enim occultum quod non reve-
Luc. 8. 7. labitur) & discalciati, quia Pascha Do-
Exod. 12. mini comedere non poterunt: quod qui comedit, accinctos habet lumbos, & tenet manu baculum, & calciatis stat pedibus, ne per sæculi hujus solitudinem transiens, a serpentibus mordeatur. Tunc discoopertæ erunt nates eorum, per quas stercus egeritur, & omnis ignominia Ægypti demonstrabitur, ita ut confundantur qui habuerunt spem in Ægypto & in Æthiopia, & gloriam suam in confusionem viderint esse mutatam: intantum, ut habitator insulæ hujus, id est, sæculi, qui non est advena & peregrinus, sed perpetuam mundi possessionem habere cupiebat, confusus dicat: Hæc est Ægyptus, & hæc est Æthiopia, quarum sperabamus auxilium, ut a principe mundi istius nos liberarent? Quomodo ergo effugere poterimus, quum capti sint hi in quibus spem habebamus? Et hoc notandum, quod antequam capiatur Azotus, Propheta sacco vestitus sit, & calciatis pedibus, ut plangat quidem eos, qui ardentibus diaboli jaculis vulnerati sunt, & libidini serviunt; sed nihilominus ipse calciatus incedat, ut calcare possit super serpentes & scorpiones, & securus incedere per hujus sæculi eremum, in qua sunt serpentes & scorpiones, & bonarum rerum sitis. Postquam autem Azotus capta fuerit,

A in typum captivitatis Ægypti, & transmigrationis Æthiopiæ, ipse discalciatus & nudus incedat. Neque enim in Terra Sancta, ad quam ire festinat, sacco vestitus, & opertis pelle pedibus, vel stare poterat, vel ambulare, dicente Domino: *Solve calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas, Terra Sancta est*. Exod. 3. 5.

ONus deserti maris. Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit, de Cap. XXI.
B *terra* [a] *horribili. Visio dura nuntiata est mihi: qui incredulus est, infideliter agit, & qui depopulator est, vastat. Ascende Elam, obside Mede: omnem gemitum ejus cessare feci. Propterea repleti sunt umbi mei dolore: angustia possedit me, sicut angustia parientis*. LXX. *Visio deserti maris. Sicut tempestas de deserto transeat, de deserto veniens. De terra horribili visio dura annuntiata est mihi: prævaricator prævaricatur, & iniquus inique agit.*
C *Contra me Elamitæ, & legati Persarum veniunt: nunc ingemiscam, & consolabor me: idcirco repleti sunt lumbi mei angustia, dolores apprehenderunt me, sicut parturientem*. Quid nobis videatur juxta Historiam breviter diximus: nunc Tropologiæ summa carpamus. Visio, vel Pondus contra sæculi hujus cernitur mare: & cernitur a Propheta, quantis tentationibus mundus hic plenus sit. Quod autem mare appelletur sæculum (ut multa prætereas) uno testimonio Psalmi
D contentus sum: *Qui descendunt mare in navibus, facientes operationes in aquis multis. Ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia ejus in profundo*. Qui enim operantur in hoc sæculo opus Dei, & cum Propheta dicunt: *Veni in profundum maris*, ipsi vident mirabilia ejus in profundo; & liberati de tentationibus & angustiis, horribilem & duram visionem audisse se dicunt. Hæc autem ipsa tempestas a deserto venit, in quo Ps. 106. 23.
E tentatus est & Dominus, & Israel colubri morsibus, & scorpionum ictibus patuit. Quumque venerit, pertransit, & præterit: & tunc intelligit ille qui sustinet, quod non prævaricatur nisi qui prævaricator est, & non agit inique nisi iniquus. Ut igitur maris fluctibus obruamur, & opprimat nos sæva tempestas, nostri vitii est, qui ante tempestatem prævaricatores fuimus & iniqui. Quodque dicit: *Contra me Elamitæ, & legati Persarum veniunt*, hic sensus Mat. 4. Num. 21. Nostri vitii est quod obruamur mariis fluctibus.

[a] Falso, & contra sacri textus fidem legerat Martianæus *hostili* pro *horribili*. Victor. *Horibilis visio & dura*.

ſus eſt: *Elamitæ* interpretantur *deſpicientes: Perſæ*, *tentantes*. Veniant igitur hi qui deſpicere ſolent, contemnere, atque tentare: ſed ego ingemiſcam, & gemitus meus erit mea conſolatio. Sed & lumbi mei repleti ſunt anguſtia, & obtinuerunt me dolores quaſi parturientem, ut a timore Domini concipiam & pariam, & ſpiritum ſalutis ejus faciam ſuper terram. Recte autem juxta Hebraicum turbines atque tempeſtates de deſerto veniunt, & de terra horribili, ubi non eſt habitator Deus, & ubi univerſa terrena ſunt: & quiquumque eſt incredulus agit rem congruam infidelitati ſuæ, & qui depopulator eſt, vaſtat. Unde audacter contra adverſarios loquitur, *Aſcende Elam; obſide Mede*: omnem gemitum deſerti maris, & terræ horribilis, & viſionis duriſſimæ, quæ nuntiata eſt, ceſſare feci. Quia lumbi mei agentes pœnitentiam, nequaquam ut prius voluptate, ſed dolore ſunt pleni, nec ultra dicam (Pſ. 37. 7.): *Lumbi mei impleti ſunt illuſionibus*. Anguſtia enim poſſedit me & tribulatio, ſicut ſolet tenere parturientem. Multum inter ſe Vulgata Editio, & Hebraicum in hoc loco diſcrepant: ideo breviter utramque perſtringemus, ne [a] φιλεγκλημῶσιν carpendi nos occaſiunculam relinquamus.

(V. 4. & 5.) *Corrui quum audiram, conturbatus ſum quum viderem: emarcuit cor meum, tenebræ obſtupefecerunt me: Babylon dilecta mea poſita eſt mihi in miraculum. Pone menſam, contemplare in ſpecula comedentes, & bibentes: ſurgite principes, arripite clypeum*. LXX. *Inique egi ut non audirem, feſtinavi ut non viderem, errat cor meum: iniquitas inundavit ſuper me; anima mea inſiſtit timori. Para menſam, ſpeculare ſpeculam: comedite, bibite: ſurgite principes, parate clypeos*. Præ auditu, & viſione duriſſima quam cernebat de deſerto mari Propheta venturam, corruiſſe & turbatum eſſe ſe dicit, & propemodum caligantibus oculis, & ſtupefacta mente, neſciſſe quid cerneret. Illa enim Babylon, (pro qua Aquila, & Theodotio, *tenebras* interpretati ſunt, ut ſignificarent mundum iſtum, qui in maligno poſitus eſt (1. Joan. 5.), & cujus principes ſunt juxta Apoſtolum Paulum, rectores tenebrarum iſtarum (Ephes. 6.)) quæ quondam vel Prophetæ, vel Deo amabilis fuit, facta eſt in ſua ſubverſione mirabilis. Unde Prophetæ præcipitur, ut veſcens in menſa Domini, & illius ſaturatus cibo, diligentius contempletur, quæ ventura ſint mundo: diciturque per eum ad omnes credentes, ut comedentes & bibentes Corpus & Sanguinem Domini, vertantur in principes Eccleſiæ, & cum Apoſtolis audiant (Joan.), *Surgite*: arripiantque clypeum fidei de armatura Apoſtoli Pauli, in quo poſſint ignita diaboli jacula extinguere (Ephes. 6.). Hoc juxta Hebraicum, & ceptam ſuper mundo interpretationem. Tranſeamus ad Editionem LXX. quæ multum a ſuperioribus diſcrepat. Corripit ſe Propheta, immo ſub perſona ſua aliorum confitetur errorem, qui ſequentes occidentem literam, contemnunt ſpiritum vivificantem; & inique feciſſe ſe dicit, ut non audiret legem ſpiritualiter: ſed econtrario feſtinaret Dei ſacramenta non cernere, nec diceret cum David: *Revela oculos meos, & conſiderabo mirabilia de lege tua* (Pſ. 118. 18). Idcirco errat cor ejus, & Judaica ſuperſtitione completum, non in caritate Dei, ſed in timore conſiſtit, ut habeat ſpiritum ſervitutis in timore, & nequaquam ſpiritum adoptionis, in quo clamamus, abba pater (Rom. 8.). Unde præcipitur ei, ut accedat ad menſam ciborum ſpiritualium, comedantque omnes in ea, qui illius ſequuntur exemplum, & bibant: & veteri errore contemto, conſurgant in ſpiritu, qui jacebant in litera, & fiant principes, dicantque cum Propheta: *Domine, ut ſcuto bonæ voluntatis tuæ coronaſti nos* (Pſ. 5. 13.).

(V. 6. & 7.) *Hæc enim dixit mihi Dominus: Vade & pone ſpeculatorem, & quodquumque viderit annuntiet. Et vidit currum duorum equitum, eſcenſorem aſini, & aſcenſorem cameli, & contemplatus eſt diligenter multo intuitu, & clamavit leo*. LXX. *Quia ſic dixit ad me Dominus: Vade & pone tibi ſpeculatorem, & quodquumque videris, annuntia. Et vidi aſcenſores equites duos, aſcenſorem aſini, & aſcenſorem cameli: audivi auditum multum, & vocavi Uriam ad ſpeculam*. Jubetur Propheta ponere in corde ſuo ſpeculatorem, & diligentius intueri quæ ventura ſunt mundo: viditque duos equites, aſcenſorem aſini, & aſcenſorem cameli. Quos quidam ſic interpretatus eſt (Mat. 21.), ut aſcenſorem aſini juxta Evangelicam lectionem, & prophetiam Zachariæ (Zach. 9.), Chriſtum diceret; & econtrario aſcenſorem cameli, contrariam fortitudinem

[a] His ſcilicet, qui libenter accuſant. Paulo autem diverſo [s]enſu hoc utitur vocabulo S. Pater in epiſt. 73. ad Evangelum, pro eo quod accuſationi & calumniæ patet.

nem, propter fœditatem tortuosi animantis. Alii vero duos ascensores literæ & spiritus ad duo referunt Testamenta. אריה Illudque quod in Hebraico dicitur ARIE, pro quo Aquila, & Symmachus *leonem* & *leænam* interpretati sunt, nescio quid volentes LXX. ὐρίαν posuerunt, quod quidam *lumen Domini* interpretari putat, quum aliis literis *lumen Domini*, quod hic non habetur, & aliis scribatur *leo*, qui hic legitur. Vultque speculatorem istum, quem jubetur Propheta ponere in corde suo, appellari Uriam, & per interpretationem nominis refert ad Christi intelligentiam, ut ipso habitante in nobis, possimus cernere quæ ventura sunt. Quod quidem, & leoni poterit coaptari, qui a Jacob & Balaam sub Christi mysterio nominatur. *Genes. 49. Num. 23. & 2.*

V. 8. 9. & 10. *Super speculam Domini ego sum, stans jugiter per diem, & super custodiam meam ego sum, stans totis noctibus. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum, & respondit & dixit: Cecidit, cecidit Babylon, & omnia sculptilia deorum ejus contrita sunt in terra. Tritura mea, & fili areæ meæ, quæ audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis.* LXX. *Dominus dixit: Steti per totam diem, & super castra ego steti tota nocte: & ecce ipse venit ascensor bigæ, & respondens ait: Cecidit, cecidit Babylon, & omnia simulacra ejus, & manufacta contrita sunt in terra. Audite qui derelicti estis, & doletis: audite quæ audivi a Domino Sabaoth, Deus Israel annuntiavit nobis.* Stat Propheta in specula Domini, & in illius lumine constitutus, quæ ventura sint, prospicit. Hancque habet custodiam, & hoc sibi officium delegatum, ut in sæculi istius tenebris quæ sint ventura conspiciat. Ecce iste, inquit, venit, hoc quod sequitur, se vidisse significans, venire Dominum Salvatorem sedentem super bigam, & duobus equis, immo animantibus, asino & camelo unum currum jungentem. Qui ascensor bigæ desideranti Prophetæ, & verba ejus audire cupienti, respondit & dixit: *Cecidit, cecidit Babylon*, totius orbis confusio: & in adventu meo cecidit, quo humanum corpus assumsi, & penitus in consummatione mundi ruitura est. *Et omnia sculptilia ejus contrita sunt in terra.* Pro quo Septuaginta *simulacra & manufacta* interpretati sunt, significantes Scripturam hæreticorum variosque errores hæreseon, qui fabricatores sunt idolorum, & adorant quæ de suo corde finxerunt. *Hæretici adorant suos errores.* Quodque sequitur ex persona Prophetæ dicentis: *Tritura mea, & fili areæ meæ, quæ audivi a Domino exercituum Deo Israel, annuntiavi vobis*, juxta Hebraicum hunc habet sensum: O popule, qui condendus es in horrea mea, quem idcirco trivi in variis angustiis, ut paleas ab eo excuterem, & purissimum triticum in meis horreis conderetur, quæ audivi a Domino exercituum Deo Israel esse ventura universo mundo, hæc vobis qui in mundo estis omnibus nuntiavi. Alii vero dicunt adhuc superiorem esse personam, videlicet Domini Salvatoris, quod ipse loquatur ad Apostolos: *Quæ audivi a patre, annuntiavi vobis.* *Joan. 15. 15.* Et quia pro hoc in LXX. legitur, *audite qui relicti estis, & doletis*, hic mihi juxta interpretationem eorum sensus videtur: O Apostoli, de quibus scribit Isaias: *Nisi Dominus reliquisset nobis semen, quasi Sodoma essemus, & similes Gomorræ fuissemus*, quorum reliquias & Apostolus ad Romanos docet esse salvatas: qui relicti estis de populo Judæorum, ut salvaremini: & doletis super perditione gentis vestræ, de qua & alibi legimus: *Tristitia est cordi meo, & dolor continuus pro fratribus meis, qui sunt Israelitæ secundum carnem*: hæc quæ audivi a Deo Patre, vobis annuntio, quæ Deus Israel vobis ventura prædicit. *Isa. 1. 9. Rom. 11. Rom. 9. 2. 3.*

Onus Duma: ad me clamat ex Seir: Custos quid de nocte, custos quid de nocte? Dixit custos, venit mane, & nox. Si quæritis, quærite: convertimini, & venite. V. 11. 12. LXX. *Visio Idumææ, ad me clamat de Seir: Custodite propugnacula, custodio mane & nocte, si quæris, quære: & apud me habita.* Verbum Hebraicum [a] ELAI, אלי [a] quod omnes interpretati sunt, *ad me*, si volueris legere ELI, interpretatur *Deus meus*, vel *fortis meus*. Quodque nos diximus, *clamat*, vel *vocat*, id est, καλεῖ, secundum Hebræi, & Græci sermonis ambiguitatem dici potest *clama*, vel *voca*; & est sensus: Deus qui est custos meus, die ac nocte me ad pœnitentiam vocat, ut relinquens *Seir*, quod interpretatur, *hispidus* ac *pilosus*, revertar, & habitem apud eum. *Duma* vel *similitudinem*, vel *silentium* sonat. *Idumæa* autem in *terrenam* vertitur. Dominus ergo

[a] In Vatic. quemadmodum & Sangerm. ms. apud Montfauc. HELN, quod pro HELH, sive HELE scriptum nullus dubito.

ergo loquitur ad Apostolorum chorum, & præcipit ei: Ad me voca eos qui sunt de Seir, ut mihi serviat gentium multitudo, quæ in similitudinem Esau nihil in se habet molle & leve, ac nitidum, sed est hispida, fera, intractabilis. Et o vos, Apostoli, postquam vocaveritis ad me nationes de Seir, custodite Ecclesiæ propugnacula, ne facile hostis irrumpat: ne leo rugiens atque circuiens, qui quærit aditum per quem possit intrare, clausum in Ecclesia gregem laceret atque disperdat. Responditque Ecclesiæ multitudo: non solum in prosperis, sed in adversis, hoc est, & in die, & in nocte, tua Deus præcepta servabo. Ad quam loquitur Deus: Si vere me quæris, opere ostende quod me quæras; nec semel tibi quæsisse sufficiat; sed quem inveneris, semper inquire; & ut perfectius teneas, obliviscere populi tui, & domus patris tui, & deserto errore gentilium, apud me in Ecclesia commorare. Hoc juxta LXX. dixerimus, qui visionem Idumææ, hoc est, *terrenæ* ponunt in titulo, ut eos ostendant vocari, qui prius terrenis operibus serviebant. Porro juxta Aquilam, qui *Duma*, hoc est, *silentium* posuit, vel *similitudinem*, sic possumus intelligere, ut ad similitudinem populi Israel provocetur gentium multitudo, & ubi prius silentium fuerat legis Dei, ibi confessionis clamor fit: & oleaster inferatur in bonam olivam. Legimus & in parabola Evangelii missos servos, qui vocarent bonos & malos, ac patrisfamilias de quibuslibet implerent convivium, quia priores venire noluerunt. Potest & Ecclesia narrare quod Dominus de Seir, hoc est, de terrenis locis ad se vociferetur, seque provocet ad salutem, & dicat ad ipsum Dominum: O custos, quid de nocte consurgens versaris in tenebris? quid absque peccato in carne es peccatrice? qua caussa voluisti humanum corpus assumere? Respondit *custos*, hoc est, *Samaritanus*, qui in Evangelio vulneratum suis humeris ad stabulum reportavit: *Venit mane & nox*. Et est sensus: Gentium multitudini ortus est sol justitiæ, & Judæis venerunt tenebræ. Juxta quod dicitur a Domino: *In judicium mundi istius ego veni, ut non videntes videant, & videntes cæci fiant*. Et ipse custos qui dixerat: *Venit mane & nox*, loquitur ad gentium multitudinem: Si me quæritis, studiosius quærite. Convertimini ad me, filii convertentes, & ego sanabo contritiones vestras, & venite ad me. Loca difficilia sunt, & quum secundum historiam minime pateant, cogimur juxta ἀναγωγὴν diversas opiniones sequi.

Dies & nox prospera & adversa significat.

Matth. 22.

Luc. 9.

Joan. 9, 39.

V. 13.

Onus in Arabia. Hoc in Editione LXX. Interpretum non habetur: sed quod sequitur: *In saltu ad vesperam dormietis in semitis Dodanim*, cum priori Visione conjunctum est, ut legatur, *si quæris, quære: & ad me habita in saltu*. *Arabia* in lingua nostra, *vesperam* sonat, quæ noctis & tenebrarum principium est, omnisque qui habet initium peccatorum, versatur in vespera. Qui autem venit ad summum, in media nocte consistit. Unde & in Ægypto primogenita in media nocte cæduntur. Et Apostolus Petrus, antequam gallus cantaret, ter Dominum negavit, quod media nox intelligitur. Postquam autem nox præcessit, & cepit dies appropinquare, superatis mediæ noctis tenebris, & gallo lucis nuntio resonante, flevit amare, & intellexit peccatum suum, & eo tempore dicere potuit: *Ad vesperam demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia*. Hoc interim de præsenti loco. Cæterum nomen Arabiæ, id est, vesperæ & Occidentis, in aliis Scripturarum locis diversas intelligentias recipit.

Exod. 12.

Matth. 26.

Ps. 29. 6.

In saltu ad vesperam dormietis, in semitis Dodanim. LXX. *In saltu ad vesperam dormietis in via Dedan*. Qui in malitia esse ceperunt, & peccatorum ingrediuntur viam, non dormiunt, nec morantur in agris consitis, & novalibus, nec in pratis, & segetibus, quas ad metendum esse candentes, Salvator docet, nec inter arbores pomiferas; sed in infructuosis saltibus, ubi vepres & spinæ sunt, & bestiæ commorantur. De hujuscemodi saltu & in Regum volumine legimus, quod plures devoraverit silva vel saltus, quam interfecti sint gladio, quando Absalon adversus patrem exstitit perduellis. Recteque, quia vespera principium malorum est, in via & in semitis habitare dicuntur, & in via *Dedan*, quod interpretatur *judicia*. Quot enim habent peccatorum genera, tot judiciorum merentur sententias. Potest autem *Dedan* & *grande judicium* interpretari.

2. Reg. 18.

V. 14. & 15.

Occurrentes sitienti ferte aquam, qui habitatis terram Austri, cum panibus occurrite fugienti. A facie enim gladiorum fugerunt, a facie gladii imminentis, a facie

cie arcus extenti, a facie gravis prælii. LXX. *In occursum sitienti ferte aquam qui habitatis in regione Theman, cum panibus occurrite fugientibus propter multitudinem occisorum, propter turbam errantium, propter multitudinem gladii, & propter multitudinem arcuum intentorum, & propter multitudinem cadentium in bello*. Vos qui estis in Theman, quod interpretatur *Auster* atque *perfectio*, & in eo versamini loco, de quo scriptum est: Abac. 3. 4. *Deus ab Austro veniet*, & qui consum- B mati estis atque perfecti, & habetis in vobis lumen scientiæ Scripturarum, fugientibus de Arabia, & de saltu, occurrite cum aqua & panibus, & nolite exspectare donec ipsi ad vos veniant; sed Luc. 15. imitamini illum Evangelicæ parabolæ patrem, qui occurrit filio revertenti. Et ille quidem dedit stolam, obtulit annulum: vos autem aquas & panes offerte fugientibus, ut qui lassi erant atque confecti, vestra misericordia sustententur, C & ad sedes vestras citius transeant. Fugerunt enim gladios hæreticorum, doctrinam Gentilium, blasphemias Judæorum. Et quia multos viderunt eorum jaculis interfectos, & cecidisse in prælio plurimos, ipsi cupiunt vestro auxilio liberari. Locus hic proprie adversus eos intelligi potest, qui tradentes se otio atque desidiæ, propria salute contenti sunt, nec pœnitentibus atque conversis porrigunt manum. (Solute pre- ... ron ... ns ... con- ... ti.)

V. 16 & 17. *Quoniam hæc dicit Dominus ad me:* D *Adhuc in uno anno, quasi in anno mercenarii, & auferetur omnis gloria Cedar & reliquiæ numeri sagittariorum fortiter de filiis Cedar imminuentur. Dominus enim Deus Israel l quutus est*. Ideo vobis dico, ut occurratis cum aqua, & panibus fugientibus de saltu & Arabia: quia Dominus hæc futura pollicitus est. Sicut annus mercenarii cito præterit, qui quotidie nihil aliud nisi mercedem sui laboris exspectat, vel certe semper in opere est E ac labore, ut mercedem laboris accipiat: sic omnis gloria *Cedar*, quod interpretatur *tenebræ*, de quo & in Psalmo legi- Ps. 119. 5. mus: *Habitavi cum habitantibus Cedar*, velociter auferetur, & omnis sagittariorum, id est, diversorum dogmatum numerus, qui constitutos in saltu Arabiæ vulnerabat, redigetur in nihili, postquam fugientes de saltu fuerint liberati: & a- A quam baptismi salutaris acceperint, comederintque cælestem panem. Hæc enim futura Dominus omnium, & proprie Deus Israel, id est, mente cernentium Deum, loquutus est.

Onus vallis Visionis. LXX. *Verbum vallis Sion*. Cap. XXII. In libro Hebraicorum Nominum posuimus, *Sion* interpretari *speculam*, quæ in sublimibus sita, de longe venientia contemplatur. Quum igitur B Sion juxta leges tropologiæ referatur ad Ecclesiam, ut est illud in secundo Psalmo ex persona Domini Salvatoris: *Ego au-* v. 6. *tem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus*. Et: *Qui confidunt* Ps. 124. 1. *in Domino sicut mons Sion*. Et: *Diligit* Ps. 86. 1. *Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob*. Et manifestius Apostolus: *Ac-* Hebr. 12. 22. *cessistis*, inquit, *ad Sion montem & civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem:* quærimus quare in præsenti Visione, C vallis Sion dicatur. Ipsaque verborum consequentia trahimur ad intelligentiam spiritualem, ut omnes perversorum dogmatum principes, qui corruerunt de sublimitate sensus sanctarum Scripturarum, & ad humilia devoluti sunt, sciamus in Sion valle versari. Tale quid puto & Salomonem in Proverbiis dicere: *Ocu-* Prov. 30. 17. *lum qui irridet patrem, & despicit senectutem matris, effodiant eum corvi de convallibus, & comedant illum pulli aquila-* D *rum*. Statim enim ut sensus hæreticorum irriserit Creatorem Patrem, & senectutem Ecclesiæ matris despexerit, effoditur a tetris & immundis volucribus, quæ referuntur ad contrarias fortitudines. Nec possunt istiusmodi dicere: *Le-* Ps. 120. 1. *vavi oculos meos in montes, unde veniat auxilium mihi*; sed in modum brutorum animantium ad terrena depressi sunt.

Quidnam tibi quoque est, quia ascendisti & tu omnis in tecta? LXX. *Quid factum est tibi nunc, quia ascendistis omnes* E *in tecta vana?* Hoc quod juxta LXX. Interpretes in Regum volumine quæritur, quid sibi velit dicente Eliseo: 4. Reg. 2. 14. *Ubi est Deus Eliæ* APHPHO, in præ- אפרא senti loco manifestius ponitur, pro eo quod Septuaginta transtulerunt *nunc*, in Hebræo habet APHPHO, quod nos interpretati sumus *nunc quoque*, & Aquila volens Hebraicum servare idioma, posuit καίπερτοι, [a] quam conjun-

V 2 ctio-

[a] Vetustus cod. penes Reinesium de lingua Punica, *ce per tuim*, quæ facile designant Græca καίπερτοι νῦν, indicantque & νῦν adverbium, quod est nunc, ab Aquila expressum. Cæterum conjunctioni καίπερτοι apud Latinos *quidem* utcunque respondeat. Sed & videtur Hieron. non simplex *quoque*, sed *nunc quoque* reddidisse.

ctionem Latinus sermo non explicat. Quando autem dicit, *quidnam tibi quoque est?* interrogat cur inter alios & ipsa conscendat, atque opinione sublimium in humilibus commoretur. Et est sensus: quum Philosophi tumeant, & omnis sapientia sæcularis de sublimibus disputans, simplicitatem contemnat Ecclesiæ, cur tu quoque excelsa sectaris? quæ LXX. σημαντικώτερων, δώματα μάταια, id est, *tecta vana*, interpretati sunt, ut ostenderent esse & aliud tectum, de quo Salvator descendere prohibet: quod tamen non sit tectum vanum. Denique & Apostolus Petrus hora orationis sexta ascendit in tectum. Nunc autem, ut ostenderet multam hæreseωn varietatem, non unum tectum, sed tecta plurima nominavit.

Matth. 24. — Act. 10.

V. 2. *Clamoris plena, urbs frequens, civitas exultans.* LXX. *Repleta est civitas clamantium, urbs exultans.* Doctrina hæreticorum non in sensu, sed in multiloquio & clamore versatur. Unde ob multitudinem deceptorum, frequens civitas appellatur, & exultans, propter superbiam. Inflati enim tument, & sacratiora se invenisse gloriantur.

Hæreticorum doctrina non in sensu, sed in multiloquio & clamore.

Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello. LXX. *Vulnerati tui non vulnerati gladio, nec mortui tui, mortui in bello.* Maxima pars absque ullo certamine & disceptatione, hæreticorum deceptionibus supplantatur, & hæc est turba quamplurima. *Interfecti* igitur, sive ut Septuaginta transtulerunt, *vulnerati* vallis Sion, non sunt interfecti, & vulnerati gladio, sed voluntate propria ad hæreticos transierunt, & comparatione eorum, qui post prælium victi sunt, infelicius ille vulneratus, & interfectus est, qui sponte se tradidit. Quomodo & in martyrio qui post pœnas victus manus dedit, levioris pœnæ est eo qui absque ulla necessitate, & dolore cruciatuum Christum negavit.

Victus in Martyrio dolore cruciatuum, levioris culpæ est, &c.

V. 3. *Cuncti principes tui fugerunt simul, dureque ligati sunt.* In hoc loco Septuaginta interpretationem sequuti sumus, quia non multum ab Hebraico distat in sensu. Cæterum ut verbum ex verbo de Hebræo transferam, ita apud eos legitur: *Omnes primates tui migraverunt simul, ab arcu ligati sunt:* quam Editionem, & alii Interpretes sequuti sunt. Migraverunt enim omnes hæreticorum principes ad synagogam Satanæ a Christi Ecclesia, & transierunt simul discordes in perfidia, in transitu concordes, & ligati sunt ab arcu, de quo in Psalmo scriptum est: *Ecce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde*, & mittant ignita diaboli jacula quæ vulnerent pariter, & ligent. Ideoque dure ligati sunt, quia obturaverunt aures suas sicut aspides surdæ, & obturantes aures, quæ non exaudient voces incantantium, nec venefici incantantis sapienter. Ob quam caussam, & Apostolus Paulus hæreticum post unam commonitionem, perversitati suæ præcipit relinquendum, quia perversus est, & proprio judicio condemnatus. *Et nobis enim exierunt, sed non erant ex nobis: si enim ex nobis fuissent, mansissent utique nobiscum.* Horum principum fugitivorum ille princeps est, quem idem Isaias vocat draconem fugientem, colubrum tortuosum, qui quum verba mortifera in aures miserit deceptorum, dure eos ligat, & de vinculis suis exire non patitur: de quibus sanctus erutus gratulabatur in Psalmo: *Anima mea sicut passer erepta est de laqueo venantium.* Et in alio loco gaudens quod evaserit, loquitur: *Susceptor meus es tu, & refugium meum. Deus meus sperabo in eum. Quoniam ipse eruit me de laqueo venantium, & a verbo aspero*, sive *turbulento*, quod proprie hæreticorum doctrinam significat.

Ps. 10. 2. — Hæretici Ecclesiam deserentes. — Tit. 3. — 1. Joan. 2. 19. — Ps. 123. 7. — Ps. 90. 2.

Omnes qui inventi sunt in te, vincti sunt pariter, procul fugerunt. LXX. *Et fortes in te longe fugerunt.* Adhuc sermo Prophetæ contra vallem Sion, cujus habitatores ascenderunt in tecta vana, & clamaverunt clamore confuso, & vulnerati sunt absque prælio, cujus principes omnes fugerunt, & dure ligati sunt, & qui fortes inter eos erant, longius aufugerunt. Quanto enim quis in hæretica perversitate prudentior est, tanto longius recedit a Domino. Quod autem dicit juxta Hebraicum: *Omnes inventi sunt in te*, hoc notare debemus, quod & hæretici eos quos deceperint, inventos se dicant: sed inventio eorum, perditio est. Denique pariter colligantur, & procul fugiant. Nec mihi placet illa expositio, secundum diversitatem hæreseωn diversa esse & spatia fugientium, cum Scriptura sancta dicat: omnes qui ab hæreticis sunt reperti pariter colligatos, & fugisse longissime, dicente Domino: Qui

Hæreticus quanto prudentior, tanto longius a Domino recedit. — Luc. 21. 25.

Qui non est mecum, contra me est: & qui mecum non colligit, spargit. Unde de Moyse dicitur, *Appropinquabat Moyses solus ad Deum, cæteri vero non appropinquabant. Deus enim sanctis suis, Deus appropinquans est, & non de longe, dicit Dominus.*

Deus appropinquat sanctis suis. Exod. 24.

℣. 4. 5. & 6.
Propterea dixi: Recedite a me, amare flebo; nolite incumbere ut consolemini me super vastitate filiæ populi mei. Dies enim interfectionis & conculcationis, & fletuum a Domino Deo exercituum in valle Visionis, scrutans murum & magnificus super montem. LXX. *Propterea dixi: Dimitte me, amare flebo: nolite contendere, ut consolemini me super contritione filiæ generis mei: quia dies tumultus, & perditionis, & conculcationis, & error a Domino Deo Sabaoth in valle Sion; errant a minimo usque ad maximum: errant super montes.* Et Samuel plangebat Saul, & Dominus atque Salvator flebat Jerusalem: & Apostolus scribit ad Corinthios: *Ne quum rursus venero ad vos, humiliet me Deus, & lugeam multos qui ante peccaverunt, & non egerunt pœnitentiam.* Unde compatientis affectu & ad alios loquitur: *Quis infirmatur, & ego non infirmor? Quis scandalizatur, & ego non uror?* Igitur & Propheta videns populum quondam Visionis vana tecta conscendere, & in clamore versari; cunctosque principes ejus fugisse, & ligatos esse vinculis peccatorum, erumpit in lacrymas, & abigit consolantes, & fletu amarissimo se flere testatur, non super filios, sed super filiam populi sui, quæ virilitatis perdidit dignitatem. Dies enim judicii, & interfectionis, & conculcationis, nequaquam erit *Jerusalem*, quæ interpretatur *visio pacis*: sed antiqui nominis *Jebus*, quæ interpretatur *conculcatio*: fletuum quoque sive *erroris*, ut Septuaginta transtulerunt a Domino Sabaoth, non quo fletus & error a Domino fit; sed per occasionem sanctarum Scripturarum, quas Dominus legendas dedit, illis nascitur erroris occasio, qui possunt dicere: *Quare nos errare fecisti a via tua?* Et in alio loco: *Dominus eis miscuit spiritum erroris*: ut non in Visionis monte, sed in Sion valle consisterent. Hæc autem ipsa dies, quæ a Domino exercituum in valle oritur Visionis, ut singulorum opera demonstret, scrutatur murum hæreticorum, quem adversum Ecclesiam quasi firmissimum, propugnaculum construxerunt; & magnificum gloriosumque, id est, doctores eorum, qui se super Christo monte consistere gloriantur. De quo alibi legimus: *Venite ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Jacob: & annuntiabit nobis viam suam.* Porro quod LXX. transtulerunt, *errant a minimo usque ad maximum, errant super montes*, hoc sentire debemus, in majori scelere esse eos, qui majores sunt, & tamen a minimo usque ad maximum errare cunctos, & errare super montes: Moysen, Jeremiam, cæterosque Prophetas, Evangelistas & Apostolos. Quumque in valle versentur, mirum in modum errant in montibus:

1. Reg. 15. Luc. 19. 2. Cor. 12, 21. Ibid. 11, 29. Ex Scripturis capiunt occasionem erroris Judæi & Hæretici. Isa. 63, 17. Ibid. 19, 10. Isa. 2, 3.

℣. 7. 8. & 9.
Et Ælam sumsit pharetram, currum hominis equitis, & parietem nudavit clypeus. Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum: & equites ponent sedes suas in porta. Et revelabitur operimentum Judæ: & videbis in die illa armamentarium domus saltus: & scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatæ sunt. LXX. *Elamitæ autem tulerunt pharetras: ascensores: homines super equos: & congregatio pugnantium: & erunt electæ valles tuæ, implebuntur quadrigis, & equites stipabunt portas tuas: & revelabunt portas Judæ: & aspicient die illo in domus electas civitatis: & revelabunt abscondita domorum arcis David, & videbunt quoniam plures sunt.* Ælam, quod interpretatur *ascensus eorum*, sive *Elamitæ*, ut LXX. transtulerunt, quos in *contemtores* vertimus, sumserunt pharetram, ut sagittent in obscuro rectos corde, qui sunt in curru equites hominum, ut parietem Sion & Ecclesiæ firmamenta suo clypeo & impugnatione denudent. Erunt autem, inquit, electæ valles tuæ, & humilia dogmata, o vallis Sion, plenæ quadrigarum, quas Dominus cum Pharaone submersit, quarum equites & ascensores ponent sedes suas in portis tuis, ut obsessos in te atque conclusos non patiantur exire. Tunc Omnipotens Deus per Ecclesiasticos viros relevabit operimenta Judæ; & universa secreta eorum, qui in confessione fidei constituti sunt, & tunc videbis, o vallis Sion, in die illa, & in claro lumine veritatis, omnem armaturam Apostoli, & domus saltus, in quo gentium turba consistit. Sicut & in CXXXI. Psalmo canitur: *Ecce audivimus eam in Ephrata: invenimus eam in campis silvæ.* Quum autem operimentum Judæ atque secretum, quod prius propter mysterium cela-

v. 6.

celabatur, fuerit revelatum, & videris A armaturam Ecclesiæ; tunc intelliges schismata civitatis David, quæ multiplicasti, ut deceptos tibi populos congregares. Isti Elamitæ juxta Editionem LXX. non habent unam pharetram, sed plures; & ascensores sunt hominum, in quorum equitant animabus; & plurima multitudo est ad pugnam se præparans contra Ecclesiam: ita ut omnes valles illius compleantur; & equites obturent sensus eorum, & dimicatione sua Ecclesiasticum B virum, qui interpretatur Judas, provocent ad certandum: quo proferente testimonia Scripturarum, & cuncta redarguente mendacia, videbunt hæretici domos civitatis David, & omnia prius secreta cognoscent, quomodo in arce *David* qui interpretatur, *manu fortis*, hoc est, Christi, omnia sint dogmata veritatis. Obscura loca sunt, non solum juxta historiam, sed juxta ἀναγωγήν. Quibus ergo nostra displicuerint, C debent proferre sua, ut explanationi eorum, si vera fuerit, acquiescamus.

℣. 10. & 11. *Et congregastis aquas piscinæ inferioris: & domus Jerusalem numerastis: & destruxistis domus ad muniendum murum. Et lacum fecistis inter duos muros, & aquam piscinæ veteris: & non aspexistis ad eum, qui fecerat eam, & operatorem ejus de longe non vidistis.* LXX. *Et averterunt aquam antiquæ piscinæ in civitatem: & destruxerunt domos Jerusalem ad firmandos muros* D *civitatis: & fecistis vobis aquam inter duos muros intra piscinam antiquam: & non aspexistis eum qui a principio fecit eam: & creatorem illius non vidistis.* Vos qui scissuras civitatis David, id est, Ecclesiæ videbitis, vel videtis, quæ in toto orbe multiplicatæ sunt; qui congregastis aquas piscinæ vestræ atque doctrinæ, non superioris, sed inferioris, & domos Jerusalem numerastis, sive destruxistis, ut muniretis murum vestrum, non fodistis puteos, qui vitales haberent & E æternas aquas, sed lacus contritos, qui aquam non valent continere. Et fecistis eos inter duos muros novi & veteris Instrumenti, & aquam piscinæ veteris neglexistis, nec considerastis datorem legis Deum, & operatorem mundi penitus neglexistis. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum juxta LXX. consideraverunt se hæretici, quod multi essent, & hac multitudine confidentes, doctrinam veteris Testamenti averterunt a civitate Dei,

Ecclesiæ in toto orbe multiplicatæ.

A quæ est Ecclesia, & destruxerunt domos Jerusalem, ut ædificarent conciliabula malignantium; dumque vetus reprobant Instrumentum, nec novum sequuti sunt, quia novum veteris Instrumenti testimoniis roboratur. Propterea inter duos muros veterem & novum, fecerunt sibi novas aquas, quas interiores esse putant, & majora continere mysteria, quam in Testamento veteri continentur: & non respexerunt Deum, qui veteris Instrumenti B conditor est, & factorem ejus ne longe quidem videre voluerunt.

Novum Testamentum veteris testimoniis roboratur.

Et vocabit Dominus Deus exercituum in die illa ad fletum & ad planctum, ad calvitium & ad cingulum sacci: & ecce gaudium & lætitia, occidere vitulos, & jugulare arietes, comedere carnes, & bibere vinum: comedamus & bibamus, cras enim moriemur. Et revelata est in auribus meis (1) *Domini exercituum: si dimittetur iniquitas hæc vobis donec moriamini, dicit* C *Dominus Deus exercituum.* Quotidie Dominus Deus exercituum provocat hæreticos ad pœnitentiam, qui inter duos muros aquam piscinæ veteris contemnentes, foderunt sibi lacum, & congregaverunt aquam piscinæ inferioris, quæ non de cælo, sed de terra aquas habet; & vocat eos ad fletum; *Beati enim flentes: quia ipsi ridebunt.* Et ad planctum, ne postea audiant: *Lamentavimus vobis, & non planxistis.* Et ad calvitium, ut D omnia opera mortis radant, & auferant de corpore suo quidquid non vivit in corpore. Et ad cingulum sacci, ne postea juxta Jerusalem pro cingulo reste cingantur. Illi autem e contrario pro fletu & planctu, calvitio & cilicio, gaudium habuere atque lætitiam, & quasi morte omnia finirentur, occidentes vitulos arietesque jugulantes, ut comederent carnes, & biberent vinum, loquuti sunt verba blasphemantium. Dum in E præsenti sæculo sumus, deliciis affluamus. Crastina enim dies, hoc est, futurum tempus, sine sensu erit. Illis ista dicentibus, audivit Dominus verba blasphemiæ, & comminatus est, non se dimissurum esse hanc iniquitatem, donec aut peccato moriantur & vitiis, aut cum (2) delictis suis ad inferos pertrahantur. Quod quidem non solum de hæreticis, sed de omni potest intelligi peccatore, qui negligens peccata sua, desperatione fit pejor; & voluptatibus irretitus, jungit peccato blasphemiam, ut omnem sen-

℣. 12. 13. & seqq.

Mat. 5. 5.

Idem. 11. 17.

(2) Peccator desperatione fit pejor.

(1) Addit Victor. vox ex Vulgata dumtaxat, non Hieronym. mss.

(2) Victorius ait, Deliciis non delictis esse legendum, explicat statim, dum voluptates vocat.

sensum viventium putet morte finiri, dicens illud Epicuri: Post mortem nihil est, & mors ipsa nihil est.

V. 15. 16. & seqq. *Hæc dicit Dominus Deus exercituum: Vade ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi, & dices ei: Quid tu hic: aut quasi quis hic? quia excidisti tibi hic sepulchrum? excidisti in excelso * memoriam, diligenter in petra tabernaculum tibi. Ecce Dominus asportari te faciet sicut asportatur gallus gallinaceus: & quasi amictum sic sublevabit te. Coronans coronabit te tribulatione: quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam: ibi morieris, & ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus Domini tui. Et expellam te de statione tua: & de ministerio tuo deponam te. Et erit in die illa, vocabo servum meum Eliacim filium Helciæ: & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum: & potestatem tuam dabo in manu ejus, & erit quasi pater * habitantium Jerusalem, & domui Juda. Et dabo clavem domus David super humerum ejus: & aperiet, & non erit qui claudat; & claudet, & non erit qui aperiat. Et figam illum paxillum in loco fideli, & erit in (1) * solio domus patris sui. Et suspendent super eum omnem gloriam domus patris ejus, vasorum diversa genera, omne vas parvulum a vasis craterarum usque ad omne vas musicorum. In die illo dicit Dominus exercituum: Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli, & frangetur & cadet: & peribit quod pependerat in eo, quia Dominus loquutus est.* LXX. *Hæc dicit Dominus Sabaoth: Vade ad pastophorion ad Somnam quæstorem, & dices ei, Quid tu hic? aut quid tibi est hic? quoniam excidisti tibi sepulchrum, & fecisti tibi in excelso memoriam: & descripsisti tibi in terra tabernaculum? Ecce Dominus Sabaoth ejiciet, & conteret virum, & auferet stolam & coronam tuam gloriosam, & projiciet te in regionem magnam, & absque mensura, & ibi morieris: & ponet currum tuum optimum in ignominiam, & domum principis tui in conculcationem. Et auferis a dispensatione tua, & de gradu tuo. Et erit in die illa, vocabo puerum meum Eliacim filium Helciæ, & induam illum stola tua, & coronam tuam dabo illi fortiter, & dispensationem tuam dabo in manus ejus, & erit quasi pater habitatoribus Jerusalem,*

* Vulg. memoriale

* Vulg. habitantibus

(1) * Vulg. solium gloriæ domui

A *& Judæ, & dabo gloriam domus David ei, & principabitur, & non erit qui contradicat. Et dabo clavem domus David super humerum ejus,* [a] *& aperiet, & non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat. Et constituam eum principem in loco fideli, & in solium gloriæ domus patris ejus, & erit confidens super eum omnis gloriosus in domo patris sui a minimo usque ad maximum. Omnes vas parvulum a vasis aganoth: & pendebunt super eum.*
B *In die illa hæc dicit Dominus Sabaoth: Movebitur homo qui stabilitus erat in loco fideli: & auferetur, & corruet, & disperibit gloria quæ erat in eo: quoniam Dominus loquutus est.* Præcipitur Isaiæ Prophetæ ut ingrediatur ad eum qui habitat in tabernaculo, quod Hebraice dicitur SOCHEN, ad Sobnam præpositum Templi, sive ut LXX. transtulerunt, ταμίαν, hoc est, *quæstorem* & *dispensatorem* thesaurorum domus Dei. *Sochen* au- סכן
C tem vel *tabernaculum* interpretatur, vel *pastophorion*, hoc est, *thalamus*, in quo habitat præpositus Templi. Quis est autem alius, qui habitavit in tabernaculo Judæorum, & in domo quondam Dei, nisi Judaicæ legis sermo & ratio, quæ in veteris Instrumenti lectione versata est? Huic itaque traditioni dicitur atque doctrinæ: quid hic agis? Cur tibi vis ædificare domum in occidente litera, & tabernaculum tuum, quod non habet
D fundamentum, in petræ figere firmitate: quod non tam tabernaculum, & domus, quam sepulcrum & memoria appellandum est? Propterea autem tibi dico, quod in excisione sepulcri non debeas laborare, quia transferet Dominus sacerdotium tuum; sicut transferri solet GEBER, quod omnes *virum* interpretati sunt. Hebræus autem qui nos in veteris Instrumenti lectione erudivit, *gallum gallinaceum* transtulit. Sicut, in- גבר Hebræus Hieronymi Præceptor.
E quit, gallus gallinaceus humero portitoris de alio loco transfertur ad alium, sic te Dominus de loco tuo leviter asportabit. Et qui quondam habebas coronam Pontificis, & sanctificationem in *Exod. 28.*
auri lamina, in qua erat scriptum nomen Dei, coronaberis tribulatione & angustia. Et quomodo si sphæra mittatur in declivi loco atque spatioso, stare non potest, sed in immensum volvitur: sic omnis populus tuus in orbis terminos disper-

(1) Supplendus equidem videtur hic locus juxta Vulgatam, *in solium gloriæ domui patris* &c. quæ lectio & est itidem juxta Hebræum & superiorem Hieronymianam loci ejusdem recitationem col. 224.

a Isthæc *& aperiet, & non erit qui claudat*, in Martian. editione deerant. Nos leviora alia supra atque infra emendamus.

ſpergetur. Ibique morieris cum litera tua, & omnis gloria tua, & currus quibus inclytus antea ferebaris; & domus Dei ſplendor vertetur in ignominiam. Auferet enim te Dominus de ſtatione tua, & de miniſterio tuo, hoc eſt, cæremoniis victimarum, ut impleatur illud quod ſcribitur ad Hebræos: *Translato enim ſacerdotio, neceſſe eſt ut legis translatio fiat.* Quum autem tu ejectus fueris de miniſterio tuo, vocabo puerum meum Eliacim, cui dixi & in alio loco: *Magnum tibi eſt vocari te puerum meum.* *Eliacim* interpretatur *reſurgens Deus*, ſive *Dei reſurrectio*. Iſte igitur reſurgens Deus, qui eſt filius *Helciæ*, id eſt, *partis Domini*, accipiet locum tuum, tuaque induetur ſtola, & cingulo tuo confortabitur, ut quod tu habebas in litera, ille poſſideat in ſpiritu; & erit pater habitantium in Jeruſalem, hoc eſt, in viſione pacis, quæ interpretatur Eccleſia, & domui Juda, ubi eſt fidei vera confeſſio. Unde ipſe ad Apoſtolos loquitur: *Filioli, adhuc modicum vobiſcum ſum.* Et ad alium. *Fili, dimittuntur tibi peccata tua.* Et ad aliam: *Filia, fides tua te ſalvam fecit.* Dabo, inquit, ei clavem domus David, qui aperit, & nemo claudit, qui claudit, & nemo aperit. Et hæc ipſa clavis erit ſuper humerum ejus, hoc eſt, in paſſione. Juxta illud quod in alio loco ſcribitur: *Cujus principatus ſuper humerum ejus.* Quod enim ille ſua paſſione reſeraverit, claudi non poterit, & quod clauſerit in cæremoniis Judæorum, a nullo alio aperietur. Figam enim illum paxillum in loco fideli, ubi conventus Fidelium eſt. Unde & credentes in Chriſto Fideles appellantur. Et erit in ſolium gloriæ domus patris ſui, hoc eſt Eccleſiæ; & ſuſpendent ſuper eum omnem gloriam domus patris ejus. Unde & in Evangelio ſcribitur. *Omnis populus pendebat ex eo.* Quod & quidem non illo tantum tempore factum eſt, ſed uſque hodie impletur, ut pendeant ex eo quaſi vaſa diverſa Dei, ſapientia & juſtitia, & omnia quibus Chriſtus appellatur. Vaſorum diverſa genera, pro quibus Aquila interpretatus eſt SAAIM & SEPHOTH, quod Symmachus vertit, *nepotes atque comixtos:* ut & Apoſtoli, & omnes credentes, hoc eſt filii filiorum, & commixti de univerſis gentibus pendeant ſuper eum. A vaſis craterarum, pro quibus Theodotio AGANOTH poſuit; & parvi enim & magni in Dominum credituri ſunt. Crateras autem puto eſſe Apoſtolos plenos vitalibus aquis. De quibus dicitur: *Benedicite Deum de fontibus Iſrael*, in quibus crateribus miſcuit ſapientia vinum ſuum. Et omne, inquit, vas muſicorum, eorum qui omni tempore in Dei laudes perſonant. Quod ſequitur, videtur ſenſui noſtro eſſe contrarium, quomodo paxillus iſte, qui fixus fuerat in loco fideli, auferatur & frangatur: & cadat & pereat quod pependerat in eo, & hoc fiat quia Dominus loquutus eſt. Quod ita ſolvi poteſt ſi legamus illud Evangelii, quod in noviſſimis diebus refrigeſcat caritas multorum; & ipſe Dominus dicat: *Putas filius hominis veniens inveniet fidem ſuper terram?* Non ergo paxillus frangetur & cadet & peribit, quod impium eſt dicere; ſed paxillus auferetur de loco fideli, hoc eſt, de Eccleſia per impietatem quotidie ſubcreſcentem, & qui ſuper eum ante pependerant fide, poſtea infidelitate frangentur & cadent & peribunt. Hoc autem fiet in diebus noviſſimis: quia Dominus loquutus eſt. Pro paxillo, qui Hebraice dicitur JATHED, & ab omnibus ſimiliter effertur, ſoli LXX. ſupra *principem*, hic *hominem* interpretati ſunt. Quodque nos celeritate dictandi pene præteriit, *Sobnas* interpretatur *convertere nunc*, ſive *converſio*. Dicitur ergo ad principem Judæorum ut convertatur de Lege ad Evangelium: & victimarum imaginibus derelictis, transferat ſe ad ſpiritualis ſacrificii veritatem.

Hebr. 7. 12. — Iſa. 49. 6. ſecundum LXX. — Joan. 13. 33. — Matth. 9. 2. — Luc. 7. 50. — Apoc. 3. — Iſa. 9. 6. — Luc. 19. — צאצאים והצפעות — אגנות — Pſ. 67. 27. — Matth. 24. — Luc. 18. 8. — יתד

Cap. XXIII. VErbum Tyri. Quid nobis videretur ſuper Onere vel verbo & aſſumtione Tyri juxta Hebræos, ſupra in libro decem Viſionum hiſtoricæ explanationis diximus. Nunc omnem contra Tyrum prophetiam ſecundum ἀναγωγὴν, & Editionem LXX. breviter percurremus. *Tyrus* lingua Hebræa SOR dicitur, & in noſtrum ſermonem transfertur, *anguſtia*. Omnis igitur anima vitiis occupata, & pravis cogitationibus, *Sor* appellari poteſt.

צר

Ululate naves Chartaginis, quia perierunt, & ultra non venient. De terra Citiorum, ducta captiva eſt. Cui ſimiles facti ſunt habitatores inſulæ, negotiatores Phœnicis, transfretantes mare in aquis multis, ſemen negotiatorum quaſi meſſium illatarum, negotiatores gentium. Pro Carthagine in Hebræo ſcribitur THARSIS quod תרשיש

quod omnes similiter transtulerunt. *Thar-*
sis autem interpretatur *contemplatio* sive
exploratio gaudii. Citii quoque quod
כתים Hebraice dicitur CHETIM, interpre-
tatur *mare congelascens*: & pro Phœ-
nice apud eos Sidon legitur. Arguun-
tur itaque hi quos malarum cogita-
1. Tim. 6. tionum turba circumdat, & qui vo-
lentes juxta Apostolum divites fieri,
incidunt in tentationes & laqueos dia-
boli, & desideria multa & noxia, quæ
detrahunt homines in profundum. Et
dicitur eis quod ululare debeant, scien-
tes omnes negotiationes mundi hujus
esse perituras, & contemplationem gau-
dii atque lætitiæ in luctum lacrymas-
que vertendam. Mare enim hoc ul-
tra non poterit navigari; sed omnia
congelascent: & coloniæ Tyriorum ca-
ptivæ ducentur in pœnas. Nulli enim
alii similes sunt qui habitant in insula
ista, nisi negotiatoribus, sive translato-
ribus qui circumferuntur omni vento
doctrinæ, & de aliis ad alia vitia tran-
seunt. Habitamus autem in insula,
quamdiu tentationibus hujus sæculi tun-
dimur: & ex omni parte nostra insula
atque navicula maris feritur fluctibus.
Hujus autem insulæ negotiatores de Si-
done sunt, quæ interpretatur *venatrix*,
& in qua habitant plurimi venatores.
Ps. 90. 3. De quibus scriptum est: *Liberabit te*
de laqueo venantium. Et in alio loco
lætatur sanctus, quod de eorum insidiis
Ps. 123. 7. liberatus sit, dicens: *Anima nostra si-*
cut passer erepta est de laqueo venantium.
Omnes autem negotiatores gentium, se-
getibus comparantur, quæ cito aref-
cunt, sive messibus fluminis quæ de
cælo non habent pluviam; sed de ter-
ra: ideoque cum gentibus perituræ sunt.
Ubi nos legimus, *semen negotiatorum*,
in Hebræo scriptum est, *semen sior*,
quod subauditur Nili, eo quod aquas
turbidas habeat, quibus Ægypti segetes
irrigantur.

℣. 4. & 5. *Erubesce Sidon, dixit mare; fortitudo*
autem maris ait, Non parturivi, neque
peperi, neque enutrivi juvenes, neque e-
xaltavi virgines. Quum autem auditum
fuerit in Ægypto, apprehendet eos dolor
super Tyro. Sæculi hujus mare, in quo
habitant animalia parva cum magnis, &
draco quem plasmavit Deus ad illuden-
dum ei, videns a venatoribus Christi,
qui de omni monte venantur & colle,
captos, qui prius a dæmonibus capti
fuerant, loquitur ad contrariam fortitu-
dinem venatorum, quæ interpretatur

A Sidon, & dicit ei: *Erubesce Sidon*; non
enim parturivi, neque peperi, nec ca-
ptos a te nutrivi juvenes, nec elevavi
virgines quarum stultitia in Evangelio Matth. 25
condemnatur. Mea enim parturitio,
& partus, & nutrimentum, & eleva-
tio virginum, Apostolorum Christi par-
turitione deleta est; quorum unus lo-
quebatur: *Filioli mei, quos iterum par-* Gal. 4. 19.
turio, donec Christus formetur in vobis.
Et: *Lac vobis potum dedi, non escam*.
B Et rursum: *Volo autem vos omnes virgi-* 1. Cor. 3. 2.
nem castam exhibere Christo. Quum hoc 2. Cor. 11.
Ægyptus audierit, quæ Hebraice dici-
tur MESRAIM, quod interpretatur מצרים
ἐκθλίβουσα, id est, *tribulans*, & *coar-*
ctans, etiam ipsa terrebitur, se quo-
que intelligens eadem quæ Tyrus passa
est, esse passuram. Quod quum ad
omnia vitia referatur, potest & in hæ-
reseon diversitate sentiri, quando alia
capta hæresi, alia pertremiscit, & in
C alterius confusione, alter se capiendum
esse sentit. Quomodo autem de Sodo-
mis dicitur: *Quoniam si facta fuissent si-* Matth. 21.
gna in eis quæ facta sunt in Capharnaum, 23. 24.
mansissent usque hodie; & infertur: *Ve-*
rumtamen Sodomis tolerabilius erit in die
judicii quam vobis: sic de Tyro & Sido-
ne discimus Salvatore dicente: *Verumta-* Ibid. 11. 22.
men Tyro, & Sidoni levius erit in die ju-
dicii, quam civitati illi. Unde & Cha-
D nanæa quæ ad precationem Christi, fi-
liam, id est, animam suam gravissimo
dæmonio vexari intelligebat, exisse di-
citur de finibus Tyri, & Sidonis. Ne-
que enim poterat aliter occurrere Salva-
tori, nisi Tyri, & Sidonis terminos re-
liquisset.

Ite Carthaginem: ululate qui habitatis ℣. 6. & 7.
in insula hac. Nonne hæc est contume-
lia vestra a principio antequam tradere-
tur? deducent eam pedes ejus longe ad pe-
regrinandum. Quod sequitur: *Deducent*
E *eam pedes ejus longe ad peregrinandum*, ※
de Hebraico additum est, & asterisco,
id est, stellis illuminantibus prænota-
tur. O Tyrii qui habitatis in angustia
& in insula commoramini, qui ex om-
ni parte expositi estis tentationum flu-
ctibus, recedite de ea, & ite ad Car-
thaginem, id est, Tharsis, atque ad
verum gaudium festinate, lugentes an-
tiqua peccata, & veterem contume-
liam, quam aut ipsi aliis inferebatis,
aut patiebamini ab illis. Hoc autem
ideo præcipio, quia Tyrum urbem ve-
stram de suis sedibus, & proposito cer-
nitis ad terminos alios migraturam,
quan-

quando veteri errore deposito, Evangelio Salvatoris colla submiserint, ut qui prius habitabant in angustia, recedant longius, & advenæ sint atque incolæ doctrinæ Domini Salvatoris.

℣. 8. & 9. *Quis cogitavit hæc super Tyrum? Numquid minor est, aut non prævalet? Negotiatores ejus principes Chanaan, inclyti terræ. Dominus Sabaoth cogitavit dissolvere omnem contumeliam gloriantium, & dehonestare omne quod inclytum est super terram.* Verbum *Chanaan*, de Theodotionis Editione additum est, pro quo Aquila, *negotiatores* transtulit. Interrogat ergo Spiritus Sanctus, immo interrogatione confirmat, quod Dominus hæc adversum Tyri principes cogitarit, quorum omnis industria est negotiationibus opes quærere. Et quo-
Matth. 13. modo in Evangelio legimus institores margaritarum, qui omnibus venditis unam cupiunt emere margaritam, & utique appellandi sunt inclyti negotiatores non terræ, sed cæli: sic econtra negotiatores Tyri, hoc est, *tribulationis*, & *angustiæ* appellandi sunt inclyti terræ, quia quidquid agunt, terram respicit: & principes Chanaan, quod interpretatur *fluctuantes* atque *commoti*. Non enim statuunt supra petram
Psal. 39. pedes suos, nec potest de eis dici: *Petra*
Ps. 103. 18. *refugium herinaciis*, sive, *leporibus*; sed illud potius quod justus pene passus est,
Ps. 72. 2. sustinent: *Mei autem pene moti sunt pedes: pene effusi sunt gressus mei.* Dominus ergo exercituum hoc consilium cogitavit, ut dissolveret pessima negotiatorum vincula, immo compactam injuriam dissiparet, per quam cuncti qui Tyro subditi sunt superbiunt. Quodque intulit, *& dehonestare omne quod gloriosum est super terram*, non Dominus dehonestamenti auctor est, sed quod per se ignominiæ patet, ostendit esse ignominiosum. Quod quidem & de Sacer-
Levit. 21. dotibus in Levitico legimus: *Contaminatione contaminabit eum*, haud dubium quin sacerdos: non quo contaminationis auctor sit, sed quo ostendat eum contaminatum, qui prius mundus plurimis videbatur.

℣. 10. & 11. *Operare terram tuam: etenim naves nequaquam veniunt de Carthagine, & manus tua nequaquam prævalet, quæ in mari provocat reges.* Multum a cæteris Interpretibus, & ab ipso Hebraico in hoc loco LXX. discordat Editio, sed propositum prosequamur. Supra dixerat: *Ite Charthaginem, ululate qui ha-*
A *bitatis in insula.* Nunc contrarium loquitur, quia naves de Carthagine ultra non veniunt, operare terram tuam. Profuit enim Tyro naves interire peregrinas, ut cogatur operari terram suam. De qua in Proverbiis dicitur. *Qui ope-* Prov. 21.
ratur terram suam, saturabitur panibus, ut nequaquam de incerto fluctuum naufragorumque discrimine, sed operis sui vivat frugibus. De quibus in Psalmis ad justum canitur: *Labores manuum tua-* Ps. 127. 2.
B *rum manducabis.* Scriptum est in Osee, meretricis vias septas esse a Do- Osee 2.
mino spinis, ne sequi possit amatores suos, ut hac necessitate compulsa, reverteretur ad virum suum pristinum. Quod & in sæculi rebus frequenter animadvertimus, multos qui per prospera, & abundantiam omnium rerum Dominum sentire non poterant, intel- Multi per
ligere per inopiam, & converti ad o- inopiam
pera justitiæ, postquam manus eorum convertuntur ad ope-
C non prævaluerit felicitate hujus sæculi ra justitia
perfrui, quæ prius in mari provocabat reges, sive juxta Symmachum *conturbabat*; quorum cor in manu Dei est. Atque utinam & nos maris hujus negotiatione contemta, operemur terram nostram, & nequaquam exspectemus naves Carthaginis, sive naves Tyri, quæ Carthaginem ire consueverant, ne subjiciamur potestati draconis, qui dominatur in mari. Sed stabilem gradum figamus in terram, immo ad cælestia
D festinantes, operemur terram nostram, ut hic seminantes, ibi metamus. Manus quoque nostra, quæ prius in mundi negotiis versabatur, & pro potentia ac felicitate etiam reges, id est, sanctos de statu suo poterat commovere, fiat imbecilla in rebus maris, ut fortis sit in opere terræ suæ.

Dominus Sabaoth præcepit de Chanaan ℣. 12.
perdere robur ejus, & dicent: nequaquam adjicietis injuriam facere & iniquitatem
E *virgini filiæ Sidonis.* Tyrum & Sidonem esse in terra Channan, & supra ostendimus, Evangelii testimonium proponentes, in quo legitur, Chananæam mulierem sive Syrophenissam exisse de finibus Tyri & Sidonis, & occurrisse Domino Salvatori. Omnis autem anima quæ in sæculi fluctibus posita est, & circumfertur omni vento doctrinæ, Chanaan appellanda est, quæ interpretatur *quasi fluctuatio*, sive *commotio*. Unde, & ad senem adulterum dicitur: *Semen Chanaan & non Juda,* Dan. 13.
species decepit te. Prodest igitur Tyro, &

& ejus anguſtiis robur perire Chananæum, ut dicatur habitatoribus ejus quod ultra non valeant injurias facere, & opprimere per iniquitatem virginem filiam Sidonis. Quiquumque a diabolo capitur in diverſorum perturbatione vitiorum, & traditur in contumelias ignominiæ, ut polluat corpus voluptatibus, & turpitudine, iſte filius vel filia eſt Sidonis: Et hoc ſciendum quod *ſabaoth* in Hebraico non habetur, & econtrario *virgo* de Hebraico addita ſit.

℣. 13. *Si ieris in Citios, neque ibi erit requies tibi, & ſi ad terram Chaldæorum, & ipſa vaſtata eſt ab Aſſyriis. Fundavit eam Siim, ſtatuerunt propugnacula ejus, ſuſcitaverunt turrem ejus: paries ejus cecidit.* Quodque ſequitur de Theodotionis editione, ſub aſteriſcis additum eſt: *Fundavit eam Siim, ſtatuerunt propugnacula ejus: ſuſcitaverunt turrem ejus*, & abſque aſteriſcis jungitur: *paries ejus cecidit*. Citii interpretantur *plaga conſummata* ſive *perfecta*: Chaldæi in hoc loco, *quaſi ubera*: Aſſyrii, *arguentes*. Siim etymologiam nec nos potuimus invenire, & cæteri Interpretes ipſo quo apud Hebræos ſcribitur nomine tranſtulerunt. Dicitur ergo ad Tyrum, quod licet ad Citios ire contendat, & anguſtiarum ſuarum plagam vitare, perfectam etiam ibi requiem invenire non valeat. Rurſumque ſi cupiat ire ad Chaldæos, & ubertate eorum ac rerum omnium abundantia perfrui, etiam illos inveniat deſolatos, arguentibus Aſſyriis eorum ſterilitatem, juxta quod & Apoſtolus tradidit peccatores Satanæ, ut diſcant non blaſphemare: qui traduntur in interitum carnis, ut ſpiritus ſalvus fiat. Chaldæorum autem Siim fundamenta jecerunt, quos intelligo dæmones peſſimos, qui & propugnacula & turres ſuperbiſſimas urbis Chaldææ contra ſcientiam Domini ſuſcitaverunt. Sed omnis eorum ædificatio in ruinas concidit; ſequitur enim, *paries ejus cecidit*. Niſi enim Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Sæpe videmus in ſæculo quoſdam de alio propoſito tranſire ad aliud. Verbi gratia, ut qui militiam male experti ſunt, tranſeant ad negotiationem. Rurſumque cauſidicos bellatorum arma corripere. Mutant induſtriam, ut mutent infelicitatem; & nihilominus diſpenſatione

1.Tim. 1.

Pſ. 126. 1.

A Dei his quos ſalvare dignatur, omnia nitentibus evenire contraria: ut per inopiam ac miſerias cogantur non in ſe, ſed in Creatore ſuo habere fiduciam.

Omnia eveniunt contraria his quos Deus vult ſalvare.

℣. 14. *Ululate naves Carthaginis: quoniam periit fortitudo veſtra.* Naves Carthaginis, id eſt, Tharſis jubentur ululare: nequaquam enim, ut ſupra, perierunt, ſive non venient; ſed periit fortitudo earum. *Tharſis* enim ſecun-B dum aliam interpretationem in linguam noſtram vertitur *conſummatio ſex*, ſive, *lætitiæ*. In ſex autem diebus mundum iſtum factum legimus, qui juxta traditiones Eccleſiaſticas poſtea conſummabitur. Omnia ergo bona ſæculi hujus, & univerſus mortalium labor, incerto navium curſui comparatur, quod cito peritura ſint, & cuncta navigantium fortitudo ſolvatur. Unde & in Salomone ſcriptum eſt: *Civitates firmas a-C ſcendit ſapiens: & deſtruxit munitiones earum*. Quidquid enim hæreticorum & ſapientiæ ſæcularis, contrariorumque dogmatum arte componitur, vir Eccleſiaſticus deſtruit, & ſuis docet pedibus eſſe ſubjectum.

Juxta traditiones Eccleſiaſticas mundus poſt ſex dies conſummabitur.

Prov. 21. 22

℣. 15. 16. & ſeqq. *Et erit in die illa, derelinquetur Tyrus ſeptuaginta annis, ſicut tempus regis unius; ſicut tempus hominis. Et poſt ſeptuaginta annos erit Tyrus quaſi canticum meretricis. Sume citharam, vagare civi-D tas meretrix, oblivioni tradita. Bene citharizа, plurimum canta, ut ſit tui memoria. Poſt ſeptuaginta autem annos, viſitationem faciet Deus Tyri: & iterum reſtituetur in antiquum; eritque negotiatio ejus, omnibus regnis orbis terrarum ſuper faciem terræ. Et erit negotiatio ejus, & merces ſancta Domino: ſed non ipſis congregabitur, ſed his qui habitant coram Domino. Omnis negotiatio ejus comedere & bibere & impleri in collationem, me-E moriale coram Domino.* Hoc quod dicitur: *memoriale coram Domino: & ſuper faciem terræ, & ſicut tempus hominis*, in Hebraico non habetur, ſed in Græco additum eſt. Septuaginta autem annis Tyrus quondam coanguſtata dimittitur, ut expleto ſolitudinis tempore, carmen quondam meretricium vertat in laudes Dei, aſſumenſque citharam omnes chordas habeat concinentes: ut poſtquam bene concinuerit & multa cantaverit, fiat ejus apud Deum memoria, quæ propter fornicationem oblivioni tradita erat: & reſtituatur in priſtinum ſtatum, habeatque divi-

 tias

tias regnorum totius orbis, & mercedes laboris illius nequaquam Tyriis congregentur; ſed his qui habitant in conſpectu Domini, comedantque & bibant, & impleantur omnibus bonis quæ in convivii lætitiam cunctorum fuerint labore collata. Sidonem ac Tyrum ſermo divinus ad pœnitentiam cohortatur, & labores ejus atque mercedes Domino ſanctificandas eſſe promittit. Quis non peccatorum ſpem ſalutis habeat, ſi tamen bene cecinerit, & univerſæ chordæ virtutum, quæ quondam fuerant relaxatæ, in laudes Domini componantur? Legimus in quadrageſimo quarto Pſalmo, qui ſpecialiter ad conjunctionem ſponſi & ſponſæ, id eſt, ad Deum Salvatorem & Eccleſiæ pertinet ſacramenta, dici inter cætera: *Filiæ Tyri in muneribus, faciem tuam precabuntur divites plebis.* Et ipſe rurſum ſponſus ad ſponſam Tyriam loquitur: *Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviſcere populi tui, & domum patris tui, quia concupiſcet rex decorem tuum.* Unde & in deſcriptione pulchritudinis ejus infertur: *Aſtitit regina a dextris tuis, in veſtitu deaurato, circumdata varietate.* Et iterum: *Omnis gloria filiæ regis intrinſecus.* Si autem concupivit rex pulchritudinem Tyriæ pœnitentis, & variarum habentis ornamenta virtutum, quanto magis merces ejus & negotiatio, non in Tyro permanentium, ſed eorum erit qui habitant in conſpectu Domini. Qui poſtquam egerint pœnitentiam, audient a Domino Salvatore:

Pſalmus XLIV. ſpecialiter pertinet ad ſacramentum Chriſti & Eccleſiæ. Pſ. 44. 13. Idem v. 11. 12. Idem v. 10.

A *Comedite amici mei, & bibite, & inebriamini cariſſimi.* Quid ſit autem comedere & bibere, & ſaturari omnium collatione virtutum, fidelis lector intelligit. Septuaginta annis deſolatum fuiſſe Templum, & Jeremias & Daniel & Zacharias docent. Et in Ezechiele de Sodoma legimus, quod reſtituatur in antiquum, & de Ægypto, quod poſt deſolationem terræ Ægypti & ariditatem ſeptem fluminum, veterem recipiat B ubertatem. Septenarius autem & ſeptuageſimus numerus, qui vel de ſingulis diebus, vel de ſeptem conficitur decadibus, perfectam ſignificat & conſummatam pœnitentiam: ut juſte Tyrus, expleto pœnitentiæ tempore, in antiquum redeat ſtatum. De hac arbitror meretrice & illud in Proverbiis Salomonis myſtico ſermone ſignari: *Ne attendas peſſimam mulierem; mel enim diſtillat de labiis mulieris meretricis, quæ* C *ad breve impinguat fauces tuas, & poſtea amarius felle reperies.* Per feneſtram enim domus ſuæ in plateas proſpicit: quia lata eſt & ſpatioſa via quæ ducit ad mortem, & quemquumque inſipientem viderit juvenem, ſapientes quippe tentare non audet, & tranſire juxta angulos, qui rectam lineam perdiderunt: loquitur ei in tenebris & in caligine, & ſub ſpecie voluptatum quaſi victimam ducit ad mortem. Hæc ſi converſa fuerit, & bene cecinerit, & per- D fectæ pœnitentiæ annorum tempus impleverit, comedet & bibet, & ſaturabitur. Audiat Novatianus, & taceat.

Cant. 5. 1. Jerem. 29. Daniel. 9. Zach. 7. Ezech. 16. Septenarius numerus ſignificat perfectam pœnitentiam. Prov. 5. 2. 3. 4. Matth. 7. Contra Novatianum.

Explicit Liber ſeptimus.

INCIPIT LIBER OCTAVUS.

SExtus & ſeptimus ſuperiores libri allegoriam quinti voluminis continent, quod olim hiſtorica explanatione dictavi. Præſens opus, id eſt, octavus liber, ad ceptam interpretationem revertitur, ut & hiſtoriam & tropologiam juxta utramque Editionem pariter diſſerat. Quæ ſi longa tibi videbitur, o Virgo Chriſti Euſtochium, non mihi imputes, ſed Scripturæ ſanctæ difficultati, præcipueque Iſaiæ Prophetæ, qui tantis obſcuritatibus involutus eſt, ut præ magnitudine rei, brevem explanationem putem, quæ per ſe longa eſt. Certe nos ſtudioſis ſcribimus, & ſanctam Scripturam ſcire cupientibus, non faſtidioſis, & ad ſingula nauſeantibus. Qui ſi flumen eloquentiæ, & concinnas declama-

clamationes desiderant, legant Tullium, Quintilianum, [a] Gallionem, Gabinianum, & ut ad nostros veniam, Tertullianum, Cyprianum, Minutium, Arnobium, Lactantium, Hilarium. Nobis propositum est Isaiam per nos intelligi, & nequaquam sub Isaiæ occasione nostra verba laudari.

Cap. XXIV. *Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam, & affliget faciem ejus, & disperget habitatores ejus: & erit sicut populus, sic sacerdos: & sicut servus, sic Dominus ejus: sicut ancilla, sic domina ejus: sicut emens, sic ille qui vendit: sicut fœnerator, sic is qui mutuum accipit: sicut qui repetit, sic qui debet: dissipatione dissipabitur terra, & direptione prædabitur: Dominus enim loquutus est verbum hoc.* Post specialem singularum gentium correptionem, Judææ, Babylonis, Philisthiim, Moab, Damasci, Israel, Ægypti, deserti maris, Idumææ & Arabiæ, vallis Visionis, & ad extremum Tyri: in quarum explanatione quæ potuimus diximus: nunc quid totus orbis in consummatione passurus sit, propheticus sermo describit, & nequaquam de singulis gentibus, sed de cunctis pariter prophetatur. Et primum quidem quæ impii tormenta passuri sint: & quomodo juxta Evangelium & Apostolum, (Matth. 24. 1. Cor. 7.) pertranseat cælum & terra, & figura mundi istius, & deducantur peccatores in infernum, de quibus scriptum est: (Ps. 30. Ps. 62. 10.) *Ingredientur ad extrema terræ, tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt.* Deinde quia pro qualitate meritorum multæ sunt mansiones apud Patrem, [b] dicitur quomodo Sancti rapiantur in nubibus obviam Domino in aera, & semper cum eo futuri sint. (Joan. 14. 1. Thess. 4.) Pro *dissipata terra*, Septuaginta *corruptum orbem* interpretati sunt: & pro *afflicta facie illius*, id est, terræ, iidem transtulerunt, & *revelabit faciem ejus*; ut procedant mortui de sepulcris suis: sive *nudabit eam*, ut omnia opera ejus proferantur in publicum, & dispergantur habitatores ejus in diversa loca, præmiis vel suppliciis destinati. Tunc nulla erit diversitas inter nobilem & ignobilem, Sacerdotem & laicum, servum & dominum, ancillam & dominam, divitem & pauperem, fœneratorem & eum qui ære alieno premitur, ementem atque vendentem. Omnes enim ex æquo stabunt ante tribunal Christi, nec erit acceptio personarum apud Deum. (Rom. 14. Coloss. 3.) De quo & Job eisdem propemodum verbis loquitur: *Parvus & magnus ibi sunt, & servus non timens Dominum suum.* (Job. 3. 19.) Et Salvator in Evangelio, cui omne judicium traditum est, pleno sermone testatur. Dissipabitur ergo terra, & omnia terrena opera redigentur ad nihilum, ut abolita imagine χοϊκοῦ, permaneat imago supercælestis. *Primus enim homo de terra terrenus, & secundus de cælo cælestis: qualis terrenus, tales & terreni; & qualis supercælestis, tales & supercælestes: ut sicut portavimus imaginem terreni, portemus & imaginem supercælestis.* (1. Cor. 15. 47. 48. 49.) Unde idem Apostolus loquitur: *Caro & sanguis regnum Dei non possidebunt.* (Ibid. 50.) Non quod secundum hæreticos dispereat natura corporum, sed quod corruptivum hoc induat incorruptionem, & mortale hoc induat immortalitatem. Et hæc omnia fient: quia quod futurum est, per Prophetas Dominus loquutus est.

℣. 4. & 5. *Luxit & defluxit terra, & infirmata est: defluxit orbis, infirmata est altitudo populi terræ, & terra interfecta est ab habitatoribus suis.* LXX. *Luxit terra, corruptus est orbis, luxerunt excelsi terræ, terra autem egit impie propter habitatores suos.* Deus superbis resistit, & humilibus dat gratiam. (Jacob 4. 6.) Unde prima sententia est contra eos, qui excelsi sunt terræ, ut infirmentur universa quæ nunc fortia sunt, propter eos qui sanguinem sanguini miscuerunt, & in morem sanguinis Abel, interfectorum cruorem ad Deum clamare fecerunt. (Genes. 4.)

℣. 6. *Quia transgressi legem sunt, mutaverunt jus, dissipaverunt fœdus sempiternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, & peccabunt habitatores ejus: ideo insanient cultores ejus, & relinquentur homines pauci.* LXX. *Quia prævaricati sunt*

[a] Vatic. *Quintilianum, Gabinianum*, omisso *Gallionis* nomine. Mox & conjunctionem ex eodem supplemus. Porro istud quoque animadvertendum, ex isto Hieronymi in Isaiam libro conflatam esse totidem sæpe verbis partem alteram, nonæ Origenis, sive quæ Origeni adscribitur, Homiliæ *in diversos*.

[b] Hunc locum Servatus Lupus in *Collectaneo de tribus Quæstionibus* cum aliis ex Hieronymo excerptis componit, aptatque Prædestinationis, de qua disputat, sensui. Confer S. Patris nostri librum primum adversus Pelagianos post medium, & Tertium in fine.

sunt legem, mutaverunt præcepta, testamentum æternum. Propter hoc maledictio vorabit terram, quia peccaverunt habitatores ejus: ideo pauperes erunt habitatores terræ, & dimittentur homines pauci. Audiant Judæi, qui se solos

Contra Judæos.

legem accepisse Domini gloriantur, quod universæ primum gentes totusque orbis naturalem acceperit legem, & idcirco postea lex data sit per Moysen, quia prima lex dissipata est.

Lex data est per Moysem, quia prima lex dissipata erat.

De qua Apostolus loquitur: *Quum enim gentes, quæ non habent legem, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt, isti legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis.* Qui igitur has leges observaverint, præmia consequentur: qui autem neglexerint eas, sustinebunt quæ nunc sermo propheticus comminatur.

Rom. 2. 14.

Genes. 1.

Et quomodo in principio benedixit Deus omni creaturæ quam fecerat: sic in consummatione mundi maledicet his qui terreni sunt, & non fuerint peregrini, sed habitatores terræ, & in ea peccaverint, qui obliti conditionis suæ, contra se mutuo furore bacchati sunt. Et pauci remanebunt qui habeant imaginem supercælestem: sive juxta LXX. *pauperes erunt habitatores terræ*, quia spirituales divitias perdiderunt.

V. 7. 8. & seqq.

Luxit vindemia, infirmata est vitis, ingemuerunt omnes qui lætabantur corde. Cessavit gaudium tympanorum, quievit sonitus lætantium, conticuit dulcedo citharæ, cum cantico non bibent vinum, amara erit potio bibentibus illam. Attrita est civitas vanitatis, clausa est omnis domus nullo introeunte. Clamor erit super vino in plateis, deserta est omnis lætitia, translatum est gaudium terræ. Et relicta est in urbe solitudo, & calamitas opprimet portas: quia hæc erunt in medio terræ, in medio populorum. In consummatione

Luc. 16.

mundi, præteritarum delitiarum recordatio erit materia cruciatuum. Unde & dives ille in convivio purpuratus, qui receperat bona sua in vita sua, elevans oculos suos de inferno, Lazarum cernit in requie. Et Dominus increpans divites & luxuriosos atque ridentes, loquitur in Evangelio:

Luc. 6. 24. 25.

Væ vobis divitibus, quoniam recepistis consolationem vestram. Væ vobis qui nunc saturati estis, quoniam esurietis. Væ vobis qui nunc ridetis, quia lugebitis & flebitis. Quando igitur fuerit resurrectio mortuorum, & judicii advenerit dies,

A tunc lugebit vinum atque vindemia, de qua Moyses loquitur: *De vinea Sodomorum vinea eorum, propago eorum de Gomorra. Uva eorum uva fellis, botrus amaritudinis eorum. Furor draconum vinum eorum, & furor aspidum insanabilis.* Tunc omnis potio, sive ut Hebraice dicitur *sicera*, id est, *ebrietas*, quæ statum mentis evertit, & homines vigilare non patitur, amaritudine commutabitur, quæ ad tempus utentibus se mella menti-

Deut. 32. 33.

B tur, & in novissimo amarior felle reperietur. Tunc omnis dulcedo lætantium & tympanorum ac citharæ sonitus in planctum vertetur ac gemitum. Ingeramus hoc testimonium his qui in conviviis non solum gula & ebrietate, sed & auribus luxuriant, ut per omnes sensus animæ fortitudo mollescat. Atteretur civitas vanitatis, sive omnis civitas, vel spiritualis Babylon, quæ sedet in septem montibus purpurata,

C cujus supplicia in Apocalypsi Joannis legimus. Pulchreque dixit urbem vanitatis. Si enim de cælo & terra, & de omnibus quæ terrena sunt dicitur: *Vanitas vanitatum & omnia vanitas*; quanto magis hoc de una urbe dicendum est, quæ totius orbis pars modica est? Tunc domus quarum nunc sunt aurata laquearia, & pauperibus absque tecto & tugurio frigore morientibus, parietes earum vestiuntur marmorum

Apoc. 18.

Eccl. 1. 2.

D crustis, & secti eboris nitore resplendent, remanebunt vacuæ. Clamor erit in plateis super vino, non in arcta & angusta via quæ ducit ad vitam: sed in lata, & spatiosa, quæ ducit ad mortem. Super vino & ebrietate erroris eorum, qui dormierunt somnum suum, & nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis. Translatum est quippe in cælos gaudium terræ, & relicta est in urbe quondam celeberrima

Matth. 7.

Ps. 75.

E solitudo, & portas viarum frequentium per quas populorum influebant agmina, opprimet habitatorum calamitas. Et ut sciremus perspicue de totius orbis interitu nuntiari, intulit, *Hæc erunt in medio terræ: in medio gentium* sive *populorum*.

Quomodo si paucæ olivæ, quæ remanserunt, excutiantur ex olea, & racemi quum fuerit finita vindemia. Hi levabunt vocem suam atque laudabunt, quum glorificatus fuerit Dominus, hinnient de mari: propter hoc in doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel. Quantum ab Hebraica Veritate in hoc loco

V. 13. 14 & 15.

loco LXX. distet translatio, sequentia verba monstrabunt. LXX. *Quomodo si quis excutiat olivam, sic excutient eos: & si quiescat vindemia, isti clamore vociferabuntur. Qui autem relicti fuerint super terram, lætabuntur simul cum gloria Domini, conturbabitur aqua maris, propterea gloria Domini in insulis erit maris: nomen Domini gloriosum erit, Domini Dei Israel.* Relictis hominibus paucis, quando maledictio voraverit terram, & in urbe fuerit solitudo, & hæc universa contigerint in medio terræ, in medio populorum & gentium, tanta erit sanctorum paucitas, de quibus Dominus loquitur in Evangelio: *Multi vocati, & pauci electi:* (Mat. 20. 16.) & tam vehemens pressura justorum, ut tententur, si fieri potest, etiam electi Dei: & paucitas eorum baccis olivarum rarissimis comparetur, quæ quum excussæ fuerint atque demessæ, vix paucæ remanent in ramorum cacumine; & quomodo quum fuerit finita vindemia, solent pauperes, egestate cogente, vacuas circuire vites, & pauca uvarum grana colligere. Hi igitur qui remanserint, & post vindemiam mundi atque pressuram, manus quiverint Antichristi persequentis effugere, sive pœnæ imminentis ardores, levabunt voces suas in sublime, Deumque laudabunt. Quando venerit Dominus in gloria Patris sui, cum Angelis sanctis, & * eum viderint in majestate regnantem, tunc hinnient in equorum similitudinem, lætitiæ magnitudine gestientes, & hinnient de mari hujus sæculi. Propterea qui nunc in Scripturis sanctis eruditi estis, & scitis vobis tantum gaudium tantaque præmia reservari, in doctrinis glorificate Dominum, audientes illud quod scriptum est: *Qui gloriatur, in Domino glorietur.* (2. Cor. 10. 17.) Nequaquam in terra Judææ, sed in insulis, id est, in Ecclesiis hujus maris & sæculi, in quibus benedicitur atque laudatur nomen Domini Dei quondam Israel, sive, *hominis videntis Deum.* Juxta LXX. omnia quæ de sanctis intelleximus, referri possunt ad impios, quod quum fuerit finita vindemia, tunc illi clament in suppliciis constituti. Qui autem evaserint impiorum numerum lætentur in gloria Domini, & conturbentur aquæ populorum * hujus sæculi.

* al. quum

* al. ejus

V. 16. *A finibus terræ laudes audivimus, gloriam Justi, & dixi: Secretum meum mihi, secretum meum mihi:* [a] *væ mihi.* LXX. *Ab aliis terræ portenta audivimus: spes justo, & dicent ⁜ mysterium meum mihi* *. Hoc quod dicitur *mysterium meum mihi*, in LXX. non habetur, sed de Theodotionis translatione in Græco additum est. Rursum pro eo quod illi posuerunt *væ*, ut sequenti versiculo jungeretur, in Hebraico dicitur OI LI (אוי לי), quod proprie sonat, *væ mihi*. Pro finibus quoque quod nos propter explanationem sensus apertius posuimus, in Hebraico habetur MECCHENAPH (מכנף), quod *alam*, non *finem*, sonat. Hi ergo, de quibus supra dictum est: *Levabunt vocem suam atque laudabunt*, quum hinnierint de mari, & in doctrinis glorificaverint Dominum, & viderint in insulis maris laudari nomen Domini Dei Israel, tunc consona voce cantabunt, & dicent: *Ab aliis terræ*, hoc est, a Prophetis & a Sanctis Domini, qui assumtis alis columbæ, ad cælorum regna festinant, laudes ejus audivimus prædicari: & quod gloria vel spes Justi non sit irrita, sed rebus omnia compleantur. Dicentibus itaque hæc Sanctis, & hinnientibus de mari, & levantibus vocem suam atque laudantibus, Propheta sibimetipsi loquitur. Quum, inquit, hæc audissem, & in subversionem orbis vaticinium Prophetarum explendum esse perspicerem, loquutus sum mihi interno cordis affectu: Non possum cuncta narrare quæ cerno. Hæret lingua faucibus meis, vox dolore concluditur. Væ mihi, quantus ordo pœnarum ante oculos versatur meos: cerno præsentia quæ futura sunt. Errant autem qui hoc putant ex persona Dei debere intelligi, rerum ordinem non sequentes. Mirorque quo sensu pro Psalmis, & laudibus, quod in Hebraico legitur [b] ZEMROTH (זמרות), LXX. *portenta* interpretati sunt, nisi forte signum est atque portentum, ut excluso populo Judæorum, incredula prius gentium turba salvetur.

V. 17. & 18. *Prævaricantes prævaricati sunt, & prævricatione transgressorum prævaricati sunt. Formido & fovea & laqueus super te*

[a] In Vatic. & dicent *Væ prævaricatoribus & reliqua*, tum verba *mysterium meum mihi* repetuntur, quorum alterum ad Septuagintaviralis codicis fidem propius videatur, ubi est οὐαὶ τοῖς ἀθετοῦσιν; alterum Theodotionis translationi, e qua sumtum est, consonat. Leviora quædam supra atque infra castigamus.

[b] Vatic. ZEMIROTH.

te, qui habitator es terræ; & erit, qui fugerit a voce formidinis cadet in foveam, & qui se explicuerit de fovea, tenebitur a laqueo. LXX. *Væ prævaricatoribus, qui prævaricantur legem. Timor & fovea & laqueus super vos qui habitatis terram. Et erit, qui fugerit timorem, cadet in foveam, & qui exierit de fovea, capietur laqueo.* Hæc est caussa luctus & gemitus mei, propter quam secundo dixi, secretum meum mihi, secretum meum mihi: quia omnes prævaricati sunt legem Dei, & nequaquam Domini pœna differtur, nec futura prædicitur, sed imminet, & habitatores terræ captos tenet. Quumque se putaverint fugisse, ex alio incident in aliud, & quoquumque se verterint, impendentem iram Domini non evadent.

℣. 19. *Quia cataractæ de excelsis apertæ sunt,*
& 20. *& concutientur fundamenta terræ. Confractione confringetur terra, contritione conteretur terra, commotione commovebitur terra. Agitatione agitabitur terra sicut ebrius, & auferetur quasi tabernaculum unius noctis, & gravabit eam iniquitas sua, & corruet, & non * adjiciet ut resurgat.* Propterea formidinem, & laqueum, & foveam Domini nullus evadet, quia cataractæ de excelsis, sive ut LXX. manifestius transtulerunt, *fenestræ cæli apertæ sunt*, ut despiceret Dominus hominum universa peccata, quæ prius, quia non puniebat, videbatur peccatoribus ignorare. Postquam autem apertis fenestris vidit cuncta opera mortalium, concussa sunt fundamenta terræ, juxta illud quod in alio loco de Dei intuitu scriptum est: *Qui respicit terram, & facit eam tremere;* tunc confringetur & conteretur, & commovebitur atque agitabitur terra in similitudinem ebrii: non quod ipsa terra redigatur in pulverem, & in nihili; sed quod universa terrena pertranseant, & succedat alia conversatio. Et quomodo ebrius nescit quid agat, sed hebescentibus ebrietate nervis, nec pes nec mens stat in suo officio: sic omnis terra, id est, omnes homines qui versantur in terra, malorum magnitudine atque pœnarum ebrii erunt, & stupebunt ad cuncta quæ cernent. Et sicut unius noctis tabernaculum atque tentorium transfertur de loco ad locum, & locus tentorii pristini a viatore deseritur, ita ut nullum vestigium remaneat præteritæ mansionis: sic transibit figura hujus mundi, & erit terra deserta

* al. *adjicietur*

Ps. 103. 32.

A quæ gravata est iniquitate sua, cujus pondus & gravissimum onus in Zacharia scribitur: *Quæ sedebat super talentum plumbi.* Et corruet, inquit, & non adjiciet ut resurgat. Non quod resurrectio negetur hominum, & omnium qui versabantur in terra, sed nequaquam erit terrena conversatio, & pristinæ vitæ status, quum ad hoc humana resurgant corpora, ut animæ eisdem, quæ prius deposuerant, corporibus vestiantur, & recipiant a Deo sive bona, sive mala, quæ egerunt super terram.

Zach. 5. 12.

Resurrectio omnium hominum

B *Et erit in die illa, visitabit Dominus super militiam cæli in excelso, & super reges terræ qui sunt super terram. Et congregabuntur in congregationem unius fascis in lacum, & claudentur ibi in carcere, & post multos dies visitabuntur. Et erubescet luna, & confundetur sol, quum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion & in Jerusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.* Pro eo quod nos interpretati sumus, *& erubescet luna, & confundetur sol*, Septuaginta transtulerunt, *liquefieri laterem, & cadere murum*: quæ autem erroris caussa sit, sequentia verba monstrabunt. Sol lingua Hebraica tribus generibus appellatur SEMES, & HAMMA, quod interpretatur *calor*, & HERES, quod ὄςρακον, id est, *testam* vel *ariditatem* sonat. MAOR autem quod Græce φωςὴρ, Latine dicitur *luminare*, soli lunæque commune est. Rursum luna vocatur JAREE, quæ Græce dicitur μήνη, eo quod triginta dierum circuitu mensem efficiat, & LABANA, id est, *alba* vel *candida*. In præsenti igitur loco pro LABANA, id est, *luna*, Septuaginta interpretati sunt *laterem*, qui Hebraice appellatur LEBENA, verbi ambiguitate decepti. Rursum pro HAMMA, id est, *calore*, per quem intelligitur, *sol*, posuerunt *murum*, qui Hebraice dicitur HOMA. Est autem hic sensus totius capituli:

℣. 21. 22. & seq.

C

Sol nomina app...

שמש
חמה
חרס
מאור

D

ירח

לבנה

חומה

E *Fenestræ cæli apertæ sunt*, ut prospiciente Domino terrena peccata, omnis figura terrenorum operum præteriret, & corrueret, & nequaquam ultra in pristinum statum resurgeret. In die illa, hoc est, in die judicii visitabit Dominus super militiam, sive super ornatum cæli in excelsis, ut non solum terrena, sed & cælestia judicet. Quis sit autem ornatus cæli, sive militia, Moyse scribente discamus. *Cave ne suspiciens cælum, & videns solem, & lunam,*

Militia cæli quid.

Deut. 4. 19.

nam, stellas & omnem ornatum cæli, decipiaris, & adores ea. Visitabit autem Dominus, secundum idioma Scripturarum, quasi ægrotantem militiam, & exercitum cæli, & ferro & cauteriis indigentem, secundum illud: *Visitabo in virga peccata eorum, & in flagellis iniquitates eorum*. (Ps. 88. 3.) Nam & in sequentibus legimus: *Inebriatus est gladius meus in cælo*. (Infra 34. 5.) Et in Job: *Astra non sunt munda in conspectu ejus*. (Job. 25. 5.) Et: *Adversum Angelos suos perversum quid reperit*. (Ibid. 4. 18.) Visitabit quoque super reges & principes terræ, rectores tenebrarum istarum, & spiritualia nequitiæ in cælestibus. De quibus principibus diversis provinciis præsidentibus & in Daniele scriptum est: *Exiit in occursum mihi princeps regni Persarum, & princeps regni Medorum, & princeps regni Græcorum*. (Præsides provinciarum Angeli mali. Dan. 10.) Hos igitur principes, qui suum non servaverunt gradum, congregabit Dominus in die judicii, quasi in uno fasce pariter colligatos, & mittet in lacum inferni, ut in illis quoque impleatur quod de impiis scriptum est: *Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foveam quam fecit*. (Ps. 7. 16.) Et includentur in carcere, juxta illud quod ait Dominus: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo & Angelis ejus*. (Matt. 25. 41.) Quod autem sequitur: *Et post multos dies visitabuntur*, videtur applaudere amicis meis, qui diabolo & dæmonibus dant pœnitentiam, quod multa post tempora a Domino visitentur. (Irridet Origenistas.) Sed considerent quod non dixerit aperte Scriptura divina: *Visitabuntur a Domino*, vel visitabuntur ab Angelis, sed absolute, *visitabuntur*. Ex qua ambiguitate verbi & remedium potest intelligi, & correptio, quod postquam justi præmia receperint, illi in pœnis perpetuis visitentur. Est tamen sciendum, quod judicium Dei humana non possit scire fragilitas, nec de pœnarum magnitudine atque mensura ferre sententiam, quæ Domini arbitrio derelicta est. (Non debet humana fragilitas ferre sententiam de pœnis & earum mensura.) Tunc *erubescet luna, & confundetur sol*, juxta illud quod Apostolus ait: *Etenim creatura ipsa congemiscit, & parturit*, (Rom. 8. 22.) cernens homines qui suo fruebantur lumine, nihil dignum Dei bonitate fecisse, qui solem suum oriri facit super justos & injustos. (Matth. 5.) Quomodo si dispensator & villicus, veniente Domino, cernat familiam variis subjici cruciatibus: & nequaquam sua implesse

præcepta. De hoc eodem loco plenius Salvator in Evangelio docet: *Sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum movebuntur, quando apparuerit signum Filii hominis in cælo, & planxerint se omnes tribus terræ, & viderint Filium hominis venientem cum nubibus cæli, in virtute & gloria multa*. (Ibid. 24. 29. 30.) Didicimus subversionem terræ, visitationem militiæ cæli, congregationem regum & principum in unum fascem, & detrusionem in lacum & custodiam carceris, & clausorum post longum tempus visitationem, ruborem lunæ & confusionem solis. Post hæc omnia regnabit Dominus exercituum in monte Sion & in Jerusalem cælesti, de qua & in Epistola scribitur ad Hebræos: *Et in conspectu senum suorum gloriabitur*. (Hebr. 12.) Qualis senex fuit Abraam, qui mortuus est in senectute bona, & appositus est ad patres suos. (Gen. 25.) Quales jubetur & Moyses presbyteros eligere, quos scit esse presbyteros: [a] *cani enim hominis sapientia ejus*, (Num. 11. a Sap. 4. 8.) qui imitantur vetustum dierum, cujus cæsaries describitur candida, ut ætatis longitudo monstretur. (Dan. 7. 9.) Potest hoc & de Ecclesiastico gradu intelligi, si tamen non destruant operibus dignitatem.

(Cap. XXV.) *Domine Deus meus es tu: exaltabo te, confitebor nomini tuo, quoniam fecisti mirabilia, cogitationes antiquas fideles: amen. Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum: ut non sit civitas, & in sempiternum non ædificetur. Super hoc laudabit te populus fortis, civitas gentium robustarum timebit te. Quia factus es fortitudo pauperi, fortitudo egeno in tribulatione sua, spes a turbine, umbraculum ab æstu: spiritus enim robustorum quasi turbo impellens parietem. Sicut æstus in siti, tumultum alienorum humiliabis: & quasi calore sub nube torrente, propaginem fortium marcescere facies*. LXX. *Domine Deus meus, glorificabo te: laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum, fiat. Quia posuisti civitates in tumulum: civitates fortes, ut caderent fundamenta earum. Impiorum civitates in æternum non ædificabuntur. Propterea benedicet tibi populus pauperum, & civitates hominum iniquitatem sustinentium benedicent tibi*.

a Martian. legit inverso ordine, *qui imitantur vetustum dierum: cani enim hominis sapientia ejus*. Concinnius multo, quem describimus, Vatic. liber. Neque enim verba *Qui imitantur* &c. Italico charactere distinguenda erant, quasi Scripturæ textum, uti Martianæus fecit.

Fuisti enim omni civitati humili auxiliator, & tristibus propter inopiam protectio: ab hominibus pessimis liberabis eos: umbraculum sitientium, & spiritus hominum iniquitatem sustinentium quasi homines pusillanimes sitientes in Sion ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti. Duplex hujus loci expositio est. Judæi putant vocem sanctorum esse, populique credentis: quum Deus adversum omnem orbem quæ supra dicta sunt fecerit, & omnium Prophetarum fuerint completa vaticinia; civitatemque subversam, Romam interpretantur, quæ delenda sit penitus, populumque fortem, qui laudet Dominum, & cui factus sit Dominus fortitudo in tribulatione sua & angustia, referunt ad Israel, qui de persequutione gentium quasi in æstu ardentissimo & in siti liberatus sit. Alii vero & melius & rectius ex persona Prophetæ dici intelligunt, pro passione Domini Salvatoris gratias Patri referentis, quod fecerit mirabilia, & cogitationes antiquas veritate compleverit, quando stantes ad dextram audient: [Matt. 25. 34.] *Venite benedicti Patris mei, possidete præparatum vobis regnum a constitutione mundi.* Quod & Paulus intelligens loquebatur: [Ephes. 1. 4.] *Sicut elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, esse nos sanctos & immaculatos;* desideransque fieri quod prophetat, adjungit verbum Hebraicum [אמן] AMEN, pro quo LXX. transtulerunt *fiat*. Et Dominus in Evangelio [Joan. 6. 54.] sæpe hoc verbo utitur: *Amen, amen*, id est, *vere vere dico vobis*. Quare autem laudet & confiteatur nomini Domini, & quæ sint ista mirabilia, & cogitationes antiquæ, quas veras opere demonstravit, sequitur: *Quia posuisti civitatem in tumulum, urbem fortem in ruinam, domum alienorum, ut non sit civitas, & in æternum non ædificetur.* Civitas quondam fortis Jerusalem intelligitur, quæ facta est domus alienorum; de quibus Salvator dicit [Ps. 17. 46.] in Psalmo: *Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveteraverunt & claudicaverunt in semitis suis.* [Carpit millenarios.] Hæc civitas quum destructa fuerit, in æternum non ædificabitur, ut mille annorum regnum & aureæ Jerusalem atque gemmatæ somnia conquiescant. Destructa autem Jerusalem pro impietate sua, laudabit Dominum populus fortis. Quis sit autem populus fortis, sequens versus ostendit: *Civitas gentium robustarum timebit te.* [Prov. 9. 10.] Illis blasphemantibus, gentium populus te timebit. *Principium enim sapientiæ timor Domini.* Laudabitque te populus fortis, & civitas gentium robustarum timebit te, hoc est, Ecclesia de gentibus congregata. Quia factus es fortitudo pauperi, Christo tuo, de quo & in Psalmis legimus: *Beatus* [Ps. 40.] *qui intelligit super egenum & pauperem.* Et in Zacharia secundum Hebraicam [Zach. 9] Veritatem, pauper, hoc est, EBION [אביון] super pullum asinæ sedere describitur. Fortitudo egeno, in tribulatione passionis suæ, spes a turbine patibuli, & umbraculum ab æstu, quando loquutus est: *Pater, in manus tuas commendo spiritum* [Luc.] *meum*. Quomodo enim si ventus impingatur parieti atque pertranseat: sic turbo blasphemantium Judæorum illi nocere non potuit. Et ut alia utar similitudine, sicut propago gravissimo torretur æstu, atque flaccescit, ita tumultum & clamorem alienorum, hoc est, qui a te alieni facti sunt, marcescere facies & perire. Juxta LXX. Interpretes, non dico sensum, sed verborum ordinem & consequentiam, in hoc loco reperire non potui. Et pro eo loco, ubi nos interpretati sumus, *sicut æstum in siti*, pro quo in Hebræo scriptum est BASAION [בציון], quod apud eos *invium*, vel *sitis* dicitur; quare illi [a] pro *invio* & *in siti* verterint, *in Sion*, error perspicuus est, ob similitudinem verbi SAION & SION, quod eisdem signatur elementis. [ציון]

[℣. 6. & 8.] *Et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium, convivium vindemiæ: pinguium medullatorum, vindemiæ defæcatæ. Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, & telam quam orditus est super omnes nationes. Et præcipitabit mortem in sempiternum, & auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie, & opprobrium populi sui auferet de universa terra: quia Dominus loquutus est.* LXX. *Et faciet Dominus sabaoth omnibus gentibus super montem istum, bibent lætitiam, bibent vinum. Ungentur unguento in monte isto. Trade omnia hæc gentibus, consilium enim hoc super omnes gentes: devoravit*

a Vatic. hujusmodi adnotationem heic interserit: *Prænotandum, quam commoda sit doctrina Hieronymi Ecclesiæ Catholicæ contra oblocutores ejus, quibus dicta ipsius vilia videntur.* Porro levia quædam ad ejusdem ms. fidem mox emendamus.

ravit mors prævalens. Et rursum: *Abstulit Dominus Deus omnem lacrymam ab omni facie, & opprobrium populi sui abstulit ab omni terra. Os enim Domini loqutum est.* Pro eo quod nos vertimus, *faciem vinculi colligati super omnes populos*, Aquila interpretatus est, *faciem tenebrarum super omnes populos*. Quumque Aquila bis tenebras dixerit, Theodotio semel tenebras nominavit, cætera similiter. Pro quo Symmachus transtulit, *faciem Dominatoris qui dominatur super omnes populos*. Quid autem voluerint pro hoc loco Septuaginta dicere: *Trade omnia hæc gentibus*, legenti perspicuum est, quod non Scripturæ verba, sed suum sensum posuerint, eo quod omnia mysteria Legis & Templi transferenda sint ad Ecclesias nationum. Post passionem ergo Domini, quando eum a siti & æstu, ac turbine liberaverit, faciet Dominus nequaquam populo Judæorum, sed omnibus gentibus in monte Sion pingue convivium, holocausta medullata, & vinum vindemiæ defæcatæ, ut præcipitet & absorberi faciat faciem mortis & vinculi, quo omnes populi ligabantur; disrumpetque rete mortis, & telam quæ omnes ceperat nationes. Et juxta Apostolum, absorbebitur mors in perpetuum. Et auferet Dominus lacrymam ab omni facie, quando morte superata, Christi advenerit regnum: & opprobrium generis humani, quod ad imaginem conditum fuerat Creatoris, diaboli & mortis effugerit servitutem. Nec mirum si juxta Symmachum domina appelletur mors, quum beatus Apostolus dixerit: *Regnavit mors ab Adam usque ad Moysem, etiam super eos qui non peccaverunt, in similitudinem prævaricationis Adam*. Dominatorem omnium populorum, sive faciem tenebrarum super omnes populos, & telam quæ ordita sit super omnes gentes, quidam Antichristum intelligi volunt, qui in monte Oliveti consumendus sit, quod & in Danielis ultima diximus Visione. Juxta LXX. omnibus gentibus in monte Sion convivium lætitiæ præparatur, in quo bibent vinum, quod se Dominus cum sanctis suis in regno Patris sui bibiturum esse promisit: & ungentur unguento, ut renati in Christo efficiantur populus novus; unde dicitur: *Trade omnia hæc gentibus*, quæ quondam Israel in typo & imagine celebrabat. Hoc enim consilium Domini est, ut cuncta transferantur ad gentes, quia mors absorpta est, & lacryma omnis abstersa, & opprobrium universæ terræ, Christi imperio succedente, deletum est.

Septuaginta suum sensum posuerunt.

1. Cor. 16.

Rom. 5. 14.

Antichristus in monte Oliveti consumendus.

Matt. 26. & Luc. 22.

1. Cor. 15.

V. 9. 10. & seqq. *Et dicent in die illa: Ecce Deus noster iste, exspectavimus eum, & salvabit nos: iste Dominus, sustinuimus eum, exultabimus & lætabimur in salutari ejus. Quia requiescet manus Domini in monte isto; & triturabitur Moab sub eo sicut teruntur paleæ in plaustro. Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum, & humiliabitur gloria ejus cum allisione manuum ejus. Et munimenta sublimium murorum tuorum concident, & humiliabuntur & detrahentur in terram usque ad pulverem.* Absorpta morte in perpetuum, populus Dei qui de manu mortis fuerit liberatus, dicet ad Dominum: *Ecce Deus noster iste*, quem increduli hominem tantum putabant; & exspectavimus eum, hoc est, verbis ejus credidimus, quia sua promissa complebit, & salvabit nos. Propterea ejus auxilio de faucibus mortis erepti, exultabimus & lætabimur in eo: & manus atque ejus potentia requiescet in monte isto. De quo supra legimus: *Quum regnaverit Dominus exercituum in monte Sion, & in Jerusalem, & in conspectu senum suorum fuerit glorificatus.* C. 24. v. 23. *Moab* autem, quod interpretatur *de patre*, ita conteretur, ut solent plaustro paleæ conteri. Hoc juxta ritum loquitur Palæstinæ & multarum Orientis provinciarum, quæ ob pratorum & fœni penuriam, paleas præparant esui animantium. Sunt autem carpenta ferrata, rotis per medium in serrarum modum se volventibus, quæ stipulam conterunt, & comminuunt in paleas. Quomodo igitur plaustris ferratis paleæ conteruntur, sic conteretur Moab sub eo, sive sub Dei potentia, sive in semetipso, ut nihil in eo integri remaneat. Et sicut solet qui natat totum corpus extendere: ita ille de sua potentia allidetur in terram, & ruens sonitum faciet. Omnia quoque munimenta sublimium virorum illius, sive murorum, ut in Hebraico continetur, concident & humiliabuntur, & detrahentur in terram usque ad pulverem comminuta. Igitur sermo propheticus licet de consummatione mundi generaliter texat vaticinium, tamen ne præsentia omnino videatur negligere, nominat Moab, qui fuit inimicus Israel, intantum ut face-

Fœni penuria in multis Orientis provinciis.

faceret eos fornicari cum Madianitis, & consecrari idolo Beelphegor, qui interpretatur Priapus, contra quem Jeremias loquitur: *Egredietur Chamos in captivitatem, sacerdotes illius & principes ejus simul*. Et iterum: *Confundetur Moab in Chamos, sicut confusa est domus Israel in Bethel*, & reliqua his similia: atque ex uno idolo & dæmone, qui huic idolo præsidebat, omnes indicat contrarias fortitudines humiliandas, & deducendas in tartarum, & instar pulveris conterendas. Si autem hoc ita erit, ubi est diaboli pœnitentia?

Jerem. 48. 7. & 13.

Contra Origenem.

Cap. XXVI.

IN *die illa cantabitur canticum istud in terra Juda: Urbs fortitudinis nostræ, Salvator ponetur in ea murus & antemurale*. LXX. *In die illa cantabunt canticum istud super terram Judæam: Ecce civitas fortis, & salutare nostrum ponet murum & circummurale*. Quum humiliatus fuerit Moab, & detractus ad terram usque ad pulverem, & omnes inimici substrati Christi pedibus, tunc cantabitur canticum istud in terra Juda sive Judæa, quod interpretatur utrumque *confessio*: ut quomodo Sion & Jerusalem urbem cælestem intelleximus, ita & regionem hujus urbis [a] confessionem cælestem intelligamus. Denique sancti in terra aliena carmen Judææ cantare nolentes, dicunt: *Quomodo cantabimus canticum Domino in terra aliena?* Ego puto hoc esse canticum, de quo & in alio loco sanctis præcipitur: *Cantate Domino canticum novum*. Erit autem canticum hoc quod sequitur: *Urbs fortitudinis nostræ Salvator*. Quæ est ista urbs? Quæ in monte sita latere non potest. De qua & in alio loco scriptum est: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei*. Et rursum: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei*. Hujus urbis ille conditor est, de quo loquitur pater: iste ædificavit civitatem meam: immo urbs fortitudinis nostræ Salvator est, id est, Jesus. Et ponetur in ea murus & antemurale. Murus bonorum operum, & antemurale rectæ fidei, ut duplici septa sit munimento. Non enim sufficit murum habere fidei, nisi ipsa fides bonis operibus confirmetur. Hic murus & hoc antemurale sive circummurale, de vivis lapidibus exstruitur, qui juxta Prophetam volvuntur super terram. Pro eo quod nos vertimus, *antemurale*, Symmachus, *firmamentum* interpretatus est: ut ipsi muri munitionibus cincti sint, & vallo fossaque & aliis muris, quos in ædificatione castrorum solent *loriculas* dicere.

Ps. 136. 4. Ps. 95. 1. Matth. 5. Ps. 45. 4. Ps. 86. 2.

Non sufficit fides sine operibus.

Loriculæ castrorum.

V. 2. 3. & 4.

Aperite portas, & ingrediatur gens justa, custodiens veritatem. Vetus error abiit, servabis pacem pacem: quia in te speravimus. Sperastis in Domino in sæculis æternis. LXX. *Aperite portas, ingrediatur populus custodiens justitiam, & custodiens veritatem, apprehendens veritatem, & custodiens pacem pacem: quoniam in te speraverunt Domine usque in sempiternum*. Omne hoc canticum quod in terra confessionis & laudis sancti cantaturi sunt, mutat repente personas, & quasi per interrogationem & responsionem texitur. Dixerat populus Dei: *urbs fortitudinis nostræ Salvator, ponetur in ea murus & antemurale*. Respondit Dominus, immo præcepit non eis qui hoc dixerant, sed Angelis qui portis urbis Dominicæ præsidebant, ut aperiant portas, & ingrediatur per eas gens justa, custodiens veritatem, sive ut in Hebraico dicitur * EMMUNIM, quod nostra lingua vertitur, *fides*, plurali numero, non singulari. Quæ sunt portæ, quæ aperiuntur ab Angelis; ut ingrediatur non populus Judæorum, qui abjectus est, sed gens justa, quæ ex fide fidelium nomen accepit? Utique illæ de quibus sanctus loquitur: *Aperite mihi portas justitiæ, ingressus in eas confitebor Domino*. Has autem portas nullus poterit ingredi, nisi qui de portis mortis fuerit liberatus; & cum Psalmista dixerit: *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion*. Quum enim de portis mortis fuerimus erepti, tunc in portis filiæ Sion omnes laudationes Domini cantare poterimus. Et quomodo portas mortis reor esse peccata, de quibus ad Petrum dicitur: *Portæ inferni non prævalebunt adversum te*: sic portas justitiæ, omnia opera virtutum, quas qui fuerit ingressus, unam inveniet portam, de qua dicitur: *Hæc porta Domini, justi intrabunt in eam*. Et quomodo per plures margaritas ad unum pergitur margaritum: sic per multas vias & portas pervenimus ad eum qui dicit esse se viam & portam, per quam ingredimur ad Patrem. Post sermonem Dei, respondit Populus He-

* al. Emmonim אמונים

Ps. 117. 19.

Ps. 9. 15.

Portæ mortis peccata.

Matt. 16. 18.

Portæ justitiæ opera virtutum.

Ps. 117. 20.

[a] Duo isthæc Verba *confessionem cælestem*, quæ ex uno silvæ majoris mſ. Martian. sufficerat, duo nostri Vatic. & Palatin. confirmant.

יצר סמוך Hebraice JESER SAMUCH, quod Aquila & Symmachus similiter transtulerunt, πλάσμα [a] ἐπηρεισμένον, hoc est, *error* noster *ablatus est*, sive cogitatio nostra firmata est, quæ prius inter te & idola fluctuabat, ut nequaquam circumferamur omni vento doctrinæ, sed in te Dominum Salvatorem tota mente credimus. Pro quo nos ut sensus manifestior fieret, transtulimus, *vetus error abiit*. Et quia cogitatio nostra firmata est, propterea servabis nobis pacem, quam Apostolis pollicitus es, dicens: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis*; (Joan. 14. 27.) & non solum semel, sed secundo, ut secura sit retributio quæ duplici sermone promittitur, juxta quod & Apostolus loquebatur: *Gaudete, iterum dico gaudete*. (Philipp. 4. 4.) Hoc autem ille consequitur, de quo in Levitico dicitur: *Homo, homo, filiorum Israel*. (Levit. 17.) Et in Numerorum libro: *Vir, vir, cujus uxor cubile maculavit*: (Num. 5. 12.) ut duplex homo & duplex vir, pacem duplicem consequantur. Meremur autem, inquiunt, pacem, quia in te tota mente confidimus. Post populi verba & responsionem Domini, & rursum vocem populi Propheta loquitur ad credentes: *Sperastis*, vel *sperate in Domino*, *in sæculis sempiternis*, & cætera quæ sequuntur. Juxta LXX. ille ingreditur portas Domini, qui custodit justitiam in bonis operibus, & servat sive amplectitur veritatem in fidei veritate, ut per bona opera & fidem perveniat ad pacem, quæ omnem sensum exsuperat, & ipsam pacem mereatur accipere; (Philipp. 4.) quia credidit in Deum qui æternus bonorum operum retributor est. Unde & in alio loco scribitur: *Desiderasti sapientiam, serva mandata, & Dominus tribuet tibi eam*. (Eccl. 1. 33.)

V. 5. & 6. *In Domino Deo forti in perpetuum: quia incurvabit habitantes in excelso: civitatem sublimem humiliabit, humiliabit eam usque ad terram: detrahet eam usque ad pulverem. Conculcabit eam pes, pedes pauperis gressus egenorum*. LXX. *Deus magne æterne, qui humiliasti, & [b] detraxisti eos qui habitant in excelsis, civitates robustas destrues, & deduces usque ad pavimentum, & conculcabunt eas pedes mansuetorum & humilium*. Et hæc Propheta loquitur, qui ab eo respondit loco in quo supra dixerat: *Sperate in Domino in sæculis æternis*; & jungit ei quod nunc proposuimus: *In Domino Deo forti in perpetuum*, & reliqua. Pro Domino Deo forti, in Hebraico tria habet nomina, IA & ADONAI & SUR, (יה יהוה צור) quod aliud *invisibilem*, aliud *ineffabilem*, aliud *robustum* sonat, quorum primum in ALLELUIA extrema syllaba ponitur. (הללו יה) Et hoc diligens lector observet, quod interdum textum in propositione testimonii dividamus: quoniam alium LXX. editio, & alium ex Hebræo ad verbum expressa translatio efficit sensum. Dicit ergo Propheta: *Sperate in Domino in sæculis æternis*: *in Domino Deo forti in perpetuum*, cujus auxilium sempiternum est. Ipse enim incurvabit habitantes in excelso, quia omnis qui se exaltat humiliabitur; qui patrem Abraam se habere jactabant, & in sugillationem Domini loquebantur: *Nos de fornicatione nati non sumus*. (Joan. 8. 41.) Ipse civitatem sublimem humiliabit, ut Judæi putant, * Romam: (* al. Romanam) ut nos rectius esse convincimus, Jerusalem, quæ occidit Prophetas, & lapidavit eos qui ad se missi erant, & ad extremum patrisfamilias interfecit filium, ut hærede jugulato, periret hæreditas. (Luc. 13.) Nec vocatur civitas, * quæ Hebraice dicitur IR, sed CARIA, (* al. qui. עיר קריה) quam Aquila πολίχνην interpretatus est, quam nos, vel *civitatulam*, vel *viculum*, vel *oppidulum* possumus dicere, & frequenter in Scripturis hoc nomine appellatur Jerusalem. Pulchreque duplicem humilitatem posuit: *Humiliabit, humiliabit eam*, primum sub Babyloniis, quando Templum destructum est, secundo sub Tito & Vespasiano, cujus ruina usque in finem permanet. *Conculcabit eam pes*, repetitque & copulat *pedes pauperis*, haud dubium quin Christi. De quo & supra diximus. *Factus est fortitudo pauperi; fortitudo egeno in tribulatione sua*. Gressus egenorum, Apostolorum scilicet, qui imitantes Domini paupertatem etiam virtutis ejus privilegium consequuti sunt, qui non recepti, excusserunt super eam pulverem pedum suorum. Et quia Sal-

[a] Epiphanius a Montfauconio laudatus ad Aquilam legit ἐστηριγμένον, idest *fultum*, sive *firmatum*, quod in subnexa expositione Hieronymus ipse indicat verbis, *sive cogitatio firmata*. Visum fuerit S. Doctori, Aquilam inter & Symmachum nihil fere in sensu discriminis intercedere, si quid in verbo differrent: atque adeo similiter ait transtulisse.

[b] Restituimus *detraxisti* ad fidem Vatic. mss. suffragante ipso τῶν LXX. Græco texti, κατήγαγες τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν ὑψηλοῖς, *detraxisti habitantes in excelsis*. Vitiose antea erat *destruxisti*.

Luc. 14. 11. Salvatoris dicitur verbis, *Omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur*, non solum hoc ad homines, sed ad contrarias quoque fortitudines referre possumus. Juxta LXX. laudes Deo Propheta decantat, quod omnes superbos humiliet, & universarum urbium munimenta usque ad solum diruat, & sanctorum ea mitiumque & humilium calcent pedes.

℣. 7. 8. & 9. *Semita justi recta est, rectus callis justi ad ambulandum: & in semita judiciorum tuorum, Domine, sustinuimus te, nomen tuum & memoriale tuum in desiderio animæ: anima mea desideravit te in nocte.* LXX. *Via justorum recta, recta facta est via justorum, & præparata. Via enim Domini judicium, speravimus in nomine tuo: & in memoria quam desiderat anima nostra.* Adhuc Propheta de Christo loquitur, de quo supra dixerat: *Conculcabit eam pes, pedes pauperis.* Hujus ergo justi semita recta est, sive, ut verbum novum fingam, *rectitudines*, quas Græci vocant εὐθύτητας, & nos *æquitates* Latinius possumus appellare, dicunturque Hebraice MESSARIM (מישרים). In una igitur Christi semita omnes justitiæ reperiuntur, & propterea eam suo calcavit & trivit pede, ut quiquumque per eam voluerit ambulare, cursu ambulet inoffenso. In hac semita judiciorum Domini, sustinuerunt eum sancti, & speraverunt in eo, quia spes non confundit. Et nomen illius & memoriale habuerunt in desiderio animæ, dicentes: *Concupivit anima mea desiderare judicia tua in omni tempore.* Et iterum: *Desiderat anima mea, & defecit in salutari tuo.* Qui autem nomen Domini habet in desiderio, aliud non desiderat. Et hoc notandum, quod desiderium Domini non in carne fit, sed in anima, juxta illud quod in alio Psalmo legimus: *Sitivit anima mea ad Deum, fortem, vivum.* Caro enim concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem. Hæc enim sibi invicem adversantur, ne quæ volumus, illa faciamus. Quodque sequitur: *In nocte*, juxta LXX. sequenti capitulo jungitur, juxta Hebraicum priori. Ille autem potest dicere: *Anima mea desideravit te in nocte*, qui cum Psalmista loquitur confidenter: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, in lacrymis stratum meum rigabo.* Potest nox & tenebræ, pro tribulatione & angustiis accipi. Unde & in alio Psalmo super justi securitate Propheta decantat: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem*, id est, nec in prosperis, nec in adversis unquam de tuo moveberis gradu.

[Margin: Ps. 118. 20. Ibid. 81. Qui Dominum desiderat, aliud non desiderat. — Ps. 41. 2. Galat. 5. Caro & spiritus. — Ps. 6. 7. Nox pro tribulatione accipitur. — Ps. 120. 6.]

Sed & spiritu meo in præcordiis meis, de mane vigilabo ad te. LXX. *De nocte consurgit spiritus meus ad te, Deus: quia lux judicia tua super terram.* Volumus & Hebraicum sequi, & Vulgatam editionem non penitus præterire, & hac rerum necessitate compellimur diverso ordine, atque sermone diversas intelligentias quærere. Igitur quod dicitur, *de nocte*, juxta LXX. hujus capituli, ut diximus, principium est: juxta Hebraicum, finis superioris; licet possit etiam juxta LXX. in fine accipi superioris testimonii, ut sit sensus: Desiderat anima mea ad te nocte; & postea incipiat, mane consurgit spiritus meus ad te, Deus. Ideo autem mane consurgit, quia lux præcepta tua super terram. Servans enim mandata tua, & illuminatus eorum lumine, de quibus dicitur: *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos*, dormire nequeo, sed omni tempore te desiderans, meo ad te consurgo spiritu. Et hoc observandum, quod in nocte adhuc positi, animo desideremus Dominum. Postquam autem spiritus noster in præcordiis nostris tota se ad Deum mente commoverit, mane vigilemus ad eum, atque ut manifestius dicam, animæ, nox & desiderium, spiritui autem mane jungitur & vigiliæ. Porro spiritu in præcordiis suis evigilat ad Deum, qui potest dicere: *De profundis clamavi ad te Domine.*

[Margin: Ps. 18. 9. — Spiritui ... & vigiliæ ... — Ps. 1...]

℣. 1... *Quum feceris judicia tua in terra, justitiam discent habitatores orbis. Misereamur impio, & non discet justitiam, in terra sanctorum inique egit, & non videbit gloriam Domini.* LXX. *Justitiam discite, qui habitatis super terram. Cessavit enim impius, & non discet justitiam super terram, veritatem non faciet, auferatur impius, ut non videat gloriam Domini.* Dicamus primum juxta Hebraicum, & si sensum Prophetæ voluerimus exprimere, tunc ad LXX. Interpretes transeamus. Quamdiu non exerces judicia tua super terram, & nec bonis bona, nec malis retribuis mala, justitia tua, o Domine Deus, ignoratur in terra. Quum autem in judicii die pro qualitate operum unicuique reddideris quod meretur, tunc justitia tua cognoscetur in orbe terrarum, quæ prius

prius apud incredulos videbatur injusta, ita ut unus sanctorum quoque diceret
Psal. 72. 2. *Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei: quoniam zelatus sum super iniquis, pacem peccatorum videns.* Ad quod respondit Dominus: *Misereamur impio*; quod exceptis Septuaginta, omnes similiter transtulerunt. Et est sensus: magis impius misericordiam consequatur, & discat clementiam meam;
(1) (1) dum etiam ipse salvatur. Rursumque loquenti Domino, ex persona humanæ impatientiæ Propheta respondit: *Et non discet justitiam.* Estque sensus: & quomodo poterit tuam nosse justitiam, si tantum clementiam fuerit expertus? Redditque caussas, quare eum velit Dei justitiam discere: quia in terra Sanctorum inique gessit, & contra Sanctos tuos jugiter dimicavit, debet sentire tormenta. Rursumque Dominus sententiam temperans,
Universa pœna non videre Deum in sua majestate regnantem. *Et non videat*, inquit, sive *non videbit gloriam Domini*. Estque sensus: sufficit ei pro universa pœna, quod me cum Sanctis meis non videbit in mea majestate regnantem. Quidam impium, hoc est,
רשע RESA, diabolum intelligi volunt, de quo in nono Psalmo scribitur:
Psal. 9. 6. *Increpasti gentes, & periit impius: nomen eorum delesti in æternum & in sæculum sæculi. Inimici defecerunt frameæ in finem, & civitates eorum destruxisti.*
Impius quis. Nos autem generaliter impium vel pro peccatore, vel pro eo qui Dei cultum non habet, accipiamus. Juxta Septuaginta jubentur habitatores terræ justitiam discere.
Prov. 21. Omnis homo videtur sibi justus. Omnis enim vir videtur sibi justus, Deus autem corda omnium novit, qui reddet unicuique secundum opera sua. Et
Prov. 14. 12. in alio loco ejusdem voluminis dicitur: *Sunt viæ viri, quæ videntur rectæ, novissima autem earum respiciunt in profundum inferni.* Unde debemus justitiam discere, nec confidere in proprio judicio.
Eccles. 7. Est enim justus qui pereat in justitia sua, non quo justus sit; sed quo
1. Cor. 1. sibi justus esse videatur. Sin autem Christus factus est nobis a Deo sapientia, & justitia, sanctificatio, & redemtio, quibus præcipitur ut cognoscant justitiam, hoc jubetur ut Christum discant atque cognoscant. Propterea autem præcipio, ait, vobis ut discatis justitiam, quia ablatus est impius, & regnum illius destructum est, qui quamdiu regna-

A bat in terra, justitiam scire non poterat, nec facere veritatem. De qua alibi scribitur, quod gratia & veritas per Jesum Christum facta sit. Et quia in terra veritatem non facit impius, auferetur: non enim meretur Dominum videre regnantem. Joan. 1.

Domine, exaltetur manus tua, & non videant: videant, & confundatur zelus populi, & ignis hostes tuos devoret. LXX. *Domine, excelsum est brachium tuum, &* ℣. 11.
B *nesciebant, scientes autem confundentur: zelus apprehendet populum ineruditum, & nunc ignis adversarios comedet.* Hoc quod supra dixerat: *& non videbit gloriam Domini*, potest sic intelligi: Postulas, o Propheta, ut non miserear impio, ne si misertus ejus fuero, incipiat nescire justitiam, qui in terra Sanctorum inique gessit; ego tibi respondeo, ergo ne gloriam Domini non videbit? * ergo non cernet triumphos meos, qui * al. ergone
C magis me debet videre regnantem, ut sciat quanto bono careat? & hoc pressius voce interrogantis legendum est. Ad quod Propheta respondit: Domine, exaltetur manus tua, & extendatur ad percutiendum, ut te non videant impii, & tuæ gloriæ, ne ad pœnitendum quidem, lumine perfruantur. Cui respondit Dominus: Videant magis & confundantur, vel zelus populi, vel zelantes populi, & ignis ad-
D versarios tuos, id est, Sanctorum populi, devoret atque consumat. Ignis autem pœnitentiæ, qui eorum corda excruciet, quod talem Dominum perdiderunt. Potest hoc & super Judæis intelligi, qui Christum brachium Domini nescierunt, quumque viderint eum atque cognoverint, quem patibulo affixerant, confundentur. Tunc ineruditus populus & nesciens legem Dei, zeli stimulis incitabitur, quando viderit nationes in suum successisse locum, & igne pœnitu-
E dinis arserit, sive dolore supplicii, quando audierit illud quod scriptum est: *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo, & angelis ejus.* Mat. 25. 41.

Domine dabis pacem nobis: omnia enim opera nostra operatus es nobis. LXX. *Domine Deus noster pacem da nobis: omnia enim reddidisti nobis.* Notandum quod postquam nobis opera nostra reddiderit, pacem daturus sit, & quomodo exponat caussas, cur postulet pacem. ℣. 12.
Pro

(1) Antea erat, *sum enim ipse Salvator*. Restituimus ex Vatic. ms. *dum etiam ipse salvatur*, quam lectionem jam pridem Victorius ex quinque aliis mss. Florentinis in textum retulerat.

Pro cunctis enim operibus quæ operati sunt super terram, dicunt se sustinuisse tormenta, & justum esse ut post supplicia atque cruciatus, misericordiam consequantur. Sive aliter: Quia venit mundi consummatio, & omnia quæ per Prophetas loquutus es, rebus expleta sunt, & reddidisti universa quæ pollicitus es, tribue nobis pacem, quæ exuperat omnem sensum.

V. 13. *Domine Deus noster, possederunt nos Domini absque te: tantum in te recordemur nominis tui.* LXX. *Domine Deus noster posside nos: Domine extra te alium nescimus, nomen tuum invocamus.* Idcirco misericordiam quæsumus & pacem, quæ post cuncta tribuenda est, quia nos absque te Domini possederunt, idola videlicet, vel dæmones idolis assidentes: nihilque aliud postulamus, nisi ut digni simus post errores plurimos, qui tui nominis recordemur. Juxta LXX. qui dixerunt: *Domine Deus, posside nos*, hoc precantur, ut post pacem sibi redditam Dei possessio fiant. Quod quidem & de Sapientia legimus, quæ juxta Hebraicum loquitur in Proverbiis: *Deus possedit me initium viarum suarum*, licet quædam exemplaria [a] male pro possessione habeant *creaturam*. Denique sequitur: *Ante omnes autem colles generavit me*. Quomodo enim creaturæ generatio poterit coaptari, quæ magis possessioni congruit? Scriptum est in Deuteronomio: *Nonne iste pater tuus possedit te, & fecit te, & creavit te?* Et hoc considerandum, quod non dixerit, *Dominus*, sive *Deus*, *possedit te, & fecit te, & creavit te*; sed *pater*, ut clementia nominis austeritatem potentiæ mitigaret. Quodque sequitur: *Domine, absque te alium non novimus*, non excludit Filium, sed jungit Patri, neque enim dixit alium non novimus, sed extra te alium non novimus. Quum autem dicat Filius: *Ego in Patre & Pater in me*, extra Patrem non novimus Filium, quia in Patre cognoscimus eum. Denique & nomen illius nominamus dicentes in Oratione Dominica: *Pater noster qui es in cælis*.

Prov. 8. 22.

a Male in quibusdam exemplaribus legebatur, *creavit me*.

Deut. 32. 6.

Joan. 14. 10.

Matth. 6. 9.

V. 14. *Morientes non vivant: gigantes non resurgant. Propterea visitasti & contrivisti eos, & perdidisti omnem memoriam eorum.* LXX. *Mortui enim vitam non videbunt: neque medici suscitabunt. Idcirco induxisti, & perdidisti, & tulisti* * *omne masculum eorum*. Symmachus more suo manifestius: *Mortui non vivificabunt: gigantes non suscitabunt. Propterea visitasti, & contrivisti eos, & disperdidisti omnem memoriam eroum*. Dicamus primum juxta LXX. Quæstio videtur esse difficilis, quomodo mortui vitam non videant? Quæ sic solvitur: tamdiu eos vitam non videre, quamdiu mortui sunt. Quomodo si dicamus, cæcus non videt lumen quamdiu cæcus est; sin autem receperit sanitatem, lumen aspiciet: sic & qui iniquitate mortuus est atque peccatis, antequam vivificetur justitia atque virtutibus, per eum qui dicit, *Ego sum vita*, vivere non poterit. Unde & Deus vivorum dicitur, non mortuorum. *Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur*. Legimus in Epistola quæ ad Hebræos scribitur: *Ne rursum fundamentum jaciamus pœnitentiæ ab operibus mortuis*. Sin autem peccata appellantur opera mortua: quare non econtrario virtutes appellentur opera viva? Quodque sequitur, *Nec medici suscitabunt*, sensus perspicuus est, condemnari fabulas Poetarum, qui ab Æsculapio jactant [b] Virbium suscitatum. Non solum autem hoc de mortuis, sed de omni infirmitate dicendum est, quod absque Dei misericordia nihil medendi ars valeat. Sed quomodo? *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam: Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit eam*. Sic nisi Dominus languorem curaverit, in vanum laborant medici qui cupiunt sanare languentes. Nisi Dominus custodierit sanitatem, in vanum custodiunt, qui etiam præcepta custodiendæ salutis propriis edunt libris: semperque discendum est non solum in corporis, sed etiam in animæ sanitate: *Benedic anima mea Domino, qui sanat omnes languores tuos*. Porro qui peccato mortui perseve-

* al. omnem masculinum.

Joan. 14.

Matt. 22.

Ezech. 18. 4.

Hebr. 6.

Fabula Virbii ab Æsculapio suscitati. b

Ps. 126. 1. & 2.

Semper discendum in corporis & animæ salute.

Ps. 102. 1. & 3.

a Hanc alibi sæpe Latinorum quorundam codicum lectionem vexat ex Hebraico. In Commentariis in Micheam cap. 4. & in Epist. ad Ephes. cap. 22. præcipue vero Epistol. in nostra recensione 140. ad Cyprianum num. 6. quem locum videsis. Ad eundem modum Hebraicam veritatem urgent contra Eunomium S. Basilius lib. 2. & Gregorius Nyssenus lib. 1. Quare in Vaticano ms. quemadmodum & in Cluniacensi quodam Martianæus reperit, hocce Hieronymi præconium hoc loco additur: *Vicisti perfidiam Arianorum, qui Catholicam veritatem hoc se testimonio expugnare putabant*. Quæ verba studiosus nonnemo ad libri oram adnotaverit, scriba imperitus in textum intrusit.

b Mendose Martian. *Urbium* legerat. Virbii autem notissima est fabula ex Ovidio Metamorph. XV.

quique fuisti

Hippolytus, dixit, nunc idem Virbius esto.

Vide S. Patris Commentar. in Epist. ad Ephesios c. 4. v. 16. & qui eum locum acriter sugillat, Ruffinum Invectiv. I. num. 42.

verant, & nulla arte medicinæ possunt recipere animæ sanitatem, isti disperdentur, & tollentur a Domino, & quidquid robustum est in eis, quod masculinum vocatur, penitus auferetur. Unde & Pharao non vult interficere sexum femineum, qui per se fragilis est & facile interire potest, sed omne masculinum, quod si adultum fuerit, & in virilem ætatem pervenerit, difficulter occiditur. Juxta Symmachum, mortui non vivificabunt, quia peccato mortui, alios vivificare non possunt, nec pulchra est laudatio in ore peccatoris. Et gigantes, id est, RAPHAIM, non suscitabunt alios, qui ipsi juxta Geneseos librum appellantur *cadentes*. Visitatque eos Dominus, ut & mortuorum & gigantium omnis deleatur memoria. Solus enim est qui suscitat mortuos de quo dicitur: *Sicut Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & Filius vivificat quos vult.* Possumus mortuos simulacra appellare hominum mortuorum, & gigantes dæmones, qui simulacris eorum assident. Nec terrere nos debet, quare LXX. *masculinum*, & cæteri Interpretes *memoriam* transtulerunt, quum eisdem tribus literis [a] ZAI, & CHAPH, & RES utrumque scribatur apud Hebræos. Sed quando *memoriale* dicimus, legitur [b] ZACHAR, quando *masculum* ZOCHOR. Et hac verbi ambiguitate deceptum arbitrantur Saul, quando pugnavit contra Amalech & interfecit omne masculinum eorum. Deo enim præcipiente, [c] ut deleret omnem *memoriam* Amalech sub cælo, ille pro memoria, non tam errore, quam prædæ seductus cupidine, *masculos* interpretatus est, nesciens illud Apostoli: *Nolite errare, Deus non irridetur.*

Exod. 1.

רפאים

Joan. 5. 21. Solus Deus mortuos suscitat.

זכר

1. Reg. 15. Saul præda cupidine.

Galat. 6. 7.

Ṽ. 15. *Indulsisti genti Domine, indulsisti genti. Numquid glorificatus es? elongasti omnes terminos terræ.* LXX. *Adde eis mala Domine, adde mala gloriosis terræ: longe fecisti omnes terminos terræ. Mala* quæ LXX. secundo posuerunt, in Hebraico non habentur; sed quia supra dixerat, *Ideo induxisti & perdidisti, & tulisti omne* * *masculum eorum*, eumdem sensum sequuti, addiderunt de suo, *mala*: ut qui gloriosi in terra sunt, malis duplicibus opprimantur. Porro juxta Hebræos multo aliter est sensus, & priori disputationi congruens. Dixerat Dominus: *Misereamur impio*. Propheta responderat: Et ubi est justitia tua? præsertim quum tanta mala in Sanctos tuos operatus sit. Ad quod Dominus: *Et non videbit*, inquit, *gloriam Domini*. Rursum Propheta: Exaltetur manus tua ad percutiendum, & non videant gloriam tuam, quam non merentur aspicere. Ad quod Dominus: *Videant* magis *& confundantur*. Rursum Propheta: Domine pacem da nobis, & posside nos, qui tui nominis recordamur. Impii autem & superbi non vivant, nec resurgant in gloria, sed contere omnem memoriam eorum. Caussasque reddit, cur eos cupiat interire. *Indulsisti genti Domine, indulsisti genti, numquid glorificatus es?* Et est sensus, Sæpe misertus es gentibus, id est, humano generi, & exercuisti in eas incredibilem clementiam, numquid te cognoverunt? numquid glorificaverunt nomen tuum? Nonne econtrario a te * longe recesserunt? Securitas enim negligentiam, negligentia contemtum parit.

* al. masculinum.

* al. longius

Ṽ. 16. *Domine, in angustia requisierunt te, in tribulatione murmuris doctrina tua eis.* LXX. *Domine, in tribulatione recordatus sum tui, in tribulatione parva doctrina tua nobis.* Quia indulgens sæpe contemtus es, nec glorificatus; sed econtrario omnes a tua scientia recesserunt, propterea Domine percute eos, ut in angustia te requirant, & in tribulatione murmuris doctrina tua sit eis: quando tantum eis malorum pondus incumbet, ut ne clamare quidem audeant confidenter, sed dolorem suum silentio devorent. Juxta LXX. in tribulatione Propheta Domini recordatur, juxta illud quod in Psalmo dicitur: *De tribulatione invocavi Dominum, & exaudivit me in latitudine.* Et in alio loco: *Ad Dominum quum tribularer clamavi, & exaudivit me.* Unde Apostolus loquitur: *Tribulamur, sed non angustiamur: persequutionem patimur, sed non derelinquimur.* Et in alio loco: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad venturam gloriam quæ revelabitur in nobis.* Si autem parva tribulatio docet, & emendat, & corripit, quanto magis magna, quum admonemur conditionis nostræ, & Dei potentiæ recordamur?

Ps. 117. 5.

Ps. 119. 1.

1. Cor. 4. 12.

Rom. 8. 18.

Tribulationes emendant.

a Vulgati *Zain* legunt ex recentiori pronuntiatione. Contra mss. tum heic cum in Epist. 30. ad Paulam de Alphabeto constanter *Zai* præferunt, quod & nobis & Drusio probatur ex antiqua declaratione ejus literæ.

b Drusius rescribi vult *Zacher*, quod exemplis *Habel*, *Phares*, *Ares*, atque aliis confirmat. Sed mss. non suffragantur.

c Vatic. *ut deleretur omnis memoria* &c.

℣. 17. & 18. *Sicut quæ concepit quum appropinquaverit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus a facie tua Domine. Concepimus, & quasi parturivimus, & peperimus spiritum.* LXX. *Et sicut parturiens quum appropinquat ad partum in dolore suo clamat, sic facti sumus ÷ dilecto tuo ⁎ propter timorem tuum Domine* [a] *in utero accepimus, & parturivimus, & peperimus spiritum salutis tuæ, quæ fecimus super terram.* Sicut ad partum mulier appropinquans, dolore cogitur exclamare: sic nos in angustia requirimus te, & a facie formidinis tuæ [b] concepimus, & parturivimus, & peperimus, non carnis liberos, sed spiritus: ut tota in te mente credamus, ut quem per beneficia non sensimus, per tormenta discamus. Hoc quod LXX. addiderunt, *sic facti sumus dilecto tuo;* pro quo cæteri transtulerunt, *sic facti sumus a facie tua Domine*, obelo prænotandum est. Possumus autem dilectum Domini Christum accipere, propter cujus timorem concipimus, & parturimus, & parimus, & spiritum salutis facimus super terram. Potest hoc & Apostolicus vir dicere, quando populos erudit & imitatur Apostolum Paulum: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* (Galat. 4. 19.) An dubitandum est quod Paulus Apostolus spiritum salutis fecerit super terram, qui de Jerusalem usque ad Illyricum Evangelium prædicavit, & quasi sapiens architectus fundamentum posuit, extra quod nullus alius potest ponere, qui est Christus Jesus? (Rom. 15. 1. Cor. 3.) Sive igitur legerimus, *propter timorem tuum Domine in utero accepimus*: sive juxta Hebraicum, *a facie tua Domine concepimus, & in utero accepimus*, utrumque ad id pertinet, ut ex timore & recordatione Domini sermonem concipiamus Dei, & illuminetur cor nostrum dicentium: *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine.* (Ps. 4. 7.) Et, *ostende faciem tuam, & salvi erimus.* (Ps. 79. 4.)

Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores orbis. LXX. *Non cademus, sed cadent habitatores terræ.* Diversa interpretatio necesse est ut diversum habeat & sensum. Juxta Hebraicum hoc dicitur: Quia nihil dignum tua fecimus misericordia, propterea impii non corruerunt, sed usque hodie prævalent & possident terram. LXX. autem hoc asserunt, quod facientibus Sanctis spiritum salutis super terram, qui terræ habitatores sunt corruant, licent inter *orbem*, qui Hebraice THEBEL (תבל), & Græce dicitur οἰκουμένη, ac *terram*, multa diversitas sit. Cadent ergo quiquumque habitationi terræ se dederunt, & in terrenis operibus fixa radice fundati sunt, & non cadent qui sedent in orbe terrarum & requiescunt in Ecclesia, quæ habitaculum Patris, & Filii, & Spiritus Sancti est. (Ecclesia habitaculum Trinitatis.)

℣. 19. *Vivant mortui tui, interfecti mei resurgant: expergiscimini & laudate, qui habitatis in pulvere, quia ros luminum ros tuus, & terram gigantium detrahes in ruinam.* LXX. *Resurgent mortui, & resurgent de sepulchris, & lætabuntur qui sunt in terra. Ros enim tuus sanitas eorum, terra autem impiorum cadet.* Sanctis parturientibus & parientibus spiritum, & habitatoribus terræ corruentibus, quia salutes non fecerunt in terra, hi quos in Christo mortuos Apostolus vocat, & propter nomen Domini interfecti sunt, resurgent in gloria. (1. Thess. 4.) Et quia mors eorum somnus est, nequaquam juxta LXX. resurgere, sed expergisci & evigilare dicuntur. Unde & Lazarus qui evigilandus erat, a Domino dormiens appellatur. (Joan. 11. [c]) Omnes igitur martyres & sancti viri, qui pro Christo fuderunt sanguinem, & quorum fuit tota vita martyrium, resurgent & evigilabunt, atque laudabunt Deum Creatorem suum, qui nunc habitant in pulvere, de quibus in Daniele scriptum est: *Multi dormientium in terræ pulvere resurgent, hi in vitam æternam, & hi in opprobrium, & confusionem sempiternam.* (Dan. 12.) Et in Joanne Evangelista legimus: Veniet hora, & nunc est, quando qui in sepulcris sunt audient vocem Filii Dei, & qui audierint vivent, & egredientur qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ, & qui mala, in resurrectionem judicii. (Joan. 5. 28. 29.) Ros enim Domini, juxta fabulas Poetarum vincens omnes herbas [d] Pæonias, vivificabit corpora mortuorum. Et quomodo jactis in terram seminibus, ros paulatim crescere facit herbas, & ad fruges sui generis pervenire: sic Domini ros qui pro misericordia ponitur, ros erit luminum plurimorum, quod Hebraice

[a] Pro *in utero accepimus*, in Vatic. est uno verbo *concepimus*, Græco renitente, qui expresse habet ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν. Mox tamen *quæ* relativus articulus juxta Alexandrinum exemplar abest. Prosequitur Victorius *& doluimus* pro *& parturivimus*, juxta Græcum codicem ὠδινήσαμεν.

[b] Vatic. in instanti *concipimus, parturimus, & parimus*.

[c] Idem, *qui evigilaturus erat*.

[d] Addit Vatic. *& fruges*.

אורות braice dicitur OROTH. Terram autem, id est, corpora Raphaim, gigantium videlicet & impiorum, Dominus in pœnas detrahet sempiternas. Denique pro רפאים RAPHAIM soli LXX. *impios* transtulerunt. Et quia supra legimus: *Mortui vitam non videbunt, nec medici suscitabunt*, pro quo Aquila & Symmachus, *Raphaim & gigantes* interpretati sunt: quærimus quæ erroris caussa sit, ut pro RAPHAIM Hebraico, alii *gigantes*, alii *medicos* posuerint. Verbum Hebraicum RAPHAIM si post RES primam literam sequentem habeat VAU legitur * ROPHAIM, & significat *medicos*, sin autem absque VAV litera scribatur, legitur RAPHAIM, & transfertur in *gigantes*. Simulque quia supra dixerat: *Mortui vitam non videbunt*, ut manifestius demonstraret non dici ibi de mortuis lege naturæ, & separatione animæ, ac corporis; sed de his qui peccato mortui sunt: nunc econtrario dicit ad Deum: Vivent mortui tui, qui interfecti sunt propter te, qui non absolute mortui, ut LXX. transtulerunt; sed juxta Hebraicum ubi dicitur JEJU METHECA, mortui tui appellantur.

* al. rofim רופאים

יחיו מתיך

Vade populus meus, intra in cubicula tua, claude ostia tua super te: abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio. Ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum, & revelabit terra sanguinem suum, & non operiet ultra interfectos suos. LXX. *Vade populus meus, ingredere cubicula tua, claude ostium tuum: abscondere paululum quantulumcumque, donec pertranseat ira Domini. Ecce enim Dominus de sancto inducet iram super habitatores terræ, & revelabit terra sanguinem suum, & non abscondet ultra interfectos.* Supra de Sanctis dixerat, Resurgent mortui, & resurgent qui in sepulchris sunt; *ros enim a te sanitas eorum est*: & econtrario de impiis, *terra autem impiorum cadet*; nunc ad sanctos loquitur, quia vobis resurrectio repromissa est, donec in peccatores & impios ira Dei deſæviat: ingredimini in sepulchra vestra, & abscondite vos, breve enim tempus est donec Dei pertranseat indignatio. Siquidem egreditur Dominus de loco suo, quia misericors & miserator Dominus, & clementissimus pater filios negligentes ferire compellitur, & quodammodo de sua sententia commutari, ut visitet & inducat iram suam super habitatores terræ, de quibus dicitur in Osee: *Maledictio & mendacium, & adulterium, & furtum effusa sunt super habitatores terræ.* (Osee 4. 2.) Et in Apocalypsi tertio legimus, *Væ super habitatores terræ.* (Apoc. 8. 13.) Porro justi, licet videantur in terra, tamen conversatio eorum in cælis est, qui possunt dicere: *Advena ego sum in terra, & peregrinus sicut omnes patres mei*, (Ps. 38. 13.) & fruuntur habitatione Altissimi, de quibus sanctus loquitur: *Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur.* (Ps. 90. 1.) Tunc revelabit terra sanguinem suum, de quo Deus loquitur ad Cain: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua.* (Gen. 4. 10. & 11.) Potest & hoc de Martyribus intelligi, qui pro Christo fuderunt sanguinem, & sub altari Dei clamitant: *Usquequo Domine non ulcisceris sanguinem nostrum de his qui habitant super terram?* (Apoc. 6. 10.) De quibus & Moyses dicit in Cantico: *Sanguis filiorum ejus vindicabitur & ulciscetur, & retribuet vindictam inimicis.* (Deut. 32. 43.) Hunc sanguinem terra quæ susceperat, revelabit, & interfectos Domini nequaquam operiet; sed producet in publicum ad condemnationem eorum, qui Martyres occiderunt. Hoc de simplici resurrectione intellectum sit. Præcipitur autem juxta Anagogen populo Dei, ut ingrediatur cubicula sua sive cellaria, ταμεῖα quippe utrumque significat: ut claudat juxta Evangelicum præceptum ostium cubiculi sui, (Matth. 6.) & dicat cum Propheta: *Pone Domine custodiam ori meo, & ostium munitum labiis meis.* (Ps. 140. 3.) Et abscondatur paululum quantulumcumque, donec pertranseat ira Domini, ut nihil gloriæ caussa faciat; sed fruatur bono conscientiæ, & solum judicem exspectet Deum. Sunt autem cellaria quæ claudenda sunt & abscondenda ab his qui divites facti sunt in operibus atque sermonibus, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia, ut nesciat sinistra quid faciat dextera, ut Legis & Prophetarum, & Evangelii opibus perfruamur. Quod autem omnes dies vitæ nostræ breves sint & * parvuli, Jacob excedens annos centum loquitur: *Parvi sunt & pessimi dies mei.* (* al. parvi. Genes. 47. 9.) Ira autem Domini transitura illa est, quam thesaurizant sibi, qui nolunt agere pœnitentiam, quæ postquam transierit, nequaquam cellaria ultra claudentur, sed implebitur quod scriptum est: *Nihil occultum*

Luc. 8. 17. *quod non revelabitur, & absconditum quod non manifestetur*. Quodque sequitur: *Ecce enim Dominus de sancto inducet iram suam*: illud significat, quod a Sanctis
Ultio Dei sancta & justa. Dei ira incipiat, vel omnis illius ultio justa sanctaque sit, non de mentis perturbatione descendens, ut in hominibus solet; sed studio corrigendi. Terram autem habitatorum illam reor, de
Deut. 32. 1. Isai. 1. 2. qua scriptum est: *Audiat terra sermones oris mei*. Et: *Auribus percipe terra*. Et
Jerem. 22. 27 iterum: *Terra, terra, audi sermonem Domini*. Quomodo enim qui in terra habitant, sic qui in carne sunt, Deo placere non possunt.
Rom. 8. Terra autem in hoc loco significat animam quæ vivit carnaliter. Et revelabit sanguinem suum, si quempiam scandalizaverit, & cum Cain
Gen. 4. 10. & 11. meretur audire: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum, ut susciperet sanguinem fratris tui*. Omnis igitur sanguis in die judicii requiretur, nec abscondet terra sanguinem suum; & interfectos quos occidit, vel volens, vel per negligentiam, producet in medium.

Cap. XXVII. IN die illo visitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti super Leviathan serpentem vectem, & super Leviathan serpentem tortuosum, & occidet cetum qui est in mari. LXX. *In die illa inducet Deus gladium sanctum, & magnum, & fortem, super draconem colubrum fugientem: super draconem colubrum tortuosum, & occidet draconem qui est in mari*. Tradunt Hebræi diabolum, id est, criminatorem, quod Græcum
שטן Zach. 3. 1. nomen est, Hebraice appellari SATAN, hoc est, *adversarium*. Unde & in Zacharia dicitur: *Stabat Satan*, id est, *adversarius a dextris ejus ut adversaretur ei*. Appellaturque & BE-
בליעל LIAL, id est, *apostata, prævaricator, & absque jugo*. Unde & Apostolus:
2. Cor. 6. 15. *Quæ, inquit, communicatio Christi ad Belial?* & ubicunque LXX. ponunt *filios*
Filii pestilentiæ, filii Belial. *pestilentiæ*, in Hebraico scriptum est, *filii Belial*. Unde & illud quod in Psalmo canitur de mysterio Salvatoris:
Ps. 88. 23. *Filius iniquitatis non apponet nocere ei*, in Hebraico dicitur, *filius Belial*. Appellaturque & aliis nominibus, ut in
Ibid. 90. 13. alio Psalmo scriptum est: *Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem*. Qui draco
לויתן proprie in Hebraico sermone appellatur LEVIATHAN. Ipse est magnus cetus, de quo, quod a Christo capiendus

A sit, mystico in Job sermone narratur: *Qui magnum cetum capturus est*; nam & Job. 40.
ibi pro *ceto*, *Leviathan* ponitur. Et iterum: *Adduces autem draconem in hamo, circumdabis capistrum naribus ejus*. v. 20.
Statimque: *Hoc est principium plasmatis Domini quod factum est, ut illudatur ab Angelis ejus*. Et in Psalmo: *Hoc mare magnum & spatiosum: ibi reptilia quorum non est numerus: animalia parva cum magnis. Draco iste quem formasti ad illu-* Ps. 103. 25. 26.
B *dendum ei*. De hoc & in Apocalypsi scribit Joannes: *Facta est pugna in cælo: Michael & Angeli ejus bellabant cum dracone, & draco pugnabat & Angeli ejus, & non prævaluerunt, nec locus inventus est eis in cælo*. Et: *Missus est draco magnus, coluber antiquus, qui vocatur diabolus & Satanas, qui errare facit orbem terrarum universum; missusque est in terram, &* Apoc. 12. & seqq.
Angeli ejus cum eo; ibique dicitur: *Missus est accusator fratrum nostrorum, qui ac-* Ibid. v. 10.
C *cusabat eos coram Deo nostro*. Illudque notandum quod in Psalmo & in Job, propterea factus dicatur draco, hoc est, Leviathan, ut illuderetur ei ab Angelis. Unde & Apostoli accipiunt potestatem, ut calcent super serpentes & Luc. 10.
scorpiones, & super omnem virtutem inimici. Quia igitur ab eo loco ubi scriptum est: *Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam*; sive juxta LXX. Supra 24. 1.
Ecce Dominus disperdet orbem terrarum,
D *& desolabit eum*, usque ad præsens capitulum, contra orbem in consummatione mundi judicium prædicatum est, & novissimus inimicus destruetur mors: propterea adversum diabolum extrema sententia est, ut inducatur super eum gladius sanctus, & magnus, & fortis, sive juxta Hebraicum & reliquos Interpretes, *gladius durus*. Non enim ut I. Cor. 15.
LXX. arbitrati sunt CADESA dicitur, quod si esset, *sanctum* sonaret; sed CA- קדשה קשה
E SA, quod proprie transfertur in *durum*. Unde & *Cis* pater Saul, *durus* appellatur. Gladium autem sanctum, sive durum, ob ejus sensum qui patitur, quidam nostrorum intelligunt Verbum Dei, de quo dicit Apostolus: *Vivens autem Dei sermo & efficax, & acutus* Hebr. 4.
super omnem gladium ex utraque parte acutum. Unde & in alio loco de ore Salvatoris gladium bicipitem exire legimus. Apoc. 19.
Quum autem in fine mundi adversum Leviathan, qui in principio Geneseos appellatur *serpens prudentissimus* super omnes bestias, quæ erant in terra, Genes. 3. 1.
gladius sanctus sive durus, & magnus, & for-

& fortis fuerit inductus, fugiet qui numquam fugere consueverat, nesciens illud scriptum: *Quo vadam a spiritu tuo, aut a facie tua quo fugiam?* Pulchre quidam Poeta in Gigantomachia de Encelado lusit.

Ps. 138. 7.

Quo fugis, Encelade? quascumque accesseris oras,
Sub [a] Deo semper eris.

Iste autem Leviathan coluber fugiens, in Hebraico dicitur [b] BARI, quod Aquila interpretatus est *vectem*, Symmachus *concludentem*, Theodotio *robustum*. Vectem autem sive claudentem puto appellari, quod multos suo carcere clauserit, & propriæ subjecerit potestati, nihilque in se rectum habet; & idcirco dicitur tortuosus, nec imitari potest virgam Domini, de qua scriptum est: *Virga directionis, virga regni tui*. Quem Dominus interficiet spiritu oris sui, habitatorem quondam maris, falsorum & amarorum fluctuum. Qui dicunt diabolum acturum pœnitentiam & veniam consequuturum, interpretentur nobis quomodo hoc accipiant, quod scriptum est: *Et interficiet draconem qui est in mari*, sive *cetum*. Secundo enim loco in præsenti capitulo, in Hebraico non appellatur *Leviathan*, sed [c] THANNIN, quod proprie *cetum* sonat. Unde Hebræi autumant *Leviathan* habitare sub terra & in æthere; *Thanniim* vero in mari, quæ Judaica fabula est. Quodque dicitur in extremo hujus capituli, *in die illa*, Eusebius priori jungit capiti, ne sequens prophetia huic tempori coaptetur. Hebræi autem & cæteri explanatores sequenti, quod nunc propositiuri sumus.

(Margin: b ברי; Psal. 44. 2. Thess. 2.; Contra discipulos Origenis.; c תנין; Judaica fabula.)

V. 2. & 3. *In die illa vinea meri cantabit ei. Ego Dominus qui servo eam, repente propinabo illi: ne forte visitetur contra eam, nocte & die servo eam.* LXX. *In die illo vinea bona desiderium ejus, ut princeps illius sit. Ego civitas fortis, civitas quæ oppugnatur: frustra potum dabo illi. Capientur enim nocte, die autem cadet murus.* Multum Hebraicum in hoc loco a LXX. Editione discordat, idcirco singula ut proposuimus differamus. Vinea de qua supra loquitur Isaias: *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi*, quæ debeat intelligi, ipso docente *discamus: *Vinea enim Domini Sabaoth domus est Israel*, de qua in Psalmo canitur: *Vineam de Ægypto transtulisti, &c.* Huic & per Jeremiam propinat calicem meracissimum. Quum enim misisset eum ut potionaret omnes gentes, & huic se Propheta libenter obtulisset officio, primum inebriare jubetur Jerusalem. Unde dicit: *Decepisti me, Domine, & deceptus sum*. Bibet igitur Jerusalem, & propinatur ei meraca potio, ut planctum discat & fletum. Dicitque se Dominus multo eam tempore custodisse, & locum dedisse pœnitentiæ, & quia converti noluerit, subito inebriandam. Hoc enim dicit diebus egisse vel noctibus, ut ipsius semper auxilio servaretur. LXX. autem eamdem pulchram appellant vineam, in qua fuit Lex & Prophetæ, Sacerdotium, & Pontificium, & Dei notitia, dicente Scriptura: *Notus in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus*. Quod alii putant, juxta Editionem eorum ad Ecclesiam pertinere, qua nihil est pulchrius. Et de qua dictum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei*: quæ princeps est genitricis suæ, & dicit in Cantico Canticorum: *Filii matris meæ pugnaverunt adversus me*. Et loquitur: *Ego civitas firma, civitas quæ oppugnatur*. Pulchreque *oppugnatur* dixit, non expugnatur. Statimque jungit de Synagoga, quæ de capite versa est in caudam: Frustra ei potum mearum tribuo doctrinarum, capietur enim in tenebris erroris sui. Et quia apertam lucem non recepit, per diem corruit murus ejus, id est, omne quod sibi putabat auxilium, nullusque erit adversariorum qui non capiat eam, quod de contrariis debemus intelligere potestatibus.

(Margin: * al. dicamus; Supra 5. 1.; Ibid. 7.; Ps. 79. 9.; Jerem. 25.; Jerem. 20. 7.; Ps. 75. 1.; Ps. 86. 3.; Cant. 1. 5.)

V. 4. & 5. *Indignatio non est mihi: quis dabit me spinam & veprem in prælio? Gradiar super eam: succendam eam pariter. An potius tenebo fortitudinem meam? faciet pacem mihi, pacem faciet mihi.* LXX. *Non est quæ non apprehenderit eam. Quis ponet me custodem stipulæ in agro? propter adversariam hanc repuli eam. Idcirco fecit Dominus omnia quæ disposuit: combusta sum; dicent habitatores ejus, faciemus pacem illi: faciemus pacem ei.* Juxta Hebraicum hic sensus est: Ego qui diebus & noctibus semper meam vineam con-

[a] Rectius ad metri saltem leges veteres vulgati *Sub Jove*. Est autem Claudianus Poeta, cujus nomen Hieronymus reticet, & suppresso iterum nomine laudat in Amori cap. V. ejus poematis, quod & Græco carmine fertur scripsisse, in Latino pars extrema desideratur. Vid. Macrobium lib. I. cap. 20.

[b] Scriptum opinor, lectumque abs Hieronymo *Bare*, nam quæ in ה exeunt verba, solebant efferre Veteres per E. Sed hanc literam Latini exscriptores facile nimis in I pronuntiando mutant: ex quo factum, ut qui supersunt mss. tum nobis cum aliis inspecti præferant Bari.

[c] Vatic. *Thenaim* & mox *Thenniin*.

conservavi, ne exterminaret eam aper de silva, ne bestiæ devorarent. Numquid indignationem non habeo, & nescio ferire peccantem, & reddere unicuique quod meretur? Ubi Aquila posuit *spinam*, & *veprem*, in Hebraico scriptum est SAMIR & SAITH, quod *adamantem*, & *loca sentium plena* significat. Unde dicit: Quis me docebit ut durus sim, & meam vincam clementiam, & in prælio atque certamine truculentus incedam: ut gradiar super vineam, quam ante servavi, & succendam eam quam meo sepseram muro? An potius id aget fortitudo mea, ut iram differam, & salvem eos Evangelii clementia, qui nequaquam sunt Legis auctoritate servati? ἐμφατικῶς autem juxta Hebraicum legendum est: Quis me faciet durum atque crudelem, ut vincam naturam meam? Hoc quippe in deserto significatur & in spinis; ut eam quasi in prælio conteram atque succendam, quam semper mea diligentia custodivi. An potius tenebo fortitudinem meam, quam Christum esse non dubium est, & de qua legimus: *Christus Dei virtus & Dei sapientia*, ut ipsa mihi pacem faciat, & mundum reconciliet? Juxta LXX. hic est sensus, ut ex persona accipiamus Ecclesiæ: Ego civitas firma, civitas multis vallata hostibus, quæ frustra dedi pocula inimicæ meæ Synagogæ. Capietur enim nocte, & corruet murus ejus, nullaque erit de adversariis potestatibus, quæ non apprehendat eam. Rursum loquar: Quid mihi prodest custodire eam, quæ stipulam in se habeat, non frumenta: quæ [a] ita inculta est, ut veprium plena sit & spinarum, quam salvare volui? Sed quia hostiliter mecum agit, recessi ab ea. Dixeruntque in me & ex me nati Apostoli: *Vobis quidem oportebat primum loqui verbum Dei: sed quoniam repulistis illud, & indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes*. Idcirco faciet Dominus quod minatus est, ut omnes in ea ardeant Romano igne circumdati. Vel certe ardeant vitiis atque peccatis, ne possint ardentia diaboli jacula restinguere. *Omnes enim adulterantes quasi clibanus corda eorum*. Et illi qui prius habitabant in ea, postquam clamaverint, capta est civitas atque succensa, dimittent eam, & reconciliantes * mundum Deo, dicent: Faciamus pacem illi, pacem faciamus ei, hoc est, Christo, semper scribentes in Epistolis suis: *Gratia vobiscum & pax a Deo Patre & Christo Jesu Domino nostro*. De quibus in hoc eodem Propheta legimus: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem*. Quidam hunc locum ad Ecclesias referunt, quod custodiantur quidem a Deo; sed multi in eis fructus non faciant; & propterea boni doctoris succendantur ardoribus, ut clamitent & confiteantur errorem suum, & postea pacem faciant Deo, qui vere appellentur filii Jacob.

(שמיר ושית — Deus natura clemens. — 1.Cor.1.24. — Act.13.46. — * al. immundum — 1.Cor.1.3. — Isa.52.7.)

℣. 6. *Qui egrediuntur de radice Jacob, florebit & germinabit Israel: & implebunt faciem orbis semine*. LXX. *Qui veniunt filii Jacob: germinabit & florebit Israel: & implebit orbem terrarum fructus ejus*. Postquam Apostoli in toto orbe Evangelium prædicantes, dixerint: Faciemus pacem Christo, pacem faciemus ei, qui in excelsis fuerint de semine Jacob, & in Apostolicam pervenerint dignitatem, appellabuntur filii Jacob. Tunc germinabit & florebit Israel, videns doctrina filiorum suorum universum orbem esse completum, & attulisse fructus uberrimos, quos in Judæa manens non attulerat.

℣. 7. *Numquid juxta plagam percutientis se, percussit eum: aut sicut occidit interfectos ejus, sic occisus est?* Locus iste dupliciter intelligitur. Aut contra Jerusalem, ut dicat eam non ita a Deo esse percussam, ut ipsa percussit Christum & Apostolos ejus: aut contra gentium multitudinem, quod illis persequentibus, & effundentibus sanguinem Christianum, Apostoli & Apostolici viri nihilominus salutis eorum curam habuerint, & reconciliaverint eos Deo.

℣. 8. *In mensura contra mensuram quum abjecta fuerit, judicabis eam*. LXX. *Rixans & exprobrans emittet eos*. Juxta Hebraicum hic sensus est. Sicut fecit Jerusalem, sic recipiet, & juxta mensuram qua mensa est, remetietur ei. Tuncque cumulatam mensuram recipiet, quando judicii tempus advenerit & abjecerit eam Deus. Juxta LXX. pendet ex superioribus quod dicitur. Non enim Israel sicut percussit, percutietur, nec sicut interfecit, interficietur. Qui jurgabat contra Apostolos, & exprobrabat doctoribus suis, & præcipie-

[a] Adverbium *ita*, quod deerat, ope mss. supplevimus.

cipiebat ne in nomine Chriſti loquerentur. Propterea Dominus abjiciet eos, & de ſuo expellet grege.

Meditatus eſt in ſpiritu ſuo duro per diem æſtus. LXX. *Nonne tu eras qui meditabaris ſpiritu duro interficere eos, ſpiritu furoris?* Juxta Hebraicum hoc dicitur, in menſura qua menſa eſt, Jeruſalem recipiet: propterea Deus in ſpiritu ſuo duro atque vehementi meditatus eſt, ſive loquutus contra eam in die æſtus, hoc eſt, in perſequutionis tempore, quando ardentior indignationis dies eſt atque pœnarum. Juxta LXX. ad ipſam dicitur Jeruſalem, ſive ad Iſrael: Nonne tu eras quæ in ſpiritu tuo duriſſimo atque crudeli, & in furore blaſphemiarum tuarum, Apoſtolos Domini atque doctores interficere cupiebas?

℣. 9. *Idcirco ſuper his dimittetur iniquitas domui Jacob, & iſte omnis fructus, ut auferatur peccatum ejus: quia poſuit omnes lapides altaris ſicut lapides cineris alliſos: non ſtabunt luci & delubra*. LXX. *Propterea auferetur iniquitas Jacob, & hæc erit benedictio ejus quum abſtulero peccatum ejus, quando poſuerit omnes lapides ararum contritos quaſi cinerem comminutum, & non perſeverabunt arbores eorum, & idola*. Cauſſas reddit cur poſtquam Judæi in Dominum miſerint manus, veniam conſequantur, ſi voluerint agere pœnitentiam, ut impleatur Salvatoris oratio: *Pater ignoſce eis, quod* Luc. 23. 34. *enim faciunt, neſciunt*. Propterea, inquit, dimittetur iniquitas domui Jacob, & auferetur peccatum ejus, ut mereatur benedictionem Dei, qui ſibi maledictionem fuerat imprecatus, dicens: Matt. 27. 25. *Sanguis ejus ſuper nos, & ſuper filios noſtros*, quia per Apoſtolos de ſtirpe Iſrael in toto orbe Evangelium ſeminabitur, & deſtruetur idololatria, & comminuentur aræ uſque ad pulverem, ſuccidentur luci, delubra corruent, & Dei unius ſub myſterio Trinitatis notitia prædicabitur.

℣. 10. *Civitas enim munita deſolata erit: ſpecioſa relinquetur, & dimittetur quaſi deſerta. Ibi paſcetur vitulus, & ibi accubabit & conſumet ſummitates ejus*. LXX. *Idola eorum ſuccidentur, quaſi lucus, & longe habitans grex dimittetur ſicut grex derelictus, & erit multo tempore in paſcua, & ibi requieſcent greges, & poſt multum tempus non erit in ea omne viride, quia exſiccatum eſt*. Jeruſalem civitas quondam firma atque munita, quia

A non ſuſcepit patrisfamilias Filium, ſed dixit: *Venite occidamus eum, quia iſte hæres eſt, & noſtra erit hæreditas*, deſolata erit. Mat. 21. 38. Et quæ quondam fuit ſpecioſa, de qua & in Ezechiele dicitur: *Similam, & mel, & oleum comediſti, & ſpecioſa facta es vehementer nimis*; Ezech. 16. 13 & in qua habitat ille de quo ſcriptum eſt: *Specioſus forma præ filiis hominum*, relinquetur & dimittetur quaſi deſertum, Pſ. 44. 3. dicente Domino ad Apoſtolos: *Surgite* B *abeamus hinc*. Joan. 14. 31. Ibi paſcetur vitulus, Romanus exercitus, de quo & in alio loco ſub nomine apri dictum eſt: *Vaſtabit eam aper de ſilva: & ſingularis ferus depaſtus eſt eam*. Pſal. 79. 14. Et ibi accubabit & conſumet ſummitates ejus ſub metaphora vineæ & propaginum ejus, ut nihil in ea viride, nihil remaneat flagellorum, ſed omnia conſumat inimicus. Juxta LXX. quia non receperunt paſtorem bonum: propterea erunt qua- C ſi grex derelictus, & patebunt morſibus beſtiarum; & nihil in eis viride remanebit, quia ſiccitas omnia poſſidebit.

℣. 11. *In ſiccitate meſſis illius conterentur mulieres venientes & docentes eam. Non eſt enim populus ſapiens: propterea non miſerebitur ejus qui fecit eum: & qui formavit eum, non parcet ei*. LXX. *Mulieres venientes a ſpectaculo venite: non eſt enim populus habens intelligentiam: propterea* D *non miſerebitur eorum qui fecit eos; & qui formavit eos, non parcet*. Hoc quod dicitur, *In ſiccitate meſſis illius conterentur*, pro quo Septuaginta interpretati ſunt, *non erit in ea quidquam viride, quia exaruit*, juxta Hebraicum ſequentibus copulatur, juxta LXX. priori ſenſui. Dicamus ergo primum juxta Hebraicum. Quum ſiccitatis & meſſionis Jeruſalem, & ut apertius loquar, vaſtitatis tempus advenerit, de toto orbe Synagogarum turba concur- E ret, ut plangant Jeruſalem & mala illius conſolentur. Sive aperte de mulieribus loquitur, quæ nudatis pectoribus, ſanguinantes feriunt lacertos, & * implebitur Domini vaticinium: *Filiæ Jeruſalem, nolite me flere, ſed plangite ſuper vos & ſuper filios veſtros*. *al. impletur. Luc. 23. 28. Magnaque infelicitas populi, a mulieribus lamentationis carmina diſcere; ſicut reprehenſio fuit populi Iſrael, quando in Judic. 4. Judicum libro, in manu mulieris Debboræ fecit ſalutem Dominus, & tem- 4. Reg. 22. pore vicinæ captivitatis, tacentibus viris, Holda mulier prophetavit. Prope-

Magna infelicitas a mulieribus discere, &c. pterea autem mulieres longo conterentur itinere, imbecillitate, fame, & ſqualore confectæ, & docebunt populum miſerabilem, quia non eſt populus ſapiens, nec intellexit Creatorem ſuum, qui neglectus ab eis atque contemtus non miſerebitur facturæ, & non parcet creaturæ ſuæ. Juxta LXX. de Maria dicitur Magdalene, & alia Maria, & cæteris mulieribus, quæ primum viderunt Dominum reſurgentem, & tenuerunr pedes ejus, & ab eo audire meruerunt: *Nolite timere: Ite nuntiate fratribus meis ut vadant in Galilæam, & ibi me videbunt*. De iſtis mulieribus multo priuſquam naſcerentur, propheticus ſermo prænuntiat, & vocat eas a ſpectaculo Dominicæ Paſſionis & Reſurrectionis, ut Evangelium prædicent & juxta Hebraicum, doceant Jeruſalem ſive terram Iſrael, quod iſte ſit Dominus & Deus. Populo enim Iſrael non habente ſapientiam illo tempore, quando paſſus eſt Dominus, & impletum eſt vaticinium prophetale: *Salvum me fac Domine, quoniam defecit ſanctus*. Et: *Omnes declinaverunt, ſimul inutiles facti ſunt: non eſt qui faciat bonum, non eſt uſque ad unum*: vocantur mulieres de ſpectaculo, ut quod ipſæ viderunt Apoſtolis nuntient. Iſrael autem de quo dictum eſt: *Iſrael non cognovit me, & populus meus non intellexit*, clementiſſimum Creatotem & factorem ſuum provocavit in amaritudinem, ut nequaquam ejus miſereatur. Hæc pie quidem dicuntur; ſed quomodo cum cæteris congruant, & conſummationis mundi temporibus coaptentur, difficilis interpretatio eſt.

(Mat. 28. 10. — Pſal. 11. 1. — Pſ. 13. 4. — Supra 1. 3.)

V. 12. *Et erit in die illa percutiet Dominus ab alveo fluminis uſque ad torrentem Ægypti*. LXX. *Et erit in die illa concludet Dominus a foſſa fluminis uſque ad Rhinocoruram*. Niſi junxiſſet, *in die illa*, per quod docemur, ea quæ dicturus eſt ſuperioribus copulanda, poteramus quaſi proprium capituli hujus ſenſum exponere; nunc autem ad ſuperiora referenda ſunt omnia. Quoniam civitas munita deſolata erit, & ſpecioſa quondam relinquetur quaſi de- A ſertum, & ibi vitulus accubabit, & conſumet propagines vineæ, & omnia ſiccabuntur, quoniam non eſt populus habens intellectum, & propter ſtultitiam ejus, nullam a Creatore ſuo miſericordiam conſequutus eſt. Idcirco percutiet, ſive concludet Dominus ab alveo vel rivo fluminis uſque ad torrentem Ægypti, ut in univerſa Judæa, quæ quondam repromiſſionis terra fuit, nullus reperiatur ſermo doctrinæ, nihil ſcientiæ B Scripturarum, de quibus & Apoſtolus loquitur: *Ut non attendamus Judaicis fabulis, & mandatis hominum, qui avertuntur a veritate*. Et iterum: *Sunt enim multi & non ſubditi ac vaniloqui, & ſeductores, quos oportet redarguere, præcipue ex circumciſione*. Alveum autem, ſive rivum fluminis juxta hiſtoriam Euphratem poſſumus dicere, ſicut & in ſeptuageſimo primo Pſalmo ſcriptum eſt: *Dominabitur a mari uſque ad mare, & C a flumine uſque * ad finem orbis terræ*. Alii Jordanem putant. Et hoc notandum, quod in Judææ terminis, *fluvius* [a] appelletur; in Ægypti finibus, *torrens*, qui turbidas aquas habet, & non perpetuas. Pro torrente Ægypti, LXX. Rhinocoruram tranſtulerunt, quod eſt oppidum in Ægypti Palæſtinæque confinio, non tam verba Scripturarum, quam ſenſum verborum exprimentes. Quod autem nos diximus, *percutiet*, pro quo D LXX. συμφράξει, id eſt, *concludet*, tranſtulerunt: Aquila & Theodotio, ῥαβδίσει interpretati ſunt, quod ſive *virga percutiet*, ſive *ad virgam recenſebit* numerum gregis ſui, intelligi poteſt: ut non in malam, ſed in bonam partem accipiatur.

(Judæi non habent ſcientiam Scripturarum. — Tit. 1. 14. — Ibid. 10. — V. 8. — * [illegible] terra. — Rhinocorura oppidum.)

Et vos congregabimini unus & unus, filii Iſrael. LXX. *Vos autem congregate unum & unum, filios Iſrael*. O filii Iſrael, pro quo interpretatus eſt Symmachus, *domus Iſrael*: percuſſis adverE ſariis veſtris a rivo fluminis, uſque ad torrentem Ægypti, id eſt, ab Euphrate uſque ad Nilum, vos vel ipſi congregabimini ad fidem Domini unus & unus, quia Judæorum turba non credidit, per quod ſignificat, paucos ex Judæis in Salvatorem Dominum credituros,

[a] Paria habet in Amos cap. 6. idque ex inſinuatione τῶν LXX., qui עד נחל מצרים uſque ad torrentem Ægypti, interpretantur ἕως Ῥινοκορούρων, *ad fluvium juxta Rhinocoruram*. Verum non temere contendunt docti viri, nomine torrentis Ægypti minime fluviolum Rhinocoruram inter & Peluſium, ſed proprie Nilum ſignificari, cumque revera exſtitiſſe terræ ſanctæ terminum a Deo conſtitutum, tametſi numquam, ſua culpa, eo uſque ſe extenderint Iſraelitæ. In quam rem laudant Joſue verba 13. 2. & 3. ubi & Sior dicitur idem ipſe Nilus, & Jerem. 2. 18. Diodorum præterea Siculum, qui omnino negare videtur ullum extitiſſe fluviolum juxta Rhinocoruram.

ros. Vel certe, o Apostoli & Apostolici viri, Judæorum multitudine non credente, vos de toto orbe, quos potueritis, quasi oves morbidas referte ad caulas Domini, & congregate eas cum gentium populo, ut impleatur illud, quod Paulus Apostolus & Barnabas lo-
Act. 13. 46. quuntur ad Judæos: *Vobis quidem primum oportebat annuntiare verbum Dei; sed quia indignos vos judicastis salute, ecce convertimur ad gentes.*

V. 13. *Et erit in die illa: clangetur in tuba* B *magna; & venient qui perditi fuerant de terra Assyriorum, & qui ejecti erant* (1) *in terram Ægypti: & adorabunt Dominum in monte sancto in Jerusalem.* LXX. *Et erit in die illa canent tuba magna; & venient qui perierant in regione Assyriorum, & qui perierant in Ægypto: & adorabunt Dominum super montem sanctum in Jerusalem.* In hoc loco Judæi cassa sibi vota promittunt, quod in consummatione mundi, quando [a] Antichristus, C ut dicitur ἠλειμμένος suus venerit, de Assyriis & de terra Ægypti dispersus populus congregetur, & veniat in Jerusalem, & ædificato Templo, adoret Dominum Deum suum. Quod secundum literam omnino stare non potest. Neque enim de Assyriis tantum & de Ægypto, sed de toto orbe terrarum, A qui in Christum crediturі sunt, vocabuntur. Ergo hoc significat, quod in noviſſima tuba, juxta Apostolum Paulum, omnes qui perierant in Assyriis & in Ægypto ad Dominum veniant. (1. Cor. 15.) Nec dixit omnes filios Israel, sed omnes qui perierant, per quod significat gentium multitudinem, quod & idololatriæ, & magicis, ac Philosophiæ artibus obligati, veniant ad fidem Christi, & adorent eum in Ecclesia. Tuba autem magna potest intelligi sermo Evangelicus, de quo & in hoc eodem Propheta legimus: *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion: exalta vocem tuam qui evangelizas Jerusalem.* (Infra 40. 9.) Mons ergo sanctus & Jerusalem illa est, de qua sæpe diximus: *Accessistis ad Sion montem & civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem, & multorum Angelorum millia; & Ecclesiam primitivorum, qui scripti sunt in cælis.* (Hebr. 12. 22.) Hucusque de consummatione mundi dictum est ab eo loco in quo exponere cepimus: *Ecce Dominus dissipabit terram, & nudabit eam*, quod præsenti volumine continetur. (Supra 24. 1.) Nunc adjuvante, immo inspirante nobis Christo, transeamus ad nonum, quod alterius prophetiæ habebit exordium.

Explicit liber octavus.

INCIPIT LIBER NONUS.

VAriis molestiis occupati, explanationes in Isaiam Prophetam per intervalla dictamus. Unde expleto octavo volumine, nunc post aliquantum temporis spatium transimus ad nonum: non absque morsu & obtrectationibus invidorum, qui ignorantes quid audiant, quid loquantur, de eo audent judicare quod nesciunt, & ante despiciunt quam probent, eruditosque se æstimant & disertos, si de cunctis Scriptoribus detrahant. Quorum livorem & mussitationem garrulam contemnentes, Dei poscamus auxilium, & Psalmistæ imprecatione dicamus: *Dissipa gentes quæ bella volunt.* (Ps. 67. 32.) Domini enim locus in pace est, quæ exsuperat omnem sensum. Quam & Propheta desiderat clamitans: *Domine Deus noster, pacem da nobis: omnia enim reddidisti nobis.* (Isai. 26. 12.) Sed jam proponamus Isaiæ capitulum, & cum Moyse ingredia- (Exod. 19.)

(1) Reponit Victorius *de terra*,
a Verba *Antichristus, ut dicitur* in aliis libris desiderantur. Ἠλειμμένος vero *Messiam* sonat, sive *unctum* aut *Christum*.

mur nubem & caliginem, ut clarificetur vultus noster, & juxta Hebraicum, cornuta sit facies: audianturque & rutilent tonitrua & fulgura, quæ plebs vilior videre non potuit.

Caput XXVIII.

VÆ coronæ superbiæ ebriis Ephraim, & flori decidenti gloriæ exultationis ejus, qui erant in vertice vallis pinguissimæ, errantes a vino. Ecce validus & fortis Domini, sicut impetus grandinis turbo confringens; sicut impetus aquarum multarum inundantium & emissarum super terram spatiosam. Pedibus conculcabitur corona superbiæ ebriorum Ephraim. Et erit flos decidens gloriæ exultationis ejus, qui est super verticem vallis pinguium, quasi temporaneum ante maturitatem autumni, quod quum aspexerit videns, statim ut manu tenuerit, devorabit illud. LXX. *Væ coronæ injuriæ mercenarii Ephraim: flos cadens de gloria super verticem montis pinguis, qui ebrii estis absque vino. Ecce fortis & durus furor Domini, sicut grando quæ fertur in pronum, non habens umbraculum, quæ violenter decidit sicut aquarum multitudo trahens humum, & faciens sibi spatium: manibus & pedibus conculcabitur corona injuriæ mercenarii Ephraim. Et erit flos qui decidit de spe gloriæ in summitate montis excelsi, sicut præmatura ficus, quam qui viderit, antequam sumat manu, cupiet eam devorare.* Dicamus primum juxta historiam, deinde juxta tropologiam, & ad extremum juxta vaticinium prophetale. Loquitur sermo divinus adversum decem tribus quæ regnabant in Samaria, & propter Jeroboam, qui de tribu Ephraim fuit, appellabantur Ephraim. Et vocat eos coronam superbiæ: quia comparati duabus tribubus, quæ appellabantur Juda, sublimiores erant & numero & robore. Ebriosque eos dicit Ephraim, qui suum non intelligant Creatorem, sed pro Domino adorent vitulos aureos in Dan & Bethel. Isti quondam in flore fuerunt Domini, & in gloria, quando regebantur a David & Salomone, & in duodecim tribubus erant adorantes Deum in Templo Jerusalem, qui fuerunt in vertice vallis pinguissimæ, quod Hebraice dicitur GE SEMANIM. Significat autem locum ubi traditus Dominus est; super cujus vallis verticem, Templum Domini situm est. Isti inebriati sunt vino erroris & amentiæ,

גיא שמנים

Templum Domini in vertice Gesemani.

A quod eis miscuit Jeroboam. Quapropter pœnam illis Dominus comminatur, quod sicut grandinis turbo universa confringit, & impetus aquarum inundantium quidquid obvium invenerit, rapit: sic ab Assyriorum deleantur exercitu, & quod reliquum fuerit, in montes sive urbes Mediæ transferatur. Comparat autem gloriam decem tribuum coronæ variorum florum, quæ tantam habuerit pulchritudinem, ut quomodo si quis ante-
B quam æstas veniat & autumnus, πρόδρομον ficum videns in arbore, statim ut manu tenuerit, devorat: sic & decem tribus quum Assyrius viderit, vastet & devoret, & nihil omnino pristini populi relinquat in Samaria. Hoc breviter juxta historiam dictum sit. Transeamus ad allegoriam. Secundum expositionem Osee Prophetæ, in quo Ephraim & Joseph & Samariam & decem tribus, quæ scissæ sunt a corpore duodecim tribuum,
C & Templum Domini reliquerunt, retulimus ad hæreticos, qui vere juxta Septuaginta Editionem, *corona injuriæ* sunt, Dominum blasphemantes, & omnia mercedis caussa faciunt, & de gloria Domini conciderunt: nec sequuntur tenuitatem mannæ, & humilitatem Ecclesiasticam; sed in monte pinguissimo versantur ebrii absque vino. Propterea fortis & durus furor Domini, qui eos puniturus est, grandini præcipiti, quæ non
D in tecta, sed in capita mortalium ruit, & * multis aquarum inundationibus comparatur, quæ quidquid obvium invenerint, trahunt. Hæc corona injuriæ, mercenarii appellantur Ephraim, qui juxta Apostolum turpis lucri gratia, de flore & spe ac gloria pristinæ fidei corruerunt, & versantur in superbia, & dulcissimus cibus diaboli sunt, qui eos quotidie devorat. Secundum prophetiam illud possumus dicere, quod coronam in-
E juriæ [a] vocet Scribas & Pharisæos, qui Dominum blasphemabant. Et appellabantur mercenarii Ephraim, propter Judam, qui de tribu Ephraim, & de vico ejusdem tribus [b] Iscarioth, Dominum pretio vendidit, qui vere flos Apostolicæ gloriæ cecidit super montem

Hæretici corona injuriæ ... caussa ... cedis.

1. Petr.

Judæ proditoris patria.

[a] Eodem sensu scripserat Euseb. Αἰνίττεται δὲ τὸ συνέδριον τῶν φαρισαίων καὶ ἀρχιερέων, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ. Jungitque ἐλέγετο δὲ Ἰούδας ὁ προδότης ἐκ φυλῆς Ἐφραῒμ γεγονέναι, μισθωτὸν δὲ καλεῖ ὡς ἂν ἐξηγορασμένον χρήμασιν ἐπὶ τὸ προδοῦναι τὸν διδάσκαλον. Quæ cum subsequentibus de Gethsemani Hieronymus in sua transfert.

[b] Vatic. *Ejusdem tribus Carioth.*

tem pinguissimum, de quo dictum putamus: *Manducavit & bibit Jacob, & saturatus est, & impinguatus, & recalcitravit dilectus.* (Deut. 32. 15.) Sive juxta Hebraicum: *super vallem pinguium*, id est, *Gessemanim*: in qua etiam nomen loci significatur, in quo Judas Dominum tradidit. Vallis autem pinguis, sive pinguium dicitur, propter ubertatem, & Scribas & Pharisæos, qui ibi Dominum comprehenderunt: De quibus in Psalmo scriptum est: *Tauri pingues obsederunt me.* (Ps. 21. 13.) Hæc vallis pinguium, id est, *Gessemanim*, in hoc capitulo secundo appellatur; & miror quomodo LXX. primum eam dixerint *montem pinguem*, & postea *montem excelsum*. Ebrius autem fuit proditor non vino, sed avaritia & furore aspidum insanabili, & diaboli cibo, qui post buccellam intravit in eum, & penitus devoratus est, (Joan. 13.) quia oratio ejus versa est in peccatum, & ne pœnitentia quidem ejus fructum salutis habuit. Verbum Hebraicum SACCHORE [a] (שכורי) ambiguum est, & vel *ebrios*, vel *mercenarios* sonat. Unde & *Issachar* interpretatur, *est merces*: & SACHAR (שכר), *μέθυσμα*, id est, *ebrietas*: cæterique *ebrios*: soli LXX. *mercenarios* transtulerunt.

(V. 5. 6. & seqq.) *In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ, & sertum exultationis residuo populi sui, & spiritus judicii sedenti super judicium, & fortitudo revertentibus de bello ad portam. Verum hi quoque præ vino nescierunt, & præ ebrietate erraverunt, Sacerdos & Propheta nescierunt: præ ebrietate absorpti sunt a vino, erraverunt in ebrietate: nescierunt videntem, ignoraverunt judicium*, sive *mirabiliter*. *Omnes enim mensæ repletæ sunt vomitu, sordiumque, ita ut non esset ultra locus.* LXX. *In die illa erit Dominus sabaoth corona spei, quæ compacta est gloriæ reliquiis populi. Relinquentur in spiritu judicii super judicium, & fortitudinem vetans interficere. Isti enim vino decepti sunt: errant propter siceram: Sacerdos & Propheta exciderunt mente propter siceram: absorpti sunt propter vinum, vacillaverunt*, hoc est, * *φάσμα*: *maledictio comedet hoc consilium: siquidem istud consilium propter avaritiam est.* (* al. fasma) Postquam omnis terra Samariæ, id est, decem tribuum Assyrio fuerit inundante deleta, & conculcata pedibus corona superbiæ ebriorum

A Ephraim, & in modum ficus temporaneæ devorata: tunc residui populi Israel, hoc est, duarum tribuum, Judæ & Benjamin, ipse Dominus erit corona victoriæ: & spiritus judicii sedenti super judicium, haud dubium quin Ezechiæ regi Judæ: & fortitudo eorum, qui, cuncta regione populata, de prælio revertentes, se urbe clauserunt. Quod in hoc eodem Propheta lecturi sumus, (Infra 37.) quando centum octogintaquinque millia armatorum

B de Assyriorum exercitu Angelo percutiente deleta sunt. Verum hi quoque, id est, Judas & Benjamin inebriati sunt vino idololatriæ, & contemta religione Templi, dæmonum simulacra venerati, & nescierunt videntem Dominum, qui cuncta considerat. Omnes enim mensæ eorum, & universa religio repletæ sunt vomitu sordiumque, ut non solum in Templo, sed in vertice montium, & nemorosis locis idololatriæ sordibus

C cuncta complerent, & Dominus in eis non haberet habitationis locum. Hoc juxta literam dictum sit. Porro juxta tropologiam, priorem sequamur intelligentiam, nec intactos LXX. Interpretes relinquamus. Hæreticis enim ore diaboli devoratis, qui montem superbiæ pinguissimum conscenderunt, Dominus erit corona gloriæ, his qui in Ecclesia commorantur, & ad multitudinem plurimorum errantium comparati, parvi sunt numero. Erit autem in spiritu judicii super

D judicium: quia lavabit Dominus sordes filiorum & filiarum Sion spiritu judicii. Si quis autem sanguinem habuerit, nequaquam spiritu judicii, sed combustionis igne purgabitur, eritque populo fortitudo, & prohibebit * eum interfici ab (* al. eos) his qui vino draconum inebriati sunt, & erraverunt propter siceram. Sæpe diximus esse *vinum*, quod de vineis fit. *Siceram* autem [b] omnem potionem, quæ (Sicera quid [b])

E inebriare potest, & statum mentis evertere, quam proprie Aquila *ebrietatem* transtulit, sive illa frumento, sive hordeo, sive millio, pomorumque succo, & palmarum fructu, & alio quolibet genere conficiatur. Igitur Sacerdotes, & Prophetæ hæreticorum exciderunt mente propter siceram, & absorpti sunt propter vinum, quales fuerunt Prisca & Maximilla, earumque princeps

[a] Differunt vero cum in Vau & Jod literis, שכורי *ebrii*, a שכירי, *mercenarii*, tum ipsa vocum pronuntiatione. Porro Vatic. *Secchore* habet.

[b] Hebræorum hoc esse idioma testatur S. quoque Ambrosius de Helia & Jejun. c. 15. *Ut omnem potum, qui inebriat, Sicera nomine vocent.* Puta a שכר, quod potum inebriantem significat. Et S. Basilius in Isaiam c. 5. Σίκερα γὰρ πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποιῆσαι πόμα τοῖς Ἑβραίοις ὀνομάζειν σύνηθες. *Siceram Hebræi solent appellare potum omnem, qui inducere ebrietatem potest.*

Montanus & hæretici ceps Montanus : & quid dicerent, nesciebant . Quando vino, vel sicera inebriantur. Vino inebriantur , quando Scripturas Sanctas male intelligunt , atque pervertunt . Sicera , quando sæculari abutuntur sapientia , & dialecticorum tendiculis , quæ non tam vincula sunt appellanda , quam * phasmata , * al. phantasmata id est , umbræ quædam & imagines , quæ cito pereunt atque solvuntur . Istiusmodi consilium maledictio possidebit , qui quæstum putant esse pietatem , & cuncta faciunt propter avaritiam . De hoc phasmate & Apostolus loquebatur: 1. Tim. 4. 1. & 2. *Attendentes spiritibus erroris , & doctrinis dæmoniorum , in hypocrisi loquentium mendacium* . Tertia explanatio est , quod postquam Dominus Scribas Pharisæosque subverterit , & socium eorum Judam proditorem, qui ab initio fur fuerat , loculos enim pecuniæ pauperum ipse portabat : tunc sit in spem & in Joan. 12. & 13. gloriæ coronam his , qui de Judæis in Dominum crediderint , haud dubium quin Apostolos significet , quos ad prædicationem Evangelii reservarit, & non statim permiserit pro Christo sanguinem fundere . Omnes enim Scribæ & Pharisæi vino & sicera , de quibus supra diximus , inebriati sunt , tam Sacerdotes quam Pseudoprophetæ . Sed tendiculæ eorum atque insidiæ fuere pro nihilo, quia & Judas ipse qui prodidit, fecit propter pecuniam , & Sacerdotes qui proditorem pecunia corruperunt propter metum abjectionis suæ . Ipse enim flagellum de funiculis faciens, ejecit de Templo eos , qui vendebant boves & oves , & cathedras vendentium columbas , & nummulariorum mensas sua auctoritate subvertit , dicens ad eos : *Scriptum est : Domus Patris mei , do-* Matt. 21. 13. *mus orationis vocabitur , vos autem fecistis eam domum negotiationis , sive speluncam latronum* . Juxta anagogen illud Hebraicum , in quo diximus : *Omnes enim mensæ eorum repletæ sunt vomitu sordiumque , ita ut non sit ultra locus* , ad hæreticos , & Scribas , ac Pharisæos sic referri potest , ut universam doctrinam eorum & cuncta mysteria dicamus vomitu plena & sordium , dum scripturarum sanctarum non digerunt cibos , nec universo corpori faciunt esse vitales ; sed immaturos & fœtentes egerunt , ita ut nul-

A lum in eis Deus reperiat locum . Miror autem quid voluerit Theodotio , ut pro verbo Hebraico quod dicitur , CISOA , קאצאה pro quo Aquila interpretatus est , *vomitum sordium* , & Symmachus tantum *vomitum* , ille diceret , ἐμετὸν δυσαλίας , id est , *vomitum dysaliæ* , quod verbum ubi Dysalia quid? apud (1) Græcos lectum sit , invenire (1) non potui , nisi forte novæ rei novum finxerit nomen . Siquidem & apud Hebræos compositum est, quia *vomitus* di- B citur CI, & SOA * *sordidus*. Quidquid * al. sordi[...] igitur nauseam facit & vomitum , δυσαλία appellari potest .

Quem docebit scientiam , & quem intel- ℣. 9. 1[...] & seqq. *ligere faciet auditum? Ablactatos a lacte , avulsos ab uberibus : quia manda , remanda , manda , remanda : exspecta , reexspecta , exspecta reexpecta , modicum ibi , modicum ibi . In loquella enim labii & in lingua altera loquetur ad populum istum , cui dixit : Hæc est requies mea ; reficite* C *lassum , & hoc est meum refrigerium , & noluerunt audire . Et erit eis verbum Domini : manda , remanda , manda remanda : exspecta , reexspecta , exspecta , reexspecta : modicum ibi , modicum ibi ; ut vadant & cadant retrorsum , & conterantur , & illaqueentur & capiantur* . LXX. *Cui annuntiabimus mala , & cui annuntiabimus nuntium? qui ablactati sunt a lacte : qui abstracti ab ubere . Tribulationem super tribulationem exspecta : præstolare spem super* D *spem : adhuc parum , adhuc parum : propter irrisionem labiorum , propter linguam alteram qua loquentur populo huic dicentes eis : Hæc est requies esurienti , & hæc contritio , & noluerunt audire . Et erit eis sermo Domini . Tribulatio super tribulationem : exspecta , exspecta : * spes super spem : ad-* * al. spem *huc parum , adhuc parum : ut vadant & cadant retrorsum , & conterantur , & periclitentur , & capiantur* . Quis , inquit , dignus est doctrina Domini , qui verbis E Salvatoris dicentis : *Qui habet aures au-* Matt. 11. 15. *diendi audiat* : ut quod auribus hauserit , corde intelligat? Quinam illi sint , sequens versus ostendit : *Ablactati a lacte , avulsi ab ubere* , qui nequaquam lacte nutriuntur infantiæ , sed solido vescuntur cibo : qui avulsi sunt ab ubere cum Isaac : propter quam lætitiam fecit A- Genes. 21. braam grande convivium : hi merentur Domini audire mysteria , & intelligere quæ

(1) Theodotio vertit δυσαλία εἰς δυσαλίαν , sic enim legendum est . Porro quid vox illa significet Hesichius docet , Δίσαλα , ἀκαθαρσία , ubi recte monet Martinius legendum esse , Δισαλία . Est a δῆσα , quod Suidæ est ἡ κόπρος , cui item δυσαλία sunt κοπρώδη . Corrupte vero in eo quo Hier. utebatur Hexaplari codice lectum fuerit a Theodotione δυσαλία , quæ vox crucem ei fixit pro δισαλία , cum jota initio .

quæ Sacerdos & Propheta * nesciunt, inebriati & absorpti a vino, qui erraverunt & nescierunt videntem, quia omnes mensæ eorum repletæ sunt vomitu sordiumque: qui Prophetis ventura annuntiantibus, & nisi fecissent quæ præcepta erant, tormenta minitantibus, solebant dicere subsannantes: *Manda, remanda: manda, remanda*, id est, *præcipe, præcipe*, impera quæ facere debeamus. Quumque abuterentur Dei patientia, qui differt iram, ut præbat misericordiam: qui solebant etiam hoc ex persona Prophetarum ludentes dicere: Exspecta paulisper, exspecta modicum, venient quæ futura prædiximus. Hæc autem universa loquebantur in populo, quia Dei sermonibus non credebant: statimque infert Propheta: Nequaquam vobis Deus his verbis loquetur, ut præcipiat quid facere debeatis, & præstolemini quæ ventura sunt, sed loquetur vobis in furore præsenti, qui prius dixerat ad populum: *Hæc est requies mea, reficite lassum*, multo tempore laboravi, in nullo inveni requiem. *Vulpes foveas habent, & volucres cæli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet*. Et hoc est meum refrigerium, ut in vobis aliquando requiescam. Qui noluerunt audire, & mea monita contemserunt: quamobrem quod solebant ludentes dicere Prophetis: *Manda, remanda: manda, remanda: exspecta, reexspecta: exspecta, reexspecta: modicum ibi, modicum ibi*, & irridere patientiam meam, quum me arbitrantur minitari, quæ numquam facturus sim: sentiant rebus expleri, ut vadant in interitum, & cadant retrorsum [a] ὀπισθοτόνῳ insanabili; numquamque ad priora proficiant, nec possint cum Apostolo dicere: *Præteritorum obliti, ad ea quæ priora sunt extendimur*; sed conterantur & illaqueentur, & vel a Babylonio, vel a Romano capiantur exercitu. Pro eo quod nos diximus: *manda, remanda: manda remanda: exspecta, reexspecta: exspecta reexspecta: modicum ibi, modicum ibi*, in Hebræo sic scriptum est SAU LASAU: SAU LASAU: CAU LACAU, CAU LACAU: ZER SAM ZER SAM; [b] hisque verbis abuti solet immundissima hæresis apud simplices quosque atque deceptos, [c] ut terrorem faciat novitate sermonum, quod scilicet qui hæc verba cognoverit, & in coitu * eorum meminerit, absque ulla dubitatione transeat ad regna cælorum. Legimus in Apostolo: *In aliis linguis, & in labiis aliis loquar populo huic, & nec sic exaudient me, dicit Dominus*. Quod mihi videtur juxta Hebraicum de præsenti sumtum capitulo; & hoc in veteri observavimus Testamento (absque paucis testimoniis, quibus Lucas solus abutitur qui magis Græcæ linguæ habuit scientiam) ubiquumque de veteri Instrumento quid dicitur, non eos juxta Septuaginta, sed juxta Hebraicum ponere, nullius sequentes interpretationem, sed sensum Hebraicum cum suo sermone vertentes. Symmachus, Theodotio, & LXX. de hoc loco diversa senserunt, & quia longum est de omnibus dicere, LXX. Interpretes, qui leguntur in Ecclesiis, breviter transcurramus. Rejecto populo Judæorum, Sacerdotibus & Prophetis, qui inebriati sunt sicera, & erraverunt & maledictio comedit consilium eorum, quod inierunt propter avaritiam, cui annuntiabimus futuras pro Christo tribulationes? cui mala pro quibus paratur corona virtutum? Utique his qui ablactati sunt a lacte, qui avulsi sunt ab ubere, haud dubium quin Apostolos significet. *Tribulationem super tribulationem exspecta*. [d] Loquitur autem ad chorum Apostolorum, omniumque credentium, ut non ad unam, sed ad multas se paret tribulationes, ut quum tribulatus fuerit atque depressus, rursum speret, & spem super spem habeat. Quod si paululum tardaverint quæ promissa sunt, non sit incredulus: Modicum enim parvulumque & venient quæ promissa sunt. *Etenim tribulatio patientiam operatur: patientia probationem: probatio spem: spes autem non confundit*. Et hæc ipsa tribulatio geminabitur detra-

Marginalia: * al. nescivit. — Deus differt iram, ut præbeat misericordiam. — Matth. 8. — Luc. 9. — Phil. 3. 13. — * al. horum — 1. Cor. 14. 21. — Apostoli testimonia Scripturarum juxta Hebraicum ponebant. — Rom. 5. 3. 4. 5.

[a] Vide epist. 147. ad Sabinian. num. 10. not. *d*.

[b] Ipsa Hebræa verba adfert & interpretatur Epiphanius Hæres. XXV. quæ Hebraice sic habent צו לצו צו לצו קו לקו קו לקו זער שם זער שם. Porro Nicolaitarum hæresis his abuti verbis consueverat, quos tradit post ipsum Epiphanium, Theodoritus Hæretic. Fabul. c. 4. Καυλακαὺαν fuisse veneratos, & Christum eo nomine, quasi *exspectatum* designare voluisse. Philastrius cap. 33. *Caulacau hominem* vocat, Epiphanius ἄρχοντά τινα: puta *Æonem*, sive *Angelum*.

[c] Vitiose erat antea, *ut errorem faciat* pro *terrorem*, quod ope mss. restituo. Sic epist. 75. ad Theodoram num. 3. cum hujusmodi *magis portenta, quam nomina* S. Pater recitasset, *quæ*, subdit, *ad imperitorum & mulierculrum animos concitandos quasi de Hebraicis fontibus hauriunt, barbaro simplices quosque TERRENTES sono &c.* Vide quæ ibi adnotamus.

[d] Ita Euseb. Λέγεται δὲ ταῦτα πρὸς τὸν χορὸν τῶν ἀποστόλων καὶ πρὸς πάντας τοὺς τῷ σωτηρίῳ εὐαγγελίῳ πειθομένους, &c. quæ Hier. in pauciora contraxit.

tractione labiorum, & blasphemiis persequentium, quibus adversus Dei populum rabido ore desæviunt. Porro Apostoli & Apostolici viri loquentur ad populum Judæorum, dicentes: *Hæc est requies esurienti* justitiam, *& hæc contritio* & angustia quæ ducit ad vitam. Illis hæc prædicantibus, audire impii noluerunt. Unde hoc quod ad Dei populum dicebatur: *Tribulationem sustine, tribulationem sustine: exspecta spem, exspecta spem: adhuc modicum, adhuc modicum*, illis vertetur in pœnam, qui audire sermonem Domini noluerunt, ut corruant & vadant retrorsum, & in periculum obsidionis ac mortis incurrant, & absque ullo miseriarum fine capiantur. Quod autem verbum Hebraicum
רעה DEA, quod omnes verterunt, *scientiam*, soli Septuaginta *mala* interpretati sunt, error perspicuus est. Prima enim lite-
ד ר ra DALETH, vel RES parvo apice di-
דעה stinguuntur. Si ergo legatur DEA, *scien-*
רעה *tiam* sonat; si REA, *malitiam*: non a malo, quod contrarium bono est, sed ab angustia.

℣. 14. & 15. *Propter hoc audite verbum Domini viri illusores, qui dominamini super populum meum, qui est in Jerusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum: flagellum inundans quum transierit, non veniet super nos, quia posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protecti sumus.* LXX. *Propterea audite verbum Domini viri tribulati, & principes populi hujus, qui est in Jerusalem: Quia dixistis: Fecimus testamentum cum inferno, & cum morte pactum: tempestas transiens si irruerit, non veniet super nos, quoniam posuimus mendacium spem nostram, & mendacio protegemur.* Quod supra diximus cum irrisione solitos principes Judæorum Prophetis dicere: *Manda, remanda: exspecta, reexspecta*, & cætera his similia, per quæ ostenditur nequaquam eos Prophetarum credidisse sermonibus, sed prophetiam eorum habuisse despectui: præsens ostendit capitulum, per quod appellantur *viri illusores*. Sunt autem Scribæ & Pharisæi qui dominantur super populum Dei in Jerusalem, quos LXX. vocant *viros tribulatos*, & *principes populi Jerusalem*. Dixerunt enim non sermone, sed opere: Sumus sicut & cæteræ nationes: habemus pactum & fœdus cum inferno, & cum morte: se-

A mel salutem desperavimus. Certe captivitas longo post tempore ventura est, dicentibus vobis: Adhuc modicum, adhuc modicum: exspecta, rursus exspecta. Ergo quum mortui fuerimus, hoc flagellum captivitatis, & hanc tempestatem non sentiemus. Semel enim mendacio credidimus, hoc est, frustra spem habuimus in Deo & in Lege ejus. Et ideo mendacio protecti sumus, quia mortui imminentem captivitatem declinavi-
B mus. Verbum Hebraicum SOT, Aquila & Symmachus, *flagellum*, LXX. *tempestatem* interpretati sunt, [a] CHASAB quoque omnes *mendacium* transtulerunt, in quo speraverunt Judæi, cujus juxta Evangelistam Joannem, pater est diabolus. שוט a כזב Joan.

Idcirco hæc dicit Dominus Deus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem (1) *probatum, angularem, pretiosum, fundatum fundamine: qui crediderit, non festi-*
C *net. Et ponam judicium, in pondere, & justitiam in mensura: & subvertet grando spem mendacii, & protectionem aquæ inundabunt. Et delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit, flagellum inundans quum transierit, eritis ei in conculcationem. * Quum pertransierit, tollet vos: quoniam mane diluculo transibit in die & in nocte, & tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui. Coangustatum est enim stratum,*
D *ita ut alter decidat; & pallium breve utrumque operire non potest.* LXX. *Propterea sic dicit Dominus: Ecce ego immittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem in fundamenta ejus, & qui crediderit, non confundetur. Et ponam judicium in spem: misericordiam autem meam in pondere, & qui credunt frustra mendacio, quoniam non transibit per nos tempestas, & non auferet nobis testamentum mortis, & spes vestra ad infernum non permanebit. Tempestas veniens*
E *si transierit, eritis ei in conculcationem. Quum transierit, tollet vos mane, mane pertransiet: die & nocte erit spes pessima. Discite audire qui estis in tribulatione: Non possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut congregemur.* Dixeram, inquit, vobis: Audite verbum Domini, viri illusores, sive tribulati principes populi mei, & nolite fœdus habere cum morte, nec pactum cum inferno, qui contemnentes præcepta mea, posuistis mendacium spem vestram, & gloriantes,

℣. 1 17. seq. (1) *al. Quandoquum

[a] Verius, ut videtur, in Vatic. CHZAB. (1) Victorius repetit *lapidem* ex Hebræo Vulgataque editione.

tes, immo desperantes dicitis: *mendacio protegemur*. Idcirco misericors & miserator Dominus, patiens & multum Ps. 144. misericors, nolentibus vobis, in fundamenta Sion lapidem electum, & probatum, & pretiosum, & angularem missurum esse se dicit. De quo & Apo- 1. Cor. 3. 10. stolus loquitur: *Quasi sapiens architectus* Ibid. 11. *fundamentum posui*. Et iterum: *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Jesus*. Iste lapis vere & secundo appellatur lapis, sicut & in Levitico, *homo, homo* bis dicitur & angularis lapis, quia Circumcisionis & Gentium populos copulavit, de quo & in Psalmo dicitur: Ps. 117. 22. *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli*. Isti sunt autem ædificantes & cæmentarii, qui nunc appellantur viri illusores & prin- Dan. 2. cipes populi qui est in Jerusalem. De hoc lapide & in Daniele legimus, quod excisus sit de monte sine manibus, & impleverit universum orbem: eo quod divini germinis dispensatio humanum corpus assumserit, & habitaverit in eo plenitudo Divinitatis corporaliter. Super hunc lapidem, qui alio nomine appellatur petra, Christus ædificavit Ecclesiam, & firmo, juxta Hebraicum, fundavit fundamine, in quo qui crediderit, *non confundetur*, sive, juxta Hebraicum, *non festinet*: ne videlicet tardus ei Christi videatur adventus. Abac. 2. Si enim tardaverit juxta Abacuc, nemo desperet: quia veniens veniet, & sua promissa complebit. Promittit quoque Deus ponere se in eo judicium pon- Joan. 5. 22. deris: *Neque enim judicat Pater quemquam, sed omne judicium tradidit Filio*. Et justitiam sive misericordiam in mensura, ut reddat unicuique secundum opera sua, & justitiam ac misericordiam alterutro temperet, juxta illud quod & in Psalmis legimus: *Misericordia &* Ps. 84. 11. *veritas obviaverunt sibi: justitia & pax deosculatæ sunt se*. Spem quoque ait vestram atque mendacium, id est, diabolum patrem omnis mendacii, suppliciorum meorum grando subvertet. Et protectionem, sub qua vos tutos fore arbitrabamini, tempestas valida & aquarum multitudo delebit, ita ut amicitia & fœdus quod habebatis cum morte & cum inferno, hoc est, cum diabolo, pereat in æternum. Et flagellum

A sive tempestas, de quo dixeratis: *Flagellum inundans quum transierit, non veniet super nos*: veniet, & eritis ei in conculcationem, hoc est, omnia tormenta patiemini, quæ vos putabatis desperationis animo nequaquam esse passuros. Semper enim irruet vobis, & tam in prosperis quam in adversis iram Domini sentietis, & mors vos sæva populabitur. Quid dicam de pœnis? Pœnarum sola formido & tormentorum me- B tus vos corriget ad salutem, & mala vestra intelligere faciet. Quumque vexati fueritis, tunc [a] scietis Prophetas meos vera dixisse. Quodque sequitur: *Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decidat, & pallium breve utrumque operire non potest*, illum habet sensum quem in Apostolo legimus: *Non potestis calicem* 1. Cor. 10. *Domini bibere, & calicem dæmoniorum*. 20. 21. *Non potestis mensæ Domini esse participes, & mensæ idolorum*. Et alibi: *Quæ par-* C *ticipatio justitiæ cum iniquitate? Quæ so-* 2. Cor. 6. *cietas luci ad tenebras? Quæ conventio Chri-* 14. 15. *sti ad Belial? Quæ pars fideli cum infideli? Qui consensus templo Dei cum idolis?* Loquitur autem sub metaphora mariti pudicissimi, qui adulteræ dicit uxori: Unus lectulus me & adulterum tecum capere non potest, & pallium breve maritum & mœchum cooperire non prævalet. O igitur Jerusalem, ad quam & in Ezechiel sub persona uxoris loqui- Ezech. 16. & 23. D tur fornicantis, & quam in Osee princi- Osee 3. pio scortum vocat & adulteram, si vis meis complexibus copulari, abjice idola: si servieris idolis, me habere non poteris. Hoc juxta Hebraicum. [b] Porro quod in LXX. legitur: *Discite audire qui tribulati estis: non possumus pugnare, ipsi autem infirmi sumus ut congregemur*, quem sensum habeat, & quomodo superioribus copuletur, penitus ignoro. Nisi forte ad principes populi loqua- E tur sermo divinus, & hortetur eos, ut spem habeant in Deo, & non in morte atque inferno, & discant audire vaticinia Prophetarum: illique respondeant se pro infirmitate virium adversus contrarias potestates pugnare non posse, nec inter Dei populum congregari.

V. 21. 22. *Sicut enim in monte divisionum stabit Dominus, sicut in valle Gabaon irascetur, ut faciat opus suum, alienum opus ejus, ut operetur opus suum, peregrinum est opus ab eo. Et nunc nolite illudere: ne forte con-*

a Vat. *tunc animadvertetis Prophetas &c.*   b Idem *pro quo in* LXX. Ex mox *quod quem sensum &c.*

constringantur vincula vestra. Consummationem enim & abbreviationem audivi a Domino Deo exercituum super universam terram. LXX. *Sicut mons impiorum consurget Dominus, & erit in valle Gabaon, cum furore faciet opera sua, amaritudinis opus & furor ejus quasi alienis abutetur: & aliena amaritudo ejus. Et vos nolite lætari, ne confortentur vincula vestra, quia consummatas & abbreviatas res audivi a Domino Deo sabaoth, quas facturus est super omnem terram.* Lapidem pretiosum in fundamentis Sion positurum se Dominus repromisit, ut subverteret grando mendacium & impiorum spem; fœdusque cum morte & pactum cum inferno tempestas valida deleret. Quem quia suscipere illusores principes noluerunt, sicut quondam contra Allophylos, regnante David, in monte divisionum, qui Hebraice * appellabatur PHARASIM, Dominus concidit adversarios suos, unde & locus nomen accepit. Et sicut in valle Gabaon, sub Jesu principe, quando fiducia habitantis in se Dei loquutus est: *Stet sol in Gabaon, & luna contra vallem * Ajalon*: & stetit sol spatio unius diei; multique de alienigenis perierunt: sic contra impios & illusores irascetur Dominus, ut faciat opus suam. (1) Non est enim opus Domini perdere quos creavit; sed facere opus alienum, quod ad crudelitatem magis quam ad clementiam pertinet. Rursumque id ipsum aliis verbis repetit, *ut operetur opus suum*. Non est opus ejus punire peccantes, sed peregrinum, & alienum ab eo, ut puniat qui Salvator est. Quoniam igitur de patientia sua resurrecturus est Dominus, & nequaquam parciturus: sicut non pepercit in monte Pharasim, & in valle Gabaon: moneo vos, o viri illusores, ut nequaquam, rideatis de Prophetis meis, & non putetis ventura quæ nuntiant, ne si permanseritis in illudendo, constringantur vincula peccatorum vestrorum (*Funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur*) sive captivitatis vobis tempus adveniat. Siquidem quod Dominus tempore differebat vincula, captivitatem atque supplicia, sive ultimum judicii diem, jam rebus expleturus est, & consummaturus, & abbreviaturus. Itaque ego Propheta quæ a Domino Deo Omnipotente futura cognovi super universam terram, hæc vobis nuntio, ut imminentem iram pœnitentia præveniatis. Juxta LXX. ipse Dominus quasi mons impiorum dicitur surrecturus, & futurus in valle Gabaon, ut faciat opera sua, quæ omnia unum opus est amaritudinis: quod nequaquam videatur esse blasphemum. Non enim dicit futurum Dominum montem impiorum, sed quasi montem, qui impiis & sustinentibus videatur esse gravissimus. Quomodo si filius negligens & alter ægrotus, patrem & medicum putent esse crudeles, si eos verberibus atque cauterio disciplinæ restituant sanitati. Consurget enim Dominus & erit in valle Gabaon, propter eos qui quum ob peccata in humili consistant loco, propter tumorem animi eriguntur in superbiam. *Gabaon* enim, *collis* interpretatur: ut faciat opera sua quæ sunt opera amaritudinis; quando cogitur mutare clementiam, & pro dulci, amarus efficitur. Igitur vos qui hæc estis aliquando passuri, nunc nolite lætari illa lætitia qua gaudebat & dives in convivio purpuratus, & Lazarum pauperem negligens: ne forte fiant vestra vincula fortiora. Quæ enim facturus est Dominus, & rebus suam sententiam completurus, hæc ego & audivi, & vobis omnia nuntiavi. Quodque intulit: *Supra omnem terram*, juxta historiam, Judææ terminos intellige, juxta anagogen, totius mundi.

℣. 24. & seq. *Auribus percipite & audite vocem meam: attendite & audite eloquium meum. Numquid tota die arabit arans ut serat, proscindet & sarriet humum suam? Nonne quum adæquaverit faciem ejus, seret gith, & cyminum sparget, & ponet triticum per ordinem, & hordeum, & millium, & viciam in finibus suis? Et erudiet illum in judicio; Deus suus docebit illum. Non enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustri super cyminum circuibit; sed virga excutietur gith, & cyminum baculo: panis autem comminuetur. Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plaustri, neque ungulis suis comminuet eum. Et hoc a* [a] *Deo exercituum exivit, ut mirabile faceret consilium, & magnificaret justitiam.* LXX. *Auribus percipite & audite vocem meam: attendite & audite sermones meos. Numquid*

Margin notes: * al. appellatur farasim פרצים — Josue 10. 12. * al. Elon — (1) Opus Domini non est, perdere quos creavit. — Prov. 5. 22. — Crude[illegible] & [illegible] da[illegible] — Luc. 16.

(1) Legit Victorius sub interrogandi nota, tum addit *nequaquam*, qua distinctione & additione vocis mancum & contrarium sensum restitui debere contendit.

a Vatic. cum Vulg. Interprete ipsaque Hieronymiana versione *a Domino Deo*: minime vero ad Hebræum archetypum.

A *quid tota die arabit qui arat, aut sementem præparabit antequam præparet terram? Numquid* [a] *quum adæquaverit faciem ejus, tunc seminabit gith & cyminum, & rursum seminabit triticum, & hordeum, & millium, & far in finibus tuis, & erudieris judicio Dei, & lætaberis? Non enim cum duritia mundatur gith, neque rota plaustri circuit super cyminum; sed virga excutitur gith, & cyminum cum pane comeditur. Neque enim in sempiternum ego irascar vobis: nec vox amaritudinis* B *meæ conculcabit vos, & hæc a Domino sunt egressa portenta. Inite consilium, exaltate vanam consolationem.* Ad eosdem nunc etiam loquitur, quibus supra dixerat: *Audite verbum Dei, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem:* & præcipit eis, ut vocem ejus audiant, & eloquium illius diligenter attendant. Numquid ait, agricola semper arabit, ut sementem jaciat? Nonne prius proscindet humum, C & vomere sulcos revolvet, jacentesque glebas rastro franget & sarculo: ut quum adæquaverit superficiem terræ, & dura prius arva mollierit, tunc spargat gith, sive cyminum; seratque triticum, & hordeum, & millium, & far in finibus suis, juxta varietatem terræ & temporum: neque enim simul omnia seminantur. Pro *farre* quod Græci ζεὰν vocant, [b] quidam *vitiam* intelligunt. Ipsumque agricolam, id est, D satorem erudit Deus naturaliter judicio suo, & docet illum ut sciat quam cui sementi culturam adhibeat. Denique quum metendi tempus advenerit, gith & cyminum, quæ infirmiora sunt semina, non rotis plaustrorum teruntur, quæ in serrarum similitudinem ferreæ circumaguntur & trahuntur super demessas segetes; sed virga excutiuntur & baculo, quæ vulgo flagella dicuntur. Panis autem, id est, triticum de quo efficitur panis, rotis ferreis teritur, & omnis ejus stipula comminuitur in paleas. Veruntamen non semper vexatur & teritur, nec omni tempore rotarum ungulis comminuitur; pro quibus in Hebraico dicitur *equis earum*: ut quia ungulas rotarum dixerat, metaphoram servaret in reliquis. Quidam volunt ex eo quod ungulas & equos nominavit, ostendi equarum greges, qui ad terenda fru- (Equi ac rotæ ad terenda frumenta in areis.)

menta areis immitti soleant: sed non poterat Scriptura dicere, quod Judæa provincia non habebat. Hoc autem, id est, ut gith & cyminum virga excutiantur & baculo: frumentum hordeumque, & far, fortasse & millium, rotis ferreis conterantur, non in perpetuum Dei judicium est, qui in omnibus ostendit mirabile consilium suum, & justitiæ magnitudinem monstrat in cunctis. Hæc παραφραστικῶς diximus, ut facilius sensum pro quo ista dicuntur, possimus intelligere. Deus varie genus dispensat humanum, (Deus varie dispensat genus humanum.) nunc punit, nunc miseretur: nunc corripit, nunc defendit, id est, nunc arat, nunc serit, nunc maturas fruges metit, & demessas in areis terit, orbemque suum gubernat ut voluerit. Gith & cyminum, id est, omnes gentes quæ non receperunt ejus notitiam, nec Legis habuere præcepta, virga emendat & baculo: frumentum autem, id est, populum Judæorum magnis torquebit suppliciis. Cui enim plus creditur, plus exigetur ab eo. *Et servus, qui scit voluntatem Domini sui, & non fecerit eam, vapulabit multis.* (Luc. 12.) Et in alio loco scriptum est: *Potentes potenter tormenta patientur.* (Sap. 6. 7.) Verumtamen non eos torquebit in perpetuum. Aliud enim est esse impium, aliud peccatorem. (Vid. in fin. hujus operis.) Quod nos de gentibus & Judæis interpretati sumus, alii exponunt super populo & Sacerdotibus, quod vulgus indoctum in die judicii quasi gith & cyminum corripiatur virga & baculo; Sacerdotes autem qui habuerunt clavem scientiæ, magnis suppliciis torqueantur: & hoc Domini fiat judicio, qui ostendit in cunctis mirabile consilium suum & justitiæ veritatem, ut qui plus acceperunt, plus exigatur ab eis. Pro eo quod nos interpretati E sumus: *in virga excutietur gith & cyminum in baculo*, nescio quid volentes LXX. transtulerunt: *cyminum autem cum pane comeditur.* Denique & veteres Græciæ Interpretes Hebraicum dissentientes, de hoc sermone tacuerunt, quia forsitan quid dicerent non habebant. Illud autem in quo nos juxta Hebraicum posuimus: *Verum non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit illum rota plaustri, nec ungulis suis comminuet eum*, LXX. non juxta

a Amovimus hinc negandi particulam, *non*, quam mss. ignorant, neque habet Græcus textus οὐχ ὅταν ὁμαλίσῃ &c. Mox quoque erat *in finibus suis* pro *tuis*, quod mss. præferunt, adsentiente Græco ἐν τοῖς ὁρίοις σου; tametsi refragari subsequens expositio videatur.

b Vide quæ adnotamus in Ezechielis cap. 4.

ta verbum, sed juxta sensum interpretati sunt: *Neque enim ego in sempiternum irascar vobis, nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos:* ostendentes futura peccatoribus, post tormenta, refrigeria, & hæc quasi portenta atque mirabilia egressa esse a Domino. Unde præcipitur peccatoribus qui postea puniendi sunt, ut ineant consilium, & exaltent consolationem suam, nequaquam *vanam*, ut a LXX. additum est, sed absolute consolationem. Numquam enim Deus præciperet, ut exaltarent vanam consolationem suam, quæ eis non erat profutura.

Caput XXIX.

VÆ *Ariel, Ariel civitas, quam expugnavit David. Additus est annus ad annum, solennitates evolutæ sunt. Circumvallabo Ariel, & erit tristis & mœrens; & erit mihi quasi Ariel. Et circumdabo quasi sphæram in circuitu tuo, & jaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obsidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum, & erit quasi pythonis de terra vox tua, & de humo eloquium tuum mussitabit. Et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te, & sicut favilla pertransiens multitudo eorum qui contra te prævaluerunt. Eritque repente confestim: a Domino exercituum visitabitur in tonitruo & commotione terræ, & voce magna turbinis & tempestatis, & flammæ ignis devorantis. Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicaverunt contra Ariel, & omnes qui militaverunt, & obsederunt, & prævaluerunt adversus eam. Sicut somniat esuriens & comedit, quum fuerit * experrectus, vacua est anima ejus; & sicut somniat sitiens & bibit, postquam * evigilaverit, lassus adhuc sitit, & anima ejus vacua est: sic erit multitudo omnium gentium quæ dimicaverunt contra montem Sion.* LXX. *Væ Ariel, Ariel civitas quam expugnavit David. Congregate genimina, annum super annum comedite, comedetis enim cum Moab: coangustabo enim Ariel, & erit fortitudo illius & divitiæ mihi, & circumdabo sicut David super te: & mittam vallum in circuitu tuo, & ponam per gyrum tui turres, & humiliabuntur in terram sermones tui: & in terram occident verba tua. Et erit sicut loquentium de terra vox tua, & usque ad pavimentum vox tua infirmabitur. Et erunt sicut pul-* A *vis de rota divitiæ impiorum: & sicut favilla quæ rapitur, multitudo eorum qui te oppresserunt: eritque in puncto repente a Domino sabaoth. Visitatio enim erit cum tonitru, & commotione & voce magna, tempestas valida, & flamma ignis devorans. Et erunt quomodo videntis somnium nocte, divitiæ omnium gentium quæ militaverunt contra Ariel: & omnes qui pugnaverunt contra Jerusalem, & universi qui congregati sunt super eam, & afflixerunt* B *eam. Eruntque sicut qui in somnis esuriunt & comedunt: cumque surrexerint, vanum est somnium eorum, & sicut qui per somnium sitit & bibit, cum surrexerit adhuc sitiet, & anima ejus frustra speravit: sic erunt divitiæ omnium gentium quæ militaverunt contra montem Sion.*

* Vulg. expergefactus
* Vulg. fuerit expergefactus.

Pro eo quod nos interpretati sumus, *Væ*, in Hebræo scriptum est OI, quod apud eos interdum vocativo casu dicitur, ut non plangat Ariel, sed vocet; הוי C licet in præsenti loco pro planctu accipiendum sit. *Ariel* quoque interpretatur *leo Dei*; & pro civitate quam Aquila interpretatus est, πολίχνην, hoc est, *oppidulum*, sive *viculum*, in Hebræo legunt CARIATH, quod proprie *villam* significat, & lingua Syra dicitur [a] *Cartha*, unde & villa silvarum appellatur CARIATH JARIM. Denique & in superioribus ubi legimus: *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion?* D pro civitate, *Cariath* scribitur, id est, *villa*: quam nos ut translationem Aquilæ exprimamus ad verbum, *civitatulam* possumus dicere. Igitur *Ariel*, id est, *leo Dei*, quondam fortissima vocatur Jerusalem: sive ut alii arbitrantur, Templum & altare Dei quod erat in Jerusalem. Quodque sequitur: *Quam expugnavit David*, pro quo interpretatus est Symmachus, *castrum David*, & Theodotio, *circumvallatio David*, in Hebræo legitur HANA, quod E eruditissimus Hebræorum, *habitaculum* [b] significare voluit. Si igitur legerimus: *quam expugnavit David*, ad illud tempus referamus, quando cepit David arcem Sion, repugnantibus cæcis & claudis, & primus Joab domatum excelsa conscendit. Si autem juxta Symmachum & Theodotionem, hoc sentiendum, quod David eam instauraverit atque munierit, additus est annus ad annum, sive *subtractus*, ut inter-

קרית — a קרית יערים. — Supra 1. 21. — חנה — b — 1. Paral. 11.

a Vatic. *Cariatha*: minus fortassis male; nametsi *Karta* recte dicitur Syris; a *Kareth* tamen dicitur, non a *Kariath*. Legendum igitur cum ms. Drusiano *lingua Syra dicitur Caritha* קריתא, ut Tabitha, Talitha, & alia ejus generis.

b Idem Vatic. *habitaculum significari exposuit*.

interpretatus est Aquila ; & solennitates evolutæ sunt. Subverso enim Templo, & Judaica religione sublata, omnis eorum festivitas periit. Dicitque se Dominus circumvallare Ariel Babylonio exercitu, & fore eam tristem atque mœrentem, quando ab eis diruta fuerit. Rursumque sub Jesu filio Josedec Sacerdote magno, & Zorobabel filio Salathiel, Esdraque & Neemia, quando prophetaverunt Aggæus & Zacharias, fore eam quasi Ariel, quod habeat antiqui Templi similitudinem, sed magnificentiam ornamentumque non habeat. Secundo quoque Dominus comminatur, quod circumdet Arielem sphæra, & jaciat contra eam aggerem, & munimenta ponat in obsidionem ejus, & compleatur illud quod ipse plangens Jerusalem loquitur in Evangelio : *Si scires ea quæ ad pacem sunt tibi, quoniam venient dies super te, & circumdabunt te inimici tui vallo, & obsidebunt te, & in terram humiliaberis.* Et Jerusalem erit conculcata a nationibus usque ad consummationem temporis gentium. Aliis enim verbis eadem Propheta nunc dicit, quod humiliata de terra loquatur, & de humo audiatur eloquium ejus ; & sit quasi pythonis de terra vox illius, & de humo instar passerum mussitet, ut per hæc verba significet magorum [a] νεκυομαντείαν, per quam animas evocare dicuntur, & tenues umbrarum, immo dæmonum, audire voces. Denique pro pythone, Aquila *magum* interpretatus est, qui Hebraice dicitur [b] CHEB, pro quo LXX. *de terra loquentes*, transtulerunt. Quibus verbis indicatur ruinam Templi usque ad consummationem permansuram mundi, quod collapsum in cineres, nequaquam ultra suscitetur. Tantus autem, o Ariel, te Romanæ potentiæ vallabit exercitus, & innumerabili pulveri comparetur ut favillæ per aerem volitanti. Unde non imbecillitatem eorum pulveri comparat & favillæ, qui contra eos militaverunt ; sed multitudinem quæ arenis innumerabilibus exæquatur. Et hoc erit repente confestim, ut in media pace, subita sub Nerone bella consurgant, & Dominus exercituum visitet Jerusalem in tonitru, & in commotione terræ, & in turbine tempestatis, & in flamma ignis devorantis, per quod Templum significat comburendum. Romani autem qui superatis Judæis, & subversa Jerusalem sub Tito & Vespasiano, de vasis quondam Dei manubias * obtulerunt Capitolio ; suæque virtutis, & potentiæ numinum, non iræ Dei putaverunt esse quod fecerant, quasi in somnio & in nocturna visione omnes divitias possidebunt. Et quomodo qui esurit dormiens in somnis se vesci putat, & qui sitit, arentibus siti faucibus flumina bibit, quumque evigilaverit ardentior sitis fit, quæ cassa potione delusa est : sic multitudo universarum gentium, quæ Romanæ subditæ potestati dimicaverunt contra montem Sion, habebunt quasi in umbra, & nube, & somnio noctis divitias, quas maturo interitu derelinquent. In eo loco ubi nos posuimus, *omnes qui militaverunt & obsederunt & prævaluerunt adversus eam*, LXX. transtulerunt, *& omnes qui militaverunt contra Jerusalem*, quod in Hebraico non habetur. In principio quoque hujus capituli ubi nos diximus : *additus est annus ad annum*, sive *subtractus*, illi interpretati sunt : *congregate fructus*, vel *genimina*, *annum super annum* : *manducate, comedetis enim cum Moab*. Et est sensus, antequam annus Domini acceptabilis prædicationis ejus adveniat, immo duo anni, de quibus in Cantico Habacuc juxta Hebraicum legimus : *In medio duorum temporum cognosceris*, seminate vobis in lacrymis, ut metatis in gaudio. Scriptum est in Evangelio secundum Joannem, per tria Pascha Dominum venisse in Jerusalem, quæ duos annos efficiunt. Quod autem sequitur : *Comedetis enim cum Moab*, in Hebraico non habetur. De quo possumus dicere, quod nisi fructus sibi pœnitentiæ congregaverint, incipiant cum his comedere qui non ingrediuntur Ecclesiam Domini usque in æternum. Cætera in quibus videntur discrepare, manifesta sunt : & ex his quæ exposuimus, facilis eorum interpretatio est. Scio me legisse *Ariel* interpretari, *lux mea Dei*, quod longe ali-

Luc. 19. 42. & seqq.

a Necromantia quid?

b באב

Titus & Vespasianus de vasis Templi manubias obtulerunt Capitolio.

* al. *absulere*

Abac. 3.

Ps. 125.

Joan. 2. 3. 11. & 13. Per tria Pascha Dominus venit in Jerusalem.

a Antea erat νεκρομαντείαν.

b Sic & nostri & vetustissimus Codex Sangermanensis apud Montfaucon. habent. Intelligendus itaque venit Hieronymus non eo sensu, ut tota vox *Cheb*, quæ in Hebraico habetur, *Magum* significet; litera enim ב, quæ præponitur, est loco particulæ *ut*, *sicut* ; sed ita ut integram Hæbræi textus vocem exprimat, quam Aquila *Magum* interpretatus est. Porro etiam nomen אוב in hodiernis Bibliis cum holem pleno legitur, quod in exemplari suo non videtur Hieronymus invenisse.

aliter est. Hic enim prima syllaba per ALEPH & RES scribitur: lux autem quæ Hebraice dicitur OR, inter *Aleph* & *Res* mediam habet literam VAU, quæ in præsenti nomine non habetur. (א ר / אור / ו) Omniaque quæ nunc dicuntur contra Ariel, referunt ad hæreticos, qui doctrinam suam Dei æstimant lucem, & expugnandi sunt a vero David: omnesque solennitates eorum auferendæ, & gaudium præsens, futura tristitia commutandum: quibus præcipiat Deus ut agant pœnitentiam, ne incipiant comedere cum Moabitis, & similes esse gentilium. Ipse enim expugnabit Ariel, & omnem virtutem eorum atque divitias suo circumdabit exercitu. Turribusque, hoc est, magistris Ecclesiæ humiliabit in terra sermones eorum, ut nequaquam ponant in cælum os suum, sed scribantur in terra, loquanturque de terra, & fiant quasi pulvis excussus rota: omnesque divitiæ impiorum puncto & momento temporis comparentur, quando visitaverit eos in sua majestate, descendens in turbine & tempestate & igne supplicii; & intellexerint omnes divitias suas, pompamque sermonum, & argumentorum strophas, frustra comedentis & bibentis somnio comparari: qui militaverunt contra Jerusalem, *visionem pacis*: sive adversum Ariel, *leonem fortissimum*, & ad extremum contra montem Sion, super quem Ecclesiæ civitas sita latere non potest.

V. 9. 10. & seqq. *Obstupescite, & admiramini: fluctuate & vacillate, inebriamini, & non a vino, movemini, & non ebrietate. Quoniam miscuit vobis Dominus spiritum soporis: claudet oculos vestros, Prophetas & principes vestros qui vident visiones, operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti literas, dicent: lege istum, & respondebit, non possum: signatus enim est. Et dabitur liber nescienti literas, diceturque ei, lege: & respondebit, nescio literas.* Pro soporis spiritu, LXX. *compunctionem*: Theodotio, *mentis excessum*: Aquila, κατα-φορὰν, id est, *gravem somnum* interpretatus est; qui Hebraice dicitur THARDEMA, (תרדמה Genes. 2.) quem in Adam missum a Deo Scriptura commemorat, quando de costa lateris ejus mulier effecta est. Et

A Jonas hoc eodem somno stertebat in navi. (Jonæ 1.) Omnis autem prophetia post subversionem Jerusalem & Templi, id est, Ariel, contra Scribas & Pharisæos est, qui habentes clavem scientiæ, nec ipsi introeunt, nec volentes alios introire permittunt. Et præcipitur eis, ut stupore atque miraculo, immo juxta Septuaginta dissolutione totius corporis & mentis excessu inebrientur, atque moveantur & fluctuent: vacillantes B non vino nec sicera, sed spiritu soporis, sive compunctionis Domini, ut intelligentes malum suum, agant aliquando pœnitentiam, dicantque cum Propheta: *Versatus sum in infirmitate, dum configitur mihi spina.* (Psal. 31. 4.) Scitote ergo, o Scribæ & Pharisæi, qui estis principes Judæorum, quod reddat vobis Dominus vicissitudinem vestram. Vos enim audientes Dominum Salvatorem, intelligere noluistis, & clausistis oculos C vestros, ne eum videretis, & aures aggravastis, ne audiretis. Ideo & ille claudet oculos vestros, qui sunt Prophetæ, per quos scientiam Dei videbatis. Sive vestros oculos claudet & Prophetarum, qui sunt principes vestri. Lex enim & Prophetæ usque ad Joannem Baptistam: (Luc. 16) ut vobis non videntibus, illi videant, de quibus inferior sermo testatur: *Et audient in die illo surdi verba libri* [a], *& oculi cæ*- (v. 18.) D *corum videbunt & exultabunt.* In judicium enim venit Dominus, ut videntes (Joan. 9.) Judæ non videant; & qui cæci erant, populus scilicet nationum, videant & Dominum contemplentur. Unde significanter non dixit, quod visio omnium Prophetarum signata sit cunctis legentibus; sed vobis, inquit, erit signata quibus nunc loquor, quibus hæc futura prænuntio: sive oculos principum vestrorum, qui se juxta Septuaginta E abscondita & arcana videre jactabant, claudet in perpetuum. Eritque, ait, vobis omnis Scriptura Sancta clausa atque signata, ut vos qui [b] Legis literas, & Prophetarum vaticinia nosse vos existimatis, & diebus ac noctibus volumina Scripturarum indefesso ore meditamini, non intelligatis quod legitis, sicut in Apocalypsi Joannis scribitur: (Apoc. 5. 2.) *Quis est dignus aperire librum, & solvere signacula ejus?* Quumque nullus

a Addunt hactenus Editi, *signati*, quam vocem neque nostri mss. neque ipse habet Scripturæ textus: huc que opinor ex occasione subnexæ expositionis a studioso quopiam ex Apocalypsi translata.

b Perperam in vulgatis erat, *qui legitis literas*, pro *Legis*, quemadmodum ex mss. emendamus, cogente ipsa orationis serie rectoque sensu.

nullus fuiſſet inventus qui aperiret ſignacula, fleſſe ſe dicit; & Dei [a] tandem ad ſe meruiſſe ſermonem: *Noli flere: ecce vicit leo de tribu Juda radix David, ut aperiat librum; & ſolvat ſignacula ejus.* Leo autem de tribu Juda, Dominus Jeſus Chriſtus eſt, qui ſolvit ſignacula libri, non proprie unius, ut multi putant, Pſalmorum David, ſed omnium Scripturarum, quæ uno ſcripturæ ſunt Spiritu Sancto; & propterea unus liber appellantur. De quo B Ezechiel myſtico ſermone teſtatur, quod ſcriptus fuerit intus & foris; in ſenſu, & in litera. De quo & Salvator loquitur in Pſalmis: *In capitulo libri ſcriptum eſt de me;* non Jeremiæ, non Iſaiæ, ſed in omni Scriptura Sancta, quæ unus liber appellatur. Magiſtris igitur Judæorum uſque in præſentem diem nequeuntibus legere & aperire ſignacula, & myſteria pandere Scripturarum, ſi dederis eum librum indocto populo, qui a ſuis præceptoribus devoratur, fatebuntur neſcire ſe literas, & idcirco legere non poſſe. Atque e duobus malis multo levius eſt legis imperitiam confiteri, quam jactare prudentiam; & non poſſe ſcire quod dicitur.

Spiritu Sancto omnes Scripturæ inſpiratæ, quæ unus liber ideo dicuntur.

Ezech. 2.

Pſ. 39. 9.

V. 13. & 14. *Et dixit Dominus: Pro eo quod appropinquat populus iſte ore ſuo, & labiis ſuis glorificat me; cor autem ejus longe eſt a me, & timuerunt me mandato hominum, & doctrinis. Ideo ecce ego addam ut admirationem faciam populo huic miraculo grandi & ſtupendo: peribit enim ſapientia a ſapientibus ejus, & intellectus prudentium illius abſcondetur.* LXX. *Et ait Dominus: Appropinquat mihi populus iſte ore ſuo, & labiis ſuis honorat me; cor autem ejus longe eſt a me: fruſtra colunt me, docentes hominum præcepta atque doctrinas. Propterea ecce adjiciam ut transferam populum iſtum: transferam enim illos, & perdam ſapientiam ſapientium, & intellectum prudentium abſcondam.* Hoc teſtimonio abuſus eſt Dominus contra Phariſæos in Evangelio Matthæi, dicens: *Quare & vos præteritis mandatum Dei propter traditiones veſtras?* Et iterum: *Hypocritæ, bene prophetavit de vobis Iſaias, dicens: Populus iſte labiis me honorat, cor autem ejus longe eſt a me. Fruſtra autem colunt me docentes doctrinas & præcepta hominum.* In quo notare debemus illud quod ple- A rumque admonuimus, Evangeliſtas & Apoſtolos, non verbum interpretatos eſſe de verbo; nec LXX. Interpretum auctoritatem ſequutos, quorum Editio illo jam tempore legebatur; ſed quaſi Hebræos & inſtructos in Lege, abſque damno ſenſuum ſuis uſos eſſe ſermonibus. Appropinquat autem populus Judæorum ore & labiis ſuis Deo; quia unius Dei cultum habere ſe gloriatur & reſpuere idola; ſed cor ejus B longe eſt ab eo, quia non recipit Dominum Jeſum Chriſtum. Qui enim non recipit Filium, non recipit Patrem. Simulque diſcamus quomodo aliquis appropinquet Deo, vel longe fiat ab eo. Qui & per Jeremiam loquitur: *Deus appropinquans ego, & non de longe dicit Dominus.* Appropinquamus autem Deo mente, non corpore; ſicut & de Moyſe legimus: *Appropinquavit Moyſes ſolus ad Deum: cæteri autem non ap-* C *propinquabant.* Orabat enim Deum in ſpiritu & veritate, & accedebat ad eum ſenſu & ſpiritu. Hi autem de quibus ſcibitur quod tollantur ab utero, & erudiantur a puero uſque ad ſenectutem; & in Lege Dei * die ac nocte meditentur, non appropinquant Deo, quia traditiones Phariſæorum Scribarumque ſuſcipiunt, quæ eos longe faciunt a Deo, & ſunt ſepulchra dealbata, quæ foris videntur eſſe pul- D chra, intus autem plena ſunt oſſibus mortuorum: qui elegerunt Barabbam, & Dominum reſpuerunt: Propterea additurum ſe eſſe comminatur, juxta LXX. ut nequaquam in Aſſyrios & Babylonios eos transferat, ſed in toto orbe diſpergat. Juxta Hebraicum, admirationem magnam populo Judæorum ſtupendumque miraculum facturum eſſe ſe dicit; ut perdat eorum ſapientiam qui non receperunt Dei virtutem Deique ſapientiam, & E intellectum prudentium abſcondat & celet: ne ſcilicet eum reperiant qui in litera continetur. De hoc loco Apoſtolus Paulus ſcribens ad Corinthios poſuit teſtimonium: *Perdam ſapientiam ſapientium, & intellectum prudentium reprobabo:* aliis verbis eumdem ſenſum ediſſerens: non quod Deus ſit inimicus ſapientiæ cujus pater eſt, & per quem omnis eſt in hominibus ſapientia; ſed cum additamento poſuit, ut in Hebraico eſt, *ſapientium populi* & pru-

Matth. 15. 3. 7. 8. 9.

Apoſtoli & Evangeliſtæ ſenſum Hebræi ſermonis, non verba recitabant.

Jer. 23. 23. ſecundum LXX.

Quomodo appropinquamus Deo.

Exod. 24. 2.

* al. *media nocte*

Matth. 23.

Ibid. 27.

1. Cor. 1. 19.

[a] Vatic. *& Dei tantum ad ſe &c.*

prudentium illius, id est, populi Judæorum. Et revera grande miraculum Deus fecit in populo post adventum Domini Salvatoris, ut uno atque eodem tempore arderet Jerusalem, Templumque corrueret, & omnis magistrorum scientia tolleretur; impleto illo quod supra dictum est: *Ecce Dominator Dominus sabaoth auferet ab Jerusalem & a Juda validum & validam: omnem fortitudinem panis, & omne robur aquæ; gigantem & hominem bellatorem, & judicem, & Prophetam, & conjectorem & senem, & quinquagenarium, & admirabilem consiliarium, & sapientem architectum, & prudentem auditorem*, & cætera, quæ propheticus sermo contexuit.[a]

Supra 3. 1. & seqq.

V. 15. & 16. *Væ qui profundi estis corde, ut a Domino abscondatis consilium, quorum sunt in tenebris opera, & dicunt: Quis videt nos, & quis novit nos? Perversa est hæc vestra cogitatio, quasi si lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo: non fecisti me; & figmentum dicat fictori suo: non intelligis*. LXX. *Væ qui profundum consilium faciunt, & erunt in tenebris opera eorum, & dicunt: Quis videt nos? quis sciet nos, & quæ nos facimus? nonne ut lutum figuli reputabimini? Numquid dicet factura factori suo, non sapienter me fecisti, aut figmentum fictori suo, non tu me fecisti?* Adversum eosdem de quibus supra dixerat, perdam sapientiam sapientium, & intelligentiam prudentium reprobabo, sive ut Propheta scribit, *abscondam*: nunc etiam Dei sermo dirigitur, qui sapientes sunt in semetipsis, & in conspectu suo prudentes. De quibus rectissime illud intelligi potest: *Defecerunt scrutantes scrutinio*; quum scriptum sit de Dei sapientia: *Si enim quis perfectus fuerit in filiis hominum absque tua sapientia, in nihil reputabitur*. Qui idcirco arbitrantur Deum sua nescire consilia, quia in tenebris sunt opera eorum, & dicunt: *Quis videt nos? & quis novit nos?* Hæc autem dicunt & sapientes hujus sæculi, & hæreticorum magistri, & Judæorum Pharisæi, quod nullus eos intelligat; non recordantes ejus quod ad Deum dicitur: *Tenebræ non obscurabuntur a te: & nox sicut dies illuminabitur*. Et: *Sicut tenebræ ejus, ita & lux ejus*. Hoc errore decepti Adam & Eva, audientes sonitum pedum deambulantis in paradiso Dei, absconderunt se sub arbore,[b] in qua erat scientia boni & mali. ab Cain quoque dicens: *Si ejicis me hodie a facie tua, ascondar*, simili stultitia Deum arbitratus est ignorare. Et per Amos de impiis & peccatoribus dicitur: *Si absconderint se ab oculis meis in profundo maris: ibi mandabo draconi, & mordebit eos*. Unde quamvis aliquis sapiens sit & ferventioris ingenii? si non habuerit Dei sapientiam atque doctrinam, dicamus de eo: *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilabit qui custodit eam*. Cui nos faciamus simile: [c] Nisi Dominus adjuverit scientiam, in vanum laborat qui se putat esse sapientem. Nisi Dominus omni custodia servaverit cor nostrum, in vanum vigilat qui putat illud sua diligentia posse servari. Perversa est, inquit, hæc vestra cogitatio, ut factorem putetis nescire quod fecit, & Creatorem ignorare creaturam suam, quasi si lutum & opus dicat figulo & factori suo; non me fecisti, vel, non me bene fecisti, nec intelligis facturam tuam. Hoc testimonio aliis verbis Apostolus utitur ad Romanos, ubi de Dei profunda scientia disputat, & hominum vult calumniam confutare: *O homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum fictori suo, quare me fecisti sic? An non habet potestatem figulus de eodem luto aliud vas facere in honorem, aliud in contumeliam?* In quibus cunctis illa semper observanda est regula: Evangelistas & Apostolos * absque damno sensuum interpretatos in Græcum ex Hebræo, ut sibi visum fuerit.

Psal. 63. — Sap. 3. — Ps. 138. 12. — Genes. 3. — Sub qua arbore absconditus Adam. — Ibid. 4. 14. — Amos 9. 3. — Ps. 126. 1. & 2. — In vanum est sapientia quis sine sapientia Dei & custodia. — Rom. 9. 20. & 21. — * Vid. supra.

V. 17. 18. & seqq. *Nonne adhuc in modico & in brevi convertetur Libanus in * Charmel: & Charmel in saltum reputabitur? Et audient in die illa surdi verba libri; & de tenebris & caligine oculi cæcorum videbunt. Et addent mites in Domino lætitiam: & pauperes homines in Sancto Israel exultabunt: quoniam defecit qui prævalebat. Consummatus est illusor: & succisi sunt omnes, qui vigilabant super iniquitatem. Qui peccare faciebant homines in verbo, & arguentem in porta supplantabant; & declinaverunt frustra a justo*. Respondeant Judæi & amici simplicis tantum historiæ, qui fructus non quærunt in arbore, sed folia

* al. Carmel.

a Additur in Vaticano: *Notandum quid dicatur de his qui religionem in quæstum vertunt. Væ &c.*

b Confer S. Augustinum lib. II. de Genes. contra Manichæos.

c Vatic. *Quia nisi Dominus* &c.

lia tantum umbramque verborum, quæ A
cito arescit & deperit, quomodo in
adventu Domini Salvatoris (quia a
temporibus Isaiæ usque ad dispensatio-
nem carnis assumtæ, pro comparatio-
ne æternitatis breve & modicum tem-
poris spatium est) Libanus mons Phœ-
nicis versus sit atque translatus in mon-
כרמל tem Carmelum? qui Hebraice CHER-
MEL dicitur; & in confinio Palæstinæ
atque Phœnicis Ptolemaidi imminens:
licet & alius in Scripturis sanctis mons B
Carmelus appelletur, in quo fuit Na-
1. Reg. 25. bal Carmelius, homo stultus & ini-
quus, qui uxorem habuit Abigail, quæ
mortuo viro, nupsit David; illo enim
vivente, virum David accipere non po-
terat; ne vocaretur adultera si foret al-
teri viro sociata; & quomodo Charmel
in saltum, & in infructuosa ligna repu-
tetur? Quod quum dicere non potue-
rint, audiant *Libanum*, qui interpreta-
tur *dealbatio*, referri ad populum gen- C
tium, qui lotus in Domino & purgatis
sordibus pristinis, totus mundus ascen-
* al. super dens, * sub Ecclesiæ persona innititur
Salvatori, & de eo in Cantico Canti-
Cant. 8. 5. corum dicitur: *Quæ est ista quæ ascendit
dealbata, innitens super fratruelem suum:*
& istum populum transferri in *Charmel*,
hoc est, in *Circumcisionis scientiam*, ut
spiritualis & veræ Circumcisionis myste-
ria recognoscat: & in loco sit quondam
populi Judæorum: illos autem qui Chri- D
stum suscipere noluerunt reputari in sal-
tum, & in arbores steriles, quæ non
possunt cum lignis fructiferis laudare
Dominum. Quum autem Libanus in
Charmel, & Charmel in saltum fuerit
commutatus, tunc qui prius surdi
erant, & verba libri prophetici audire
non poterant (de quo supra diximus,
quod omnis Scriptura Sancta unus liber
Eccl. 12. 11. appelletur, dicente Ecclesiaste: *Sermones
sapientium tamquam stimuli, & quasi cla-
vi in altum confixi, qui a conciliis dati* E
sunt a pastore uno) audient, & loquen-
Marc 7. * al. Effetha tur, quibus Salvator dicet: * *Ephphetha*,
quod interpretatur, *adaperire*. Quod-
que nos vertimus, *de tenebris & caligi-
ne oculi cæcorum videbunt*, quorum fa-
cilis interpretatio est; Aquila & Theo-
dotio & Symmachus transtulerunt: *te-
nebras & caliginem oculi cæcorum vide-
bunt*: ut ostenderent gentium populo,
qui prius cæcus erat, Christi sacra-
menta pandenda, juxta illud quod di-
Ps. 17. 12. citur: *Tenebrosa aqua in nubibus aeris*.
Et in eodem Psalmo de Deo scriptum

est: *Posuit tenebras latibulum suum*. Et Ibid. 12.
in Proverbiis legimus: *Hæc audiens sa-* Prov. 1. 5. 6.
*piens sapientior erit: & prudens guberna-
tionem possidebit: & intelliget parabolam
& tenebrosum sermonem, dicta sapientium* Exod. 20.
& ænigmata. Denique & Moyses ut in-
telligeret & videret Deum, in nubem
ingressus est & in caliginem, de qua
in Psalmo dicitur: *Caligo sub pedibus* Ps. 17. 10.
ejus. Quum autem prius cæci vel my-
stica quæque conspexerint, vel de cæ-
citate & tenebris oculos levaverint ad
videndum, ut sedentibus in tenebris &
umbra mortis oriatur lumen verum:
tunc mites, de quibus scriptum est:
Beati mites, quoniam ipsi possidebunt ter- Mat. 5. 4.
ram: sive pauperes, quorum princeps in Ps. 33. 7.
Psalmis ait: *Hic pauper clamavit, &
Dominus exaudivit illum*: Et, *qui judi-
cabit pauperes populi, & salvos faciet fi-
lios pauperum*, de quo dicitur ad Ju-
dæos: *Consilium pauperis sprevistis*, ad- Ps. 13. 6.
dent in Domino lætitiam, ut qui glo- 2. Cor. 10.
riatur, in Domino glorietur; & pau-
peres homines sive desperati ab homi-
nibus atque contemti, qui legis prius
notitiam non habebant, in Sancto Israel
exultabunt, qui ait: *Sancti estote, quo-* Lev. 11. 44.
niam ego sanctus sum. Omnisque est exul-
tatio: quoniam defecit qui prævalebat.
Consummatus est illusor, sive arrogans,
& superbus, qui dixerat: Fortitudine
faciam & sapientia, auferam fines gen-
tium & fortitudinem earum vastabo;
qui omnibus illudebat, intantum ut
sanctus quoque diceret; *Lumbi mei re-* Ps. 37. 8.
pleti sunt illusionibus. Et succisi sunt,
sive deleti omnes qui vigilabant super
iniquitatem, quorum propter malas
vigilias non dormitat interitus: qui pec-
care faciebant universum hominum ge-
nus in verbo blasphemiæ, ut nega-
rent Verbum Dei, & in cælo ponerent os
suum. Significat autem dæmones, qui
nequam ipsi, omnes faciebant homines
in sermone peccare, variis dogmatibus
blasphemantes, & arguentem in por-
ta atque judicio, quantum in se erat,
supplantabant, & a justitia declinare
faciebant, qui erat in portis filiæ
Sion, exaltatus de portis mortis; &
corripiebat eos qui oderant in portis
arguentem. Quæ nos super diabolo &
angelis ejus intelleximus, Nazaræi con-
tra Scribas & Pharisæos dicta arbitran-
tur, quod defecerint δευτερωταὶ, qui
prius illudebant populo traditionibus pes-
simis; & ad decipiendos simplices die
noctuque vigilabant, qui peccare facie-
bant

bant homines in Verbo Dei, ut Christum Dei Filium negarent.

V.22.23. & seqq. *Propter hoc hæc dicit Dominus ad domum Jacob, qui redemit Abraam: Non modo confundetur Jacob: nec modo vultus ejus erubescet: sed quum viderit filios suos, opera manuum mearum, in medio sui sanctificantes nomem meum: & sanctificabunt sanctum Jacob, & Deum Israel prædicabunt; & scient errantes spiritu intellectum, & mussitatores discent Legem.* LXX. *Propterea hæc dicit Dominus super domum Jacob, quam separavit ex Abraam: Non modo confundetur Jacob: neque nunc faciem*
(1) *mutabit; sed quum* (1) *viderit filios suos opera mea: propter me sanctificabunt nomen meum, & sanctificabunt sanctum Jacob: & Deum Israel timebunt: & scient qui errant spiritu, intelligentiam: & mussitatores discent obedientiam*, quodque sequitur ÷ *& linguæ balbutientes discent loqui pacem* *⁎ obelo prænotandum est. Quum audierint, inquit, surdi verba libri, & oculi cæcorum viderint: Libanusque conversus fuerit in Charmel, & Charmel reputatus in saltum, ita ut mites & pauperes lætentur in Domino, & superbus illusorque deficiat: tunc confundetur Jacob qui modo interim non confunditur. Significat autem Isaiæ tempora.
Rubor atque confusio occasio salutis. Et vultus illius erubescet, ut rubor atque confusio occasio sit salutis, præcipue quum viderit filios suos, id est, Apostolos & Apostolicos viros, qui fuerunt de genere Judæorum, in medio nationum Domini perpetrare virtutes, & Christi nomen gentibus prædicare, & dicere:
Matth.6.9. *Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.* Illi enim sanctificabunt Sanctum qui ortus est de Jacob, & Deum Israel docebunt in gentibus, ut idolis derelictis, dicant: quam falsa possederunt patres nostri idola, & non est in illis qui pluat; & tunc scient qui nunc errant spiritu, intelligentiam Dei, & qui quondam in solitudine murmurabant contra Dominum, discent Legem, cujus prius notitiam non habebant. Si enim recepissent Moysem, recepissent & Dominum Jesum Christum, quia Moyses de illo loquebatur. Quod in principio capituli juxta Hebraicum transtulimus: *Hæc dicit Dominus ad domum Jacob, qui redemit* quondam *Abraam*, & eduxit de
Genes. 11. Chaldæis, & in terram repromissionis induxit, perspicue patet. Illud autem quod Septuaginta transtulerunt: *Hæc di-*
A *cit Dominus super domum Jacob quam separavit ex Abraam*, sic intelligi potest, quod Scribas & Pharisæos, qui Dominum blasphemabant, separaverit ab Abraam, qui vidit diem Domini, & lætatus est. Joan. 8. Si enim fuissent filii Abraam, fecissent opera Abraam. Et Apostolus disputat eos appellandos filios Abraam, Hebr. 11. qui habuerint similitudinem fidei Abraam, hoc est, populum gentium, qui non ex operibus, sed ex fide Abraam
B filius appellatus est.

Cap. XXX. *VÆ filii desertores, dicit Dominus: ut faceretis consilium, & non ex me: & ordiremini telam, & non per spiritum meum: ut adderetis peccatum super peccatum. Qui ambulatis, ut descendatis in Ægyptum: & os meum non interrogastis, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in umbra Ægypti. Et erit vobis fortitudo Pharaonis in*
C *confusionem, & fiducia umbræ Ægypti in ignominiam. Erunt enim in Tanis principes tui: & nuntii tui usque* * *Hanes pervenerunt.* *al. Anes *Omnes confusi sunt super populo qui eis prodesse non poterit: non fuerunt in auxilium & in aliquam utilitatem, sed in confusionem & in opprobrium.* LXX. *Væ filii prævaricatores, dicit Dominus. Fecistis consilium, & non per me; & pactum, non per spiritum meum: ut adderetis peccata peccatis: qui itis ut de-*
D *scendatis in Ægyptum; & me non interrogastis, ut accipiatis auxilium a Pharaone, & protegamini ab Ægyptiis. Erit vobis protectio Pharaonis in confusionem; & his, qui confidunt in Ægypto, opprobrium. Sunt enim in Tani principes, nuntii pessimi. Frustra laborabunt ad populum, qui eis non proderit ad auxiliandum: neque in utilitatem, sed in confusionem & opprobrium.* Post prophetiam contra Ariel, & cætera quæ usque ad hunc locum præ-
E teritus sermo disseruit: nunc alterius vaticinationis exordium est, quæ post centum quinquaginta annos, qui fuerunt inter Isaiam & Jeremiam probatur esse completa. Centum 50. anni inter Isaiam & Jeremiam. Prædicit enim illam historiam, quam in Jeremiæ volumine legimus, quando subversa Jerusalem & omnibus in Babylone opibus principibusque translatis, præpositus est regii generis his qui in Judæa remanserant, Godolias filius Ahicam, quo per Jerem. 41. dolum cum Chaldæis sociis interfecto, omnes principes bellatorum, & Johannan-

(1) Cum Græco ipso textu ἴδωσι τὰ τέκνα αὐτῶν reponit Victorius *viderint filii sui.*

nan filius Chareæ, & Jechonias filius Osiæ; & reliquum vulgus a parvo usque ad magnum, accesserunt ad Jeremiam Prophetam, & dixerunt ei: *Cadat oratio nostra in conspectu tuo, & ora pro nobis ad Dominum Deum tuum pro universis reliquiis istis. Quia relicti sumus pauci de pluribus, sicut oculi tui nos intuentur; & annuntiet nobis Dominus Deus tuus viam per quam pergamus, & verbum quod faciamus.* Quumque Jeremias post decem dies ex sermone Domini respondisset: *Hæc dicit Dominus Deus Israel: Si quiescentes manseritis in terra hac, ædificabo vos & non destruam, plantabo & non evellam, quoniam placatus sum super malo quod feci vobis. Nolite timere a facie regis Babylonis, quem vos pavidi formidatis.* Et post modicum: *Si autem dixeritis, non habitabimus in terra ista; & posueritis faciem vestram, ut ingrediamini Ægyptum, & intraveritis ut ibi habitetis; gladius quem vos formidatis, ibi comprehendet vos: & fames pro qua estis solliciti, adhærebit vobis in Ægypto, & ibi moriemini.* Responderunt viri superbi, dicentes ad Jeremiam: *Mendacium tu loqueris; non misit te Dominus Deus noster, dicens: Ne ingrediamini in Ægyptum, ut habitetis illic; sed Baruch filius Neriæ incitat te adversum nos, ut tradat nos in manibus Chaldæorum; ut interficiat nos & transduci faciat in Babylonem.* Denique omnes principes populi reliquiis congregatis cum mulieribus & parvulis [a] & filiabus regis, non audientes vocem Domini, ingressi sunt Ægyptum, assumtis secum Jeremia & Baruch, & venerunt in Taphnas, ita ut Jeremias in signum captivitatis futuræ prophetaret contra inobedientem populum ea quæ in libro illius continentur. Quod igitur postea futurum erat, ante annos multos prædicitur, & desertores & prævaricatores filii appellantur, qui deserto consilio Dei, quod acceperant per Jeremiam, suam sequuti sunt voluntatem, & orditi telam, non per spiritum Dei, qui eis Jeremiæ ore resonabat. Orditam autem telam μεταφορικῶς posuit, ut pravum consilium demonstraret, & hoc fecerunt, ut peccata pristina augerent peccato contentionis & superbiæ. Qui [b] descenditis, inquit, in Ægyptum, & os meum non interrogastis. Non quod non interrogaverint, sed quod consilium Prophetæ

Ibid. 42. 2. & 3.
Ibid. 10. 11.
Ibid. 42. 13. 15. 16.
Jerem. 43. 2. 3.

A audire noluerint, sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & habentes fiduciam in protectione, sive umbra Ægypti. Pro fortitudine Pharaonis, quæ in hoc loco bis ponitur, in Hebraico scriptum habet MAOZ. Hoc annotavimus, ut quod in Danielis extrema legimus Visione Deum MAOZIM, non ut Porphyrius somniat, Deum viculi * Modim, sed robustum Deum & fortem intelligamus. Pharao autem apud B Ægyptios nomen est regiæ potestatis; & unusquisque speciali appellatur vocabulo, ut Pharao Nechao, & Pharao * Vafres: quomodo si nos Cæsares & Augustos propriis regum vocabulis præponamus. *Et erit*, inquit, *vobis fortitudo Pharaonis in confusionem, & fiducia umbræ Ægypti in ignominiam.* Scribit idem Jeremias, quod in Taphnis urbe Ægypti infoderit lapides in porta domus Pharao, & dixerit viris Judæis: C *Hæc dicit Dominus exercituum Deus Israel: Ecce ego mittam & assumam Nabuchodonosor regem Babylonis servum meum, & ponam thronum ejus super lapides istos quos abscondi, & statuet solium suum super eos. Veniensque percutiet terram Ægypti, quos in mortem, in mortem: & quos in captivitatem, in captivitatem: & quos in gladio, in gladio: & succendet ignem in delubris deorum Ægypti, & comburet ea, & captivos ducet illos. Et amicietur* D *terra Ægypti, sicut amicitur pastor pallio suo, & egredietur inde in pace.* Superatis enim Ægyptiis, capti sunt & Judæi, qui ad Ægyptios fugerant. Quodque sequitur: *Erunt enim in Tanis principes tui, & nuntii tui usque ad Hanes pervenerunt*, cum irrisione & ἐμφατικῶς legendum, quod spreto Dei consilio, principes suos ad Tanis urbem Ægypti miserint, in qua domus Pharaonis regia fuit, & sub Moyse signa atque E portenta plurima perpetrata sunt, dicente Psalmographo: *Qui fecit mirabilia in terra Ægypti, in campo Taneos.* Et idem Isaias contra Ægyptum loquitur: *Ubi sunt nunc sapientes tui? annuntient tibi, & dicant, quid cogitaverit Dominus sabaoth contra Ægyptum. Defecerunt principes Taneos*, quos eo tempore defecisse commemorat, quando Dominus ingressus est Ægyptum super nubem levem. Hanes autem urbem Ægypti in alio loco non legimus, sed ex eo quod ait: *Nuntii tui usque ad Hanes per-*

מעוז
Dan. 11.
מעוזים
* al. Modei
* al. Vafre
Pharao apud Ægyptios nomen regiæ potestatis.
Jerem. 43. 10. 11. 12.
In Tanis domus regia Pharaonis.
Ps. 77. 43.
Isa. 19. 12. 13
Hanes civitas.

a Verba *& filiabus regis* in Vatic. non sunt.
b Vatic. *Qui descendistis, inquit, in Ægyptum, & non meum interrogastis consilium. Non quod* &c.

pervenerunt, intelligimus ultimam juxta Æthiopas & * Blemmyas esse Ægypti civitatem, pro quo LXX. interpretati sunt: *Nuntii pessimi frustra laborabunt*, qui confisi sunt super populo Ægypti, qui eis prodesse non potuit, & fuerunt in opprobrium sempiternum. Quidam hunc locum contra decem tribus in Samaria scriptum putant, quod ab Ægyptiis auxilia postulantes, capti sint ab Assyriis. Juxta tropologiam: Omnes qui Dei religione contemta, revertuntur ad vomitum suum, & perdito nomine filiorum, impudentissimi canes appellantur, ineunt consilium, non per Dominum, & feriunt fœdus, non per spiritum Domini, adduntque peccata peccatis: ut superati blandientibus vitiis, etiam dogmatum recipiant pravitatem, & descendant in Ægypti tenebras, quærentes auxilium Pharaonis, qui regnat in Ægypto, cujus protectio ducit in ignominiam, & in opprobrium sempiternum. Sunt enim in *Tanis*, in *mandato* videlicet *humili* atque *dejecto* principes ejus, pessimi nuntii, qui frustra laborant super populo qui eis prodesse non poterit. Sicut enim sanctos magistros juvat discipulorum salus, sic perditio seductorum perdit patriarchas eorum qui ad Ægypti auxilium confugerunt.

* al. *Blembas*

Salus discipulorum juvat magistros, *&c.*

Onus jumentorum Austri. [a] Pro quo Hebraice dicitur MASSA * BEEMOTH NEGEB, quod LXX. transtulerunt, *Visio quadrupedum in deserto*. Superior expositio, quam latissime historiæ replicatione texuimus, hujus loci est interpretatio, quod juxta consuetudinem prophetalem, *Onus*, id est, *pondus* & *sarcina* cruciatuum atque pœnarum, non solum super Babylonem & Philisthiim, & Moab, & Damascum, & Ægyptum, & desertum mare, Idumæam quoque & Arabiam, & vallem Sion, & ad extremum Tyrum; sed super jumenta quoque Austri pervenerit, quæ LXX. transtulerunt, *quadrupedes in deserto*. Significat autem tribum Juda, quæ in australi parte sita, eremo confinis est; & eos qui Jeremiæ vaticinium respuentes, capta Jerosolyma, noluerunt habitare in Judæa; sed per desertum ad Ægyptios confugerunt. Et recte appellantur jumenta Austri, sive quadrupedes in deserto,

[a] משא בהמות נגב

* al. *Behemoth*

A quia respuerunt notitiam Dei, & contemto ejus imperio, ad Ægypti simulacra fugerunt, spem habentes in Pharaone, cui qui innixus fuerit, quasi si incumbat arundini, quæ fracta manum vulneret innitentis. De istiusmodi jumentis & filii Chore loquebantur in Psalmo: *Homo quum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, & similis factus est illis*. Quodque sequitur: *Hæc via eorum scandalum ipsis*, recte super præsenti capitulo intelligi potest, quod via deserti illis fuerit in ruinam. Legisse me novi, jumenta Austri & quadrupedes in deserto, qui Judææ terminos relinquentes, ad Ægypti tenebras confugerunt, referri ad spiritualia nequitiæ in cælestibus; & rectores tenebrarum istarum, qui universas divitias & pristinas opes Ægypti desiderio perdiderunt. Hoc ille dixerit. Nos juxta tropologiam, ut quæ necdum proposuimus, differamus, dicimus omnes qui Creatore deserto, sæculi erroribus se dederunt, esse quadrupedes in deserto istius sæculi, a quo frustra sperent auxilium, quum verum Dei auxilium dereliquerint.

Ps. 48. 13.

Jumenta vocat homines sæculo deditos.

In terra tribulationis & angustiæ leæna & leo: ex eis vipera & regulus volans: portantes super humeros jumentorum divitias suas; & super gibbum camelorum thesauros suos ad populum qui eis prodesse non poterit: Ægyptus frustra & vane auxiliabitur. LXX. *In tribulatione & angustia leo & catulus leonis: inde aspides & genimina aspidum volantium: qui ferebant super asinos & camelos divitias suas ad gentem, quæ eis non proderit: Ægyptii inania & vacua proderunt vobis*. Pro *leone*, *in* Hebraico scriptum habet * LEIS, & pro *regulo volante*, quem LXX. *genimina aspidum volantium*, transtulerunt, in Hebraico [b] ἐμπρηστὴς dicitur & *volans* quem nos appellare possumus *comburentem*, & Hebraice vocatur SARAPH. Rursum in eo loco ubi nos interpretati sumus, *portantes super humeros jumentorum*, pro jumentis, omnes similiter transtulerunt πώλους, id est, *pullos asinorum*. Terra autem tribulationis & angustiæ, latissimam eremi significat vastitatem, per quam reliquiæ Jerusalem quum Johannan filio Careæ & filiabus regis Sedechiæ, sublatis omnibus quæ habere poterant, ad Ægyptum

V. 6. & 7.

ליש

* al. *Lebis*

[b] שרף

[a] Obtrudunt heic in antecessum vulgati libri, LXX. *Visio quadrupedum in deserto*: quam versionem paulo post suo loco ponit S. Doctor, heicque superfluo recitari mss. nostri, concinniorque series orationis monent.

[b] Quod nempe Hebraice dicitur מעופף Græco ἐμπρηστὴς respondet, sonatque *incedentem*. Hunc locum qui optime habet, Victorius conjecturis suis indulgens, male depravat.

ptum transfugerunt. Leænam quoque A & catulum leonis, Jerusalem & populum ejus μεταφορικῶς intellige, dicente Num. 23. 24. Balaam in Numeris: *Ecce populus ut leæna consurget, & quasi leo erigetur: Non accubabit, donec devoret prædam, & occisorum sanguinem bibat*. Ezech. 19. 1. 2. In Ezechiele quoque scriptum est: *Assume planctum super principem Israel, & dices: Quare mater tua leæna inter leones cubavit, in medio leunculorum enutrivit catulos suos?* Ac ne putaremus vere Scripturam san- B ctam de leæna & leone dicere, contra naturam rerum loquitur, quod de leæna & leone nata sit vipera & regulus volans, sive genimina aspidum volantia: quod videlicet de malis parentibus pejores generati sint liberi, de quibus & Evangelium loquebatur: Matth. 3. 7. *Generatio viperarum, quis ostendit vobis fugere ab ira ventura?* Supra 5. Et ad terram dicitur Israel: *Tu es terra in qua non pluit, nec imber venit super te in die iræ, cujus prin- C cipes in medio ejus, quasi leones rugientes, rapientes prædam, animas devorantes per potentiam*. Ista genimina viperarum, sive aspidum volantium, id est, principes populi & omnis impiorum turba, ierunt ad populum, qui eis prodesse Jerem. 46. non potuit, dicente Jeremia, quod traderet Dominus Pharaonem Vafre regem Ægypti in manum inimicorum ejus, & in manus quærentium animam illius, & consumerentur omnes viri Ju- D da, qui erant in terra Ægypti, gladio & fame usque ad internecionem, in tantum ut tradant Hebræi, prius quam Nabuchodonosor Ægyptum caperet, Jeremiam & Baruch imminentem captivitatem morte vitasse. Leænam & catulum leonis quidam cælestem Jerusalem & * deceptum ex ea populum exposuit, regulumque volantem, & viperas, & genimina aspidum, illum de quo supra Supra 14. & 27. legimus, colubrum tortuosum, & de E Luc. 10. 19. quo Salvator in Evangelio loquebatur: *Videbam Satanam, quasi fulgur de cælo cadentem*: Apoc. 12. qui draco appellatus in Apocalypsi, tertiam partem stellarum secum detraxit in terram, quæ perversitate sententiæ priores divitias perdiderunt, deferentes eas in Ægyptum hujus sæculi.

* al. receptum

Ideo clamavi super hoc: superbia tantum est: quiesce. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta Interpretes transtulerunt: *Annuntia ista, quoniam vana est consolatio vestra hæc*. Porro Symmachus interpretatus est, [a] ταραχαὶ εἰσὶν κατοικεῖν, id est, *tumultus sunt ut habitent*. Verbum Hebraicum * REEB, Aquila, ὅρμημα, id est, *impetum & superbiam*: Symmachus, *turbationem*; LXX. *vanitatem*: Theodotio, *latitudinem* interpretati sunt; quod tribus literis scribitur RES & HE & BETH, & ipsum est quod in Psalmis legitur: Ps. 86. 3. *Memor ero Raab & Babylonis scientium me*. Et est sensus: Quoniam in Ægyptiis vanum auxilium est, præcepi ei, id est, Jerusalem, sive clamavi, quod Ægyptii regni tantum haberent vocabulum, & absque viribus superbiam: & Israel in terra sua sedere vel habitare deberet, nec frustra ab infirmis auxilium petere.

* al. Rehebα רהב

רהב

℣. 8. *Nunc ingressus scribe eis super buxum: in libro diligenter exara illud: & erit in die novissimo in testimonium usque in æternum*. Ajunt Hebræi, quoniam in Prophetis unus sit spiritus, & omnia apud Dominum juncta sint tempora, Jeremiæ præcipi, & Dei esse mandatum, ut ingressus Ægyptum scribat eis super buxum, quod lignum est imputribile; sive, ut Symmachus transtulit ἐπὶ [b] πτυχὶ, id est, *super latissimam tabulam*. Eis autem, haud dubium quin Judæis: & in libro diligenter edisserat, ita ut nulla difficultas sit lectionis, ut quando vaticinium fuerit rebus expletum, tunc intelligant verum Prophetarum esse sermonem. Manifesta transcurrimus, ut in obscurioribus immoremur.

℣. 9. 10. & seqq. *Populus enim ad iracundiam provocans est: & filii mendaces, filii nolentes audire legem Dei. Qui dicunt videntibus, nolite videre: & aspicientibus, nolite aspicere nobis ea quæ recta sunt: loquimini nobis placentia; videte nobis errores. Auferte a me viam: declinate a me semitam: cesset a facie nostra Sanctus Israel*. Perspicuum est, quod ad iracundiam provocaverint Dominum, Jeremiæ verba audire nolentes. Qui dixerunt ei: Jerem. 43. Noli nobis videre quod nolumus: noli nobis interdicere viam Ægypti, nec quæ recta sunt prædices; sed loquere quod nobis placet, ut pergamus in Ægyptum, quod cumulet peccata peccatis. Quid nobis ingeris quod non libenter audimus? quid monstras viam per quam ingredi nolumus? Quid frequenter ingeminas auribus nostris: *Hæc dicit*

[a] In Vatic. minori numero scribitur ταραχή.

[b] Vatic. ἐπὶ πτυχῆς.

cit Dominus Sanctus Israel? Cesset a nobis ista prædicatio. Secundum tropologiam, omnes hæretici mendaces filii appellantur. Ex nobis enim exierunt, sed non fuerunt ex nobis: qui non audiunt interioris hominis auribus Legem Dei, & Ecclesiarum loquuntur magistris: Nolite nobis videre quæ recta sunt, nec gehennæ flammas comminemini; sed promittite nobis regna cælorum, ut post luxuriam & delicias, pandatur nobis paradisus. Quid mihi ostendis viam Domini, per quam non libenter ingredior? Quid replicas nomen Sancti Israel, sive verbum Israelis, quod mei pectoris arcana non penetrat? Quod quidem & ad populum Ecclesiæ dicitur negligentem, si aversetur austeritatem magistrorum, & adulatoribus faveat.

Heretici mendaces filii. 1. Joan. 2.

V. 12. 13. & 14. *Propterea hæc dicit Dominus Sanctus Israel: Pro eo quod reprobastis verbum hoc, & sperastis in calumnia & tumultu: & innixi estis super eo: propterea erit vobis iniquitas hæc sicut interruptio cadens, & requisita in muro excelso: quoniam subito dum non speratur veniet contritio ejus. Et comminuetur sicut conteritur lagena figuli contritione pervalida: & non invenietur de fragmentis ejus testa in qua portetur igniculus de incendio: aut* [a] *hauriatur parum aquæ de fovea.* Quia, inquit, supra dixistis: Cesset a facie nostra Sanctus Israel, sive ut LXX. transtulerunt, *auferte a nobis verbum Israel;* idcirco hæc dicit Dominus Sanctus Israel, & nolentibus vobis se ingerit, ut quem neglexistis commonentem, sentiatis punientem. Habuistis fiduciam in Ægyptiorum calumnia atque mendacio, & innixi estis super tumultu eorum, sive contradictione & superbia, ut Symmachus & Theodotio interpretati sunt, propterea vertetur vobis hæc iniquitas sive peccatum, ut sitis quasi murus cadens subito civitatis firmissimæ & captæ, cujus repentina advenerit ruina, ita enim LXX. transtulerunt. Et est sensus juxta Hebraicum: Quomodo interruptio muri altissimi qui longam traxit ruinam, difficile instaurari potest, & pristinum decorem recipere: sic vobis veniet repentina contritio. Et ut alia utar similitudine: Sicut vas figuli, si confringatur contritione pervalida, ita comminuitur in frusta, ut vix parvula testa remaneat de fragmentis, in qua portetur igniculus, aut paululum aquæ de lacuna hauriatur & fovea; sic vos cum ieritis in Ægyptum, persequente vos illuc Nabuchodonosor, usque ad internecionem peribitis. Hæretici quoque & omne dogma contrarium veritati confidunt in calumnia atque mendacio, & mussitant juxta LXX. contra Creatorem suum. Propterea impietatis eorum civitas destruetur, quam ædificavit Cain, cui veniet repentina perditio, quum capta fuerit ab Ecclesiasticis viris, & ita destructa & comminuta, ut nihil in ea remaneat quod possit ignem emortuum reaccendere, & saltem cœnosam, & parvulam aquam populis præbere sitientibus.

V. 15. & seq. *Quia hæc dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Si revertamini & quiescatis, salvi eritis: in silentio & in spe erit fortitudo vestra; & noluistis, & dixistis: Nequaquam; sed ad equos fugiemus: ideo fugietis; & super veloces ascendemus: ideo veloces erunt qui persequentur vos. Mille homines a facie terroris unius: & a facie terroris quinque fugietis.* LXX. *Hæc dicit Dominus Deus Sanctus Israel: Quum reversus* [b] *ingemueris, tunc salvus eris, & scies ubi fueris: quia confidebas super vanis, vana facta est fortitudo vestra; & noluistis audire: sed dixistis, super equos fugiemus: propterea fugietis; & super levibus ascensoribus erimus: ideo leves erunt qui* * *persequentur vos. Mille ad vocem unius fugient: & ad vocem quinque fugient multi.* Sanctus, ait, cujus supra nomen tacueram, ipse est Dominus Deus, qui vobis & per me & per Jeremiam loquitur: Si agatis pœnitentiam, & vel vitia relinquatis, vel errorem pravi consilii: & maneatis in Judæa, non Babyloniorum [c] impetum, sed mea præcepta metuentes, salvi eritis. Quiescite & sperate in Domino, & fidei in promissis meis robur arripite, qui contemnentes præcepta vitalia, desperatione dixistis, nequaquam ita erit ut loqueris; sed ad equos confugiemus Ægyptios, & concito ad eos atque veloci pergemus gradu. Quia igitur ista dixistis, fugietis quidem & pernici cursu intrabitis Ægyptum; sed velociores erunt Babylonii, qui vos usque ad Ægyptum persequentur, tantusque terror atque formido obtinebit Ægyptum, ut uni Chaldæo mille Ægyptii re-

* al. persequuntur

Jerem.

[a] Idem *hauriatur aqua de fovea.*
[b] Vatic. *reversus fueris, & ingemueris.*
[c] Iterum idem *Babyloniorum imperium, sed &c.*

resistere nequeant ; & quinque hostibus , fugientium plurima multitudo , juxta illud quod in Deuteronomio legimus : *Dabit te Dominus ut corruas in* Deut. 28. 25. & 32. *conspectu inimicorum tuorum . Via una egredieris ad eos , & per septem vias fugies a facie eorum , & eris in dispersione in cunctis regnis terræ .* Juxta anagogen & LXX. Editionem , omnes ad pœnitentiam peccatores , & præcipue hæreticos cohortatur sermo divinus , quod quum reversi a vitiis ingemuerint , & egerint pœnitentiam , salvi fiant ; & tunc intelligant ubi prius fuerint , & quod frustra in vanis speraverint . Quumque eos ad pœnitentiam cohortetur , illi econtrario confidunt in falsis magistris , & in incerto sæculi : Deique verba audire nolentes , equos Ægyptios desiderant , & eorum velocitate lætantur , quos multiplicari Dominus prohibuit . Deut. 17. Idcirco Ecclesiastici viri eos velociter persequentur , & unius bellatoris vocem , sive quinque pugnantium (quod ad mentem & ad quinque sensus referre debemus) mille homines & incondita turba fugientium sustinere non poterunt .

℣. 17. *Donec relinquamini quasi malus navis in vertice montis , & quasi signum super collem .* Jerem. 46. Scribit & Jeremias quod interfectis gladio & fame his qui in Ægyptum confugerant , pauci remanserint qui reversi sint in Judæam . Et quomodo si fracta navi & compage illius dissoluta , sola arbor quæ malus dicitur , remaneat , & ponatur pro signo in summitate montis , sive in excelso colle : sic pro signo atque vestigio , vix unus & alter resideant , ad Dei potentiam demonstrandam . Et tunc , inquit , scient omnes reliquiæ Juda , qui nunc ingrediuntur terram Ægypti , ut habitent ibi , quum reversi fuerint in terram Judæam , cujus sermo compleatur , meus , an illorum .

℣. 18. *Propterea exspectat Dominus , ut misereatur vestri , & ideo exaltabitur parcens vobis , quia Deus judicii Dominus : beati omnes qui exspectant eum :* Grandis clementia Dei , ut exspectet nostram pœnitentiam , & donec nos a vitiis convertamur , ille potentem contrahat manum , ne ferire cogatur . Ideo autem miseretur & parcit , ut exaltetur illius misericordia , & bonitas Creatoris nota cunctis fiat . Vel certe juxta illud quod in Evangelio loquitur : Joan. 12. 32. *Quum exaltatus fuero , omnia traham ad me* , idcirco exaltatur in cruce , ut parcat omnibus . Ipse est enim Deus judicii ; & beati sunt omnes qui exspectant Dominum exspectantem conversionem suam . Quorum sit autem , & quæ ista conversio , sequentia verba monstrabunt .

Grandis Dei clementia.

Populus enim Sion habitabit in Jerusalem . ℣. 19. Judæi hæc ad Cyri tempora referunt , quando de Babylone in Judæam reversus est populus sub Zorobabel & Jesu Pontifice . Nos autem , ut sæpe jam diximus , omnes repromissiones quæ excedunt mediocritatem illius temporis , ad Christi referamus adventum , in quo captivus quondam populus passione Domini liberatus , habitavit in Sion & Jerusalem , in *specula* videlicet , & *visione pacis* , hoc est , in Ecclesia . Porro quod in LXX. verbum additur sanctitatis , qui dixerunt ; *populus enim sanctus in Sion * habitat* , sic interpretari possumus , ut dicamus nullum habitare in Sion , nisi eum qui sanctus sit , & audiat dicentem Dominum : *Sancti estote , quoniam & ego sanctus sum .* Lev. 11. 44.

* al. habitabit.

Plorans nequaquam plorabis , miserans miserebitur tui : ad vocem clamoris tui , statim ut audierit , respondebit tibi . ℣. 20. Quum reversus fueris in Sion , & habitaveris in Jerusalem , nequaquam plorabis , ut ante ploraveras , sed fletus tuus vertetur in gaudium : *Beati enim flentes , quia ipsi ridebunt .* Luc. 6. 21. Et postquam clamaveris , & dixeris ad Dominum : *Clamavi in toto corde meo , exaudi me , Domine .* Psal. 118. 145. Et iterum : *Clamavi , miserere mei , & custodiam mandata tua .* Psal. 25. Et alibi : *Exspectavi in matutino & clamavi* , Psal. 118. 147. & tam clara fuerit vox tua , ut cælos penetret : statim tibi Dominus respondebit , & similis eris Moysi , de quo scriptum est : *Loquebatur Moyses , & Dominus respondebat ei .* Exod. 19. 20.

Et dabit vobis Dominus panem arctum , & aquam brevem . ℣. 21. Si ad Zorobabel hæc referimus tempora , facilis interpretatio est ; quod non fuerit sub eo perfecta lætitia , dicente David : *Quum converteret Dominus captivitatem Sion , facti sumus sicut consolati* : ut non consolationem plenam atque perfectam , sed similitudinem consolationis acciperent . Sin autem ad Salvatoris adventum , panis arctus & aqua brevis , juxta Apostolum Paulum , & hunc eumdem Isaiam Prophetam , Evangelicus sermo prædicitur , qui pro laciniosis Legis observatio- Evangelii brevitas.

ni-

nibus atque mandatis, in uno verbo recapitulavit omnia: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum*. Consummatum enim & abbreviatum sermonem fecit Dominus super terram.

Galat. 5.

V. 22. (1) *Et non faciet avolare* (1) *a te ultra doctorem tuum, & erunt oculi tui videntes præceptorem tuum, & aures tuæ audient verbum post tergum monentis: Hæc via, ambulate in ea, neque ad dexteram, neque ad sinistram*. LXX. *Et nequaquam ultra appropinquabunt tibi qui decipiant te, quia oculi tui videbunt eos qui te seduxerunt, & aures tuæ audient verba post te decipientium, qui dixerunt: Hæc via, ambulemus in ea, sive ad dexteram, sive ad sinistram*. Multum in hoc loco LXX. Editio, Hebraicumque discordant. Primum ergo de Vulgata Editione tractabimus, & postea sequemur ordinem veritatis. Quum intellexerint atque perspexerint cordis oculi veritatem, & eos qui se prius deceperant, tota mentis ratione cognoverint, & auribus eruditis post tergum decipientium verba perspexerint, semper enim cæcam corporis partem decipere festinant, juxta illud quod in Psalmo legimus: *Ut sagittent in obscuro rectos corde*, qui tantam sibi assumunt auctoritatem, ut seu dextera doceant, seu sinistra, id est, sive bona, sive mala, nolint discipulos ratione discutere, sed se præcessores sequi. Tunc hi qui prius decipiebant, nequaquam ultra ad eos valebunt accedere postquam se senserint intellectos. Porro juxta Hebraicum & facilis & vera explanatio est. Quum enim Dominus credentibus dederit panem arctum, & aquam brevem, nequaquam ultra faciet avolare ab eis illum qui docet hominem scientiam; sed semper videbunt oculi ejus præceptorem suum, & aures illius verbum post tergum monentis exaudient atque dicentis: Hæc via recta est, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram, secundum illud quod alibi legitur: *Nec ad dextram, nec ad sinistram declinabimus, via regia gradiemur*. In utraque enim parte quidquid supra modum est, in vitio est. Et de dextris partibus dicitur: *Ne sis justus multum*. De sinistris autem quod in hœdorum, & in pereuntium parte ponantur, nulla dubitatio est.

Ps. 10. 2.

Hæretici nolunt ea quæ docent ratione discuti.

Num. 20. 17.

Eccl. 7. 17.

V. 23. *Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, & vestimentum conflatilis auri tui, & disperges ea sicut immunditiam menstruatæ: egredere, dices ei*. LXX. *Et contaminabis idola deargentata, & deaurata: comminues ea & disperges sicut aquam menstruatæ, & sicut stercus abjicies ea*. Quum intellexeris veritatem, & decipientes ad te non accesserint, sed oculi tui viderint præceptorem tuum, & aures tuæ semper audierint: *Hæc via, ambulate in ea, neque ad dextram, neque ad sinistram*; tunc omnes errores & idola, ac similitudines veritatis, quæ artifex lingua composuerat in splendore eloquentiæ, quod interpretatur argentum, & in ratione sapientiæ, quod aurum sonat, comminues atque disperges, & ita judicabis immunda, ut menstruatæ mulieris sordidissimo sanguini compares, quod verbis aliis aquam menstruatæ Septuaginta transtulerunt.

V. 24. *Et dabitur pluvia semini tuo ubicumque seminaveris in terra, & panis frugum terræ* [a] *erit uberrimus & pinguis*. LXX. *Tunc erit pluvia semini terræ tuæ, & panis frugum terræ tuæ erit abundans & pinguis*. Scriptum est in Regum volumine, quod postquam interfecti sunt ab Elia pseudoprophetæ, data sit pluvia terræ Israel: & quod panis Elisæi & postea Salvatoris uberrimus fuerit atque pinguissimus, & tantam habuerit plenitudinem, ut multa hominum millia ex eo saturata sint. Ita & in præsenti loco, non prius dabitur pluvia semini spirituali, & panis terræ uberrimus atque pinguissimus, nisi idola deargentata & deaurata fuerint comminuta, & reputata in sterquilinium. Nisi enim vitia recesserint, virtutes non subeunt.

3. Reg. 18.

4. Reg. 4. Joan. 6.

Nisi vitia recesserint, virtutes non subeunt.

V. 25. *Pascetur in possessione tua in die illa agnus spatiose. Et tauri tui & pulli asinorum qui operantur terram, commixtum migma comedent* * *sicut in area ventilatum est*. LXX. *Et pascentur jumenta tua in die illa locum pinguem & spatiosum. Tauri vestri & boves vestri qui operantur terram, comedent paleas commixtas in hordeo ventilato*. In rerum omnium abundantia, cælesti pluvia descendente, & illo pane qui de cælo descendit, quem qui comederit, numquam esuriet, pascentur agni in loco spatiosissimo, qui sequuntur agnum quocumque vadit, & qui semper ad dextram sunt. Tauri autem

* al. in area ut.

(1) Voculæ *a te* neque in Hebræo, neque in Hieronymiana ex eo textu versione habentur.

a Vatic. *frugum terra tua erit abundans, & pinguis*.

autem principes gregis, de quibus le- A
Ps. 67. 31. gimus: *Congregatio taurorum in vaccis populorum*: & pulli asinorum, quibus
sedens Dominus ingressus est Jerusalem,
Matth. 21. qui operantur terram, sic de area comedent, ut fuerit ventilatum, ne quid
videlicet in cibo eorum mixtum sit palearum, de quibus in Jeremia scriptum
est: *Quid paleis ad triticum, dicit Do-*
Jerem. 23. Luc. 3. *minus?* & quæ in Evangelio comburuntur igni inextinguibili. Porro juxta
LXX. jumenta, quæ necdum rationis B
sapientiæque sunt plena, & de quibus
unum loquitur ad Deum: *Sicut jumen-*
Ps. 72. 23. *tum factus sum apud te*, pascentur in
loco pinguissimo & spatioso, qui non
affert spinas & tribulos, sed quasi terra Israel lacte & melle decurrit, &
plenam pascentibus tribuit libertatem.
Tauri autem & boves qui operantur
terram, id est, Apostoli & viri Apostolici, de quibus & Apostolus Paulus
scriptum interpretatur: *Non alligabis os* C
1. Cor. 9. 9. *bovi trituranti. Et, Numquid de bobus cura est Deo?* Sed utique de his dicit,
qui operantur terram suam, & de quibus idem loquitur, *Dei agricultura,*
1. Cor. 3. 9. *Dei ædificatio sumus*. Pater enim agri-
Joan. 15. cola est, & Christus vinea: comedent
paleas mixtas cum hordeo ventilato.
Legimus quod Isaac hordeum severit,
Gen. 26. & quia apud allophylos erat, centenariam hordei frugem receperit. Et Osee
coro & dimidio coro hordei conduxit D
Osee 3. mulierem adulteram. Salvator quoque
quinque millia virorum [a] qui adhuc
sensibus corporis serviebant, & Legem
sequebantur Moysi, hordeaceis panibus
Joan. 6. saturaverat. Qui in alio loco frangens
septem Legis panes & in frusta comminuens, quattuor millia viros replevit
triticeis panibus, qui Evangelicum nu-
Matth. 15. merum sequebantur. Istiusmodi populi comedunt & partem palearum; dum
in quibusdam sequuntur literam, & E
tamen per paleas [b] & hordeum paulatim proficiunt, ut transeant ad frumentum.

V. 25. *Et erunt super omnem montem excelsum, & super omnem collem elevatum rivi currentium aquarum in die interfectionis multorum, quum ceciderint turres*. In
hoc loco Judæi multos interfectos &
ruentes turres, ad Romani imperii referunt potentiam, de quibus & Apo-
2. Thess. 7. stolus loquitur: *Tantum qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat*. Quod scilicet in illo tempore tanta beatitudo sit
populi Israel, ut non solum valles atque campestria, sed omnes montes & Matth. 5.
colles aquis fluentibus irrigentur. Nos
autem montes & colles, eos intelligamus, qui in excelsum virtutibus elevati sunt, qui esuriunt & sitiunt justi- Joan. 4.
tiam, quos Dominus provocat ad bibendum. Qui enim biberit de aquis
ejus, non sitiet in æternum. Unde & Ps. 67. 27.
in Psalmo legimus: *Benedicite Dominum de fontibus Israel*. Et in Evangelio di- Joan. 7.
citur, quod omnis qui biberit de aquis
Jesu, flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus. Et ad Deum Sanctus loquitur: *Quoniam apud te est fons vitæ*, de Ps. 35. 10.
quo purissimum flumen egreditur, super quo rursum Scriptura commemorat: *Fluminis impetus lætificat civitatem*
Dei. Et in alio loco: *Fluvius Dei re-* Ps. 45. 4. Ps. 64. 10.
pletus est aquis; ille videlicet, qui loquitur per Jeremiam: *Me dereliquerunt* Jer. 2. 13.
fontem aquæ vivæ. Hoc autem tunc
fiet, quum interfecti fuerint, sive perierint plurimi: *Multi enim vocati,*
pauci vero electi. Et quum ceciderint Matth. 20.
turres, sive dæmonum potestates, sive
superbi quique & arrogantes & magni
in isto sæculo; de quibus & in Psalmis
dicitur: *Vidi impium elevatum, & exaltatum sicut cedros Libani, & transivi, &* Ps. 36. 35. 36.
ecce non erat, quæsivi eum, & non est inventus locus ejus. Has turres ædificare Genes. 12.
cupiebant, qui moverunt pedes suos de
Oriente, quorum linguæ in Babylone
confusæ sunt, & illi, super quos cecidit Luc. 13.
turris Siloæ.

Et erit lux lunæ, sicut lux solis, & lumen solis erit septuplum sicut lux septem dierum, in die qua alligaverit Dominus vulnus populi sui, & percussuram plagæ ejus sanaverit. LXX. *Et erit lumen lunæ, sicut lumen solis, & lumen solis septuplum, in die quando sanaverit Dominus contritionem populi sui, & dolorem plagæ tuæ curaverit*. Miror quomodo in præsenti loco verba Hebraica LABANA, & לבנה וחמה V. 26.
HAMMA, quæ Aquila interpretatur *albam & calorem*, per quæ lunam solemque significat, supra idem LXX. *laterem & murum* transtulerint, in eo loco
ubi scriptum est: *Et erubescet luna, &*
sol confundetur. Pro quo illi interpretati
sunt, *liquefient lateres, & ruet murus*,
& nunc idem sequentes Hebraicum,
lunam

a Vatic. *qui tunc sensibus &c.* & paulo post, *frangens quinque Legis panes &c.*

b Idem *per paleas hordei paulatim &c.*

Defendit LXX. Interpretes.

lunam solemque transtulerint. Unde mihi datur suspicio, non eos errasse a principio, sed paulatim scriptorum vitio depravatos. Neque enim fieri potest, ut qui in hoc loco eadem verba bene interpretati sunt, in superioribus erraverint. In die ergo interfectionis multorum, quum arrogantes superbique corruerint, & qui posuerunt in cælum os suum, didicerint esse se terram, erit lumen lunæ, sicut lumen solis: quando dederit Dominus cælum novum, & terram novam, & transierit habitus mundi hujus, ut luna & sol laboris & cursus sui præmia consequantur. Etenim exspectatio creaturæ revelationem filiorum Dei præstolatur: quia & ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum Dei: licet ea * quidam organa lucis intelligentes, insensibilia esse contendant. Luna ergo solis fulgorem accipiet. Nec mirum hoc de clarissimo sentire elemento, cui principatus noctis est traditus, quum de sanctis quoque scriptum sit: *Fulgebunt justi quasi sol*. Et sol septuplum lumen accipiet: sicut fuit lux septem dierum, quando ab initio creatus est mundus (quamquam *septem dies*, Septuaginta non transtulerint) quando Dominus alligaverit vulnus populi sui, sive sanaverit contritionem populi sui: quando implebitur illud quod scriptum est: *Fugiet dolor, & mœror, & gemitus*: quando subintrante plenitudine gentium, salvus fiet omnis Israel; aut certe quando ultio eorum venerit, quorum sub altari clamant animæ: *Usquequo non ulcisceris sanguinem nostrum, de his qui habitant in terra?* Et hoc considera quod non dixerit, quando sanaverit contritionem populi sui Israel, sive Jacob; sed absolute, populi sui, ut omnes Deo significet servientes. Quidam locum istum & omnia quæ in hoc repromissionum capitulo continentur, ad cælestem referunt Jerusalem, & ad reversionem populi ejus, quando implebitur illud quod scriptum est: *Cælum & terra pertransibunt*. Alii ad Eliæ tempora, & ipsum dicunt esse, de quo supra scriptum est: *Erunt oculi tui videntes præceptorem tuum & aures tuæ audient verbum post tergum monentis*: tunc de montibus & collibus, juxta fabulas Poetarum, & Saturni aureum sæculum lactis rivos fluere, & de arborum foliis stillare mella purissima. Quæ qui recipiunt, mille quoque annorum fabulam, & terrenum Salvatoris imperium Judaico errore suscipient, non intelligentes Apocalypsim Joannis in superficie literæ, medullata Ecclesiæ sacramenta contexere.

Præmia laboris lunæ & solis.

Rom. 8. 19.

* al. quidem.

Mat. 13. 43.

[illegible] 35. 10.

Apoc. 6. 10.

Mat. 24. 35.

Mille[illegible] carpit.

Explicit Liber nonus.

INCIPIT LIBER DECIMUS.

DEcimus Liber, quem nunc habemus in manibus, nono & undecimo minor erit numero versuum, non sensuum magnitudine. * Sequitur enim eum Sennacherib atque Rabsacis, & Ezechiæ regis historia, quæ nec jungi cum præcedentibus poterit, propter enormem voluminis * magnitudinem, nec dividi propter gestorum continentiam. Itaque ut voluisti, Virgo Christi Eustochium, & ut in commune placuit, sicut & superiores ante dictavi, & hunc & reliquos, si Christus annuerit, dictabo libros: ut prophetias sibi copulem, nec eas inter se lacerem atque discerpam, in alterius finem, & alterius principium. Audio præterea scorpium, mutum animal & venenatum, super *a* responsione quondam Commentarioli mei in Danielem Prophetam, nescio quid mussitare, immo ferire conari in suo

pure

* al. Sequetur.

* al. longitudinem.

a Duo mss. nostri cum pridem vulgatis *super sponsione*. Vid. Martian. adnotationem.

a [a] pure moriturum. Cujus næniæ & lugubres cantilenæ necdum mihi proditæ sunt, & idcirco dilata responsio: magisque obediendum tibi est, & sancto atque eruditissimo viro fratri tuo Pammachio, qui insatiabili studio me per literas cogit, expleto Isaia, transire ad Ezechiel, quum ego & ætatis & corporis imbecillitate confectus, notariorumque penuria, qui me possent suis ministeriis adjuvare, in eodem adhuc luto hæsitem, & vix partem Isaiæ mediam
b in hoc volumine finiturum esse me credam. Quod si, [b] te orante, complevero, arripienda erunt & reliqua, quæ a quartodecimo Ezechiæ regis anno habebunt initio.

V. 27. & seqq. ECce nomen Domini venit de longe: ardens furor ejus & gravis ad portandum. Labia ejus repleta sunt indignatione, & lingua ejus quasi ignis devorans. Spiritus ejus velut torrens inundans usque ad medium colli, ad perdendas gentes pro nihili, & frenum [c] erroris quod erat in maxillis populorum. Canticum erit vobis, sicut nox sanctificatæ solennitatis, & lætitia cordis, sicut qui pergit cum tibia, ut intret in montem Domini ad fortem Israel. LXX. Ecce nomen Domini venit post tempus multum: ardens furor cum gloria, eloquium labiorum ejus, eloquium iræ plenum, & ira furoris sicut ignis devorabit, & spiritus ejus sicut aqua in valle, trahens veniet usque ad collum, & dividetur ut conturbet gentes super errore vano, & abjicietur error, & assumet eos in conspectu eorum. Numquid semper oportet vos lætari & ingredi in sancta mea jugiter, quasi festa celebrantes atque gaudentes, ut ingrediamini cum tibia ad montem Domini ad Deum Israel? Dicamus primum juxta Hebraicum. Pendent ex superioribus, quæ dicuntur. Corripuerat sermo propheticus eos, qui contemto auxilio Dei, propter Babyloniorum metum ad Ægyptios confugiebant, & est comminatus descendentibus, ibi eos esse morituros. Rursumque post pœnas, eos qui illum audire * voluissent, non solum sub Zorobabel, Ezra, & Neemia in Jerusalem habitaturos esse promittit, sed majorem cunctis credentibus verbo Dei, in consummatione mundi beatitudinem pollicetur, quando per omnes montes & colles current aquarum flumina, & interfectis multis, cadent turres. Luna quoque & sol clarius lumen accipient, quando vulnus populi sui Dominus alligaverit atque sonaverit. Licet hæc quidam ὑπερβολικῶς,

* al. noluissent.

Cyri temporibus, qui captivitatem populi relaxavit, in terra Judæa expleta contendant. Quia igitur bonis & obedientibus præmia repromissa sunt, nunc econtrario malis & contemtoribus supplicia nuntiantur, quod Dominus impleat cogitationem suam, & ad puniendos longo post tempore veniat peccatores, & in cunctos sententiam proferat, spirituque oris sui interficiat impium, quem frenum appellat fuisse populorum: non quo subjectos regeret, sed quo subditos sibi traheret ad ruinam. Ponit quoque similitudinem torrentis usque ad collum inundantis, ut finem omnium venisse testetur. Sicut enim torrens suffocat eum, ad cujus collum usque pervenerit: sic judicium Dei neminem impunitum abire patietur. Quum autem frenum, quod in maxillis erat omnium gentium, cum subditis ei gentibus perdiderit, & ad nihili deduxerit: tunc vobis, inquit, sanctis, qui meis jussionibus obeditis, erit canticum, sicut (1) nox sanctificatæ solennitatis, quando egressi estis de Ægypto, & in solennitate Paschæ jugum servitutis Ægyptiæ projecistis, dicentes in mari Rubro Pharaone submerso: Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est: & cordis tanta lætitia, ut imitemini eos qui ad Templum primitiva portantes, & in Dei torcularia deferentes munera, pergunt cum tibiis, cordis gaudia carmine demonstrantes. Hæc juxta Hebraicum brevi sermone perstrinxi. In utraque autem Editione annotandum est, quod non Dominus, sed nomen Domini post multum tempus adveniat, de quo in Psalmis dicitur: Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, & illuxit nobis. Et ipse loquitur in Evangelio: Ego veni in nomine

Impius frenum populorum ad ruinam.

Exod. 15. 1.

Ps. 117. 26.

Joan. 5. 43.

[a] Vatic. in suo opere moriturum.
[b] Idem quod i, ut reor, complevero.
[c] Duo mss. & frenum errare faciens, quod erat &c. Paulo post pro sicut nox erat antea sicut vox, ipso refragante Hebræo textu כליל & Hieronymiana Versione.

(1) Atque heic iisdem de caussis contextuque ipso exigente nox, pro vox restituimus.

mine Patris mei, & non suscepistis me. Pulchreque post multum tempus venire dicitur, loquente humana impatientia: (Ps. 12. 1.) *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem? quamdiu avertis faciem tuam a me?* Ardens quoque furor ejus venit cum gloria, ut quem in humilitate contemsimus, in majestate timeamus. Hoc ipsum & in Psalmis scriptum (* al. manifestus) est: *Deus * manifeste veniet, Deus* (Ps. 49. 3. 4.) *noster & non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, & in circuitu ejus tempestas valida.* (Luc. 12. 49.) Ipse enim loquitur in Evangelio: *Ignem veni mittere super terram, & quam* (Ps. 28. 7.) *volo ut ardeat?* Rursus in alio Psalmo legitur: *Vox Domini intercidentis flammam ignis*, ut quidquid in mundo est (Deut. 4.) fœni, lignorum, & stipulæ, [a] rapiens flamma consumat. Unde & Deus ignis dicitur esse consumens. Quodque infertur: *Ira furoris ejus quasi ignis devorabit*, plerique nostrorum iram furoris Domini diabolum interpretantur, cui tradimur ad puniendum, qui juxta librum Samuelis (2. Reg. 24.) commovit David, ut numeraret populum Dei. Et Apostolus (1. Cor. 5. 5.) loquitur: *tradere hujuscemodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus fiat.* Hic autem ipse furor, & ira furoris Domini nihil suo faciet arbitrio, sed quod sibi fuerit imperatum. Unde sequitur: *Eloquium labiorum ejus, eloquium iræ plenum.* Spiritus quoque ejus quasi aqua in valle, trahens veniet usque ad collum, ut supplicia super peccatores faciat redundare. Qui dividetur pro qualitate meritorum, ut perdat atque conturbet gentes, quas vanus error seduxerat, & se intelligant supplantatas. Unde ad hujuscemodi homines dicitur, qui in mundi hujus potentia prævalebant, & suo delectabantur errore, non eos semper hoc esse facturos. Præcipueque locum istum & totam continentiam capituli adversus hæreticos, & omnia dogmata, quæ sunt contraria veritati, dicta quidam nostrorum putant, quod quum judicii tempus advenerit, nequaquam ingrediantur sancta ejus & montem, id est, Ecclesiam Domini: ne sub religionis nomine divitias congregent, abutanturque luxuria, quasi Domini festa celebrantes. Judæi de Gog & Magog gentibus, quas putant ab Aquilone venturas, id est, de Scythiæ partibus, hæc intelligunt, super quibus Ezechiel plenius loquitur. ([illegible])

(V. 30. & seqq.) *Et auditam faciet Dominus gloriam vocis ejus, & terrorem brachii sui ostendet in comminatione furoris & flamma ignis devorantis: allidet in turbine & in lapide grandinis. A voce enim Domini pavebit Assur virga percussus, & erit transitus virgæ fundatus: quam requiescere faciet Dominus super eum in tympanis & in citharis, & in bellis præcipuis expugnabit eos. Præparata est enim ab heri Thopheth, a rege præparata profunda & dilatata, nutrimenta ejus ignis, & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* LXX. *Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, & furorem brachii sui ostendet cum furore & ira: & flamma ignis devorante fulminabit vehementer, & sicut aqua & grando descendens cum vi. Ad vocem enim Domini superabuntur Assyrii plaga qua percutiet eos, & erit ei per circuitum, unde habebat spem auxilii, in quo confidebat, ipsi cum tympanis & cithara pugnabunt contra eum ex commutatione. Tu enim ante dies decipieris: numquid & tibi regnum paratum est? Vallem profundam, ligna posita, ignem & ligna multorum: furor Domini, sicut vallis sulphure succensa.* Poteram juxta Hebraicum quid mihi videretur currens legentibus indicare; sed quid faciam quorumdam studiis, qui nisi & LXX. (LXX. Editionem interpretari cogebatur.) Interpretum Editionem disseruero, imperfectum opus me habiturum esse denuntiant? Sequar igitur ceptum ordinem disserendi. Vox Domini atque præceptum omnibus nota fient, & fortitudo brachii illius cunctis patebit, quando retributionis tempus advenerit, flammæ & turbinis, grandinisque magnitudine, & pondere lapidum deferetur. Super quo Ezechiel in prophetia, ut diximus, Gog & Magog, (Ezech. 38. & 39.) pleno sermone scribit. Ad vocis ejus imperium pavebit Assur virga percussus. Omnis impius, omnis imitator gentis inimicæ: non quo in die judicii solus sit feriendus Assyrius, sed quo per Assyrium diabolum intelligamus. Denique sequitur: *Et erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum.* Et est sensus: Nequaquam eum virga percutiet, & eam rursus levabit, ac more cædentium finem faciet verberandi; sed quasi fundatam & alta radice defixam, in pœnis

[a] In Vatic. *sapiens flamma*; quemadmodum alibi non uno in loco scriptum abs Hieronymo observamus.

nis ejus faciet permanere. Quod si ita intelligitur, ubi erit pœnitentia diaboli? præsertim quum dicatur peccatoribus: *Ite in ignem æternum, quem præparavit Deus diabolo & angelis ejus*. (Mat. 25. 41.) In tympanis & in citharis, & bellis præcipuis expugnabit eos, dæmones videlicet & omnes impios cum gaudio omnium Dominus expugnabit. Ab heri quippe & a præterito tempore præparata est a rege Domino [a] *Thopheth*, id est, *lata & spatiosa gehenna*, quæ eos æternis urat ardoribus. (Inferni æternus ardor.) Nutrimentum ejus & fomes ignis est, & ligna multa, id est, flamma perpetua & supplicia peccatorum. Et quoniam sicut de camino & fornace ignis ardentis, propheticus sermo prædixerat, servat metaphoram, ut flatu & spiritu ac voluntate Domini hanc succendi sciamus, mixto sulphure, quod flammas excitat, ut faciat acriora tormenta. Porro quod juxta LXX. dicitur: *Ad vocem Domini superabuntur Assyrii plaga, quum percusserit eos, & erit ei in circuitu unde fuerat ei spes auxilii, in quo confidebat: ipsi cum tympanis & cithara pugnabunt adversum eum ex commutatione*, illud significat, quod adversum diabolum consurgant, qui ei quondam subditi fuerant, & cum gaudio atque lætitia dimicent contra eum ex commutatione subita: dum intelligentes errorem suum, destruunt eum a quo decepti fuerant. Diciturque ad illum, quod ab initio se ipse deceperit, regnum suum arbitrans sempiternum, cui parata sit gehenna & æterna supplicia.

(Caput XXXI.)

VÆ *qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, in equis sperantes, & habentes fiduciam super quadrigis, quia multæ* * *sint, & super equitibus, quia prævalidi nimis, & non sunt confisi super Sanctum Israel: & Dominum non requisierunt. Ipse autem sapiens adduxit malum, & verba sua non abstulit, & consurget contra domum pessimorum, & contra auxilium operantium iniquitatem. Ægyptus homo & non Deus: & equi eorum caro, & non spiritus: & Dominus* * *inclinabit manum suam, & corruet auxiliator, & cadet cui præstatur auxilium, simulque omnes consumentur*. (* al. sunt) (* al. inclinavit) Post onus jumentorum Austri, & eos qui portabant in Ægyptum divitias suas ad populum, qui eis prodesse non poterat, qui sperabant auxi-

A lium in fortitudine Pharaonis, & habebant fiduciam in umbra Ægypti, sub specie reversionis in Jerusalem, & captivitatis laxandæ sub Cyro, de consummatione sæculi, & de perfecta justorum beatitudine sermo propheticus nuntiarat: nunc revertitur ad eosdem, ad quos supra loquutus fuerat ne descenderent in Ægyptum. Et hoc inter præsentem locum est & præteritum, quod ibi præcipitur tribui Judæ, ne descendant in B Ægyptum; hic quia contemto imperio Domini, descensuri sint, prophetatur: & quod a Nabuchodonosor rege Babylonio, tam Israel quam Ægyptii, tam perfugæ quam auxiliatores pariter trucidentur. De quo Jeremias plenissime loquitur. (Jerem. 43.) Væ ergo his qui descendunt in Ægyptum, & Chaldæorum metu, Domini præcepta contemnunt, sperantes in idololatris, qui Dei cultum habere se jactant; & in equorum C auxilio confidentes, nesciunt scriptum: *Fallax equus in salutem*: (Ps. 32. 17.) habentque fiduciam super quadrigis & curribus & equitibus; nec recordantur illius Cantici: *Equum & ascensorem dejecit in mare*. (Exod. 15. 1.) Et non sunt confisi super Sanctum Israel, qui manentibus in terra Judææ, suum per Jeremiam pollicebatur auxilium. *Et Dominum non requisierunt;* non quo non requisierint; sed quo requisiti verba contempserint. Unde D & de malis sacerdotibus dicitur: *Qui devorant plebem meam; Dominum non invocaverunt*. (Ps. 52. 5. 6.) Ipse autem sapiens, id est, Dominus, adduxit malum super eos, & pessimum, videlicet Nabuchodonosor, sive absolute malum, rem significans, non personam: & verba sua non abstulit, quæ loquutus fuerat per Prophetas. Quamobrem consurget super tribum Judam domum pessimorum, & contra auxilium Ægyptiorum, E qui operantur iniquitatem. *Ægyptus* enim, sive *Ægyptius*, ut LXX. transtulerunt, *homo est, & non Deus: & equi eorum caro, & non spiritus*. Unde & in Jeremia scriptum est: *Maledictus homo qui spem habet in homine, & firmavit carnem brachii sui, & a Domino recessit cor ejus. Et erit quasi myrice in deserto, quæ non videbit quum venerint bona*. (Jerem. 17. 5. 6.) Et in alio loco scriptum est. *Vana salus hominis*, sive, ut melius habetur in Hebræo, *in homine*. (Ps. 59. 13.) Quumque Dominus manum suam extende-

 rit

[a] Antea erat *Thophleth*: mss. vero *Thopheth* legunt.

rit ad puniendum, vel declinaverit, A sub metaphora aurigæ, & frenos equorum currentium relaxarit, corruet auxiliator Ægyptius, & Israel cui præstabatur auxilium. Quæ quidem possumus intelligere & super his qui persecutionis tempore & tribulationis atque angustiæ non confidunt in Domino, sed in Ægyptiorum, id est, sæcularium hominum auxilio; nescientes Abraam periclitatum in Ægypto, & Dei populum luto & lateribus in illa regione servisse, quæ spiritualiter appellatur fornax ferrea. Unde & in Apocalypsi Joannis legitur: *Locus in quo crucifixus est Dominus, spiritualiter vocatur Sodoma &* * *Ægyptus*.

[Margin: Tempore persecutionis & angustiæ confidendum in Domino, non in homine. — Apoc. 11.8. — * al. Ægyptius.]

V.4.&5. *Quia hæc dicit Dominus ad me: quomodo si rugiat leo & catulus leonis super prædam suam, quum occurrerit ei multitudo pastorum, a voce eorum non formidabit, & a multitudine eorum non pavebit: sic descendet Dominus exercituum, ut* C *prælietur super montem Sion, & super collem ejus. Sicut aves volantes, sic proteget Dominus exercituum Jerusalem, protegens & liberans, transiens & salvans.* In manifestis unam ponimus Editionem, maxime ubi nulla diversitas sensuum est. Cæsis in Ægypto Israelitis & Ægyptiis, in quorum auxilio confidebant, * revertentur in Jerusalem, Cyro regnante, captivi. Et per duas similitudines, Domini, qui se fore adjutorem promiserat, D fortitudo monstratur. Sicut leo & catulus leonis esuriens, si cernat ovium gregem, nulla pastorum voce terretur, & multitudinem eorum conscius virium suarum despicit: sic Dominus exercituum præliabitur, non contra montem Sion & collem ejus, sed super montem Sion contra adversarios illius. Dicamus & aliam comparationem: Quomodo aves ut defendant fœtus suos, nidos supervolant, E & sive serpentem, sive hominem viderint, avesque alias ad pullos suos accedere, oblitæ imbecillitatis, rostro pugnant & unguibus, doloremque pectoris garrula voce congeminant: sic Dominus proteget Jerusalem, & liberabit eam transiens, atque salvabit. Pro *transeunte*, in Hebraico [a] PHASE: in tribus, præter LXX. Interpretibus ὑπερβαίνων ponitur. Ex quo manifestum est, *Pascha*, hoc est, *Phase* Domini, non *passionem* significare, sed *transitum*. Quod autem Dominus in similitudinem avium protector fuerit super Jerusalem, in Evangelio ipse testatur: *Jerusalem Jerusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt:* * *quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, & noluisti?* Et in Deuteronomio dicitur de Domino: *Expandit alas suas, & suscepit eos, & portavit eos in humeris* B *suis*.

[Margin: * al. revertuntur. — a — Pascha quid significet? — Matt.23.37 — * al. quotidie — Deut.32.11.]

V.6.7. & s. *Convertimini, sicut in profundum recesseratis filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui & idola auri sui, quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum: & fugiet non a facie gladii, & juvenes ejus vectigales erunt. Et fortitudo ejus a terrore transibit, & pavebunt fugientes principes ejus, dixit Dominus, cujus ignis in Sion, & caminus ejus in Jerusalem.* [b] LXX. *Convertimini, sicut in profundum recesseratis filii Israel. In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui, & idola auri sui quæ fecerunt vobis manus vestræ in peccatum. Et cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum, & fugiet non a facie gladii: Juvenes ejus superabuntur: petra enim circumdabuntur quasi vallo, & vincentur; qui autem fugerit, capietur. Hæc dicit Dominus: Beatus qui habet in Sion semen, & domesticos in Jerusalem.* Pugnante Domino super montem Sion contra adversarios ejus, & protegente eam instar avium: Convertimini, o filii Israel; sive ut Symmachus transtulit. *Agite pœnitentiam, qui profundo consilio atque peccato a Domino recessistis.* Si enim hoc feceritis, abjicientes idola aurea atque argentea, quæ vobis fuerunt in peccatum, propter quæ urbs vestra capta est: cadet Assur, cujus metu nunc fugitis, non gladio hominum, nec exercitus robore, sed Dei potentia. Significat autem Angelum, a quo centum octoginta quinque millia Assyriorum una nocte deleta sunt. Ipse quoque rex Assyrius fugiet non hominum gladium, sed iram Dei: ita ut juvenes illius atque robusti, vectigales fiant Medis, de quibus supra contra Babylonem dicitur: *Ecce ego suscitabo vobis Medos*. Et fortitudo Assyrii Domini terrore transibit atque

[Margin: b]

[a] Consule Commentarios in Michæam, & in Matthæi cap. 26.

[b] Duo Vatic. atque unus Palat. mss. LXX *cum similiter priora transtulerint, in fine fuere diversi, scribentes, Juvenes ejus superabuntur &c.* Et re quidem vera non aliis quam in fine verbis eos vides abludere.

A atque præteriet, omnesque principes illius pertremiscent. Dixit enim Dominus atque pollicitus est, cujus dixisse, fecisse est: & qui habet ignem in Sion, & caminum in Jerusalem, ut adversarios suos instar stipulæ atque lignorum egrediens de Jerusalem flamma consumat. Alius hoc quod dicitur: *In die illa abjiciet vir idola argenti sui*, & reliqua, sic interpretatur, ut post reditum de captivitate Babylonia usque ad adventum Christi, numquam filios I- B srael idola coluisse testetur. Assyrium quoque in præsenti loco significari, non ab Angelo, sed a Medis esse superandum, quod vetustissimum & quondam potens regnum, post offensam Domini deletum sit, victoribusque servierit. Nazaræi locum istum sic intelligunt: O filii Israel, qui consilio pessimo Dei filium denegastis, revertimini ad eum & ad Apostolos ejus. Si enim hoc feceritis, omnia abjicietis idola quæ vobis C prius fuerant in peccatum, & cadet vobis diabolus, non vestris viribus, sed misericordia Dei: & juvenes ejus qui quondam pro illo pugnaverant, erunt Ecclesiæ vectigales, omnisque fortitudo & petra illius pertransibit: Philosophi quoque & omne dogma perversum ad crucis signum terga convertent. Domini quippe sententia est, ut hoc fiat: cujus ignis sive lumen est in Sion & clibanus in Jerusalem. Ignis & lumen He- D braice eisdem scribuntur literis ALEPH, VAU, RES; quod si legatur UR, *ignem* sonat: si OR, *lucem*. Hoc ideo dictum est, quia pro *igne*, quem solus interpretatus est Symmachus, Aquila & Theodotio *lumen* transtulerunt. Quid sibi autem velit quod in Septuaginta legitur: *Petra circumdabuntur quasi vallo, & vincentur: qui autem fugerit, capietur*: scire non valeo. Nisi forte hoc possumus dicere, quod juvenes regis As- E syrii qui vincendi sunt atque capiendi, ita circumdentur petra, hoc est, fortitudine Domini, quomodo vallo circumdatur civitas. Porro quod sequitur: [a] *Beatus qui habet semen in Sion, & domesticos in Jerusalem*, sic interpretari possumus, ut dicamus præsentis loci sensui convenire, quod exhortetur sermo divinus fugientes in Ægyptum, reverti in Jerusalem, & filios procreare. Cui tanta beatitudo promittitur, ut Domini defendatur & protegatur auxilio.

Judæi non coluerunt idola post reditum de captivitate.

אור

Et in alio loco de ea scriptum sit: *Erit gloria domus hujus novissimæ super priorem*. Quod & ad Ecclesiam referri potest, *visionem pacis & speculam*, de qua scriptum est: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei*. Et alibi: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei*. In hac enim ignis est & caminus, qui devoret peccatores, & ligna, fœnum, stipulamque consumat; sive lumen & clibanus, ut justorum claritas, & peccatorum pœna monstretur.

Aggæi 2.10. *Ps. 86. 2.* *Ibid. 45. 3.*

Caput XXXII.

E*Cce cum justitia regnabit rex, & principes in judicio præerunt. Et erit vir sicut qui absconditur a vento, & celat se a tempestate: sicut rivi aquarum in siti, & umbra petræ prominentis in terra deserta. Non caligabunt oculi videntium, & aures audientium diligenter auscultabunt. Et cor stultorum intelliget scientiam, & lingua balborum velociter loquetur & plane. Non vocabitur ultra is qui insipiens est, princeps: neque fraudulentus appellabitur magnus. Fatuus enim fatua loquetur, & cor ejus faciet iniquitatem, ut perficiat simulationem, & loquatur ad Dominum fraudulenter, & vacuefaciat animam esurientis, & potum sitienti auferat. Fraudulenti vasa pessima sunt: ipse enim cogitationes concinnavit ad perdendos mites in sermone mendacii: quum loqueretur pauper judicium. Princeps vero ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit.* LXX. *Ecce enim rex justus regnabit, & principes cum judicio præerunt. Et erit homo occultans sermones suos, & abscondetur quasi ab aqua quæ fertur: & apparebit in Sion, sicut fluvius currens, inclytus in terra sitienti, & nequaquam erunt confidentes in hominibus: sed aures suas ad audiendum dabunt, & cor infirmorum attendet auditui: & linguæ balbutientium cito discent loqui pacem: & nequaquam dicent stulto ut princeps sit, nec ultra dicent ministri tui, tace. Fatuus enim fatua loquetur, & cor ejus vana intelliget ad perficiendam iniquitatem, & loquendum ad Dominum errorem, ut dispergat animas esurientes, & animas sitientes vacuas faciat. Consilium enim pessimorum iniqua cogitabit: interficere humiles sermonibus iniquis, & dissipare verba humilium in judicio. Pii autem sapientiam cogitarunt, & hoc consilium permanet.* Juxta LXX. interpretes, qui dixerunt: *Ecce enim rex justus regnabit, & prin-*

[a] [illegible] *Vatic. quod sequitur in LXX. Beatus &c.*

principes cum judicio præerunt, quæ sequuntur superioribus copulanda sunt, his videlicet, in quibus prius capitulum finitum est: *Beatus qui habet semen in Sion, & domesticos in Jerusalem*. Juxta Hebraicum finita priore Prophetia, de his qui in Ægyptum descendebant: nunc alterius vaticinationis exordium est, de adventu scilicet Christi & Apostolorum ejus. Iste enim rex regnabit juste: non accipiens personam in judicio, & principes illius cum veritate præerunt, caussas, non homines considerantes. Et quiquumque sub ejus umbraculo fuerit, sic tutus erit in tribulationibus & angustiis, & in mundi istius tempestate, quomodo qui ventum & turbinem fugiens, se tuto abscondit loco; & qui purissimos fontes invenit in deserto; & qui in vehementi æstu, solis ardore cuncta torrente, sub prominenti saxo requieverit. Ubi nos diximus: *sicut rivi aquarum in siti*, Septuaginta transtulerunt: *& apparebit in Sion quasi fluvius currens*. Verbum enim Hebraicum, de quo supra disputavimus, BASAION, quod dicitur *in siti*, sive *in siccitate*, & *in invio*, Septuaginta & Theodotio, *in Sion* interpretati sunt: pro SAION, id est, *siti*, legentes SION, quæ eisdem literis scribitur. Quum ergo Christus regnaverit, & principes ejus præfuerint in judicio, non caligabunt oculi [a] credentium, & aures audientium diligenter attendent, quæ prius surdæ erant, & cor quondam stultorum intelliget scientiam, & lingua balbutientium atque mutorum, quæ Christum sonare non poterat, pleno apertoque sermone Dominum confitebitur. *Non vocabitur ultra is qui stultus est, princeps*. Stultam enim fecit Deus sapientiam hujus sæculi. *Neque fraudulentus* doctor atque perversus *appellabitur magnus* in populis: Scribæ videlicet & Pharisæi, quibus Dominus loquebatur: *Stulti & cæci, quid majus est, aurum an Templum quod sanctificat aurum?* Fatuus enim fatua loquetur, pro quo in Hebraico scriptum est: NABAL NABALA IDABBER. Hoc dicimus, ut verba Abigail exponamus, dicentis de Nabal Carmelio: *Secundum nomen suum insipiens est*. Vere enim fatuus fatua loquetur, & cor ejus perficiet iniquitatem, qui ibi timuit ubi

[margin: בציון — a — 1. Cor. 1. — Mat. 23.17. — נבל נבלה ידבר — 1. Reg. 25.25.]

A non erat timor, & abutebatur stultitia pro sapientia, dicens: *Hic si ex Deo esset, non solveret sabbatum*. Quod usque hodie facit magister synagogarum, ut perficiat simulationem, pro qua in Hebraico scribitur ONEPH, id est, ὑπόκρισις. Unde sæpius ad Pharisæos dicitur. *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ*. Et *loquatur*, inquit, *ad Dominum fraudulenter: Magister, scimus quia ex Deo es, & quod ad te non pertinet de ho-*
B *minibus, licet censum dari Cæsari, an non?* Qui vacuefaciunt animas esurientis populi, & potum auferunt sitientibus turbis, nec ipsi intrantes, nec alios intrare patientes. Fraudulenti enim doctoris & principis omnia vasa & * arma sunt pessima; qui concinnat dolos ad perdendos simplices in sermone mendacii, dicens ad deceptum populum: *Scrutare & vide, quoniam Propheta de Galilæa non * surget*. *Quum loqueretur* ad eos [b]
C *pauper judicium*, qui quum dives esset, pro nobis pauper factus est. Vere enim judicium eis Christus, & justitiam loquebatur, dicens: *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi: si autem facio, [c] & si mihi non vultis credere, operibus credite*. Iste pauper qui loquitur judicium, princeps & Dominus, ea quæ principe digna sunt cogitabit, dicens: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel*. Et sollicitus erit pro infide-
D libus, salvare cupiens non credentes; & stabit super duces suos Apostolos, quorum ad unum loquitur: *Tu autem homo unanimis, dux meus & notus meus*. Hæc juxta Hebraicum, a quo LXX. non solum verbis, sed & sensibus in plerisque discordant. Quum enim rex justus regnaverit, & principes illius imperaverint cum judicio, erit homo abscondens sermones suos, homo qui per naturam Deus est, & abscondet
E sermones suos, loquens eis in parabolis. Abscondet autem quasi ab aqua currente, a populo scilicet Judæorum, qui instar aquæ pro magistrorum voluntate huc illucque fertur & trahitur. Qui homo abscondens apud incredulos sermones suos, apparebit in Sion, hoc est, in Ecclesia quasi fluvius inclytus, & decurrens in terra sitienti. Apparebit enim gentilium populo, qui prius veritatis patiebatur sitim; & rigabit arva sitientia fluvius Dei,

[margin: Joan. 9. 16. — חנף — Mat. [illegible] 14. Ib. 22. [illegible] — al. arma — Joan. [illegible] — * al. resurget — b — 2. Cor. [illegible] — Joan. 10. [illegible] — c — Mat. 15. [illegible] — Ps. [illegible] — Mat. 2[illegible] 21. 23. 24. & 25.]

a Vatic. oculi videntium, & aures &c.
b In eodem pauper desideratur.
c Duo Vatic. & mihi non vultis &c.

Dei, de quo scriptum est: *Fluminis* A
Is. 45. 4. *impetus lætificat civitatem Dei*. Et in a-
Ps. 64. 10. lio loco: *Flumen Dei repletum est aquis*. Ipse enim loquitur in Evangelio: *Qui*
Ioan. 7. 38. *sitit, veniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ*. Tunc nequaquam habebunt fiduciam in magistris; sed præbebunt aures suas ad audiendum Dominum; & tam corde quam lingua pacem Domini fatebuntur, deserentes stultos principes & mi- B nistros eorum, qui credentibus in Jesum, imperabant silentium. Quæ sequuntur, eumdem prope sensum, quem & Hebraicum, continent; & possunt hæreticis coaptari. Hi enim loquuntur contra Dominum mendacium, & pervertunt animas esurientes atque sitientes, & vacuas abire faciunt; ut etiam si quid naturaliter boni habeant, magistrorum amittant vitio, quorum omne consilium est, ut per- C dant humiles iniquis sermonibus, & dissipent verba humilium in judicio. In quo pariter annotandum, quod qui ab eis decipi potest, humilis sit, & terræ cohærens.

V. 9. 10. & seqq. *Mulieres opulentæ, surgite & audite vocem meam: filiæ confidentes, percipite auribus eloquium meum. Post dies & annum, & vos conturbabimini confidentes: consummata est enim vindemia: collectio ultra non veniet. Obstupescite opu-* D *lentæ, conturbamini confidentes: exuite vos, & confundimini*. Pro quo Symmachus interpretatus est, *nudamini*: sequitur. *Accingite lumbos vestros, super ubera plangite, super regione desiderabili, super vinea fertili: super humum populi mei spina & vepres ascendent: quanto magis super omnes domos gaudii civitatis exultantis? Domus enim dimissa est: multitudo urbis relicta est: tenebræ & palpatio facta sunt super speluncas usque in æternum: gaudium onagrorum pascua gregum*. E *Donec effundatur super nos spiritus de excelso: & erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur. Et habitabit in solitudine judicium, & justitia in Charmel sedebit. Et erit opus justitiæ pax: & cultus justitiæ silentium: & securitas usque in sempiternum. Et sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta. Grando autem in descensione saltus, & humilitate humiliabitur civitas*.

A *Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bovis & asini*. LXX. pro *tenebris* & *palpatione*, *quæ factæ sunt super speluncas usque in sempiternum*, transtulerunt, *& erunt villæ tuæ speluncæ usque in æternum*: quod in Hebraico dicitur OPHEL & BEEN, quas Hebræi duas turres in Jerusalem fuisse arbitrantur, excelsas atque firmissimas, quæ his appellantur nominibus. Quarum prior interpretatur *tenebræ*, sive *nubilum*, quod B usque ad nubes erigeret caput. Altera, *probamentum* & *firmitas*, sive, ut Symmachus vertit, *inquisitio*: eo quod in contemplando culmine ejus oculi fallerentur. In fine quoque capituli ita interpretati sunt: *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos & asinus calcant*. Post vocationem gentium, quando Christus rex imperaverit cum justitia, & principes ejus, Apostoli & Apostolici viri præfuerint credentibus C cum judicio, dirigetur sermo propheticus ad mulieres opulentas, quas vel urbes Judææ, vel synagogas illius temporis, vel ut plerique arbitrantur, matronas divitum quondam populi Judæorum debemus accipere, quibus quasi jacentibus dicitur post ruinam: *Surgite*; & nihilominus appellantur *filiæ confidentes*, sive *sperantes*: præcipiturque eis ut audiant sermones Domini, & recordentur dierum & anni, de quo in conse- D quentibus [a] dicturi sumus, ipso Salvatore dicente: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me: prædicare captivis remissionem, & cæcis visum: vocare annum Domini acceptabilem*; & ipsa recordatio fiat eis juxta Septuaginta in dolorem cum spe, ut plangant se Dominum denegasse, & spem habeant salutis, si egerint pœnitentiam. Dicit enim vindemiam consummatam, & post ultimam E vastitatem, quæ sub Vespasiano & Tito Hadrianoque accidit, nequaquam aliam captivitatem esse venturam, nec remansuros botros in populis, qui deinceps colligendi sunt. Unde provocantur ad planctum, & jubentur nudare pectora, & accingere lumbos suos, eo quod regio quondam desiderabilis, & vinea fertilis, de qua scriptum est: *Ego plantavi te vineam fructiferam, totam veram: quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ?* Romano vastante, deleta sit. *Super humum*, inquit, *popu-*

עפל בחן

a Luc. 4. 18. 19.

Jer. 2. 21.

a Unus Vatic. *in consequentibus lecturi sumus*.

puli mei , spinæ & vepres , sive *fœnum ascendet* . Et est sensus : Si terram Judæam, quæ repromissionis terra est, spinæ repleverunt & vepres , quanto magis alias civitates quæ plenæ sunt gaudio , & quæ illud Evangelicum consequentur ; [Luc. 6. 25.] *Væ qui gaudetis nunc, quoniam plorabitis ?* [* al. Domus] * Dominus enim , id est , Templum meum dimissum est, dicente me ad Apostolos: [Joan. 14. 31. Luc. 13. 35.] *Surgite abeamus hinc ;* & ad incredulos : *Relinquetur vobis domus vestra deserta* . Adyta Templi, & secreta mysteria, palpabiles tenebræ possederunt, & facta sunt nequaquam cellaria vasorum Domini , sed speluncæ usque in sempiternum . Audierant enim a Domino Salvatore : [Mat. 21. 13.] *Domus Patris mei , domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum . Gaudium* , inquit, *onagrorum*, *pascua gregum* . Quod vel juxta literam intelligendum est , eo quod deserta sint omnia ; vel spiritualiter , quod expulso Israele , feri homines & Dei notitiam non habentes , habitent in Judæa. Et hoc fiat donec effundatur super nos spiritus de excelso , quem Salvator ascedens ad Patrem , credentibus repromisit , dicens : [Joan. 16.] *Ecce ego vado, & mittam vobis Paracletum Spiritum veritatis* . Et rursum : [Luc. 24. 49.] *Donec accipiatis de excelso virtutem* . Quodque supra dixerat : [Supra 29.] *Adhuc modicum, & erit Libanus in Charmel , & Charmel in saltum reputabitur : & audient in die illa surdi verba libri, & de tenebris , & caligine oculi cæcorum videbunt* ; nunc aliis verbis idipsum repetit, quod solitudo gentium vertatur in divitias Israel ; & Israel reputetur in gentes : quo tempore habitaverit in deserto judicium , Dominus atque Salvator , cui Pater dedit omne judicium. [Joan. 3.] *Et justitia in Charmel requiescet*, de qua supra dictum est : *Et erit in Charmel desertum*, quod judicium atque justitia habitet in deserto , & requiescat in Charmel , qui prius appellabatur desertum . Opus quoque justitiæ erit pax , quæ , juxta Apostolum , omnem sensum exsuperat . [Philipp. 4.] *Et cultus justitiæ silentium*, ut non multiloquio Judæorum , sed brevitate fidei adorent Dominum ; [Brevitas adorationis fidei.] & securi æterna pace requiescant , & in tabernaculis eorum sint divitiæ , de quibus Apostolus loquebatur : [1. Cor. 1. 5.] *Gratias ago Deo meo per Jesum Christum , quoniam in omnibus*

A *divites facti estis in eo , in omni verbo , & in omni scientia* . Quum autem populus Christianus sederit , vel habitaverit in pulchritudine, sive ut LXX. transtulerunt, *in civitate pacis* , haud dubium quin in Ecclesia ; tunc grando atque tempestas, & Domini ira desæviens descendent in saltum, de quo supra dictum est : *Et Charmel in saltum reputabitur* ; & humiliabitur civitas Jerusalem , & juxta aliam Scripturam , de B terra loquetur . Quæ quum ita se habeant , & didicerimus vaticinio prophetali , quanta bona Ecclesia possessura sit , & quanta mala passura sit Jerusalem : beati estis , Apostoli , cæterique Doctores, qui seminatis super omnes aquas Scripturæ sanctæ , in quibus calcat bos & asinus . Bos mundum animal , propter electionem patrum , asinus immundus , propter idololatriam quondam gentilium , ut & de Circum- C cisione & de Præputio Ecclesia Domini congregetur. Quod supra juxta LXX. dicitur: *Super terram populi mei spinæ & fœnum ascendet* , referri potest , & ad hæreticos, & ad simplices quosque credentium, qui non ita Scripturam * intelligunt sanctam, ut illius convenit majestati . Unde singula singulis coaptavimus, ut terra populi Dei, hæreticis spinas , imperitis quibusque Ecclesiæ fœnum afferat.

[Bos ... nus ... gni...] [Hæretici & simplices non in... gunt Scripturam illius ... ...stati.]

D VÆ *qui prædaris : nonne & ipse prædaberis ? Et qui spernis: nonne & ipse sperneris? Quum consummaveris deprædationem*, [a] *deprædaberis : quum fatigatus desieris contemnere, contemneris* . [Caput XX...] LXX. *Væ qui vos miseros faciunt: vos enim nemo facit miseros . Et qui reprobant vos*, [b] *vos non reprobant: capientur reprobantes, & tradentur, & quasi tinea in vestimento sic superabuntur* . De Apostolis dixerat , & de E Ecclesiarum magistris: *Beati qui seminant super omnem aquam , ubi bos & asinus calcant* : nunc ad persequutores eorum maledictionem dirigit ; immo adversum principem eorum , qui corda possidet impiorum, quod quidquid fecerint recipiant ; & præsens potentia , futurorum sit materia tormentorum . Unde juxta LXX. dicitur: *Væ eis qui vos miseros faciunt : vos enim nemo facit miseros* . Et est sensus : Quantum in illis est, quando persequuntur vos , & variis affligunt

a Vatic. *præda eris* pro *deprædaberis*, quod infra constanter retinet .

b Alter Vatic. *qui reprobant vos , nos non reprobant :* quemadmodum & paulo inferius *qui vos miseros faciunt ; nos enim nemo* &c.

gunt cruciatibus, interfectos atque cru- A ciatos miseros arbitrantur. Sed nullus vos potest facere miseros, non enim habent in anima potestatem, sed in corpore. Et qui reprobat vos, non vos reprobat, sed eum qui vos misit, juxta illud quod Salvator discipulis loqui-
Luc. 10. 16. tur: *Qui vos reprobat, me reprobat: & qui me reprobat, reprobat eum qui me misit*. Capientur igitur persequutores, & æternis tradentur ardoribus. Et quomodo tinea vestimentum, ita illos ju- B gis flamma consumet. Quod & in fine hujus prophetiæ scribitur. *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur.*

ỹ. 2. 3. & seqq. *Domine, miserere nostri: te enim exspectavimus: esto brachium* * *eorum in mane,* [* al. nostrum.] *& salus nostra in tempore tribulationis. A voce Angeli fugerunt populi, ab exaltatione tua dispersæ sunt gentes. Et congregabuntur spolia vestra, sicut colligitur bruchus, velut cum fossæ plenæ fuerint de eo.* C *Magnificatus est Dominus, quoniam habitavit in excelso: implevit Sion judicio & justitia. Et erit fides in temporibus tuis: divitiæ salutis sapientia, & scientia: timor Domini ipse thesaurus ejus.* LXX. *Domine, miserere nostri, in te enim confidimus: factum est semen incredulorum in perditionem, salus autem nostra in tempore tribulationis: propter vocem timoris obstupuerunt populi a timore tuo, & dispersæ sunt gentes. Nunc autem congregabun-* D *tur spolia vestra parvi & magni:* [a] *quando si quis congreget locustas, sic illudent vobis: sanctus Deus qui habitat in excelsis. Repleta est Sion judicio & justitia, in lege tradentur, in thesauris salus nostra: venit sapientia, & disciplina, & pietas a Domino, isti sunt thesauri justitiæ.* Hebræi capitulum superius, in quo legitur: *Væ qui prædaris: nonne & ipse prædaberis?* & reliqua usque ad finem, contra Sennacherib regem Assyriorum E dictum putant, quod postquam decem tribuum, quæ appellabantur Israel, subverterit civitates; & excepta Jerusalem, Judææ quoque urbes ceperit, ipse superetur, & percutiente Angelo, ejus deleatur exercitus. Unde nunc ex persona populi gratias referentis Deo, atque dicentis: *Domine, miserere nostri, te exspectavimus*, hæc dicta contendunt, quæ * præsenti capi- [* al. sequenti.]

A tulo continentur, quod ipse brachium fuerit & robur populi obsidione vallati in tempore matutino, & salus in necessitate & angustia. A voce enim Angeli, quem Symmachus ita ut in Hebræo scriptum est, transtulit [b] AMUN, quem Hebræi Gabrielem autumant, & habere etymologiam *populi*; [b המון] fugit Assyrius, & ab exaltatione Dei, gentes quæ cum eo erant, huc illucque dispersæ sunt. Quibus fugienti- B bus, spolia congregata sunt a Judæis, sicut solet bruchi & locustarum colligi multitudo, quum in fossas coacervatæ fuerint. In quorum victoria magnificatus est Dominus: & Sion impleta judicio & justitia, & fides obsessi populi comprobata; omnesque divitias in sapientia habuerunt, & scientia Dei & timore Domini, qui solus eorum thesaurus fuit. Hæc illi juxta historiam dixerint, omni ratione nitentes, [Judæi nituntur subvertere sacramentum Christi.] C Christi & Apostolorum ejus subvertere sacramenta. Nos autem post beatitudinem Apostolorum, de quibus supra dictum est: *Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos & asinus calcant*, [Supra 32. 20] & lamentationem & planctum eorum qui eos persequuti sunt, de quibus in consequentibus dicitur: *Væ qui miseros vos faciunt; vos autem nemo facit miseros: & sicut tinea in vestimento, sic atterentur*, ex persona eorumdem Apo- D stolorum, omniumque credentium hæc dicta convincimus. Et est sensus: Domine, in tuo speravimus auxilio, & in te confidimus: semen incredulorum periit in æternum, & salus nostra in tempore tribulationis apparuit. Te enim præbente auxilium, omnis gentium multitudo dispersa est, & prædæ atque illusioni victoribus fuit. Et hoc factum est: quia sanctus Dominus habitat in excelsis, & repleta est Sion judicio & E justitia, de qua supra scriptum est: *Requiescet in deserto judicium & justitia.* Ipsa est ergo Sion, quæ prius est appellata desertum, & quicumque habitaverit in ea, tradetur ei lex Evangelii, in cujus thesauro salus nostra est, & sapientia credentium, & disciplina & pietas, sive fides, quæ proprie Christianorum est, & timor Domini, in quo thesauri sapientiæ continentur. [Fides Christianorum est.]

Ecce videntes clamabunt foris: Angeli pacis

[a] Vetius duo Vatic. *quomodo si quis* &c. Græce quoque est ὃν βρόχον.

[b] Al. HAMON, quæ vox proprie *turbam* significat; & Hieronymus ex opinione Hebræorum sui temporis *Angelum* interpretatus est.

pacis amare flebunt. Diſſipatæ ſunt viæ, ceſſavit tranſiens per ſemitam, irritum factum eſt pactum, projecit civitates, non reputavit homines. Luxit & elanguit terra, confuſus eſt Libanus & obſurduit, & factus eſt Saron ſicut deſertum, & concuſſa eſt Baſan & Carmelus. Nunc conſurgam, dicit Dominus: nunc exaltabor, nunc ſublevabor. Concipietis ardorem, parietis ſtipulam, ſpiritus veſter ut ignis devorabit vos. Et erunt populi quaſi de incendio cinis: ſpinæ congregatæ igni comburentur.

אראלם Verbum Hebraicum ARELLAM, pro quo Aquila & Symmachus & Theodotio interpretati ſunt, *apparebo eis*, extremam ſyllabam dividentes, & legentes אראלהם ARE LAHEM, Hebræi ſignificare Angelos arbitrantur, & eſſe prophetiam, poſt vocationem gentium, & divitias Eccleſiæ, de ſubverſione Templi, quod flebunt Angeli, nequaquam intus habitantes, ſed exeuntes foras: & qui prius nuntii pacis erant, flebunt amare. Sive ipſi Apoſtoli qui miſſi fuerant ut pacem nuntiarent Jeruſalem, ad quam Dominus loquebatur (Luc. 19. 42.): *Si ſcires etiam tu ea quæ ad pacem ſunt tibi*: quibus apparuit Dominus, ut eos ſuo confortaret aſpectu, flebunt Jeruſalem, quia non receperit prædicationem ſuam, eo quod diſſipatæ ſunt viæ, & ceſſaverit tranſiens per ſemitam [a] juſtam, juxta illud quod in Jeremiæ Lamentationibus dicitur (Thren. 1. 4.): *Viæ Sion lugent, eo quod non ſint qui veniant ad ſolennitatem*. Irritum quoque factum eſt pactum cum Abraam, Iſaac, & Jacob (Geneſ. 15. & 22.). *Projecit civitates* Judææ: *non reputavit homines*, qui ſuo vitio jumenta eſſe voluerunt. *Luxit & elanguit terra* pro his qui morabantur in terra. *Confuſus eſt Libanus, & obſurduit*, haud dubium quin Templum ſignificet, de quo in Zacharia legimus (Zach. 11. 1.). *Aperi Libane portas tuas, ut devoret ignis cedros tuas*. Sive Jeruſalem, quæ in Ezechiel Libanus appellatur, dicente Propheta (Ezech. 17. 3.): *Aquila [b] magna magnarum alarum*, quæ habet ductum intrandi *in Libanum*, quod poſtea interpretans ſermo divinus: Quum, inquit, venerit Nabuchodonoſor in Jeruſalem: perſpicue Aquilam regem Babylonium, & Libanum Jeruſalem ediſſerens. *Factus eſt Saron ſicut deſertum, & concuſſa eſt Baſan & Carmelus*. Pro *Baſan*, LXX. *Galilæam* tranſtulerunt, provinciam, pro uno loco provinciæ. * Saron autem omnis juxta Joppen Liddamque appellatur regio, in qua latiſſimi campi fertileſque tenduntur. (* al. Saronas.) *Baſan* quoque regio trans Jordanem eſt, quam duæ & dimidia tribus poſſederunt, & quæ interpretatur *uberrima* & *pinguis*: & Carmelus, de quo ſupra diximus. (Deut. 3.) Loca igitur Judææ quondam fertilia vertentur in ſolitudinem, per quæ μεταφορικῶς oſtenditur omnis opulentia Judæorum egeſtate & penuria commutanda. Quia igitur Apoſtolorum ſermonem recipere noluerunt, confuſus eſt Libanus & Saron verſus eſt in ſolitudinem, & Baſan Carmeluſque concuſſi ſunt. Propterea Dominus vel de nimia patientia, vel ab inferis reſurrecturum eſſe ſe dicit, & exaltandum in gentibus, & ſublevandum in cruce. Et ad ipſos Judæos apoſtropham facit, *Concipietis ardorem, & parietis ſtipulam*, & ſpiritus veſter vobis conflabit incendium, ut conceptum & partum vorax flamma conſumat. Et erunt, inquit, populi Judæorum quaſi de incendio cinis, infelicitatis magnitudinem favillæ reliquiis demonſtrantes. Spinæ enim eorum quæ peccatorum multitudine congregatæ ſunt, incendio vorabuntur, quod plerique ad extremam captivitatem & ſubverſionem referunt Jeruſalem. Alii plenius atque perfectius judicii tempore futurum eſſe confirmant.

Audite qui longe eſtis quæ fecerim, & cognoſcite vicini fortitudinem meam. Conterriti ſunt in Sion peccatores, poſſedit tremor hypocritas. Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante? quis habitabit ex vobis cum ardoribus ſempiternis? Qui ambulat in juſtitiis, & loquitur veritates, qui projicit avaritiam ex calumnia, & excutit manus ſuas ab omni munere, qui obturat aures ſuas ne audiat ſanguinem, & claudit oculos ſuos ne videat malum. Iſte in excelſis habitabit, munimenta ſaxorum ſublimitas ejus: panis ei datus eſt, aquæ ejus fideles ſunt. Regem in decore ſuo videbunt oculi ejus: cernent terram de longe. Cor tuum meditabitur timorem. Ubi eſt Scriba? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum? Populum [c] imprudentem (V. 13. & ſeqq.)

[a] In duobus Vatic. illud *juſtam* reticetur.

[b] Vocem *magna*, quæ ob ſimilis occurſum exciderat in antea vulgatis, ſufficiunt duo Vatic. mſſ. ad ſacri textus fidem.

[c] In Hieronymiana verſione ex Hebræo, quemadmodum & in Vulgata *impudentem* legitur, quod retinendum pro *imprudentem* conſtituerat ipſe Martian. ex ipſa hujus ſententiæ expoſitione in hiſce Commentariis. Et vero infra ubi hic locus explicatur, unus Vatic. *impudentem* præfert: heic autem pari omnes conſenſu *imprudentem*.

tem non videbis populum alti sermonis, ita ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia. LXX. *Audient qui longe sunt quæ fecerunt: scient qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt qui erant in Sion iniqui, apprehendet tremor impios. Quis annuntiabit vobis, quoniam ignis ardet? quis annuntiabit vobis locum æternum? qui ambulat in justitia, & loquitur rectam viam, & odit impietatem & iniquitatem, & manus excutit a muneribus, & obturat aures, ut non audiat judicium sanguinis, & claudit oculos, ne videant iniquitatem, iste habitabit in excelsa spelunca petræ fortissimæ. Panis ei dabitur, & aqua ejus fidelis: regem cum gloria videbunt oculi vestri, videbunt terram de longe: anima vestra meditabitur timorem. Ubi sunt grammatici? ubi consiliatores? ubi est qui numerat eos qui* [a] *nutriunt & parvum & magnum populum? cui non dedit consilium: neque sciebat profundam vocem illius, ita ut non audiret populus contemtus, & non est audienti intelligentia.* Quoniam dissipatæ sunt viæ, cessavit transiens per semitas, irritum factum est pactum cum populo Judæorum, projecit Deus civitates eorum, non reputavit eos inter homines; propterea vos qui longe estis, audite quæ fecerim, & appropinquate ut agnoscatis fortitudinem meam. Conterriti sunt, sive recesserunt qui erant in Sion peccatores vel impii, & tremor * possedit hypocritas, quibus Dominus in Evangelio loquebatur: *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ.* Quis poterit habitare de vobis cum eo qui ignis est devorans? quis habitabit cum ardoribus sempiternis? Sive juxta LXX. Quis vobis * annuntiabit, quia ignis ardet æternus, quem præparavit Deus diabolo & angelis ejus? quis igitur poterit habitare cum Deo, vel annuntiare ventura supplicia? Omnis qui hujuscemodi est, qualem propheticus sermo describit, qui ambulat in pluribus justitiis, & non semel, sed semper justitias diligit, nec una vice, sed jugiter loquitur veritates: qui projicit avaritiam, quæ est mater calumniæ. Nisi enim cum alterius damno & malo, pecuniæ alteri non coacervantur. Et excutit manus suas ab omni munere. Munera quippe excæcant oculos, etiam sapientium. Qui obturat au-

* al. possidebit.

Matt.23.14.

* al. annuntiavit.

Non coacervantur divitiæ nisi cum alterius damno.

A res suas ne audiat judicium sanguinis. Omnis iniquitas & oppressio & injustitia, judicium sanguinis est: & licet gladio non occidat, voluntate tamen interficit. *Et claudit oculos suos ne videat malum.* Felix conscientia, quæ non audit, nec aspicit malum. Qui igitur talis est, ipse habitabit in excelsis, hoc est, in regno cælorum, sive in excelsa spelunca petræ fortissimæ, in Christo Jesu: quæ petra Israel populum sequebatur, ut biberet de ea, & illius fortitudine protegeretur. Panis ei dabitur, & aquæ ejus fideles sunt: quæ Gentilium fabulæ in ambrosia & nectare intelligunt. Nos autem panes & aquas fidelissimas, legem Dei interpretabimur. Qui igitur talis est, regem Christum in sua claritate conspiciet, de quo supra dicitur: *Ecce rex justus regnabit, & principes in judicio præerunt.* Et oculi ejus videbunt terram de longe, quam multo tempore desideraverant, terram mitium & mansuetorum, de qua in Evangelio scriptum est: *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram*: sive in cælo positi, terrena despicient. *Cor tuum meditabitur timorem*: ut quum omnia fueris consequutus, dicas cum Apostolo: *Qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei.* Principium enim sapientiæ timor Domini. *Ubi est Scriba? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum?* ubi sunt, inquit, Scribæ & Pharisæi, qui Legis verba trutinantes, infelicem populum decipiebant? quos nunc parvulos Scriptura cognominat, parvulos sensu, parvulos intelligentia. Quum autem oculi credentis, regem in sua majestate conspexerint, & cor ejus meditatum fuerit timorem, tunc [b] imprudentem populum non videbit, populum Judæorum, sive Philosophorum & Oratorum mundi, qui applaudunt sibi in eruditione & eloquentia sæculari, de quibus nunc ait: *Populum alti sermonis: ita ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus;* quorum omnis ornatus in verbis est, qui habent folia tantum umbramque sermonum, & fructum non possident veritatis. Denique sequitur: *In quo nulla est sapientia*, de quibus & alio loco dicitur: *Perdam sapientiam sapientium, & intellectum prudentium reprobabo.* Cur? quia stultam

Omnis injustitia judicium sanguinis est.

Ambrosia & nectar Gentilium.

Supra 32.1

Matth.5.4.

1.Cor.15.9.

Prov.9.10

Philosophi & Oratores mundi sibi applaudunt

1.Cor.1.19.

a Unus Vatic. qui nutriuntur juxta Græcum τοὺς [illegible].

b Idem Vatic. *impudentem*. Recole superiorem adnotationem b.

fecit Deus sapientiam hujus sæculi.

V. 20. & seqq. *Respice Sion civitatem solennitatis nostræ: oculi tui videbunt Jerusalem, habitationem opulentam: tabernaculum quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur clavi ejus in sempiternum, & omnes funiculi ejus non rumpentur. Quia solummodo ibi* [a] *magnificus est Dominus noster: locus fluviorum rivi latissimi & patentes, non transibit per eum navis remigum: neque* * *triremis magna transgredietur eum.* (* al. trieris) *Dominus enim judex noster, Dominus legifer noster, Dominus rex noster,* [b] *ipse salvabit nos. Laxati sunt funiculi tui, & non prævalebunt: sic erit malus tuus, ut dilatare signum nequeas. Tunc dividentur spolia prædarum multarum: claudi diripient rapinam. Nec dicet vicinus, elangui: populus qui habitat in ea auferetur ab eo iniquitas.* LXX. *Ecce Sion civitas, salutare nostrum: oculi tui videbunt Jerusalem, civitas dives, tabernacula quæ non movebuntur: nec auferentur paxilli tabernaculi ejus in sempiternum, & funiculi ejus non diripientur: quia nomen magnum Domini vobis: locus vester erit flumina & rivi latissimi & spatiosi: non ingredietur per eam navis agitata remigio:* * *Deus enim meus magnus est: non transibit me* (* al. Dominus.) *Dominus judex noster, Dominus princeps noster, Dominus rex noster, Dominus ipse salvabit nos.* * *Disrupti sunt funiculi tui,* (* al. direpti) *quia non prævaluerunt: malus tuus inclinatus est,* [c] *ut dimittat vela: non elevabit signum, donec tradatur in vastitatem. Multi igitur claudi prædas facient: & non dicent, laborabo, populus qui habitat in eis, dimittetur eis delictum.* O juste, cui supra dictum est: *cor tuum meditabitur timorem;* &, *populum* * *imprudentem non videbis;* (* al. impudentem.) & qui antea audieras, *regem in decore suo videbunt oculi tui*, contemplare Sion urbem solennitatis nostræ, vide Ecclesiam Christi, in qua est vera solennitas: oculi tui cernent visionem pacis, & divitias insperatas, quas oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, & tabernaculum quod nequaquam transferri poterit. Prius enim tabernaculum quod habuit populus Judæorum, translatum est atque sublatum. *Nec movebuntur clavi ejus in sempiternum, & omnes funiculi ejus firmi erunt*; ita ut Dominus habitet in eo, qui locus est omnium fluviorum, rivorumque currentium, per quos

A nullus adversæ partis poterit navigare: *neque triremis magna*, quæ interpretatur diabolus, eum transgredi poterit: quia Dominus ipse est judex, & princeps, & rex, & Salvator noster, & illo protegente, nullius metuemus insidias. Hæc dicta sunt de Sion urbe solennitatis nostræ, & de Jerusalem habitatione ditissima, quam ipse Dominus fluviis suis circumdabit atque vallabit. Nunc autem ad terrenam loquitur Jerusalem, quod B laxati sint funiculi tabernaculi ejus, & tentorium sustinere non quiverint, & malus ejus, in quo pulcherrima quondam vela pendebant, ruptis funibus ceciderit, ut non solum ad navigationem, sed ad signum quoque inutilis sit. Postquam autem navis eorum fuerit dissoluta, & tabernaculum dissipatum, ita ut in utramque partem funiculi disrumpantur, præda victoribus dividetur: qui tam imbecilli erunt propriis viribus, ut C claudi appellentur; & nihilominus Dei ira tribuente eis fortitudinem, nullam infirmitatem sentient, nec dicent, *laboravi*. Qui enim fuerit inter eos, auferetur ab eo iniquitas atque peccatum, quia Dei exequutus est voluntatem.

Caput XXXIV. *ACcedite gentes, & audite, & populi attendite: audiat terra & plenitudo ejus, orbis & omne germen ejus. Quia indignatio Domini super omnes gentes, &* D *furor super universam militiam* * *earum:* (* al. eorum) *interfecit eas, & dedit in occisionem. Occisi earum projicientur: & de cadaveribus earum ascendet fœtor: tabescent montes sanguine earum. Et tabescet omnis militia cælorum: replicabuntur* (sive *complicabuntur*) *sicut liber cæli: & omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea & de ficu, quoniam inebriatus est in cælo gladius meus. Ecce super Idumæam descendet, & super populum interfectionis meæ* E *ad judicium. Gladius Domini repletus est sanguine, incrassatus adipe: de sanguine agnorum & hircorum, de sanguine medullatorum arietum. Victima enim Domini in Bosra: & intefectio magna in terra Edom. Et descendent unicornes cum eis, & tauri cum potentibus. Inebriabitur terra sanguine eorum, & humus eorum adipe pinguium.* Post eversionem Jerusalem & naufragium quondam solidissimæ navis, prædamque omnis supellectilis illius, de interitu omnium dicitur nationum, & de

[a] Mss. *Magnus*. Hebraice autem est אדיר, *valde magnus*.

[b] Amovimus hinc vocem *Dominus*, quam neque mss. nostri, neque sacer textus agnoscit.

[c] In vetustiori Vatic. contrario sensu est, *& non dimittet vela*: omnino verius ad Græcum οὐ χαλάσει τὰ ἱστία.

& de consummatione mundi, quæ est in A die futura judicii. Unde omnes gentes & populi terræ & plenitudo ejus, orbis & cuncta genimina ejus, tam quæ habitantur loca, quam quæ inhabitabilia sunt nimietate frigoris & caloris, jubentur audire, & quæ ventura sunt cum omni mentis tremore cognoscere. Indignatio enim Domini nequaquam super unam gentem Judæam, & Assyrios atque Chaldæos, Ægyptios, Moabitas, & Ammonitas, & Philisthæos: sed & B contra omnes gentes, & super universam militiam, sive ut LXX. transtulerunt, *numerum earum*, ventura describitur, quæ interficiat eas, & fœtorem corporum putrescentium in altum ascendere faciat: significans peccata omnium nationum: ita ut sanie earum & spurcitia, ac sanguine montes repleantur: sublimes quæque virtutes & Angeli, qui singulis gentibus præsidebant; & tabescat omnis militia vel fortitudo cælo- C rum: replicentur, sive complicentur cæli sicut liber, & omnis militia & exercitus eorum, atque ut LXX. transtulerunt, *& stellæ defluant*, in similitudinem foliorum, quæ, appropinquante frigore, arentia atque contracta de vinea & ficu defluunt. Quod quidem & Salvator loquitur in Evangelio: *Stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum movebuntur, & tunc apparebit signum Filii hominis in cælo*. Et hoc considerandum, D quod non dicat interire cælos, sed replicari, sive complicari, quasi librum, ut postquam omnia peccata aperta fuerint & relecta, complicentur qui prius aperti fuerant, ut nequaquam ultra scribantur in eis delicta multorum. De hujuscemodi libris Daniel in suo volumine loquitur: *Judicium sedit, & libri aperti sunt*, in quibus descripta erant opera singulorum. Stellas autem cadere plerique (1) arbitrantur, juxta Apocalypsim E Joannis, & illud quod alibi scriptum est: *Stellæ universæ ardentes solventur, & cælum ac terra transibunt*. Præterit enim figura hujus mundi. Quidam [a] de his stellis dici putant, quæ in cælo rutilant, ut in parte monstretur & totum, quod scilicet per stellarum ruinam etiam cælorum interitus ostendatur. Alii vero

Matth. 24. 29. 30.
Libri conscientiæ.
Dan. 7. 10.
(1)
Apoc. 6. & 8.
Luc. 1.
2. Pet. 3.
1. Cor. 7.
a

has stellas putant esse ruituras, de quibus & Paulus Apostolus scribit: *Non est nobis certamen adversus sanguinem & carnem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus rectores tenebrarum istarum, adversus spiritualia nequitiæ in cælestibus*. Nec mirum si dæmones qui in aere habitant, dicantur esse cælestes, quum etiam volucres cæli, quæ utique non in cælo, sed in aere volitant, Scriptura cognominet. Nam & Satanas transfiguratur in Angelum lucis, stellam se esse simulans. Et Salvator vidit eum quasi fulgur de cælo cadentem. Et tropologice de eo quasi de stella magna dicitur: *Quomodo cecidit Lucifer qui mane oriebatur?* Hæc universa fient, quia inebriatus est in cælo gladius ejus, pœna atque sententia, & ultio in peccatores, quæ profertur a Domino. Qui gladius & machæra in Ezechiel contra impios exacuitur, ac plurimis interfectis, vaginam suam jubetur intrare. Quumque inebriatus fuerit & repletus in cælo, hoc est, in aere, qui consuetudine Scripturarum cælum dicitur, tunc ad Idumæam quoque, id est, ad terrena descendet: ut post pœnam dæmonum, etiam hominum animæ judicentur. *Idumæa* quippe in lingua nostra *terrenam* sonat. Repletusque est sanguine, & incrassatus adipe agnorum & hircorum, medullatorumque arietum atque taurorum: ut & principes & populum pariter significet puniendos. Victima enim Domini in Bosra, & interfectio magna in terra Edom. De qua Bosra & Idumæa etiam in consequentibus idem Propheta testatur dicens: *Quis est iste qui venit de Edom:* [b] *rubra vestimenta ejus de Bosra?* Et nonnulli existimant, quia *Bosor*, *caro* dicitur, per victimam Domini in Bosra, tormenta omnium in carne monstrari: qui pio labuntur errore. In præsenti enim loco non per SIN literam, quæ in *Bosor*, hoc est, in *carne*, ponitur: sed per SADE scribitur, & *Bosra* appellatur, quæ juxta Jesum & Jeremiam non in Edom, id est, Idumæa; sed in terra Moab invenitur. *Bosra* autem in lingua nostra *munitam* sonat atque *circumdatam*, sive *firmatam*: ut orbem terrarum Domini voluntate doceat esse

Ephes. 6. 12.
Dæmones in aere.
2. Cor. 11.
Luc. 10.
Isa. 14. 12.
Ezech. 21.
Aer cælum dicitur.
Infra 63. 1.
b
Pio labuntur quidam errore.
בשר
בצרה
Jerem. 48.

(1) Verbum *arbitrantur* expungit Victorius, tum serie continua legit *vere has stellas*, quomodo & in Vatic. ms. esse mox dicemus. Et verior quidem est sensus, cum non nisi duas de veris nempe stellis ac de mysticis opiniones Hieronymus ponat, & quæ adducit testimonia duabus tantum conveniant, non tribus; Præstitit tamen de his, contextu integro, admonuisse.

a Duo Vatic. *Vere has stellas dici putant &c.*

b Iidem cum Vulg. *tinctis vestibus de Bosra*: tum *Basar*, pro *Bosor* constanter.

eſſe ſolidatum, juxta illud quod in Pſalmo canitur [Pſ. 23. 2.]; *Ipſe ſuper maria fundavit eum, & ſuper flumina collocavit illum*; & de firmitate terræ ex perſona Dei dicitur [Pſal. 74. 3.]: *Ego firmavi columnas ejus*. Quumque victima Domini fuerit in Boſra, & interfectio ejus in Idumæa, deſcendent unicornes cum tauris potentibus, reges videlicet & principes * terræ [* al. ejus]; & omnia interfectionis, & ſanguinis replebuntur, & adipe quondam divitum ac potentum. Per quæ verba, juxta humanam conſuetudinem, terrorem audientibus incutientia, in omnes principes ac potentes, populoſque ac parvos tormenta monſtrantur. *Boſra*, id eſt, *munitam*, atque *firmatam*, & Edom, ſive Duma, & Idumæam, Judæorum magiſtri Romam intelligi volunt, & omnia de ipſa dici quæ ſequenti capitulo continentur.

[℣. 8. & ſeqq.] *Quia dies ultionis Domini, annus retributionum judicii Sion. Et convertentur torrentes ejus in picem, & humus ejus in ſulphur: & erit terra ejus in picem ardentem. Nocte & die non extinguetur, in ſempiternum aſcendet fumus ejus: a generatione in generationem deſolabitur, in ſæculum ſæculorum non erit tranſiens per eam. Et poſſidebunt illam onocrotalus, & hericius, & ibis, & corvus habitabunt in ea, & extendetur ſuper eam menſura: ut redigatur ad nihili, & perpendiculum in deſolationem. Nobiles ejus non erunt ibi: regem potius invocabunt, & omnes principes ejus erunt in nihili. Et orientur in * domo ejus* [* al. domibus] *ſpinæ, & urticæ, & paliurus in munitionibus ejus: & erit cubile draconum, & paſcua ſtruthionum. Et occurrent dæmonia onocentauris, & piloſus clamabit alter ad alterum: ibi * cubabit lamia, & inveniet ſibi requiem* [* al. cubavit & invenit]. *Ibi habuit foveam hericius, & nutrivit catulos, & circumfodit, & fovit in umbra ejus: illuc congregati ſunt milvi, alter ad alterum. Requirite diligenter in libro Domini, & legite, unum ex eis non defuit, alter ad alterum non quæſivit: quia quod ex ore meo procedit, ille mandavit, & ſpiritus ejus, ipſe [a] congregavit ea. Et ipſe miſit * eis* [* al. ei] *ſortem, & manus ejus diviſit eam illis in menſura, uſque in ſempiternum poſſidebunt eam: in generatione & generationem habitabunt in ea.* Hebræi, ut ſupra diximus, hæc de Romano imperio prophetata contendunt, & in ultionem Sion, vaſtitatem quondam regni potentiſſimi prædicari, quod juxta literam plerique noſtrorum etiam in Apocalypſi Joannis ſcriptum putant. Nos autem ex eo quod dicitur, *dies ultionis Domini annus retributionum judicii Sion* [Luc. 4. 18. 19.], hunc arbitramur annum, de quo loquitur ipſe Salvator: *Spiritus Domini ſuper me, eo quod unxit me, evangelizare pauperibus miſit me* [Infra 61. 1. 2. 3.], *prædicare captivis remiſſionem, & cæcis ut videant, vocare annum Domini acceptabilem, & diem retributionis Deo noſtro: conſolari omnes lugentes, & dare plangentibus Sion gloriam*: & de quo ſupra dictum eſt: *Mulieres opulentæ ſurgite* [Supra 32. 9.]: & dierum anni recordamini in dolore cum ſpe, ac per hoc poſt generalem totius orbis conſummationem reverti Scripturam ad Jeruſalem, cui illo tempore loquebatur, & vaſtitatem ejus pleno ſermone deſcribi: quod ſcilicet poſtquam tempus Romanæ obſidionis advenerit, pice & ſulphure & flammis ardentibus omnia compleantur, & fumus illius maneat in æternum, habitentque ibi onocrotalus & hericius, & ibis, & corvus, quæ animantia in deſertis locis habitare conſueverunt; & hoc fiat, quia funiculus Domini atque perpendiculum, id eſt, ſententia illius non valeat immutari. Nobiles ejus, id eſt, Apoſtoli atque credentes non erunt ibi, nec perditorum numero conjungentur; ſed regem potius Chriſtum invocabunt. Omnes autem principes illius, Scribæ videlicet & Phariſæi, redigentur in nihili, & in domibus quondam ornatiſſimis ſpinæ & urticæ & paliurus orientur. Eritque cubile draconum, & paſcua ſtruthionum, quæ & ipſa ſigna ſunt extremæ ſolitudinis. Et occurrent ſibi in ea, juxta LXX. diverſa dæmonum phantaſmata, ſive ut omnes alii juxta Hebraicum tranſtulerunt, SIIM & IIM [ציים איים], onocentauri, & piloſi, & lamia, quæ Gentilium fabulæ, & Poetarum figmenta deſcribunt. Hericium quoque ibi enutrire catulos, & ſtationem habere fidiſſimam: illuc congregari milvos, rapaciſſimam avem, quæ Hebraice appellatur DAJOTH [דיות], ſive ut LXX. tranſtulerunt *cervos*, de quibus infra dicemus. Inter quæ Propheta loquitur audientibus: O * homines [* al. omnes] qui me auditis loquentem, quæ ventura pronuntio, rebus omnia complebun-

[a] Antea erat *congregabit*: & mox *manus diviſit* abſque interjecto *ejus*: quod mſſ. emendant ac ſupplent ad ſacri contextus fidem.

Mat. 21. buntur. In libro enim scripta sunt Domini, & illius sententia definita, & ne unum quidem irritum erit. Nam quod de meo ore procedit, ille mandavit, id est, ego quidem loquor; sed verba sunt Domini, & * spiritu illius quidquid dictum est perpetrabitur. (*al. spiritus*) Ipsius decreto atque mensura singula complebuntur: & usque in generationes sempiternas suum ordinem non relinquent. Hæc juxta Hebraicum & explanationem historicam dicta sint. B Cæterum qui tropologiam sequuntur, expulso populo Judæorum sub bestiarum, & portentorum nominibus, idololatras & variis superstitionibus servientes in Jerusalem habitaturos esse confirmant: & hos esse onocrotalos & hericios, ibin & corvum, dracones & struthiones, & onocentauros, & dæmonia, & pilosos, & lamiam, quæ Hebraice dicitur LILITH; (ליליּת) & a solo Symmacho translata est *lamia*, C quam quidam Hebræorum ἐρινυὼ, id est, *furiam* suspicantur. Et revera si consideremus de diversis gentibus adductas Jerusalem colonias, & juxta ritum provinciarum suarum, singulas familias propriorum dæmonum coluisse portenta, hæc omnia in Jerusalem habitasse firmabimus. (*Omnia dæmonia in Jerusalem habitaverunt.*) Quodque LXX. transtulerunt: *Ibi obviaverunt sibi cervi, & viderunt facies suas: numero transierunt, unus ex ipsis non periit, nec quæsivit alterum.* D *Dominus enim præcepit eis, & spiritus ejus congregavit eos: & ipse dedit eis sortes, & manus illius dividet eis: ut pascantur in sempiternum, & possideant in generatione generationum, & requiescant in ea*: sic allegorice interpretabimur, ut doceamus cervos, id est, Apostolos, & sanctos quosque Doctores, de quibus scriptum est: *Sicut desiderat cervus ad fontes aquarum: ita desiderat anima mea ad te Deus.* (*Ps. 41. 1.*) Et alibi: *Vox Domini perficientis cervos.* (*Ps. 28. 9.*) E Et rursum: *Cervus amicitiæ & pullus gratiarum tuarum loquantur tibi.* (*Prov. 5.*) Et in Job: *Custodisti autem menses cervorum, & partus eorum emittes.* (*Job. 39. 2.*) Et in Cantico Canticorum dicitur: *Similis est fratruelis meus capreæ, vel hinnulo cervorum super montes aromatum*: (*Cant. 2. 9.*) obviasse sibi in Jerusalem, & mutuos vidisse conspectus, & transisse ac reliquisse eam, & ad diversas provincias perrexisse, quia Dominus mandaverit eis: *Ite & docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti*; (*Mat. 28. 19.*) & spiritus illius congregaverit eos, dederitque eis sortes atque diviserit, ut alius ad Indos, alius ad Hispanias, alius ad Illyricum, alius ad Græciam pergeret: & unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. (*Divisi Apostoli ad diversas provincias.*) Quæ nos super Jerusalem diximus prophetari, & Judæi de Romano dicta imperio suspicantur, nonnulli ad orbem referunt, ne a prioribus discrepare videantur.

Caput XXXV.

LÆtabitur deserta & invia, & exultabit solitudo, & florebit quasi lilium. Germinans germinabit: & exultabit lætabunda & laudans. Gloria Libani data est ei, decor Carmeli & Saron. Ipsi videbunt gloriam Domini: & decorem Dei nostri.* LXX. *Lætare desertum sitiens, & exultet solitudo, & floreat quasi lilium. Florebunt & exultabunt deserta Jordanis: gloria Libani data est ei, & honor Carmeli: & populus meus videbit gloriam Domini, & altitudinem Dei nostri.* Quoniam Jerusalem conversa est in picem, & ascendit fumus illius sempiternus, & habitant in ea onocrotalus & hericius, ibis & corvus, dracones & struthiones, dæmonia & onocentauri, lamia & pilosi: & Domini super eam impleta sententia est: *Relinquetur vobis domus vestra deserta*: (*Luc. 13. 35.*) propterea quæ prius deserta fuerat, de qua in Psalmo dicitur: *Vox Domini concutientis * solitudinem, & commovebit Dominus desertum Cades. Vox Domini præparantis cervos; & revelabit condensa silvarum*, (*Ps. 28. 8. 9.* * *al. desertum*) mutabitur in rerum omnium abundantiam, & pugnantibus cervis, de universis saltibus nationum bestiæ, quæ eas prius possederant, expellentur, ut impleatur illud quod in hoc eodem Propheta dicitur: *Lætare sterilis, quæ non paris: erumpe & clama, quæ non parturis; quoniam plures sunt filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum.* (*Infra 54. 1. Galat. 4. 27.*) Hæc erat prius sitiens, sive invia, non habens vitales aquas, & Dominus non * gradiebatur per eam, (* *al. ingrediebatur*) quæ nunc florebit in lilium, sive ut significantius expressit Aquila, [a] χαλύκωσις, quam nos *tumentem rosam* & necdum foliis dilatatis possumus dicere. Florebit autem, ut cum Apostolo pronuntiet: *Christi bonus odor sumus in omni loco.* (*2. Cor. 2. 15.*) Et illud Cantici Canticorum

[a] Restituimus χαλύκωσις, quod & Martianæus conjecerat, quamquam in textu retinuerit κάλυξ. Duo e Vatic. mss. ΚΑΥΚΩCIC, quibus vetustissimus Sangermanensis teste Montfaucon. suffragatur. Unus Palatin. ΚΑΙΚΩCIC: sed & quos Martian. inspexit, repositam lectionem probant.

rum*: Flores visi sunt in terra :* [a] *mandragoræ dederunt odorem suum* . Quodque in LXX. ponitur, *& exultabunt deserta Jordanis*, in Hebraico quidem non habetur sed possumus dicere Joannis ; in Jordane fluvio, pœnitentiæ baptismum demonstrari, quod Dominus suo lavacro signavit atque firmavit. Et quia de solitudine figuraliter dicitur, quæ refertur ad gentes, in qua fuit Joannes, consequenter jungi potest Jordanis, ut per desertum gentium veniamus ad baptismum Salvatoris. Quodque sequitur, *gloria Libani data est ei, & decor Carmeli & Saron*, juxta priorem explanationem debemus accipere, in qua diximus Libanum Templum sive Jerusalem intelligi, dicente Zacharia: *Aperi Libane portas tuas*. Et Ezechiel *:* [b] *Aquila magna magnarum alarum plena unguibus, quæ habet ductum intrandi in Libanum, & Carmelum* : priorem significare populum, de quo supra dictum est : *Et erit desertum in Carmel, & Carmel in saltum reputabitur*. Et Saron eamdem habere intelligentiam, Scriptura dicente: *Factus est Saron sicut desertum*. Omnis igitur candor, cultus Dei, & circumcisionis scientia, & loca uberrima atque campestria, quæ appellantur Saron, pro quibus Symmachus interpretatus est *campos*, dabuntur desertæ quondam Ecclesiæ, & habitatores illius videbunt gloriam Domini, & decorem sive altitudinem Dei nostri.

(a Cant. 7. 12. 13. — Zach. 11. 1. — Ezech. 17. 3. — Isa. 23. 9.)

V. 3.
& 4. *Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Dicite pusillanimis*, (sive *meticulosis*) *confortamini, & nolite timere, ecce Deus vester ultionem adducet retributionis : Deus ipse veniet, & salvabit vos;* (sive ut LXX. transtulerunt, *nos*.) *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt*: (vel *audient*.) *Tunc saliet, sicut cervus, claudus, & aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine, & quæ erat arida in stagnum*, (sive *paludes*) *& sitiens in fontes aquarum. In cubilibus, in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & junci* : (pro quo LXX. transtulerunt : *Erit ibi lætitia avium, & caulæ gregum*) *Et erit ibi semita & via*, (sive *via munda*) *& via sancta vocabitur, non transibit per eam pollutus. Et hæc erit nobis directa via : ita ut stulti non errent per eam*, (vel ut LXX. transtulerunt, *neque erit ibi via immunda, qui autem dispersi sunt, transibunt per eam, & non errabunt*.) *Non erit*, inquit, *ibi leo, & mala bestia non ascendet per eam, nec invenietur ibi, sed ambulabunt per eam qui liberati fuerint. Et redemti a Domino convertentur, & venient in Sion cum laude, & lætitia sempiterna super caput eorum. Gaudium & lætitiam obtinebunt : & fugiet dolor & gemitus*. Utramque Editionem miscuimus, ne in proponendis singulis, librorum magnitudo tendatur, * quæ jam modum brevitatis excedit. Apostolis, de quibus supra dictum est : *Ipsi videbunt gloriam Domini & decorem Dei nostri*, præcipitur, ut confortent manus in gentibus dissolutas, & genua debilia roborent ; ut qui prius manibus dissolutis opus Dei facere non poterant, & aridam habebant dexteram, extendant eam ad bona opera. Et qui dudum inter idola diversis erroribus claudicabant, firmo super veritatem incedant gradu : & pusillanimes sive formidolosos fide Domini confirmantes, faciant non timere, uniusque Dei metus universi erroris expellat timores. Caussa autem est securitatis atque constantiæ, quia venturus est Christus, cui Pater dedit omne judicium ; & reddet unicuique secundum opera sua. *Ipse veniet & salvabit vos*, quibus dicitur, nolite timere : sive *nos*, ut salutem cum credentibus Apostoli dicant sibi esse communem. *Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus, claudus : & aperta erit lingua mutorum*. Quod quamquam signorum magnitudine completum sit, quando Dominus loquebatur discipulis Joannis, qui ad eum missi fuerant : *Euntes renuntiate Joanni quæ audistis & vidistis : cæci vident : claudi ambulant : leprosi mundantur : surdi audiunt : mortui resurgunt : pauperes evangelizantur*; tamen quotidie expletur in gentibus, quando qui prius cæci erant, & in ligna & lapides impingebant, veritatis lumen aspiciunt. Et qui Scripturarum verba surdis auribus audire non poterant, nunc ad Dei præcepta lætantur; quando qui prius claudi erant, & rectam viam non tenebant, saliunt sicut cervi, imitantes doctores suos, & aperta erit lingua mutorum, quorum Sa-

(* al. quia — Joan. 5. — Luc. 7. 22.)

a In Vatic. additur *nostra*.
b Heic quoque ex mss. suffecimus *magna*, de qua vocis restitutione diximus supra ad cap. 33. v. 7.

Satanas ora concluserat, ne possent unum Dominum confiteri. Idcirco autem aperientur oculi, aures audient, salient claudi, & aperta erit lingua mutorum, quia scissæ sunt, sive eruperunt in deserto quondam Ecclesiæ aquæ baptismi [a] salutaris, & torrentes ac rivi in solitudine, diversæ scilicet gratiæ spirituales: & quæ erat arida, in stagnum paludesque conversa est, ut non solum careret ardore sitis, sed navigabilis esset & irrigua, & haberet fontes plurimos, quos cervus desiderat, quos qui biberit, potest benedicere Domino, juxta illud quod scriptum est: *Benedicite Domino de fontibus Israel.* (Ps. 67. 27.) In cubilibus animarum gentilium, in quibus prius dracones habitabant, erunt calamus & juncus, quibus scribatur fides Domini, & in quibus fessa prius membra requiescant; sive erit lætitia avium, & caulæ gregum: ut assumant alas columbæ, & humilia relinquentes, ad excelsa festinent, possintque cum Psalmista dicere, *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit: super aquas refectionis educavit me.* Ibi erit semita, & via mundissima, quæ sancta vocabitur, & quæ dicit ipsa de se: *Ego sum via*, (Joann. 14. 6.) per quam qui pollutus est, transire non poterit. Unde & in Psalmo dicitur, *Beati immaculati in via.* (Ps. 118. 1.) Et hæc via erit nobis, id est, Deus noster, tam recta & plana atque campestris, ut nullum habeat errorem: & stulti atque vecordes per eam ingredi valeant, quibus in Proverbiis loquitur Sapientia: *Si quis est parvulus, veniat ad me. Et insipientibus loquuta est, venite & comedite panem meum, & bibite vinum quod miscui vobis. Relinquite infantiam, & vivite, & ambulate per vias prudentiæ.* (Prov. 9. 4. 5. 6.) Stulta enim mundi elegit Deus: (1. Cor. 1.) quorum stultorum princeps loquitur in Psalmo, *Deus tu scis insipientiam meam.* (Ps. 68. 6.) *Et stultum Dei sapientius est hominibus.* (1. Cor. 2.) Unde LXX. transtulerunt: *Et qui dispersi fuerant*, & a societate Domini separati, nequaquam errabunt. Sequitur, *Non erit ibi leo:* adversarius noster diabolus, qui circuit rugiens, (1. Petr. 5.) quomodo ovile Domini possit intrare. Et malæ bestiæ, satellites ejus, non ascendent per eam. Neque enim vestigium colubri in petra inveniri potest. Ambulabunt autem per eam qui liberati fuerint de vinculis peccatorum, & redemti sanguine Salvatoris, & egerint pœnitentiam, & venerint in Sion, de qua sæpius diximus: *Accessistis ad Sion montem, & civitatem Dei viventis Jerusalem cœlestem;* (Hebr. 12. 22.) ne more Judaico auream quæramus Sion, & gemmatam Jerusalem, quæ juxta prophetiam Danielis, (Daniel. 9.) in æternos cineres dissoluta est. Eritque lætitia sempiterna laudantium Dominum super caput eorum, ut postquam sæculum vicerint, possint cum Apostolo, & Propheta dicere: *Cursum consummavi, fidem servavi, de cætero reposita est mihi corona justitiæ.* (2. Tim. 4. 7. 8.) Et, *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.* (Ps. 5. 13.) Tunc succedente gaudio atque lætitia, fugiet dolor & gemitus, quando venerit ex Sion qui eruat. Quæ omnia nos juxta Apostolum Paulum in primo Salvatoris interpretamur adventu: Judæi autem & nostri Judaizantes, ad secundum referunt, unius occasione versiculi, *Convertentur & venient in Sion cum laude*, hostiarum sanguinem, cunctarumque gentium servitutem, & uxorum pulchritudinem desiderantes. (Millenarios & Judæos castigat.)

[a] Duo mss. *baptismi Salvatoris.*

Explicit Liber decimus.

INCIPIT LIBER UNDECIMUS.

Difficile, immo impoſſibile eſt placere omnibus: nec tanta vultuum, quanta ſententiarum diverſitas eſt. In explanatione duodecim Prophetarum longior quibuſdam viſus ſum, quam oportuit; & ob hanc cauſſam in Commentariolis Danielis brevitati ſtudui, præter ultimam & penultimam a Viſionem, in quibus me neceſſe fuit [a] ob obſcuritatis magnitudinem ſermonem tendere: præcipueque in expoſitione ſeptem & ſexaginta duarum & unius hebdomadarum, in quibus diſſerendis quid Africanus temporum ſcriptor, quid Origenes, & Cæſarienſis Euſebius, Clemens quoque Alexandrinæ Eccleſiæ Presbyter, & Apollinaris Laodicenus, Hyppolituſque, & Hebræi, & Tertullianus ſenſerint, breviter comprehendi: Lectoris arbitrio derelinquens quid de pluribus eligeret. Itaque quod nos verecundia fecimus judicandi, & eorum honore qui lecturi erant, quibuſdam forte non placeat, qui non Antiquorum opiniones, ſed noſtram ſententiam ſcire deſiderant. Quibus facilis reſponſio eſt, noluiſſe me ſic unum recipere, ut viderer alios condemnare. Et certe ſi tanti & tam eruditi viri faſtidioſis lectoribus diſplicent, quid de me facturi erant, qui pro tenuitate ingenioli invidorum morſibus pateo? Sin autem ſupradictos viros, magiſtros Eccleſiæ nominavi, illud intelligant, me non omnium probare fidem, qui certe inter ſe contrarii ſunt; ſed ad diſtinctionem [b] Joſephi, Porphyriique dixiſſe, qui de hac quæſtione plurima diſputarunt. Quod ſi in expoſitione ſtatuæ pedumque ejus, & digitorum diſcrepantia, ferrum & teſtam ſuper Romano regno interpretatus ſum, quod primum forte, dein imbecillum Scriptura portendit, non mihi imputent, ſed Prophetæ. Neque enim ſic adulandum eſt principibus, ut ſanctarum Scripturarum veritas negligatur, nec generalis diſputatio unius (1) perſonæ injuria eſt. Quæ quum benigno meorum ſtudio caveretur, Dei judicio repente ſublata eſt: ut amicorum in me ſtudia, & æmulorum inſidiæ monſtrarentur. Sed hæc alias: nunc quod cepimus exequamur. Undecimus in Iſaiam liber, o Virgo Chriſti Euſtochium, quia magnam partem hiſtoriæ diſſerturus eſt, facilior erit in principiis, & uſque ad duas ſui partes, reliqua ſimili more dictanda ſunt: & ſic ſtudendum brevitati, ut nullum damnum fiat intelligentiæ.

Quo ſenſu magiſtros Eccleſiæ dicit Antiquos Scriptores.

Caput XXXVI.

ET factum eſt in quarto decimo anno regis Ezechiæ, aſcendit Sennacherib rex Aſſyriorum ſuper omnes civitates Juda munitas & cepit eas. Et miſit rex Aſſyriorum Rabſacen de Lachis in Jeruſalem A *ad regem Ezechiam in manu gravi, & ſtetit in aquæductu piſcinæ ſuperioris, in via agri fullonis. Et egreſſus eſt ad eum Eliacim filius Helciæ, qui erat ſuper domum: & Sobna ſcriba, & Joahe filius Aſaph*

a Concinnius duo Vatic. *pro obſcuritatis magnitudine*.

b Nullus vero Joſephi de LXX. Hebdomadibus, aut exſtat liber, aut extitiſſe unquam videtur, niſi quid ſimile inde ab eo colligas fuiſſe conſcriptum, quod de geſtis Monobazi Adiabenæ Regis ſe dicturum pollicetur lib. xx. Antiquitt. c. 2. aut quod in proœmio, & lib. 4. c. 8. & 20. c. 9. ſe velle ait, hoc opere abſoluto, allegoricam theoriam legum Judaicarum ſingulari ſcripto in quatuor libr. tributo perſequi.

(1) Appoſite conjicit Tillemontius dici abs Hieronymo, hanc ſibi voluiſſe creare invidiam adverſarios ſuos, ut eum Stiliconi barbaro principi, & barbarorum in Occidentale imperium invehenti copias, injurium facerent. Quam calumniam *Dei judicio repente ſublatam* dixit S. Doctor morte ipſius Stilichonis, quem Honoratus juſſit occidi anno 408. ſub Auguſti menſis finem.

Asaph a commentariis, & dixit ad eos A *Rabsaces: Dicite Ezechiæ: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quæ est ista fiducia qua confidis? aut quo consilio, & fortitudine rebellare disponis? super quem habes fiduciam, quia recessisti a me? Ecce confidis super baculum harundineum confractum istum, super Ægyptum: cui si innixus fuerit homo, intrabit in manum ejus, & perforabit eam: sic est Pharao rex Ægypti omnibus qui confidunt in eo. Quod si responderis mihi, in Domino Deo nostro* B *confidimus: nonne ipse est cujus abstulit Ezechias excelsa & altaria; & dixit Judæ & Jerusalem: Coram altari isto adorabitis? Et nunc trade te Domino meo regi Assyriorum, & dabo tibi duo millia equorum, nec poteris ex te præbere ascensores eorum. Et quomodo sustinebis faciem judicis unius loci ex servis Domini mei minoribus? quod si confidis in Ægypto: & in quadrigis, & in equitibus: & nunc numquid sine Domino ascendi ad terram istam, ut dis-* C *perderem eam? Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperde eam.* Historia manifesta est, & interpretatione non indiget: pleniusque in Regum & Dierum voluminibus hæc eadem scripta referuntur, quod anno tertio Osee filii Hela regis Israel, regnaverit Ezechias filius Achaz regis Juda. *Viginti quinque*, inquit, *annorum erat quum regnare cepisset, & viginti & novem annis regnavit in Jerusalem, & fecit quod erat* D *bonum coram Domino, juxta omnia quæ fecerat David pater ejus.* Et post paululum: *In Domino Deo Israel speravit, & post eum non fuit similis illi, de cunctis regibus Juda, sed neque in his qui ante eum fuerunt: adhæsit Domino, & non recessit a vestigiis ejus: fecitque mandata ejus quæ præceperat Dominus Moysi: unde & erat Dominus cum eo, & in cunctis ad quæ procedebat, sapienter se agebat.* Rebellavit autem contra regem Assyriorum, & non servivit ei: in cujus sexto E anno imperii, Salmanasar rex Assyriorum cepit Samariam, & decem tribus quæ appellabantur Israel; & transtulit eas in Assyrios, collocavitque in Hala, & Habor fluvis Gozan in civitatibus Medorum. Post annos autem septem, id est, quarto decimo anno Ezechiæ, rex Assyriorum Sennacherib ingressus Judæam, obsedit civitates ejus munitas, volens eas capere. Quumque obsideret Lachis, misit ad eum Ezechias nuntios, dicens: *Peccavi, recede a me, & omne quod imposueris mihi, feram.* Quumque trecenta talenta argenti, & triginta auri ad regis

4 *Reg.* 18. 2.3.5.7.

2 *Paral.* 32.

4 *Reg.* 17. & 18. 14.

imperium persolvisset, fractis januis Templi Domini, & laminis ejus detractis, quas ipse affixerat, misit rex Assyriorum Thartan & Rabsacen de Lachis ad regem Ezechiam cum manu valida Jerusalem: qui quum ascendissent, venerunt in Jerusalem, & steterunt contra aquæductum piscinæ superioris, quæ est in via agri fullonis, vocaveruntque ad se regem. Egressus est autem ad eos Eliacim filius Helciæ præpositus domus, & Sobna scriba, & Joahe filius Asaph, a commentariis; dixitque ad eos Rabsaces: *Loquimini Ezechiæ: Hæc dixit rex magnus, rex Assyriorum*, & cætera quæ in historia continentur. In quo arrogantia consideranda Rabsacis, quod velut quædam contraria fortitudo, imitatur consuetudinem Prophetarum, ut quod illi solent in prologis ponere: *Hæc dicit Dominus*, quo auctoritatem & magnitudidinem loquentis ostendat, iste nunc dixerit: *Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum.* Egressus est autem ad eum Eliacim filius Helciæ qui erat præpositus domus, & Sobna scriba, & Joahe filius Asaph, a commentariis. Iste est Eliacim filius Helciæ, de quo in Visione vallis Sion supra legimus: *Vocabo servum meum Eliacim filium Helciæ, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum, & potestatem tuam dabo in manu ejus, & erit quasi pater habitantium in Jerusalem, & domui Juda*, & cætera. Hæc autem dicuntur ad Sobnam, qui ante eum præpositus Templi fuit, de quo in eadem scriptum est Visione: *Vade & ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo, ad Sobnam præpositum Templi*, quem tradunt Hebræi Rabsacis comminatione perterritum tradidisse manus Assyriis, & inferiorem partem Jerusalem adversariis prodidisse, exceptaque arce Sion & Templo, nihil aliud remansisse quod non tenuerit Assyrius. Unde errant qui Sobnam, qui nunc cum Eliacim, & Joahe ad Rabsacen egreditur, eumdem putant quem & supra. Ibi enim Sobna præpositus Templi ponitur, qui ab Assyriis dicitur esse capiendus: hic autem Sobna scriba, hoc est, γραμματεὺς, qui Hebraice appellatur SOPHER, & est superiori ὁμώνυμος. ספר Rabsacen autem, qui Hebræa lingua loquutus sit, filium Isaiæ Prophetæ Judæi autumant, qui & ipse proditor fuerit: relictumque filium Isaiæ alterum, appellari Jasub, qui in lingua nostra *relictum* sonet. Porro alii arbitrantur eum fuisse Samariten, & idcir-

Imitatio consuetudinis Prophetarum.

Supra 22. 20. 21.

Ibid. 15.

idcirco Hebraicum scisse sermonem, & A tam audacter & impie Dominum blasphemare. Consideremus ergo verba Rabsacis; ac primum quod dicit: *Confidis super baculum harundineum confractum istum, super Ægyptum*, falsum est: nulla enim narrat historia quod Ezechias ad Ægyptios miserit, & Pharaonis auxilium postularit. Quodque infert: *Si responderis mihi, in Domino Deo nostro confidimus*, verum est. Sed rursum jungit mendacium veritati, quod abstule- B rit Ezechias excelsa illius & altaria. Hoc enim non contra Deum, sed pro Deo fecerat; ut idololatria & veteri errore destructo, juberet Deum adorari in Jerusalem, ubi erat Templum ejus: quamquam legamus pessima consuetudine, in montibus collibusque exstructo jam altari, populum Deo victimas immolasse. Quodque paucitatem obsessorum volens ostendere, equorum duo millia pollicetur, quorum Ezechias ascenso- C res præbere non possit, non de imbecillitate venit populi Judæorum qui equitandi carebat scientia: sed observatione mandatorum Dei, qui per Moysen super rege præceperat Israel: *Non * multiplicabit sibi equos: & uxores plurimas non habebit*. Sin autem me, inquit, servum Sennacherib, qui sum minimus famulorum ejus, non vales sustinere, quomodo tantam regis potentiam sustinebis? Ad id autem quod D dixerat: *Si responderis mihi, in Domino Deo confidimus*, callide prudenterque respondit, se non sua voluntate, sed Domini venisse præceptis. *Dominus dixit ad me: Ascende super terram istam, & disperde eam*. Et est argumentum: certe sine Domini voluntate huc venire non poteram. Quum autem venerim, & multas ceperim civitates, & pars Jerusalem maneat intacta, manifestum est me ejus voluntate venisse. Legi in cujusdam Commentario E eumdem esse Sennacherib qui & Samariam ceperit, quod omnino falsum est. Sacra enim narrat Historia primum Phul regem Assyriorum, sub Manahen rege Israel, vastasse decem tribus. Secundum Theglathphalasar sub Phacee filio Romeliæ Israel venisse Samariam. Tertium Salmanasar sub Osee rege Israel totam cepisse Samariam. Quartum fuisse [a] Sargon, qui expugnavit Azotum. Quintum Asaraddon, qui translato Israel, Sammaritanos in terram Judæam custodes miserit. Sextum Senacherib qui sub Ezechia rege Judæ, capta Lachis & cæteris Judææ urbibus, obsederit Jerusalem. Alii autem unum atque eumdem, multis putant nominibus appellari.

Pessima consuetudine in montibus immolabat Judæorum populus.

* al. *multiplicare* Deut. 17. 16. 17.

4. Reg. 15.

Ibidem.

Ibid. 17.

Isai. 20. 4. Reg. 17.

Ibid. 18.

V. 11 [...] & se[q.]

Et dixit Eliacim & Sobna & Joahe ad Rabsacen: Loquere ad servos tuos Syra lingua, intelligimus enim: ne loquaris ad nos Judaice in auribus populi qui est super murum. Et dixit ad eos Rabsaces: Numquid ad Dominum tuum, & ad te misit me Dominus meus, ut loquerer omnia verba ista, & non potius ad viros qui sedent in muro: ut comedant stercora sua, & bibant urinam pedum suorum vobiscum? Et stetit Rabsaces, & clamavit voce magna Judaice, & dixit: Audite verba regis magni, regis Assyriorum. Hæc dicit rex: Non seducat vos Ezechias, quia non poterit vos eruere, & non vobis tribuat fiduciam Ezechias super Domino, dicens: Eruens liberabit nos Dominus, non dabitur civitas ista in manu regis Assyriorum. Nolite audire Ezechiam. Hæc enim dicit rex Assyriorum. Accusatio Rabsacis, Ezechiæ testimonium est: quod captis cunctis Judææ urbibus confisus in Domino sit, dixeritque ad populum: Nolite timere, nec paveatis regem Assyriorum, & universam multitudinem quæ est cum eo: multo enim plures nobiscum sunt quam cum illo. Cum illo est brachium carneum; nobiscum est Dominus Deus noster, qui auxiliator est noster, pugnatque pro nobis. Et confortatus est, inquit, populus hujuscemodi verbis Ezechiæ regis Judæ. Unde Rabsaces destruere vult, quod ille construxerat; & loquitur ad populum, *Non seducat vos Ezechias*: & non vobis tribuat fiduciam super Domino Deo. Quod autem Eliacim & Sobna, & Joahe humiliter deprecantur: *Loquere ad servos tuos Syra lingua, intelligimus enim; & non loquaris ad nos Judaice in auribus populi qui est super murum*, hunc sensum habet: Quid necesse est populum falsis terroribus commoveri, & vanam jactare virtutem? loquere linguam quam populus non intelligit. Si quidem nos habemus linguæ tuæ scientiam: novimusque sermonem Syrum, qui utrisque com-

[a] Nostri mss. *Sargen.* & *Eseraddon* legunt.

communis est. Ad quod Rabsaces arrogante: *Num*, ait, *ad Dominum tuum, & ad te misit me Dominus meus, & non potius ad viros qui sedent in muro?* Rursumque augens comminatione terrorem, *ut comedant*, inquit, *stercora sua, & bibant urinam pedum suorum vobiscum?* per quæ ostendit fame eos & penuria, sitique esse capiendos. Simulque illecebram jungit formidini: ut quos terrore non vicerat, repromissionibus & persuasione decipiat, dicens ex sermone regis Assyriorum.

V. 16. 17. & 18. *Facite mecum benedictionem, & egredimini ad me, & comedite unusquisque vineam suam, & unusquisque ficum suam, & bibite unusquisque aquam cisternæ suæ: donec veniam, & tollam vos ad terram, quæ est similis terræ vestræ: terram frumenti & vini, terram panum & vinearum. Ne conturbet vos Ezechias, dicens: Dominus liberabit nos. Numquid liberaverunt dii gentium unusquisque terram suam de manu regis Assyriorum?* Pro quo

4. Reg. 18. 31. in Regum volumine legitur: *Facite mecum quod est utile, & egredimini ad me.* Ergo sensus idem est. Facite, inquit, quod vobis prosit, & in benedictionem vestram proficiat. Sive hoc dicit: Benedicite regi Assyrio, & laudate eum, & Dominum confitemini, ut præmia consequamini, & donec revertar de Ægypto, sive capta Lobna, redeam, habitate in urbe vestra; & rebus vestris fruimini. Postea autem veniam, & transferam vos in terram quæ similis est terræ vestræ, frumenti, vini, & olearum. Nec dicit nomen regionis, quia æqualem terræ repromissionis invenire non poterat: sed similitudinem pollicetur.

Unusquisque desiderat hoc in quo natus est. Hoc enim unusquisque desiderat, in quo natus est. Quidam putant terram eis Mediæ repromitti, quæ habebat terræ Judææ similitudinem, tam in situ quam in frugibus. Quodque infert.

V. 19. & seqq. *Ubi est Deus Hemath & Arphad? ubi est Deus Sepharvaim? Numquid liberaverunt Samariam de manu mea? Quis est ex omnibus diis terrarum istarum, qui eruerit terram suam de manu mea, ut eruat Dominus Jerusalem de manu mea? Et siluerunt, & non responderunt ei verbum. Mandaverat enim eis rex dicens:*

A *Ne respondeatis ei.* Hoc ostendit quod omnibus his diis Samaria servierit, & idcirco capta sit. Sin autem, ait, tantis diis præsidentibus, decem tribus facile superavimus, quanto magis vos, immo solam Jerusalem, uno Deo præsule, vincemus facilius? Tacuitque omnis populus, & non respondit ei quidquam. Siquidem præceptum regis acceperant, ut non responderent ei. Vere justus Ezechias, agens cuncta fideliter universaque consilio.

B Ideo autem jusserat blasphemanti Assyrio non responderi, ne eum ad majores blasphemias provocaret. Unde scriptum est: *Ne succendas carbones peccatoris.* Et in Psalmo legimus: *Quum consisteret adversum me peccator, obmutui, & humiliatus sum, & tacui de bonis.* Et iterum: *Pone, Domine, custodiam ori meo, & ostium munitum labiis meis: ne declines cor meum in verba malitiæ.* Eccl. 8. 15. Ps. 38. 23. Ps. 140. 3.

C

Caput XXXVIII. a

ET [a] ingressus est Eliacim filius Helciæ, qui erat super domum, & Sobnas scriba & Joahe filius Asaph a commentariis ad Ezechiam scissis vestibus, & nuntiarunt ei verba Rabsacis. Et factum est quum audisset rex Ezechias, scidit vestimenta sua, & obvolutus est sacco, & intravit in domum Dei. Et misit Eliacim qui erat super domum, & Sobnam scribam: & seniores de sacerdotibus opertos saccis ad Isaiam filium

D *Amos Prophetæ, & dixerunt ad eum: Hæc dicit Ezechias: Dies tribulationis & correptionis, & blasphemiæ dies hæc, quia venerunt filii usque ad partum, & virtus non est * pariendi.* (*al. pariendi*) *Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rabsacis, quem misit rex Assyriorum Dominus suus ad blasphemandum Deum viventem, & exprobrandum sermonibus, quos audivit Dominus Deus tuus. Leva ergo orationem pro reliquiis quæ repertæ sunt. Et venerunt servi regis Ezechiæ ad Isaiam:*

E *& dixit ad eos Isaias: Hæc dicetis Domino vestro: Hæc dicit Dominus: Ne timeas a facie verborum quæ audisti quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me. Ecce ego * ei dabo spiritum,* (*al. dabo ei*) *& audiet nuntium, & revertetur ad terram suam, & corruere eum faciam gladio in terra sua.* Perspicua relinquentes, ea tantum in quibus latens sensus est, differa-

[a] Prior iste versiculus, qui juxta Vulgatæ divisionem capitis XXXVI. postremus est, abs Hieronymo autem, quod illi passim usuvenit, huic capiti jungitur, antea eo quidem loco superioris capituli laudabatur ex vulgo recepta divisione, sed contra mss. codicum fidem, ipsamque Hieronymianæ expositionis subnexæ seriem, ex qua perspicuum plane est, hoc altero loco eum laudari a S. Doctore, his præcipue verbis, *scindunt vestem, quia Rabsacen audiunt blasphemantem.*

ramus. Scindunt vestes, quia Rabsacen * audiunt blasphemantem. Scindit & ipse rex vestimenta sua, quia peccatorum suorum, & populi esse credebat, quod Rabsaces usque ad portam Jerusalem venerit, & contra Dominum talia sit loquutus. Unde Pontifex quia Salvatorem blasphemasse credebat, scidit vestimenta sua: & Paulus ac Barnabas, deferentibus sibi Dei cultum Lycaonibus, sciderunt vestimenta sua. Pro regio ergo cultu obvolutus est sacco; & de palatio ad Templum gradiens, Eliacim Pontificem, & Sobnam scribam, & seniores de Sacerdotibus misit ad Isaiam filium Amos Prophetæ. In quo regis consideranda humilitas atque prudentia. Ipse pergit ad Templum; principes populi & seniores Sacerdotum, non stolis sacerdotalibus, sed ciliciis opertos misit ad Isaiam filium Amos Prophetæ. Pro quo in Regum volumine legitur: *Ipse coopertus est sacco, & ingressus domum Domini, Eliacim præpositum domus, & Sobnam scribam, & senes de Sacerdotibus misit coopertos saccis ad Isaiam Prophetam filium Amos.* Hic quia ipse de se Isaias scribebat historiam, non se appellavit Prophetam, sed filium Prophetæ: ibi vero quia alter erat Scriptor historiæ, ipsum scribit Prophetam. Quod quidem & de Matthæo Evangelista legimus, quod ipse Matthæus se dixerit publicanum: alii vero Evangelistæ nomen publicani tacuerint, & Apostolicam tantum posuerint dignitatem; & quod in conjunctionibus Apostolorum, apud se secundus, apud alios primus sit. *Dixeruntque*, inquit, *ad eum: Hæc dicit Ezechias*, non rex, non tumens nomine imperii: *Dies tribulationis, & corruptionis, & blasphemiæ dies hæc*: tribulationis nostræ, correptionis Dei, blasphemiæ hostium. Ponitque similitudinem parturientis mulieris & dolentis, quod ad partum usque pervenerit, & generare non possit, nec dicere: *A timore tuo, Domine, concepimus, & doluimus, & peperimus spiritum salutis.* Sequitur: *Si quomodo audiat Dominus Deus tuus verba Rabsacis.* Non enim audemus Dominum omnium, nostrum Dominum dicere, quo irascente tanta perpetimur; sed tuum dicimus Dominum. Et hanc habemus ultionis fi-

* al. audierant

Mat. 26. Act. 14.

4. Reg. 19. 1. 2.

Isaias non Prophetam, sed filium Prophetæ se appellat.

Mat. 9. Matthæus publicanum se dicit.

Supra 26. 18. secundum LXX.

A duciam: quoniam vivens Deus blasphematur a cultore idolorum mortuorum. *Et exprobraverunt sermonibus, quos audivit Dominus Deus tuus: Leva ergo orationem*, nostram jacentem: non pro cuncto populo qui jam periit, sed pro reliquiis, quæ obsidentur. *Quumque venissent servi regis Ezechiæ ad Isaiam:* rursum nomen Prophetæ tacuit, ut ceptam servaret humilitatem. Prævenitque eos Isaias: eodem enim spi- B ritu quo futura noscebat, etiam absentem regem audierat: & dicit quid respondere deberent Domino suo, humiliati [a] in ista fiducia conscientiæ. *Dicite*, inquit, *Domino vestro*, qui vester est Dominus; meus enim hæc dicit Dominus: Noli timere verba quibus non tu, sed ego sum blasphematus. Nec dico universa quæ regi Assyriorum sim facturus, ne meam videar jactare potentiam; sed quod dan- C dus sit ei spiritus non Dei, sed adversarius. Auditoque nuntio, revertatur ad terram suam, & corruat in ea gladio, ut duo pariter quæ optabat Ezechias, audiret, se obsidione & periculo liberandum, & inimicum iratumque regem in sua terra esse moriturum. Si quis quærat cur in libro Prophetiæ, historia quæ in Regum, & Dierum voluminibus scripta est, mixta videatur, consideret quod historiæ D prophetia sit copulata, tam de liberatione urbis, quam de Assyrii interitu, & de reversione solis horarum decem, & quindecim annorum spaciis protelatis, quod & prophetiæ est & historiæ.

Reversus autem Rabsaces, invenit regem Assyriorum præliantem adversum Lobnam: audierat enim quia profectus esset de Lachis. Et audivit de Taracha rege Æthiopiæ dicentes: Egressus est, ut pugnet E *contra te. Quod cum audisset, misit nuntios ad Ezechiam dicens: Hæc dicetis Ezechiæ regi Judæ loquentes: Non te decipiat Deus tuus, in quo tu confidis dicens: Non dabitur Jerusalem in manum regis Assyriorum. Ecce tu audisti omnia quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris quas subverterunt, & tu poteris liberari? Numquid eruerunt eos dii gentium, quos subverterunt patres mei Gozan & Haram, & Reseph, & filios Edem, qui erant in Thalassar? Ubi est rex Hemath, & rex Arphad.*

Hum[illegible] Isaiæ con[illegible]

a

Historia prophetiæ copulata in Isaia.

V. 8. 9. & seq.

[a] Duo Vat. *humilitati mixta fiducia conscientiæ.* Leviora quædam infra emendamus.

* al. Sefarvaim Ana & phad, & rex urbis * Sapharvaim Ana & Ava? Eisdem verbis eademque sententia scriptum est in Regum, & Dierum volumine, quod Rabsaces juxta Domini voluntatem, obsidionem deseruerit Jerusalem, & perrexerit ad Dominum suum, quem, vel deserta, vel capta Lachis, ad oppugnandam Lobnam ire cognoverat. Ipse quoque Sennacherib audiens Taracham regem Æthiopum inferre sibi bellum, occurrit venienti, & nihilominus mittit nuntios ad Ezechiam, & Epistolas, ut quos necdum viribus ceperat, sermone terreret. Et quomodo populo dixerat: *Non te decipiat Ezechias:* eadem blasphemia loquitur ad regem: *Non te decipiat Deus tuus.* Ponitque exempla majorum, quod quomodo cæteras terras non potuerint liberare dii sui de manibus eorum: sic nec Jerusalem liberetur. In enumeratione autem gentium cæterarum ponit ANA & AVA, quas LXX. miscuerunt dicentes, [a] *anavegava*, conjunctionemque, &, id est, *vau* inter duas gentes *Ana* & *Ava*, lingua posuere Hebræa, ut ignorantibus una gens videatur aut civitas. Manifesta transcurrimus, ut in dubiis immoremur. Pugnasse autem Sennacherib regem Assyriorum contra Ægyptios, & obsedisse Pelusium: jamque extructis aggeribus urbi capiendæ, venisse Taracham regem Æthiopum in auxilium, & una nocte juxta Jerusalem centum octoginta quinque millia exercitus Assyrii pestilentia corruisse, narrat Herodotus, [b] & plenissime Berosus, Chaldaicæ Scriptor historiæ, quorum fides de propriis libris petenda est.

4. Reg. 18. & 19. 2. Par. 32.

הנע ועוה

[a] Error Septuaginta Interpretum.

V. 14. 15. & seqq. *Et tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, & legit eos: & ascendit in domum Domini, & expandit eos coram Domino, & oravit ad Dominum dicens: Domine exercituum Deus Israel, qui sedes super Cherubim, tu es Deus solus omnium regnorum terræ: tu enim fecisti cælum & terram. Inclina, Domine, aurem tuam & audi: aperi, Domine, oculos tuos, & vide, & audi omnia verba Sennacherib quæ misit ad blasphemandum Deum viventem.* A *Vere enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras & regiones earum: & dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum & lapides; & comminuerunt eos. Et nunc Domine Deus noster, salva nos de manu ejus: & cognoscant omnia regna terræ, quia tu es Deus solus.* Contra Sennacherib regis blasphemias solita Ezechias arma corripuit. Rursumque pergit ad Templum, & Epistolas ejus expandit B coram Domino. Prius tacuerat, non enim audebat Domini timore perterritus in Templo ora reserare, nec liberas ad Deum preces fundere. Nunc autem quia jam audierat Isaiam dicentem: *Ne timeas a facie verborum quæ audisti, quibus blasphemaverunt pueri regis Assyriorum me*, & cætera: audacter Dominum deprecatur, & solum Deum asserit esse viventem: quæ idola intelligimus imagines mortuorum. Quodque infert: *Vere* C *enim, Domine, desertas fecerunt reges Assyriorum terras, & regiones earum: & dederunt deos earum igni: non enim erant dii, sed opera manuum hominum, lignum & lapides: & comminuerunt eos*, multis probatur historiis, quæ scribunt reges Persarum venisse in Græciam, & subvertisse atque spoliasse templa Græcorum: ultionemque postulat, ut per occasionem sui omnia regna cognoscant quod solus sit Deus, qui possit suos de discrimine D liberare.

Idola imagines mortuorum

V. 21. 22 & seqq. *Misit autem * Isaias filius Amos ad Ezechiam dicens: Hæc dicit Dominus Deus Israel: pro quibus rogasti me de Sennacherib rege Assyriorum, hoc est verbum quod loquutus est Dominus super eum: Despexit te, & subsannavit te virgo filia Sion: * post te caput movit filia Jerusalem. Cui exprobrasti, & quem blasphemasti, & super quem exaltasti vocem tuam, & levasti altitudinem oculorum tuorum, ad Sanctum Israel? In manu servorum tuorum* E *exprobrasti Domino & dixisti: In multitudine quadrigarum mearum ego * ascendi altitudinem montium, juga Libani, & succidam excelsa cedrorum ejus, & electas abie-*

* al. Josias

* al. propterea.

* al. ascendam.

[a] In uno Vatic. est *aneagava:* Codices Græci ἀναγουγάνα, *anagugana*: sicque legit Eusebius. Atque haberem unde probare lectionem, si diceret *anagugava*, ubi maxima υ in ν similitudo exscriptori fraudi esse potuit.

[b] Herodoti de Senacheribo Ægyptum invadente testimonium habes lib. 2, cap. 141. Berosi autem Chaldæi verba Josephus laudat lib. X. Antiquitt. cap. 1. n. 4. quæ sic Latine se habent: *Senacheribus autem ab Ægyptiaco bello revertens offendit ibi exercitum, quem sub Rapsacis imperio reliquerat, peste divinitus immissa deletum, prima nocte, posteaquam urbem oppugnare ceperat, absumptis cum ducibus & tribunis centum octoginta quinque millibus militum. Qua clade territus, & de reliquis copiis solicitus, maximis itineribus in regnum suum contendit ad regiam, qua Ninus dicitur. Ubi paulo post per insidias seniorum e filiis suis, Adramelechi & Selennari, vitam amisit, occisus & in ipso sepultus templo Arasci, quem præcipuo cultu dignabatur. Quibus ob parricidium a popularibus pulsis, & in Armeniam fugientibus, Assarachodas minor filius in regnum successit. Atque hic fuit hujus expeditionis exitus.* Confer Usserium quoque ad annum mundi 4004.

bietes illius, & introibo altitudinem summitatis ejus saltum Carmeli ejus. Ego fodi, & bibi aquam: & exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum. Quia tam audacter Ezechias Dominum deprecatus est, nec misit ad Isaiam, ut prius miserat, non ipse Propheta pergit ad eum, sed mittit nuntios qui ei dicerent verbis Dei: Super Sennacherib contra quem rogas, Domini ista sententia est: Virgo Sion, & filia Jerusalem (quæ ideo virgo appellatur & filia, quia cunctis gentibus simulacra adorantibus hominum mortuorum, hæc sola conservet castitatem religionis Dei, & unius divinitatis cultum) subsannavit te, atque despexit; & quæ ne ad majorem te blasphemiam concitaret, præsenti non responderat, post abeuntem movit caput suum, certa de ultione, secura de pœna. Et hæc loquuta est: Non contra me, sed contra Dominum superbisti: nec ipse per te, sed per servos tuos, ut major esset arrogantia [a] blasphemantis. Dixisti enim quod in quadrigarum tuarum multitudine ascenderes altitudinem montium, & juga Libani, & excelsas succideres cedros atque abietes illius. Quod vel de cunctis gentibus μεταφορικῶς principibusque earum debemus accipere, vel de Jerusalem, quæ interpretatur Libanus, ut cedros ejus atque abietes ad potentes quosque & optimates: altitudinem vero summitatis illius saltumque Carmeli referamus ad Templum. Ipse enim supra dixerat: *Numquid non audisti quæ fecerunt reges Assyriorum omnibus terris, quas subverterunt?* ergo nec tu poteris liberari. Quodque infert: *Ego fodi & bibi aquam, & exsiccavi vestigio pedis mei omnes rivos aggerum*, juxta historiam hoc intelligi potest, quod præ multitudine exercitus, omnia fluenta exsiccaverit, ut puteos sibi fodere sit compulsus. Juxta translationem: quod omnes populos, qui interdum sub aquarum nomina describuntur, suo vastaverit exercitu. Pro quo soli Septuaginta transtulerunt, *& posui* * *pontem, & desertas feci aquas, & omnem congregationem aquarum*: quod scilicet nulla sibi gens invia fuerit, sed super omnes populorum aquas suo calcaverit pede.

Quare Sion vocatur Virgo.

* al. potentem, vel potestatem.

V. 26. 27. & seqq.

Numquid non audisti quæ olim fecerim ei? ex diebus antiquis ego plasmavi illud, A *& nunc adduxi eos, & factum est in eradicationem collium compugnantium, & civitatum munitarum. Habitatores earum breviata manu, contremuerunt, & confusi sunt: facti sunt sicut fœnum agri, & gramen pascuæ, & herba tectorum quæ exaruit antequam maturesceret. Habitationem tuam, & egressum tuum, & introitum tuum cognovi, & insaniam tuam contra me, quum fureres adversum me. Superbia tua ascendit in aures meas,* B *ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in labiis tuis: & reducam te in viam per quam venisti.* Hæc ex persona Dei contra verba Assyrii sentienda sunt, quod ad blasphemiam ejus sic responderit Dominus: Num ignoras quod hæc quæ fecisti, mea feceris voluntate, & ego hæc futura prædixerim, ac per te facienda mandaverim? Itaque quod olim decrevi, hoc expletum est tempore, ut colles, id est, principes qui C inter se ante pugnabant, & civitates munitissimæ, me contrahente manum meam, nec solitum præbente auxilium, eradicarentur & contremiscerent, ac perirent: & compararentur, non olivæ & vineæ, fructuosisque arboribus, sed fœno & gramini, herbisque domatum, quæ frugibus impedimento sunt, & ante marcescunt, quam ad maturitatem perveniant. Itaque & sessionem, & egressum, & introitum tuum ante D cognovi, & insaniam qua contra me debacchaturus eras, Prophetis vaticinantibus, sum loquutus: per quos olim dicturum esse te noveram: *In cælum ascendam: super sidera cæli ponam thronum meum, eroque similis Altissimo.* Itaque furor tuus, & superbia tua pervenit in aures meas, & nequaquam ultra te portabo, ut intelligas quod potuisti non tuis potuisse te viribus, sed meo arbitrio. Merebantur enim impiæ gentes, & E infructuosæ arbores, ut per te, quasi securim & serram meam, succiderentur & caderent. Itaque ponam circulum, sive chamum in naribus tuis, ut * blasphemantia ora constringam, & nequaquam ultra talia loqui audeas: frenumque injiciam labiis tuis, quod tuam ferociam domet, & te reducat in Assyrios. Qua translatione & in Psalmis contra impios Scriptura abutitur: *In freno & chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquant tibi.*

Supra 14. 14.

* al. blasphemantiam.

Ps. 31. 12.

V. 30. & seqq.

Tibi autem hoc erit signum: Comede hoc anno

[a] Legerat olim Rabanus, *ut major esset arrogantia, Dominum blasphemasti.*

anno quæ ſponte naſcuntur, & in anno ſecundo pomis veſcere: in anno autem tertio ſeminate, & metite, & plantate vineas, & comedite fructum earum. Et mittet id quod ſalvatum fuerit de domo Juda, & quod reliquum eſt, radicem deorſum, & faciet fructum ſurſum, quia de Jeruſalem exibunt reliquiæ, & ſalvatio de monte Sion. Zelus Domini exercituum faciet iſtud. Omnia hæc Propheta per nuntios ad Ezechiam loquitur, quid Sennacherib dixerit, quid ei Dominus reſponderit: nunc ad ipſum ſermonem facit, ne forſitan dubitet ventura quæ dicta ſunt. Et idcirco vel maxime Prophetæ apud populum ſermonum ſuorum habebant fidem: quia non ſolum de his quæ multa poſt ſæcula futura erant, ſed etiam quæ in continenti, & poſt non grande temporis ſpacium eſſent implenda, memorabant: & quod intra biennium, & rex Aſſyrius interiret, & urbi Jeruſalem ſecuritas redderetur. Hoc erit, inquit, ſignum eorum quæ futura prænuntio, quod hoc anno ea comedas, quæ ſponte naſcuntur. Sive juxta LXX. *quæ prius ſeveras.* Anno autem ſecundo, juxta Symmachum, *pomis veſcere*: ſive juxta eoſdem, quæ de præteritis ſegetibus, & cadente in terram ſemine, pullulaverint. *In anno autem tertio*, fugato jam Aſſyrio & obſidione laxata, *ſeminate, & metite, & plantate vineas, & fructus earum comedite.* Siquidem parvæ urbis hujus reliquiæ, quæ nunc hoſtili vallantur exercitu, & evaſuras ſe eſſe non credunt, tantam recipient rerum omnium abundantiam ac felicitatem, ut inſtar arboris alta radice fundatæ pomis denſiſſimis impleantur. De Jeruſalem enim, & de monte Sion egredientur reliquiæ, & implebunt terram Judæam, non ſuo merito, ſed Dei miſericordia, immo zelo quod adverſus impios zelatus eſt populum ſuum.

Prophetæ unde fidem ſermonum ſuorum habebant.

℣.33.34. *Propterea hæc dicit Dominus de rege Aſſyriorum. Non introibit civitatem hanc, & non jaciet ibi ſagittam, nec occupabit eam clypeus, & non mittet in circuitu ejus aggerem. In via qua veniet, per eam revertetur, & urbem hanc non ingredietur, dicit Dominus: protegamque civitatem iſtam, & ſalvabo eam propter me, & propter David ſervum meum.* Revertitur ad propoſitum, & poſt futurorum ſpem præſentem excutit metum. Non enim erat tanta lætitia ſuper his quæ longo poſt tempore ventura promiſerat, quanta cura de imminentibus. Quod autem dicit Aſſyrium receſſurum, nec levatu- A rum contra Jeruſalem clypeum, nec jacula miſſurum, neque urbem munitionibus & aggere eſſe vallandam, adverſariumque per viam qua venerat reverſurum, & liberandam civitatem obſidione præſenti, & ad extremum infert: *propter me & propter David ſervum meum*, illud ſignificat, quod non merito ſuo, ſed Dei clementia conſerventur, immo patris eorum David memoria. In quo admonentur & ſuæ negligentiæ, & illius B fidei atque juſtitiæ, quod intantum juſtitiam diligat Deus, ut etiam poſteros ſanctorum hominum, non ſuo merito, ſed majorum virtute tueatur.

Deus poſteros Sanctorum tuetur.

Egreſſus eſt autem Angelus Dei, & percuſſit in caſtris Aſſyriorum centum octogintaquinque millia: & ſurrexerunt mane, & ecce omnia cadavera mortuorum. Et egreſſus eſt & abiit, & reverſus eſt Sennacherib rex Aſſyriorum, & habitavit in Ninive. Et factum eſt quum adoraret in templo Neſrach Deum ſuum, Adramelech & Saraſar, filii ejus, percuſſerunt eum gladio: fugeruntque in terram Ararat; & regnavit Aſaraddon filius ejus pro eo. ℣.36.37. & ſeqq. C Centum octogintaquinque millia fortiſſimorum virorum ab uno Angelo una nocte cæduntur, & abſque vulneribus occiſorum mors ſæva diſcurrit, excludens a corporibus animas, Dei voluntate. Super quo in Paralipomenis legitur: *Et miſit Dominus Angelum, qui percuſſit omnem virum robuſtum, & bellatorem, & principem exercitus regis Aſſyriorum: reverſuſque eſt cum ignominia in terram ſuam.* 2. Paral. 32. 21. D Qui idcirco ſervatus eſt, ut ſciret potentiam Dei, & blaſphemantia ora comprimeret: fieretque teſtis illius majeſtatis, quem paulo ante contemſerat. Quod autem intulit: *Et ſurrexerunt mane*, vel Iſraelitas, vel reliquos exercitus ejus accipiamus: licet in Regum ſcriptum ſit volumine, quod quum ipſe rex diluculo ſurrexiſſet, vidit omnia corpora mortuorum. 3. Reg. 19. E Pharao quoque in decem Ægypti ſervatur plagis, ut noviſſimus pereat: quod & iſte * paſſus eſt. Quum enim reverſus eſſet in Niniven urbem primam regni ſui, & adoraret in templo Neſrach Deum ſuum, quaſi victoriam de hoſtibus reportaret, & delubrum idoli ſui triumphans & gratulabundus incederet, contemtor veri Dei in phano * falſi numinis trucidatur: nec Angeli perit gladio, quod erat commune cum pluribus, ſed parricidio filiorum. Qui quum fugiſſent in terram Ararat, quod intelligitur Armenia, ſucceſſit in patris locum Aſaraddon, quem

* al. paſſurus
* al. ſui

(1) Scriptura testatur misisse habitatores (1) Samariam; ne terra maneret inculta. Ararat autem regio in Armenia campestris est, per quam Araxes fluit, incredibilis ubertatis, ad radices Tauri montis, qui usque illuc extenditur. Ergo & Arca in qua liberatus est Noe cum liberis suis, cessante Diluvio, non ad montes generaliter Armeniæ * delata est, quæ appellatur Ararat, sed ad montes [a] Tauri altissimos, qui Ararat imminent campis.

Arca Noe ad montes Tauri delata.

* al. *deleta* a

Caput XXXVIII.

IN *diebus illis ægrotavit Ezechias usque ad mortem: & intravit ad eum Isaias filius Amos Propheta, & dixit ei: Hæc dicit Dominus; Dispone domui tuæ, quia morieris tu & non vives. Et convertit Ezechias faciem suam ad parietem, & oravit ad Dominum, & dixit: Obsecro Domine, memento quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim: flevitque Ezechias fletu magno.* Quem diligit Dominus, corripit, & castigat omnem filium quem recipit. Ne elevaretur cor Ezechiæ post incredibiles triumphos, & de media captivitate victoriam, infirmitate corporis sui visitatur, & audit se esse moriturum, ut conversus ad Dominum flectat sententiam ejus. Quod quidem & in Jona Propheta legimus, & in comminationibus contra David quæ dicuntur futura, nec facta sunt, non Deo mutante sententiam, sed provocante humanum genus ad notitiam sui. Dominus enim pœnitens est super malitiis. Convertitque Ezechias faciem suam ad parietem, quia ad Templum ire non poterat. Ad parietem autem Templi, juxta quod Salomon palatium exstruxerat. Vel absolute ad parietem, ne lacrymas suas assidentibus ostentare videretur. Aut certe juxta Jeremiam, *ad cor suum;* qui CIR, id est *parietem*, cor appellat, ut tota mente Dominum deprecaretur. Et ait: *Obsecro, Domine, memento quæso quomodo ambulaverim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim.* Audiensque se esse moriturum, non precatur vitam & annos plurimos, sed in Dei judicio quid velit præstare, dimittit. Noverat enim idcirco Deo placuisse Salomonem, quod annos vitæ non petierit ampliores; sed iturus ad Dominum, narrat opera sua, quomodo ambulaverit coram eo in veritate & in corde perfecto. Felix conscientia, quæ afflictionis tempore bonorum operum recordatur: *Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Et [b] quando alibi scribitur: *Quis gloriabitur purum habere se cor?* Quod ita solvitur: perfectionem cordis in eo nunc dici, quod idola destruxerit, templi Baal vasa perverterit, serpentem æneum comminuerit, & cætera fecerit quæ Scriptura commemorat. Flevit autem fletu magno, propter promissionem Domini ad David, quam videbat in sua morte perituram. Eo enim tempore Ezechias filios non habebat; nam post mortem ejus Manasses, cum duodecim esset annorum, regnare cepit in Judæa. Ex quo perspicuum est, post tertium annum concessæ vitæ Manassen esse generatum. Ergo iste omnis est fletus, quod desperabat Christum de suo semine nasciturum. Alii asserunt, [c] quamvis sanctos viros morte terreri, propter incertum judicii, & ignorationem sententiæ Dei, quam sedem habituri sint. Simulque fati quæstio solvitur, ac necessitatis vincula atque caussarum, quod nequaquam dies mortis singulis præstituta sit, sed voluntate Dei & ignotis mortalibus caussis, vel vivat aliquis, vel moriatur: præsertim quum & statuta nunc mortis necessitas differatur, & post mortem resuscitatos plurimos legerimus.

Prov. 3.

Infirmitate corporis visitatur Ezechias.

קיר

Matth. 5.

b *Prov. 20. 9.*

Caussa fletus Ezechiæ.

c *Quare morte terrentur etiam sancti viri.*

Non fato, sed voluntate Dei mortis dies præstituta singulis.

Et factum est verbum Domini ad Isaiam dicens: Vade & dic Ezechiæ: Hæc dicit Dominus Deus David patris tui: Audivi orationem tuam, vidi lacrymas tuas. Ecce ego adjiciam super dies tuos quindecim annos, & de manu regis Assyriorum eruam te & civitatem istam, & protegam eam. Hoc autem tibi erit signum a Domino: quia faciet Dominus verbum hoc quod loquutus est: Ecce ego reverti faciam umbram linearum per quas descenderat in horologio Achaz in sole retrorsum decem lineis: & reversus est sol decem lineis per gradus quos descenderat. Præpostero ordine quasi in prophetia hic refertur historia, quæ in Regum volu-

V. 4. 5. & seqq.

(1) Rectius *Samariam* cum Victorio legimus pro quo antea erat *Samaria*.

a Hi nimirum montes, quod campo Ararat imminerent, Ararat dicti sunt. Quod vero Gordiæis non Tauri montibus Arcam adhæsisse Veteres magno numero docent, minime S. Doctor infirmat, quin potius explicat luculentius: siquidem ex Strabone constat lib. 11. Tauri montes ob diversas sui partes Gordiæos quoque a nonnullis appellatos; potuitque adeo pars Tauri, quæ campo Ararat imminebat, sub Gordiæorum nomine comprehendi. Vid. in Jerem. Commentar. cap. 51. v. 17.

b In Vaticanis, *& quomodo alibi* &c. & mox *templi Baal valvas aperueris*.

c Iidem mss. *quosvis sanctos*, & *incertum judicium*.

volumine consequentius legitur. Flente Ezechia fletu magno, priusquam egrederetur *Isaias mediam partem atrii, factus est sermo Domini ad eum, dicens: Revertere, & dic Ezechiæ duci populi mei: Audivi orationem tuam, & vidi lacrymam tuam: Ecce sanavi te. Dixitque Ezechias ad Isaiam: Quod erit signum, quia Dominus me sanabit?* Cui Propheta respondit: *Hoc erit signum a Domino, quod facturus sit Dominus sermonem quem loquutus est:* Vis ut accedat umbra tot lineis, an ut revertatur totidem gradibus? Cui dixit Ezechias: facile est umbram crescere decem lineis, nec hoc volo ut fiat; sed ut revertatur retrorsum decem gradibus. Quumque invocante Isaia potentiam Domini, signum esset effectum, præcepit Isaias afferri massam ficorum recentium: quam quum attulissent, & posuissent super vulnus ejus, curatus est. Revertitur autem ad regem Propheta Domini jussione, ut ipse sanaret qui percusserat; & vocatur Ezechias dux populi ejus, & filius David, cujus opera sectabatur, fecerat enim rectum juxta omnia quæ fecit David pater ejus: & auditur ejus oratio, videnturque lacrymæ, quoniam ambulaverat coram Domino in veritate & in corde perfecto, & fleverat fletu magno; & quod placitum erat in oculis ejus fecerat. Adjiciuntur quindecim anni ad vitam, quos ille non postulaverat, & insuper viventi eo, regni securitas repromittitur. Sin autem, ut quidam putant, in corpore vivere condemnatio est, & juxta illud quod dicitur: *Revertere, anima mea, in requiem tuam.* Et in alio loco: *Educ de carcere animam meam*, optanda est mors, ut de carcere liberemur: quomodo nunc Dominus donat pro beneficio, ut qui liberandus erat, adhuc quindecim annis vivat in carcere? Datur autem signum, ut sol decem gradibus revertatur, quos nos juxta Symmachum in *lineas* & *horologium* vertimus, qui gradus intellexit in lineis, ut manifestiorem sensum legentibus faceret. Sive ita exstructi erant gradus arte mechanica, ut per singulos umbra descendens, horarum spacia terminaret. Quod signum

[Margin: 4. Reg. 20. Ibid. 4. & 5.; Ps. 114. 7.; Ps. 141. 8.]

A & præsentis temporis, & futuri typus erat; ut quomodo sol reverteretur ad exordium sui: ita [a] & Ezechiæ vita ad detextos annos rediret; nobisque in hebdomade & ogdoade viventibus, per resurrectionem Christi, vitæ spacia protelentur. Solent sanctorum Locorum in hac provincia monstratores intra conseptum Templi ostendere gradus domus Ezechiæ, vel Achaz, quod sol per eos descenderit. Sed numquam ego credam, B non dico Achaz, qui rex impius fuit; sed cujuslibet regis justi domum fuisse in Templo Dei: quum Salomon idcirco Deum inter cætera offendisse dicatur, quod in sublime ædificaverit Mello, unde atrium Templi, deambulans in turre palatii despicere solitus sit.

[Margin: Gradus domus Ezechiæ in Templo ostendebantur.; 3. Reg. 9.]

V. 9. *Scriptura Ezechiæ regis Judæ quum ægrotasse, & convaluisset de infirmitate sua.* LXX. *Oratio Ezechiæ regis Judæ quando languit, & surrexit de infirmitate sua.* C Miror quomodo soli Septuaginta pro scriptura, *orationem* posuerint, quum oratio THEPHELLATH dicatur, & non MACHTHAB, quæ in præsenti loco scribitur; alioquin consequenter diceretur *oratio*, si de præsenti esset tempore, & non de præterito. Manifestum est enim, quod post redditam sanitatem, de infirmitate consurgens ista conscripserit, ex quo non oratio est, sed gratiarum actio pro beneficio quod acceperat.

[Margin: תפלת מכתב]

V. 10. 11. & seqq. D *Ego dixi in dimidio dierum meorum, vadam ad portas inferi: quæsivi residuum annorum meorum. Dixi, non videbo Dominum [b] Deum in terra viventium: non aspiciam hominem ultra & habitatorem quietis. (1) Cessavit generatio mea: ablata est & convoluta est a me quasi tabernaculum pastorum. Præcisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordirer succidit me: de mane usque ad vesperum finies me. Sperabam usque mane: quasi leo sic contrivit omnia ossa mea. De mane usque ad vesperum finies me.* E LXX. *Ego dixi in excelso dierum meorum, vadam ad portas inferi: relinquam annos residuos: dixi, nequaquam ultra videbo salutare Dei in terra viventium, nec videbo hominem adhuc cum habitantibus: defeci a cognatione mea. Exivit & recessit a me, sicut ta-*

a Alter Vatic. *ita & ad Ezechia vitam additis annis, rediret* &c.

b Ex Hieronymi subnexa expositione bis *Dominum* ab eo lectum videtur pro altero *Deum*.

(1) Duabus vocibus, *quietis* & *cessavit*, unicum in textu Hebraico verbum חדל respondet, quod utrumque fere significat. Constat vero, inquit Victorius, ex Commentario, Hieronymum exposuisse primum pro *cessavit* hîc *occidit*, & sequenti junxisse versiculo, idest, *Cessavit generatio mea* &c. Mox re melius perpensa, mutasse sententiam, & exposuisse *quietem*, ut non principium secundi, sed primi versus esset finis, hoc videlicet modo: *Non aspiciam hominem ultra, & habitatorem quietis. Generatio mea ablata est* &c. Confer Hieron. ipsum infra sub sectionis hujus finem, & quæ nos ibi observamus proxime insequenti adnotatione.

tabernaculum solvit qui fixerat : sicut tela spiritus meus recessit, cum a texente succiditur. In illa die traditus sum usque mane: sicut leo, sic contrivit omnia ossa mea. A die usque ad noctem traditus sum. Narrat quid tempore prementis angustiæ imminentisque languoris, tacitus cogitarit: *Dixi*, inquit, in corde meo, *in dimidio dierum meorum*, sive ut Aquila & Symmachus & Theodotio interpretati sunt, *in infirmitate & silentio dierum meorum*, pro quo LXX. *excelsum* interpretati sunt, ob literæ similitudinem, RAME pro DAME legentes: licet quidam DAME, *sanguinem* verterint, ut sit sensus, *In sanguine dierum meorum*, quando meus cruor, meusque * expetebatur interitus. Itaque desperatione dixi: *Vadam ad portas inferi*, vel communi lege naturæ, vel illas portas, de quibus quod liberatus sit, Psalmista decantat, *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion*. Has portas inferni reor, quæ adversum Petrum non prævalent, quia dormivit in plenitudine dierum suorum. Sancti implent dies suos, qualis fuit Abraam, qui mortuus est plenus dierum in senectute bona. Peccatores vero & impii in dimidio dierum suorum moriuntur, de quibus & Psalmista loquitur: *Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos*. Non enim implent opera virtutum, nec student pœnitentia emendare delicta. Unde in medio vitæ cursu, & in errorum tenebris ducentur ad tartarum. *Quæsivi*, inquit, *residuum annorum meorum*, non me putans ultra esse victurum. *Dixi non videbo Dominum Dominum in terra viventium*. Pro Domino & Domino, bis in Hebræo ponitur IA, quod in extrema syllaba ALLELUJA sonat, pro quo LXX. transtulerunt: *Nequaquam ultra videbo salutare Dei in terra viventium*. De qua in alio loco scriptum est: *Placebo Domino in regione viventium*. Et rursum: *Placebo Domino in lumine viventium*. Regio ergo Sanctorum ipsa est, quæ appellatur lux viventium. Non est enim Deus mortuorum, sed vivorum. Hoc autem est omne quod metuit, ne salutare Dei, ductus ad inferos, nequaquam mereatur aspicere. Sequitur: *Non aspiciam hominem ultra & habitatorem quietis*. Quod nos olim propter verbi ambiguitatem sequenti versiculo junxeramus; sermo enim Hebraicus HOLED, si legatur [a], aut scribatur ELED, *requiem*: si EDEL, *Occidentem* sonat. Timet ergo ne cum Sanctis & hominibus Dei non habitet in quiete, ne non videat Dominum in terra viventium, ne generatio illius instar tabernaculi dissolvatur, ne in telæ similitudinem in ipso lucis exordio præcidatur, & nequaquam de semine ejus Christus oriatur. Quod autem corpus nostrum appelletur tabernaculum, & Apostolus instruit dicens: *Nos qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus aggravati*. *De mane*, ait, *usque ad vesperum finies me: sperabam usque mane*: quod & Job in angustia sua atque in tormentis corporis sustinuisse se dicit, quando in die exspectabat noctem, & lucem præstolabatur in tenebris, mutatione temporum putans mutari posse supplicia. Hoc verum esse novit qui magnis febribus æstuat, cujus ignis internus in similitudinem leonis omnia ossa consumit, nec se putat præ doloris magnitudine ultra esse victurum.

V. 15. *Sicut pullus hirundinis, sic clamabo: meditabor ut columba: attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum. Domine, vim patior: responde pro me: quid dicam, aut quid respondebit mihi quum ipse fecerit?* LXX. *Quasi hirundo sic clamabo: quasi columba sic meditabor. Defecerunt enim oculi mei aspiciendo in excelsum cæli ad Dominum: qui eruit me, & abstulit dolorem animæ meæ, & ipse fecit*. Mors imminens, & languoris incumbens dolor, quasi leo ita omnia corporis mei ossa frangebat; sed ego in similitudinem hirundinis & columbæ, fletibus & gemitibus dies noctesque jungebam; & a Deo solo qui poterat subvenire, elevatis in altum oculis, auxilium præstolabar. Dicebamque ad eum: Plus patior quam mea poscunt merita; sed & si quid erravi, convertar ad melius; tu [b] responde pro me: *Non est enim volentis neque currentis, sed miserentis Dei*. Rursumque in se revertitur:

Margin notes: דמי / דמ' — * al. *espectabatur*. — *Ps.* 9. 15. — *Matth.* 16. — Sancti implent dies suos. *Gen.* 25. — *Ps.* 54. 25. — יה / הללויה — *Ps.* 114. 9. *Ps.* 55. 9. — *Matth.* 22. — a חלד / חדל — Corpus appellatur tabernaculum. *2. Cor.* 5. 4. — *Job* 4. — Febris leoni similis. — b *Rom.* 9.

[a] Unus Vatic. *si legatur, ut scribitur*. Et vero חדל *hedel*, & חלד *heled* sumi promiscue solent, & quoad usum synonyma sunt, tametsi diversam sortiantur etymologiam. Heic penes Isaiam est ישבי חדל: Psalmo autem 49. 2. ישבי חלד. Et *mundi* quidem *habitatores* utrobique designantur; sed priori loco futura hujus sæculi cessatio, aut requies, altero vilitas, sive obscuritas intelligitur. Verius proinde, atque omnino ad Hieronymi mentem legitur in duobus Vaticc. mss. prius *Edel*, *requiem*, tum *Eled*, *occidentem*.

[b] Duo Vaticc. heic *tu sponde pro me*, & paulo post *contra factorem meum*, absque *te*.

tur: Quid dicam, quidve cauſſabor contra te factorem meum? aut quid mihi reſpondebit qui fecit ipſe quod voluit? Suſtinenda ergo ſunt quæquumque decreverit. Pro pullo hirundinis, ſive *hirundine*, ut LXX. tranſtulerunt, in Hebraico ſcriptum eſt, SUS AGOR, quod interpretatus eſt Aquila, *equus Agor*: Theodotio, SIS AGUR; media enim vocalis litera *vau*, ſi ponatur inter duas *ſamech*, legitur *ſus*, & appellatur *equus*; ſi *jod*, legitur *ſis*, & *hirundo* dicitur. Symmachus autem ita tranſtulit: *Sicut hirundo incluſa ſic cantabo*. Quod verbum *agor* & in Jeremia legitur, ubi ſcriptum eſt: *Milvus in cælo cognovit tempus ſuum: turtur & hirundo & ciconia cuſtodierunt tempora ſua*.

סוס עגור ס'ס עגור

Jer. 8. 7.

V. 16. 17. & ſeqq. *Reputabo omnes annos meos in amaritudine animæ meæ. Domine, ſi ſic vivitur, & in talibus vita ſpiritus mei, corripies me, & vivificabis me. Ecce in pace amaritudo mea amariſſima. Tu autem eruiſti animam meam, ut non periret: projeciſti poſt tergum tuum omnia peccata mea. Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non exſpectabunt qui deſcendunt in lacum, veritatem tuam. Vivens, vivens ipſe confitebitur tibi, ſicut & ego hodie. Pater filiis notam faciet veritatem tuam. Domine, ſalvum me fac, & Pſalmos noſtros cantabimus cunctis diebus vitæ noſtræ in domo Domine*. LXX. *Domine, de ipſa annuntiatum eſt tibi: & ſuſcitaſti ſpiritum meum, & conſolatus vivificaſti. Ecce in pace amaritudo mea: liberaſti enim animam meam, ut non periret, & projeciſti poſt me omnia peccata mea. Neque enim in inferno laudabunt te, neque mortui benedicent tibi. Neque ſperabunt qui apud inferos ſunt miſericordiam tuam: viventes benedicent tibi, ſicut & ego. Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt juſtitiam tuam, Domine ſalutis meæ, & non requieſcam, benedicens tibi cum Pſalterio, omnibus diebus vitæ meæ in conſpectu domus Dei*. Nulla res longa mortalium eſt, omniſque felicitas ſæculi dum tenetur, amittitur. Quum enim tribulationis tempus advenerit, omne quod præteritum eſt, nihil adjuvat ſuſtinentem. Unde ſtulta Epicuri ſententia eſt, qui aſſerit recordatione præteritorum bonorum, mala præſentia mitigari. Ergo Ezechias reputare ſe dicit omnes annos regni ſui, & præteritæ, ut putabat, beatitudinis in præſenti amaritudine. Et quia jam ſecurus eſt, nec patitur quæ refert, de humano ſtatu philoſophatur, & dicit: *Domine, ſi ſic vivitur*: & tali ſumus conditione generati, corripuiſti me, ſed vivificaſti me, pacemque tribuiſti, fugato Aſſyrio; ſed pax mea omni mihi amaritudine fuit amarior, quia tranquillitate populis reddita, & urbe ſecura, ego ſolus limina mortis intravi. Sed tu eruiſti animam meam, ut non periret, vel præſenti vitæ vel futuræ. Projeciſti enim poſt tergum omnia peccata mea, ne illa triſtis aſpicerem: ſed tuam miſericordiam contemplarer. Infernus enim & mors non confitebuntur, neque laudabunt te; juxta illud quod ſcriptum eſt: *In inferno autem quis confitebitur tibi?* Confeſſioque in hoc loco, non pro pœnitentia, ſed pro gloria & laude accipitur, ſicut & in Evangelio legimus, * *Confitebor tibi, Domine, Pater cæli & terræ*. *Non exſpectabunt*, inquit, *qui deſcendunt in lacum, veritatem tuam*: melius quam in LXX. *miſericordiam*. Qui enim in inferno eſt, non exſpectat judicii veritatem: ſed miſericordiam Dei: maxime quum Salvator ad inferna deſcenderit, ut vinctos de inferis liberaret. Pro *lacu* manifeſtius iidem *inferos*, tranſtulerunt. *Vivens, vivens ipſe confitebitur tibi, ſicut & ego hodie*. Et hic confeſſio pro laudatione ponitur. Neque enim ſua ſcelera confitetur; ſed gratias agit Deo: & non eſt pulchra laudatio in ore peccatoris. Quumque infernus & mors non confiteantur nec laudent Deum, econtrario vita atque viventes Dominum glorificant. Quodque ſequitur: *Pater filiis notam faciet veritatem tuam*, hoc ſignificat, quod in Deuteronomio dicitur: *Interroga patrem tuum, & annuntiabit tibi, ſeniores tuos, & dicent tibi*, ut per ſucceſſiones & ſingulas generationes Dei in poſteros clementia prædicetur. Pro quo LXX. poſuerunt: *Ab hodie enim filios faciam, qui annuntiabunt juſtitiam tuam*. Cauſaliſque conjunctio ſequentia cum ſuperioribus copulat: quod videlicet idcirco viventes & ipſe vivens benedicant Deo, quia ab hac die facturus ſit filios, qui annuntient veritatem ejus, quod certe ſuæ non erat poteſtatis. Neque enim per Prophetam illi liberi repromiſſi ſunt: ſed præſens vita conceſſa. Præſertim cum impiiſſimum filium genuerit Manaſſen, qui repleverit Jeruſalem ſanguine, a porta uſque ad portam, & non benedixit, ſed maledixit Deo perſequens Sanctos ejus. Poſſumus ergo juxta LXX. hoc

Brevitas felicitatis ſæculi.

Stulta Epicuri ſententia.

Pſal. 6. 6. Confeſſio pro laude ſumitur.

Mat. 11. 25. * al. Confiteor.

Salvator ad inferna deſcendit, ut vinctos de inferis liberaret.

Eccli. 15.

Deut. 32. 7.

Impiiſſimus Manaſſes.

hoc dicere, quod non dixerit, *filios fa-* A *ciam*: sed παιδία, quos vel *parvulos*, vel *pueros*, sive *infantulos* & posteros intelligimus, ut ex eo quod ipse misericordiam consequutus est, omnis ventura posteritas hoc cognoscens, laudet ejus incredibilem clementiam. Salvum ergo me fac, Domine; & omnes qui in te credimus, tuoque sumus auxilio liberati, cunctis diebus vitæ nostræ te canemus in Templo.

V. 21. 22. *Et jussit Isaias ut sumerent massam de* B *ficis, & cataplasmarent super vulnus, & sanaretur. Et dixit Ezechias, quod erit signum, quia ascendam in domum Domini.* Hoc prius legendum est quam oratio Ezechiæ, sive Scriptura, quam nunc interpretati sumus: ante enim cataplasma vulneri impositum est, & prius signum ab eo petitum futuræ sanitatis, quam gratias ageret Domino, quod dicitur fecisse sanatus. Ajunt Hebræi verbum [a] SIIN, quod prætermisere LXX. C *ulcus* sonare, non *vulnus*. Nam & Aquila Symmachusque & Theodotio ἕλκος interpretati sunt: per quod *morbum regium* intelligi volunt, cui contraria putantur, vel sumta in cibo, vel apposita corpori quæquumque sunt dulcia. Ergo ut Dei potentia monstraretur, per res noxias & adversas sanitas restituta est. Alii SIIN, non *ulcus*, sed *apostema* suspicantur: quando tumens corpus, cocto & putrescente pure completur. Et D juxta artem medicorum, omnis sanies siccioribus ficis atque contusis, in cutis superficiem provocatur: ac per hoc non spernendam esse medicinam, quæ usu constet & experimento: quia & hanc fecerit Deus. Oratio igitur ac gratiarum actio hucusque conscripta est. Cæterum quod signum datum sit, superior historiæ ordo narravit.

[a] שחין

Dulcia contraria morbo regio.

Non spernenda medicina.

Caput XXXIX.

IN *tempore illo misit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis,* E *libros & munera ad Ezechiam: audierat enim quod ægrotasset, & convaluisset. Lætatusque est super eis Ezechias: & ostendit eis cellam aromatum, & argenti, & auri, & odoramentorum, & unguenti optimi, & omnes apothecas supellectilis suæ & universa quæ inventa sunt in thesauris ejus: non fuit verbum quod non ostenderit eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua.* Supra legimus, quarto decimo anno regis Ezechiæ ascendisse Sennacherib regem Assyriorum super omnes civitates Judæ munitas, & cepisse eas, & postea obsedisse Lachis, transisse Lobnam, misisse Jerusalem partem exercitus sui, cæsaque per Angelum centum octoginta quinque millia exercitus ejus, & ipsum fugisse Niniven, interfectumque a filiis in phano Dei sui, & regnasse pro eo Assaraddon filium ejus: ægrotasse Ezechiam, & recepisse Prophetæ nuntio sospitatem, factum signum incredibile, ut sol decem horarum spaciis reverteretur ad ortum suum, & pene duplex dies fieret. Nunc legimus quod in tempore illo, hoc est, in eodem anno quo hæc gesta sunt omnia, miserit Merodach Baladan, filius Baladan, rex Babylonis, * libros & munera ad Ezechiam, non Assaraddon, qui Sennacherib patri apud Assyrios in regnum successerat, de cujus seu morte, seu victa Scriptura conticuit. Ex quo perspicuum est, aliud fuisse tunc regnum Assyriorum, & aliud Babyloniorum. Denique Samariam, id est, decem tribus cepere Assyrii. Judam autem & Jerusalem postea legimus cepisse Chaldæos, quorum rex Nabuchodonosor fuit. Et quia apud eos astrorum observantia est, stellarumque cursus longo usu & exercitatione cognitus, quod & in Domini nativitate monstratur: intellexerunt solem reversum, diei spacia duplicata, servire ei quem solum Deum [b] putabant. Quumque caussas hujus miraculi rationemque perquirerent, fama per omnes gentes volitante, didicerunt propter ægrotationem regis Judæ, etiam cursum signi clarissimi commutatum. Quam non esse opinationem meam, sed Scripturæ sanctæ fidem, Dierum verba testantur, quæ dixere post alia: *Ipse est Ezechias, qui obturavit superiorem fontem aquarum Gion: & avertit eas subter ad Occidentem urbis David. In omnibus operibus suis fecit prospere quæ voluit; attamen in legatione principum Babylonis, qui missi fuerant ad eum, ut interrogarent de portento quod acciderat super terram, reliquit eum Deus ut tentaretur: & nota fierent omnia quæ erant in corde ejus.* Idcirco autem tentationi relictus est, quia post tantam victoriam, & solis regressum, & congratulationem regni potentissimi, cor illius elevatum est. Denique

* al. literas

Apud Chaldæos Astrorum observantia.

2. Paral. 32. 30.

Ezechias tentationi relictus.

[a] Rabanus & cod. Sangerm. apud Montfaucon, heic atque infra SIM, vel SIN, habent cum una tantum i. litera.

[b] Interserit Vatic. quod & Rabanus legit, *idest solem*.

2. Par. 32. 23. 24. que in eodem volumine scribitur: *Multi deferebant hostias & sacrificia Domino in Jerusalem: & munera Ezechiæ regi Juda: & exaltatus est coram cunctis gentibus. In diebus illis ægrotavit usque ad mortem, & oravit Dominum, & exaudivit eum, & dedit ei signum; sed non juxta beneficia quæ acceperat, retribuit: quia exaltatum est cor ejus, & facta est contra eum ira, & contra Judam & Jerusalem.* Rursumque Scriptura sancta elationem cordis ejus dicit pœnitentia mitigatam, inferens: *Et humiliatus est postea, eo quod exaltatum esset cor ejus, tam ipse quam habitatores Jerusalem: & idcirco non venit super eos ira Domini in diebus Ezechiæ.* Lætatus est ergo in adventu legatorum Merodach, quem patrem fuisse Nabuchodonosor Hebræi autumant; & in oblatione munerum, & congratulatione sanitatis suæ. Ostenditque eis juxta Septuaginta domum NECHOTHA (נכתה), pro qua Symmachus transtulit *aromatum suorum*; & thesauros argenti, & auri & odoramentorum & unguenti optimi: quod in Hebraico scribitur, *olei boni*; & omnes thesauros vasorum gazæ, sive ut ibi legitur, vasorum suorum. Gaza autem lingua Persarum *divitiæ* nuncupantur: nec est Hebræus sermo sed Barbarus. *Non fuit*, inquit, *verbum*, (quod juxta Hebraicam consuetudinem pro *re* frequenter accipitur) *quod non ostenderit eis in domo sua, & in omni potestate sua.* Unde Dei ira justissima, quoniam non solum thesauros suos atque palatii, sed & Templi ostenderit: quod certe [a] fuit potestatis ejus de cujus valvis auri laminas ante jam tulerat.

Gaza lingua Persarum divitiæ dicuntur. Verbum pro re ponitur apud Hebræos.

℣. 3. 4. & seqq. *Introivit autem Isaias Propheta ad regem Ezechiam, & dixit ei: Quid dixerunt viri isti: & unde venerunt ad te? Et dixit Ezechias: De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone. Et dixit: Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias: Omnia quæ in domo mea sunt viderunt: non fuit verbum, sive res, quam non ostenderim eis in thesauris meis. Et dixit Isaias ad Ezechiam: audi verbum Domini exercituum. Ecce dies veniet, & auferentur omnia quæ in domo tua sunt: & quæ thesaurizaverunt patres tui usque ad diem hanc in Babylonem: non relinquetur quidquam, dicit Dominus. Et de*

A *filiis tuis qui egredientur ex te, quos genueris, tollent: & erunt eunuchi in palatio regis Babylonis. Et dixit Ezechias ad Isaiam: Bonum verbum Domini quod loquutus est. Et ait: Fiat tantum pax & veritas in diebus meis.* Tradunt Hebræi [b] ideo ægrotasse Ezechiam, quoniam post * inauditam victoriam Judæorum, & Assyrii regis interitum, non cecinerit laudes Domino, quas cecinit Moyses Pharaone submerso, & Debbora interfecto Sisara, & Anna genito Samuele. Unde commonitum esse fragilitatis suæ. Rursumque post corporis sanitatem, & signi magnitudinem offerri aliam occasionem superbiæ, quam ut prudens, & Dei cultor vitare debuerat: nec monstrare alienigenis divitias suas, quas, Deo tribuente, possederat. Ex quo juxta Leges quoque tropologiæ discimus, non mittendas margaritas ante porcos: nec dandum sanctum canibus. Qui enim fidelis est (1) spiritus, abscondit negotia, & quiquumque hoc [c] non fecerit, omnis virtus illius enervatur; peritque posteritas, & amisso virili robore, in muliebrem redigitur mollitudinem. Ingreditur ergo Isaias ad regem, & quasi nescius sciscitatur: *Quid dixerunt viri isti, & unde venerunt?* Duo interrogat, quid loquuti sint, & unde venerint? Ille ad unum respondit, altero prætermisso: quod cum ἐμφάσει, & supercilio legendum est: *De terra longinqua venerunt ad me, de Babylone:* quod quanto terra longior sit unde venerunt, tanto iste gloriosior propter quem venerint. *Et venerunt*, inquit, *ad me*; qui debuerat dicere, venerunt ad glorificandum Deum pro signi magnitudine, *de Babylone*, quæ urbs in toto orbe potentissima est. Rursumque Isaias. *Quid*, inquit, *viderunt in domo tua?* Et ille respondit ex parte verum, quod omnia viderint in domo illius, nec fuerit res quam non ostenderit eis in thesauris suis. Sed alterum tacet, de quo verebatur offensam, quod ostenderit eis cuncta quæ haberet in potestate sua; haud dubium quin & Templi supellectilem. Propter quæ Isaias Dei sermone profert sententiam: *Audi verbum Domini exercituum*: Veniet tempus quando omnia hæc quæ in domo tua sunt

* al. *auditam*. Exod. 15. Judic. 4. 1. Reg. 2. Matth. 7. Prov. 11. 13.

[a] Contrario sensu alter Vatic. *quod certe non fuit.*

[b] Hæc pene ad verbum ex Eusebio transfert, qui ait, Οἱ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλος ἔλεγεν, νενοσηκέναι μὲν τὸν Ἐζεκίαν ἐπεὶ μὴ εἰρήκει ᾠδὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐχαριστήριον ἐπὶ τῇ πτώσει τῶν Ἀσσυρίων, ὡς Μωϋσῆς ᾖδεν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ὡς Δεβόρρα ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Σισάρα καὶ ὡς Ἄννα ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Σαμουήλ. Quam tamen fabulam paulo post ipse rejicit, quod peccet ἀναχρονισμῷ.

(1) Legit Victor. spiritus in recto juxta Græcum πνοῆ.

[c] Absque negandi particula duo Vaticc. *quoquumque hoc fecerit.*

sunt, & non tuo, sed patrum tuorum labore quæsita, in Babylonem transferantur, & de semine tuo fiant eunuchi in aula regia. Ex quo Hebræi volunt Danielem, Ananiam, Misael, & Azariam, qui fuere de regio semine, factos esse eunuchos, quos in ministerio regis Nabuchodonosor fuisse non dubium est. Dixit itaque Ezechias: *Bonum verbum Domini quod loquutus est*. In quo ab Hebræis reprehenditur, cur non sit imitatus bonitatem Moysi, qui loquutus ad Dominum est: *Aut dimitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti*. Unde & Apostolus Paulus anathema vult esse a Christo pro fratribus suis qui sunt Israelitæ & propterea Ezechiam Dei sermonibus non probatum, qui in consequentibus loquitur: *Consolamini, consolamini populus meus, dicit Deus vester*, ut pro quibus ille non rogaverat, Domini clementia consolentur.

Daniel & socii facti eunuchi.

Exod. 31. 32.

Rom. 9.

Cap. XL.

COnsolamini, *consolamini populus meus, dicit Deus vester: Loquimini ad cor Jerusalem, & advocate eam: quoniam completa est malitia ejus, dimissa est iniquitas illius. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis.* LXX. *Consolamini consolamini populum meum, dicit Deus ÷ Sacerdotes *, loquimini ad cor Jerusalem: consolamini eam: quia repleta est humilitas ejus. Solutum est peccatum illius, quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua.* Juxta Interpretes cæteros, jubentur alii, ut populum Dei & Jerusalem pariter consolentur: juxta Hebraicum ipsi præcipitur populo, ut consoletur, & loquatur ad cor Jerusalem, & advocet eam. Loqui autem ad cor Jerusalem, idioma Scripturarum est. Qui enim mœrenti loquitur, & blandiens consolator est, ad cor loqui dicitur. Doceat nos Sichem filius Hemor, qui corrupta Dina loquutus est ad cor ejus, & consolatus est eam. Et ubiquumque simile quid inveneris, hunc sensum habet. Caussaque consolationis, remissio peccatorum est: & caussa remissionis, quoniam suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Qui enim scit voluntatem Domini sui, & peccat, vapulabit multis. Omnisque qui habet in se habitatorem Spiritum Sanctum, quem Salvator Apostolis promittebat, dicens: *Rogabo Pa-*

Loqui ad cor, quid?

Genes. 34.

Remissio peccatorum caussa consolationis.

Luc. 12.

Joan. 14. 16.

A *trem meum, & alium consolatorem dabit vobis, ut sit vobiscum in sempiternum, Spiritum veritatis*. Et iterum: *Quum autem venerit consolator Spiritus Sanctus, quem mittet Pater meus in nomine meo, ille vos docebit omnia*. Et rursum: *Quum venerit consolator quem ego mittam vobis a Patre: Spiritum veritatis qui a Patre egreditur, ille testificabitur de me*. Et: *Prodest vobis ut ego vadam: nisi enim ego abiero, consolator non veniet ad vos*, consolator B est, cui & nunc præcipitur, ut consoletur populum Dei. Unde & Apostolus Paulus loquebatur ad credentes: *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus omnis consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus consolari eos qui in omni tribulatione sunt, per consolationem qua ipsi consolamur a Deo: quoniam sicut superabundant passiones Christi in nobis, sic per Christum abun-* C *dabit & consolatio nostra*. Et iterum; *Et spes nostra firma est pro vobis: scientes quoniam sicut participes estis passionum, sic & consolationis eritis*. Quis sit autem iste populus, qui per Apostolos & viros Ecclesiasticos consolatur, non Israel & Jacob & Juda, ut in aliis locis Scriptura commemorat, sed populum Dei, Zacharias Propheta testatur dicens: *Gaude & lætare, filia Sion: quia ego veniam & habitabo in medio tui, dicit Dominus.* D *Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, & erunt ei in populum, & habitabunt in medio tui, & cognoscent quoniam Dominus omnipotens misit me ad te*. Quo testimonio perspicue demonstratur, gentes plurimas in populum Dei esse vertendas. Et hæc dicit Dominus missus a Domino, cui nomen Omnipotens est. Et hoc notandum quod non solvantur peccata nostra, nisi de manu Domini receperimus ea. Nec idem est E solvi peccata, atque dimitti. Cui enim dimittuntur, solutione non indiget, audiens in Evangelio: *Confide, fili, dimittuntur tibi peccata tua*. Cui autem solvuntur, propterea solvuntur, quia purgata sunt & soluta per pœnas. Juxta historiam recepit Jerusalem de manu Domini duplicia peccata sua; semel a Babyloniis, secundo a Romanis. Quodque additur a Septuaginta, *Sacerdotes*, obelo [a] prænotandum est.

Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite in solitudine semitas *Dei*

Ibid. 26.

Ibid. 15. 26.

Ibid 16.

2. Cor. 1. 3. 4. 6.

2. Cor. 1. 7.

Zach. 2. 10. 11.

Non idem est solvi & dimitti peccata.

Mat. 9. 2.

[a] ℣. 3. 4. & seqq.

[a] Et obelo ÷ quidem in Vaticanis codd. prænotatur.

Dei noſtri . Omnis vallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur : & erunt prava in directa , & aſpera in vias planas, & revelabitur gloria Domini, & videbit omnis caro pariter quod os Domini loquutum eſt. LXX. *Vox clamantis in deſerto: parate viam Domini : rectas facite ſemitas Dei noſtri. Omnis vallis implebitur : & omnis mons & collis humiliabitur : & erunt prava in directa, & aſpera in campos . Et apparebit gloria Domini: & videbit omnis caro ſalutare Dei* , B *quia Dominus loquutus eſt* . Hujus vocis memores Scribæ & Phariſæi & principes Judæorum , quum audiſſent Joannem in ſolitudine prædicare baptiſmum pœnitentiæ , & docere populum , mittunt qui interrogent eum , utrum ipſe ſit Chriſtus , an Elias , an Propheta . Quumque reſpondiſſet nihil ſe horum eſſe, rurſus interrogant : *Dic ergo nobis, quis es ? ut reſponſum demus his qui miſerunt nos . Quid dicis de te ?* Atque ille reſpondit : *Ego ſum vox clamantis in deſerto: parate viam Domini ; ſicut dixit Iſaias Propheta* . In quo animadvertendum, quod rectæ viæ Domini & ſemitæ Dei noſtri: impletio vallium & montium, colliumque humiliatio, & pravorum correctio, & aſperorum rupiumque campeſtria. & gloria Domini & ſalutare Dei noſtri , non prædicetur in Jeruſalem, ſed in ſolitudine Eccleſiæ, & in deſerta gentium multitudine, de qua ſupra legimus: *Lætare deſerta ſitiens: exultet ſolitudo, & floreat quaſi lilium*. Hæc enim deſerta erat notitia Dei, & ab idolis tenebatur humilis in confeſſione, erecta in ſuperbia , aſpera & intractabilis in feritate . Sed poſtquam apparuit gloria Domini ; & vidit omnis caro ſalutare Dei , cuncta repente mutata ſunt, & via Domini præparata , ita ut appareret in ſolitudine gloria Dei ; quando baptizatus eſt Dominus in Jordane , & aperti ſunt cæli , & Spiritus Sanctus in ſpecie columbæ deſcendit , & manſit in eo : voxque Patris deſuper intonantis audita eſt: *Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi complacui : hunc audite*. Et omnis caro vidit ſalutare Dei. Quæ propterea appellabatur caro, quia prius Sanctum Spiritum non habebat . De qua dicit & Dominus: *Non permanebit ſpiritus meus in hominibus iſtis, quoniam carnes ſunt* . Illa autem caro videbit ſalutare Dei , de qua per Joel idem loquebatur : *Effundam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem, & prophetabunt*. Quod non ſolum illo tempore clamabat Joannes, qui ſermonis Dei præcurſor & prævius , recte vox appellatur ; ſed uſque hodie in deſerto gentilium , Eccleſiarum clamant magiſtri: ut rectas faciamus vias & ſemitas in cordibus noſtris Deo, impleamurque virtutibus, & inclinemur humilitate; prava mutemus in recta, aſpera vertamus in mollia : & ſic gloriam Domini & ſalutare Dei videre mereamur.

Joan. 1. 22. — Supra 35. 1. — Matt. 3. 17. — Genes. 6. 3. — Joel. 2. 28. — Matth. 3.

V. 6. & ſeqq. *Vox dicentis, clama. Et dixi : Quid clamabo ? Omnis caro fœnum , & omnis gloria ejus quaſi flos agri. Exſiccatum eſt fœnum, cecidit flos; quia ſpiritus Dei flavit in eo: vere fœnum eſt populus . Exſiccatum eſt fœnum , cecidit flos ; verbum autem Domini noſtri ſtabit in æternum* . LXX. *Vox dicentis, clama: & dixi, Quid* C *clamabo ? Omnis caro fœnum , & omnis gloria hominis quaſi flos fœni . Aruit fœnum, & cecidit flos:* ※ *quia ſpiritus Dei flavit in eo :* ※ *vere fœnum eſt populus:* ※ *exſiccatum eſt fœnum , cecidit flos* * *verbum autem Dei noſtri manet in ſempiternum :* Hoc quod aſteriſcis notatur : *quia ſpiritus Dei flavit in eo: vere fœnum eſt populus : aruit fœnum , cecidit flos* , ex Hebraico & Theodotionis Editione D additum eſt . Ex quo manifeſtum eſt , vel a LXX. prætermiſſum, vel paulatim ſcriptorum vitio [a] abolitum : dum & prior & ſequens verſus finitur in *flore* . Supra legimus , Propheta dicente : *Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam, & quis ibit ad populum iſtum? Et dixi: Ecce ego, mitte me; & ait : Vade & dic populo iſti : Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non videbitis*, & reliqua. Ad quam prædicationem E dura perpeſſus , nunc Domini voce dicente , *clama* , timens ſimilia , quid clamare debeat ſciſcitatur ; & a generali incipiens , *Omnis caro fœnum , & omnis gloria ejus quaſi flos fœni*, pervenit ad ſpeciale , ut nihilominus dicat de populo: *Vere fœnum eſt populus* . Et revera ſi quis fragilitatem carnis aſpiciat , & quod per horarum momenta creſcimus atque decreſcimus, nec in eodem manemus ſtatu: ipſumque quod loqui-

Fragilitas hominis ac perpetua mutabilitas fœno comparatur.

a Et vero abeſt a Romano etiamnum atque Alexandrino codicibus longe antiquiſſimis, quod poſtea ſuppletur in Complutenſi. Vide hujuſmodi aliam omiſſionem ex eorundem verborum occurſu infra in Commentar. in Jeremiæ cap. 30. v. 15.

quimur, dictamus, & scribimus, de vitæ nostræ parte prætervolat: non dubitabit carnem fœnum dicere, & gloriam ejus quasi florem fœni, sive prata camporum. Qui dudum infans, subito puer; qui puer, repente juvenis; & usque ad senectutem per spacia mutatur incerta; & ante se senem intelligit, quam juvenem non esse se miretur. Pulchra mulier quæ adolescentulorum post se trahebat greges, arata fronte contrahitur: & quæ prius amori, postea fastidio est. Quod & egregius apud Græcos [a] scribit Orator: *Speciem corporis aut tempore deficere, aut languore consumi.* Exsiccata est igitur caro, & cecidit pulchritudo; quia spiritus furoris Dei atque sententiæ flavit in ea (ut a generali disputatione ad Scripturæ ordinem revertamur) ejus qui portat imaginem terreni, & servit vitiis atque luxuriæ; fœnumque est & flos præteriens. Qui autem habet atque custodit imaginem cælestis, ille caro est quæ cernit salutare Domini, quæ quotidie renovatur in cognitionem secundum imaginem Creatoris, & incorruptibile atque immortale corpus accipiens, mutat gloriam, non naturam. Verbum autem Domini nostri, & hi qui verbo sociati sunt, permanent in æternum.

V. 9. 10. & seqq. *Super montem excelsum ascende tu quæ evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam quæ evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere, dic civitatibus Judæ: Ecce Deus vester: ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium ejus dominabitur. Ecce merces ejus cum eo, & opus illius coram eo. Sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, & in sinu suo levabit: fœtas ipse portabit.* LXX. *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem: exalta, noli timere: dic civitatibus Juda: Ecce Deus vester, ecce Dominus Deus cum virtute veniet, & brachium cum dominatione: ecce merces ejus cum eo, & opus in conspectu illius. Sicut pastor pascet populum suum, & in brachio suo congregabit agnos:* [b] *& prægnantes consolabitur.* Præcipitur Apostolorum choro, ut ad prædicationem omnis carnis quæ visura sit salutare Dei, excelsa conscendat: de magnisque dicturi, in sublimibus commorentur. Porro Hebraicum & cæteri Interpretes ponunt genere feminino, ut dicant, *quæ evangelizas Sion, & quæ evangelizas Jerusalem.* Quod verbum juxta Græcos ambiguum est, ut possimus accipere, vel eam quæ nuntiat, vel eam cui nuntiatur. Sive igitur nuntiat verbum Dei, & Domini salutare, Sion & Jerusalem: *De Sion enim exivit lex, & verbum Domini de Jerusalem;* (Supra 2, 3.) sive nuntiatur eis per Apostolos, debent excelsa conscendere, & ad montana transire. Mirumque in modum quum ipsa Sion mons sit, dicente Scriptura: *Mons Sion in quo habitasti:* (Ps. 73. 2.) alium altiorem montem jubetur ascendere, a quo vulneratus est princeps Tyri. Et quia doctrinæ Apostolorum erant multa futura contraria; & statuti ante præsides & tribunalia ducebantur, jungitur, *exalta, noli timere: dic civitatibus Juda,* Synagogis videlicet & populis Judæorum, de quibus Dominus loquebatur: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel.* (Mat. 15. 24.) Et Paulus Apostolus: *Vobis,* inquit, *oportebat annuntiari primum verbum Dei.* (Act. 13. 46.) Quid est autem illud quod jubentur dicere? *Ecce Deus vester,* quem semper expectabatis: *Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet,* quem contemsistis in humilitate venientem. Et fortitudo ejus dominabitur, qui prius formam servi acceperat, factus Patri obediens usque ad mortem. (Philipp. 2.) *Ecce merces ejus cum eo, & opus illius coram eo.* (Isa. 40. & 62.) Juxta quod ipse dicit in Evangelio: *Venturus est enim Filius hominis in gloria Patris sui* [c]*: & reddet unicuique secundum opus suum.* (Matt. 16. 27.) Sicut pastor gregem suum pascet. Iste qui postea in majestate venturus est, prius formam pastoris accipit, & dicit ipse de se: *Ego sum pastor bonus, & cognosco oves* [d] *meas, & cognoscunt me meæ, & pono animam meam pro ovibus meis.* (Joan. 10. 14. 15.) De quo in Zacharia Pater loquitur: *Percutiam pastorem; & oves dispergentur.* (Zach. 13. 7.) *In brachio,* inquit, *suo congregabit agnos;* non tauros, & arietes, & hircos, & grandes oves, quibus per Ezechiel comminatur, (Ezech. 34.) quod lacte vescantur & operian-

[a] Ad margin. Vatic. ms. *Aratus* scribitur: Est autem Isocratis sententia sub initium Paræneticæ Orat. ad Demonicum, κάλλος μὲν γὰρ ἢ χρόνος ἀνάλωσεν, ἢ νόσος ἐμάρανε.

[b] Delevimus verba *& in sinu suo portabit,* quæ heic interserebantur; in mss. autem nostris non sunt, & manifestum est ex Aquilæ, ac Symmachi interpretationibus huc fuisse temere adscita ἐν τῷ κόλπῳ αὐτοῦ βαστάξει, quæ neque in hodiernis τῶν LXX. exemplaribus habentur.

[c] Addit Vatic. *cum Angelis.* Et Græce est μετὰ τῶν ἀγγέλων.

[d] Idem *cognosco oves meas.* Græc. tantum γινώσκω τὰ ἐμά.

riantur lanis, & infirmum conterant gregem, sed agnos adhuc tenellos, & rudis in Christo infantiæ, qui nuper in baptismo sunt renati, de quibus ipse Dominus loquebatur ad Petrum: *Pasce agnos meos*. Unde & in eodem Ezechiele scriptum est: *Suscitabo super eos pastorem unum, & pascet eos, servum meum David; & erit pastor eorum, & ego Dominus ero eis in Deum, & David in medio eorum princeps. Ego Dominus loquutus sum, & ponam cum David testamentum pacis*. In quo considerandum quod post multa tempora David, gulosis pastoribus reprobatis, Dominum nostrum, qui est de stirpe David, suscitaturum esse se dicat, qui congreget agnos, & foveat in sinu suo, & fœtus ovium, sive fœtas oves ipse portet in humero suo. Sicut in Evangelio legimus, quod ovem erroneam & a grege solito remanentem, suis ad caulas humeris reportarit. [a] Possumus oves fœtas Apostolos & Apostolicos viros omnesque Ecclesiæ Doctores dicere, qui salutem parturiunt plurimorum, & dicunt cum Apostolo: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis*: Hebræi asserunt, nec de hac re apud eos ulla dubitatio est, Spiritum Sanctum lingua sua appellari genere feminino, id est, RUA CODSA. Illudque quod in sexagesimo septimo Psalmo dicitur: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa*: illi sic intelligunt [b]: *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa*: his videlicet animabus quæ Spiritum Sanctum consequutæ sunt. Necnon & illud: *Sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ*, animam interpretantur ancillam, & dominam Spiritum Sanctum. Sed & in Evangelio quod juxta Hebræos scriptum, Nazaræi lectitant, Dominus loquitur: *modo me tulit [c] mater mea, Spiritus Sanctus*. Nemo autem in hac parte scandalizari debet, quod dicatur apud Hebræos spiritus genere feminino, quum nostra lingua appelletur genere masculino, & Græco sermone neutro. In divinitate enim nullus est sexus. Et ideo in tribus principalibus linguis, quibus titulus Dominicæ scriptus est Passionis, tribus generibus appellatur, ut sciamus nullius esse generis quod diversum est.

[Margin: Joan. 21. 15. — Ezech. 34. 23. — Luc. 15. — Galat. 4. 19. — Spiritus S. apud Hebræos gen. feminini. רוח קדשה — Expositio Hebræorum. — Ps. 122. 3. — Evangelium Nazaræorum. — In divinitate nullus sexus. — Titulus Crucis Christi.]

V. 12. & seqq. *Quis mensus est pugillo aquas, & cælum palmo ponderavit? Quis appendit tribus digitis molem terræ, & libravit in pondere montes, & colles in statera? Quis adjuvit spiritum Domini: aut quis consiliarius ejus fuit; & ostendit illi? cum quo iniit consilium, & instruxit eum, & docuit eum semitam justitiæ, & erudivit eum scientia, & viam prudentiæ ostendit illi? Ecce gentes sicut stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt: ecce insulæ quasi pulvis exiguus. Et Libanus non sufficit ad succendendum, & animalia ejus non sufficient ad holocaustum. Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo, & quasi nihili & inane reputatæ sunt ei*. LXX. *Quis mensus est manu aquam, & cælum palmo, & omnem terram pugillo? Quis statuit montes pondere, & rupes statera? Quis cognovit mentem Domini: aut quis consiliarius ejus fuit? Quis docuit eum, cujus accepit consilium, & instruxit illum? Vel quis ostendit ei judicium, & viam intelligentiæ quis ostendit illi? Si omnes gentes sicut stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt, & quasi saliva reputatæ sunt. Libanus non sufficit ad comburendum, & omnia quadrupedia non sufficiunt ad holocaustum, & cunctæ gentes quasi nihili sunt, & in nihili reputatæ sunt ei*. Ne quis putaret difficilem esse vocationem gentium, & quod omnis caro videret salutare Dei; super montem excelsum * juberentur ascendere, qui evangelizant Sion; & (1) ipse Dominus veniret in fortitudine, & redderet unicuique secundum opus suum; instarque pastoris agnos foveret in sinu, & fœtas ipse por-

[Margin: * al. jubetur & evangelizat]

Hh 2

[a] Hæc quoque delibantur ex Eusebio, qui cum recens natos, & regeneratos in Christo appellari *Agnos* dixisset, subdit, καὶ ἄλλως, δὲ τῶν Ἀποστόλων αὐτοῦ αἱ ψυχαὶ κύουσαι καὶ ὠδίνουσαι τοὺς δι' αὐτῶν ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένους, παράκλητον αὐτὸν εἶχον· ὅπερ νοήσεις ἐκ τοῦ λέγοντος, τεκνία μου οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.

[b] In Vaticanis mss. *sic legunt*. Et vero lectionis Hebraicæ diversitatem, quæ heic nulla tamen apparet, innuere S. Doctor voluit, ut genere feminino Spiritum Sanctum ab Hebræis dici comprobaret. Facile autem ubi eorum voluit lectionem superiori Vulgatæ opponere, scripserat ipse *annuntiatricibus virtutis* aut *fortitudinis multa*, pro *evangelizantibus virtute multa*: sic enim in Hebræo est genere feminino המבשרות צבא רב, sicque ipse interpretatus est. Fortitudinem porro multam, quam animæ annuntiant, Spiritum Sanctum intelligebant.

[c] Eundem hunc locum allegat etiam Origenes Homil. xv. in Jerem. & Tomo 2. Commentar. in Joannem. Sed & ipse Hieronymus tum alibi, cum in Michææ cap. 7. Tametsi quod Christi mater Spiritus Sanctus eo in Evangelio diceretur, non satis bene excusat Origenes ex eo quod & frater, & soror, & mater vocentur a Christo qui Patris voluntatem fecerint. Erroris occasionem adnotarunt eruditi viri ex verbis Matthæi c. 3. v. 16. & 17. de Christo baptizato, & Spiritu Sancto in columbæ specie apparente una cum voce e cælo delapsa: *Hic est filius meus* &c. quam columbæ ipsi, sive Spiritui Sancto dictam adscribebant Nazaræi supino quidem errore, quod Christum filium suum vocasset Spiritus Sanctus, sed quo tamen semel admisso, cum duos Patres Christo adsignare absurdum esse intelligerent, Spiritum Sanctum matrem Jesu appellarunt.

(1) Marcus locus iste visus est Victorio, qui de suo supplet, *& dicere quod ipse* &c. & mox *Nunc autem describitur illius* &c. Sed mss. libri non suffragantur.

portaret : describitur illius magnitudo, quod nihil ei impossibile sit ; & qui universa condiderit, Creatorque sit omnium ; etiam hæc quæ comparatione eorum parva sunt, valeat perpetrare. Quod autem pugillum vocat & palmum, humanæ consuetudinis verbis utitur atque mensuris, ut Dei potentiam per nostra verba discamus. In eo ubi LXX. transtulerunt: *Quis mensus est manu aquam*; sive ut nos vertimus: *Quis mensus est pugillo aquas*; Aquila transtulit : *Quis mensus est minimo digito aquas?* Hoc enim [a] λιχὰς sonat: ut scilicet non tota manu, sed parvo digito, quem vulgo gustatorem vocant, omnis aquarum vastitas ponderetur : σπιθαμὴ autem, hoc est, palmus, extentam significat manum a pollice usque ad extremum digitum. Sin autem contrahamus manum, pugillus efficitur : ut per palmum & pugillum, extentos cælos & globum terræ noverimus. Pro *pugillo* quem in comprehensione terræ LXX. transtulerunt, in Hebraico scriptum est SALIS, quem Symmachus τρίτον, Aquila [b] τρίσσωμον interpretati sunt : & nos ut manifestius faceremus, in *tres digitos* vertimus; quod scilicet molem terræ & excelsa montium colliumque quasi tribus digitulis, & stateræ parvo momento appenderit : per quæ Dei majestas & Creatoris potentia demonstratur. *Quis*, inquit, *adjuvit spiritum Domini*, *aut quis consiliarius ejus fuit*, *& ostendit illi?* &c. Pro quibus Symmachus interpretatus est: *Quis paravit spiritum Domini*, *& virum consilii ejus quis ostendit ei? cum quo iniit consilium*, *deditque ei intelligentiam*, *& docuit eum viam judicii*, *& instruxit illum scientia*, *& iter prudentiæ monstravit ei?* Per quod ostendit manifestius paratum spiritum, sive firmatum illum esse, de quo in Apostolo legitur: *Dominus autem Spiritus est*. Et, *Super quem requievit Spiritus Dei*, *Spiritus sapientiæ*, *& intelligentiæ*, & reliqua. Qui dicit in consequentibus : *Spiritus Domini super me : propter quod unxit me*. Ipse est enim spiritus Domini, & vir consilii ejus, in quo habitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Cum illo iniit consilium, de quo supra diximus : *Admirabilis*, *consiliarius*. Et in Proverbiis scriptum est, *Deus sapientia fundavit terram : paravit autem cælos prudentia*. Porro LXX. qui dixerunt : *Quis novit mentem Domini*, *& quis consiliarius ejus fuit?* hoc intelligi volunt, quod mens & ratio & sensus Dei, per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, ille sit de quo in Psalmis canitur : *Verbo Domini cæli firmati sunt*, *& spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Omnes gentes quæ non noverant Creatorem suum, sive universum mortalium genus, ad comparationem Dei quasi stilla situlæ sunt, & quasi momentum stateræ, quod levi pondere in partem alteram declinatur. Et quomodo si de situla stilla modica fluat, a portante negligitur ; ita universa gentium multitudo supernis ministeriis comparata & Angelorum mulitudini, pro nihilo ducitur. Insulæ quoque quasi saliva reputantur, sive ut Symmachus & Theodotio ipsum ponentes Hebraicum, sicut DOC, *quod decidit* : pro quo Aquila λεπτὸν βαλλόμενον transtulit. Ajunt autem Hebræi hoc verbo significari *tenuissimum pulverem*, qui vento raptante sæpe in oculos mittitur, & sentitur potius quam videtur. Minutissima ergo frusta pulveris & pene invisibilia, hoc verbo appellantur : quas forsitan Democritus cum Epicuro suo atomos vocat. Multaque sunt nomina quæ ita * leguntur in Græco, ut in Hebraico posita sunt, propter interpretandi difficultatem, & ad comparationem linguæ Hebrææ, tam Græci quam Latini sermonis pauperiem. Simulque ut paulatim homines abstrahat ab idololatria, aufert cæremonias victimarum ; & docet quod omnia ligna Libani & armenta quæ in eo pascuntur, holocaustis ejus sufficere nequeant. Si autem omnes gentes sic sunt in conspectu illius quasi non sint, & quasi nihil & inane reputantur (in omnibus autem gentibus & Israel est) ergo & ipse sic est quasi non sit, & in nihili atque inane reputatur. Hoc dicimus, ut frangatur ejus superbia, & cæterarum gentium similes esse se noverint.

Cui ergo similem fecistis Deum : aut quam imaginem ponetis illi? Numquid sculptile conflavit faber, aut aurifex auro figu-

[Margin notes: a Digitus gustator. — סליש b — Dei majestas & potentia Creatoris demonstrata. — Joan. 4. — Infra 61. 1. — Coloss. 2. — Supra 11. 6. — Prov. 3. 19. — Psal. 32. 6. — Universi hominum multitudo comparata Angelorum multitudini pro nihilo ducitur. — דק — Atomi Democriti Epicuri. — * al. leguntur. Hebraicæ linguæ vitia. — Frangitur superbia Judæorum. — V. 18. & seqq.]

a Maluit Montfauconius, quod & Vulgati ante Martianæum præferebant λιχανὸς: sic enim gustator, sive index digitus appellatur. Verum mss. omnes, quos & nos & laudati Benedictini consuluerunt, pari consensu habent λιχὰς, quæ vox minimam manus mensuram notat, pollice atque indice explicatis : estque adeo Aquilæ interpretationi aptissima, quemadmodum abs Hieronymo exponitur.

b In Vatic. TPICΩMA : in Sangermanensi autem ms. TRICCΩM, teste Montfauconio, qui merito suspicatur vocem τρίσσωμον cubare in mendo.

figuravit illud, & laminis argenteis argentarius? Forte lignum & imputribile elegit artifex sapiens: & quæret quomodo statuat simulacrum quod non moveatur. Descripta Dei magnitudine, & potentia illius ex parte monstrata, gentibus quoque insulisque quasi stilla situlæ, & momento stateræ reputatis, ac pulvere, & hostiarum cæremoniis refutatis, cur omnes gentes quasi nihili sint in conspectu ejus, & quasi inane reputentur, sequentibus docet. *Cui similem fecistis Deum: aut quam imaginem ponetis ei*, qui spiritus est, & in omnibus est, & ubique discurrit, & terram quasi pugillo continet? Simulque irridet stultitiam nationum, quod artifex sive faber ærarius, aut aurifex aut argentarius Deum sibi faciant, & laminis clavisque compingant ac fortiter statuant, ne ventorum flatibus detrudatur. Quodque intulit: *forte lignum & imputribile elegit artifex sapiens*, in Hebraico dicitur AMSUCHAN, quod genus ligni est imputribile, quo vel maxime idola fiunt. Hæc autem dicit, ut idolis reprobatis, Evangelicæ doctrinæ paret viam, & omnia prava dirigantur in rectum; exaltentur valles, & colles humilientur; & reveletur gloria Domini, ut omnis caro videat salutare Dei. Juxta tropologiam possumus dicere, quod increpentur principes hæreticorum, diversa idola de suo corde fingentes; vel eloquii venustate, quod interpretatur argentum; vel splendore auri, quod refertur ad sensum, vel ligno imputribili, quæ viliora sunt dogmata: & perpetua putentur a fingentibus, & dialectica arte firmentur, ne moveantur & corruant, sed solida radice consistant.

המסכן

Idola ex suo ligno.

℣. 21. & seqq. *Numquid non scietis? numquid non audietis? numquid non annuntiatum est ab initio vobis? numquid non intellexistis fundamenta terræ? Qui sedet super gyrum terræ: & habitatores ejus quasi locustæ. Qui extendit velut nihilum cælos, & expandit eos sicut tabernaculum ad inhabitandum. Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint: judices terræ velut inane fecit. Equidem neque plantatus, neque satus, neque radicatus in terra truncus eorum: repente flavit in eos & aruerunt, & turbo quasi stipulam auferet eos. Et cui assimilastis me & adæquastis, dicit Sanctus? Levate in excelsum oculos vestros, & videte quis creavit hæc: qui educit in numero militiam eorum, & omnes ex nomine vocat. Præ multitudine fortitudinis & roboris, virtutisque ejus: neque unum reliquum fuit.* LXX. *Nonne scietis? nonne audietis? nonne annuntiatum est vobis a principio? Non cognovistis fundamenta terræ? Qui tenet gyrum terræ, & habitatores ejus quasi locustas. Qui statuit quasi cameram cælum, & extendit quasi tabernaculum ad habitandum. Qui dat principes regnare pro nihil, terram autem quasi nihili fecit. Siquidem non plantabuntur, neque serentur, nec solidabitur in terra radix eorum. Flavit super eos, & arefacti sunt, & tempestas assumet illos quasi stipulam. Nunc ergo cui assimilastis me: & exæquabor eis, dixit Sanctus? Elevate sursum oculos vestros, & videte quis ostendit hæc omnia. Qui educit juxta numerum ornatum suum, omnes in nomine vocabit, a multa gloria & in robore fortitudinis* [a]*: nihil te latet.* Ab initio, inquit, naturali lege vos docui, & postea per Moysen scripta Lege testatus sum, quid nihil esset idola, & quod Creator mundi ipse essent Deus, qui tantam molem terræ fundasset super maria, & super flumina collocasset eam: ut elementum gravissimum super tenues aquas Dei penderet arbitrio, qui instar regis sedet super gyrum terræ: ex quo nonnulli quasi punctum & globum eam esse contendunt, & habitatores illius quasi locustas. Si enim in toto orbe consideremus varias nationes, & ab Oceano usque ad Oceanum, id est, ab Indico mari usque ad Britanicum, & ab Atlantico usque ad Septentrionis rigorem, in quo congelascunt aquæ, & succina pulchra concrescunt, omne in medio hominum genus quasi locustas [b] habitare cernimus. Quid igitur superbit terra & cinis? quia cælum, immo ut Scripturarum utar auctoritate, cæli extenduntur, quasi camera; sive, ut in Hebraico continetur, quasi DOC, de quo supra diximus: pro quo LXX. ibi *salivam* interpretati sunt: & unum verbum nunc *sputum*, nunc *cameram*, id est, *fornicem* transtulerunt; & tantam eorum latitudinem quasi tabernaculum & papilionem extendit desuper, ut in similitudinem tecti operiret homines, & quasi in domo latissima habitare faceret: quid miremur si parva hominum corpora quasi locustæ, & minuta

Lex naturalis & scripta.

Terra quasi punctum; & homines quasi locustæ.

a Duo Vatic. *nihil a te absconditum est.*

b Iidem mss. *quasi locustas haberi cernimus.*

nuta reputentur animantia? Rursum & A in hoc loco ἡμικύκλιον terris imminere * cælum, & in similitudinem spheræ cælum esse contendunt, abutuntur nomine fornicis, quod scilicet media pars spheræ terras operiat: quum in Hebraico non fornicem, sed DOC, id est, *tenuissimum pulverem* legerimus. Pro quo saliva quæ projicitur in terram, & pulveri commiscetur, & deperit, ostendit universam corporum magnitudinem pro nihili reputandam. Qui autem extendit B cælos & expandit eos: ut vel supra habitarent Angelorum multitudines, vel subter homines morarentur, & quasi magnam rationabilibus creaturis fecit domum: ipse pro qualitate temporum principes constituit, sive secretorum scrutatores, ut sint quasi non sint; & judices terræ velut inane fecit. Pro quo LXX. transtulerunt *terram autem quasi nihili fecit*; siquidem & in principio Geneseos ubi scriptum est: *Terra autem* C *erat invisibilis, & incomposita*, cæteri transtulerunt: *Terra autem erat inane & nihili*. Quantos reges & Græca & Barbara, Romanaque narrat historia? Ubi est Xerxis innumerabilis ille exercitus? Ubi Israelitica in eremo multitudo? Ubi regum incredibilis potentia? Quid de veteribus loquar? præsentia exempla nos doceant, esse principes quasi nihili, & judices terræ quasi inane reputari. Qui principes & judices terræ (sive ut D alii suspicantur, cæli) nec sati sunt, nec plantati sunt, nec firma radice solidati, & repente jussione Dei ita auferuntur & pereunt, quasi stipula a turbine & tempestate raptatur; juxta illud quod scriptum est: *Et transivi, & non erat, & quæsivi eum, & non est inventus locus ejus*. Quum ergo tanta sit potentia Creatoris atque majestas, cui Deum similitudini comparatis? & non potius ex creaturarum magnitudine intelligitis conditorem? Si non creditis verbis, saltem oculis vestris credite; & ex cælorum elementorumque omnium servitute potestatem Domini cogitate. *Qui educit in numero militiam eorum*, id est, cælorum; *& omnes ex nomine vocat*, subauditur, stellas. De quibus & in Psalmis canitur: *Qui numerat multitudinem stellarum: & omnes eas ex nomine vocat*. Sive militiam cæli, Angelos interpretemur, & omnes cælorum exercitus, de quibus & Daniel loquitur: *Millia millium ministrabant ei, & decies centena millia assistebant illi*. Unde & *Dominus sabaoth* appellatur, qui nostra lingua dicitur, *Dominus militiæ* atque *exertituum*, sive *virtutum*. Educit autem juxta numerum cælorum militiam: ut & sol, & luna, & astra cætera, quæ Abraam numerare non potuit, illi numerata sint, & serviant officio delegato: dum eumdem cæli cursum sol uno anno, lucifer vesperque biennio, luna singulis explet mensibus, omnesque stellæ certis temporibus peragant, & quædam ex his vocantur errantes, atque inæquales earum motus oculis, non mente conspicimus, nec tam intelligimus, quam miramur. Magnitudo enim fortitudinis Dei suo facit, ordine cuncta servire. Sive juxta Septuaginta a multitudine gloriæ & potentiæ virtutis ejus, nihil eum latere potest: sed omnium vias rationesque & cursus ᵃ Creatoris majestate cognoscit.

[Margin: * al. cælorum. — Genes. 1. 1. — Homines nihil & inane. — Ps. 36. 36. — Dei potestas. — Ps. 146. 4. — Dan. 7. 10. — Gen. 15. — Cursus siderum, & stellæ errantes. — a]

Explicit Liber undecimus.

INCIPIT LIBER DUODECIMUS.

[Margin: Fabellis delectantur homines. — b — c]

NULLUS tam imperitus scriptor est, qui lectorem non inveniat similem sui: multoque pars major est Milesias ᵇ fabellas revolventium, quam Platonis libros. In altero enim ludus & oblectatio est, in altero difficultas & ᶜ sudor mixtus labori. Denique Timæum de mundi harmonia, astro-

ᵃ Unus Vatic. *creator sua majestate cognoscit*.

ᵇ Accedunt nunc hisce Commentariis recognoscendis duo Ambrosiani mss. quorum alter satis antiquus S. litera, & num. 45. prænotatus, *Milesias & fabellas* heic legit. Nempe *Milesias* substantive dixere Veteres: & Hieron. contra Ruffinum lib. 1. n. 17. *cirratorum turba Milesiarum in scholis figmenta decantat*. Alter prægrandi forma E litera & n. 98. designatur, eoque passim utemur inferius.

ᶜ Ambrosianus vetustior *& sudori mixtus labor*.

astrorumque cursu & numeris disputantem, ipse qui interpretatus est Tullius, se non intelligere confitetur. Testamentum autem Grunnii Corocottæ Porcelli decantant in scholis puerorum agmina cachinnantium. Igitur & noster [a] Luscius Lanuinus fruatur testibus, immo fautoribus suis; vineatque multitudine, quia forsitan vincit ingenio. Mihi sufficit paucorum testimonium, & amicorum laude contentus sum, qui in expetendis opusculis meis, amore nostri labuntur, & studio Scripturarum; ac nonnullos fore arbitror qui hoc ipsum quod ad te, Eustochium, sermonem facio, obtrectationi patere contendant, non considerantes, Holdam & Annam ac Debboram, viris tacentibus, prophetasse: & in servitute Christi nequaquam differentiam sexuum valere, sed mentium. Duodecimus ergo in Isaiam explanationum liber hoc habebit exordium. *In servitute Christi non sexus, sed meritum valet.*

V.27.28. & seqq. * al. transivit.

*Quare dicis Jacob, & loqueris Israel, abscondita est via mea a Domino: & a Deo meo judicium meum * transibit? Numquid nescis, aut non audisti? Deus sempiternus, Dominus qui creavit terminos terræ, non deficiet, neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus. Qui dat lasso virtutem: & his qui non habent fortitudinem, robur multiplicat. Deficieat pueri & laborabunt, & juvenes in infirmitate cadent. Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem, assument pennas sicut aquilæ, current, & non laborabunt, ambulabunt, & non deficient.* LXX. *Non enim dicas Jacob: & quid loquutus es Israel* [b]: *Abscondita est via mea a Deo, & Deus meus judicium meum abstulit, & recessit: & nunc nescis, & non audisti? Deus æternus, Deus qui creavit terminos terræ: non esuriet, nec laborabit, nec est inventio prudentiæ ejus. Qui dat esurientibus fortitudinem: & non dolentibus mærorem. Esurient enim juvenes, & laborabunt adolescentes, & electi infirmi erunt. Qui autem exspectant Deum, mutabunt fortitudinem. Assument alas quasi aquilæ: current, & non laborabunt: gradientur, & non esurient.* Quum Omnipotentis Dei tanta sit magnitudo, ut nihil eum lateat, & omnia illius arbitrio gubernentur, quare dicis Jacob, id est, duæ tribus quæ appellabantur Juda; & loqueris Israel, decem aliæ tribus in Samaria, quæ jam captivæ ductæ estis in Assyrios: *Abscondita est via mea a Domino: & a Deo meo judicium meum transibit?* Et est sensus: Dicitis, ad Deum terrena non pertinent, nec considerat

A quid unusquisque nostrum gerat. Unde & nos ab hostibus injuste opprimimur, & in jumentorum, & piscium similitudinem, juxta Abacuc, absque ullo rectore disperdimur. Quibus respondit Deus: *Numquid nescis;* nec præcedentium Scripturarum te verba docuerunt, sive juxta LXX. ignoras, quia non audisti, quod æternus Deus & Creator omnium Dominus omnia novit, omnia continet, omnia sua majestate dispen-
B sat? Nec aliquando deficit, nec laborat; ut tuum judicium non intelligat, & absconditæ sint ab eo viæ tuæ? Nec est, inquit, investigatio sapientiæ ejus, de quo loco illud Apostoli sumtum reor: *Incomprehensibilia judicia ejus, & * investigabiles viæ illius.* Sive ut LXX. transtulerunt, *non esuriet, & non laborabit.* Ubi enim cibus, ibi frequenter esuries, si cibum detraxeris: & ubi esuries, ibi & labor. Quum autem in Deo hæc non
C sint, cur ei humanas jungitis passiones? quin potius ipse esurientibus & lassis dat fortitudinem, & qui videntur in sæculo esse quasi nihili, virtutem roburque multiplicat, sive juxta LXX. qui tribuit *non dolentibus mærorem*, est enim tristitia, quæ ducit ad mortem, & est tristitia, quæ ducit ad vitam. Unde his qui habent cor impœnitens, dat tristitiam, ut peccata sua intelligant. Et quia multi gaudent in corporis sanitate,
D & adolescentiam atque pueritiam putant esse perpetuam, jungit & dicit, quod florens ætas cito concidat, & corpora robusta marcescant. Qui autem non in suis viribus, sed in Deo habeant fiduciam,

Abac. 1. — *Dei immensitas.* — *Rom. 11. 33.* — * *f. ininvestigabiles.* — *Florens ætas cito concidit.*

[a] Sic habent mss. quemadmodum alibi quoque reposuimus. Antea erat *Lucius Lavinius*. De Porcelli autem Testamento consule Brissonium in Formul. Lambecium quoque ad Apicii lib. VIII. cap. 7.

[b] Vulgati addunt *dicens*, quod verbum neque mss. nostri habent, neque Græcus textus.

* al. præstolabuntur. ciam, & ejus semper misericordiam * præstolentur, mutent fortitudinem, & vadant de virtute in virtutem. & assumant pennas sicut aquilæ, & audiant:
Ps. 102. 5. *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua;* currant ad Dominum, & ejus desiderio non laborent; ambulent, & numquam deficiant. Crebro diximus, aquilarum senectutem revirescere mutatione pennarum, & solas esse quæ jubar solis aspiciant & splendorem radiorum ejus possint micantibus oculis intueri: pullosque suos an generosi sint, hoc experimento probent. Itaque & sanctos repuerascere, & assumto immortali corpore, laborem non sentire mortalium, sed rapi in nubibus obviam Christo, & nequaquam juxta LXX. esurire, quia præsentem Dominum habeant cibum.

Senectus aquilarum revirescit. Quomodo pullos probent.

Cap. XLI. TAceant ad me insulæ, & gentes mutent fortitudinem: accedant, & tunc loquantur: simul ad judicium propinquemus. Quis suscitavit ab Oriente Justum: vocavit eum ut sequeretur se? Dabit in conspectu ejus gentes, & reges obtinebit. Dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui illius. Persequetur eos: transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis hæc operatus est & fecit: vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus & novissimus ego sum. Viderunt insulæ, & timuerunt: extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt & accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur: & fratri suo * dicet, Confortare. * Confortavit faber ærarius percutiens malleo eum qui cudebat tunc temporis, dicens, glutino bonum est: & confortavit eum in clavis, ut non * moveatur. LXX. Innovamini ad me insulæ, principes enim mutabunt virtutem: appropinquent & loquantur simul: tunc judicium annuntient: Quis suscitavit de Oriente justitiam: vocavit eam ad pedes suos & vadet? Dabit in conspectu gentium: & reges in stuporem mittet, & dabit in terram gladios eorum: & sicut stipulam projectam arcus eorum: & persequetur eos, transibit in pace via pedum ejus. Quis operatus est & fecit hæc? vocabit eam, qui vocat eam a generationum principio. Ego Deus primus, & in hæc quæ ventura sunt ego sum. Viderunt gentes & timuerunt: termini terræ obstupuerunt & accesserunt: venerunt simul, judicans unusquisque proximo suo auxiliari & fratri: & dicet: prævaluit vir artifex & ærarius percutiens malleo simul producens: aliquando quidem dicit, solidatio bona est. Confortaverunt ea, in clavis ponent ea: & non movebuntur. Gentes, id est, insulæ, quæ falsis amarisque hujus sæculi tunduntur fluctibus, jubentur audire & ora concludere, & illud nosse quod ad Israel dictum est: *Audi Israel & tace;* & mutare fortitudinem, ne per imbecillitatem pristinam, Dei non possint audire sermonem, ut accedant prius ad Dominum, & quod non sint propria salute contentæ; sed quod didicerint, cæteros doceant, & cum Domino disputent, utrum omnium Deus [a] justa servaverit. Sic autem interrogat eos, & ad respondendum provocat, ut interrogatione doceat quod ignorant: *Quis suscitavit ab Oriente justum,* sive *justitiam?* Neque enim Judæorum tantum Deus, sed & gentium, qui vocavit Christum Dominum Salvatorem, qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia & sanctitas, & redemtio. In quo juxta eumdem Apostolum Dei justitia revelatur. Vocavit autem eum, ut se in omnibus sequeretur, & opera Patris faceret; & illud impleret dicens: *Deus ut facerem voluntatem tuam volui.* In hujus conspectu reges & gentes colla submittent, & gladio illius ac sagittis adversariæ potestates, quasi stipula subjicientur, & pulvis. *Persequetur eos,* reges videlicet & principes gentium singularum: Et *pertransibit in pace,* ad pacem cunctos vocans, ut reconcilientur Deo. *Semita in pedibus illius non apparebit,* id est, viæ laborem non sentiet, nec aliquam imbecillitatis humanæ lassitudinem; sed de torrente bibet in via, & propterea levabit caput. *Quis,* inquit, *hæc operatus est & fecit?* Quis suscitavit justum, sive justitiam? Quis ei gentes & reges tradidit? Quis gladio ejus & arcui universa subjecit? utique ille, qui ab initio mundi hæc futura prædixit, qui omnium conditor est. Et quia dixerat sciscitantis affectu: *Quis suscitavit ab Oriente justum,* &c. cunctis tacentibus sibi ipse respondit: *Ego sum Dominus, primus & novissimus ego sum.* Ipse est qui & in Apocalypsi Joannis lo-

* al. dicit
* al. confortabit.
* al. moveretur.
1. Cor. 1.
Ibidem.
Ps. 39. 9.
Ps. 109.

[a] Ambrosian. antiquior, *Utrum omnium Deus ipse sit, qui ista dispensat, an idola, quibus vane injusteque servierunt. Sic autem interrogat* &c. Haud equidem scio, num ex Hieronymi calamo, an ex glossatoris ingenio.

Apoc. 1. 8. & 22. 13. loquitur: *Ego sum alpha & ω, principium & finis*. Viderunt insulæ, id est, gentes, sive Ecclesiæ de gentibus congregatæ, quæ mundi hujus sustinent tempestates; & timuerunt Dominum: Prov. 9. 10. *Principium enim sapientiæ timor Domini*. Omnes terrarum termini ad Apostolorum verba tremuerunt, appropinquantes, & ad Christi Evangelium pariter accedentes. Quumque seipsos cernerent esse salvatos, id quod supra audierant: *accedant, & tunc loquantur*, opere compleverunt; ut auxiliarentur proximis suis, & fratres suos vellent in Domino confortare, & dicerent eis: Recedite ab idolis, simulacra dæmonum antiqua contemnite, quæ humana finxit manus, quæ malleo cudente producta sunt, quæ compacta glutino, quæ stabilita clavis, ut non moveantur; & quum steterint, ambulare non valeant. Quæ nos super persona Christi & vocatione gentium & prædicatione Evangelii atque idolorum condemnatione interpretati sumus, quidam ad Cyrum regem Persarum referunt, quod suscitaverit eum adversum Babylonios de Oriente, & parere suæ fecerit jussioni, prosternens ei gentes plurimas, & gladio illius & arcui cuncta subjiciens: & cætera quæ sequuntur ad ejus personam referunt, quod scilicet Babyloniis idola sua non profuerint, quæ humano facta sunt studio, & àrte ærarii suscitata. Nonnulli Hebræorum de Abraam dictum putant, qui vocatus sit justus ab Oriente, id est, de Chaldæis, eo quod solus justus inventus est; & sequutus est eum, egrediens de patria sua in terram quam nesciebat, & tradiderit reges in manu ejus, qui adversum Sodomam & Gomorram venerant; & ante gladium ejus & arcum fecerit eos esse quasi stipulam & pulverem; persequutusque sit illos, & reversus in pace, & longi itineris cursum non senserit, & hoc non suis viribus, sed Domini fecerit misericordia, qui ab initio hæc futura cognoverit. *Viderunt*, ait, *insulæ*, id est, gentes in circuitu, & illius virtute perterritæ sunt: *& extrema terræ*, Sem videlicet filius Noe, qui tempore extremo terrarum cum patre & cum fratribus de Diluvio evaserat; & usque ad tempus illud fuerat reservatus: quem [a] Melchisedec intelligi vo-

Sem putant Hebræi Melchisedec.

a Genes. 14.

a Confer Epistol. in nostra recensione 73. num. præcipue 4.

b Unus Ambrosian. cum Vulgat. ipsaque Hieronymiana versione *viros rebelles tuos*.

A lunt, & venisse obviam Abraam de prælio revertenti, & accepisse, & benedixisse ei, & eum Dei benedictionibus corroborasse: ipsumque esse fabrum ærarium qui Abraam conflaverit, & malleo suæ artis ad meliora produxerit: & dixisse ei, Bonum est, ut timore Domini glutineris & jungaris ei. Et confortavit eum, sive solidavit in clavis præceptorum Domini, ut non moveretur, sed in timore illius permaneret.

B *Et tu, Israel serve meus, Jacob quem elegi, semen Abraam amici mei. In quo apprehendi te ab extremis terræ, & a longinquis ejus vocavi te, & dixi tibi: Servus meus es tu: elegi te, & non abjeci te. Ne timeas, quia tecum sum ego: ne declines, quia ego Deus tuus, confortavi te, & auxiliatus sum * tui: & suscepit te dextera justi mei. Ecce confundentur & erubescent omnes qui pugnant adversum te: erunt quasi non sint: & peribunt viri qui contradicunt tibi. Quæres eos, & non invenies: [b] viri rebelles tui erunt quasi non sint: & veluti consumtio homines bellantes adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendi manum tuam, dicens tibi: Ne timeas, ego adjuvi te. Noli timere vermis Jacob, qui mortui estis ex Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Dominus: & redemtor tuus Sanctus Israel. Ego posui te quasi plaustrum triturans novum; habens rostra serrantia. Triturabis montes & comminues: & colles quasi pulverem pones. Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo disperget eos: & tu exultabis in Domino, in Sancto Israel lætaberis.* LXX. *Tu autem Israel puer meus, Jacob quem elegi, semen Abraam quem dilexi, quem assumsi ab extremis terræ, & a summitatibus ejus vocavi te, & dixi tibi: Puer meus es: elegi te, & non dereliqui te. Noli timere, tecum enim sum ne erres; ego enim sum Deus tuus qui confortavi te, & auxiliatus sum tui, & roboravi te dextera justa mea. Ecce confundentur, & erubescent omnes adversarii tui: erunt enim quasi non sint: & peribunt omnes inimici tui. Quæres eos, & non invenies, homines qui insanient in te. Erunt enim quasi non sint, & non erunt pugnantes adversum te. Quia ego Dominus Deus tuus qui teneo dexteram tuam: qui dico tibi, ne timeas Jacob, parvule Israel. Ego auxiliatus sum tui, dicit Deus: qui redimo te* (1) *Sanctus Israel. Ecce feci te quasi rotas plaustri triturantis no-* vas

℣. 8. 9. & seqq.

* al. tibi

(1) Expungit Victor. vocem *sanctus*, quam neque in suis MSS. neque penes LXX. sui exemplaris invenit. Additum vero est suo asterisco in nupera editione ἅγιος.

vas in serrarum modum : & triturabis montes , & comminues colles : & ut pulverem pones & ventilabis , & ventus auferet eos , & tempestas disperget illos . Tu autem lætaberis in Domino & in Sanctis Israel . Jacob & Israel esse carnalem & esse spiritualem , Paulus Apostolus docet : 1. Cor. 10. *Videte Israel secundum carnem* . Ex quo intelligimus esse & alterum juxta spiritum ; & ad carnalem dici Israel : *Si filii essetis Abraam , opera Abraam faceretis* . Quibus & supra dicitur : Supra 40. 27. *Quare dicis Jacob , & loqueris Israel : Abscondita est via mea a Domino : & a Deo meo judicium meum transivit ?* Econtrario nunc ad spiritualem Deus loquitur Israel , qui Domini sui suscepit adventum , quem primum servum , dein electum , ad extremum semen Abraam vocat . Rom. 8. Ante enim accepimus spiritum servitutis in timore ; & postea electi , in amicitiam Dei jungimur . Post vocationem igitur gentium , quando viderunt insulæ & timuerunt , extrema terræ obstupuerunt ; appropinquaverunt & accesserunt , vocantur reliquiæ , juxta electionem gratiæ , de quibus scribit & Evangelium : Luc. 6. *Istos duodecim elegit Jesus , quos & Apostolos nominavit* , qui post servitutem pedagogæ Legis , electi sunt in Evangelio ; & semen Abraam amici Dei esse meruerunt . In illo enim apprehendit eos ab extremo terræ , & a longinquis ejus finibus vocavit Israel de universis nationibus , congregans primum populum Judæorum , de quibus & Paulus Apostolus dicit : Act. 13. 46. *Vobis oportebat primum prædicari sermonem : quoniam autem avertitis* [a] *nos , imus ad gentes* . Tibi ergo , qui & servus meus , & electus meus , qui prædicaturus in gentibus es , & persequutiones plurimas perpessurus , dico ne timeas , quia tecum sum , cui loquor in Evangelio : Matth. ult. 20. *Ecce ego vobiscum sum omnes dies , usque ad consummationem sæculi* . Non erres , neque a veritate declines , nec te falsa persuasione decipias , quod tuis viribus imperitus & nudus , silvam gentium penetres , & ferocissimas nationes ad mansuetudinem voces . Ego sum qui confortavi te , & auxiliatus tui sum ; & suscepit te , sive protexit , dextera justi mei , id est , Domini Salvatoris , sive *dextera mea* , ut LXX. transtulerunt . Ecce enim adversarii tui , populus Judæorum

A & omnes qui pugnant adversum te , & persequutores tui vertentur in nihili , quæresque adversarios tuos , & non invenies . Caussaque redditur quare non inveniat adversarios suos : *Quia erunt quasi non sint* . Qui adversarii insanire dicuntur contra Apostolos , vel juxta Hebraicum , *esse consumti* . Idcirco autem timere non debes , quia ego apprehendi manum tuam , qui dico tibi , ne timeas : ego adjuvi te ; noli timere B vermis Jacob , qui mortui estis ex Israel , sive ut LXX. *paucissimi ex Israel* . Hoc quod posuimus , *ego adjuvi te : noli timere vermis Jacob* , in LXX. non habetur . Vermis autem qui Hebraice dicitur , THOLATH , תולעת propter humilitatem atque contemtum vocatur Apostolorum chorus , imitans Salvatorem , Psal. 21. qui loquitur in Psalmo : *Ego sum vermis , & non homo : opprobrium hominum , & abjectio plebis* . Sicut enim vermis C terram penetrat : ita sermo Apostolicus penetravit gentium civitates , & ingressus est prius corda durissima . Et recte pauci appellantur ex Israel , quia ad comparationem totius orbis , gentis Judaicæ paucissimi crediderunt , quibus in Evangelio Dominus loquitur : Luc. 12. 32. *Noli timere grex parvulus* . Sive juxta Hebraicum , *mortui ex Israel* , qui cum Apostolo dicunt : 2. Cor. 15. 31. *Quotidie morior* . Et alibi : Gal. 2. 20. *Cum Christo crucifixus sum . Vivo autem , non ego ; vivit vero in me Christus* . D Quodque sequitur : *Ego posui te quasi plaustrum triturans novum , habens rostra serrantia* , hoc significat , quod prædicatio Evangelica conterat adversarias potestates , & spiritualem nequitiam elevantem se contra scientiam Dei : quæ pro varietate superbiæ montes appellantur & colles . Illisque sublatis , & turbinis more dispersis , exultet Israel atque lætetur in Domino Sancto Israel . E Possumus quoque dicere , quod Ecclesiasticus vir habens Evangelicæ prædicationis rostra serrantia in plaustro novo , quod nequaquam operatur in vetustate literæ , sed in novitate spiritus , conterat incredulorum corda durissima : separans triticum a paleis , & montes collesque comminuens , id est , omnes hæreticorum principes , qui comminuti atque contriti , redigantur in pulverem , & nihil esse doceantur , ut qui male fuerant congregati , dividantur in bonum suum .

Egeni

a Idem *avertitis vos* .

V.17.18. & seqq. *Egeni & pauperes quærunt aquas, & non sunt: lingua eorum siti aruit. Ego Dominus exaudiam eos: Deus Israel non derelinquam illos. Aperiam in supinis collibus flumina: & in medio camporum fontes. Ponam desertum in stagnum aquarum & terram inviam in rivos aquarum. Dabo in solitudine cedrum & spinam, & myrtum, & lignum olivæ. Ponam in deserto abietem, ulmum, & buxum simul: ut videant, & sciant, & recogitent, & intelligant pariter, quia manus Domini fecit hoc, & Sanctus Israel creavit illud.* LXX. *Et exultabunt pauperes & inopes: quærent enim aquam, & non erit: lingua eorum præ siti exarguit. Ego Dominus Deus exaudiam ipsos Deus Israel: & non derelinquam eos: sed aperiam in montibus flumina, & in medio camporum fontes: faciam desertum in paludes, & sitientem terram in aquæductus. Ponam in terram absque aqua cedrum, & buxum, & myrtum, & cyparissum, & populum: ut videant, & sciant, & cogitent, & noverint simul quia manus Domini fecit hæc, & Sanctus Israel ostendit.* Gentium populus pauper & tenuis, qui non habebat scientiam veritatis, quærit per diversos magistros, & varia Philosophorum dogmata aquas salubres: & non invenit, quia non sunt; lingua eorum siti aruit, sine Lege ac Prophetis. *Luc. 8.* Omnem enim juxta Evangelii fidem, substantiam suam in medicos consumserat; & a cruore idololatriæ, & sanguine victimarum non poterat liberari. Propterea Dominus Deus Israel non eos penitus dereliquit, nec in æternum perire passus est; sed aperuit in supinis collibus, sive in montibus flumina, & in medio camporum fontes. Quæ flumina ex illo fluvio duxere principium, qui in Psalmis legitur: *Ps. 45.4.* *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei.* Et in alio loco: *Fluvius Dei repletus est aquis.* Quæ aquæ & fontes de illo fonte manarunt, qui per Jeremiam loquitur: *Jerem. 2.13.* *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ.* Et supra in hoc eodem Propheta dicitur: *Bibent aquas de fontibus Salvatoris.* De quibus & in Psalmis canitur: *Ps. 67.27.* *Benedicite Dominum Deum de fontibus Israel.* Et posuit, inquit, *desertum in stagnum aquarum, & terram inviam in rivos aquarum.* De quibus aquis & Salvator in Evangelio mystico sermone dicebat: *Joan. 4.13. 14.* *Qui biberit de aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dedero ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et iterum: *Si quis sitit, veniat ad me & bibat. Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* *Idem 7.37. 38. 39.* *Hoc autem*, inquit Evangelista, *dicebat de Spiritu Sancto, quem credentes in eo accepturi erant.* Quia igitur deserta quondam Ecclesiæ multitudo, aquis vitalibus fuerat irrigata, propterea juxta LXX. nascuntur in ea cedrus, & buxus, & myrtus, & cyparissus, & populus: juxta Hebraicum, & cæteros Interpretes, cedrus, setta, & myrtus, & lignum olivæ, & abies, & ulmus & buxus simul. Quæ varietates arborum, diversitatem significant gratiæ spiritualis. Et quia omnibus natura earum nota est, de *Setta* tantum Hebraico edisseramus, quam *spinam* Theodotio transtulit. *שטה Setta quid?* Est autem genus arboris nascentis in eremo, spinæ albæ habens similitudinem; unde omnia ligna [a] arcæ, & tabernaculi facta sunt instrumenta, quæ appellantur *Settim*: *a Exod. 37.* quod lignum imputribile & levissimum, omnium lignorum, tam in fortitudine, quam in nitore soliditatem superat & pulchritudinem. Cedrus autem & cyparissus, & myrtus, odoris optimi sunt, & imputribiles. Ulmus quoque & populus, sive buxus, vel maritandis vitibus junguntur, vel ad diversa opera aptissimæ sunt. Hæc autem omnia pariter ponuntur in solitudine, ne saltem una chorda de cithara Domini, & aliqua virtus gratiarum Ecclesiæ deesse videatur. *Nullæ gratiæ desunt Ecclesiæ.* Ut omnes intelligant, & pariter mente cognoscant, quia manus Domini hæc universa perfecerit, ut in ariditate gentium invenirentur fluenta virtutum, & in terra quondam deserta plenaque salsuginis, cedrus & cyparissus, & aliæ arbores nascerentur, quarum sublimitatem & verticem ad cælestia festinantem, illuminaret lignum olivæ, quod nutrimentum lucis est, & laborantium requies.

V.21.22. & seqq. *Prope facite judicium vestrum, dicit Dominus: afferte si quid forte habetis, dixit rex Jacob.* (1) *Accedant, & nuntient nobis quæcumque ventura sunt: priora quæ fuerunt, nuntiate: & ponemus cor nostrum, & sciemus novissima eorum:* * *& quæ ventura sunt, indicate nobis. Annuntiate* ** al. hæc*

Ii 2

a Alias ara. Ambros. omnia in arca & tabernaculi facta sunt instrumento.

(1) Perperam antea erat *Accendant*.

*tiate quæ ventura sunt in futurum : & sciemus, quia dii estis vos. Bene quoque aut male si potestis, facite, & loquamur, & videamus simul. Ecce vos estis * pro nihili : & opus vestrum ex eo quod non est : abominatio est qui elegit vos.* LXX. *Juxta est judicium vestrum, dicit Dominus Deus : venerunt & appropinquaverunt consilia vestra, dicit rex Jacob. * Appropinquent & annuntient nobis quæ ventura sunt : aut priora quæ erant, dicite : & apponemus sensum : & sciemus quæ sunt novissima. Ventura quoque dicite nobis, & annuntiate quæ ventura sunt in novissimo : & sciemus quoniam dii estis. Bene facite & male, & admirabimur : & videbimus simul unde sitis vos, & unde sit opus vestrum : de terra abominationum elegerunt vos.* Quomodo supra diximus, duplicem esse Jacob & Israel, non credentium atque credentium in Dominum Salvatorem : ita vocatis gentibus, & in deserto quondam Ecclesiæ erumpentibus fluviis fontibusque, & mirum in modum comante varietate arborum, cunctis ubertate plenissimis, qui in Christum ex gentibus credere noluerunt, provocantur ad judicium, ut respondeant cur videre, & scire, & recogitare, & intelligere noluerint, quia manus Domini ista fecerit, & Sanctus Israel creaverit universa. Accedant, inquit, idola vestra, quæ putatis esse fortissima. Vel afferte, si quid forte habetis in vobis ; & vestra aperite consilia, qua ratione, quo sensu nolueritis apertam suscipere veritatem. Simulque fit apostropha ad ipsa idola, quæ insensibilia sunt, & nec audiendi, nec respondendi possident facultatem. Dicite, inquit, nobis vel præterita, vel futura, & ex rerum eventibus, vestram potentiam demonstrate. Hoc autem significat, quod post adventum Christi omnia idola conticuerint : ubi Apollo Delphicus, & Loxias, Deliusque, & Clarius, & cætera idola, futurorum scientiam pollicentia, quæ reges potentissimos deceperunt ? Cur de Christo nihil potuere prædicere ; nihil de Apostolis ejus ; nihil de ruinis & abolitione templorum ? Si ergo suum interitum non potuere prædicere, quomodo aliena, vel mala, vel bona * potuerunt nuntiare ? Quod si aliquis dixerit, multa ab idolis esse prædicta, hoc sciendum quod semper mendacium junxerint veritati, & sic sententias temperarint, ut seu boni seu mali quid accidisset, utrumque posset intelligi. Ut est illud Pyrrhi regis Epirotarum :

[a] *Ajo te, Æacida, Romanos vincere posse.* Et Crœsi : *Crœsus transgressus Halym maxima regna perdet.* Aliud quoque signum est, idola deos non esse, quod nec bene possint facere, nec male. Non quo idola, vel dæmones assidentes idolis, mala sæpe non fecerint ; sed quo nisi concessa eis fuerit potestas a Domino, hoc facere non possint. Denique in Evangelio deprecantur, ut habeant potestatem in porcorum gregem. Et in Job legimus, absque Domini jussione, * eum viri sancti ne jumenta quidem & possessiones valuisse disperdere. Nec mirum hoc de Deo, quum etiam Apostolus Paulus tradat quosdam Satanæ, ut discant non blasphemare. Sive hoc dicendum, quod muta simulacra hominum & insensibilia, nec bene possint facere, nec male, nec præterita nosse, nec futura, quia ex nihilo sint, & ex eo quod non est, & non tam ipsa, quam ille qui ea colat, abominatione condignus sit. *Idola enim gentium, argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent, & non loquentur.* Quomodo ergo possunt scire & nuntiare ventura, aut narrare præterita, & bene facere, vel male, quæ nec hominum sensum habent, nec brutorum animantium ? Nec interest, de qua materia facta videantur, quum universa terrena sint.

*Suscitavit ab Aquilone, & veniet ab ortu solis : * vocabit nomen meum, & adducet magistratus quasi lutum : & velut figulus * conculcans humum. Quis annuntiavit ab exordio, ut sciamus : & a principio, ut dicamus : Justus es. Non est neque annuntians, neque prædicens, neque audiens sermones vestros. Primus ad Sion dicet : Ecce [b] adsunt, & Jerusalem evangelistam dabo. Et vidi, & non erat neque ex istis quisquam qui iniret consilium : & interrogatus responderet verbum. Ecce omnes*

Margin notes: * Vulg. ex nihilo. — * al. accedant. — E[illegible] Christi [illegible] idola conticuerunt. — * al. potuerint. — Ambigua responsa idolorum. — Matt. 8. — Job. 1. — * diabolus — 1. Tim. 1. — Ps. 113. — ℣ 25. & seq. — * al. vocavit — * al. conculcavit

[a] In Ennii Fragmentis ex V. Annal. Cicero lib 2. de Divinat. *Utrum*, inquit, *eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam unquam editum Crœso ? aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio ? Num minus ille potuit de Crœso, quam de Pyrrho fingere Ennius : Ajo te, Æacida, Romanos vincere posse ? Primum Latina Apollo nunquam locutus est* &c. At potuit dixisse Græce, Νικᾶν σ' Αἰακίδη Ῥωμαίους φημὶ δυνάσθαι. Porro alterum oraculum sic in mss. effertur, *Crœsus Halyn transiens, perdet exercitum.*

[b] Perperam Martian. *Ecce adsum*. sed & alia hujusmodi multa supra atque infra castigamus.

omnes injusti, & vana opera eorum: ventus & inania simulacra eorum. LXX. *Ego autem suscitavi eum qui ab Aquilone est, & qui ab ortu solis:* [a] *vocabuntur nomine meo. Veniant principes & sicut lutum figuli: & sicut figulus conculcans lutum, sic conculcabimini. Quis enim annuntiabit vobis ea quæ a principio sunt, ut cognoscamus ea quæ in futuro: & dicemus quia verum sit: non est qui* * *prædicet, neque qui audiat verba vestra. Principium Sion dabo: & Jerusalem consolabor in via: nam de gentibus nullus est, & de simulacris ipsorum non erat qui annuntiaret: & si interrogavero eos unde estis, non respondebunt mihi: sunt enim factores vestri, & frustra seducunt vos.* Adhuc contra idola loquitur, & eos qui post adventum Christi, ea relinquere noluerunt. Illisque permanentibus in errore, ipse ab Aquilone suscitasse se dicit populum nationum. Ab Aquilone enim exardescent mala super omnes habitatores terræ. Et ad Jeremiam dicitur: *Quid tu vides Jeremia?* Et ille respondit: *Ollam succensam: & faciem ejus a facie Aquilonis.* Suscitantur autem ab Aquilone, ut credant in eum qui venerit ab ortu solis. De quo supra legimus: *Quis suscitavit ab Oriente justum,* sive *justitiam?* Et in alio loco: *Ecce vir Oriens nomen ejus.* Qui * vocabit eos nomine meo, ut derelictis simulacris, unum colant Deum. Ipse enim loquitur in Evangelio. *Ego veni in nomine Patris mei, & non suscepistis me: alius veniet in nomine suo, & suscipietis eum.* Ipse principes & magistratus, & omnem mundi superbiam conculcabit, & subjicientur ei quasi lutum figulo, ut faciat ex eis aliud vas in honorem, aliud in contumeliam. Hæc quæ ego juxta consuetudinem prophetalem fecisse me dico, quasi jam præterita sint, vel juxta Symmachum, *futura* polliceor, nullus dæmonum & idolorum potest prædicere. Unde oracula cuncta tacuerunt, quia nemo est qui annuntiet, nemo qui audiat, dum bruta prius corda gentilium intellexerunt errorem suum, & falsa vaticinia reliquerunt. (1) Primusque Dominus loquetur ad Sion, id est, ad Ecclesiam suam & dicet ei: Ecce adsunt filii tui, quos tibi per meam donavi fidem. Significat autem Apostolos, qui in toto orbe Evangelium prædicarunt. Sion & Jerusalem nominibus differunt, cæterum ut una urbs, sic & una Ecclesia est. Omnes igitur gentes, quæ idolorum sequuntur errorem, interrogentur a nobis, ut respondeant unde sint. Et hæc erit universarum responsio, quod omnes vanitatem sequantur & ventos, & adorent opera manuum suarum. Quidquid de idolis & gentibus diximus, referamus ad dogmata pravitatis; & ad principes eorum hæresiarchas, quod Christo pacem Ecclesiæ nuntiante, & monstrante eis veritatis viam, ipsi sequantur errorem; & vento ac turbini comparentur. Hebræi, suscitatum ab Aquilone, & venire ab ortu solis, Assyrium interpretantur & Persam, qui venerint Jerusalem, & omnes principes illius conculcaverint; nullumque idolorum quæ colebant, hoc scierit esse venturum, nisi solus Dominus, qui ultus est eos pro peccatis suis.

*al. prædicat.

Jer. 1.13.

Zach. 6.12.

*al. vocavit

Joan. 5.43.

Rom. 9.

Sion & Jerusalem una urbs.

Cap. XLII.

Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum: judicium gentibus proferet. Non clamabit, neque accipiet personam: nec audietur foris vox ejus. Calamum quassatum non conteret: & linum fumigans non extinguet: in veritate educet judicium. Non erit tristis neque turbulentus, donec ponat in terra judicium: & legem ejus insulæ exspectabunt. LXX. [b] *Jacob puer meus, assumam eum: Israel electus meus, suscepit eum anima mea. Dedi spiritum meum super eum: judicium gentibus educet: non clamabit, neque dimittet: nec audietur foris vox ejus. Calamum fractum non conteret, & linum fumigans non extinguet: sed in veritate educet judicium: splendebit, & non conteretur, donec ponat super terram judicium: & in nomine ejus gentes sperabunt.* Jacob & Israel in præsenti capitulo non habentur, quod nec Matthæus Evangelista posuit, sequutus Hebraicam veritatem. Hoc dicimus in sugillationem eorum, qui nostra contemnunt. De quo plenius in Matthæi Commentariolis, & in libro quem ad Algasiam [c] nuper scripsimus, disputatum est. Et interim notandum, quod ubi de Apostolorum scribitur choro, & Jacob & Israel, & semen ap-

Matthæus sequutus Hebraicam veritatem.

a Sic habent Ambrosianis codice juxta Græcum κλɤθήσονται τῷ ὀνόματί μου. Antea erat, *vocantur nomine meo.*

(1) Legimus cum Victorio *Primusque*: pro quo antea erat *Priusquam*.

b Præposuit Martian. *Ecce*, quod neque in nostris mss. est, neque in Græco textu.

c Epistola in nostra recensione 121. circa annum data quadrigentesimum sextum.

appellantur Abraam: quibus quasi hominibus ac servis consequenter dicitur: *Noli timere vermis Jacob, & parvulus numero Israel*. Ubi autem de Christo est vaticinium, absque Jacob & Israel legitur: *Ecce servus meus, suscipiam eum, electus meus, complacuit sibi in illo anima mea*. Et in consequentibus: *Dedi te in testamentum generis, in lucem nationum: aperire oculos cæcorum, & educere de vinculis alligatos, & de domo carceris habitantes in tenebris*. Nec mirum si servus vocetur, factus ex muliere, factusque sub lege, qui *quum in forma Dei esset, humiliavit se, formam servi accipiens, & habitu inventus ut homo*. In quo complacuit sibi anima Dei, cernens in illo omnes esse virtutes: immo ipsum esse Dei virtutem atque sapientiam. *Dedi*, inquit, *spiritum meum super eum*: qui descendit in specie columbæ. *Judicium gentibus proferet*, quod antea nesciebant. *Non clamabit*: erit enim mitis atque mansuetus; *& non accipiet personam in judicio*, sive non levabit, subauditur, in altum vocem suam. Vel juxta Symmachum, *non decipietur*; omnes insidias diaboli intelligens: aut secundum LXX. *non relinquet*, populum scilicet Judæorum: vocans eum ad pœnitentiam. *Nec audietur foris vox ejus*, neque enim extra Galilæam atque Judæam in aliis gentibus Evangelium prædicavit. Quod si legimus fuisse eum in terminis Tyri & Sidonis, sive in confinio Cæsareæ Philippi, quæ nunc vocatur Paneas: tamen sciendum non esse scriptum, quod ipsas ingressus sit civitates. *Calamum quassatum*, sive *confractum non conteret*. Cunctis enim placabilis erit, & veniam dabit peccatoribus, dicens ad (1) mulierem: *Confide, filia, dimittuntur tibi peccata*. *Et linum fumigans*, sive ut cæteri transtulerunt, *obscurum* atque *tenebrosum*, *non extinguet*: qui vicini erant extinctioni, Domini clementia servabantur (quæ super Judæis & nationibus in supradictis opusculis disseruimus) sed cum veritate omnia judicabit; nequaquam metuens Scribas & Pharisæos, quos confidenter hypocritas appellabat. Quod autem sequitur: *Splendebit, & non conteretur, donec ponat super terram judicium*, Matthæus Evangelista non posuit: sive inter judicium & judicium media, scriptoris errore, sublata sunt. Significat autem quod resurgens ex mortuis, cunctos illuminaverit, nec morte contritus sit, donec poneret super terram judicium: qui loquebatur in Evangelio: *In judicium ego veni in mundum istum: ut non videntes videant, & videntes cæci fiant*. Pro quo nos interpretati sumus: *Non erit tristis, neque turbulentus*; sed æqualitatem vultus omni tempore conservabit: quod falso de Socrate Philosophi gloriantur, nunquam eum, plus solito, nec tristem fuisse, nec lætum. Pro quo Aquila & Theodotio interpretati sunt: *Non obscurabit, & non curret, donec ponat in terra judicium*. Et est sensus: nullum vultus tristitia deterrebit, nec festinabit ad pœnam, qui judicii veritatem ultimo tempori reservavit. Quodque sequitur: *& legem illius insulæ exspectabunt*, manifestius posuere LXX. *in nomine ejus gentes sperabunt*: quæ in Scripturis appellantur insulæ, quia ex omni parte persequutorum incursionibus patent. Legem autem ejus, non quæ per Moysen data est, sed Evangelium sentiamus. *De Sion* enim *egredietur lex, & verbum Domini de Jerusalem*. De qua lege & Jeremias vaticinatur: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus: & ponam testamentum novum, non juxta testamentum quod olim pepigi cum patribus eorum*.

Margin notes: Diligenter hunc Scripturæ morem nota. — Galat. 4. — Philipp. 2. — Mat. 15. — (1) Luc. 7. 48. — Mat. 7. & 15. & 22. & 23. per totum & Luc. 6. & 12. — Mat. 12. Sublata quædam in Matthæo. — Joan. 9. 39. — Socrates falso laudatus. — Insulæ in Scripturis, quid? — Supra 2. — Jerem. 31. 31. 32.

V. 5. 6. & seqq. *Hæc dicit Dominus Deus: Creans cælos, & extendens eos: firmans terram, & quæ germinantur ex ea: dans flatum populo qui est super eam, & spiritum calcantibus illam. Ego Dominus vocavi te in justitia, & apprehendi manum tuam, & servavi te: & dedi te in fœdus populi, in lucem gentium. Ut aperires oculos cæcorum, & educeres de conclusione vinctum, de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus. Quæ prima fuerant, ecce venerunt, nova quoque ego annuntio: antequam oriantur, audita vobis faciam*: Incertum erat quis ante dixisset: *Ecce servus meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum: judicium gentibus proferet*. Post condemnationem enim idolorum subitus sermo proruperat: *Ecce servus meus*, & reliqua, quæ nos ex persona Patris super Christo interpretati sumus. Itaque ne relinqueret ambiguum, quis superiora dixisset, adjungit & dicit: *Hæc dicit Dominus Deus, creans cælos, & extendens*

(1) Voces ad *mulierem* ab imperito librario intrusas Victorius contendit, qui hæc Domini verba Matt. 9. ad Paralyticum dici autumat, atque adeo illis expunctis, *fili*, substituit pro *filia*. Mss. retinent.

tendens eos. Sive ut LXX. transtulerunt. *Qui fecit cælum, & defixit illud*. Universitatis igitur Creator & Dominus, ipse Christi sui promisit adventum, qui non solum extendit cælos atque defixit; sed terram quoque alta mole firmavit, & omnia quæ nascuntur ex ea: ut & invisibilia ejus ex his

Rom. 1. quæ facta sunt, intellecta conspiciantur; sempiterna quoque virtus illius & divinitas. Qui spiramen omnibus dedit qui versantur in terra, lege prima B mortalium. Insufflavit enim Deus in

Genes. 2. faciem Adam, spiritum vitæ, & factus est in animam viventem. Spiritum autem his proprie qui calcant terram; & sapientiam carnis, suæ subjiciunt potestati. Ille igitur cujus tanta præconia sunt, hæc ad eum loquutus est, cujus legem insulæ præstolantur & gentes: *Ego Dominus vocavi te in justitia*: de quo ipse loqui-

Joan. 17. 25. tur in Evangelio, *Pater juste, mundus* C *te ignorat*: ut esset non solum Judæorum, sed & gentium Deus. *Et apprehendi manum tuam*, quia quidquid operatur Filius, operatur Pater. *Et servavi te*, qui omnia ipse conservas. *Et dedi te in fœdus populi Israel*, cui te venturum ante promiseram. Et *in lucem gentium*, quæ sedebant in tenebris & in umbra mortis, *ut aperires oculos cæcorum*, qui Deum antea non videbant. *Et educeres de conclusione* D

Prov. 5. * al. vinctos * *vinctum*; funibus enim peccatorum suorum unusquisque constringitur. Et

Mat. 8. in Evangelio, quem Satanas vinxerat, solvit Dominus. *De domo carceris sedentes in tenebris*, qui in erroris nocte & caligine versabantur. Quodque infert: *Ego Dominus hoc est nomen meum*: *gloriam meam alteri non dabo*, non excludit Filium, cui dicenti in Evangelio: *Pater, glorifica me gloria quam apud*

Joan. 17. 5. *te habui priusquam mundus esset*, ipse E respondit: *Et glorificavi, & glorificabo*. Neque enim dixit: Gloriam meam nulli dabo, quod si dixisset, exclusisset & Filium, sed *gloriam meam alteri non dabo*, præter te, cui dedi, cui

Proprietas Sanctæ Scripturæ. אחר datúrus sum. Unde proprietatem sanctæ Scripturæ vehementer admiror, quod verbum AHER omnes Interpretes voce consona transtulerunt, *alterum*; qui in multis aliis soliti sunt discrepare. Ut autem sciamus per hanc sententiam non excludi Filium, sed idola, sequentia verba testantur: *Et laudem meam sculptilibus*. Pro quo LXX. *nec virtutes meas*

A *simulacris*. Quum enim Christus Dei virtus sit, Deique sapientia, omnes in se virtutes continet Patris. Sequitur, *Quæ prima fuerunt, ecce venerunt*. Et est sensus: Quæ loquutus sum, quæ per Moysen, Prophetasque pollicitus sum, universa completa sunt. Nunc autem annuntio vobis Evangelium, vocationem gentium, passionem Christi, novitatem fidei: ut quomodo priora cernitis rebus expleta, sic & ea quæ nunc polliceor, credatis esse ventura.

Christus omnes virtutes Patris in se continet.

Fides præsentium ex præteritis completis.

V. 10. 11. & seqq. *Canite * Deo canticum novum: laus ejus ab extremis terræ: qui descenditis in mare, & plenitudo ejus; insulæ & habitatores earum. * Levet desertum & civitates ejus: in domibus habitabit Cedar, laudate habitatores Petræ, de vertice montium clamabunt. Ponent Domino gloriam, & laudem ejus in insulis nuntiabunt. Dominus sicut fortis egredietur, sicut vir præliator suscitabit zelum: vociferabitur & clamabit: super inimicos suos confortabitur. Tacui semper, silui, patiens fui: sicut * pariens loquar: dissipabo & absorbebo simul. Desertos faciam montes & colles, & omne gramen eorum exsiccabo, & ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam. Et * educam cæcos in viam quam nesciunt, & in semitis quas * ignorant ambulare, eos faciam. Ponam tenebras coram eis in lucem, & prava in recta: hæc verba feci eis, & non dereliqui eos. Conversi sunt retrorsum: confundantur confusione, qui confidunt in sculptili, qui dicunt conflatili: vos dii nostri.*

* Vulg. Domino

* Vulg. sublevetur

* Vulg. parturiens

* Vulg. ducam.

* Vulg. ignoraverunt.

LXX. *Cantate Domino canticum novum: principatus ejus glorificatur, & nomen illius a summitate terræ: qui descendunt in mare & navigant illud, insulæ & habitatores earum: lætare desertum & vici ejus: villæ & habitatores Cedar. Lætabuntur qui habitant in Petra: de summitate montium clamabunt. Dabunt Deo gloriam, virtutes ejus in insulis nuntiabunt. Dominus Deus virtutum egredietur & conteret bellum, suscitabit zelum, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui a principio, num semper tacebo, & sustinebo? sicut pariens patienter egi, erumpam & arefaciam simul, vastabo montes & colles, & omne fœnum eorum arefaciam. Et ponam flumina in insulas, & paludes siccabo. Et adducam cæcos per viam quam nesciunt, & semitas quas ignoraverunt, calcare eos faciam; faciam eis tenebras in lucem, & prava in recta. Hæc verba faciam illis, & non derelinquam eos, ipsi vero conversi sunt retrorsum; confun-*

fundamini confusione, qui confiditis super sculptilibus, qui dicitis conflatis, vos estis dii nostri. Qui prius dixerat: *quæ prima fuerant, ecce venerunt; nova quoque ego annuntio: antequam oriantur, audita faciam vobis;* & se promiserat, quod ignorabant esse dicturum: quæ sint illa nova, sequenti sermone testatur, Apostolis præcipiens, & Apostolicis viris, ut canant canticum novum, nequaquam in vetustate literæ; sed in novitate spiritus. Nec solum in veteri Instrumento, sed in novo; & laus ejus penetret usque ad extrema terræ. A summo enim cælo egressus ejus, & usque ad summum illius occursus ejus. In omnem terram exiit Apostolorum sonus, & in terminos orbis verba eorum. Sive juxta LXX. *Glorificate nomen ejus in terminis terræ*: ut in universo mundo Christi nomen annuntietur gentibus. Qui sint autem isti qui canere debeant canticum novum, sequentia verba testantur: *Qui descenditis,* inquit, *in mare,* & navigatis illud, sive *plenitudo maris.* Apostolos enim videns Jesus in littore juxta mare Genezaret reficientes retia sua, vocavit & misit in magnum mare; ut de piscatoribus piscium faceret hominum piscatores, qui de Jerusalem usque ad Illyricum & Hispanias Evangelium prædicarunt: capientes in brevi tempore ipsam quoque Romanæ urbis potentiam. Vel certe descenderunt in mare & navigaverunt illud; tempestates & persequutiones istius sæculi sustinentes. Insulas quoque & habitatores earum, vel diversitatem gentium intellige, vel Ecclesiarum multitudinem. * *Levet,* inquit, *desertum & civitates ejus* vocem suam, de qua & supra diximus. Sive lætetur desertum & vici ejus, & Cedar, quæ quondam inhabitabilis fuit regio trans Arabiam Saracenorum. Et habitatores Petræ, quæ & ipsa urbs Palæstinæ est. Hoc autem significat, quod gentium populus desertus prius notitia Dei, & idololatriæ erroribus obligatus, ad laudes Domini convertatur. Sive quia *Cedar* interpretatur *tenebræ,* & juxta Apostolum petra Christus, præcipitur cunctis credentibus, ut qui ante erant in tenebris, & nunc credunt in Dominum Salvatorem, de vertice montium clamitent, & aperte prædicent Christum, quibus & supra dictum est: *In montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. Eleva in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem.* Et ponam gloriam ejus in insulis, de quibus prius diximus. Describitque sermo propheticus gloriosum Salvatoris adventum, de quo & Paulus Apostolus loquitur: *Secundum illuminationem gloriæ magni Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi;* & eum viro fortissimo comparat, qui pugnaturus sit contra adversarios suos, suscitaturus zelum. De quo & in Cantico Deuteronomii prophetatum est: *Ipsi me zelare fecerunt in eo qui non erat Deus, & irritaverunt me in idolis suis; & ego zelare eos faciam in gente quæ non est, & in gente stultissima irritabo illos.* Vociferabitur quoque & clamabit contra inimicos suos, aperte eorum infidelitatem reprobans, & cum clamore pronuntians: *Tacui, semper silui, patiens fui,* sive ut LXX. transtulerunt: *Tacui, numquid semper tacebo?* Ut impleatur illud quod per Salomonem dicitur: *Tempus tacendi, & tempus loquendi.* Et est sensus: Diu vos delinquentes sæpe portavi; sed quia ante tacueram, nequaquam ultra reticebo. Et quomodo pariens in lucem profundit infantem, & apertum facit esse quod prius clausum in visceribus tenebatur: sic ego dolorem meum, & dissimulationem quam semper habui super sceleribus vestris, nunc proferam, & dissipabo vestra consilia: [a] unoque tempore absorbebo universam gentem, & omnem superbiam montium tumoremque collium vestrorum. Et fœnum, de quo supra dictum est: *Vere fœnum est populus,* id est, tam principes quam vulgus ignobile, in desertum redigam. Quod in LXX. de Theodotionis Editione additum est, qui hæc verba tacuerunat. Quumque vos a capite usque ad pedes exsiccavero atque delevero, tunc flumina doctrinæ meæ in insulis gentium currere faciam, & stagna vestra sive paludes redigam in ariditatem, ut in gentibus sit scientia Scripturarum, & in vobis doctrinæ ariditas. Ducamque cæcos per viam, quam ante nesciebant, de quibus & supra legimus. *Dedi te in fœdus populi, in lucem gentium, ut aperires oculos cæcorum.* Hi ducentur per viam, de qua Christus loquitur: *Ego sum via,* sive via scien-

Marginal notes: Psal. 18. — Luc. 5. — * al. Elevet — Petra urbs Palæstinæ. — 1. Cor. 10. — Supra 40. 9. — 2. Cor. 4. — 2. Tim. 1. 10. — Deut. 32. 21. — Eccles. 3. 7. — Vide supra cap. 4. v. 7.

a Antea erat *Uno quoque tempore &c.*

ſcientiæ Dei, & per ſemitas prophe- A tales ambulare eos faciam. Tunc tenebræ eorum mutabuntur in lucem, & prava vertentur in recta, ut intelligant quæ legunt, & cordis oculis clarum in veteri Teſtamento Chriſti lumen aſpiciant. Simulque infert: *Hæc verba quæ feci*, ſive *faciam eis*, nequaquam ultra futura promittens; ſed quæ ſante promiſeram, reddens. Me autem iſta dicente, converſus eſt retrorſum populus Judæorum, ut non B crederet promittenti, & in ſuis confunderetur erroribus, & negligeret ſponſionem Dei, qui idolis ante crediderat. Sive quum intraverit plenitudo gentium, tunc etiam Iſrael populus convertetur, & pœnitebit eum erroris ſui, per quem idolis ante ſervierat. Aut certe poſt vocationem gentium revertetur ad principium: ut dicat, omnes gentes, quæ Evangelio credere noluerunt, in ſuis idolis confundendas. (Rom. 11.)

C (V. 18. 19 & ſeqq.) *Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. Quis cæcus, niſi ſervus meus? & ſurdus, niſi ad quem nuntios meos miſi? Quis cæcus, niſi qui venundatus eſt? & quis cæcus, niſi ſervus Domini? Qui vides multa, nonne cuſtodies? qui apertas habes aures, nonne audies? Et Dominus voluit ut ſanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret. Ipſe autem populus direptus atque vaſtatus: laqueus juvenum omnes, & in domibus carcerum abſconditi ſunt:* D *facti ſunt in rapinam, nec eſt qui eruat: in direptionem, & non eſt qui dicat: Redde. Quis eſt in vobis qui audiat hoc, attendat & auſcultet futura? Quis dedit in direptionem Jacob, & Iſrael vaſtantibus? Nonne Dominus ipſe, cui peccavimus? Et noluerunt in viis ejus ambulare, & non audierunt legem ejus. Et effudit ſuper eum indignationem furoris ſui, & forte bellum: & combuſſit eum in circuitu, & non cognovit: & ſuccendit eum, & non intellexit.* E LXX. *Surdi audite, & cæci ſuſpicite, ut videatis. Quis eſt cæcus, niſi pueri mei: & ſurdi, niſi qui dominantur eorum? * Quis cæcus, niſi qui recepit: & excæcati ſunt ſervi Dei. Vidiſtis ſæpe, & non cuſtodiſtis: apertæ ſunt aures, & non audiſtis. Dominus Deus voluit ut juſtificaretur, & magnificaret laudem. Et vidi, & erat populus vaſtatus atque direptus. Laqueus enim in cubilibus ubique, & in domibus ſimul, in quibus abſconderunt eos. Facti ſunt in direptionem: & non erat qui erueret prædam: & non erat qui diceret: Redde. Quis eſt in vobis qui hæc audiat, & futura cognoſcat? Quis dedit in direptionem Jacob, & Iſrael* (* Juxta Complut. Edition. & LXX.)

A *vaſtantibus? Nonne Deus, cui peccaverunt? & noluiſtis in viis illius ambulare, neque audire legem ejus. Et induxit ſuper eos iram furoris ſui: & prævaluit adverſus eos bellum, & qui comburebant eos per circuitum: & non cognovit unuſquiſque, nec poſuerunt ſuper animam.* Ne quis putaret hoc quod dicitur: *Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum*, ad gentium populum pertinere, qui prius ſurdus & cæcus fuerat (ut Judæi ſtulta in- B terpretatione approbare contendunt) ipſe propheticus ſermo demonſtrat, qui ſurdi & cæci intelligi debeant. *Quis*, inquit, *cæcus, niſi ſervus meus: & ſurdus, niſi ad quem nuntios meos miſi?* haud dubium quin Prophetas ſignificet. *Quis cæcus, niſi qui venundatus eſt* peccatis ſuis? Quis cæcus, niſi qui prius ſervus fuit Domini? Cui dicitur: O Iſrael qui vides multa, & habes Prophetas plurimos, per quos Dei mandata C cognoſcas, nonne cuſtodies quæ tibi præcepta ſunt? Qui apertas habes aures, nonne audies quæ dicuntur, de quo & ſupra legimus: *Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes aſpicietis, & non videbitis: incraſſatum eſt enim cor populi hujus.* (Iſa. 6. 9.) Dominus, inquit, voluit ut ſanctificaret eum, & magnificaret Legem ſuam, & populum jacentem extolleret ac levaret. Sed ille Dei facere noluit voluntatem: & idcirco ab D adverſariis ſuis direptus eſt atque vaſtatus, quos vel dæmones, vel hoſtes intelligere debemus. *Laqueus juvenum omnes, & in domibus carcerum abſconditi ſunt.* Sive ut LXX. tranſtulerunt, *Laqueus in cubilibus ubique: & in domibus ſimul, in quibus abſconderunt eos:* Scribas ſignificans & Phariſæos, qui plebem miſerabilem deceperunt, & ubique poſuerunt inſidias contra Dominum Salvatorem & Apoſtolos ejus: (Luc. 11.) habentes clavem ſcientiæ, nec ipſi in- E trantes, & alios volentes introire prohibentes. Pulchreque pectora eorum in quibus habitabant cogitationes peſſimæ, carceres appellavit. Ideo facti ſunt in rapinam, & in direptionem: nec fuit qui liberaret eos, & pro eis ſermonem faceret. Simulque Propheta cohortatur eos, ut ſi omnes audire non poſſint, ſaltem pauci futura cognoſcant, & intelligant, a quo iſta perpeſſi ſint. Cauſſaſque ſuæ vaſtitatis agnoſcant, qui nec audire nec facere voluerunt quæ Lege præcepta ſunt. Ideo effudit Dominus ſuper eos totam iram ſuam, & indignationem furoris plenam, ut

qui prius tacuerat, nequaquam ultra reticeret, nec sermonibus eos, sed pœnis tormentisque corriperet, & comprehenderet eos bellum fortissimum, quod nequaquam possint evadere, ostendens ferociam Romanorum. Quumque ex omni parte combustus sit, & nihil in se habeat sanitatis, tamen non intelligit caussam pœnæ suæ, quod idcirco punitus sit, quia Dei Filium non receperit.

Caput XLIII.

ET nunc hæc dicit Dominus creans te, Jacob, & formans te, Israel: Noli timere, quia redemi te, & vocavi te nomine tuo: meus es tu. Quum transieris per * aquam, tecum ero, & flumina non operient te. Quum ambulaveris in ignem, non combureris, & flamma non ardebit in te: quia ego Dominus Deus tuus Sanctus Israel Salvator tuus, dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam, & Saba pro te. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis & gloriosus: ego dilexi te, & dabo homines pro te, & populos pro anima tua. Noli timere, quoniam tecum ego sum: ab Oriente adducam semen tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, da: & Austro, noli prohibere: adduc filios meos de longinquo, & filias meas ab extremo terræ. Et omnem qui invocat nomen meum, in gloriam meam creavi eum, & formavi eum, & feci eum. Educ foras populum cæcum, & oculos habentem: surdum, & aures ei sunt. Omnes gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus. Quis in vobis annuntiabit istud, & quæ prima sunt, audire nos faciet? dent testes eorum, & justificentur: & audiant, & dicant: Vere vos testes mei, dicit Dominus, & servus meus quem elegi, ut sciatis & credatis mihi, & intelligatis, quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus: & post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, & non est absque me salvator. Ego annuntiavi, & salvavi: auditum feci, & non fuit in vobis alienus. Vos testes mei, dicit Dominus, & ego Deus, & ab initio ego ipse, & non est qui de manu mea eruat: operabor, & quis avertet illud? LXX. Et nunc sic dicit Dominus qui fecit te, Jacob, & creavit te, Israel, Noli timere, quoniam redemi te: vocavi te nomine tuo, meus es tu: & si transieris per aquam, tecum sum, & flumina non cooperient te. Et si transieris per ignem, non combureris: flamma non exuret te: quia ego Dominus Deus tuus Sanctus Israel, salvator tuus. Feci commutationem tuam

Vulg. *aquas*

A Ægyptum, & Æthiopiam, & Syenen pro te. Ex quo honorabilis factus es, & in conspectu meo glorificatus es: & ego dilexi te, & dabo homines pro te, & principes pro capite tuo. Noli timere, quoniam tecum cum: ab Oriente adducam semen tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, adduc: & Africo, noli prohibere: adduc filios meos de terra longinqua, & filias meas a terminis terræ, omnes qui vocantur nomine meo: in gloria enim mea B creavi illum, & plasmavi eum, & feci illum: & eduxi populum cæcum, qui habent oculos, & sunt cæci, & surdæ sunt aures ejus. Omnes gentes congregatæ sunt simul, & convenerunt principes earum. Quis annuntiabit hæc? aut quæ a principio sunt, quis annuntiabit vobis? adducant testes suos, & justificentur, & audiant, & loquantur vera. Estote mihi testes, & ego testis, dicit Dominus Deus, & puer meus quem elegi, ut sciatis & credatis & intel- C ligatis, quia ego sum: Ante me non fuit alius Deus, & (1) post me non erit. Ego Deus, & non est præter me Salvator. Ego annuntiavi, & salvos feci: exprobravi & non erat in vobis alienus. Vos mei testes, & ego Dominus Deus ab initio, & non est qui de manibus meis eruat. Faciam, & quis avertet illud? Hebræi de secundo Salvatoris hæc interpretantur adventu, quando post plenitudinem gentium omnis salvandus sit Israel. Nos autem ne- D quaquam putamus ad eos fieri repromissionem, quibus supra dictum est: *Quis cæcus, nisi pueri mei, & qui surdi, nisi qui dominantur eorum? & excæcati sunt servi Dei.* Et rursum: *Factus est populus vastatus atque direptus*, & his similia. Denique infert: *Effudit super eum indignationem furoris sui, & forte bellum: & combussit eum in circuitu, & non cognovit, & succendit eum, & non intellexit.* Ergo quod su- E pra diximus, duos esse Jacob, & duos Israel, unum carnalem, & alterum spiritualem, eorum qui in Salvatorem credere noluerunt, & eorum qui receperunt Filium Dei: hoc etiam nunc intelligendum, quod provocetur Apostolorum chorus, & prima Christi Ecclesia de Judæorum populo congregata, ut intelligat Creatorem & factorem suum, qui & animæ & corporis ejus sit conditor. Nec timeat persecutores, quia redemtus sit Christi sanguine, qui vocaverit eum nomine suo: & ob familiaritatem specialiter appellet populum

(1) Suffecimus vocem *Deus* cum Victorio & Græco cum primis codice.

lum suum; sed prædicet incunctanter, & nulla pericula reformidet. Quodque infert: Aquas & flumina, & ignem & flammas, persecutorum impetum furoremque describit, qui saluti gentium invideant, & nolint sermonem Evangelicum prædicari. Quamquam Judæi, in aquis Ægyptios, in fluminibus Babylonios, in igne Macedonas, in flamma Romanos intelligi velint. Idcirco autem præcipit eis ne timeant, quia Dominus Deus Salvator eorum, & Sanctus Israel sit cum eis, qui fecerit eos Ægypto, Æthiopiæ, & Syenæ, & extremis mundi terminis prædicare. Pro *Syene*, [a] סבא reliqui Interpretes posuerunt SABA, unde fuit regina Austri, quæ venit sapientiam audire Salomonis. Quamobrem 3. Reg. 10. honorabilis factus est Apostolorum chorus in conspectu Dei, & dilectus ab eo: & cunctorum hominum salus atque populorum, qui per eos ad Evangelium sunt vocati, & reputabuntur in salutem animarum eorum. Unde jungit & dicit: *Noli timere, ego tecum sum*, qui vobis Matth. ult. 20. in Evangelio loquor: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi*. Ab Oriente enim & ab Occidente adducam filios tuos, qui requiescant in sinu Abraam, & de cunctis mundi partibus filiorum meorum & filiarum populus congregabitur, qui vel invocent nomen meum, vel meo vocentur nomine, ut appellentur Christiani in gloriam conditoris sui. Quodque sequitur: *Educ foras populum cæcum, & oculos habentem: surdum, & aures ei sunt*, multi putant dici de populo gentium, qui per Apostolorum doctrinam audire ceperunt & videre. Sed nos etiam hæc de disperso intelligamus Israel, qui vocatus sit per Apostolos, primusque crediderit; quibus loquitur & Paulus: *Vobis primum oportuit prædicari sermonem Dei*. Et ipse Dominus in Evangelio: *Ite ad oves perditas domus Israel*. Act. 13. 46. Matth. 10. 6. Denique sequitur: *Omnes gentes congregatæ sunt simul, & collectæ sunt tribus*, id est, cum populo qui credidit ex Judæis, ut duplex vocatio sit, Circumcisionis, & Præputii. Quod autem dicitur: *Educ*, ad Filium sermo est. Sive juxta LXX. Pater de Filio loquitur, quod eduxerit populum suum cæcum & surdum, & gentibus copularit, & fecerit ex eis multos Ecclesiæ principes. Miraturque Propheta quod nullus in gentibus hæc præscire potuerit, nec Dei nosse consilia; sed tantum populus ejus qui Legem acceperit, & Prophetas habuerit: *Notus enim in Judæa Deus: in Israel magnum nomen ejus*. Ps. 75. 1. Sive ipse Deus testis suorum sermonum sit, & patrator, & puer ejus ac servus quem elegit. Haud dubium quin Christum significet, cui & supra dicit: *Magnum tibi est vocari te puerum meum*. Et hæc omnia fient, ut veritas mundo prædicetur, & sciant, & credant, & intelligant, quorum mens prius bruta erat & insensibilis, quod præter unum Deum, nullus alius Deus sit, nec ante, nec postea. Neque enim temporum conditor habet aliquando principium, quum hoc ipsum, *aliquando*, sit temporis. Et quomodo nunc loquutus est: *Ego testis, dicit Dominus Deus; & puer quem elegi*, dicente hoc ipsum Domino in Evangelio: *Duorum hominum testimonium verum est. Ego sum qui testimonium perhibeo de me, & qui misit me Pater*. Joan. 8. 17. 18. Sic & de divinitate illius sentiendum est, quod nullus sit Deus, nisi ipse qui loquitur, & puer ejus quem elegit. Divinitas Christi. Pulchreque præter Deum Patrem alter nullus est Deus: quia Christus Dei virtus est, & Dei sapientia, qui loquitur in Evangelio: *Ego in Patre, & Pater in me est*. Sicut enim unus Christus Dominus non 1. Cor. 1. aufert Patri ne Dominus sit: sic unus Deus Pater, non auferet Filio ne Deus Joan. 14. 11. sit: qui *in principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum*. Joan. 1. 1. 2. Quodque sequitur: *Et non est absque me Salvator*, ostendit in Patre Filium cuncta salvare. De quo idem Propheta testatur: *Et dimittet eis Dominus Salvatorem, qui salvos eos faciet*. Supra 9. Neque enim Deus sapiens & fortis, sine sua potest esse sapientia atque virtute. Quum ergo ab initio ego hæc futura prædixerim, nullus erit qui meæ renuat voluntati: immo quæ ego fecero, possit irrita facere. Hæc dicuntur quidem ad Jacob & Israel, sed referuntur ad Apostolicum chorum, & omnes qui de populo Judæorum in Christum voluerint credere.

V. 14. *Hæc dicit Dominus redemtor vester, Sanctus Israel. Propter vos misi in Babylonem, & detraxi vectes universos, & Chaldæos in navibus suis gloriantes: ego Dominus Sanctus*

[a] Quod nomen positum est a LXX. Cæterum paria de Saba in hunc quoque locum Eusebius disserit.

ctus vester, creans Israel rex vester. LXX. *Sic dicit Dominus Deus, qui redemit vos Sanctus Israel: Propter vos mittam in Babylonem, & suscitabo fugientes universos, & Chaldæi in navibus vincientur. Ego Dominus Deus Sanctus Israel, qui ostendi Israel regem vestrum*. Juxta Hebraicum adhuc ad Israel propheticus sermo dirigitur, quod redemtor eorum Dominus & Sanctus Israel, hæc ad eos loquutus sit: Propter vos qui mecum Evangelium prædicatis, quibus supra dixi: *Noli timere, quoniam ego tecum sum*, qui estis testes voluntatis meæ, & puerum meum alterum testem mundo incredulo nuntiatis, misi Filium meum in Babylonem & confusionem hujus sæculi. Et detraxi omnes vectes ejus, qui Hebraice appellantur * BARIHIM, & quos Theodotio *fortes* interpretatus est. Et Chaldæos, inquit, subauditur ἀπὸ κοινοῦ, *detraxi*, qui in suis gloriabantur navibus: in his videlicet, qui instar navium inter idola fluctuabant. De Chaldæis nullus ambigit, [a] quin *dæmones* sonent. Ego Dominus hæc futura prædixi, qui sum Creator vester & rex Israel. Porro juxta LXX. multo alter est sensus: Ego Dominus qui te de periculis liberavi, & Sanctus Israel: propter vos mittam in Babylonem regem Medorum atque Persarum, & habitatores ejus fugere faciam: & Chaldæi qui vos ceperant, vincti per mare Caspium ad gentes alias transferentur. Ego Dominus hæc futura decrevi, qui ostendi Israel regem credentium fore.

* al. Barichim. בריחים

[a] Chaldæi dæmones sonant.

V. 16. 17. & seqq. *Hæc dicit Dominus, qui dedit in mari viam, & in aquis torrentibus semitam. Qui eduxit quadrigam & equum, agmen & robustum: simul obdormierunt, nec resurgent: contriti sunt, quasi linum extincti sunt. Ne memineritis priorum, & antiqua ne intueamini. Ecce ego facio nova, nunc orientur; utique cognoscetis ea. Ponam in deserto viam, & in invio flumina. Glorificabit me bestia agri, dracones, & struthiones: quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo meo, electo meo. Populum istum formavi mihi: laudem meam narrabunt*. LXX. *Quia sic dicit Dominus, qui dat in mari viam, & in aqua vehementi semitam. Qui educit currus, & equos, & multitudinem robustissimam. Sed dormierunt, & non resurgent: extincti sunt quasi linum extinctum. Nolite meminisse priorum, & vetera ne recogitetis. Ecce ego faciam nova, quæ nunc orientur, & cognoscetis ea, & faciam in deserto viam, & in inaquoso flumina. Benedicent me bestiæ agri, sirenes & filiæ struthionum: quia dedi in deserto aquam, & flumina in inaquoso, ut bibere faciam genus meum electum, populum meum, quem acquisivi, ut virtutes meas narret*. Dominus qui destruxit & abjecit Babylonem, & fortissimos illius detraxit de potentia, omnesque Chaldæos qui in fluctibus hujus sæculi feliciter navigabant, fecit esse captivos: ipse in aquis torrentibus maris Rubri reperit viam, ut transiret populus ejus de Ægypto liberatus. Sive qui dedit in mari Rubro viam, ipse & in aquis torrentibus Jordanis fluvii reperit semitam, ut & egressio ex Ægypto, & introitus in terram repromissionis haberet miraculum. Ipse cursus & equos & omnem exercitum Pharaonis demersit in profundum, qui dormierunt somno perpetuo. Contriti sunt & extincti, quasi linum in brevi temporis spatio, & in puncto atque momento. Linum enim necdum igne correptum, pro levitate substantiæ statim extinctum, in favillam dissolvitur. Igitur hoc præcipio vobis, ut inter signa mea atque miracula, quibus Babylon urbs potentissima diruta est, & quibus in mari Rubro atque Jordane populo meo aperta est via, nequaquam memineritis veterum, quoniam in Evangelio multo sum majora facturus; quorum comparatione, præterita sileri debeant. Nequaquam enim ultra in mari Rubro, sed in deserto totius mundi repperiam viam. Nec unus fluvius, sive fons erumpet de petra, sed multa flumina, quæ non corpora ut prius, sed animas sitientes reficiant, & impleatur illud quod supra legimus: *Bibetis aquas de fontibus Salvatoris*. Tunc quod numquam factum est, fiet, ut omnes bestiæ & dracones, & struthiones qui in solitudine gentium morabantur, & idololatriæ sanguine, morumque feritate bestiarum similes erant, glorificent me atque

Miracula liberationis Hebræorum.

Supra 12. 3.

[a] Nonnulla hac de etymologia diximus ad Librum Nominum ex Genesi: ut vero nihil dissimulemus, alli videntur Philo, aliique Hebraicarum vocum veteres Etymologi, ex quorum auctoritate Hieron. oquitur, putantes Hebraicum *Chasdim* componi ex *Caph* litera similitudinis, & voce *Sedim*, quæ *dæmones* sonat. Chaldæi enim a Chesed filio Nachor, cujus mentio est Genes. 23. 20. quasi Chasdæi appellati sunt, *s* littera in *l* ad linguæ ejus ingenium permutata.

atque collaudent. Pro *draconibus*, quos solus Theodotio, ut in Hebraico scriptum est, appellavit * THANNIM, reliqui *Sirenas* interpretati sunt, animalia portentosa, quæ dulci carmine atque mortifero navigantes Scyllæis canibus lacerandos præcipitabant. Hocque significat, quod voluptati prius & luxuriæ dediti, ad servitutem Domini convertantur: licet melius sit dracones intelligi, quia junguntur & struthiones, ut quia semel de bestiis solitudinis loquebatur, hæc animantia poneret, quæ deserto familiaria sunt. Laudabunt autem, inquit, me; & glorificabunt bestiæ agri, & dracones, & struthiones, quia dedi in deserto gentium aquas, & in ariditate nationum flumina, ut biberet populus meus, quem elegi mihi, sive genus meum electum, & populus quem acquisivi sanguine meo, ut laudes meas virtutesque narraret.

תנים * al. Thennim. Sirenæ, quid?

V. 22. 23. & seqq.

Non me invocasti, Jacob: nec laborasti in me, Israel. Non obtulisti mihi arietem holocausti tui, & victimis tuis non glorificasti me. Non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi præbui in thure. Non emisti mihi argento calamum, & adipe victimarum tuarum non inebriasti me. Verumtamen servire me fecisti in peccatis tuis: præbuisti mihi laborem in iniquitatibus tuis. LXX. *Non nunc vocavi te, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non attulisti mihi oves holocausti tui: neque in victimis tuis magnificasti me: nec servire te feci in hostiis, nec laborem tibi præbui in thure, nec emisti mihi argento thymiama, nec adipem hostiarum tuarum concupivi, sed in peccatis tuis defendi te, & in iniquitatibus tuis.* Bestiis agri, draconibus & struthionibus laudantibus me, tu Jacob, nequaquam me invocare voluisti, nec postea laborare, ut peccatum emendares pœnitentia. Quod autem arbitraris obtulisse te mihi victimas, & arietes immolasse, scias eos a me non esse susceptos, quia mihi & idolis communes erant. Illumque sensum repetit, de quo supra dixerat: *Ut quid mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? Plenus sum holocausto arietum, & adipe agnorum, & sanguinem taurorum & hircorum nolo.* Neque enim, ait, pretiosum a te quippiam requisivi: ut in parandis eis, laborare te facerem. Non exegi a te oblationes, nec thura quæsivi: non calamum, neque incensum, & diversa pigmenta generis, quorum fumo inebriares me atque satiares. Sed obedientiam, quæ est supra sacrificium: & sacrificium, de quo in Psalmis David dicit: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum & humiliatum Deus non despicit*, illa volui, illa quæsivi. Tu autem me servire & laborare fecisti in peccatis tuis, ut cogerer dicere: *Laboravi sustinens*; & nequaquam ultra ferre te possum. Unde & per Osee idem loquitur Deus: *Quid tibi faciam, Ephraim: protegam te, Israel?* Quid tibi faciam? quasi Adamam ponam te, & quasi Seboim? Quod autem LXX. posuerunt, *sed in peccatis tuis defendi te, & iniquitatibus tuis*, sic potest superioribus copulari, ut labor sit Dei, & lassitudo defendere peccatores.

Ps. 50. 19.

Osee 11. 8.

Labor Dei defendere peccatores.

V. 25. 26. & seqq.

Ego sum, ego sum ipse, qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor. Reduc me in memoriam, ut judicemur simul: narra si quid habes ut justificeris. Pater tuus primus peccavit, & interpretes tui prævaricati sunt in me. Et contaminavi principes sanctos, dedi ad internecionem Jacob, & Israel in blasphemiam. LXX. *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas, & non recordabor. Tu vero memento, & judicemur. Dic tu iniquitates tuas primus, ut justificeris. Patres vestri peccaverunt, & principes vestri inique egerunt in me, & contaminaverunt principes sancta mea. Et dedi ut perderem Jacob, & Israel in opprobrium.* Tu me, inquit, Jacob & Israel, laborare fecisti in peccatis tuis, & onera iniquitatum tuarum portare vix potui, quos nequaquam servos meos nec pueros voco, sed simplici appello nomine, Jacob & Israel ut ostendam & arguam peccatores. Ego autem propter me, quia misericors sum & patiens, & multarum miserationum, delebo omnes iniquitates tuas in aspersione & sanguine novi Testamenti: deleos vetus chirographum, quod adversum te scriptum erat; & peccatorum tuorum ultra non recordabor, quæ tibi, si credere volueris, in baptismate dimissurus sum. Reduc ergo me in memoriam: si quid habes justi quod respondeas mihi, libenter accipiam: ut judicemur simul, & arguas me non fecisse tibi quod facere debui. Quem sensum in Michæa plenius legimus: *Populus meus quid feci tibi, & quid molestus fui tibi? responde mihi: quia eduxi* [te] *de terra Ægypti & de domo servitutis libe-*

liberavi te, & misi ante faciem tuam Moysen & Aaron & Mariam. Et in quinquagesimo Psalmo David loquitur ad Deum: *Ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cum fueris judicatus*. Narra ergo si quid habes, ut justificeris. Et est sensus: Ego non loquar prior contra te, ne oppressum esse te dicas multiplicatione sermonum; sed ut si quid justi habes, ipse pro te loquere; ut videaris ista quæ pateris, immerito sustinere. Et ut scias me misereri tui, non ob meritum tuum, sed propter meam clementiam, a patribus tuis repetam atque majoribus, ut intelligas te a peccatoribus esse generatum: *Pater tuus primus peccavit* in solitudine: omnis videlicet populus Israel. Sive auctor generis tui Abraam peccasse convincitur, quando Domino terram repromissionis semini illius pollicente, respondit: *In quo sciam quia possidebo eam? Et Interpretes*, inquit, *tui prævaricati sunt in me*: Aaron & Moyses ad aquam contradictionis, qui inter me & te medii loquebantur. Et ut intelligamus non esse violentem expositionem, sequitur: *Et contaminavi principes sanctos*, de quibus & in Psalmo canitur: *Absorpti sunt juxta petram judices eorum*. Quos idcirco contaminasse se dicit, quod terram repromissionis non intraverint. *Dedique ad internecionem Jacob, & Israel in blasphemiam*; ut nullus, præter duos ex his qui de Ægypto egressi erant, intraret in Judæam: sed cadavera eorum jacerent in solitudine. Juxta LXX. qui addiderunt de suo: *Dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris*, ad pœnitentiam eos provocat Deus, ut intelligant scelera sua atque peccata, & veniam consequantur. Scriptum est enim & in alio loco; *Justus accusator sui est in principio sermonis*. Principesque eorum & patres dicuntur Domini sancta violasse, non servientes Legi Dei: sed traditiones & mandata hominum requirentes: propter quos periit Jacob, & in opprobrium datus est Israel, ejectus de sua provincia, & totius orbis exul atque peregrinus.

Ps. 50. 5. — *Peccavit Abraam, peccaverunt Moyses & Aaron.* — *Genes. 15. 8.* — *Exod. 17.* — *Ps. 140. 6.* — *Additamentum LXX.* — *Prov. 18. 17.*

Cap. XLIV. ET *nunc audi, Jacob serve meus, & Israel, quem elegi. Hæc dicit Dominus, faciens & formans te ab utero auxi-*

A *liator tuus. Noli timere*, * *serve meus Jacob, & Rectissime quem elegi. Effundam enim aquas super sitientem, & fluenta super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam. Et germinabunt inter herbas, quasi salices juxta præterfluentes aquas. Iste dicet, Domini ego sum: & ille vocabit in nomine Jacob, & hic scribet manu sua, Domino: & in nomine Israel assimilabitur*. LXX. *Nunc autem au-*
B *di Jacob puer meus, & Israel quem elegi. Ego Dominus Deus, qui feci te, & plasmavi te de ventre, adhuc habebis auxilium. Noli timere, puer meus Jacob, & dilecte Israel quem elegi, adhuc ego dabo aquam in siti qui ambulant in inaquoso: ponam spiritum meum super semen tuum, & benedictiones meas super filios tuos. Et orientur ut in medio aquæ fœnum, & sicut salix juxta præterfluentes aquas. Ille dicet Dei sum: iste clamabit in nomine*
C *Jacob. Et alius scribet in manu sua, Dei sum ego, & in nomine Israel clamabit*. Ubi accusatur populus Judæorum ob incredulitatem atque blasphemiam, absque ulla nominis dignitate, puris appellatur vocabulis: *Non me invocasti, Jacob, nec laborasti in me, Israel*. Et iterum: *Dedi ad internecionem Jacob, & Israel in blasphemiam*. Ubi autem ad Apostolorum chorum, qui ex Judæis est, sermonem facit, junguntur & nominum privilegia.
D *Audi Jacob serve meus, & Israel quem elegi*: ut prima sit servitus, secunda electio. Hæc dicit Dominus, factor & formator tuus, qui ab utero auxiliatus est tui: ut adhuc in ventre matris plantam fratris arriperes. Sive qui in principio nascentis Ecclesiæ te de persecutoribus conservavit. Noli timere crudelitatem eorum, serve meus Jacob, & Rectissime quem elegi. Alio nomine Israelem vocat; ISURUN enim verbum Hebraicum, cæteri εὐθύτατον, sive εὐθῆ,
E id est, *rectissimum*, & *rectum* interpretati sunt: soli LXX. *dilectissimum*, jungentes de suo, *Israel*. Proprie enim juxta Hebræos & literarum fidem, *Israel*, *rectus Dei* dicitur. *Vir* autem *videns Deum* [a] non in elementis, sed in sono vocis est. Unde & liber Geneseos appellatur [b] εὐθεῖς id est, *justorum*, Abraam Isaac, & Israel. Noli igitur timere, Jacob

* al. *servus* — *Supra 43. 22. 28.* — Servitus & electio. — *Genes. 25.* — ישרון — ישראל — a — b — Liber Justorum Genesis.

[a] Confer Quæstiones in Genesin col. 357. Librum quoque tertium contra Pelagianos num. 8. & si tanti sunt, quæ nos quoque ibi adnotamus.
[b] Ambrosian. ΕΥΘΥΣ. Eadem porro sensit Hieronymus tum alibi, cum præcipue in cap. 8. Ezechielis, ubi: *Unde*, inquit, *& Geneseos liber ex eorum* (Abraam, & Isaac, & Jacob) *vocabulo nomen accepit*: quæ Judæorum opinio est, Genesim designari arbitrantium, ubi *Liber Recti* Josue X. 13. & 2. Samuel I. 18. laudatur.

cob & Israel, quia effundam aquas super sitientem & aridam, de qua sæpe dictum est: *Et effundam*, sive *ponam spiritum meum super semen tuum, & benedictionem meam super stirpem tuam*, quæ ex aqua & Spiritu Sancto in baptismate renascetur. Quam & in Evangelio Salvator promisit, dicens: *Qui sitit, veniat ad me, & bibat*. Statimque infertur: *Hoc autem dicebat de Spiritu Sancto, quem credentes accepturi erant*. Comparat quoque in baptismate renascentes herbis virentibus, & salici quæ juxta fluentes aquas oritur: & contra rerum naturam affert fructus, quæ prius sterilis erat, vel cujus semen in cibo sumtum, steriles facit. Quod quidem in primo Psalmo legitur: *Et erit sicut lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructus suos dabit in tempore suo, & folium ejus non decidet*. Alii inter herbas & renascentes salices, duplicem vocationem intelligunt: ut in herbis populus nationum sit; in salicibus, hi qui ex Israel crediderunt. Simulque describit varietatem credentium: Alius dicet, Domini ego sum, qui justitiæ opera in se esse confidit: Alius vocabit, subauditur, peccatores ad pœnitentiam in nomine Jacob; ut & ipsi supplantent vitia atque peccata. Alius scribet manu sua, (1) Dei sum. Sive ut LXX. transtulerunt, *scribet in manu sua, Dei sum*: ut novo tyrocinio servitutis Christi se militem glorietur. *Et in nomine Israel assimilabitur*. Non enim omnes ex Israel, sed magna pars ex gentium multitudine, in nomine Israel assimilabitur: ut recipiat Legem & Prophetas, omnesque gratias Spiritus Sancti, quæ Israel populo repromissæ sunt.

(Marginal notes: Joan. 7. — Semen salicis sumtum in cibo steriles facit — (1))

V. 6. 7. & seqq. *Hæc dicit Dominus rex Israel, & redemtor ejus Dominus exercituum: Ego primus & ego novissimus, & absque me non est Deus. Quis similis mei? vocet & annuntiet, & ordinem exponat mihi, ex quo constitui populum antiquum: ventura & quæ futura sunt* [a] *annuntient eis. Nolite timere, neque conturbemini: ex tunc audire te feci, & annuntiavi: vos estis testes mei. Numquid est Deus absque me, & formator quem ego non noverim? Plastæ idoli omnes nihil sunt, & amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, ut confundantur. Quis formavit Deum, & sculptile conflavit ad nihil utile? Ecce omnes participes ejus confundentur: fabri enim sunt* [b] *ex hominibus: convenient omnes, stabunt, & pavebunt, & confundentur simul. Faber ferrarius lima operatus est: in prunis & in malleis formavit illud, & operatus est in brachio fortitudinis suæ. Esuriet, & deficiet, non bibet aquam, & lassescet. Artifex lignarius extendit* * *normam, formavit illud in runcina: fecit illud in angularibus, & circino tornavit illud: & fecit imaginem viri, quasi speciosum hominem habitantem in domo. Succidit cedros, tulit ilicem, & quercum, quæ steterat inter ligna saltus. Plantavit pinum, quam pluvia nutrivit: & facta est hominibus in focum: sumsit ex eis, & calefactus est: succendit, & coxit panes. De reliquo autem operatus est Deum, & adoravit: fecit sculptile, & curvatus est ante illud. Medium ejus combussit igni, & de medio ejus carnes comedit. Coxit pulmentum, & saturatus est, & calefactus est, & dixit: Vah calefactus sum, vidi focum. Reliquum autem ejus Deum fecit, & sculptile sibi: curvatur ante illud, & adorat illud, & obsecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. Nescierunt, neque intellexerunt: obliti enim sunt, ne videant oculi eorum, ne intelligant corde suo. Non recogitant in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt ut dicant: Medium ejus combussi igni, & coxi super carbones ejus panes. Coxi carnes, & comedi, & de reliquo ejus idolum faciam, ante truncum ligni procidam, pars ejus cinis est: cor insipiens* * *adoravit illud: & non* * *liberavit animam suam, neque dicet: forte mendacium est in dextera mea*. Post prædicationem Apostolorum, vocationem gentium, Salvatoris adventum, & effusionem Spiritus Sancti, quem cuncti credentibus daturum se esse promisit, quando pro varietate meritorum alius dicet, Domini ego sum: alius vocabit in nomine Jacob: alius scribet manu sua se esse Domini; & quum ortus sit de infideli turba gentilium, in nomine assimilabitur Israel, ut relictis idolis, unius Dei cultor sit: incipit altera περικοπή, quam totam simul proposuimus, ne unius sensus divideremus continentiam. Et quia Septuaginta in hoc capitulo exceptis

(Marginal notes: * al. formam — * al. adorabit — * al. liberabit)

(1) Prima hac vice, quippe cum Hebræus textus laudetur, pro *Dei sum*, Victorius rescribit *Domino*.

a Cum negandi particula legerat Martian. *non annuntient* contra sacri textus, ne dum mss. fidem.

b Præpositio *ex* deerat. Piget vero istiusmodi restitutionum minoris momenti lectorem subinde admonere.

ptis paucis verbis non discrepant ab Hebraico. nostra Editione contenti sumus, qua intellecta, noscentur & cæteræ. Est autem sermo contra illius temporis idololatras, quo Isaias Propheta ventura populis nuntiabat, & arguit eos, qui Dei Omnipotentis religione contemta, simulacris ligneis inclinentur, & adorent opera manuum suarum. Curramus ergo per singula. *Hæc dicit Dominus rex Israel*, qui in me crediturus est; *& redemtor ejus*, qui Filii mei suscipiet adventum: *Dominus exercituum* atque virtutum, & Omnipotens. Hoc enim in Hebraico sonat SABAOTH. *Ego sum primus, & ego novissimus*, ego A & Ω; *& absque me non est Deus*, quia puer quem elegi, in me Deus est. De quo supra dixi: *Ecce puer meus, quem elegi: electus meus, quem suscepit anima mea: judicium gentibus proferet: & in nomine ejus gentes sperabunt*. Nec dicit se esse solum, sed præter virtutem suam atque sapientiam nullum esse externum Deum, deorumque multorum opinionem, & simulacra condemnans: *Quis*, inquit, *similis mei est?* Vocet ea quæ non sunt quasi sint, & exponat ordinem creaturæ meæ, qui cuncta ratione libraverim, ex quo feci hominem super terram. Nec hoc solum volo, sed quæro etiam scientiam futurorum. Unde tu, Israel, cujus & rex & redemtor sum, noli timere simulacra, quæ esse nihil, in Sina monte didicisti. An forsitan Creator est alius, quem ego non noverim? Aut præter hunc alter est mundus, qui ignoti Dei monstret potentiam? Neque vero ea solum quæ fiunt, sed & illi qui faciunt, habebuntur pro nihili. Quumque vindictæ tempus advenerit, nequaquam poterunt eos manuum suarum opera liberare, quæ cæca & insensibilia confundunt artifices suos. Quis enim possit hoc credere quod ascia, lima, & terebro malleoque formetur Deus? Et vel in prunis simulacra fundantur, vel norma, runcina, & angularibus, circinoque in deos repente consurgant? Præsertim cum fame & siti artificis, artis vilitas demonstretur. Fit enim lignea statua, humanam exprimens speciem, & quanto pulchrior fuerit, tanto Deus putatur augustior. Ponitur in phano, & æterno clauditur carcere, quæ longo tempore crevit in saltibus, & pro varietate arborum, cedrus & ilex & quercus vel pinus fuit. Mirumque in modum segmenta ejus atque rasuræ mittuntur in focum, ut calefaciant artificem Dei, & coquant diversa pulmenta: pars autem altera formatur in Deum, ut opere completo, adoret illam factor suus, & operis sui imprecetur auxilium; nec intelligit, vel recogitat, immo nec carnis, nec mentis aspicit oculis, quod non possit esse Deus, cujus pars igne combusta est: nec hominis manu fieri divina majestas. Pleniusque super irrisione idolorum propheticus sermo contexitur, quæ facilis intelligentiæ sunt, nec laciniosam, immo superfluam expositionem desiderant. Super quo & Flaccus scribit in Satyra, deridens simulacra gentium.

(Margin: צבאות — Deorum multorum opinio condemnata. — Satyr. 8. lib. 1.)

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum:
Quum faber incertus scamnum faceretne Priapum.
Maluit esse Deum: deus inde ego, furum aviumque,
Maxima formido.

Quidquid autem de idolis dictum est, potest referri, & ad heresеon principes, qui simulacra dogmatum suorum atque mendacii, artifici corde componunt, & venerantur ea quæ a se sciunt esse simulata. Nec sufficit eis error proprius, nisi simplices quosque eorum adoratione deceperint. Qui quæstum putant esse pietatem, & devorant domos viduarum, abutentesque vulgi imperitia, ita arte dialectica, quasi ascia & terebro, lima & runcina formant Deum suum, & cudunt malleo, atque inaurant sermonis rhetorici venustate: *quorum Deus venter est, & gloria in confusione eorum*.

(Margin: Contra hæreticos. — 1. Tim. 6. — Philipp. 3.)

V. 21. & seqq. *Memento horum Jacob, & Israel, quoniam servus meus es tu: formavi te, servus meus es tu, Israel, ne obliviscaris mei. Delevi ut nubem iniquitates tuas, & quasi nebulam peccata tua. Revertere ad me: quoniam redemi te. Laudate cæli, quoniam* * *fecit Dominus: jubilate extrema terræ, resonate montes laudationem, saltus, & omne lignum ejus: quoniam redemit Dominus Jacob, & Israel* * *gloriabitur*. LXX. *Memento horum, Jacob & Israel; quoniam puer meus es tu: formavi te puerum meum: & tu, Israel, ne obliviscaris mei. Ecce enim delevi sicut nubem iniquitates tuas: & sicut caliginem peccata tua. Revertere ad me, & redimam te. Lætamini cæli, quoniam misertus est Deus Israelis. Canite tuba fundamenta terræ, clamate montes lætitiam: colles & omnia ligna quæ in eis sunt, quoniam redemit Deus*

(Margin: * Vulg. addit misericordiam. — * al. glorificabitur.)

Deus Jacob: *& Israel inclytus erit*. Quum A hæc se ita habeant, & idola hominum scias esse figmenta, o Jacob, & puer meus Israel, ne obliviscaris Creatoris tui, tibique ipsi injuriam facias, ut incurveris operi manuum tuarum. Quæ quia in adventu pueri mei, quem elegi, penitus destruenda sunt; propterea tota mentis aviditate cognosce, quod sicut nubes & caligo, & nebula, vel solis calore dissolvitur, vel vento raptante tenuatur: ita iniquitates tuas, & B universa peccata, quibus prius me offenderas, dissolvi faciam. Tu tantum revertere ad me, & age pœnitentiam, quia redimendus es pretioso Sanguine.

Terræ fundamenta portantur a potestatibus Angelicis. Quod si feceris, scias in salute tua cælos terramque lætari, & omnia elementa concinere. Sive Angelos qui morantur in cælis, & alias potestates, quibus terræ fundamenta portantur. Vel certe Apostolos & Prophetas, de quibus loquebatur & Apostolus: *Ædificati super* C

Ephes. 2.20. *fundamentum Apostolorum & Prophetarum*. Montes quoque & silvæ, sive colles, qui pro varietate virtutum prima & media loca & ultima possederunt, jubentur jubilare, & tuba canere, scientes quod redemerit Dominus Jacob, & in Israel conversione lætetur, sive ipse Israel ab errore conversus, inclytus fiat.

V. 24. & seqq. *Hæc dicit Dominus redemtor tuus, & formator tuus ex utero: Ego sum Domi-* D *nus faciens omnia, extendens cælos solus, stabiliens terram, & nullus mecum. Irrita faciens signa divinorum, & hariolos in furorem vertens: convertens sapientes retrorsum, & scientiam eorum stultam faciens. Suscitans verbum servi sui, & consilium nuntiorum suorum complens. Qui*

* al. ædificaberis. *dico Jerusalem*: * *habitaberis; & civitatibus Judæ: ædificabimini, & deserta ejus suscitabo. Qui dico profundo: desolare, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cy-* E *ro: pastor meus es, & omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Jerusalem: ædificaberis; & templo: fundaberis*. LXX. *Sic dicit Dominus qui redemit te, & formans te ex utero. Ego Dominus, qui com-*

(1) *pleo omnia: extendi cælum solus, & (1) firmavi terram. Quis alius dissipavit signa pythonum, & divinationes de corde? qui averto prudentes retrorsum, & consilium eorum stultum facio. Et statuo verbum pueri mei, & consilium Angelorum ejus verum probo. Qui dico Jerusalem, habitaberis: & civitatibus Judæ: ædificabimini,*

A *& deserta illius orientur. Qui dico abysso, desolaberis, & flumina tua arefaciam. Qui dico Cyro, ut sapiat, & omnes voluntates meas faciat; qui dico Jerusalem, ædificaberis: & domum sanctam meam fundabo*. Destructis idolis & iniquitatibus Israel, peccatisque deletis, quando omnis simul creatura gaudebit; & juxta Luc. 15.
Evangelii fidem, super pœnitentia peccatorum Angeli lætabuntur in cælis, describitur potentia Dei, quod nequa- B quam ei grande sit redimere Jacob, & Israel instaurare cor rectum, quem formavit ex utero. Et si hoc alicui non parvum videatur, non sit illi difficile qui extenderit cælos solus. Juxta quod alibi legitur: *Qui extendit cælum quasi* Ps. 103. 2.
pellem. Non quo Filius excludatur ab extensione cælorum: *Omnia enim per ip-* Joan. 1. 3.
sum facta sunt: & sine ipso factum est nihil, quod factum est; sed quo, ut sæpe diximus, per hanc sententiam exclu- C dantur idola. Nam & in Proverbiis Sa- Prov. 8.
lomonis ex persona Christi Dei * virtu- * al. virtus & sapientia
tis Deique * sapientiæ dicitur: *Quando parabat cælum, ego eram cum eo. Ipse* Ps. 148.
enim *dixit, & facta sunt, ipse mandavit, & creata sunt*. Et: *Verbo Domini* Ps. 32. c.
cæli firmati sunt, & spiritu oris ejus virtus eorum. Hæc frequenter ingerimus, ne ulla blasphemandi Christum hæreticis occasio relinquatur. In stabilitate quoque terræ, quando illius fundamenta solida- D bat, nullus erat cum Deo, præter eum qui erat in eo. Iste igitur tantus ac talis, quum præfiniti mysterii tempus advenerit, ut cuncta idola destruantur, & Dei solius notitia prædicetur in mundo, omnia vaticinia divinorum, & pythonum & hariolorum signa atque portenta, quibus humanum deceperunt genus, destruet atque subvertet; & sapientiam philosophorum, quæ & ipsa erroris pars maxima est, stultam esse monstrabit: E dum nequaquam humanis cogitationibus, Dei probantur comprehendisse sapientiam. Qui etiam verbum pueri, sive servi sui, de quo supra diximus, & consilium nuntiorum ejus, rebus explebit: Apostolorum scilicet omniumque Doctorum, qui voluntatem magistri sui gentibus nuntiabunt. Ipse ergo qui est tanta facturus, cujus potentiam brevi sermone descripsi, etiam ad Jerusalem, quæ destruenda erit a Babyloniis, nunc dicit antequam destruatur, quod rursum habitetur a populis: & civitatibus Judææ, quod * instaurentur, qui & soli- * al. instaurarentur

(1) Legimus *firmavi* ex Græco ἐστερέωσα, & Victorio: antea erat *formavi*.

solitudines illius suscitabit, ut omnia cultoribus impleantur. Qui igitur dicit Jerusalem & Judææ & desertis ejus, quod habitetur & ædificetur & suscitetur, hic dicit profundo sive abysso, id est, Babyloni, *desolare, & flumina tua arefaciam*, omnem regum potentiam. Sive quia profundum & abyssum dixerat, recte per translationem & flumina posuit, de quibus & Psalmista decantat: *Super flumina Babylonis ibi sedimus & flevimus*. Et qui Jerusalem instaurat, & Babylonem destruit. Dicit quoque Cyro regi Persarum, qui primus destruxit Babylonem atque Chaldæos: *pastor meus es*, sive ut Septuaginta transtulerunt, *ut sapiat*. Cujus differentiæ caussa manifesta est. Verbum enim Hebraicum ROI si per RES literam legamus, intelligitur *pastor meus*; si per DALETH, *sciens* vel *intelligens meus*, quarum similitudo parvo apice distinguitur, ac per hoc sæpe confunditur. Scriptum est in Esdræ principio, quod ad edictum Cyri regis Persarum atque Medorum, populi Israel sit laxata captivitas, & remissi in Jerusalem, qui redire voluerunt sub Zorobabel filio Salathiel, & Jesu filio Josedec Sacerdote magno. Huic enim Dominus inspiravit ut suam faceret voluntatem, & illius præcepta compleret. Signanterque addidit, *qui dico Jerusalem, ædificaberis, & Templo, fundaberis*. Sub Cyro enim jussum est, ut ædificaretur Jerusalem & Templum, cujus tantum illo vivente jacta sunt fundamenta. Cæterum sub Dario, anno illius secundo, prophetantibus Aggæo & Zacharia, Templum ædificari ceptum est.

Ps. 136. 1.

Cyrus rex Persarum.

רעי
דעי
ר ד

Templum sub quo ædificari ceptum.

Caput XLV.

H*Æc dicit Dominus Christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus gentes, & dorsa regum vertam, & aperiam coram eo januas: & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, & arcana secretorum: ut scias quia ego Dominus, qui voco nomen tuum, Deus Israel. Propter servum meum Jacob, & Israel electum meum, & vocavi te nomine tuo: assimilavi te, & non cognovisti me. Ego Dominus, & non est amplius: extra me non est Deus: accinxi te, & non cognovisti me. Ut sciant hi, qui ab ortu solis, & qui ab occidente, quoniam absque me non est* *. *Ego Dominus, & non est alter. Formans lucem, & creans tenebras: faciens pacem, & creans malum. Ego Dominus faciens omnia hæc*. Scio in hoc capitulo non solum Latinorum, sed Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse: *Sic dicit Dominus Christo meo, Domino*; ut intelligatur, juxta illud quod alibi legimus: *Pluit Dominus a Domino*. Et: *Dixit Dominus Domino meo*. Neque enim κυρίῳ, quod Dominum sonat, sed *Cyro* dicitur, qui Hebraice appellatur CHORES, regi Persarum, qui Babylonem Chaldæosque superavit. Et junctis Medis, agitator bigæ, id est, cameli & asini, supra legitur. Iste appellatus est *Christus*, id est, *unctus Domini*, quod erat insigne apud Hebræos regiæ potestatis, ut quomodo apud nos diadema & purpura solis Imperatoribus datur: sic apud Hebræos regnaturi perfundebantur unguento. Unde & Saul Christus Domini dicitur. Et in Psalmis legimus: *Nolite tangere Christos meos: & in Prophetis meis nolite malignari*. Hujus dexteram apprehendit & tenuit, ut nullus fortitudini ejus valeret resistere. Legamus Xenophontis octo librorum Cyri majoris historiam, & prophetiam Isaiæ cernemus expletam. Quæ enim civitas illi non patuit? quæ non regum terga subjecit? Qui muri prius inexpugnabiles, non illius obsidione subversi sunt? Unde ad ipsum Cyrum Deus apostropham facit: *Dedi tibi thesauros, & absconditas opes cunctarum urbium*; ut qui prius colebas idola, beneficiis unum sentires Deum, præsertim quum scias, multo ante quam nascereris tuum nomen esse prædictum. Quod quidem & Josephus in undecimo Judaicæ Antiquitatis volumine refert, legisse Cyrum ab Isaia de se certo vaticinatum nomine, & idcirco Judæos quasi Dei familiares plurimum dilexisse. Hæc autem, inquit, tribui tibi *propter Jacob servum meum, & Israel electum meum, & vocavi te nomine tuo*, sicut vocavi Abraham, Isaac, & Jacob; & multo ante prædixi, ut Isaac & Josiam: ne putareris ille esse Christus, cui assimilatus es, & in cujus typum & imaginem præcessisti. Tu autem non cognovisti me, id est, simulacra coluisti, non Deum. Accinxi te fortitudine; multarum gentium feci esse victorem, & non cognovisti auxiliatorem tuum. In quo loco satis mirari nequeo, quæ stultitia sit legen-

* Ante: addebatur Deus.

Error Græcorum & Latinorum.

Genes. 1. Ps. 109. 1.

כרש

Cyrus appellatus Christus.

Diadema & purpura solis imperatoribus datur.

1. Reg. 6. Ps. 104. 15.

Carpit falsam quorumdam intelligentiam.

egentium; ut hæc ad Christum referant, per quem mundus reconciliatus est Deo. *Ego*, ait, *Dominus*, *& non est amplius extra me*. Præter sermonem quippe atque rationem virtutemque meam & sapientiam, quæ in me est, nullus est alter Deus. Et hæc feci, ut ab Oriente & Occidente omnis orbis agnoscat, nullum esse alium absque me Deum. *Ego Dominus*, *& non est alter*. Pater enim in Filio, & Filius in Patre. Qui loquitur in Evangelio: *Ego & Pater unum sumus*. Et in Esdræ volumine positum est, scripsisse Cyrum ad omnes gentes, nullum esse Deum, nisi solum Deum Israel. Sive ita intelligendum, quod captivorum laxatio, & Dei in populum suum clementia, cunctis gentibus Deum fecerit notiorem. Qui igitur tibi dedi fortitudinem, & solus Deus sum, ipse res inter se contrarias facio, lucem & tenebras, id est, diem & noctem: pacem & malum, hoc est, otium & bellum, per quæ significat & iratum fuisse se populo suo, quando tenebras captivitatis, malaque sustinuit servitutis. Et rursum misertum, quando remissi in patriam, pacem & gaudium receperunt. Quomodo enim luci contrariæ tenebræ sunt: ita paci contrarium bellum est. Unde confundatur hæresis, quæ malorum arbitratur conditorem Deum. Quum hic malum non contrarium bono, sed pro afflictione ponatur & bello, secundum illud quod in Evangelio scriptum est: *Sufficit diei malitia sua*. Possumus juxta tropologiam hæc & de Ecclesiastico viro dicere, cui Deus dedit sermonem atque sapientiam, ut omnes sectas contrarias veritati sua disputatione subvertat. Sicut & de Stephano sancta Scriptura commemorat, quod nullus potuerit resistere sapientiæ ejus, & ut reges, id est, patriarchas singularum hæreseωn, suæ subjiciat potestati: & aperiat atque confringat, quod prius videbatur Dialectica arte conclusum: & in medium proferat arcana hæreticorum, superans eos atque convincens, ut Christi secreta cognoscant, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi. Istiusmodi virum vocat Deus ex nomine suo, quia defensor est pueri ejus Jacob, & electi illius Israel. Hunc suscipit, & assimilat sermoni suo, qui cavere debet ne suum putet esse quod loquitur, sed omnia ad datoris referat gloriam; ne & ipse mereatur audire: *Accinxi te*, *& non cognovisti me*. Quum enim instructus armatura Apostoli, omnes docuerit non esse alium Deum nisi unum, qui sit Jacob & Israel Deus: confundetur Marcion, duos deos intelligens, unum bonum, & alium justum; alterum invisibilium, alterum visibilium conditorem. E quibus prior lucem faciat, secundus tenebras; ille pacem, hic malum: quum utrumque pro diversitate meritorum unus Deus idemque condiderit.

Joan. 10. 30. — Deus res inter se contrarias facit. — Malum pro afflictione. — Matt. 6. 34. — Cyrus figura viri Catholici docti. — Act. 6. — Coloss. 2. — Omnia ad datoris gloriam referenda. — Marcion confusus.

Explicit Liber duodecimus.

INCIPIT

LIBER DECIMUS TERTIUS.

MUlti casus opprimunt navigantes. Si vehementior flaverit ventus, tempestas formidini est. Si aura moderatior summa jacentis elementi terga crispaverit, piratarum insidias pertimescunt. Atque ita fit, ut fragili animæ ligno creditæ, aut metuant periculum, aut sustineant: quorum utrumque altero gravius est, vel mortem timere perpetuo, vel quam timueris sustinere. Hoc mihi in Isaiæ pelago naviganti accidere video; dum enim inoffenso cursu vela tenduntur, & securis naturarum manibus, sulcans æquoris campos carina delabitur, subitus

a bitus [a] languoris turbo consurgens, tantis undarum molibus & collisorum inter se fluctuum fragore resonante, pavida amicorum cor-
Matt. 8. 25. da perterruit, ut dicere cogerentur: *Magister, salvos nos fac, perimus.* Quamobrem, Eustochium, in toto orbe terrarum unicum nobilitatis & virginitatis exemplum, non sileat pupilla oculi tui; clama-
Rom. 8. 15. que in corde: *Abba pater.* Et cum Psalmista loquere: *Exsurge, ut*
Ps. 43. 23. *quid dormis, Domine*; ut injunctum in Isaiam opus, te orante, & Christo miserante perficiam. Jam enim tertius decimus explanatio-
Ps. 85. & 144. num liber cuditur, qui necdum pervenit ad calcem. Et interim donec misericors & miserator Dominus, patiens & multarum miserationum, reddat pristinam sanitatem, hanc Præfatiunculam tumultuario sermone dictavi; ut quæ habentur in schedulis describantur; & plena emendatio lectoris judicio reservetur.

V. 8. ROrate cæli desuper, & nubes pluant A justum: aperiatur terra, & germinet Salvatorem, & justitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum. LXX. *Lætetur cælum desuper, & nubes spargant justitiam: germinet terra, & oriatur misericordia,*
(1) *& (1) justitiam germinet simul: ego Dominus qui creavi te.* Duplex hujus loci interpretatio est. Quidam enim putant hærere superioribus quæ dicuntur, & Cyro rege laxante captivos, cælum terramque lætari: μετωνυμικῶς, pro eo quod est, illos qui in cælo morantur & terra. Alii a superioribus separant & proprium capituli hujus volunt esse principium, ac de adventu Domini prophetari, quod imperetur nubibus, de quibus
Supra 5. 6. supra scriptum est: *Mandabo nubibus ne pluant super eam imbrem*, id est, vineam Israel: & ad quas pervenit veritas Dei, ut pluant mundo justum sive justitiam; terraque aperiatur & germinet Salvatorem. De qua in Psalmis canitur: *Veri-*
Ps. 84. 12. *tas de terra orta est, & justitia de cælo prospexit:* sive juxta LXX. *Terra misericordiam & justitiam pariter germinavit*, ut & peccatores misericordiam, & justi præmia consequantur. Quodque sequitur: *Ego Dominus creavi eum*, vel, *ego Dominus qui creavi te*, non scandalizabitur ad nomen creaturæ, qui illum vermem ac servum & germinatum legerit esse de terra.

V. 9. 10. & seqq. *Væ qui contradicit fictori suo: testa de Samiis terræ. Numquid dicit lutum figulo suo, quid facis: & opus tuum absque manibus est? Væ qui dicit patri, quid generas: & mulieri, quid parturis? Hæc dicit Dominus, Sanctus Israel plastes ejus: Ventura interrogate me super filios meos, & super opus manuum mearum [b] mandate mihi. Ego feci terram, & hominem super eam creavi ego: manus meæ tetenderunt cælos: & omni militiæ eorum mandavi. Ego suscitavi [c] eum ad justitiam: & omnes* B *vias ejus dirigam. Ipse * ædificabit civitatem meam: & captivitatem meam dimittet, non in pretio neque in muneribus, dicit Dominus exercituum.* (* al. ædificavit.) LXX. *Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid arans arabit terram? Numquid dicet lutum figulo, quid facis: quoniam non operaris, nec habes manus? Væ qui dicit patri, quid generas: & matri quid parturis? Sic enim dicit Dominus Deus, Sanctus Israel qui fecit ventura. Interrogate me de filiis meis, &* C *de operibus manuum mearum mandate mihi. Ego feci terram, & hominem super eam. Ego manu mea firmavi cælum: ego omnibus stellis mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem: omnes viæ illius rectæ. Ipse ædificabit civitatem meam, & captivitatem populi mei convertet: non cum pretio neque cum muneribus, dixit Dominus Deus sabaoth.* Qui ad Cyri personam volunt referre quæ dicta sunt, sic locum istum interpretantur. Me ingentia pollicente, quod propter reversionem populi mei in Judæam,

(1) Mavult Victor. *justitia* in recto, quidquid de Græco sit codice; in quibusdam enim exemplaribus legere est δικαιοσύνην.

a Sic Ambrosiani mss. restituunt; est enim perspicuum de corporis sui languore, ægraque valetudine loqui Hieronymum, tum ex inferiori contextu, tum maxime ex subsequentis libri Præfatione, ubi de recepta pristina sanitate Deo gratias agens, *qui me*, inquit, *SUBITO LANGUORE percusserat, incredibili velocitate sanavit.* Antea nullo ferme sensu legebatur *subito clangoris turbo* &c.

b In Ambrosian. ms. antiquiore, quemadmodum & in aliis Hieronymianæ versionis Martian. invenit, *mandastis mihi.*

c Idem ms. *Ego suscitabo eum cum justitia.*

dæam, omnia Cyro regna substernam: Væ ei qui incredulus est, & non putat ventura quæ dico, quasi si lutum & testa confracta calumnietur figulum suum, quare facta, vel cur ita facta sit; & opus contra artificis loquatur manus; & patrem ac matrem calumnietur filius, cur in terram naturæ lege profusus sit. Quum igitur ego Dominus Sanctus Israel plasmaverim Cyrum, & mea jussione generatus sit, superfluum facitis ambigere de futuris; quin potius nosse debetis, quod filios meos, populum Israel, & opus manuum mearum, non vestro arbitrio, sed mea voluntate dispensem: ut qui prius eis tenebras & malum creavi, nunc lucem & pacem tribuam. Ego enim sum Deus, qui non in vacuum creavi terram; ut esset deserta & squalida, sed ut homines habitarent in ea. Ego extendi sive firmavi cælos, ut Angelorum essent habitaculum. Stellarumque eos varietate distinxi; & imperavi singulis quo currerent ordine, & dierum ac mensium annorumque diversa spatia complerent. Qui igitur cælum feci & terram, quid magnum est, si unum regem creaverim, qui mea mandata conservet; & omnes vias illius dirigam? Ipse enim jussurus est, ut ædificetur civitas mea Jerusalem, & captivi redeant in Judæam. Non ob pretium neque munera, sed ob meam voluntatem, dicit Dominus Deus exercituum. Qui autem ceptam ad Christum refert intelligentiam, sic explanationis suæ verba moderatur: Væ eis qui contradicunt Deo, & Christum non putant esse venturum; quasi lutum & testa de testis contradicat figulo suo. Væ qui dicit Omnipotenti Patri, quare tu generas Filium, & mulieri sanctæ Mariæ, quid parturis? De qua scribit & Apostolus: Quod Christus factus sit de muliere, factusque sub lege. Hæc ergo dicit Dominus Sanctus Israel, qui plasmavit in virginali utero Salvatorem, dicens per Gabrielem: *Spiritus Sanctus veniet super te: & virtus Altissimi obumbrabit tibi: quod autem nascetur in te sanctum, vocabitur Filius Dei*: interroget me testa, & futurorum secreta perquirat. Et præcipiat mihi, quomodo adoptivos filios, qui in meum Filium credituri sunt, debeam [a] regenerare. Dicit & Evangelista Joannes: *Quotquot eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri*. Sin autem ego feci terram, ut habitaretur ab hominibus, & cælos extendi desuper, & eos astrorum varietate decoravi, ut morarentur in terra cultores Dei: quid mirum si Filium meum, justum regem miserim mundo, sive ab inferis suscitaverim, cujus omnes viæ rectæ sunt? Peccatum enim non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus. Qui ædificet civitatem meam super petram, adversum quam portæ inferi non prævaleant; & quæ in monte posita, latere non possit: Dæmoniacisque prius vinculis alligatos, omnes dimittat liberos, non in pretio neque in muneribus: gratis enim salvi facti sumus, audientibus Apostolis atque facientibus: *Gratis accepistis, gratis date*. Nonnulli hæc ad Zorobabel referunt, qui eduxit captivos de Babylone, & ædificavit civitatem, & exstruxit Templum, prophetantibus Aggæo & Zacharia, atque dicentibus: *Manus Zorobabel fundaverunt domum istam, & manus ejus complebunt eam*. Sed nos rectius dicimus & verius, nec Cyrum ædificasse civitatem quæ postea exstructa est sub Neemia, nec omnes vias ejus fuisse directas. Cui supra dictum est: *Assumsi, & accinxi te: & non cognovisti me*; & Zorobabel statum, qui sub nutu ac potestate Medorum fuit atque Persarum, omnia quæ dicuntur excedere. Neque enim Zorobabel exstruxit civitatem, nec captivitatem dimisit, nec rex appellari potest, qui sub aliis vivens regibus, hoc nomine caruit. Quid sibi autem velint Septuaginta, qui in principio hujus capituli transtulerunt: *Quid melius feci quam lutum figuli? Numquid qui arat, arabit terram?* scire non valeo: nisi forte Theodotionis sequar Editionem, qui pro hoc posuit: *Væ ei qui contendit contra factorem suum, arans [b] arantes terram*: quod scilicet vulneret in pœnitentia corda mortalium, & in morem sulcorum ea subruat atque subvertat. Sed & hæc frivola interpretatio est. Porro quod figulus, hoc est, Creator no-

Margin notes: Cælum Angelorum habitaculum. — Galat. 4. — Luc. 1. 35. — Joan. 1. 12. — 1. Pet. 2. — Matth. 16. — Ibid. 5. — Mat. 10. 8. — Zach. 4. 9. — Pœnitentia vulnerat.

[a] Ad Hieronymi mentem atque orationis contextum restituimus ope Ambrosian. ms. *regenerare*, pro quo antea erat *regere*.

[b] Rursum ex Ambrosianis codicibus emendamus *Arantes*, cogente ipsa orationis serie & sensu, Græcoque Theodotionis ἀροτριῶντες. quod legit Procopius. Hanc lectionem textus quoque Hebraicus, & antiquissimus codex Sangermanensis apud Montfaucon. confirmant. Antea erat *arantis*.

noster & factor appelletur Deus, & Apostolus Paulus in Epistola loquitur ad Romanos: *Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere, aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam?* Et in Jeremia prolixius scribitur, qui narrat post cætera: *Descendi in domum figuli, & ecce ipse faciebat opus in rota, & dissipatum est vas quod faciebat in manibus suis. Rursumque fecit ex eodem luto aliud vas, sicut placuit in conspectu ejus. Et factus est sermo Domini ad me dicens: Si non possum sicut iste figulus facere vos domus Israel, dicit Dominus? Ecce sicut lutum in manu figuli: sic vos estis in manibus meis domus Israel.* Illudque quod scriptum est: *ego omnibus stellis præcepi*, occasionem quibusdam tribuit, quod astra rationalia sint, & animam sensumque habeant. Neque enim, ajunt, præciperet, nisi intelligentibus: non recordantes quod in Jona scriptum sit: *Præcepit Dominus spiritui comburenti.* Et rursum: *Præcepit vermi matutino.* Et quod in Evangelio Salvator ventos & mare increpaverit, in quibus sensum atque rationem non esse, perspicuum est.

Rom. 9. 20. 21. — Jer. 18. 3. 4. — Astra rationalia putant aliqui, id est Origenistæ. — Jona 4. 8. Ibid. 7. — Luc. 8.

V. 14. 15. & seqq. *Hæc dicit Dominus: Labor Ægypti, & negotiatio Æthiopiæ, & Sabaim viri sublimes ad te transibunt, & tui erunt: post te ambulabunt, vincti manicis pergent: & te adorabunt, teque deprecabuntur: Tantum in te est Deus, & non est absque te Deus. Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel, Salvator. Confusi sunt, & erubuerunt omnes: simul abierunt in confusionem fabricatores errorum. Israel salvatus est in Domino salute æterna: non confundemini, & non erubescetis usque in sæculum sæculi.* LXX. *Sic dicit Dominus sabaoth: Laboravit Ægyptus, & negotiatio Æthiopum & Sabaim: viri excelsi ad te transibunt, & tui erunt servi, & te sequentur vincti manicis, & transibunt ad te, & adorabunt te, & in te orabunt: quoniam in te Deus est, & non est Deus absque te. Tu enim Deus es, & nesciebamus: Deus Israel Salvator: confundantur & erubescant omnes adversarii ejus, & ambulent in confusione. ÷ Innovamini ad me insulæ *. Israel salvatur a Domino salute æterna: non confundentur neque erubescent usque in æternum.* Et in hoc loco qui sequuntur historiam, dicunt Ægyptum, & Æthiopes gentesque Sabaim, quæ trans Æthiopiam sunt, servisse Cyro, & ei gentes ultimas fuisse subjectas: atque ex mirabili intellexisse victoria, quod in eo esset Dominus, & non esset alius præter eum qui in illo habitaret Deus. Sed hoc quod sequitur: *vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator*, quomodo possit Cyri personæ convenire, non intelligo. Nisi forte Theodotionis utantur Editione, qui transtulit, *In te est fortis, & non est alius præter eum Deus: propterea tu fortis absconditus Deus Israel Salvator.* Quoquumque se verterint, non valebunt laqueos veritatis effugere. Fac enim esse in Cyro Deum, & non esse alium præter eum qui sit in Cyro Deus, quomodo Cyri personæ dici conveniet, *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel Salvator?* Ergo Deus in quo est Deus, Dominus noster Jesus Christus rectius intelligitur & verius, qui in Evangelio loquitur: *Ego & Pater unus sumus.* (1) Qui Deus appellatur absconditus propter assumti corporis sacramentum, & Deus Israel *Salvator*, quod interpretatur Jesus. Hic enim juxta Angelum Gabrielem salvabit populum suum. *Confusi sunt & erubuerunt omnes simul*, Scribæ videlicet & Pharisæi. *Et abierunt in confusione fabricatores erroris*, qui in toto mundo disseminavere mendacium, ut eum dicerent ab Apostolis furto esse sublatum. Israel autem salvatus in Domino salute æterna, Apostolorum intelligitur chorus, & hi qui per Apostolos crediderunt. Unde dicitur ad eos: *Non confundemini neque erubescetis*, non solum in præsenti sæculo, sed & in futuro. Servisse autem ei Ægyptum, & Æthiopas, & Sabaim, excelsos viros atque sublimes, nemo dubitat, quum ei mundum videat esse subjectum, & ex paucarum nomine nationum, quæ habitant in extremis finibus terræ, cunctos cælorum cardines, & omnia terræ littora ei creditura perspiciat. Unde pulchre quasi laborantibus in errore idololatriæ, cessare labor Ægypti nominatur. Nulla enim gens ita idololatriæ dedita fuit, & tam innumerabilia portenta venerata est, quam Ægyptus, de qua supra legimus: *Ecce Dominus ascendet super nubem levem, & ingredietur Ægyptum, & movebuntur simulacra Ægypti a facie ejus, & cor Ægypti tabescet in medio ejus.* Porro quod in Septuaginta additum est: *Innovamini ad me insulæ*, sic exponere possumus, ut dicamus Ec-

Laquei veritatis. — Joan. 10. 30. (1) — Luc. 1. — Mat. 28. — Ægyptii maxime idololatriæ dediti. — Sup. 19. 1.

(1) Addit Vict. ex quibusdam mss. *Et ego in Patre, & Pater in me est.*

Ecclesias de gentibus congregatas innovari in Christo, appellari insulas, quod persecutorum rabiem procellasque sustineant, & fundatæ supra petram, nulla turbinum mole quatiantur. Hebræi stulta contentione nituntur asserere, usque ad eum locum ubi legitur: *Tantum in te est Deus, & non est absque te Deus*. vel ad Jerusalem, vel ad Cyrum dici. Hoc autem quod sequitur: *Vere tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator*, subito ad Omnipotentem Deum apostropham fieri, quum etiam stultis perspicuum sit, unum contextum esse sermonis, nec posse sensum dividi qui in ipso narrationis ordine & ratione conjunctus est.

Stulta contentio Hebræorum.

℣.18.19. & seqq. *Quia hæc dicit Dominus, creans cælos, ipse Deus formans terram, & faciens eam, ipse plastes ejus: non in vanum creavit eam, ut * habitetur formavit illam: ego Dominus, & non est alius. Non in abscondito loquutus sum, in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Jacob: frustra quærite me. Ego Dominus loquens justitiam, annuntians recta. Congregamini, & venite, & accedite simul, qui salvati estis ex gentibus: nescierunt qui levant lignum sculpturæ suæ; & rogant Deum non salvantem. Annuntiate, & venite, & consiliamini simul: quis auditum fecit hoc ab initio, ex tunc* [a] *prædixit illud? Numquid non ego Dominus, & non est ultra Deus absque me? Deus justus & salvans non est præter me. Convertimini ad me, & salvi eritis omnes fines terræ: quia ego Deus, & non est alius. In memetipso juravi: egredietur de ore meo justitiæ verbum, & non revertetur: quia mihi curvabitur omne genu, & jurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ sunt justitiæ & imperium: ad eum venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino justificabitur, & laudabitur omne semen Israel*: LXX. *Sic dicit Dominus qui fecit cælum: iste Deus qui ostendit terram, & fecit eam, ipse* (1) *paravit eam: non in vacuum fecit eam, sed ut habitaretur plasmavit eam. Ego sum Dominus, & non est ultra. Non in abscondito loquutus sum, neque in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Jacob, vanum quærite: ego sum Dominus qui loquor justitiam, annuntio veritatem. Congregamini & venite,* [b] *& consulite simul qui salvamini de gentibus; non cognoverunt qui portant lignum sculpturæ suæ: orant deos non salvantes. Si annuntiant, appropinquent ut sciant simul, quis audita fecit hæc ab initio, tunc annuntiatum est vobis. Nonne ego Dominus Deus, & non est alius absque me: justus & salvans non est præter me. Convertimini ad me, & salvi eritis ab extremis terræ. Ego sum Deus, & non est alius. Per memetipsum juro: nisi egredietur de ore meo justitia: sermones mei non avertentur, quia mihi incurvabit omne genu, & jurabit & confitebitur omnis lingua Deo dicens: Justitia, & gloria ad eum veniet, & confundentur omnes qui separant se a Domino: justificabitur & in Deo glorificabitur omne semen filiorum Israel.*

* Vul. habitaretur,

Vocatis Ægypto, & Æthiopia, & Sabaim viris excelsis, per quæ monstratur salus universarum gentium barbararum, & totius mundi ad Deum conversio, ostendit Deus justitiam suam; quod non solum Judæorum sit Dominus, sed & gentium. Ipse enim cæli factor & terræ æqualiter omnium Deus est, & non ob aliam caussam creavit terram, nisi ut hominum esset habitaculum, qui suum adorarent & intelligerent Creatorem, & idola universa contemnerent. Nam & in monte Sina, de excelso ejus vertice hæc audientibus populis est loquutus: *Non erunt tibi dii alieni absque me, nec facies tibi idolum*. (Exod. 20. 3. 4.) Sed melius, ut hoc dictum de Evangelica prædicatione credamus: Moyses enim in abscondita solitudine uni tantum loquutus est populo. Apostolorum autem sonus, in universum orbem exiit, & verba eorum usque ad terræ terminos pervenerunt. (Psal. 18.) *Non dixi*, inquit *semini Jacob, frustra quærite me*. Cælorum enim illis regna promisi, & primum ad eos loquutus sum: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel*. (Mat. 15. 24.) Et idcirco loquutus sum justitiam & annuntiavi recta, sive veritatem, ut imaginibus Legis & cæremoniis derelictis, sequerentur Evangelii veritatem. Sed quia illi credere noluerunt, & indignos se judicaverunt salute; propterea dico gentibus: Congregamini de toto orbe; & venite & accedite ad me simul qui salvati estis ex gentibus. Per quod ostendit, non statim omnes gentes esse credituras, sed paulatim & per partes. Denique corripit eos qui in errore pristino permanserunt, dicens: *Nescierunt qui levant* * *lignum sculpturæ suæ, & rogant Deum non salvantem*. Et est sensus: Non intellexerunt sermones meos, simulacrorum suo-

Omnes gentes non statim credere debebant, sed paulatim.

* al. *signum*

[a] Legerat Martian. in recto, & sub affirmandi quoque nota *prædixi illud*, ipso sacro texto renuente.

(1) Ex quodam Mediceo ms. Victor. *separavit*, quam lectionem Græcus quoque διώρισεν probat.

[b] Verba *& consulite* in Ambrosian. cod. non sunt. Et Symmachus quidem & Vulg. *accedite* interpretantur.

ſuorum onere prægravati, & ſperantes in eis, in quibus nulla eſt ſalus. Unde
2. Tim. 4. Apoſtolis præcipitur, ut opportune importune annuntient veritatem; & ineant conſilium ſalutis gentium. Hoc autem, id eſt, ut congregarentur, & venirent ex gentibus plurimi qui ſalvarentur, ab initio loquutus eſt Deus, & cunctorum Prophetarum ora cecinerunt, qui ſermone Domini loquebantur, præter quem nullus eſt alius. Filius enim non abſque eo, sed in eo Deus eſt. Pulchreque jungit: *Deus juſtus*, nequaquam unius gentis, ſed univerſi mundi, cui loquitur: *Convertimini ad me, & ſalvi eritis omnes fines terræ*; impleto illo quod Pater
Pſal. 2. 8. Filio repromiſit: *Poſtula a me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ*. Juratque per ſemetipſum, quoniam [a] ſententia oris ſui, & verbum quod protulit ſemel ſuper ſalute gentium, nequaquam irritum fiat; ſed repromiſſio ejus opere compleatur, dicentis ſupra: *Convertimini ad me, & ſalvi æritis omnes fines terræ*. Jurat autem
Hebr. 6. ſecundum Apoſtolum, ut per duas res immobiles, in quibus impoſſibile eſt mentiri Deum, firmam conſolationem habeamus; ſed & hoc jurat, quod idolis derelictis, omne genu ei flectatur,
Philipp. 2. cæleſtium, terreſtrium, & infernorum, & omnis per illum juret lingua mortalium. In quo perſpicue ſignificatur populus Chriſtianus. Moris eſt enim Eccleſiaſtici Chriſto genu flectere: quod Judæi, mentis ſuperbiam demonſtrantes, omnino non faciunt. Sed & omnis lingua cunctarum gentium barbararum, non in ſynagogis, ſed in Chriſti Eccleſiis confitetur Deum. Omnis autem lingua Chriſtum confitens, in Domino loquetur, & dicet: *Meæ ſunt juſtitiæ*, & meum eſt imperium, non populi Judæorum. Ad eum cunctæ gentes venient, & confundentur qui prius illius Evangelio repugnabant; & juſtificabitur atque laudabitur omne ſemen Iſrael, quorum prædicatio & ſementis fertiliſſima in toto orbe uberrimos attulit fructus. Sive juxta Septuaginta omnis lingua jurans & confitens Deum, dicet quod juſtitia & gloria totius orbis ad eum veniat, & confundantur Judæi, qui ſe ab eo ſeparant. Hi autem qui de ſtirpe filiorum Iſrael orti ſunt, & qui de Apoſtolorum ſemine pullulaverunt, & crediderunt in Chriſto, habeant juſtitiam & gloriam ſempiternam.

Mos Eccleſiæ Chriſto genu flectere, quod Judæi non faciunt.

Cap. XLVI

CONfractus eſt Bel, contritus eſt Nabo: facta ſunt ſimulacra eorum beſtiis & jumentis, onera veſtra gravi pondere uſque ad laſſitudinem. Contabuerunt, & contrita ſunt ſimul: non potuerunt ſalvare portantem, & anima eorum in captivitatem ibit. LXX. *Cecidit Bel, contritus eſt Dagon: facta ſunt ſculptilia eorum in beſtias & jumenta, portatis ea colligata quaſi onus laboranti, & deficienti, & eſurienti, nec prævalenti ſimul, qui non poterunt ſalvare de bello: ipſi autem captivi ducti ſunt.* [b] Poſt vocationem gentium, & electionem credentium ex Iſrael, idola corruiſſe teſtatur. Cecidit, cecidit, ſive confractus eſt Bel: quem Græci Belum, Latini Saturnum vocant. Cujus tanta fuit apud veteres religio, ut ei non ſolum humanas hoſtias captivorum ignobiliumque mortalium, ſed & ſuos [c] liberos immolarent. *Nabo* autem & ipſum idolum eſt, quod interpretatur *prophetia & divinatio*, quam poſt Evangelii veritatem in toto orbe conticuiſſe ſignificat. Sive juxta LXX. *Dagon*, qui tamen in Hebraico non habetur. Et eſt idolum Aſcalonis, Gazæ, & reliquarum urbium Philiſthiim. Et a ſpeciali tranſit ad generale: *Facta ſunt ſimulacra eorum beſtiis & jumentis*. Non quo ſimulacra gentilium in prædam beſtiarum & jumentorum expoſita ſint: ſed quo religio nationum, ſimulacra ſint beſtiarum, & brutorum animantium, quæ maxime in Ægypto divino cultui conſecrata ſunt. De quibus Virgilius:

Belus eſt Saturnus; cui humanæ hoſtiæ immolatæ.

Dagon idolum Palæſtinæ.

Omnigenumque deum monſtra, & latrator Anubis. Æneid. 8.

Nam & pleraque oppida eorum ex beſtiis & jumentis habent nomina, κυνῶν a *cane*, λέων a *leone*: θμοῦις lingua Ægyptia ab hirco, λύκων a *lupo*, ut taceam de formidoloſo & horribili cepe, & [d] crepitu ventris inflati, quæ Peluſiaca religio eſt. Hæc, inquit, ſimulacra quæ non poſſunt ſalvare portantes, nihil ſunt aliud niſi onera ſacerdotum, de-

Dii Ægypti ex beſtiis habent nomina.

[a] Unus Ambroſian. *ſententia oris mei de verbo, quod ſemel protuli &c.*

[b] Duo Ambroſiani, *Conſequenter poſt vocationem gentium*: & mox, *idola deſtruxiſſe teſtatur*.

[c] Confer Tertullianum Apologet. c. 9. Minucium quoque Felicem, ut alios prætercam.

[d] Huc referenda ſunt Minucii Felicis verba in Octavio. c. 28. *Iidem Ægyptii cum pleriſque vobiſcum* (f. *veſtrum* ideſt Romanis) *non magis Iſidem, quem ceparum acrimonias metuunt. Nec Serapidam magis quam ſtrepitus per pudenda corporis expreſſos tremiſcunt*. Theophil. ad Autolicum lib. 1. ἤχους αἰχώνης, *ſonos turpitudinis* vocat.

deprimentia eos uſque ad laſſitudinem. Quæ quum captivitas venerit, pro pretio metallorum, de quibus facta ſunt, ducuntur prima captiva, & animam ſuam ſive portantium, liberare non poſſunt. Non quo muta ſimulacra habeant animam, & aliquem ſenſum doloris, quæ inſenſibilia ſunt; ſed quo καταχρηστικῶς vocetur anima, & membra earum rerum quæ abſque ſenſu & membris ſunt. Alioquin & in Proverbiis legitur: *In manu linguæ, mors & vita*. Vel hoc dicendum, quod graviſſimum onus in gentibus, error fuerit idololatriæ, quæ cultores ſuos deprimebat ad terram, & ſalvare non poterat, animaſque eorum faciebat diabolo, & demonibus eſſe captivas.

Catachreſis.

Prov. 18. 21.

V. 3. 4. & ſeqq. *Audite me domus Jacob, & omne reſiduum domus Iſrael, qui portamini a meo utero, qui geſtamini a mea vulva. Uſque ad ſenectam ego ipſe, & uſque ad canos ego portabo: ego feci, & ego feram: ego portabo, & ſalvabo. Cui aſſimilaſtis me, & adæquaſtis & comparaſtis me, & feciſtis ſimilem? Qui confertis aurum de ſacculo, & argentum ſtatera ponderatis, conducentes aurificem, ut faciat Deum: & procidunt & adorant. Portant illum in humeris, geſtantes, & ponentes in loco ſuo, & ſtabit, ac de loco ſuo non movebitur. Sed quum clamaverint ad eum, non audiet: de tribulatione non ſalvabit eos*. LXX. *Audite me domus Jacob, & omnes reliquiæ Iſrael qui portamini de utero, & erudimini a parvulo uſque ad ſenectutem. Ego ſum, & donec ſeneſcatis ego ſum: ego ſuſtineo vos: ego feci, & ego portabo: ego ſuſcipiam, & ſalvos vos faciam. Cui aſſimilaſtis me? Videte, excogitate qui erratis & confertis aurum de ſacculo, & argentum in ſtatera appenditis, & conducitis aurificem: fecerunt opera manuum, & incurvati adoraverunt: portant illud in humeris, & vadunt. Si autem poſuerint illud in loco ſuo, manet, & non movebitur: & qui clamaverit ad illud, non audiet, & de malis non liberabit eum*. Nequaquam eum appellat Jacob, nec Iſrael, quod & ipſum abſque conjunctione ſervi & pueri & electi in ſugillationem populi dici ſupra expoſuimus: ſed multo vilius, domus Jacob, & reliquias Iſrael, ob propinquitatem carnis & ſanguinis, & quaſi feces reliquiarum Iſrael. Docetque eos inſtar puerorum atque lactentium, ita a Deo, quaſi matris utero, & vulva prægnantis, ex Ægypto eſſe portatos. Non quo ineffabilis Dei incomprehenſibiliſque majeſtas, aut uterum habeat, aut vulvam, pedeſque, & manus, & cætera corporis membra; ſed quo nos affectum Dei per noſtra verba diſcamus. Alioquin & in centeſimo nono Pſalmo ex perſona Dei hoc idem canitur. In eo enim loco ubi Septuaginta tranſtulerunt, *ex utero ante Luciferum genui te*, in Hebræo ſcriptum habet, MEREHEM, quod interpretatur, *de vulva*. In præſentiarum vero non ſolum de utero, & de vulva ſcriptum eſt, hoc eſt, MEBETEN & MEREHEM, ſed MENNI, quæ præpoſitio ſignificat *ex meo utero*, ſive *ex mea vulva*. Et eſt ſenſus: Qui vos genui ab infantia, & meo utero vulvaque geſtavi, ipſe uſque ad ſenectutem protegam, non meam, ſed veſtram, ut eos doceat divina miſericordia eſſe ſalvandos. Creator enim omnium parcit creaturæ ſuæ, & paſtor bonus ponit animam ſuam pro ovibus ſuis. Qui autem mercenarius eſt, cujus non ſunt oves, quum viderit lupum, fugit. Quia igitur feci & genui liberos, ego feram & ipſe portabo. Juxta Septuaginta qui dixerunt: *Qui portamini ex utero, & erudimini ab infantia uſque ad ſenectutem*, hoc ſignificat, quod fruſtra legem Dei die ac nocte meditentur, non habentes notitiam Dei, ſed hominum, ac beſtiarum ſimulacra venerantes: intantum ut correptione indigeant Prophetali, per quam loquitur ad eos Deus: *Cui aſſimilaſtis me, & adæquaſtis?* & reliqua: quod aurum argentumque contulerint, & conducto ſtatuario fecerint idola, & adoraverint opera manuum ſuarum, quæ portentur humeris, & confixa atque ſtabilita ſe non valeant commovere, nec prodeſſe his a quibus coluntur. Manifeſta tranſcurrimus, ut Chriſti miſericordia clauſa referemus.

More noſtro loquitur Deus.

מרחם

מבטן ומרחם מני

Joan. 10.

V. 8. 9. & ſeqq. *Mementote iſtud, & fundamini, & redite prævaricatores ad cor. Recordamini prioris ſæculi, quoniam ego ſum Deus, & non eſt ultra Deus, nec eſt ſimilis mei. Annuntians ab exordio noviſſima, & ab initio quæ necdum facta ſunt, dicens: conſilium meum ſtabit, & omnis voluntas mea fiet. Vocans ab Oriente avem, & de terra longinqua virum voluntatis meæ; & loquutus ſum, & adducam illud, creavi & faciam illud*. LXX. *Mementote horum, & ingemiſcite: agite pœnitentiam qui erratis. Revertimini corde, & mementote priorum a ſæculo: quoniam ego ſum Deus, & non eſt ultra*

ultra præter me. Qui annuntio prius novissima antequam fiant & compleantur, & dixi, omnis voluntas mea stabit, & cuncta quæ cogitavi faciam. Qui voco ab Oriente avem, & de terra longinqua, de quibus cogitavi: loquutus sum, & adduxi: creavi & feci. Quia vos ipse genui, ipse portavi, & ab infantia usque ad senectutem, non vestro merito, sed mea pietate salvamini: deserite idola quæ fecistis, & ad unius Dei cultum revertimini. Agite pœnitentiam, ingemiscite pro errore qui vos tenuit; immo fundamini, ne rursum subitus idololatriæ vos turbo subvertat: & redite ad cor, id est, ad mentem vestram, qui simulacra venerantes velut furiosi in ligna impingebatis & lapides. Ab initio considerate mundi, quod præter me nullus sit Deus, nec alius potuerit scire ventura, nisi ego qui per Prophetas nuntio quæ facturus sum: ut quum prædicta complevero, divinatione probem divinitatem. Ego enim mysterium quod retro cunctis generationibus fuerat ignoratum, immo consilium meum staturum esse nunc dico; ut quum illud videritis effectum, nullum sciatis Deum, nisi eum qui hæc futura cognovit, immo præcepit fieri. Ego sum qui ab Oriente voco avem, [a] ut putant Hebræi, Cyrum regem Persarum, sive Darium Medorum principem; & de terra longinqua virum voluntatis meæ, qui expleat omnem voluntatem meam contra Babylonem atque Chaldæos. Sive ut nos verum esse convincimus, Dominum Salvatorem, de quo & Balaam vaticinatur: *Orietur stella ex Jacob, & homo ex Israel,* cujus nomen est Oriens, quem adoraverunt Magi de Oriente venientes. Hic enim loquitur in Psalmis: *Deus, ut faciam voluntatem tuam, volui;* de quo loquutus est Pater: & sponsionem suam opere comprobavit. LXX. pro eo quod nos de Hebræo expressimus, *virum voluntatis meæ,* posuerunt, *de quibus cogitavi.* Ergo juxta eos vocatas de Oriente aves, Angelorum possumus intelligere ministeria, quæ ad imperium Domini in toto orbe discurrunt; qui sunt administratorii spiritus, & mittuntur ob salutem credentium. De quibus & in Psalmo canitur: *Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem urentem.*

Nemo scit futura nisi Deus.

Num. 24. 17.

Zach. 6.

Psal. 39. 9.

Aves Angeli vocati.

Ps. 103. 4.

V. 12. 13.

*Audite me, duro corde, qui longe estis a justitia. Prope feci justitiam meam: non elongabitur, & salus mea non * morabitur: dabo in Sion salutem, & in Israel gloriam meam.* LXX. *Audite me qui perdidistis cor, qui longe estis a justitia. Adduxi justitiam meam, & salutem quæ a me est, tardare non faciam. Dedi in Sion salutem & Israeli gloriam.* Quibus supra dixerat: *Audite me domus Jacob, & omne residuum domus Israel.* Et iterum: *Redite prævaricatores ad cor,* etiam nunc juxta Hebraicum propter incredulitatem appellat eos duro corde, & juxta Septuaginta, qui cor mentemque perdiderunt. Quod sequutus vir eruditissimus, & dignus nomine suo Stephanus martyr in Judæorum loquitur concione: *Dura cervice & incircumcisi cordibus auribusque, vos semper Spiritui Sancto restitistis, sicut patres vestri.* Hi igitur longe sunt a justitia Dei, quia non crediderunt in eam, quam pro sua clementia Deus fecit esse vicinam, & venire ad terras, nequaquam vult tardare nec procul fieri. Dedit enim Sion salutare suum, & Israeli gloriam suam. Hoc de vaticinio dictum sit futurorum, & de adventu Domini Salvatoris. Cæterum juxta historiam datur Sion salus, & Israel gloria; quoniam Deus prope fecit suam esse justitiam, ut vocaret ab Oriente avem, & de terra longinqua virum voluntatis suæ, qui Israelis & subversæ Jerusalem ulcisceretur injurias, & Medis Persisque superantibus, Babylonem Chaldæosque deleret, sicut sequentia Prophetæ verba testantur.

* al. minorabitur.

Act. 7. 51.

Caput XLVII.

Descende, sede in pulvere, virgo filia Babylonis: sede in terra, non est solium filiæ Chaldæorum, quia ultra non vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, & mole farinam: denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, revela crura, transi flumina. Revelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum: ultionem capiam, & non resistet mihi homo. LXX. *Descende, sede super terram virgo filia Babylonis, sede in terram. Non est solium filiæ Chaldæorum, quoniam nequaquam ultra vocaberis mollis & tenera. Tolle molam, mole farinam. Revela operimentum tuum, denuda canos, discooperi tibias, transi flumina: revelabitur ignominia tua, apparebunt opprobria tua. Quod justum est de te auferam, nequaquam*

[a] Ambrosian. *voco avem Hebræi Cyrum esse regem Persarum.*

Ezech. 26. *quam ultra tradam hominibus*. Quomodo in Ezechiele sub figura navis & omnis instrumenti ejus, Tyri ornatus exponitur, quæ negotiationibus dedita est, & propter aquarum abundantiam rex Ægypti draco appellatur, & squamæ illius juncusque ac papyrus & pisciculi describuntur, & Jerusalem cum idolis fornicationem scortorum ac lupanaris similitudo testatur: sic in præsenti loco sub persona captivæ mulieris, quæ quondam regina fuerit, Babylonis servitus indicatur: diciturque ei ut descendat de regni superbia, & in pulvere sedeat. Virgo autem appellatur & filia: vel quia omnes homines creatura Dei sumus; nec est Babylonis juxta hæreticos natura damnabilis: vel ob luxuriam & ornatum urbis quondam potentissimæ, quæ quum senuisset, & vicina esset occasui, virgunculam, & puellam se esse jactabat. Licet ex eo quod juxta LXX. scriptum est, *filia Babylonis*, non ipsam Babylonem quidam, sed Romanam urbem interpretentur, quæ in Apocalypsi Joannis & in Epistola Petri, Babylon specialiter appellatur, & cuncta quæ nunc ad Babylonem dicuntur, illius ruinæ convenire testentur, contra quem vocanda sit avis, Deique justitia: ut postquam Sion, id est, Ecclesia salvata fuerit, illa pereat in æternum. Dicitur ergo Babyloni reginæ & filiæ Chaldæorum (a Chaldæis enim condita est) quod nequaquam ultra vocetur mollis & tenera & deliciis affluens, quæ cunctarum gentium manibus portabatur; ita ut terræ plantas vix imprimeret: præcipiturque ei ut tollat molam, & molat farinam, quod est duræ captivitatis, & extremæ servitutis indicium; ut quæ quondam regina fuerat, postea molendæ farinæ operi serviat. Sed quia sequitur: *Denuda turpitudinem tuam*, etiam mola ab Hebræis figuraliter intelligitur, quod scilicet in morem scorti, victorum libidini pateat. Illudque quod in Judicum libro de Samson scribitur, ad molam eum a Philisthiim esse damnatum, hoc significare volunt, quod pro sobole [a] robustissimus virorum, hoc in allophylas mulieres facere sit compulsus. In eo ubi nos interpretati sumus, *denuda turpitudinem tuam*, pro quo LXX. transtulerunt, *revela operimentum*; Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit, [b] SAMTHECH; Aquila SEMMATHECH; Symmachus τὸ σιωπηλόν σου: quod nos exprimere possumus *taciturnitatem tuam*, quod taceri debeat præ verecundia. Quod quidem & in Cantico Canticorum legimus, ubi sponsæ pulchritudo describitur: ad extremum infert: *Absque taciturnitate tua*: nolentibus qui interpretati sunt transferre nomen, quod in sancta Scriptura sonaret turpitudinem. Recteque contra Babylonem inverecundis utitur nominibus (licet nulla sit turpitudo, humani corporis membrum vocare nomine suo) cui præcipitur, ut nudet pectora, & crura ac femina aperiat, & vadat in captivitatem, videaturque ignominia ejus, & opprobrio pateat sempiterno. Et hoc Dominus fecisse se dicit, ut ultionem caperet de ea, quæ oppressit populum suum, & nullum pro ea audiat precatorem, qui iram Domini suo lenire conetur occursu. Significat autem Angelum gentis Babyloniæ præsidem, qui quum cæteris Angelis loquitur: *Curavimus Babylonem, & non est curata*. Quod autem Septuaginta transtulerunt, *quod justum est de te auferam, nequaquam ultra tradam hominibus*, subauditur *Babylonem*: vel certe hoc quod justum est, & ablatum de Babylone. Disputant Stoici, multa re turpia, prava hominum consuetudine, verbis honesta esse; ut parricidium, adulterium, homicidium, incestum, & cætera his similia. Rursumque re honesta, nominibus videri turpia; ut liberos procreare, inflationem ventris crepitu digerere, alvum relevare stercore, vesicam urinæ effusione laxare: denique non posse nos, ut dicimus, a ruta rutulam, sic ὑποκοριστικὸν mentæ [c] facere. Ergo

Margin notes: Roma Babylon dicitur. — Apocal. 14. 1. Petr. 5. — Judic. 16. — Mola, quid figuraliter? — צמתך [b] — Cant. 4. — Angeli præsides. — Multa re turpia verbis honesta exprimuntur, &c.

[a] Ambrosian. *robustissimorum*. Sunt vero qui Hieronymo hinc dicam impingunt, quod frustra Isaiæ verba in obscœnum sensum interpretetur, cum inter captivitatis damna & labores, Pistrinum quoque fuisse, nemo nesciat, & non ad prostituti corporis infamiam, sed contumeliæ caussa captivi, vilissimæque conditionis servi denudarentur. At hæc Hieron. non suo sensu loquitur, sed Hebræorum figuralem expositionem esse ait. Nec ea quidem abnormis, quandoquidem notum illud Job 31. 13. *Uxor mea molat alteri*: pro *scortum alteri sit*. Et Horat. lib. 1. Satyr. 2. v. 35. *alienas permolere uxores* dixit. Vide Festelium Adversar. lib. II. Buxtorfii Catalecta cap. 138.

[b] Idem Ambrosianus *Samtheaec*: *Aquila*, *Simmathec*. Quod porro pro τὸ σιωπηλόν σου (in Ambrosiano ΤΟ CΙΩΠΕΛΟΝCΟΥ: in Sangerm. apud Montfauc. corruptius, τὸ σιωπωλ-ν... σου) veteres vulgati libri τὴν σιώπησίν σου præferebant, ex alia Symmachi editione fortassis desumtum est.

[c] Erat olim *mentam a menta*, quod Martianæus loci hujus sensum minime assequutus, dum emendare contendit, deridiculo errore depravat, substituens *mente*, ut sit sensus non licere *mentis* diminutivum facere. Res vero clamat, de ruta & menta herbis sermonem heic esse, sciuntque omnes, non licere sicut a ruta rutulam, ita a menta mentu...

צמאך Ergo SEMMATHEC, quod Aquila posuit, ut diximus, verenda mulieris appellantur. Cujus etymologia apud eos sonat, *sitiens tuus*; ut inexpletam Babylonis indicet voluptatem.

V. 4. 5. & seqq. *Redemtor noster Dominus exercituum, nomen illius, Sanctus Israel. Sede tacens, & intra in tenebras filia Chaldæorum; quia non vocaberis ultra domina regnorum, iratus sum super populum meum, contaminavi hæreditatem meam, & dedi eos in manu tua: non posuisti eis misericordias. Super senem aggravasti jugum tuum valde, & dixisti, in sempiternum ero domina: non posuisti hæc super cor tuum, neque recordata es novissimi tui.* LXX. *Dixit qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus, Sanctus Israel. Sede compuncta, ingredere in tenebras, filia Chaldæorum: nequaquam ultra vocaberis fortitudo regni: iratus sum contra populum meum, contaminavi hæreditatem meam. Ego dedi eos in manum tuam, tu vero non dedisti eis misericordiam:* * *seni aggravasti jugum valde, & dixisti, in æternum ero domina: non intellexisti hæc in corde tuo, neque recordata es novissimorum.* Primus versus juxta Septuaginta cum superioribus copulatur, ut sit sensus: Et hæc faciet qui eruit te Dominus sabaoth, nomen ejus Sanctus Israel. Porro juxta Hebraicum, ex persona populi Propheta loquitur, quod hæc fecerit contra Babylonem Dominus exercituum, cujus nomen sit Sanctus Israel. Rursumque ad ipsam Babylonem sermo dirigitur. *Sede tacens*, sive *compuncta*, & tuorum criminum recordare. *Ingredere tenebras:* quia præ confusione & ignominia lucem ferre non sustines: nequaquam vocaberis, non unius regni, sed nec omnium regnorum domina. Simulque quia occulta quæstio nascebatur: cur irasceretur Deus adversus Chaldæos, quos ipse misit ad capiendum Israel: respondit, iratum se contra populum suum, corripere eos voluisse, non perdere; verberare, non occidere. Illos autem abusos esse crudelitate sua, & plus imposuisse plagarum quam Dei ultio flagitabat: magnumque Babyloniæ crudelitatis indicium est, ne senibus quidem pepercisse, quorum ætas etiam inter hostes venerabilis est. Sed & hoc signum superbiæ, quod præsenti felicitate decepta, futurorum non cogitarit ambigua. Ergo semper in prosperis debemus cavere ventura: nec traditos nobis opprimere, qui ad hoc erudiuntur, ut meliores fiant.

* al. senis

Ætas senum venerabilis.

V. 8. 9. & seqq. *Et nunc audi hæc delicata, & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius: non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem. Et venient tibi duo hæc subito in die una, sterilitas & viduitas: universa venerunt super te, propter multitudinem maleficiorum tuorum, & propter duritiam incantatorum tuorum* * *vehementer. Et fiduciam habuisti in malitia tua, & dixisti: Non est qui videat me: sapientia tua, & scientia tua hæc deceperunt te, & dixisti in corde tuo: ego sum, & præter me non est altera. Veniet super te malum, & nescies ortum ejus, & irruet super te calamitas, quam non poteris expiare, veniet super te repente miseria, quam nescies.* Duo simul venient Babyloni, sterilitas & viduitas, ut nec filios habeat, id est, subjectos sibi populos; nec virum, quem regem possumus intelligere: quæ dum non sperat, repente sustinuit. Neque enim poterat arbitrari quod Persæ, nullius ante fortitudinis, eam, Cyro regnante, superarent, & suæ subjicerent potestati. *Quæ perpessa es*, inquit, *non solum propter superbiam & abundantiam cunctarum opum atque delicias, sed & propter multitudinem maleficiorum tuorum, & incantatorum tuorum, in quibus habuisti fiduciam. Et veniet super te malum quod antea nesciebas, & cujus ignorabas ortum.* Sive ut Septuaginta transtulerunt: *Veniet super te perditio, & nescies: fovea, & incides in eam*: ut quæ cunctis gentibus parabas captivitatis malum, ipsa incidas in foveam quam parasti. Quæ perspicua sunt, cito sermone transcurrimus.

* Vulg. vehementem

V. 12. 13. & seqq. *Sta cum incantatoribus tuis, & cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior. Defecisti in multitudine consiliorum tuorum: stent, & salvent te augures cæli, qui contemplabantur sidera, & supputabant menses, ut ex eis annuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula: ignis combussit eos: non liberabunt animas suas de manu flammæ: non sunt prunæ quibus calefiant, nec focus ut sedeant ad eum: sic facta sunt tibi in quibusquumque labo-*

ἀποκρουστικῶς dicere. Cicero lib. 9. Fam. epist. 22. quem locum S. Doctor. adludit, *Ruta & menta*, inquit, *recte utrumque dicitur: volo mentam pusillam ita appellare ut rutulam; non licet*. Alia nempe est, eaque obscœna ejus nominis in diminutivo significatio.

laboraveras : negotiatores tui ab adolescentia tua unusquisque in via sua erraverunt : non est qui salvet te. LXX. *Sta nunc in incantationibus tuis, & in multis maleficiis tuis, quæ discebas ab adolescentia tua,* [a] *si prodesse tibi possunt : & laborasti in consiliis tuis : stent & salvam te faciant astrologi cæli, qui contemplantur stellas : annuntient tibi quid venturum sit super te. Ecce omnes quasi phrygana in igne comburentur : & non eruent animam suam de flamma ; quia habes carbones ignis, sedebis super eos. Hi erunt tibi in adjutorium. Laborasti in commutatione tua ab adolescentia : homo in semetipso erravit : tibi autem non erit salus.* Habuisse Babylonem omnemque Chaldæam, incantatorum & augurum, & hariolorum & Gazarenorum studium, quos nos aurufpices appellamus, Danielis Prophetæ lectio probat, qui ad eorum consilium, cuncta reges Babylonios fecisse commemorat. Pro eo quoque quod nos juxta Symmachum & Theodotionem interpretati sumus : *Stent & salvent te augures cæli*, Septuaginta manifestius transtulerunt, *Stent & salvam te faciant astrologi cæli ;* qui vulgo appellantur Mathematici, & ex astrorum cursu lapsuque siderum, res humanas regi arbitrantur. Unde & Magi de Oriente venerunt, Domini stellam se vidisse dicentes, vel ex artis scientia, [b] vel ex vaticinio Balaam Prophetæ sui, qui in Numeris dixerat : *Orietur stella ex Jacob, & homo de Israel.* Isti igitur qui supputant menses, annosque dinumerant, & horarum momenta librantes, futurorum scientiam pollicentur, dicant tibi quid super te Dominus cogitaverit, illisque tacentibus, quid venturum sit, Propheta respondit : *Ecce facti sunt quasi stipula, ignis devoravit eos* ; ut qui salutem aliis promittebant, sua ignorarent supplicia : nec dubium quin, ardente urbe, habitatores ejus vorax flamma consumserit. Quodque sequitur : *Non sunt prunæ quibus calefiant, nec focus ut sedeant ad eum*, sic Hebræi edisserunt. Nullam habent caloris scientiam, nec illuminantem sensum, qui eorum tenebras possit discutere, & frigus erroris expellere. Pro quo nescio quid volentes Septuaginta transtulerunt : *Habes carbones ignis, sedebis super eos : hi erunt tibi in adjutorium* ; nisi forte possumus hoc dicere, quod multo utilior sit ignis & incendium Babyloni, quam fuerunt magi & Gazareni, astrologi & incantatores. Hic enim eos per pœnas atque supplicia ad pœnitentiam provocat ; illi per errorem ducunt ad superbiam. Omnis labor ejus & negotiatores illius, quos magos intelligimus, hoc profecit, ut unusquisque sua erraret via ; & ipse perditus salutem alteri non præberet. Interrogemus eos qui diversas asserunt esse naturas, utrum Babylon malæ naturæ sit, an bonæ? Si malæ dixerint, quod eos responsuros esse non dubium est, quomodo provocatur ad pœnitentiam, & dicitur ei : *Sede compuncta, intra in tenebras, filia Chaldæorum.* Ac deinceps post enumerationem peccatorum & criminum, *Habes carbones ignis, sedebis super eos : hi erunt tibi in adjutorium* ? Et quid sibi velit quod infertur juxta eosdem Septuaginta : *Laborasti in commutatione ab adolescentia ?* Quæ est ista commutatio ? Utique de bono in malum. Ex quo perspicuum est, natura bonos, voluntate malos fieri. Denique infertur : *Homo in semetipso erravit*, non natura, sed mentis arbitrio.

Augures Chaldæorum.

Mathematici & Astrologi.

Magi venientes ab Oriente.

Num. 24. 17.

Non diversæ sunt naturæ.

Natura boni sumus, voluntate mali.

Caput XLVIII.

*Audite hæc domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, & de aquis Juda existis : qui * jurastis in nomine Domini, & Dei Israel recordamini, non in veritate neque in justitia. De civitate enim sancta vocati sunt : & super * Dominum Israel constabiliti sunt : Dominus exercituum nomen ejus.* Hæc Chaldæis & Babyloniis ventura prædixi, & necesse est quod per Prophetas meos loquutus sum, rebus expleri. Tu autem, domus Jacob, & qui vocamini nomine Israel, & qui de aqua Juda existis, & cætera quæ sequuntur, audi attentius quæ dicturus sum. Et notandum quod nequaquam eos appellet Jacob, sed domum Jacob ; nec Israel, qui hoc falso appellantur nomine, quum opus non habeant nominis. *Et de aquis*, inquit, *Juda existis*, [c] σεμνοτέρως *aquas* vocans pro *semine*, ut nequaquam eos virtutum Patriarcharum filios ostenderet esse, sed carnium. Et recte aquas Juda appellavit, quia sola tunc in terra Judæa adhuc permanebat tribus ; & semen David illo tempore regium

* Vul. juratis

* Vul. Deum

[a] Sic habent mss. ad Græcum exemplar οἳ ὠφελῆσαι δύνανται. Antea erat, *quæ non prodesse tibi possunt.*

[b] Recole quæ supra adnotavimus in c. 19. v. 1. not. b.

[c] Eodem sensu in Ambrosian. σεμνοτέρως, quod est, *digne verecunde*, sive *honeste*.

regium servabatur. *Qui*, inquit, *jurastis in nomine Domini*, non ut honoretis Dominum; sed ut assumto nomine faciatis injuriam, dum eum testem vestri vultis esse mendacii, & requiescitis in sancta civitate, & super Dominum Israel innitimini; ut jactetis habitatores vos esse urbis Jerusalem, & Domini sabaoth habere privilegium, quum cassa Jacob, Israel & urbis sanctæ, & Dei omnipotentis assumatis vocabula.

V. 3. 4. & seqq. *Priora ex tunc annuntiavi, & ex ore meo exierunt, & audita feci ea: repente operatus sum, & venerunt. Scivi enim quia durus es tu, & nervus ferreus cervix tua, & frons tua ænea. Prædixi tibi ex tunc: antequam venirent, indicavi tibi, ne forte diceres: idola mea fecerunt hæc, & sculptilia mea, conflatilia mandaverunt ista. Quæ audisti, vide omnia: vos autem* [a] *non annuntiastis. Audita feci tibi nova ex tunc: & conservata quæ nescis: modo creata sunt, & non ex tunc: & ante diem, & non audisti ea, ne forte dicas: ecce cognovi ea. Neque audisti, neque cognovisti, neque ex tunc aperta est auris tua: scio enim, quia prævaricans prævaricaberis, & transgressorem ex ventre vocavi te. Propter nomen meum longe faciam furorem meum: & laude mea infrænabo te, ne intereas. Ecce excoxi te, sed non quasi argentum: elegi te in camino paupertatis. Propter me, propter me faciam, ut non blasphemer: & gloriam meam alteri non dabo.* LXX. *Priora adhuc annuntiavi: & de ore meo egressa sunt: & auditum factum est: subito feci, & venerunt, scio quia durus es: & nervus ferreus collum tuum, & frons tua ænea: & annuntiavi tibi olim antequam venirent super te. Auditum tibi feci: ne forte diceres, quia idola mihi fecerunt, sculptilia & conflatilia mandaverunt mihi. Audistis omnia, & vos non cognovistis: sed audita tibi feci nova ea nunc quæ futura sunt. Et non dixisti, nunc fiunt, & non olim: & non in prioribus diebus. Ne dicas etiam novi ea: neque nosti, neque scis, neque a principio aperui aures tuas. Scio enim quoniam prævaricans prævaricaberis: & iniquus adhuc ex utero vocaberis. Propter nomen meum ostendam tibi furorem meum: & gloriosa mea inferam super te, ut non te interficiam. Ecce vendidi te non propter argentum: erui autem te de fornace paupertatis: propter me faciam, quia nomen meum polluitur: & gloriam meam alteri non dabo.* Prædico tibi Babylonios a Medis Persisque superandos, & repente faciam quod minatus sum, ne quum venerint quæ prædicta sunt, vel deorum nutu quos colis, vel fortuito ea existimes accidisse. Nec jacto scientiam futurorum, sed ob [b] incredulitatem tuam loquor, cujus cor incredulum & cervicem ferream, ac frontem æneam ob initio esse cognovi. Ecce audisti omnia quæ ventura sunt, & tamen celas silentio veritatem. Nec narro præterita quibus sæpe mea potentia comprobata est, quomodo eduxerim populum de Ægypto, Ægyptios in mari submerserim Rubro, terram repromissionis tradiderim, gentes vobis varias subjugarim. Sed nova quæ contra Babylonem facturus sum, nuntio, ut impudens oris tui mendacium confutetur, qui te asseris scire quæ nescis. Ab initio enim meorum prævaricator es mandatorum; & de ventre transgressorem vocavit te Deus, quando de Ægypto liberatus, quasi meo ventre conceptus es, & educatus, & eruditus. Caput bovis Ægypti desiderasti, dicens: *Hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti*. Non igitur tuo merito, sed mea misericordia furorem meum distuli, ne penitus interires, & ob laudem nominis mei infrenabo te, ut me quasi jumentum & in frenis equus sequaris invitus. *Ecce excoxi te*, id est, probavi, quomodo conflatur argentum. Sive non in divitiis, sed in fornace paupertatis probare te volui. Ex quo ostenditur & divitiis & paupertate plerosque tentari, si aut illis male abutantur, aut penuriam nequaquam virtute sustineant. Propter me ergo faciam, ne blasphemetur nomen meum in gentibus, & putent vos non mea ira, sed idolorum suorum auxilio esse superatos. Quodque infert, *gloriam meam alteri non dabo*, hoc significat, ne idola putentur oppressisse populum Dei. Vel certe quum dicit, *alteri non dabo*, ostendit se alteri jam dedisse, alteri enim ad distinctionem prioris dicitur. Plerique nostrorum, ut juxta LXX. Interpretes pauca perstringam, de Christi adventu autumant prophetari, quod repente veniat insperatus, & durissimo populo sui demonstret præsentiam; cui num-

Caput bovis in deserto fecerunt Israelitæ.

Divitiis & paupertate multi probantur.

[a] In Vulg. sub. interrogandi nota *num annuntiastis?*

[b] Sic Ambros. mss. Antea erat, *ob utilitatem*.

numquam Deus aures aperuerit, quia
incrassatum fuerit cor ejus, & auribus
suis graviter audierit. Statimque ut
Dominus de utero virginali profusus
est, transgressor [a] & iniquus sit appel-
a latus, quærens eum interficere. Quod-
que jungit: *Propter nomen meum osten-*
* al. gloriam *dam tibi furorem meum, & * gloriosa*
mea inducam super te, sensu abutitur A-
Rom. 1. postoli, sive Apostolus Paulus de hoc
loco sumit testimonium, ut reveletur
ira Dei ad terrendos eos qui peccant,
& postea conversis gloria præbeatur: *Ec-*
ce, ait, *vendidi te non in pecunia, sed*
vendidi in peccatis tuis, & erui te de
Prov. 30 *fornace paupertatis*. Propter quod & Sa-
lomon divitias & paupertatem habere
non vult, sed tantum necessaria postu-
lat, ne aut illis elevetur cor ejus in su-
perbiam, aut in ista compellatur facere
quod non vult, & Deum pressus inopia
blasphemare. Unde & Apostolus: *Ha-*
1. Tim. 6. 8. *bentes*, inquit, *victum & vestimentum,*
his contenti simus.

V. 12. 13. & seqq. *Audi me, Jacob & Israel, quem ego*
voco. Ego ipse ego primus, & ego no-
vissimus. Manus quoque mea fundavit
terram, & dextera mea mensa est cælos:
* Vulg. vocabo *ego * vocavi eos, & stabunt simul. Con-*
gregamini omnes vos & audite: quis ex
eis annuntiavit hæc? Dominus dilexit eum:
faciet voluntatem suam in Babylone, &
brachium suum in Chaldæis. Ego ego lo-
quutus sum & vocavi eum: adduxi eum,
& directa est via ejus. Accedite ad me,
* Vulg. hec *& audite * hæc: non a principio in ab-*
scondito loquutus sum: ex tempore ante-
quam fieret, ibi eram. Et nunc Dominus
Deus misit me, & spiritus ejus LXX.
Audi me, Jacob & Israel, quem ego vo-
co. Ego sum primus, & ego in sempiter-
num: & manus mea fundavit terram, &
dextera mea firmavit cælum. Vocabo eos,
& stabunt simul: & congregabuntur om-
nes, & audient: Quis eis nuntiavit hæc?
Diligens te, feci voluntatem tuam super
Babylonem: ut auferrem semen Chaldæo-
rum. Ego loquutus sum & ego vocavi.
Adduxi eum & prosperam feci viam ejus.
Adducite ad me, & audite hæc: Non a
principio in abscondito loquutus sum:
quando fiebat, ibi eram. Et nunc Domi-
nus Deus misit me, & spiritus ejus. Qui-
bus ante jam dixerat: *Audite hæc, do-*
mus Jacob, qui vocamini nomine Israel,
b *& de aquis Juda existis*, [b] nunc ad eos-
A dem loquitur, *Audi me, Jacob & Israel,* Mat. 22.
quem ego voco. Multi enim vocati, &
pauci electi. Unde non electos, quia
necdum receperant Salvatorem; sed vo-
catos nuncupat. *Ego sum*, inquit, α & ω, Apoc. 22.
primus & novissimus, qui vivo, & fui
mortuus: ut vitam ad principium re-
feras, novissimum ad eum, qui mortuus
est. *Qui se exinanivit formam servi acci-*
piens, & factus est obediens Patri; hu-
miliavit seipsum usque ad mortem, & Philipp. 2.
B *mortem crucis*. *Manus mea fundavit ter-*
ram. Unde & in Proverbiis loquitur:
Deus sapientia sua fundavit terram, & Prov. 3. 19.
dextera illius mensa est, sive *firmavit cæ-*
los vel *cælum*, ut LXX. transtulerunt.
Vocat autem cælos, ut ejus pareant
jussioni, & enarrent gloriam illius. Si
autem cæli obediunt voluntati Domini,
& suo currunt ordine: quid gloriatur Eccli. 10.
terra & cinis, & ignorat fragilitatem
suam? *Congregamini omnes vos, & audi-*
C *te*, vel *cæli*, vel universa creatura,
vel omnis multitudo Israel. Quæ sunt
quæ jubentur audire? Quod Dominus
dilexerit eum, haud dubium quin Cy-
rum Dariumque significet, qui fecit vo-
luntatem Domini contra Babylonem, &
brachium suum exercuit in Chaldæis.
Et ipse loquutus est & vocavit eum no-
mine suo, & adduxit eum, & directa
est via ejus, ut nullus viribus ejus au-
deret resistere. Unde provocat eos ut
accedant & audiant, & Domino prædi-
D cente, cognoscant, venturum esse re-
gem Persarum atque Medorum, qui
subruat Babylonem, deleatque Chal-
dæos. Et ut hæc annuntiet, dicit se
Propheta missum a Domino, & spi-
ritu ejus. Hoc juxta Hebræos & eo-
rum opinionem. Cæterum juxta Sym-
machum, qui interpretatus est: *Quis*
ei annuntiavit hæc? quem Dominus dile-
xit, qui facit voluntatem ejus in Babylo-
ne: Et juxta Septuaginta, *ut auferat se-*
E *men Chaldæorum*, ad Domini personam
refertur: qui vere dilectus a Patre, &
qui fecit omnem voluntatem Patris,
& qui subvertit in Babylone, hoc est,
in confusione hujus mundi omnem se-
men Chaldæorum, qui [c] dæmones in- c
terpretantur. Ipse loquutus est, & au-
divit Filium, & adduxit illum, qui
loquitur ad credentes: *Venite ad me* Mat. 11. 28.
omnes qui laboratis & onerati estis. Et
audite hæc quæ a principio in abscon-
dito

a Unus Ambrosian. & *inimitus* pro *iniquus*.
b Antea erat sub interrogationis nota, *numquid ad eosdem* &c.

c Vid. quæ superius adnotantur in c. 43. col. 519. not. a. Mox pro *audivit Filium* in antiquiss. Ambrosian. est *vocavi te*.

dito sum loquutus, hoc est per ænigmata & mysteria Prophetarum, quod cunctis retro generationibus fuerat ignoratum. Quando fiebant omnia a Patre, ipse erat cum eo, qui adgaudebat, qui etiam hunc dicit: Ego qui semper eram cum Patre, & in Patre, & sine Patre numquam eram, etiam nunc loquor: & juxta fragilitatem carnis assumtæ dico, quod Dominus Deus misit me, & spiritus ejus: brevique versiculo, Trinitatis nobis ostenditur sacramentum.

Joan. 14.

Trinitatis sacramentum.

V. 17. 18. & *seqq.* *Hæc dicit Dominus, redemtor tuus Sanctus Israel: Ego Dominus Deus tuus docens te utilia, gubernans te in via qua ambulas. Utinam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua, & justitia tua sicut gurgites maris. Et fuisset sicut arena semen tuum, & stirps uteri tui ut lapilli ejus: non interissent, & non fuisset attritum nomen ejus a facie mea.* Quia Israeli futura promisit, reddit caussas quare eos prius afflixerit: quas si vitaverit, nequaquam similia patiatur. *Si*, inquit, *attendisses mandata mea*: ut Septuaginta transtulerunt: vel certe optantis affectu, *utinam attendisses mandata mea*: quæ si fecisses; fuisset sicut flumina pax tua, & justitia tua sicut gurgites maris: abundantiam omnium rerum copiamque significans. Quodque sequitur: *& fuisset quasi arena semen tuum, & stirps uteri tui ut lapilli ejus*: videtur quidem permanere in populo Judæorum, qui usque in præsentem diem, instar vermiculorum pullulant filios & nepotes; sed quomodo hoc in repromissione accipiendum est, quum pacem justitiamque non habeant? Aut enim iratus est eis, aut placatus. Si iratus, quomodo semen ejus quotidie multiplicatur? Si placatus, quomodo serviunt, & pacem justitiamque non possident? Ex quo perspicuum est, de Apostolico dici nunc semine, de quo & supra legimus: *Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus*. Quod quia illo tempore nequaquam videtur expletum, in Christi compleτur adventu: & ante faciem illius semen permanet Israelis.

Supra 1.

V. 20. 21. & 22. *Egredimini de Babylone, fugite a Chaldæis: in voce exultationis annuntiate, auditum facite hoc, afferte illud usque ad extremum terræ, & dicite: Redemit Dominus servum suum Jacob. Non sitierunt in deserto quum educeret eos; aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ. Non est pax impiis, dicit Dominus.* Qui supra in eo loco, ubi scriptum est: *Ego ego loquutus sum, & vocavi eum: adduxi eum, & directa est via ejus*, super Cyro Darioque intelligunt, etiam hæc ad illius referunt tempora: quando egressus est populus de Babylone, & fugit de Chaldæis; & redemtus est a Domino Deo suo. Hoc quoque quod dicitur: *Non sitierunt in deserto quum educeret eos, aquam de petra produxit eis; & scidit petram, & fluxerunt aquæ*: licet secundum historiam expletum docere non valeant; neque enim sub Zorobabel & Ezra venerunt per desertum, & scissa petra præbuit eis aquas, quod de Ægypto exeuntibus accidisse narratur: tamen hyperbolice in similitudinem prioris felicitatis impleta testantur, quando per desertum nationum venerunt in Judæam, & de captivitate sunt liberati. Et ut sciamus, inquiunt, non esse de Christo, sed de Cyro prophetatum, jungitur: *Non est pax impiis, dicit Dominus*; & esse sensum, Perfecta felicitas non erit nisi sub Christo, quod in ultimo tempore reservatur. Porro qui & verius & rectius hæc referunt ad Salvatoris adventum, de quo dicitur: *Annuntiare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem*, cohortationem esse intelligunt eorum qui Evangelium annuntiant ipsius Domini Salvatoris, ut egrediamur de Babylone, id est, confusione istius mundi; & fugiamus Chaldæos, de quibus crebro dictum est. Redemit enim Dominus servum suum Jacob pretiosissimo Sanguine suo, & adduxit per desertum sæculi, & aquam scidit de petra. Super qua & Apostolus loquitur: *Petra autem erat Christus*. Scinditur autem sermo divinus, & in multas partes dividitur, ut quem totum suscipere non possumus, sumamus in partibus. Ac ne putaretur ista prædicatio dici omni semini Jacob, & non his tantum qui per Apostolos credituri sunt, infertur & jungitur: *Non est pax impiis, dicit Dominus*: illis videlicet qui in errore pristino permanserunt; qui non meruerunt bibere de petra. [a] Cujus ut nove loquar, latus lancea vul-

Infra 61. 1. Luc. 4. 81. 18.

1. Cor. 10. 4. Sermo divinus quare in partes dividitur.

[a] *Joan. 1.*

[a] Glossator codicis Ambrosian. *quam & Sanguinem lateris Domini Baptismum, martyriumque indicasse &c.*

Baptiſmus & martyrium in aqua & ſanguine lateris Chriſti.

vulneratum, aquis fluxit & ſanguine, baptiſmum nobis & martyrium dedicans.

Caput XLIX.

*Audite, inſulæ, & attendite populi de longe: Dominus ab utero vocavit me, de ventre matris meæ recordatus eſt nominis mei. Et poſuit os meum quaſi gladium acutum: in umbra manus ſuæ protexit me. Et poſuit me ſicut ſagittam electam: in pharetra ſua abſcondit me; & dixit mihi: Servus meus es tu, Iſrael, quia in te * gloriabor. Et ego dixi: In vacuum laboravi, ſine cauſſa & vane fortitudinem meam conſumſi: ergo judicium meum cum Domino, & opus meum cum Deo meo.* LXX. *Audite me, inſulæ, & attendite gentes. Poſt multum tempus ſtabit, dicit Dominus. De ventre vocavit me, & ex utero matris meæ vocavit nomen meum. Et poſuit os meum quaſi gladium acutum, & ſub protectione manus ſuæ abſcondit me. Poſuit me quaſi ſagittam electam, & in pharetra ſua abſcondit me. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Iſrael: & in te* [a] *glorificabor. Et ego dixi ſine cauſa laboravi, in vanum, & in nihili dedi fortitudinem meam. Propterea judicium meum apud Dominum, & labor meus coram Deo meo.* Scio & hæc & inferiora quæ dicturi ſumus, ad unius capituli ſcientiam ſeu intelligentiam pertinere, & omnia ex perſona Chriſti debere accipi. Sed nolui ſimul omnia proponendo, lectoris onerare ſenſum; & quod per partes facilius dici poteſt, magnitudine ſui confundere. Unde & utramque Editionem poſui: ut quod in altera videtur obſcurum, alterius lectione referetur. Poſt vocationem ergo reliquiarum Iſrael, & abjectionem in incredulitate populi permanentis, de quibus dixerat: *Non eſt pax impiis, dicit Dominus*, tranſit ad Eccleſias de gentibus congregatas, & eis ſub inſularum nomine loquitur. Quæ ita perſecutorum inſidiis, quaſi maris fluctibus patent, & ex omni parte ſæviente naufragio, tunduntur potius quam moventur. Ac ne quis putet violentam eſſe expoſitionem noſtram, & non ad gentes pertinere quod dicitur, ſed ad Synagogas populi Judæorum, ſequitur: *Et attendite populi*, ſive *gentes de longe*, hoc eſt ab extremis finibus terræ. Vel ut Septuaginta tranſtulerunt, *poſt tempus multum ſtabit*, hoc eſt, non hoc tempore quo dicuntur; ſed poſt multa fient tempora. *Dominus*, inquit, *ab utero vocavit me, & de ventre matris meæ recordatus eſt nominis mei.* Quod nunc interim audientibus videtur obſcurum, poſtea autem cunctis gentibus notum fiet, quando Gabriel Joſeph de partu dixerit virginali: *Et vocabis nomen ejus Jeſum: ipſe enim ſalvum faciet populum ſuum*: Poſuit quoque os ejus quaſi gladium acutum, ut ſpiritu oris ſui interficiat impium. De quo gladio & ipſe in Evangelio loquitur: *Non veni pacem mittere ſuper terram, ſed gladium*, malos a bonis ſeparans: *Veni enim dividere hominem contra patrem ſuum, & filiam contra matrem ſuam, & nurum contra ſocrum ſuum.* Et *in umbra*, inquit, *manus ſuæ protexit me*, ut carnis vilitas, divinitatis potentia tegeretur, Angelo ad Virginem nuntiante: *Spiritus Sanctus ſuperveniet in te, & virtus Altiſſimi obumbrabit tibi. Poſuit*: inquit, *me ſicut ſagittam electam, in pharetra ſua abſcondit me.* Quando dicit, ſagittam electam, oſtendit Deum habere ſagittas plurimas, ſed non electas: quæ ſagittæ Prophetæ ſunt & Apoſtoli, qui in toto orbe diſcurrunt. De quibus & in alio loco canitur: *Sagittæ tuæ acutæ potentiſſimæ: populi ſub te cadent.* Et iterum: *Sagittæ potentis acutæ cum carbonibus deſolatoriis.* Chriſtus autem de multis ſagittis & filiis plurimis, una ſagitta electa, & Filius Unigenitus eſt: quam in pharetra ſua abſcondit, id eſt, in humano corpore, ut habitaret in eo plenitudo divinitatis corporaliter. Raraque eſt credentium fides: cui & ſupra dicitur: *Tu es Deus abſconditus, & neſciebamus.* Qua ſagitta & ſponſa vulnus accipiens loquitur in Cantico Canticorum: *Vulnerata caritate ego ſum. Et dixit mihi: Servus meus es tu, Iſrael: quia in te glorificabor.* Servus, quia cum in forma Dei eſſet, formam ſervi eſt dignatus aſſumere; & Iſrael, quia natus eſt de ſemine Judæorum. Quodque de nullo alio ſervorum intelligi poteſt, jungitur: *Quia in te * gloriabor.* Dicit enim & ipſe in Evangelio, *Pater glorifica nomen tuum.* Qui in Pſalmo loquitur ad Filium: *Exurge gloria mea, & exurge Pſalterium & cithara*, id eſt, omnium virtutum chorus. Dicente autem mihi Patre iſta quæ retuli, ego reſpondi ei: Quomodo in me glorificatus es, Pater, quia in vacuum laboravi, & magnam partem populi Judæo-

Marginalia: *al. glorificabor — Editiones ſe invicem explicant. — Supra 48. 22. — Matth. 1. 21. — Ibidem. 10. 34. — Luc. 1. 35. — Sagittæ Dei electæ — Pſ. 44. 6. — Pſ. 119. 4. — Col. 2. — Supra 45. 15. — Cant. 4. 9. — Philipp. 2. — *al. glorificabor — Joan. 12. 28. — Pſ. 56. 9.

[a] Antea erat *gloriabor*. Verum mſs. juxta Græcum ἐνδοξασθήσομαι tum heic, cum in ſuperiori quoque Verſione præferunt *glorificabor*, quemadmodum & ex ſubnexa expoſitione Hieronymum legiſſe colligitur.

Liberum arbitrium; vocatio & fides. a b

dæorum ad te revocare non potui? Hæc autem universa dicuntur, ut liberum hominis [a] monstraret arbitrium. Dei enim vocare est, & nostrum credere: nec statim si nos non credimus, [b] impossibilis Deus est; sed potentiam suam nostro arbitrio derelinquit ut justi voluntas præmium consequatur. Quia ergo noluerunt per me in te credere, judicium meum apud te est, quod omnia fecerim quæ eis facere debui, dicens in Evangelio: *Ego te glorificavi super terram, opere completo quod dedisti mihi ut facerem*. (Joan. 17. 4.) Et iterum: *Manifestavi nomen tuum hominibus*. Et opus meum sive labor & dolor meus (hoc enim significat πόνος) in conspectu tuo est. (Luc. 19.) Flevit enim & in Evangelio Jerusalem, & in Psalmo ob incredulorum multitudinem, quodammodo frustra passum se esse dicit: (Ps. 29. 10.) *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?* Et juxta Hebraicum pendens in cruce loquitur: (Ps. 21. 1.) *Longe a salute mea, verba* [c] *lamentationum mearum*.

V. 5. 6. & seqq. *Et nunc dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, & Israel non congregabitur: & glorificatus sum in oculis Domini, & Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: parum est, ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, & fæces Israel convertendas.* * *Dedi te in lucem gentium: ut sis salus mea usque ad extremum terræ.* (* Vulg. Ecce dedi) LXX. *Et nunc sic dicit Dominus qui formavit me ex utero servum sibi, ut congregarem Jacob ad eum & Israel: congregabor & glorificabor coram Domino & Deus meus erit fortitudo mea. Et dixit mihi: Magnum tibi est ut voceris puer meus, & suscites tribus Jacob, & dispersionem Israel convertas. Ecce posui in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus usque ad extremum terræ.* Dicente me, *In vacuum laboravi, sine caussa & vane fortitudinem meam consumsi*: quia Judæi credere noluerunt, & judicium meum cum Domino est; & opus meum, quod, illo [d] juvante, implevi, cum Domino respondit mihi Dominus, qui me formavit ex utero servum sibi. Ex quo ostendit eum appellari servum, qui sit formatus ex utero. Qui & in Psalmo dicit: *De ventre matris meæ Deus meus es tu*. (Ps. 21.) Quid ergo Dominus dicit ei? Ut reduceret Jacob ad eum qui aberraverat, qui deserto Creatore, idolis serviebat. Unde & ipse loquitur ad discipulos: *In viam gentium ne ieritis, & in civitates Samaritanorum ne intretis; sed ite magis ad oves perditas domus Israel*. (Matth. 10. 5.) Et in alio loco: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel*. (Matth. 15. 24.) Hæc igitur voluntas Patris fuit, ut pessimi vinitores missum susciperent Filium, & fructus vineæ redderent, qui interfecerunt eum dicentes: *Venite occidamus illum, & nostra erit hæreditas*; (Ibid. 21. 38.) & hoc est quod nunc dicit: *Et Israel non congregabitur*, id est, non revertetur ad Dominum. Satisque miror quomodo vulgata Editio, fortissimum contra Judæorum perfidiam testimonium alia interpretatione subverterit, dicens: *Congregabor & glorificabor coram Domino*: quum Theodotio & Symmachus nostræ interpretationi congruant. (Vulgata Editio subvertit fortissimum testimonium.) De Aquila autem non miror, quod homo eruditissimus linguæ Hebraicæ, & verbum de verbo exprimens, in hoc loco aut simularit imperitiam, aut Pharisæorum perversa expositione deceptus sit, qui interpretari voluit, *& Israel ei congregabitur*, hoc est, Deo. (Aquila vir eruditissimus simulavit imperitiam, aut Pharisæorum interpretatione deceptus est.) Quum verbum Hebraicum LO, in hoc loco non scribatur per LAMED & VAV: quod si esset, significaret, *ei* vel *illi*: sed per LAMED & ALEPH, [e] quod proprie, *non*, sonat. (לו לא e) Quia igitur non est reductus Jacob ad Deum, nec Israel congregatus: propterea Filius loquitur illis non credentibus: *glorificatus sum in oculis Domini*. In me enim omnis mundus credidit: *& Deus meus factus est forti-*

[a] In Ambrosianis *monstretur arbitrium*. veteres editi *monstraretur*.

[b] Active *Impossibilis* hoc loco pro *impotens* sumitur, non passiva significatione. Quomodo vero Deus & possit facere omnia, & tamen *potentiam suam nostro arbitrio derelinquat*, consentiens Hieronymo Augustinus explicat lib. *de Spiritu & Lit.* c. 33. n. 58. cum scribit *velle Deum omnes homines salvos fieri, non sic tamen ut eis adimat liberum arbitrium. Et Infideles... contra voluntatem Dei facere cum ejus Evangelio non credunt, experturi in suppliciis potestatem ejus, cujus in donis misericordiam contemserunt*. Hinc arguas omnipotentem Gratiæ operationem illam abs Hieronymo non probari, qualem ultimi hisce temporibus Quesnellius sibi fingit, quæ cogat voluntatem ad opus bonum ad quod faciendum dat posse: & quæ omnipotentia, ut vult ille, ita est de Gratiæ cujuscunque essentia, ut nulla esse Gratia possit quin efficax sit. Non itaque omnipotentiam Dei Hieronymus negat, neque ἁπλῶς, neque respectu habito ad cor hominis, si velit.

[c] Pseudohieron. in hunc Psalmi locum: *Longe a salute mea verba delictorum meorum. Aquila hunc locum sic interpretatus est, Longe a salute mea verba gemitus mei. Symmachus, verba gemituum meorum. Quinta & Sexta Editio: verba clamoris mei*. Et sane haud occurrit in Latinis codicibus, qui legerit *lamentationes*.

[d] Ambrosiani codd. *quod illo jubente complevi cum Domino meo; & respondit* &c.

[e] Et vero in hodiernis quoque Hebræis exemplaribus לא, *non* scribitur circillo superimposito & ad marg. קרי לו, *lege ei*. Sicque olim Chaldæus Paraphrastes legit. Neque adeo putandus est Aquila lectionem temere in Christianorum odium immutasse.

fortitudo mea, qui & conſolatus eſt me triſtem ſuper abjectione populi mei; & dixit mihi: *Parum eſt ſi ſervias mihi ad ſuſcitandas tribus Jacob*, quæ ſuo vitio corruerunt; & ad fæces, ſive reliquias Iſrael convertendas. Hoc enim verbum

נצורי Hebraicum NESURE ſonat. Pro illis enim dedi te in lucem omnium gentium, ut illumines univerſum mundum, & ſalutem meam, per quam omnes ſalvi fiunt, uſque ad extrema terræ facias pervenire. Illud autem quod in Septuaginta legitur, *congregabor, & glorificabor coram Domino*, ſic intelligi poteſt, ut congregatus ſit Dominus cum credentibus. Quodque ſequitur: *Dixit mihi: Magnum tibi eſt ut voceris puer meus*, magnum referamus ad hominem & ad puerum, qui comparatione Dei parvus eſt.

V. 7. *Hæc dicit Dominus redemtor Iſrael Sanctus ejus, ad contemtibilem animam, ad abominatam gentem, ad ſervum dominorum. Reges videbunt, & conſurgent principes, & adorabunt, propter Dominum, quia fidelis eſt: & Sanctum Iſrael qui elegit te.* LXX. *Sic dicit Dominus qui eruit te Deus Iſrael. Sanctificate eum qui deſpicit animam ſuam, qui abominationi*

(1) *eſt gentium*, (1) *qui ſervus eſt principum. Reges videbunt eum, & conſurgent principes, & adorabunt eum propter Dominum: quia fidelis eſt Sanctus Iſrael, & elegit te.* Pro eo quod nos diximus: *ad contemtibilem animam, ad abominatam gentem, ad ſervum dominorum*, Theodotio tranſtulit: *ei qui deſpicit animam, qui abominationi eſt genti, qui ſervus eſt principum*: quod manifeſte Chriſti perſonæ

Joan. 10. convenit. Ipſe enim bonus paſtor, poſuit animam ſuam pro ovibus ſuis, & contemſit eam, qui abominationi eſt genti

Judæi per ſingulos dies ter maledicunt Chriſto ſub nomine Nazarenorum.

Judæorum, cui ter per ſingulos dies ſub nomine Nazarenorum maledicunt in ſynagogis ſuis. Qui ſervus fuit principum, & tam humilis ut ſtaret ante Annam & Caipham; & crucifigendus Pilato & Herodi mitteretur. Cui interpretationi A-

Septuaginta mutant & extenuant ſenſum Prophetiæ.

quila conſenſit, & ex parte Septuaginta, licet in eo mutaverint ſenſum, & extenuaverint, [a] quod pro *gente*, *gentes*; & pro *ſervo*, *ſervos* interpretati ſunt. Alii vero hoc dici arbitrantur ad gentem Judæorum, quæ contemſit animam ſuam, & abominationi eſt univerſo mundo; & ſervit principibus, de quibus ſcriptum

A eſt: *Qui devorant plebem meam ſicut cibum panis.* Pſal. 13. 8. Sed melior ſuper Chriſto interpretatio. Quæ igitur Pater, redemtor quondam & Sanctus Iſrael, ad filium loquitur? Reges videbunt & conſurgent principes, & adorabunt, quando venerit in gloria Patris cum Angelis ſuis, & ſederit in throno gloriæ ſuæ, judicans vivos & mortuos: tunc omnes adorabunt eum propter Dominum Patrem ſuum, [b] qui elegit eum. Sive ita intelligendum: Reges

B quorum cor in manu Dei eſt, & Eccleſiæ Dei principes, adorabunt te: *quia fidelis eſt Dominus, Sanctus Iſrael qui elegit te.* Hæc autem omnia ad eum refert, qui contemſit animam ſuam, qui abominatur a gente, qui ſervus eſt principum.

Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te, & in die ſalutis auxiliatus ſum tui. Et ſervavi te, & dedi te in fœdus populi, ut ſuſcitares terram, & poſſideres hæreditates diſſipatas: ut diceres V. 8. 9. & ſeqq.

C *his qui vincti ſunt: Exite; & his qui in tenebris: Revelamini.* * *In viis paſcentur, & in omnibus planis paſcua eorum. Non eſurient, neque ſitient, & non percutiet eos æſtus & ſol: quia miſerator eorum reget eos, & ad fontes aquarum* (2) *potabit eos. Et ponam omnes montes meos in viam, & ſemitæ meæ exaltabuntur. Ecce iſti de longe venient, & ecce illi ab Aquilone & mari, & iſti de terra Auſtrali. Laudate cæli, & exulta terra: jubilate montes laudem, quia conſolatus eſt Dominus populum*

* Vulg. Super vias

(2)

D *ſuum, & pauperum ſuorum miſerebitur.* LXX. *Sic dicit Dominus: Tempore opportuno exaudivi te, & in die ſalutis auxiliatus ſum tui. Et plaſmavi te, & dedi te in teſtamentum gentium, ut conſtitueres terram, & poſſideres hæreditates deſertas. Dicereſque his qui in vinculis ſunt, Exite, & qui in tenebris, Revelamini: in omnibus viis paſcentur, & in omnibus ſemitis paſcua eorum. Non eſurient neque*

E *ſitient, neque percutiet eos æſtus neque ſol; ſed qui miſeretur eorum, conſolabitur eos, & per fontes aquarum ducet illos. Ponamque omnem montem in viam, & omnem ſemitam in paſcua eis. Ecce iſti de longe venient, iſti ab Aquilone & mari: alii autem de terra Perſarum. Lætamini cæli, & exultet terra, erumpant montes lætitiam: quia miſertus eſt Deus populi ſui: & humiles populi ſui conſolatus eſt.* Hoc teſtimonio Apoſtolus Paulus in ſecunda Epi-

(1) Duobus tantum verbis, *ſervorum principum* Victorius habet ex Græco, τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων.

(2) Facile aſſentiar Victorio, emendanti *portabit*, ex Hebræo ינהגם, Græco ἄξει, multiſque Latinis Bibliorum mſſ. codicibus. Hieronymiani tamen *potabit* conſtanter præferunt.

a Vitioſe erat antea *qua*. Emendant mſſ. *quod*.

b Unus Ambroſian. interſerit, *quia fidelis eſt*.

1 Cor. 6. 2.

Epistola ad Corinthios usus est, dicens: *Tempore opportuno exaudivi te: & in die salutis auxiliatus sum tui. Ecce nunc tempus acceptabile*, &c.

Sequenda expositio Apostoli.

Si ergo vas electionis ad primi adventus refert intelligentiam quæ dicuntur, & nos sequamur expositionis ejus vestigia, & instar parvulorum, super adumbratas lineas præceptoris, literas imprimamus. Tempus placitum & opportunum, & dies salutis, passio Salvatoris est & resurrectio, quan-

Mat. 27. 46.

do orabat in cruce: *Deus Deus meus, quare me dereliquisti?* Et servavit eum, sive plasmavit, morte superata, deditque in fœdus pupuli Judæorum, his videlicet qui ex illis credere voluerunt: ut suscitaret terram, quæ in idololatriæ jacebat erroribus, & possideret hæreditates dissipatas, sive desertas, quæ habitatorem non habebat Deum, & diceret his qui erant in vinculis, *exite*, qui peccatorum vinculis stringebantur, quia

Prov. 5.

funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur; & qui erant in tenebris, *revelamini*. Qui sedebant in tenebris, & in umbra mortis, & lucem videre non poterant. Qui postquam conversi fuerint, & clarum Christi lumen aspexerint, pascentur in viis & in semitis sanctarum Scripturarum, & dicent:

Ps. 22. 1. 2.

Dominus pascit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocavit: super aquas refectionis educavit me. Qui autem in istiusmodi viis atque semitis pastus fuerit & nutritus, nec esuriet nec sitiet, neque calorem sentiet solis: & implebi-

Ps. 120. 6.

tur de illo quod scriptum est: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem*. Ut nec adversa nec prospera hujus sæculi sentiat. Siquidem misericors & miserator Dominus, ipse consolabitur & reget eos, & deducet ad fontes aquarum. Sive [a] potabit illos ad fontes, de

Ps. 67. 27.

quibus scriptum est: *Benedicite Domino de fontibus Israel*. Et in alio loco:

Isa. 12. 3.

Haurite aquas de fontibus Salvatoris. Hi fontes in veteri Testamento, & novo sunt. Omniaque offendicula quæ credentium poterant impedire gressus, Dominus eis vertet in planum, & excelsa humiliabit, atque humilia sublimabit, ut iter planum habeant atque campestre. Qui sint autem isti quibus præparetur via, ponit manifestius: *Ecce isti de longe venient: & ecce illi ab Aqui-* A *lone & mari, & isti de terra Australi*.

Quattuor orbis plagæ.

Quattuor plagas orbis ostendens, Orientem & Septentrionem, Occidentem & Meridiem, pro Oriente, *longe* posuit: pro Australi plaga, in Hebræo legitur SINIM quod LXX. *Persarum*, interpretati sunt.

סינים

Cæteri ita ut in Hebræo legitur expresserunt *sinim*, quod nos interpretati sumus ab * *Australi*: illud suspicantes quod mons Sinai in Australi parte positus sit, juxta Abacuc Prophetam:

* al. *austro*

Mons Sinai in Australi parte positus.

Abac. 3.

B *Deus ab Austro veniet: & sanctus de monte Pharan umbroso & condenso*. Si autem *sinim*, ut LXX. transtulerunt, Persas intelligimus, qui ad Orientem siti sunt,

Persæ ad Orientem positi.

illud quod supra dicitur: *Ecce isti de longe venient*, ad Austrum referre poterimus. Præcipiturque cælis & terræ, vel his virtutibus quæ in cælo morantur & terra, vel Angelis & hominibus, ut Dei concinant laudes. Et qui in excelso virtutum positi sunt, mentis lætitiam C jubilo & exultatione testentur. *Quia consolatus est Dominus populum suum*, eos qui ex Judæis credere voluerunt. Et pauperum humiliumque suorum misertus est: sive omnis populi sui, qui de Oriente & Occidente, Aquilone & Austro ad eum vocatus est, non habens Legem nec Prophetas, nec divitias spirituales; sed desertus, pauper & humilis, cunctis dæmonibus subjacebat.

V. 14. 15. & seqq.

Et dixit Sion: Dereliquit me Dominus, D *& Dominus oblitus est mei. Numquid oblivisci potest mulier infantem suum, ut non misereatur filio uteri sui? Et si illa oblita fuerit, ego * non obliviscar tui. Ecce in manibus meis descripsi te: muri tui coram oculis meis semper. Venerunt structores tui: [b] & qui te destruxerant, & dissipaverant, exibunt a te. Leva in circuitu oculos tuos, & vide, omnes isti congregati sunt, venerunt tibi. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his velut ornamento* E *vestieris, & circumdabis tibi eos quasi sponsa, quia deserta tua & solitudines tuæ, & terra ruinæ tuæ nunc angusta erunt præ habitatoribus, & longe fugabuntur qui absorbebant te. Adhuc dicent in auribus tuis, * filii sterilitatis tuæ: Angustus est mihi locus, fac spatium mihi, ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego sterilis & non pariens, transmigrata & captiva: & istos quis enutrivit? Ego destituta & sola: & isti*

* Vulg. addit *tamen*.

* al. *filiis*

a Ambrosian. *sive portabit illos* &c.

b Vulg. *destruentes te & dissipantes, a te exibunt*.

isti ubi hic [a] *erant?* LXX. *Dixit autem Sion: Dereliquit me Dominus, & Deus oblitus est mei. Numquid oblivifcetur mulier parvuli sui, ut non misereatur partus uteri sui? Sin autem & horum oblita fuerit mulier: sed ego non obliviscar tui, dicit Dominus. Ecce super manus meas depinxi muros tuos: & coram me es semper. Citoque ædificaberis, a quibus destructa fueras: & qui te dissipaverant, egredientur ex te. Leva in circuitu oculos tuos, & vide: omnes isti congregati sunt, venerunt ad te. Vivo ego, dicit Dominus: quia omnibus his quasi ornamento vestieris, & circumdabis tibi eos quasi monile sponsæ: quoniam deserta tua, & quæ dissipata, & quæ corruerunt. Nunc angustaberis præ habitatoribus: & longe fient a te qui te humiliaverant. Dicent enim in auribus tuis, filii tui, quos perdidisti: Angustus mihi locus est: fac mihi locum ut habitem. Et dices in corde tuo: Quis genuit mihi istos? Ego autem absque liberis & vidua, & istos quis enutrivit mihi? Ego derelicta sum sola, & isti ubi erant?* Jerusalem & Sion quattuor modis in Scripturis sanctis debere intelligi, sæpe memoravimus. Uno, juxta Judæos, quam plangit Dominus in Evangelio, *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt.* Et in alio loco: *Quum videritis circumdari ab exercitu Jerusalem: tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus.* Secundo, Sanctorum est congregatio, qui in pace Domini & in virtutum specula constituti, recte appellantur Sion, de qua dicitur: *Fundamenta ejus in montibus sanctis: diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Jacob.* Neque enim fundamenta Judaicæ Sion, quam videmus esse destructam, a Domino sunt dilecta, aut quod a Domino dilectum est, destrui potuit. Tertio appellatur Jerusalem multitudo Angelorum, Dominationum, & Potestatum, & omne quod in Dei ministerio constitutum est. De qua Jerusalem & Apostolus loquebatur: *Quæ autem sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrum.* Et in alio loco: *Sed accessistis ad Sion montem, & civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem.* Quarto appellatur Jerusalem quam Judæi & nostri Judaizantes juxta Apocalypsim Joannis, quam non intelligunt, putant auream atque gemmatam de cælestibus ponendam, cujus terminos & infinitam latitudinem etiam in Ezechielis ultima parte [b] describi. Quæ quum ita se habeant, nunc diligentius intuendum est, quæ ex quattuor dixerit Sion, *Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei.* Nec dubium est quin congregatio Sanctorum, quæ prior fuerat in Judæis, & a Domino derelicta est, ista commemoret, & voce lacrymabili conqueratur se esse desertam, & Domini auxilio destitutam. Cui respondit Deus, naturali utens similitudine: Si potest fieri, ut mater sui obliviscatur infantis, & ad partum viscerum suorum non flectatur misericordia, & ego obliviscar tui. Plus aliquid dicam: & si illa oblita fuerit, vincens mentis duritia jura naturæ; ego tamen non obliviscar creaturam meam, & Sanctorum animas semper in meo corde retinebo. Scito enim tu, quæ te penitus arbitraris derelictam, in meis descriptam esse manibus atque depictam; & muros tuos coram oculis meis jugiter permanere. Ex quo discimus, nequaquam Jerusalem in Palæstinæ regione quærendam, quæ totius provinciæ deterrima est, & * saxosis montibus asperatur, & penuriam patitur sitis, ita ut cælestibus utatur pluviis, & raritatem fontium, cisternarum exstructione soletur; sed in Dei manibus, ad quam dicitur: *Festinaverunt structores tui.* Sive juxta LXX. *Cito ædificaberis a quibus destructa fueras.* A Judæis enim destructa, a Judæis ædificata est. Quæ ob culpam Scribarum Pharisæorumque deserta, ad prædicationem Apostolorum Christi congregata est tam de Judæis, quam de gentibus. Sequitur: *Et qui te destruxerant & dissipaverant, egredientur ex te:* doctores pessimi; ut nequaquam mandata & traditiones sequaris hominum, sed legem Dei. Diciturque ad eam, ut elevet oculos suos in circuitu, & videat filios qui ei fuerant congregati. De quibus & Dominus loquebatur: *Levate oculos vestros, & videte quia jam albæ sunt segetes ad metendum.* Et ut securos nos faciat: *Vivo ego*, inquit Dominus (quod juxta vetus Testamentum,

Margin notes: a — Sion & Jerusalem intelliguntur modis quattuor. — *Mat.* 23. 37. — *Luc.* 21. 20. — *Psal.* 86. 1. — Quod a Domino dilectum est destrui non potest. — *Galat.* 4. 26. — *Hebr.* 12. 22. — *Apoc.* 21. — b — Sion a Deo derelicta. — Sanctorum animæ semper in corde Dei. — * al. *saxeis*. Jerusalem in saxosis montibus, &c. — *Matth.* 15. — *Joan.* 4. 35.

[a] Vulg. *hic* non habet, sed Hebræum איפה, quod est *ubi*, si ut duo verba legas אי *e*, *pho* פה, & utrumque significat.

[b] Olim erat *descripsi*, quamobrem Tillemontius addita hæc abs Hieronymo putavit, cum post annum 413. expleto jam in Ezechielem Commentario, hocce opus suum relegerat. Quod si minus probetur, rescribendum, *Ezechiel in ultima parte descripsit.* Nunc restitutam a Martian. lectionem mss. quoque nostri confirmant, & sensus rectissimus probat.

Juxta vetus Testamentum consuetudo jurandi in Deo.

tum , jurandi dicitur consuetudine) A *quia omnibus his velut ornamento vestieris , & circumdabis tibi eos , quasi sponsa circumdat monile sibi* . Felix qui tanti meriti est , tantæque virtutis , ut ornamentum dicatur Ecclesiæ . Puto autem has diversas significari gratias spirituales , per quas sponsæ ornatur ambitio . De qua & in quadragesimo quarto Psalmo canitur : *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato , circumdata varietate* . (Ps. 44. 11.) Quæ enim prius deserta fuerant , & dilapsa in solitudines & ruinas , adveniente Christi Evangelio , instaurabuntur , & tantam habebunt habitatorum multitudinem , ut eos capere non possint . Ita dumtaxat , ut persequutores fugentur procul , vel hi de quibus supra diximus : *Qui destruebant te , & dissipabant , exibunt a te* . Filiique sterilitatis tuæ , quos putabas te penitus perdidisse , * & illis te esse viduatam , *dicent in auribus tuis : Angustus mihi est locus* in synagogis , *fac mihi spatium* in Ecclesiis , *ut habitem* latius , ut non comprimar blasphemiis Judæorum , ut totum orbem tua mecum capiat latitudo . Tu autem lætitiæ magnitudinem non valens ore proferre , in tuo corde tacita cogitabis , & dices : *Quis mihi istos genuit ?* Ego eram sterilis & vidua , deserta , atque captiva in populo Judæorum , filios habere desieram , multo tempore non pepereram . Post Aggæum & Zachariam & Malachiam , nullos alios Prophetas usque ad Joannem Baptistam videram ; & quomodo quæ fueram sola , & viri auxilio destituta , tantos filios habere nunc cepi ? Ut autem sciamus super petram & fundamentum Christi ex utroque populo ædificari Sion , ad credentes Paulus loquitur : *Ædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum ipso summo lapide angulari , qui est Jesus Christus* . (Ephes. 2. 20.) Ex quo perspicuum est , unum esse fundamentum Apostolorum & Prophetarum , Dominum nostrum Jesum Christum .

* al. ab illis

Post Aggæum , Zachariam , & Malachiam nullum habuit Judæorum gens Prophetam usque ad Joannem.

V. 22. 23. * Vulg. levabo.

*Hæc dicit Dominus Deus : Ecce * levo ad gentes manum meam , & ad populos exaltabo signum meum : & afferent filios tuos in ulnis , & filias tuas super humeros portabunt . Et erunt reges nutricii tui , & reginæ nutrices tuæ . Vultu in terram demisso adorabunt te , & pulverem pedum tuorum lingent : & scies quia ego Dominus , super quo non confundentur qui exspectant eum* . LXX. *Sic dixit Dominus Deus : Ecce elevo super gentes manum meam , & super insulas levabo signum meum , & adducent filios tuos in sinu , & filias tuas in humeris portabunt . Et erunt reges nutricii tui : & principes feminæ nutrices tuæ : super faciem terræ adorabunt te , & pulverem pedum tuorum lingent : & scies quia ego Dominus , & non confundentur qui exspectant me* . Ad id B quod Ecclesia dixerat : *Ego sterilis atque captiva , istos quis genuit mihi ? Ego destituta & sola , & isti ubi hic erant ?* respondit Dominus : Miraris cur ista fiant facta ? Nequaquam miraberis quum audieris , quia ego ad gentes levaverim manum meam . De qua & Sanctus loquitur : *Tu formasti me , & posuisti super me manuum tuam* . Et ipse Salvator : *Nemo potest rapere de manu Patris mei* . (Ps. 138. 4. Joan. 10. 29.) Et Apostolus Petrus : *Humiliamini sub* C *potenti manu Dei , ut vos exaltet in tempore visitationis* . (1. Petr. 5. 6.) Ista manus ad gentes levata , ipsa est de qua hic idem Propheta loquitur : *Erit radix Jesse , qui exsurget , ut princeps sit gentium : in ipsum gentes sperabunt* . (Isa. 11. 10.) Nec solum manum suam levabit ad gentes ; sed & signum suum exaltabit in populis . Haud dubium quin vexillum Crucis , ut impleatur illud quod scriptum est : *Laudibus ejus plena est terra* . Et iterum : *In omni terra admirabile nomen ejus* . (Ps. 8. 1.) D Tunc afferent in ulnis , sive in sinu filios Sion , & filias ejus portabunt in humeris . Qualis fuit & Lazarus , omnesque Sancti qui requiescunt in sinu Abraæ , (Luc. 16.) & animæ credentium , ad quas Paulus Apostolus loquebatur : *Lacte vos potavi* . (1. Cor. 3. 2.) Et alibi . *Filioli mei , quos iterum parturio , donec Christus formetur in vobis* . (Galat. 4. 19.) Et in alio loco : *Quasi nutrix foveat filios suos : sic desiderantes vos , cupimus impartire vobis non solum Evangelium Christi ,* E *sed & animas nostras* . (1. Thess. 2. 7. 8.) Alioquid ridiculum est more Judaico grandævos filios & filias in ulnis humerisque portari . Reges autem nutricii , & reginæ principesque nutrices , manifeste Apostolos & Apostolicos ostendent viros : qualis fuit & Abraam , ad quem dicitur : *Rex a Deo* [a] *tu in nobis es* ; (Gen. 23. 6.) & quorum cor in manu Dei est : (a Prov. 21.) qui dicunt credentibus : *Quasi modo nati parvuli , rationabiles , & absque dolo lac desiderate* . (1. Petr. 2. 2.) Princeps quoque , id est , ἄρχουσα , quod Saræ nomen

Vexillum crucis in gentibus levatum.

Judæi grandævos filios in ulnis & humeris portabunt.

a Antea corrupte erat *a Deo tuo* pro *tu* : quod mss. præferunt & Græcus textus.

Nomen Saræ sonat principem.

men sonat: & reginæ, sive regina, de qua in quadragesimo quarto Psalmo canitur: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato*, quotidie Christi nutrit parvulos, & ad perfectam ducit ætatem: omnisque ætas, sexus, & dignitas, [a] adorabunt Sion propter eum qui habitat in ea. Si enim caput Ecclesiæ Christus est, caput adoratur in corpore. Et si ad quosdam dicitur: *Exaltate Dominum Deum nostrum, & adorate scabellum pedum ejus* (non quo scabellum adorandum sit; sed quo majestas pedum illius indicetur) cur non adoretur Ecclesia quæ totum Christi corpus amplectitur, ut impleatur illud quod scriptum est in Sophonia: *Adorabunt eum [b] singuli de loco: omnes insulæ gentium*, ut nequaquam more Judaico tribus per annum vicibus veniant in Jerusalem: sed in loco suo adorantes Dominum, possideant Jerusalem. Quodque sequitur: *Et pulverem pedum tuorum lingent*, hoc significat, quod reges & principes, quidquid in pedibus Ecclesiæ, terreni operis adhæserit, suo sermone tergant atque delingant. Unde & Apostolis præcipitur, ut excutiant pulverem pedum suorum. Et ad Petrum dicitur, quod qui semel lotus sit, non habeat necesse nisi pedes lavare. Per quæ omnia discit Ecclesia, non esse alium Dominum præter eum, quem qui exspectaverint, æternam gloriam possidebunt.

a Christus adoratus in Ecclesia quasi in corpore. Ps. 98. 5.

Sophon. 2. 11.

b Tribus vicibus per annum veniebant Judæi in Jerusalem.

Matt. 10. Joan. 13.

V. 24. 25. & seqq.

Numquid tolletur a forti præda? aut quod captum fuerit a robusto, salvum esse poterit? Quia hæc dicit Dominus: Equidem & captivitas a forti tolletur: & quod ablatum fuerit a robusto, salvabitur. Eos vero qui judicaverunt te, ego judicabo: & filios tuos ego salvabo. Et cibabo hostes tuos carnibus suis, & quasi musto sanguine suo inebriabuntur: & sciet omnis caro, quia ego Dominus salvans te, & redemtor tuus fortis Jacob. LXX. *Numquid accipiet quis a gigante spolia? Et si captivum duxerit quis inique, salvabitur. Sic dicit Dominus: Si quis ceperit gigantem, accipiet spolia, & accipiens a forti salvabitur. Ego autem judicium meum judicabo. Et ego filios meos eruam, & comedent qui tribulaverunt te, carnes suas, & bibent quasi vinum novum sanguinem suum, & inebriabuntur: & sciet omnis caro quia ego Dominus qui erui te, [c] & adjutorium fortitudinis Jacob.* Dominus noster atque Salvator, qui prius loquutus fuerat per Isaiam, ipse in Evangelio eumdem sensum repetit: quomodo potest aliquis intrare in domum fortis, & vasa ejus diripere, nisi primum ligaverit fortem, & tunc domum ejus diripiet? Fortis & gigas, diabolus est, qui omnes gentes suo subjugarat imperio, audens dicere Salvatori: *Hæc omnia mihi tradita sunt, & dabo tibi ea, si procidens adoraveris me*. Mundus enim in maligno positus est, quem nullus justorum vincere potuit: nec juxta Amos, prædam de ore leonis auferre. Proposita igitur quæstione, quod nullus possit fortem & gigantem vincere, nec salvare quod ab eo raptum erat, respondit Dominus, suo adventu omnia perpetranda: quod scilicet captæ prius gentes, a gigante tollantur, & omnis illius supellex, universaque (1) familia Apostolis dividatur. Impleto illo quod scriptum est: *Rex virtutum dilecti, & speciei domus dividere spolia*. Iste est enim qui *ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona in hominibus*: eos videlicet qui prius capti erant in mortem, recepit in vitam. Unde manifestius interpretatus est Symmachus: *Sed & captivitas fortis auferetur, & rapina horribilis salva erit*. Fortem atque horribilem diabolum volens intelligi, qui Domini virtute superatus est. Ergo Dominus judicans eos qui oppresserant Sion, sive judicans judicium ejus, liberabit filios illius qui capti fuerant a gigante, atque salvabit, & adversarias potestates cibabit carnibus suis, & inebriabit quasi musto, ut nequaquam aliorum nece, sed sua morte saturentur. Et qui carnes sunt, quia Dei spiritum perdiderunt, suis vescantur carnibus. Quod quidem & Sanctus loquitur in Psalmis: *Quum appropinquarent mihi qui affligebant, ut comederent carnes meas*. Non enim spiritus qui incorporalis est, sed caro comeditur, ferocium bestiarum morsibus patens. Et tunc dicet Sion: immo omnis caro quæ videbit salutare Dei, quod Redemtor atque Salvator ejus ille sit qui luctatus est cum Jacob, vel auxiliator fuit virtutis Jacob: ut in passione [d] superelevatus, crucifigentibus benediceret: *Pater ignosce eis: quod enim faciunt nesciunt*. Hæc

Marc. 3.

Mat. 4. 9.

1. Joan. 5. Amos 3.

(1)

Ps. 67. 13.

Ibidem & Ephes. 4.

Ps. 26. 3.

Spiritus incorporalis est.

d Luc. 23. 34.

a Unus Ambrosian. *intrabunt* pro *adorabunt*.
b Idem pressius Græco, *adorabunt eum vir de loco suo, omnes* &c.
c Rursus idem cum Græco & *adjutor sum fortitudinis*.

(1) Reponit Victorius spolia pro *familia* ex mss. suis exemplaribus.
d Meliori, ut videtur, sensu in Ambrosiano, *superatus* pro *superelevatus*.

Cap. L.

HÆc dicit Dominus: *Quis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? Aut quis est creditor meus, cui vendidi vos? Ecce in iniquitatibus vestris venditi estis, & in sceleribus vestris dimisi matrem vestram. Quia veni, & non erat vir: vocavi, & non erat qui audiret.* LXX. *Sic dicit Dominus: Qualis est liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? Aut cui creditori & exactori meo vendidi vos? Ecce peccatis vestris venundati estis, & in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quia veni, & non erat homo: vocavi, & non erat qui obediret.* Post vocationem gentium, & reges ac principes, nutricios & nutrices, & captivitatem fortis prius atque robusti, cujus præda Apostolis distributa, est & post dæmonum vesaniam, qui suis saturati carnibus, suoque inebriati sunt sanguine: quando omnis cognovit caro, C quod Redemtor & fortis ipse esset Deus Jacob, loquitur ad populum Judæorum super Sion, quæ prius dixerat: *Dereliquit me Dominus, & Dominus oblitus est mei.* Putatis mea duritia matrem vestram terrenam Jerusalem esse projectam, & quod ego mentis rigidæ dederim ei libellum repudii, & non potius, quod verum est, intelligitis, illam suo a me vitio recessisse? Dicente enim me ad eam: *Quiescite inique agere,* D discite bonum facere, audire me noluit; sed vertit contra me scapulam recedentem: Unde loquutus sum filiis ejus: Væ illis, quoniam recesserunt a me. Manifesti sunt qui impie egerunt in me. Et ad ipsam, Erudiet te abscessio tua, & malitia tua corripiet te; & scies quoniam malum tibi sit quod reliqueris me. Sed forsitan libellum repudii ostendere non potestis, & aliquis creditor meus exigens pecuniam, me E non habente quod redderem, vos in debiti compensationem suscipit? Non est ita: sed ego ostendam vobis, quamobrem matrem cum filiis dereliquerim. Scelera vestra atque peccata vos dæmonibus vendiderunt, ut præsentis sæculi voluptatibus irretiti, & vos parentem, & illa conjugem derelinqueret. Unde adulteram matrem vestram ultra tenere non potui, sed volentem abire permisi. Quod autem peccatis suis unusquisque venundatur, dum proprio arbitrio derelicti, nostra voluntate, vel ad bonum, vel ad malum ducimur, & Paulus Apostolus docet: *Ego autem*

Unusquisque peccatis suis venundatur.

Rom. 7. 14.

A *carnalis sum, venundatus sub peccato. Qui enim facit peccatum, servus est peccati.* Et quomodo avari atque raptores servi sunt mammonæ; sic omne peccatum dominatur peccatoribus. Quibus dicitur: *Non regnet peccatum in mortali vestro corpore.* Ut autem sciatis, non a me repudiatam matrem vestram; sed voluntate propria recessisse, post multa beneficia humanum corpus assumsi, & nequaquam per Prophetas, sed præsens loquutus sum. *Veni, & non erat vir,* sive *homo.* Omnes enim viri & hominis imaginem relinquentes, bestiarum & serpentium sumsere imagines. Unde & ad Herodem propter malitiam dicitur: *Ite, & dicite vulpi huic.* Et ad Pharisæos: *Genimina viperarum.* Et ad libidinosos: *Equi insanientes in feminas facti sunt.* Et de voluptuosis: *Nolite mittere margaritas vestras ante porcos.* Et impudentibus: *Neque sanctum detis canibus.* Et in communi de omnibus: *Visio quadrupedum quæ erant in deserto.* Venit itaque Dominus, & non invenit hominem. *Homo enim quum in honore esset, non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, & similis factus est eis.* Vocavi, inquit, eos quasi rationale animal, & dixi: Inclinate aurem vestram in verba oris mei, & non audivit populus meus vocem meam. Clamavi, & dixi: *Qui sitit, veniat ad me, & bibat.* Et alio loco: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis.* Et *non erat qui audiret*; unde eis in Evangelio sum loquutus: *Neque speciem Dei vidistis, neque vocem illius audistis, quia non habetis sermonem ejus manentem in vobis.*

Joan. 8. Avari servi mammonæ. Rom. 6. 12. Vitia habent imagines bestiarum. Luc. 13. 32. Mat. 23. 33. Jer. 5. 8. Mat. 7. 6. Isa. 30. Ps. 48. 13. Psal. — Joan. 7. 37. Mat. 11. 28. Joan. 5. 37. 38.

V. 2.

*Numquid abbreviata est, & parvula facta est manus mea, ut non * possit redimere? Aut non est in me virtus ad liberandum? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare, ponam flumina in siccum: computrescent pisces sine aqua, morientur in siti. Induam cælos tenebris, & saccum ponam operimentum eorum.* LXX. *Numquid non potest manus mea liberare, aut non prævalet ut eruat? Ecce comminatione mea desertum faciam mare, & ponam flumina deserta, & arescent pisces eorum: eo quod non sit aqua, & morientur in siti. Et induam cælum tenebris, & quasi cilicium ponam operimentum ejus.* Adversum eos qui putabant Dominum non potuisse liberare populum suum de captivitate, ponit rationem & exempla plenissima. Quod qui mare Rubrum fecit pervium populo suo, Jordanis fluen-

* Vulg. possim.

Exod. 14.

fluenta siccavit, & arescentibus in Ægy-A pto fluviis, pisces vertit in putredinem. Exod. 7. & Et qui tribus diebus in Ægypto tenebras fecit esse palpabiles, ita ut cælum quasi sacco opertum videretur & tenebris: utique potuerit & populum suum de periculo liberare. Sive quia supra dixerat: *Veni, & non erat homo: vocavi, & non erat qui audiret*, illud possumus dicere, quod qui tantorum signorum patrator est, & cælum terrasque, & maria suo facit servire nutui, etiam ipse crucem B evadere potuerit, dicens in Evangelio: Matth. 26. 53. (1) *An (1) putatis quia non possum rogare Patrem meum, ut exhiberet mihi modo plusquam duodecim legiones Angelorum?* Juxta anagogen, ad increpationem Domini desertum fit mare, quando omnis hujus sæculi amaritudo siccatur, & flumina desolantur, de quibus spiritualis draco dicebat in Ægypto: Ezech. 29. 9. *Mea sunt flumina, & ego feci ea*. Et de quibus in alio loco legimus: Jerem. 2. 18. *Quid tibi est & viæ* C *Assyriorum, ut bibas aquas fluminum?* Pisces quoque, sagena missa in mari, computrescent, qui a bonis piscibus fuerint separati. Quodque sequitur: *Induam cælum tenebris, & quasi cilicium erit operimentum ejus*, vel omne quod supra nos est, intelligamus cælum, sicut volatilia quæ in aere sunt, appellantur cælestia; & adversariæ potestates dicuntur esse cælestes, quæ inter cælum terramque discurrunt. Dæmones inter cælum & terram discurrunt. Vel certe induitur cælum tenebris, quando obtexitur nubibus. Juxta illud quod scriptum est: *Qui operit cælum nubibus, & dat terræ pluviam.* Ps. 146. 8. Et in comminatione siccitatis loquitur Deus: *Ponam cælum æneum, & terram ferream.* Deut. 28. 23. Non quod elementorum natura mutetur, sed qupd per æs & ferrum, pœnarum magnitudo monstrata sit. Per æs & ferrum pœnæ monstrantur. Ajunt Philosophi, non amplius decem stadiis a terra nubes in sublime sustolli, & solis splendorem abscondere. Quantum nubes a terra sustollantur. Ergo non cælum sacco obvolvitur, sed intercluso cæli lumine aer qui subter est, nubis tenebris obscuratur. Possumus cælos obvolutos tenebris, & sacco opertos, sic interpretari, ut dicamus omnes esse sub peccato, & Sanctos quoque indigere misericordia Dei. Sancti indigent misericordia Dei.

Explicit Liber decimus tertius.

INCIPIT
LIBER DECIMUS QUARTUS.

Dominus qui respicit terram, & facit eam tremere; qui Ps. 103. tangit montes, & * fumigabunt, qui loquitur in Deuteronomii Cantico: Deut. 32. 39 *Ego occidam, & ego vivificabo: percutiam & ego sanabo*, frequentibus morbis meam quoque terram fecit contremiscere, cui dictum est: *Terra es, & in terram ibis*. Genes. 3. 19 Et oblitum conditionis humanæ, crebro admonet, ut hominem & senem, & jamjamque moriturum esse me noverim. De quo scribitur: *Quid gloriatur terra & cinis?* Eccli. 10. Unde qui me subito languore percusserat, incredibili velocitate sanavit: ut terreret potius, quam affligeret, & emendaret magis, quam verberaret. Itaque sciens cujus sit omne quod vivo, & quod idcirco forsitan mea dormitio differatur, ut ceptum in Prophetas opus expleam, totum me huic trado studio, & quasi in quadam specula constitutus, mundi hujus turbines atque naufragia, non absque gemitu & dolore contemplor; nequaquam præsentia cogitans, sed futura: nec hominum famam atque rumusculos, sed Dei judicium pertremiscens. Tuque,

* al. *fumabunt*.

(1) Ex sacro textu Victor. rescribit *An putas*: tum *& exhiberet* pro *ut exhiberet*.

Virgo Christi Eustochium, quæ [a] ægrotantem tuis orationibus adjuvisti, * sanato quoque imprecare gratiam Christi, ut eodem spiritu, quo Prophetæ futura cecinerunt, possim in nubem eorum ingredi & caliginem, & Dei nosse sermonem, qui nequaquam carnis auribus, sed cordis auditur; & dicere cum Propheta: *Dominus dat mihi linguam disciplinæ, ut sciam quando oporteat me loqui.* Quod testimonium quarti & decimi in Isaiam libri, quem nunc disserere cupio, principium est.

(a) (* al. *sanctam*)

(V. 4. 5. & *seqq.*) *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lassus est verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem: ego autem non contradico: retrorsum non abii. Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus. Faciem meam non averti ab increpantibus & conspuentibus**. *Dominus Deus auxiliator meus, ideo non sum confusus: ideo posui faciem meam ut petram durissimam, & scio quia non confundar.* LXX. *Dominus dat mihi linguam disciplinæ, ut sciam quando oporteat me loqui verbum. Posuit me mane, addidit mihi aurem ad audiendum; & disciplina Domini aperit aures meas. Ego autem non renuo, neque contradico. Dorsum meum dedi ad flagella, & genas meas ad alapas. Faciem autem meam non averti a confusione sputorum. Et Dominus auxiliator meus est, propterea non sum confusus: sed posui faciem meam sicut fortissimam petram, & sciam quoniam non confundar.* Judæi hoc capitulum a superioribus separantes, volunt ad Isaiæ referre personam, quod se dicat a Domino accepisse sermonem, quomodo lassum errantemque populum sustentet, & revocet ad salutem; & in morem parvulorum, qui matutinis horis erudiuntur, a Spiritu Sancto audiat quid loquatur: seque non contradixisse ejus imperio, sed Domino sciscitante: *Quem mittam, & quis ibit ad populum istum?* respondisse ei: *Ecce ego, mitte me.* Et quia dixerit: *Audite verbum Domini, principes Sodomorum: percipite auribus Legem Dei nostri, populus Gomorræ*, intantum dura perpessum, ut non solum verborum contumeliis, sed & plagarum doloribus fuerit expositus. Attamen se conscientia jubentis Dei nequaquam esse perterritum; sed juxta id quod Ezechieli dicitur: *Ecce dedi faciem tuam* A *valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorem frontibus eorum, ut adamantem & silicem dedi faciem tuam*, universos eorum impetus contudisse. Hoc illi dixerint, qui omni ratione conantur de Christo evertere prophetias, & ad perversam intelligentiam prava interpretatione torquere: quasi si & hæc de Isaia scripta sint, possint alia super Christo auferre testimonia, quæ ita perspicua sunt, ut clarum sui cunctorum B oculis lumen infundant. Ad personam igitur Domini, in qua & superior finitus est liber, etiam ista referenda sunt: quod juxta dispensationem assumti corporis eruditus sit, & linguam acceperit disciplinæ, ut sciret quando deberet loqui, quando reticere. Denique qui in passione tacuit, per Apostolos, & Apostolicos viros, in cuncto orbe nunc loquitur. Magnæque scientiæ est, dare in tempore conservis cibaria, & au- C dientium considerare personas. Unde & Apostolus Paulus, his qui Prophetarum fidem non recipiebant, Auctorum suorum loquitur testimoniis: *sicut quidam de vestris Poetis dixerunt: Hujus & genus sumus*: Aratum significans. Rursumque de Comico: *Corrumpunt mores bonos confabulationes malæ.* Et Epimenidis versum hexametrum: *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri.* Qui si metrorum ordinem atque D mensuram in translatione non servant, sciendum est in Græco [b] eos pedibus currere. Hoc autem faciebat, quia acceperat linguam disciplinæ, ut sciret quando oporteret loqui verbum. Cui addita est auris per gratiam, quam per naturam non habebat: ut intelligamus nequaquam aures corporis accipi debere, sed mentis: de quibus & in Evangelio Dominus loquebatur: *Qui habet aures audiendi, audiat.* Quæ disciplina

Margin notes: * Vulg. addit *meus*. — Parvuli matutinis horis erudiuntur. — *Supra* 6. 8. — *Supra* 1. 10. — *Ezech.* 3. 8. 9. — Judæi conantur evertere Prophetias de Christo. — Christus in cuncto orbe loquitur. — *Act.* 17. — 1. *Cor.* 15. — *Tit.* 1. — b — *Luc.* 8. 8.

[a] Martian. *qui* mascul. genere.
[b] Confer Epist. in nostra recensione LXX. ad Magnum num. 2. Arati verba sunt τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Comici autem Menandri senarium, Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. Denique Epimenidis hexametrum, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

plina & eruditio aperuit aures ejus, ut scientiam Patris ad nos usque transmitteret; qui non contradixit ei, sed factus est obediens usque ad mortem, & mortem crucis. Ita ut poneret corpus sive dorsum suum ad plagas; & pectus Dei capax, flagella conciderent, genasque suas non averteret ab alapis. Quod illum a ministro principis Sacerdotum sustinuisse non dubium est: ita ut certatim & Judæorum populi illuderent. Qui percussus atque consputus, non erubuit, sed quasi agnus ductus ad victimam est; & quasi ovis coram tondente non aperuit os suum. Quod autem Filius juxta suscepti corporis sacramentum, a Patre audierit quid loquatur, in Evangelio plenius discimus, in quo ipse ait: *Et qui misit me Pater, mandatum mihi dedit, quid dicam & quid loquar*. Et iterum: *Sicut audio, sic judico*.

Philip. 2.

Joan. 8. 28. 5. 30.

V. 8. & 9. *Juxta est qui justificat me: quis* * *contradicit mihi? stemus simul. Quis est adversarius meus? accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos*. LXX. (1) *Qui juxta est, justificat me: quis est qui judicetur mecum, resistat mihi simul? Et quis est qui judicium ineat adversum me? appropinquet mihi. Ecce Dominus auxiliator meus, quis affliget me? Ecce omnes vos quasi vestimentum veterascetis, & quasi tinea comedet vos*. Si quis, inquit, me putat juste addictum cruci & aliquid fecisse peccatum, resistat mihi. *Quis est qui judicetur mecum*, ut non potentia majestatis meæ, sed ratione superetur? Judicatur autem quis cum Domino, non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum: quomodo & Apostoli judicant duodecim tribus Israel, & Ninivitæ, ac regina Saba populum Judæorum. Juxta quem sensum ad Jerusalem dicitur: *Justificata est Sodoma ex te*. Quia igitur nullus potest justificari præsente Domino, omnes quasi vestimentum veterascent. Quod autem inveterascit, perditioni proximum est. Et quasi *tinea*, ait, *comedet eos*. Conscientia videlicet peccatorum; & zelus gentium salvatarum. De quo in fine hujus voluminis dicitur: *Vermis eorum non morietur*. Et in Michæa contra perversos principes: *Auferam bona eorum quasi tinea excomedens, & ambulans super regulam in die speculationis*. Et in Proverbiis: *Tinea ossium cor intelligens*. Pro *tinea*, in præsenti loco Symmachus, *rubiginem*: Aquila, *vermem*, interpretati sunt.

* Vulg. contradicet.

Ezech. 16. 52.

Ps. 101.

Mich. 7. 4. sec. LXX.

Prov. 14. 30. sec. LXX.

V. 10. 11. *Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem servi ejus? Qui ambulavit in tenebris, & non est lumen ei: speret in nomine Domini, & innitatur super Deum suum*. LXX. *Quis est in vobis qui timeat Dominum, exaudiat vocem pueri ejus: qui ambulant in tenebris non est eis lux. Confiditis in nomine Domini, & innitimini super Deo*. Vos me flagellastis, vos meam faciem conspuistis: ego tamen ad pœnitentiam provoco persecutores meos. Nolo enim mortem populi peccatoris, sed tantum ut revertatur & vivat. Et dico: quis est inter vos qui timeat Dominum, & audiat vocem servi vel pueri, id est, Filii ejus? quorum aliud assumtæ carnis est, aliud naturæ. Nec vero parum putemus esse timere Dominum, juxta illud quod in Proverbiis dicitur: *Principium sapientiæ timor Domini*. Perfecta quippe dilectio, foras mittit timorem: quia timor pœnam habet. Qui autem timet non est perfectus in caritate. Sed hic timor pro *timiditate, & εὐλαβείᾳ* ponitur; de quo & alibi legimus: *Beatus qui omnia metuit*, propter εὐλάβειαν, hoc est, propter *timiditatem*: quos vulgo appellant timoratos in religione Dei. Protegit enim Dominus iter eorum; & viam timoratorum custodit. De hoc timore scriptum est: *Timor Domini omnia superat*. Et alibi: *Non est inopia timentibus eum*. Denique post multos virtutum gradus ad hujuscemodi timorem Domini pervenitur. Loquitur enim sermo divinus sub persona magistri & patris, discipulum erudientis & filium: *Si invocaveris sapientiam, & intelligentiæ dederis vocem tuam, & si quæsieris eam quasi pecuniam, & quasi thesauros investigaveris eam: tunc intelliges timorem Domini, & scientiam Dei reperies*. Iste est timor qui animas Sanctorum integras ac pudicas purasque conservat, de quo dicitur, *Timor Domini sanctus permanet in sæculum sæculi*. Ad quem nos divina eloquia cohortantur: *Timete Dominum, & date ei gloriam*. Qui igitur sic timet Dominum, audiat vocem servi vel pueri ejus, qui ambulavit in tenebris, & non erat ei lumen; qui non habuit speciem nec gloriam, sed in similitudine carnis peccatricis suscepit formam servi, ut peccatum in carne superaret. De hoc dicitur, quia speret

Ezech. 33.

Non parum est timere Dominum.

Prov. 9. 10.

1. Joan. 4.

Prov. 20.

Timorati in religione Dei.

Eccli. 25. 14.

Ps. 33. 10.

Prov. 2. 3.

Timor animas integras conservat.

Ps. 18. 10.

Apoc. 14. 7.

(1) Ad Græcum ὅτι ἐγγίζει δικαιώσας με, *quia juxta est qui justificat me*, restituendam contendit Victor.

ſperet in nomine Domini, & innitatur A ſuper Deum ſuum: ut quidquid humanæ fragilitatis eſt, divina majeſtate corroboret atque ſuſtentet. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum ſecundum Septuaginta de peccatoribus dicitur, qui noluerunt obedire voci Filii ejus, & in tenebris gradiuntur erroris, & idcirco non habent lucem. Neque enim fieri poterat, ut in perverſam animam introiret ſapientia. Qui neſcierunt nec intellexerunt; & ideo in tenebris ambulant. Non enim B fecerunt opera Domini atque mandata, nec ſeminaverunt ſibi juſtitiam, neque vindemiaverunt vitem, ut accenderent ſibi lumen ſcientiæ. Qui enim deſiderat ſapientiam, ſervet mandata, & Dominus tribuet eam illi. Unde & ad Deum

Ps. 18. 9. dicitur: *Lux præcepta tua*. Et alibi: *Mandatum Domini lucidum illuminans oculos*. Præcipiturque impiis ut confidant in Domino, & peccatis ruentes, illius innitantur & ſuſtententur auxilio.

V. 11. C *Ecce omnes vos accendentes ignem, accincti flammis, ambulate in lumine ignis veſtri, & in flammis quas ſuccendiſtis: de manu mea factum eſt hoc vobis, in doloribus dormietis.* LXX. *Ecce omnes vos ignem accenditis, & confortatis flammam: ambulate in lumine ignis veſtri, & in flamma, quam ſuccendiſtis: propter me facta ſunt hæc vobis. In mœrore dormietis.* Nihil prodeſt exhortatio: nec poſt ſce-

Ps. 13. lera ſpes ſalutis eſt. Omnes declinaverunt, D ſimul inutiles facti ſunt; omnes ſibi ignem ſuccendunt, flammamque corroborant. Habent enim in ſe fœnum, ligna, ſtipulam, ſpinas, ac tribulos, ac lolium, quæ æterno tradantur incendio. Unde & in Proverbiis ſcriptum eſt: *In*

Prov. 26. 21. *multis lignis viget ignis*. Sin autem parvulus ignis, grandem materiam comprehendit; grandis flamma quanta populabitur? Dicitur & in Epiſtola quæ fertur

Hebr. 6. ab Hebræos, de terra, quæ proferens ſpinas & tribulos, reproba ſit, & male- E dictioni proxima, finiſque illius in combuſtionem. Ergo qui accincti ſunt flammis atque circumdati, & ſibi incendium roboraverunt, provocantur ad ſalutem, & dicitur ad eos: *Ambulate in lumine ignis veſtri: & in flammis quas ſuccendiſtis*, ut in pœnis atque ſuppliciis diſcant Dei potentiam, & redeant ad ſalutem. Significat autem Judaici populi vaſtitatem, qua Romanis traditi ſunt, & captivitatis jugum hucuſque ſuſtinent.

De manu enim Chriſti hæc facta ſunt omnia, & in mœrore ac doloribus dormient; quia nec beneficiis, nec tormentis, Dei Filium recipere voluerunt. Unde loquitur ad eos: *Ite in ignem æternum, quem præparavit Deus diabolo & angelis ejus*. Mat. 25. 41. Hoc eſt quod & Apoſtolus ait: *Pervenit enim ſuper vos ira in finem*. 1. Theſſ. 2. 16. Hoc capitulo diſcimus, pro qualitate peccati, ignem ſibi unumquemque ſuccendere. Et quomodo in eodem manentes loco, & ſi dici poteſt lectulo, alii ſani ſunt, alii febrium ſuccenduntur ardoribus, ex diverſitate humorum atque pituitæ diverſa ſupplicia ſentientes: ſic ignis qui a peccatoribus ſuccenditur, materiam in peccatis habet, & in iniquitate, de qua ſcriptum eſt: *Ardebit ſicut ignis iniquitas, & ſicut gramen ſiccum vorabitur incendio*. Supra 9. 18.

Unuſquiſque ſibi ignem ſuccendit pro qualitate peccati.

Cap. LI.

AUdite me qui perſequimini quod juſtum eſt, & quæritis Dominum. Attendite ad petram, unde exciſi eſtis, & ad cavernam laci, de qua præciſi eſtis. Attendite ad Abraam patrem veſtrum, & ad Saram quæ peperit vos: quia unum vocavi eum, & benedixi ei, & multiplicavi eum. Conſolabitur ergo Dominus Sion, & conſolabitur omnes ruinas ejus, & ponet deſertum ejus quaſi delicias, & ſolitudinem ejus quaſi hortum Domini. Gaudium & lætitia invenietur in ea, gratiarum actio & vox laudis. LXX. *Audite qui perſequimini quod juſtum, & quæritis Dominum. Attendite in robuſtam petram quam excidiſtis, & in foveam laci quam fodiſtis. Reſpicite in Abraam patrem veſtrum, & in Saram quæ peperit vos, quia unus erat & vocavi eum, & benedixi ei, & dilexi illum, & multiplicavi eum: & te nunc conſolabor Sion. Et conſolatus ſum omnia deſerta ejus quaſi paradiſum, & ea quæ ad occidentem ſunt, quaſi paradiſum Domini: exultationem & lætitiam invenient in ea, confeſſionem & vocem laudis.* Dormientibus in mœrore ac dolore perpetuo, qui ſuccenderunt ſibi ignem, & flammas robuſtiſſimas eſſe fecerunt, vos qui perſequimini juſtitiam, & quæritis Dominum (ſignificat autem Apoſtolorum & per Apoſtolos credentium chorum) reſpicite petram, id eſt, Abraam patrem veſtrum, de quo exciſi eſtis, & ad cavernam laci, de qua præciſi eſtis, id eſt, Saram quæ peperit vos. Et hoc conſiderate, quia quum (1) unus & centum (1)

(1) Reſcribit Victorius *quum unus centum eſſet annorum*, ſcilicet Abram: non *unus & centum*.

tum esset annorum, & sterilem haberet uxorem, multiplicaverim filios ejus quasi stellas cæli, ita ut numerum vinceret multitudo. Si ergo de uno homine tanta populorum nata sunt millia; quid mihi grande est, ut instaurem ruinas Sion, & deserta ejus mutem in paradisum voluptatis, & in hortum Domini quem plantavit Deus in Eden contra Orientem: & inveniatur in ea pro diversis arboribus gaudium atque lætitia, confessio & vox laudis? Hoc Judæi ad Zorobabel tempora referunt, quia post Babyloniæ vastitatem instaurata sit Sion, ædificatumque Templum, & antiqua religio reddita. Sed quomodo supra dicitur ad Sion: *Afferent filios tuos in ulnis, & filias tuas super humeros portabunt. Et erunt reges nutricii tui, & reginæ nutrices tuæ.* Et: *Ecce isti de longe venient, & illi ab Aquilone & mari, & isti de terra australi*; quando dicet Sion: *Angustus mihi est locus: fac mihi spatium ut habitem*, quæ mediocritatem excludunt illorum temporum, nec super terrena Jerusalem impleta noscuntur: sic & hic loquitur Dominus ad eos, qui persequuntur quod justum est, juxta illud quod alibi dicitur: *Quære pacem, & persequere eam.* Et iterum: *Hospitalitatem * persequentes.* Et quærunt Dominum, ut ex prioribus conjiciat præsentia: quum multo difficiliora jam facta sint, hæc quæ promittuntur, futura non dubitent. Porro juxta LXX. persequutoribus justitiæ dicitur, ut aspiciant in robustissimam petram, quam exciderunt, & foveam laci quam foderunt, id est, Dominum Salvatorem, de quo Apostolus loquitur: *Petra autem erat Christus.* Et alibi scriptum est: *Statuit supra petram pedes meos.* Et iterum: *In petra exaltavit me.* Hujus enim latus lancea perfoderunt, de quo exivit sanguis & aqua, & hujus foderunt manus & pedes, dicente ipso Domino Salvatore: *Foderunt manus meas & pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea.* Possumus excisam petram, sepulcrum dicere Salvatoris, in quo conditus est, & resurgens a mortuis, innumerabiles filios genuit. Et appellatus est *Abraam*, id est, *pater multarum gentium*. Sicut Sara prius sterilis, interpretatur Ecclesia, quæ alio nomine appellatur Sion, quam Dominus consolatus est, & posuit deserta ejus quasi paradisum. *Plures enim*

Supra 49. 22. 23.
Ps. 33. 5.
Rom. 12. 13.
* al. sequentes
1. Cor. 10. 4.
Psal. 39. 3.
Latus Christi perforatum.
Ps. 21. 18.

A *filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum.* Quodque dicitur: *Et ea quæ ad Occidentem sunt, ponam in paradisum Domini*, sive *in hortum Dei*, significat illud, quod sedentibus in tenebris & umbra mortis, lux repentina surrexit. Pro paradiso, in cujus loco nos *delicias* vertimus, in Hebraico ponitur EDEN, de quo in principio Geneseos scriptum est. Et hoc notandum, quod in Sion, quæ comparatur paradiso Dei, aliud esse non
B debeat, nisi gaudium & lætitia, confessio, & vox laudis, ut quod in cælis facturi sunt Sancti cum Angelis Dei, hoc etiam in terra jugi in Domini laude meditentur.

עדן

Quod Angeli faciunt in cælis, hoc faciendum in terra.

℣. 4. & 5.

Attendite ad me, populus meus, & tribus mea me audite: quia lex a me exiet, & judicium meum in lucem populorum requiescet. Prope est justus meus, egressus est salvator meus: & brachia mea populos judicabunt. Me insulæ exspectabunt, &
C *brachium meum sustinebunt.* LXX. *Audite me, audite me, populus meus, & reges ad me attendite: quia lex a me egredietur, & judicium meum in lucem* [a] *gentium. Appropinquat cito justitia mea, & egredietur sicut lux salutare meum: & in brachio meo gentes sperabunt. Me insulæ exspectabunt, & in brachio meo sperabunt.* Semel in Hebraico dicitur: *Attendite*, secundo juxta Septuaginta, *audite me, audite me*; ut doceat nos &
D auribus corporis, & sensu animæ audire debere. Provocaturque gentium multitudo, quæ est populus Dei, ut diligenter audiat quæ dicuntur, de quo Zacharias: *Confugient*, inquit, *gentes multæ ad Dominum, & erunt ei in populum.* Sive ut quidam volunt, populus appellatur reliquiæ ex Israel credentium; & tribus, sive gentes, hi qui crediderunt ex multitudine nationum, dicente nationibus Moyse in Deuteronomii
E Cantico: *Lætamini gentes cum populo ejus.* Pro *tribu*, quam nos interpetati sumus, Theodotio, *genus*: Symmachus, *gentem*: LXX. *reges*, transtulerunt. Nos enim sumus, & tribus, & gens, & genus Domini regale & sacerdotale, qualis fuit & Abraam, qui rex appellatus est, & cæteri sancti, de quibus scriptum est: *Nolite tangere Christos meos.* Quid est quod jubetur audire? *Quia lex*, inquit, *a me egredietur, & judicium meum in lucem populorum*, sive *gentium*. Hic lex Evange-

Zach. 2. 11.
Deut. 32. 43.
Ps. 104. 15.

[a] Deerat vox *gentium*, quam ex Ambrosianis mss. supplemus, cogente ipso Græco textu εἰς φῶς ἐθνῶν.

gelii ostenditur spiritualis, quæ exiet de Sion; non Moysi, quæ olim in Sina data est: judiciumque [a] meum in lucem gentium procedet, per quod statuit atque decrevit omnes gentes esse salvandas. Ac ne forsitan putaremus longo post tempore quod promisit esse venturum, infert, *prope est justus meus*, sive *justitia*. (1. Cor. 1.) Christus enim a Patre factus est nobis sapientia & redemtio, sanctitas ac justitia, & omnia quibus virtus nominibus appellatur. Pulchreque dicitur, justitia processura, ut nequaquam una gens, sed omnis salvetur orbis. Quod autem Salvator, sive salus, quod Hebraice dicitur Jesus, appelletur Filius Dei, qui missus a Patre est, Simeon tenens puerum in ulnis suis, loquitur: (Luc. 2. 29. & seqq.) *Nunc dimittis servum tuum, Domine, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod præparasti in conspectu omnium populorum, lumen in revelationem gentium*. Quodque sequitur: *Et brachia mea populos judicabunt*. Sive juxta LXX. *& in brachio meo gentes sperabunt*, vel hoc significat, quod omnes virtute illius judicentur, vel quod in Christum, qui est brachium & fortitudo Dei, omnes crediture sint nationes. (Ps. 88. 14.) Dicitur & in alio loco: *Tuum brachium cum potentia. Confortetur manus tua, & exaltetur dextera tua*. (Ps. 97. 1. 2.) Et iterum: *Cantate Domino canticum novum: salvabit sibi dextera ejus, & brachium sanctum illius*. Dextera enim & brachium Domini, ipse est qui prius perditos salvavit sibi, ut nullus periret de his quos ei Pater dederat. (Joan. 17.) Quod autem insulæ, vel animæ Sanctorum, quæ in persequutionibus mundi istius firma in Deum solidatæ sunt fide, vel Ecclesiarum ex gentibus multitudo dicatur, crebro exposuimus. (Brachia Dei qua sint.) Et sicut brachium Domini, Salvatorem: sic brachia ejus quæ populos judicent, omnes Sanctos possumus intelligere, in quibus Deus mundum judicabit.

V. 6. *Levate in cælos oculos vestros, & videte sub terram deorsum: quia cæli sicut fumus liquescent, & terra sicut vestimentum atteretur: & habitatores ejus sicut hæc interibunt. Salus autem mea in sempiternum erit, & justitia mea non deficiet*. LXX. *Levate in cælum oculos vestros, & inspicite terram deorsum, quoniam cælum sicut fumus firmatum est. Terra autem sicut vestimentum veterascet, & habitatores ejus sicut hæc morientur. Salutare autem meum in sempiternum erit, & justitia mea non deficiet*. Hoc est quod Dominus loquitur in Evangelio: *Cælum & terra transibunt: verba autem mea non præteribunt*. (Mat. 24. 35.) Et David in Psalmo canit: (Ps. 101. 26.) *A principio tu, Domine, terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent: & sicut pallium involves eos, & mutabuntur*. Ex quo ostenditur, perditionem cælorum non interitum sonare, sed mutationem in melius. (Cæli mutabuntur in melius.) De quibus dicitur: *Erit cælum novum, & terra nova: quæ ego faciam permanere in conspectu meo*. (Apoc. 21. 1.) Si enim de sanctis scriptum est: (1) *Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur*: (1. Cor. 15. 51.) & in quattuor Psalmorum titulis legitur: *Pro his qui immutabuntur*: (Titulus in quattuor Psalmis.) quanto magis hoc de cælo ac sole stellisque credendum est, quando luna solis lumen accipiet, & sol septuplo fulgore rutilabit? Unde & omnis creatura congemiscit & parturit, exspectans revelationem filiorum Dei, ut mutetur in melius. (Rom. 8.) Et non solum animæ hominum, quæ immortales sunt; sed & corpora commutentur in glorificatam substantiam. (Commutatio futura corporum.) *Oportet enim corruptivum hoc induere incorruptionem: & mortale hoc induere immortalitatem*. (1. Cor. 15. 53.) Quum autem cælum veterascat & terra, consequenter & ea quæ cæli circulo continentur, & homines, qui sunt habitatores terræ, sicut hæc morientur: non in interitum sui, sed in (2) abolitionem vilitatis antiquæ, & innovationem futuræ gloriæ; quando *fulgebunt justi sicut sol*: (Matth. 13. 2. Cor. 5.) & abeuntibus præteritis atque antiquis, facta fuerint omnia nova. Quidam perire & veterascere, pro abolitione & morte accipiunt. Juxta illud quod in Catholica Epistola legimus: (2. Petr. 3. 7.) *Cæli qui nunc sunt & terra, eodem verbo reservata sunt igni*. Et iterum: *Elementa ardentia solventur*. Quæ quidem & Philosophorum mundi opinio est, omnia quæ cernimus igni peritura. (Omnia quæ cernimus igni peribunt juxta Philosophos.) Unde & Apostolus: *Pertransit*, ait, *figura mundi hujus, contemplantibus nobis, non ea quæ videntur; sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna*. (1. Cor. 7. 31.) Tale quid & Joannes Apostolus scribit: *Mundus per-*

[a] Ambrosianus, *judiciumque ejus in lucem* &c.

(1) Alteram, quam itidem Apostoli lectionem esse testatur noster Hieronymus in Epist. ad Minervium & Alexandrum, præfert heic loci Victorius, veluti contextui & S. Doctoris menti commodiorem: *Non omnes quidem dormiemus, sed omnes immutabimur*.

(2) Restituimus *abolitionem* pro *absolutionem* ex Victoriani, aliquot mss.

1.Joan.2.17. *pertransit, & desiderium ejus*. Et in Hebraico dicitur: *Cæli sicut fumus liquescent*. Sive juxta Aquilam & Symmachum, *comminuentur in nihili*, & in salis modum conterentur & evanescent, quorum prior dixit, [a] ἠλίσθησαν; alter, ἁλίσουσιν, quod a comminutione & deliquio salis ἐτυμολογίαν trahere manifestum est. Pro quo miror quid dicere voluerint Septuaginta, *cælum sicut fumus firmatum est*. Si enim firmitas pro robore accipitur, quomodo fumo quod B firmum est, comparatur? Nisi forsitan possumus hoc dicere, quod omnis cælorum firmitas & robur & fortitudo, vento inanissimo, & fumo, qui in auras solvitur, coæquetur, juxta Ecclesiasten:
Eccl. 1. 2. *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas*. Illudque dicendum, quod si cælum & terra peribunt atque veterascent, qua consequentia habitatores ejus sicut ista moriantur atque dispereant; quum animas esse perpetuas, & resur- C rectura corpora noverimus? Ex quo perspicuum est, cælum & terram non perire, & in nihili redigi; sed in melius commutari.

Cælum & terra non peribunt; sed in melius commutabuntur.

Ỳ.7.&8. *Audite me qui scitis justum, populus* *: *lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum ne metuatis. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos vermis: & sicut lanam, sic devorabit eos tinea. Salus autem mea in sempiternum erit, & justitia mea in gene-* D *rationes generationum*. LXX. *Audite me qui scitis judicium, populus meus: cujus lex mea in corde eorum. Nolite timere opprobrium hominum, & contemtu eorum ne vincamini. Sicut enim vestimentum consumentur tempore, & sicut lanæ comedentur a tinea. Justitia autem mea in æternum erit, & salus mea in generationes generationum*. Qui supra dixerat: *Lex a me egredietur, & judicium meum in lucem gentium*: nunc ad eosdem loquitur, qui E sciunt judicium ejus, & legem illius habent in cordibus suis, ut omnia cum judicio faciant, & habeant legem quam per Jeremiam Dominus pollicetur, di-
Jer. 31. 31. & seqq. cens: *Statuam testamentum novum, non juxta testamentum quod disposui patribus earum: sed statuam testamentum, dans le-* A *ges meas in mentibus eorum: & super cor eorum scribam eas; & ero eorum Deus, & ipsi erunt populus meus*: ut nequaquam vivant juxta literam, sed juxta spiritum, instaurantes naturalem legem in cordibus suis, de qua scribit & Apostolus: *Quum enim gentes, quæ non habent legem, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt: isti legem non habentes, sibi ipsi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis*. De qua lege significatur in Psalmo: *Os justi meditabitur sapientiam, & lingua ejus loquetur judicium. Lex Dei ejus in corde illius: & non supplantabuntur gressus ejus*. Et quia sciebat spiritus prophetalis, multas persequutiones credentibus fore, exhortatur eos ad fortitudinem, immo ad contemtum eorum qui eos persequuturi sunt. Quod & Dominus in Evangelio loquebatur: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timete, qui potest animam & corpus perdere in gehennam*. Et in alio loco: *Gaudete, quum omne malum dixerint adversum vos mentientes*. Sicut enim vestimentum consumitur verme, vel tempore; & sicut lanæ a tinea devorantur: sic omne persequutorum opprobrium cum persequutoribus pertransibit. Unde & Apostoli gloriabantur, quod digni essent habiti pro Domino pati contumelias. Gloriabantur autem, quia salus & justitia Domini, quæ eis victoriam & præmia repromiserat, id est, Dominus atque Salvator permaneat in æternum, sive in utraque generatione prioris populi & posterioris, qui adventum illius receperunt, de quo & supra dicitur: *Prope est justus meus, egressus est salvator meus*.

* Vulg. addit *meus*

Instaurata lex naturalis. Rom. 2. 14. Ps. 36. 30. 31. Mat. 10. 28. Ibid. 5. 11. Act. 5.

Consurge, consurge; induere fortitudine brachium Domini. Consurge sicut in diebus antiquis in generationibus sæculorum. Numquid non tu percussisti superbum, vulnerasti draconem? Numquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementis, qui posuisti profundum maris viam, ut transirent liberati? Et nunc qui redemti sunt a Domino, revertentur & venient in Sion laudantes; & lætitia sempiterna super capita eorum: gaudium & lætitiam tenebunt, fugiet Ỳ. 9. 10. & seqq.

[a] Hactenus obtinuerat non ex mss. lectione, sed ex Erasmi, quem cæteri descripserunt, ingenio. μηωθήσεται, & ἁλιώσοντα', Expresse vero, atque uncialibus literis Ambrosian. vetustior codex HAICΘHCAN, & AAΔΔHCOYCIN habet; quarum vocum alteram tantummodo in gemino A & Λ immutamus, sive corrigimus in ἁλίσουσιν, Quæ quidem significant *in modum salis destrui atque evanescere*: tametsi prior passiva, altera activa terminatione ac forma exprimantur. Et vero hoc est quod Hier. notat, utrumque Interpretem *a deliquio salis traxisse etymologiam*. Atque adeo minus illam probamus quam ex aliis mss. Montfauconius extundit lectionem, reponique jubet ἠλιοθήσαν, ex ἀλοίω verbo, quod *comminuere* quidem & *frangere* significat; minime vero ex salis vocabulo etymon suum ducit.

giet dolor & gemitus. LXX. *Exsurge, exsurge ÷ Jerusalem ⁎* *& induere fortitudine brachii tui. Exsurge sicut in principio diei, sicut generatio sempiterna. Nonne tu es quæ excidisti latitudinem, dissolvisti draconem? Nonne tu es quæ desertum fecisti mare, aquas abyssi multas: quæ posuisti profundum maris viam transitus, his qui fuerant liberati & redemti? A Domino enim reducentur, & venient in Sion cum lætitia & exultatione æterna. In capite enim eorum laus & lætitia apprehendet eos. Fugiet dolor & mœror & gemitus*. Nomen *Jerusalem*, quod hic a LXX. additum est, nec in Hebræo habetur, nec ullus trium Interpretum posuit, unde obelo prænotandum est, & sic cum superiori sensu sequens capitulum copulandum. Dominus credentes in se fuerat cohortatus, dicens: *Nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum ne metuatis*. Salutemque suam & justitiam sempiternam eis promiserat in auxilium, quæ non est alia præter Christum, brachium Domini, de quo supra dixerat: *Et in brachium meum gentes sperabunt*. Unde populus loquitur ad brachium Domini, & ejus deprecatur adventum, & promissum implorat auxilium, dicens: *Consurge, consurge: induere fortitudine, brachium Domini*. Consurge sicut in diebus antiquis, & omnem tuam exerce fortitudinem, ut qui per multa sæcula Sanctos tuos de periculis liberasti, etiam nos tua fortitudine protegas. Tu es enim qui percussisti superbum, vulnerasti draconem, regem videlicet Ægypti Pharaonem, qui & in Ezechiel draco magnus appellatur. *Ezech. 29.* Tu siccasti mare Rubrum, ut per aquas vehementissimas, & profunda maris, viam tuus populus reperiret, & Ægyptios fugeret persequentes. Qui igitur ista fecisti: nunc quoque redemptos & liberatos sanguine tuo, reduc in Sion, & in cælestem Jerusalem, sive in Ecclesiam quam tibi tuo sanguine præparasti: in qua quum fuerint, gaudebunt lætitia sempiterna, & dicent: *Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos*. *Ps. 5. 13.* Habebunt enim gaudium atque lætitiam, fugiente dolore & gemitu. Hoc juxta Hebraicum. Cæterum juxta LXX. Jerusalem, id est, peccatrix anima provocatur ut induat fortitudinem brachii sui, & priora assumat opera, sicut fuerat antequam caderet: quando in die versabatur & luce. Tu es enim, inquit, quæ superasti latam & spatiosam viam quæ ducit ad mortem: & dissipasti draconem, colubrum tortuosum: de quo & in Psalmis legitur: *Tu contrivisti capita draconum in aquis*. *Ps. 73. 13.* Memento prioris fortitudinis tuæ, quod sæculi hujus calcaveris mare, & illud feceris esse desertum, & viam repereris in mediis fluctibus. Unde & Apostolus Petrus per mare hujus sæculi transivit ad Dominum, & qui fide ambulabat, cepit infidelitate mergi: nisi quod dextera Domini sustentatus est. Sicut igitur prior victoria Domino auxiliante concessa est: sic & reversis post pœnitentiam, & audientibus: *Numquid qui cadet, non surget? dicit Dominus*. *Jer. 8. 4.* Et, *Convertimini ad me, filii convertentes; & ego sanabo contritiones vestras*, *Ibid. 3.* ipse porriget manum, & reducet eos in Sion, speculam cumenque virtutum, cum gaudio atque lætitia sempiterna, & ponet in capite eorum laudem atque lætitiam. *Lætitia ... nite...* Sapientis enim oculi in capite ejus; & hanc habebunt coronam, istoque diademate protegentur, ut semper gaudeant, & laudent Dominum: quia pro dolore, mœrore & gemitu successerint gaudia.

*Ego, ego ipse consolabor vos. Quis tu, ut * timueris ab homine mortali, & a filio hominis, qui quasi fœnum ita arescet? Et oblitus es Dei factoris tui, qui tetendit cælos, & fundavit terram: & formidasti jugiter tota die a facie furoris ejus, qui te tribulabat, & paraverat ad perdendum. Ubi nunc est furor tribulantis? Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet usque ad internecionem: nec deficiet panis ejus. Ego autem sum Dominus Deus tuus, qui conturbo mare, & intumescunt fluctus ejus: Dominus exercituum nomen meum. Posui verba mea in ore tuo: & in umbra manus meæ protexi te, ut plantes cælos & * fundes terram, & dicas ad Sion: Populus meus es tu*. *V. 12. 13. & seqq.* ** Vulg. timeres.* ** Vitiose erat effundas.* LXX. *Ego sum, ego sum ipse qui consolor te. Scito quæ fueris, & timueris ab homine mortali, & a filio hominis, qui quasi fœnum arefacti sunt, & oblitus es Dei factoris tui: qui fecit cælum, & fundavit terram, & timebas semper cunctis diebus faciem furoris tribulantis te, sicut cogitavit auferre te; & nunc ubi est furor tribulantis te? Quum enim salva facta fueris, non stabit, neque permanebit ※ & non occidet in corruptionem, & non deficiet panis ejus ⁎ quia ego Deus tuus qui conturbo mare, & sonare facio fluctus ejus. Dominus sabaoth nomen mihi. Ponam verba*

ba mea in ore tuo, & in umbra manus meæ protegam te: in qua statui cælum, & fundavi terram; & dicet Sion, populus meus es tu. Credentium populus brachium Domini, qui ipse est Dei virtus Deique sapientia, fuerat deprecatus, ut consurgeret, & sibi præberet auxilium, & illo pugnante pro sanctis, gaudium atque lætitiam, fugato dolore & gemitu, possiderent. Itaque vel brachium Domini, vel Dominus ipse respondit: *Ego sum, ego sum*; & nequaquam per Prophetas, sed ipse vos consolabor: Deus misericordiarum, & Pater totius consolationis. Mirorque quomodo, me dicente supra: *Nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum ne metuatis*, timueritis persequutorum rabiem, & nescieritis eos esse mortales, qui instar fœni arescunt repente, & pereunt. Et certe eo tempore quo illos metuebas, oblitus es Domini factoris tui. Si enim mei semper memoria in tuo fuisset corde versata, numquam timuisses homines, qui in cinerem dissolvendi sunt. Et cujus oblitus es? Dei qui cælos incredibili virtute suspendit, & terram stabili mole fundavit. Et timuisti adversarios tuos, non ad breve, quod poterat tibi aliqua ex parte concedi; sed jugiter & tota die, ut quum haberes lumen fidei, tenebræ te formidinis possiderent, & ejus qui te putabat esse periturum. Ubi est ergo nunc persequutorum superbia? ubi potentia sæcularis, qua in te ore rabido sæviebant? Cito veniet filius meus, gradiens & conculcans adversarios tuos, ut aperiat tibi viam victoriæ: sive ut inferos reseret, qui non interficiat usque ad internecionem; sed velit salvare conversos. Denique panis illius, qui interpretatur, Evangelio probante, doctrina, numquam deficiet, sed semper volentibus ad vescendum patebit. Simulque apostropham facit ad Filium, quem cito promittit esse venturum, & cujus panem dicit esse perpetuum: quod ipse sit juxta dispensationem carnis assumtæ Dominus Deus ejus, qui conturbari faciat mare, & intumescere fluctus ejus, ut adversum servos suos persequutorum infletur superbia, quæ iterum, auxiliante Domino, conquiescat. Dicitque, quod posuerit verba sua in ore ejus. Quidquid enim Filius loquitur, verba Patris sunt, & in umbra manus suæ protexerit eum. Et idcirco protectus sit, ut plantet cælos novos, & fundet ter-

Non timendi persecutores.

A ram novam, & dicat ad Sion, hoc est, ad Ecclesiam: *Populus meus es tu.* Ergo Sion non est alia, nisi populus Dei. Symmachus in eo loco, ubi nos diximus, *Cito veniet gradiens ad aperiendum, & non interficiet usque ad internecionem*, ita interpretatus est: *Cito infernus aperietur, & non morietur in corruptionem*, subauditur Christus, qui in quinto decimo Psalmo loquitur: *Non derelinques animam meam in inferno; nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* B In eo quoque loco ubi nos juxta Hebraicum & Aquilam vertimus: *Posui verba mea in ore tuo, & in umbra manus meæ protexi te, ut plantes cælos, & fundes terram, & dicas ad Sion: populus meus es tu*, ille sic transtulit: *Ponam verba mea in ore tuo, & in umbra manus meæ protegam te, in qua plantavi cælum, & fundavi terram: & ut dicam Sion, populus meus es tu.* Juxta LXX. ad omnem credentium dicitur animam, C quia creata ad imaginem & similitudinem Dei, suam ignoraverit dignitatem; sed timuerit hominem & filium hominis, qui solum potest corpus occidere, & immortalem se esse nescierit, nec dixerit cum Propheta: *Dominus illuminatio mea & salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo?* Et iterum: *Dominus adjutor meus, non timebo quid faciat mihi homo. Dominus auxiliator meus, & ego despiciam inimicos meos.* Quid sit autem homo, D alio versiculo demonstratur: *In Domino sperabo: non timebo quid faciat mihi caro.* Unde & nunc dicitur: Timuisti ab homine mortali, & a filio hominis, qui sicut fœnum arefacti sunt. Omnis enim caro fœnum, & omnis gloria ejus quasi flos fœni, & territa judicis potestate, oblita es quod ipse esset protector tuus, qui cælum fecit & terram, & omnia elementa quæ cernimus; vel eos cælos qui portant imaginem supercælestis, E & eam terram quæ sementem Domini multiplicat. Illud autem quod supra dicitur: *Et non occidet in corruptionem, & non deficiet panis ejus*, de Theodotionis Editione ex Hebraico additum est. Ipse conturbat mare, & sonare facit fluctus ejus, cui & in Psalmis canitur: *Tu dominaris fortitudini maris & commotionem fluctuum ejus tu mitigas.* In Jeremia quoque scriptum est: *Me non timebitis, dicit Dominus, & a facie mea non formidabitis, qui posui arenas terminum mari, præceptum sempiternum quod non præteribit?* Turbata sunt maria, quando fa-

Sion non est alia, nisi populus Dei.

Anima ad imaginem Dei creata.

Ps. 26. 1. 1.

Ps. 117. 6. 7.

Ps. 55. 5.

Isai. 40.

Ps. 88. 10.

Jerem. 5. 22.

gena Domini extraxit piscium multitu-
Matt. 13. dinem. Et posuit Dominus verba sua
in ore credentis, & in umbra manus
suæ protexit eum. Qui & in Evangelio
Ib. 10. 19. 20. loquitur: *Quando tradiderint vos, nolite*
Ps. 10. 11. *cogitare, quomodo aut quid loquamini;*
dabitur enim vobis in illa hora quid lo-
quamini. Non enim vos estis qui loquimi-
ni; sed spiritus patris vestri, qui loquitur
in vobis. Et in alio loco dicit ad ju-
stum: *Dilata os tuum, & implebo illud.*
Ps. 67. 12. Et iterum: Aperi os tuum verbo Dei:
Dominus enim dabit verbum evangelizan-
tibus virtute multa. Unde ad interiorem
Jeremiæ hominem loquitur Deus, post-
Jerem. 1. 9. quam tetigit os ejus: *Ecce ego dedi ser-*
Ps. 39. 4. *mones meos in ore tuo.* Qui poterat cum
Psalmista canere: *Misit in ore meo canti-*
cum novum, hymnum Deo nostro. Quis
autem hæc operatus est omnia, nisi Do-
minus atque Salvator, qui cælum fecit
& terram, & dicit Sion: *Populus meus*
es tu? Quod proprie Ecclesiæ convenit
de gentibus congregatæ. Et in Osee cre-
Osee 2. 24. dentibus pollicetur, dicens: *Vocabo non*
populum meum, populum meum: & ipse
dicet mihi: Deus meus es tu.

V. 17. 18. & seqq. *Elevare, elevare, consurge Jerusalem,*
quæ bibisti de manu Domini calicem iræ
ejus: usque ad fundum calicis soporis bi-
bisti, & potasti usque ad feces. Non est
qui [a] *sustentet eam, ex omnibus filiis quos*
genuit: & non est qui apprehendat manum
ejus, ex omnibus filiis quos enutrivit.
Duo sunt quæ occurrerunt tibi, quis con-
tristabitur super te? vastitas & contritio,
& fames, & gladius: quis consolabitur
te? LXX. *Exsurge, exsurge, elevare Jeru-*
salem, quæ bibisti de manu Domini cali-
cem furoris ejus. Calicem enim ruinæ κόνδυ
furoris ebibisti & evacuasti: & non erat qui
consolaretur te ex omnibus filiis tuis quos
genuisti: & non erat qui apprehenderet
manum tuam: neque ex omnibus filiis tuis,
quos exaltasti. Duo hæc contraria tibi:
quis contristabitur tecum? ruina & contri-
tio, fames & gladius: quis consolabitur
te? Jerusalem & Sion esse συνώνυμον, sæ-
Sion & Jerusalem. pe docui: quarum *Sion*, quæ interpre-
tatur *specula*, eo quod in monte sita
sit, arx vocatur: reliqua autem urbis
pars, *Jerusalem* dicitur, quæ prius ap-
pellabatur *Jebus & Salem:* quam nunc

A Propheta cohortatur ut surgat, quæ
prius negatione corruerat, dicens in
Domini passione: *Crucifige, crucifige ta-* Joan. 19. 15.
lem: non habemus regem nisi Cæsarem:
& agat pœnitentiam, & captivitatis sen-
tiat malis, cur suum offenderit Creato-
rem. Solent medici amarissimam anti- Antidotus amarissima data a medicis.
dotum, quæ ex gustu nomen accepit,
dare stomacho nauseanti, ut noxios hu-
mores evomat, & possit coctos cibos at-
que digestos in alvum transmittere, quos
B flegmatum magnitudo digeri non sine-
bat. Igitur & Jerusalem, quæ bibit de
calice furoris Domini, & de κόνδυ ejus,
quem Symmachus *craterem* interpretatus
est, & quem juxta Geneseos librum, Jo-
seph in sacculo fratris Benjamin jussit Genes. 44.
abscondi, jubetur de ebrietate consur-
gere, eo quod biberit, & vacuefecerit,
& potaverit eum usque ad feces: quod
tres uno indicavere sermone, [b] ἐξεσράγ-
γισας. Hic est calix de quo in Psalmis
C legimus: *Calix in manu Domini vini me-* Ps. 74. 9. 10.
ri plenus mixto. Et inclinavit ex hoc in
illud, verumtamen fex ejus non est exina-
nita: bibent omnes peccatores terræ. De
quo & ad Jeremiam Deus loquitur: *Su-* Jerem. 25. 15. 16.
me calicem vini meri de manu mea: &
propinabis cunctis gentibus, ad quas ego
mittam te. Et bibent & voment, & in-
sanient a facie gladii, quem ego mittam
in medio eorum. Quumque aliis genti-
bus, & Jerusalem, urbibusque Judææ Ib. 25. 27.
D propinasse se dicat, infert: *Sic dicit Do-*
minus Omnipotens Deus Israel: Bibite &
inebriamini, & evomite: & cadite a fa-
cie gladii, quem ego mittam in medio ve-
stri. Et notandum quod calix iste furoris
Domini, gladius ejus sit, qui in medio
mittitur peccatorum. In quo quæstio na-
scitur: quomodo post potum, ebrietatem
vomitumque & ruinam, in Jeremia di-
catur Jerusalem non posse consurgere,
& nunc per Isaiam loquatur ad eam:
E *Elevare, elevare, consurge Jerusalem.*
Quæ ita solvitur: Quamdiu quis bibit
calicem, & inebriatur, & insanit, vo-
mitque, & corruit, non eum posse con-
surgere, necdum enim epotavit calicem
Domini, nec pervenit ad feces, ut eum
usque ad fundum biberit. Nunc autem
ad Jerusalem de præterito dicit tempo-
re: *quæ bibisti de manu Domini calicem*
furo-

[a] In Ambrosiano, *non est qui suscitet eam ex vobis filiis &c.*

[b] Mendose hactenus obtinuit ἐξεσπάκησας, pro ἐξεσράγγισας, quod ex vetustiori Ambrosian. exemplari restituimus. Et notatum quidem est Montfauconio, Procopii in Isaiam aucto itate hanc lectionem firmari, eamque vocem apud Græcos Interpretes sæpius occurrere. Significat vero *exsorbuisti*.

furoris ejus: & non, quæ bibis. Simulque considerandum, quod non Propheta, non Apostolus exinde fuerit in Judæa, qui eam consolatus sit, & apprehenderit manum ejus, & jacentem elevaverit. Ex quo manifestum est, quod post ultimam captivitatem ista dicantur: alioquin in Babylone & post Babylonem, Ezechiel & cæteros Prophetas habuisse eam, narrat historia. Quod autem dicit: *Duo sunt, quæ occurrerunt tibi*, sive *duo hæc contraria tibi: quis contristabitur super te?* & pro duobus, infert quattuor: vastitatem & contritionem, famem & gladium: illi simile est quod in Psalterio
Ps. 61. 12, 13. [a] canitur, in Psalmo sexagesimo primo: *Semel loquutus est Deus, duo hæc audivi: quia potestas Dei est, & tibi Domine misericordia: quia tu reddes unicuique juxta opera sua*. Et ibi enim semel loquitur Deus, quod Omnipotens sit, & duo audit Propheta, quod omnipotentia illius in utraque parte prævaleat, ut & pœnitentibus tribuat misericordiam, & permanentibus in peccato reddat supplicia quæ merentur. Juxta quod & in alio loco duo occurrerunt Jerusalem, quæ singula bina habent. Ruinam enim, sive vastitatem sequitur contritio: famem & gladium interitus. Possumus hæc juxta anagogen, & super anima intelligere peccatrice, quæ nolens bibere calicem
Ps. 6. 1. furoris Domini, dicit in Psalmo: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me*. Si autem biberit, bonum est ei sua sentire supplicia, & audire Dominum dicentem: Quum ira furoris mei transierit, rursum curabo.
Jerem. 8. 4. Et alibi: *Numquid qui cadit non resurget, dicit Dominus?*

℣. 20. *Filii tui projecti sunt, dormierunt in capite omnium viarum, sicut oryx illaqueatus: pleni indignatione Domini, increpatione Dei tui*. LXX. *Filii tui indigentes & dormientes in capite omnium viarum: sicut beta semicocta, pleni furoris Domini, & deficientes a Domino Deo*. Pro beta semicocta, reliqui Interpretes, *orygem captum & illaqueatum*, transtulerunt, qui
תוא Hebraice appellatur THO, quod genus bestiæ nascentis in eremo, inter munda
[b] animalia in Levitico & Deuteronomio ponitur. Pro quo LXX. Syra lingua opinati sunt *thoreth*, quæ dicitur *beta*.

A Hoc de nomine transeamus ad sensum. Filii tui sicut oryx venatorum laqueis irretitus, dormierunt in compitis & plateis, & super nudam humum nuda membra ponentes, indignationem Domini, & increpationem Dei sui, propriis miseriis indicarunt. Porro juxta Septuaginta: qui noluerint habere divitias spirituales in omni verbo, & scientia, & operibus bonis; sed fuerint pauperes qui non sustinent comminatio-
B nem, nequaquam habitabunt in domibus, quæ virtutibus exstruuntur, sed in principiis viarum, & in exitu tangentes omnia, & omnia relinquentes. Qui recte dormire dicuntur illo somno, de quo scribitur: *Dormierunt somnum suum, & invenerunt nihil*. Ps. 75. 6. Quo somno consopivit eos rex Assyrius. Et comparantur betæ semicoctæ, quod genus oleris est vilissimi & fragilissimi. Beta quid? De quibus oleribus puto illud in Psalmis dici: *Ne zeleris in* Ps. 36. 1. 2.
C *malignantibus, neque æmuleris facientes iniquitatem. Quoniam sicut fœnum velociter arescent, & sicut olera herbarum cito decident*. Est enim ægrotantium cibus. Qui semel incredulus est, appellatur beta cruda. Qui autem simplici contentus fide, absque ratione & dogmatum veritate facit opera justitiæ, potest dici beta cocta. Beta cruda & Beta cocta, & semicocta quid sint. Porro qui inter vitia atque virtutes medius fluctuat, & duplici corde accedit ad servitutem Dei, iste rectissi-
D me vocatur beta semicocta, ad quem & in Apocalypsi Joannis loquitur Deus: *Utinam aut calidus esses aut frigidus: nunc autem quia tepidus es, evomam te*. Apoc. 3. 15. 16. Qui tepidi & dormientes, pleni sunt furoris Domini, & dissoluti, sive deficientes per Dominum Deum: non quo Dominus dissolutionis eorum caussa sit, qui mortem non fecit, nec delectatur in perditione viventium: sed quo qui in Lege peccaverint, per Legem judicentur, quæ operatur iram Dei his qui prævaricato-
E res ejus sunt.

Idcirco audi hæc, paupercula & ebria non a vino. Hæc dicit dominator tuus Dominus & Deus tuus, qui pugnavit pro populo suo: Ecce tuli de manu tua calicem soporis, fundum calicis indignationis meæ: non adjicies ut bibas illum ultra. Et ponam illum in manu eorum, qui te humiliaverunt, & dixerunt animæ tuæ: incurvare ut ℣. 21. 22 & seqq.

[a] Verius in uno Ambros. *quod in Psalmo canitur: Semel &c.* Reliqua ex margine in textum irrepserint.
[b] Ambros. *inter immunda animalia*. Sed notatum & est Martianæo, תוא, sive תאו, Deuter. XIV. 16. mundis animalibus connumerari. Mox *Thoreb* duobus verbis habet idem ms. pro *Thoreth*.

re ut transeamus, & posuisti ut terram corpus tuum, & quasi viam pertranseuntibus. LXX. *Propterea audi, humiliata & ebria non a vino. Sic dicit Dominus Deus qui judicat populum suum: Ecce tuli de manu tua calicem ruinæ, κόνδυ furoris mei: & non adjicies bibere illum ultra: & dabo eum in manus eorum, qui te inique oppresserunt, & humiliaverunt: qui dixerunt animæ tuæ, inclinare ut transeamus, & posuisti æqualia terræ media tua a foris transeuntibus.* O Jerusalem, cui dixi: Elevare, elevare, consurge, & age pœnitentiam: quia bibisti de manu Domini calicem furoris ejus, & epotasti eum usque ad feces: & filii tui, qui in toto orbe dispersi sunt, ductique captivi jacuerunt in plateis, & in capitibus viarum; scito te esse pauperculam & humiliatam, & ebriam, non a vino, sed furore Domini. Idcirco si egeris pœnitentiam, & elevata surrexeris, scies calicem soporis & ruinæ: sive juxta Symmachum & Theodotionem, *lacerationis & commotionis*, de manu tua esse tollendum: & *condy*, pro quo & in hoc loco Symmachus *craterem* interpretatus est, te ultra non esse bibituram: sed tradendum adversariis tuis, qui dixerunt animæ tuæ, *incurvare, ut transeamus*: illisque dicentibus, voluntate propria incurvata es. *Et posuisti quasi terram corpus*, sive *dorsum*: vel juxta Septuaginta, *media & cervices tuas foris transeuntibus*. Hoc juxta historiam dictum sit, quod Jerusalem si elevare se voluerit, atque consurgere, nequaquam bibat calicem furoris Domini, nec patiatur ultra quæ prius sustinuit. Cæterum ut veniamus juxta Septuaginta ad intelligentiam spiritualem, animæ dicitur humiliatæ vitiis, & ebriæ perturbationibus, ut sciat Dominum habere se judicem, & de omnibus reddituram se esse rationem. Quod si fuerit ad meliora conversa, auferendum calicem ruinæ de manibus ejus, & craterem furoris Domini, qui supplicia continebat, de quo & Ezechiel dicit ad Jerusalem: *Calicem sororis tuæ Samariæ bibes profundum & latum, ut inebrieris*, tradendum in manibus eorum, qui eam humiliaverant. (Ezec. 23. 32.) Haud dubium quin adversarias significet potestates, quæ dixerunt animæ illius, *incurvare, ut transeamus*. In quo pariter adnotandum, quod non eam incurvaverint, nec vim fecerint, ut prius erecta inclinaretur in terram: sed proprio arbitrio dereliquerint. Illa autem voluntate sua posuerit cervices vel dorsum, sive totum corpus suum, non intus, sed foris, his qui eam conculcaverint. Tale quid & in Evangelio legimus, quia decem & octo annis Satanas incurvaverat mulierem, quam Dominus ad statum pristinum erexit, ut posset dicere: *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium mihi*. Et: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo.* (Luc. 13. — Ps. 120. 1. — Ps. 122. 1.)

(Cap. LII.) *Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion: induere vestimentis gloriæ tuæ, Jerusalem civitas Sancti: quia non adjiciet ultra, ut pertranseat per te incircumcisus & immundus.* LXX. *Exsurge, exsurge ÷ Sion: ※ induere fortitudine tua, Sion, & induere gloria tua, Jerusalem civitas Sancta: nequaquam ultra adjiciet, ut pertranseat per te incircumcisus & immundus.* Rursum & in hoc loco nomen Sion, ut superius a LXX. additum est, & idcirco jugulatum veru. Cui ergo supra dixerat: *Elevare, elevare, consurge Jerusalem*: nunc eidem loquitur: *Consurge, consurge, induere fortitudine tua, Sion.* (Supra 51. v.) Quæ sit autem Sion, sequens versus ostendit: *Induere vestimentis gloriæ tuæ, Jerusalem.* Hoc diximus, ut Jerusalem & Sion unam probemus urbem. (Una urbs Sion & Jerusalem.) Præcipiturque ei, ut lugubria vestimenta deponat, & induatur his quæ habuit antequam biberet de manu Domini calicem furoris. Appellaturque civitas sanctuarii, hoc enim sonat CODES, (קדש) propter Templum, quod in ea conditum fuit. Sive Sancti, propter notitiam Dei: vel sancta, quia sola in orbe terrarum acceperat legem. (Jerusalem sola in orbe terrarum acceperat legem.) Unde & post resurrectionem Salvatoris apparuerunt corpora mortuorum in civitate sancta. (Matth. 27.) Quæ utique propter blasphemiam & missas in Dominum manus, sancta esse non poterat. Quodque promittitur, si surrexerit post ruinam, & induta fuerit fortitudine & gloria sua, nequaquam ultra transiturum per eam incircumcisum & immundum, hoc significat, quod & Paulus Apostolus dicit: *Quæ participatio justitiæ cum iniquitate? Quæ societas luci ad tenebras? Quæ conventio Christi ad Belial? Quæ pars fideli cum infidele? Quis consensus Templo Dei cum idolis?* (1. Cor. 6. 14. 15.) Quæ quidem, ut exponere cepimus, & ad animæ statum universa referuntur. Quod si per pœnitentiam pristinum robur receperit, vocetur habitaculum Sancti, & fiat Templum Dei, & nequaquam per

per eam incircumcisus & immundus λογισμὸς transeat. De quibus dictum est: *Ab occultis meis munda me, Domine, & ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor a delicto maximo.* (Ps. 18. 13. 14.) Omnia autem quæ promittuntur Sion & Jerusalem, non ut Judæi somniant ad lapides illius & cineres favillasque dicuntur, ut instauretur in pristinum statum: sed ad populum Jerusalem, qui occidit Prophetas, & lapidavit eos, qui ad se missi erant, (Matth. 23.) & ad extremum etiam in Dei Filium misit manus. Qui corruens in passione Christi, in resurrectione illius suscitatus est: quando multa millia crediderunt de Judæis, & reliquiæ salvæ factæ sunt. Eadem & de Ecclesia possumus dicere, quæ visio pacis & specula, si in hæresim corruerit, jubetur exire, & pristinæ fidei ornamenta suscipere. Et si fuerit suscitata, sanctitatis ei & continentiæ præmia promittuntur, ut nequaquam per eam transeat incircumcisus & immundus. Quod non ad carnis concisionem atque præputium, sed [a] ad operum immundiciam, sive mundiciam referri potest, ut incircumcisos & immundos vocemus, qui corporis voluptati, & libidini serviunt. (a Incircumcisi & immundi quidam.) Denique ad circumcisos carne, non spiritu loquitur Jeremias: *Omnes gentes incircumcisæ carne sunt: filii autem Israel incircumcisi sunt cordibus suis.* (Jerem. 9. 26.) Et beatus Apostolus de virginitate & continentia ac nuptiis disputans, jecit in medio: *Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputium. In præputio vocatus est, non circumcidatur.* (1. Cor. 7. 18.) Quod mihi videtur aliis verbis dicere: Absque uxore vocatus est, & crediderit, non ducat uxorem. Vel econtrario: habens uxorem, in Christum credidit, nequaquam divortium faciat. Quem sensum, non solum in circumcisione & in præputio, sed in libertate ac servitute custodit, ut liberos vocet virgines & continentes, servos qui uxori debitum reddant. Neque enim [b] potestatis nostræ est præputium adducere post circumcisionem, juxta eos qui in Machabæorum libro dicuntur sibi fecisse præputia: (1. Macch. 1. Quomodo sibi fecerunt præputium quidam Judæi.) quod de nascentibus filiis, & non de patribus dicitur. Aut qui liber vocatus est, magis servus est Christi, quum in Christi baptismate nulla sit differentia Judæi, Ethnici, Græci, & Barbari, viri & mulieris, liberi ac servi.

Excutere de pulvere: consurge sede, Jerusalem: solve vincula colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus: Gratis venundati estis, & sine argento redimemini. (℣. 2. 3.) LXX. *Excute pulverem, & exsurge, Jerusalem. Solve vinculum colli tui, captiva filia Sion. Quia hæc dicit Dominus: Gratis venundati estis, & sine pecunia redimemini.* Nequaquam ad Jerusalem, id est, ad ruinas lapidum illius, & cineres ac favillas Prophetæ esse sermonem, sed ad populum qui habitet in ea, & quod propter effeminationem animi filia nominetur, sequens versus ostendit, in quo ait: *Solve vincula colli tui, captiva filia Sion.* Vere enim captivus est populus Judæorum, qui usque hodie Nabuchodonosor portat jugum, & peccatorum ac blasphemiarum suarum strictus est funibus: qui gratis est venditus, & nihil fecit dignum propter quod possit redimi. Cui & supra dicitur: *Ecce peccatis vestris venundati estis: & in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram.* Caussasque reddit, cur venundati sint, cur abjecti. Quia, inquit, veni, & non erat homo: vocavi, & non erat qui audiret. Ex quo manifestum est, ideo errori & dæmonibus eos traditos, quia non audierant clamantem, *Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis.* (Matt. 11. 28.) Redimentur autem qui voluerint credere, nequaquam argento & pecunia, sed pretioso Christi Sanguine, ut audiant per Apostolos: *Gratia vobis, & pax.* (Rom. 1. 7.) Non enim ob merita, sed ob gratiam & fidem Christi Deo reconciliati sumus. Animæ quoque dicitur, quæ vitiorum polluta sordibus, candorem pristinæ conversationis amiserat, ut excutiat

a Unus Ambrosian. *Sed ad animæ immunditiam referri potest.*

b Ars scilicet adducendi præputii, Hieronymo non innotuit, unde & hoc fieri posse infitiatur, & Apostoli sensum detorquet in allegoriam. Sic lib. 1. contra Jovin. n. 21. de circumcisione loquens, quam repetiverat Josue, *Nam*, inquit, *si juxta literam illud accipimus, penitus stare non potest, non enim excisa pellicula iterum nascitur.* Mox etiam illud quod de Filiis Tobiæ in Maccabæorum libris scribitur, quod fecerint sibi præputia, ut Græcis essent similes, non satis vera interpretatione diluit. Josephus autem, Auctor certissimus, luculenter tradit, quod Menelaus & Tobiæ filii ad Antiochum profecti, καὶ τὴν τῶν αἰδοίων περιτομὴν ἀπεκαλύψαντο, ὡς ἂν εἶεν καὶ τὰ περὶ τὴν ἀπόδυσιν Ἕλληνες. *Circumcisionem adduxerunt, ut etiam nudi similes Græcis essent.* Nec ipsi Hebræi diffitentur, qui ejus artis Esaum inventorem tradunt: ut taceam illustrium Medicorum tum veterum, puta Celsi lib. 7. c. 25. Galeni Meth. Med. lib. 14. c. 16. Dioscoridis l. 3. c. 51. tum recentiorum testimonia, quæ ad laudatum ex lib. contra Jovin. locum adnotavimus.

(Mat. 10.) cutiat pulverem cum Apostolis, qui adhæsit pedibus ejus. Neque enim fieri poterat, ut quæ prostrata subjecerat cervices suas foris transeuntibus: & media terræ sociaverat, dixeratque: (Ps. 43. 25.) *Humiliata est in pulvere anima mia, adhæsit terræ venter meus*, non imaginem terreni acceperit. A qua nos revocat Apostolus, dicens: (1 Cor. 15. 49.) *Sicut portavimus imaginem terreni, sic portemus & imaginem cælestis*]. Unde qui in carne sunt, placere Deo non possunt. (Rom. 8.) Non quo carnis natura damnetur, cujus conditor Deus est, & in qua plurimi placuerunt Deo, regnantque cum Christo: (Plurimi regnant cum Christo.) sed quo opera carnis repudientur, de quibus idem Apostolus loquitur: (Rom. 7. 14.) *Ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato*. Denique ad hujuscemodi homines dicit: (1. Cor. 3. 3.) *Ubi autem zelus & æmulatio in vobis est, nonne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?* Et e contrario ad sanctos: *Vos autem non estis in carne: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis*. Excutitur ergo pulvis, de quo scriptum est: (Ps. 29. 10.) *Numquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam*, ut solvantur vincula colli nostri; & nequaquam audiamus: *nervus ferreus collum tuum*; sed cum sponsa mereamur audire: (Cant. 1. 9.) *Quam pulchræ sunt genæ tuæ, sicut turturis: collum tuum sicut monilia*. Et iterum: *Circumdedi armillas manibus tuis, & monile collo tuo*; ut gravi onere liberati, & recipientes ornamenta pristina, captivi esse cessemus: redemti ab eo, qui venit prædicare captivis remissionem. Et de quo scriptum est: (Supr. 45. 13.) *Hic ædificabit civitatem meam, & captivitatem populi mei reducet, non cum pretio neque cum muneribus*. Cui sensui & Petrus Apostolus congruit: (1. Petr. 1. 18.) *Scientes quoniam non corruptibilibus argento & auro redemti estis de vana vestra conversatione, patribus tradita; sed sanguine agni immaculati*.

V. 4. 5. & seqq.

Quia hæc dicit Dominus Deus: In Ægyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset ibi: & Assur absque ulla caussa calumniatus est eum. Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus? Quoniam ablatus est populus meus gratis: dominatores ejus inique agunt, dicit Dominus, & jugiter tota die nomen meum blasphematur. Propter quod sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, ecce adsum. LXX. *Quia sic dicit Dominus: In Ægyptum descendit populus meus, prius ut peregrinaretur ibi: & in Assyrios violenter abducti sunt; & nunc quid erit hic, dicit Dominus? Quia ablatus est populus meus, gratis admiramini, & ululate. Hæc dicit Dominus, Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. Propterea sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar, adsum*. Arguit populum Judæorum, & ventura prædicit. Quod qui voluntate sua in Jacob descendit ad Ægyptios, (Gen. 47.) & tempore necessitatis ac famis peregrinatus est in terra Gessen; (4. Reg. 17. & 25.) postea ab Assyriis, quos in nullo læserat, calumniam sustinuerit; & in Babylonem captivitate translatus sit. Unde infert: *Et nunc quid mihi est hic, dicit Dominus?* Et est sensus: nihil habeo reliqui propter quod in hac regione permaneam, de qua populus meus ablatus est gratis, & venditus peccatis suis, & quasi oryx rete comprehensus, vel viribus Romanorum, vel diaboli laqueis, quibus vinctus hucusque retinetur. Ut autem ista paterentur, dominatores eorum ac magistri inique egerunt; qui juxta Symmachum & Theodotionem, *ululabunt*; juxta Aquilam, *flebunt*, quum tormentis traditi fuerint. Ipsi enim sunt qui adversum Salvatorem populum concitarunt, ut consona voce clamarent: (Joan. 19. 15.) *Crucifige, crucifige talem*. De quibus & ante jam dixerat: (Isa. 3. 14.) *Ipse Dominus veniet cum senioribus populi, & cum principibus ejus. Vos autem quare succendistis vineam meam & rapina pauperis in domibus vestris?* Quamobrem juxta Septuaginta loquitur ad eos: *Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus*. Et sciendum quod, *in gentibus*, non habeatur in Hebræo, sed absolute, *nomen meum jugiter blasphematur*, ut subaudiatur, in synagogis vestris: qui diebus ac noctibus blasphemant Salvatorem, & sub nomine, ut sæpe dixi, Nazarenorum, ter in die in Christianos congerunt maledicta. (Judæi ter in die congerunt maledicta in Christianos) Illis itaque blasphemantibus & maledicentibus Domino, populus ejus de quo crebro jam dictum est, id est, populus Christianus, sciet nomen illius qui venturus est in nomine Patris. Et propterea sciet, quia ipse qui prius loquutus est per Prophetas, præsens erudiet populos. Juxta Septuaginta loquitur ad Israel Deus, quod in Ægyptum voluntate descenderit. Dicente in Deuteronomio Moyse: (Deut. 10. 22.) *In septuaginta animabus descenderunt patres tui in Ægyptum*: & ab Assyriis captivi

vi violenter abducti sunt . Unde dici-
tur ad eos : Et nunc quid estis hic ?
quid facitis in terra Judæa , qui post
necem Prophetarum , in Dei Filium
misistis manus ? Aut certe ad Angeli-
cas potestates , & præsides Templi An-
gelos loquitur Deus : Quid hic facitis ,
cur non relinquitis populum blasphe-
Lib. 6. mantem ? quod & Josephus refert : a-
Antiq. Judaic. c. 12. pertis repente januis Templi , & spon-
te reseratis , quas multi homines clau-
dere vix poterant , vocem de adytis
Templi exisse dicentium : *transeamus
ex his sedibus* . In quo consideranda
sermonum proprietas , quod non dixe-
rint , recedamus , sed transeamus , ad
Mat. 27. populum gentium . Unde & velum
Templi a summo usque deorsum scis-
sum est in duas partes , ut omnes Ju-
dæorum cæremoniæ panderentur , &
eo tempore impleretur , quod in hoc
Supra 2. 3. 4. eodem Propheta dicitur : *Ex Sion egre-
dietur lex , & verbum Domini de Jerusa-
lem . Et judicabit inter multas gentes us-
que in longinquum* . In omnem enim ter-
Ps. 18. ram exivit sonus eorum , & in termi-
nos orbis verba eorum . Et in omni
Mich. 3. loco Deo offertur incensum , & hostia
munda , quando propheticus sermo com-
Ps. 21. 28. & seqq. pletus est : *Recordabuntur , & redibunt
ad Dominum omnes fines terræ : & ado-
rabunt in conspectu ejus omnes familiæ
gentium ; quoniam Domini regnum est , &
ipse dominabitur gentium* . Unde dicitur
ad principes Judæorum : *Admiramini ,
& ululate* , quoniam vos caussa estis
ruinæ populi . Porro juxta anagogen
hoc possumus dicere , quod descendat in
Ægyptum hujus sæculi populus Dei
propria voluntate , quando amator ma-
gis voluptatum quam Dei est , & non
Supra 31. 1. audit illud propheticum : *Væ qui de-
scendunt in Ægyptum ad auxilium* . Qui
quum vitiis fuerit delinitus , & habita-
verit in loco aquarum & fluminum ,
qui castitatis non habet siccitatem :
tunc violenter tradetur Assyriis , ut
dominentur ei , qui eum postea in pec-
cato arguant atque convincant . Ipsi
sunt enim & inimici & vindices , de
Jer. 2. 18. quibus loquitur ad Israel : *Et nunc quid
tibi est & viæ Ægypti , ut bibas aquam
Geon : & quid tibi est & viæ Assyriorum ,
ut bibas aquam fluminum ?* Qui igitur
descendit in Ægyptum , & de excelso
Jerusalem ad humiliora delapsus est :
vadensque Jericho , alteram Ægyptum ,
a latronibus vulnera plura suscepit , di-
citur ad eum : Et nunc quid vobis est

A hic ? quid in terra & in Ecclesia Dei
vos esse simulatis , qui studio atque om-
ni desiderio descendistis in Ægyptum ,
& ab Assyriis possidemini , captique
estis : & ululare magis ac lugere debetis ;
quia propter vitia vestra atque pecca-
ta , nomen Dei blasphematur in gen-
tibus ? quibus in Ezechiele dicitur :
Contaminastis nomen meum in gentibus . *Ezec. 36. 20.*
Et quomodo in Evangelio discipulis
loquitur Dominus : *Luceat lumen ve-* *Mat. 5. 16.*
B *strum coram hominibus , ut videant bona
opera vestra , & glorificent Patrem ve-
strum qui est in cælis* : sic econtrario ,
quum mala opera fecerimus , nomen *Nomen Dei blasphematur propter mala opera nostra .*
Dei propter nos blasphematur in genti-
bus . Idcirco qui habet scientiam nomi-
nis Dei , & quod ad imaginem & simi-
litudinem illius sit conditus , non igno-
rat , in luce versabitur . Et erit in die , *Joan. 8.*
de qua exultavit Abraam quod vidis-
set eam ; de qua & sanctus loquitur
C David : *Hæc est dies quam fecit Domi-* *Ps. 117. 24.*
nus , exultemus & lætemur in ea . Qui
enim illuminaverunt sibi lucem scien-
tiæ , & habent lumen sempiternum ,
quod credentibus repromissum est : *E-* *Isa. 60. 20.*
rit tibi Dominus lux æterna , in die ho-
neste ambulant , & sunt filii lucis &
diei ; & cognoscunt eum qui dicit ad
Moysen : *Vade , dic filiis Israel , qui est* *Exod. 3. 14.*
misit me : & quem in sanctis ante co-
gnoverant , etiam sibi adesse cogno-
D scent .

Quam pulchri super montes pedes an- V. 7. & 8.
*nuntiantis & prædicantis pacem , & an-
nuntiantis bonum : prædicantis salutem ,
& dicentis Sion : * Regnabit Deus tuus* . * al. Regnavit .
*Vox speculatorum tuorum : levaverunt vo-
cem : simul laudabunt , quia oculo ad ocu-
lum videbunt , quum converterit Dominus
Sion* . LXX. *Sicut hora super montes :
sic pedes evangelizantis auditum pacis ,
evangelizantis bona : quia auditam faciam
salutem meam , dicens : Sion regnabit Deus*
E *tuus . Vox custodientium te exaltata est ,
& voce simul lætabuntur , quia oculi ad
oculos videbunt , quando misertus fuerit
Dominus Sion* . Consequenter de eo qui
supra dixerat : *Ego ipse qui loquebar , ec-
ce adsum* , nunc Propheta testatur quod
ipse super montes Evangelium prædica-
rit , id est , super Apostolos , de qui-
bus scriptum est : *Appropinquate mon-* *Mich. 2. 9. sec. LXX.*
tibus æternis ; & quorum doctrina illu-
minatio Dei est . Unde ad eum in
Psalmis dicitur : *Illuminans tu mirabili-* *Ps. 75. 5.*
ter a montibus æternis . Hic annuntiavit
& prædicavit pacem his qui erant lon-
ge

ge, id est, gentibus; & prope, hoc est, Judæis: mundum reconcilians Deo, de quo sub nomine Salomonis in Psalmo canitur: Ps. 71. 7. *Orietur in diebus ejus justitia, & multitudo pacis, donec auferatur luna*. Et in hoc eodem Propheta de puero qui natus est, & de filio qui datus est nobis, cujus principatus in humero ejus, & vocabitur magni consilii Angelus, Supra 9. 7. post reliqua dicitur: *Et pacis ejus non erit terminus*. Ipse est enim pax nostra, qui pacificavit omnia per sanguinem crucis suæ in cælo & in terra. Qui loquutus est Apostolis: Joan. 14. 27. *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis*. Et annuntiavit nobis bona, non quæ a Philosophis appellantur indifferentia; sed quæ vere bona sunt, quæ dat Pater petentibus se, id est, omnes gratias Spiritus Sancti. Luc. 11. 13. Denique alter Evangelista in eodem loco scribit: *Quanto magis Pater vester qui est in cælis, dabit Spiritum Sanctum petentibus se?* Hæc bona quæ credentibus Dominus pollicetur: *Audite me & comedetis bona; & delectabitur in bonis anima vestra;* & non solum bona, sed salutem omnibus nuntiavit, quam ipse præbuit qui dicit Sion, id * al. Regnavit est, Ecclesiæ: * *Regnabit Deus tuus*. Unde & Apostolus loquitur ad Sanctos: Rom. 6. 12. *Non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis desideriis ejus*. Et Ibid. 5. 14. de peccatoribus scribens: *Mors*, inquit, *regnavit ab Adam usque ad Moysen*. Quodque sequitur: *Vox speculatorum tuorum*, sive *custodum tuorum*, Apostolos significat, de quibus & in alio loco ad Ecclesiam loquitur Deus: Infra 62. 6. *Super muros tuos constitui custodes, qui numquam tacebunt*, recordantes Domini, qui exaltabunt vocem de sublimibus differentes. Supra 40. 9. Unde dicitur ad eos: *Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam qui evangelizas Jerusalem*. Isti pari Deum voce laudabunt, & oculis videbunt ad oculos. Quod aliis verbis Apostolus dicit: *Facie ad faciem;* quando Sanctus 1. Cor. 13. canit: *Oculi mei semper ad Dominum*. Ps. 24. 15. Ps. 20. 1. Et: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo*. Et Dominus respondebit ei: Ps. 33. 16. *Oculi enim Domini super justos, & aures illius in precem eorum*. Hoc quod Septuaginta transtulerunt, sicut ὥρα, id est, *hora super montes:* * al. *sicut* * *sic pedes evangelizantis auditum pacis*, & reliqua, Paulus sequens sensum Hebraicæ Veritatis, ponit in Epistola ad Romanos: Paulus sequitur Heb. Veritatem. Rom. 10. 15. *Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem*: Joan. 13. Apostolos intelligi volens, quorum Dominus lavit pedes, ut mundi & pulchri essent ad prædicandum, & in toto orbe discurrerent, brevique doctrina Christi implerent mundum. Ὥρα autem, id est, *hora*, juxta Septuaginta, & ambiguitatem sermonis B Græci, aut *tempus* significat, aut *pulchritudinem*. Si tempus, illi aptabitur: *Tempore opportuno audivi te, & in die salutis adjutor tui fui*. Supra 49. 8. 2. Cor. 6. 2. Unde infert Apostolus: *Ecce nunc tempus acceptabile: ecce nunc dies salutis*. Psal. 13. Opportuno enim tempore pro cunctis sanguinem fudit: quando omnes declinaverunt, simul inutiles facti erant. Non erat qui faceret bonum, non erat usque ad unum: Rom. 3. ut pro omnibus gustaret mortem, quia omnes peccaverant, & indigebant gloria Dei. Pro omnibus mortuus est Christus. Si autem pulchritudinem ad illud referamus, quod in Psalmo dicitur. Ps. 44. 3. *Speciosus forma præ filiis hominum;* (quid enim pulchrius quam ut forma servi fieret forma Dei, & sederet & regnaret cum Christo in cælestibus?) potest ὥρα secundum Græcæ linguæ latitudinem *cura* dici, & *sollicitudo*, juxta illud quod Sanctus ait: Ps. 137. 4. *Multiplicabis me in anima mea, in virtute tua*. Pro *multiplicabis me*, in Græco dicitur πολυωρήσεις με, quod est, *multa cura & sollicitudine me dignum habebis*. Et alibi: Ps. 11. 9. *Secundum altitudinem tuam ἐπολυώρησας filios hominum*: quod aliis verbis Græce dicitur, [a] πολλῆς ὥρας, τοῦτ' ἔστι, φροντίδος ἠξίωσας. Sed hæc superflua sunt; & speciosi magis pedes Christi vel Apostolorum accipiendi, quod, præter Septuaginta, omnes similiter transtulerunt, Paulo eorum interpretationem probante.

V. 9. & 10. E *Gaudete & laudate simul, deserta Jerusalem, quia consolatus est Dominus populum suum: redemit Jerusalem. Paravit Dominus brachium sanctum suum in oculis omnium gentium: & videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri*. LXX. *Erumpant lætitiam simul deserta Jerusalem, quia misertus est Dominus ejus, & eruit Jerusalem. Revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium*

[a] Vulgati hactenus τὴν ὥραν ὥρχσω, multum implexo sensu, nulloque ad sequentia respectu. Restituimus ex Ambrosiano πολλῆς ὥρας, tertio verbo, quod in mss. non est, & negotium facessebat, expuncto. Ex quo verus exsurgit concinnusque sensus, *multa cura, hoc est, sollicitudinis dignos fecisti*.

tium. Et videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri. Ducto in captivitatem populo Judæorum, & urbe succensa, aut rarus erat in Jerusalem, aut nullus habitator. Postquam autem qui prius loquebatur in Prophetis, & erat in principio apud Deum, Deus Verbum habitavit in nobis, & caro factus est, instaurata sunt deserta Jerusalem; & venit ille de quo scriptum est: *Hic ædificabit civitatem meam, & captivitatem populi mei reducet*: ut nequaquam

Thren. 1. 1. plangatur ab Jeremia: *Quomodo sedet sola civitas quæ erat plena populis: facta est quasi vidua quæ erat multiplicata in gentibus*; sed audiat David canentem,

Ps. 125. 1. & 4. *In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus tanquam consolati*. Et post paululum: *Facti sumus lætantes*. Et ut sciamus nequaquam hæc dici de populo Judæorum, sed de omnibus qui per Apostolos in Dominum credituri sunt, ponit & dicit: qui consolatus est eam, sive misertus est ejus, & qui eruit vel redemit eam, ipse paravit sive revelavit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium: *& videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri*. Ex quo perspicuum est, exstructa per Apostolos spirituali Jerusalem, id est, Ecclesia, quæ a Judæis fuerat derelicta, revelari brachium Domini cunctis gentibus, & videre salutare ejus omnes fines terræ. Quod dupliciter intelligitur. Aut enim revelat Pater brachium suum cunctis gentibus, aut Filius revelat fortitudinem suam. De

Luc. 6. 19. quo scriptum est: *Virtus enim ab eo egrediebatur & sanabat omnes*. Et iterum:

Marc. 5. 30. *Sensi virtutem exisse de me quæ sanavit hæmorrhousam*. Quod autem Filius Dei, Patris dextera appelletur & brachium, multa sunt testimonia, e quibus pau-

* al. salvabit ca dicemus: * *Salvabit sibi dextera ejus,*

Ps. 97. 2. *& brachium sanctum illius*. Et alibi: *In*

Isai. 51. 5. *brachio meo gentes sperabunt*. De quo Jacob dicit: *Hic erit exspectatio gentium*.

Genes. 49. 10. Et octogesimus octavus Psalmus. *Tuum brachium cum potentia*. Hoc brachio eduxit Dominus populum Israel de

Apostolus princeps Petrus. terra Ægypti. De quo ad Apostolorum principem loquebatur, *Beatus es, Simon Barjona, quia caro & sanguis non*

Matt. 16. 17. *revelaverunt* [a] *tibi, sed Pater meus qui*

a Galat. 1. 15. *est in cælis*. Et Apostolus Paulus de se: *Quando*, inquit, *placuit Deo, qui separa-*

A *vit me de utero matris meæ, ut revelaret Filium suum in me*. Quod autem cunctis gentibus omnes terræ terminos copulavit, qui visuri sunt salutare Dei, illud ostendit quod & in alio loco dicitur: *Convertimini ad me ab extremis terræ, & salvi eritis*. Et per Jeremiam: Supra 45. 22.

Ad te gentes venient ab extremis terræ. Jer. 16. 19.

Et iterum: *Recordabuntur, & convertentur ad Dominum omnes familiæ gentium; quia Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium*; ut non solum varietas Ps. 21. 28. & seqq.

B gentium singularum, sed & omnes mundi cardines crediturì prænuntientur in Christo. Juxta id quod ipse loquitur: *Quum autem prædicatum fuerit hoc Evangelium in toto mundo, tunc erit finis*. Mat. 24. 14.

Alii summitates & extrema terræ, eos intelligi volunt, qui non in media terra, sed in extremis ejus instar rotarum finibus consistentes, humilia deserunt, & ad excelsa festinant.

C *Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere: exite de medio ejus, & mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis: nec in fuga properabitis. Præcedet enim vos Dominus, & congregabit vos Deus Israel*. LXX. ℣. 11 12. & 13.

Recedite, recedite, egredimini inde, & immundum nolite tangere: exite de medio ejus: separamini qui portatis vasa Domini, quia non cum tumultu exibitis, neque cum fuga ibitis: sed præcedet vos Dominus, & qui congregat vos Deus Israel.

D Et hoc Judæi sic differere conantur: Exite de Babylone, & idola eorum derelinquite. Exite de medio illius, & vasa quæ Nabuchodonosor, capta Jerusalem, tulerat, Cyro laxante captivos sub Zorobabel & Esdra, referte in Templum; nec sicut prius de Ægypto cum tumultu & timore fugistis, ita egredimini de Babylone; sed cum pace & voluntate regis Persarum atque Medorum, in quo Domini voluntas apparuit, qui protexit & congregavit vos. Alii quæ de Babylone diximus, de Romano regno interpretantur, quod in adventu Christi qui eos liberaturus sit, hæc omnia compleantur. Nos autem audientes supra: *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis & prædicantis pacem*. Et: *Revelabit Dominus brachium suum in conspectu omnium gentium: &, videbunt omnes fines terræ salutare Dei nostri*, nequaquam hoc de 4. Reg. 25. Esdræ 1.

E (section mark)

a Pronomen *tibi*, quod mss. supplent, & Matthæi textus, antea deerat. Passim vero alia hujusmodi leviora, lectore non admonito, castigamus.

Judæis, sed de Apostolorum omniumque Sanctorum intelligimus choro. Quibus præcipitur, ut recedant de Jerusalem, & in toto mundo Evangelium prædicent, dicente Domino Salvatore: *Ite, & docete omnes gentes, baptizantes eas in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti:* ut nequaquam cum Judæis blasphemantibus maneant, in quorum necem Romanus paretur exercitus; sed pollutos derelinquant: & separentur ab eis atque mundentur, qui portant vasa Domini. Templum enim sunt Spiritus Sancti, & magnæ domus vasa aurea & argentea. Qualis fuit Apostolus Paulus, qui vas electionis dicitur; præparaverat enim se in vas pretiosum & aptum in ministerium Dei. Vel certe hoc dicendum, quod vasa Domini, armatura Dei sit spiritualis. De qua & Paulus Apostolus loquebatur: *Induite vos armatura Dei*; & per singula enumerat: loricam justitiæ, & clypeum fidei, & galeam salutis, & gladium spiritus, qui interpretatur verbum Dei. Ad hæc addit, cingulum veritatis, & calceatos pedes in præparatione Evangelii pacis. Et in alio loco: *Deponentes ergo opera tenebrarum, induamur arma lucis*. Sequitur: *Non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis*. Neque enim ut victi de Jerusalem, sed ut victores recesserunt: ut qui quotidie prædicantes in Templo Evangelium Dei, multa millia Judæorum Christi fidei subjecerant, etiam mundum illius Evangelio subjugarent. Prævium enim habebant Dominum, qui congregaret eos, Deum Israel, hoc est, de orbe terrarum unum gregem faceret, ut impleretur illud quod Dominus in Evangelio ad Patrem loquitur: *Da, ut sicut ego & tu unum sumus: sic & isti in nobis unum sint:* ut eodem sensu & eadem sententia, repugnantia inter se vitia atque contraria deferentes, unam apprehenderent solamque virtutem. Neque enim vitia & perturbationes invicem se sequuntur: quod de virtutibus dicitur, in quibus nec [a] ὑπερβολαὶ sunt, nec ἐλλείψεις, id est, nec *plus* nec *minus*, sed omnia temperata. Porro in vitiis universa contraria sunt, ut pavor audaciæ, impietati superstitio, luxuria parcitati.

Mat. 28. 19. — 1. Cor. 3. — Act. 9. — Ephes. 6. 11. — Rom. 13. 13. — Joan. 17. 21. — Vitia non invicem se sequuntur, sed virtutes. — a

*Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, & elevabitur & sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi: sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, & forma illius inter filios hominum. Iste asperget gentes multas: super ipsum continebunt reges os suum: quia quibus non * erat narratum de eo, viderunt; & qui non audierant, contemplati sunt.* LXX. *Ecce intelliget puer meus, & exaltabitur, & (1) gloriabitur valde. Sicut stupebunt super te multi: sic in gloria erit ab hominibus species tua, & gloria tua a filiis hominum: sic mirabuntur gentes multæ super eo, & continebunt reges os suum, quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, & qui non audierunt, intelligent.* Ne ulla legentibus ambiguitas relinquatur, quis sit ille qui dixerit: *Ego qui loquebar, ecce adsum;* & quod sit brachium sanctum Domini, quod cunctis gentibus revelatum est, Deus Omnipotens Pater perspicue docet: *Ecce intelliget servus meus* sive *puer meus*, de cujus differentia supra diximus. Intelliget autem, non ut verbum Dei, atque sapientia; sed ut servus & puer. Qui quum in forma Dei esset, formam servi dignatus est accipere: factus obediens Patri usque ad mortem, & mortem crucis. Quamobrem exaltavit eum, & donavit illi nomen super omne nomen. Qui loquitur in Psalmo: *Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum*; & de quo David canit: *Qui fecit cælos in intellectu*. Ipse est enim sapientia atque intelligentia, qui proficiebat quasi puer ætate atque sapientia: de quo loquitur & Petrus: *Deus patrum nostrorum glorificavit Filium suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, & negastis ante faciem Pilati volentis eum dimittere. Vos autem sanctum & justum negastis;* de quo & supra scriptum ostendimus: *Ego testis, dicit Dominus, & puer quem elegi: super ipsum stupebunt plurimi,* quum illius signa perspexerint. Et hinc erit majus miraculum, quod inglorius erit inter homines aspectus ejus: non quo formæ significet fœditatem, sed quo in humilitate venerit & paupertate. Qui quum dives esset, pro nobis pauper factus est; & credentibus dixit: *Discite a me, quia mitis sum & humilis corde*: de quo & Clemens vir Apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios: Sceptrum [b] Dei Dominus « Jesus *glorificabitur*.

* Vulg. est — (1) — Philip. 2. — Ps. 15. 7. — Ps. 135. 5. — Act. 3. 13. 14. — Supra 43. 10. — Mat. 11. 29. — Clemens Romanus scribit ad Corinthios. — b

a Pro Græco verbo ὑπερβολαὶ, quod substituunt mss. antea erat minus commodo sensu ὑπερβάσεις, quæ vox proprie *transgressionem*, sive *violationem præcepti sonat*.

(1) Malim cum Victorio, & Græco δοξασθήσεται,

b Clementis verba sunt [illegible] epistola [illegible] Corinthios usque ad verbum *humilitate*: non vero usque ad subsequentis periodi *obedirent*, quod Martianæus putavit.

Jesus Christus, non venit in jactantia superbiæ, quum possit omnia, sed in humilitate. Intantum ut verberatus a ministro sacerdotis, responderit: *si male locutus sum, argue de peccato; sin autem bene, quid me cædis?* habens duodecim Angelorum millia, quæ illius nutibus obedient. *Iste asperget gentes multas*, mundans eos sanguine suo & in baptismate Dei consecrans servituti. *Super ipsum continebunt reges os suum*, & principes sæculi, quorum omnis sapientia, crucis prædicatione subversa est: & qui non habuerant Legem & Prophetas, & quibus de eo non fuerat nuntiatum, ipsi videbunt & intelligent. De quibus loquitur & Salvator: *Beati qui non viderunt & crediderunt*. In quorum comparatione, Judæorum duritia reprehenditur, qui videntes & audientes, Isaiæ in se vaticinium compleverunt, dicentis: *Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes aspicietis, & non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt*.

Joan. 18. *Ibid. 20. 29.* *Isa. 6. 9. 10.*

Cap. LIII. QUis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitienti: non est species ei, neque decor: & vidimus eum, & non erat aspectus: & desideravimus eum. Despectum & novissimum virorum, virum dolorum, & scientem infirmitatem; & quasi absconditus vultus ejus, & despectus: unde nec reputavimus eum. Vere languores nostros ipse tulit, & dolores nostros * portavit: & nos putavimus eum quasi leprosum, & percussum a Deo, & humiliatum. LXX. Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus: sicut radix in terra sitienti. Non est species ei neque gloria, & vidimus eum, & non habebat speciem neque decorem: sed species ejus inhonorata, & deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga, & sciens ferre infirmitatem, quia aversa est facies ejus, despecta & non reputata. Iste peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos reputavimus eum esse in dolore, & in plaga & in afflictione.* Post verba Patris, quibus Filium suum mundo nuntiaverat esse venturum; & ante scandalum crucis, de quo dicturus erat: *Inglorius erit* (1) *aspectus ejus, & forma ejus præ filiis hominum*, gloriam præmiserat resurrectionis: *Exaltabitur & elevabitur, & sublimis erit valde*; ut humilitate crucis, resurrectionis gloriam præveniret, respondit Prophetarum chorus se implesse officium, & quantum in se fuit, brachium illius atque virtutem omnibus nuntiasse. In eo autem quod dicit: *Quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est?* raritatem credentium significat ex Judæis. Quodque sequitur: *Ascendet sicut virgultum coram eo*; pro quo LXX. transtulerunt, *Annuntiavimus sicut parvulum coram eo*: pro *virgulto*, Symmachus, *ramum* interpretatus est, ut assumtum ostenderet hominem qui processit de utero virginali. De quo infert: *Sicut radix de terra sitienti*. Pro *sitienti*, Aquila interpretatus est, *invia*, ut virginitatis privilegium demonstraret, quod absque ullo humano semine de terra prius invia sit creatus. Iste est de quo & supra legimus: *Exiet virga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet*; ut (2) nativitatem ejus & ascensum significet in mundo. Sin autem non habebat speciem neque gloriam, sed forma ipsius erat ignobilis & deficiens præ filiis hominum, sive ut habetur in Hebræo, *despectus & novissimus virorum*, quomodo in Psalmis dicitur: *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, pulchritudine & decore tuo?* Quod facile solvitur. Despectus erat & ignobilis quando pendebat in cruce, & factus pro nobis maledictum, peccata nostra portabat. Et loquebatur Patri: *Deus Deus meus, quare me dereliquisti?* Inclytus autem erat, & decorus aspectu, quando ad passionem ejus terra contremuit, saxa dirupta sunt, & fugiente sole, æternam noctem elementa timuerunt. De quo & sponsa in Cantico Canticorum: *Fratruelis meus candidus, & rubicundus, electus de millibus*: Candidus plenitudine ac puritate virtutum: rubicundus in passione, de qua postea lecturi sumus: *Quis est iste qui ascendit de Edom, * fulva vestimenta ejus ex Bosor*; electus de millibus in resurrectionem; ut qui erat primogenitus omnis creaturæ, primogenitus fieret ex mortuis. Quod autem infert: *Homo in dolore & sciens ferre infirmitatem*, sive *virum dolorum, & scientem* [a] *infirmitatem*, verum corpus hominis, & veram demonstrat animam, qui sciens fer-

Raritas credentium ex Judæis. *Supra 11. 1.* *Ps. 44. 4.* *Mat. 27. 46.* *Cant. 5. 10.*

* Vulg. reportit ipse

* al. fulvida

(1) Addit Victorius *inter viros* ex Vulgata.
(2) Victor. *ut nativitatis ejus ascensum*.

[a] Verbum *ferre* heic quoque interserunt Ambrosiani mss.

ferre infirmitates, omnes eas divinitate A superavit. Et absconditus vultus illius atque despectus, ut humano corpore, divina potentia celaretur. De quo supra dictum est: *Tu es Deus absconditus, & nesciebamus*. Qui vere languores nostros & peccata portavit, & pro nobis dolet, non putative, id est, τὸ δοκεῖν, ut vetus & nova hæresis suspicantur; sed vere crucifixus est. Vere doluit, dicens in

Mat. 26. 38. Joan. 12. 27.

Evangelio: *Tristis est anima mea usque ad mortem*. Et: *Nunc anima mea turbata est*. B Et nos putavimus eum esse immundum, sive *in dolore*, ut Septuaginta transtulerunt, pro quo Aquila & Symmachus posuerunt *leprosum*, Theodotio, *flagellatum*. Quod aliis verbis Hebraico idiomate *lepra* intelligitur, juxta illud quod in Psalmo scriptum est: *Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo*. Et est sensus: Putavimus eum pro peccatis suis a Deo esse percussum, qui humiliatus est propter nos, & cum latronibus crucifixus. C Pro eo quod Symmachus transtulit ἐν ἁφῇ ὄντα, hoc est, *in lepra*; Aquila posuit ἀφήμενον, id est, *leprosum*: quod [a] multi non intelligentes, putant *relictum*, & alii legunt καθήμενον, id est, *sedentem*. In principio capituli, in quo juxta Septuaginta dicitur: *Domine, quis credidit auditui nostro: & brachium Domini cui revelatum est*, quo testimonio & Apostolus Paulus utitur ad Romanos, edisserens illud super Domini passione: *Dominus*, in Hebraico non habetur, sed pro intelligentia personæ, ad quam dicitur, additum est.

Flagellum lepra intelligitur. — Ps. 90. 10. — a — Rom. 10. — Nomen Domini additum pro intelligentia personæ.

V. 5. 6. & 7.

Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, & livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus, unusquisque in * *via sua declinavit: & Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est, quia ipse voluit, & non aperuit os suum.* LXX. *Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, & infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum: livore ejus sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus, homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum propter iniquitates nostras, & ipse propter afflictionem non aperuit os suum*. Nos, inquit, putavimus eum virum dolorum: sive juxta Septuaginta, esse in dolore, & percussum a Deo, & propria sustinere peccata. Ille autem vulneratus est propter iniquitates nostras, dicens in Psalmo: *Foderunt manus meas & pedes*, ut suo vulnere vulnera nostra curaret, *& attritus est*, sive *infirmatus propter scelera nostra*, ut factus pro nobis maledictum, nos liberaret de maledicto. Maledictus enim omnis homo qui pendet in ligno. Unde *disciplina pacis nostræ super eum* est. Quod enim nos pro nostris debebamus sceleribus sustinere, ille pro nobis passus est, pacificans per sanguinem crucis suæ, sive quæ in terra, sive quæ in cælis sunt. Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ, solvens inimicitiam in carne sua, *& livore ejus sanati sumus*. Ex quo perspicuum est, sicut corpus flagellatum atque laceratum signa injuriæ in vibicibus ac livore portabat: ita & animam vere doluisse pro nobis, ne ex parte veritas, & ex parte mendacium credatur in Christo. *Omnes*, inquit, *quasi oves erravimus*, & indiguimus misericordia Dei, dicentes in Psalmo: *Erravi sicut ovis perdita*, quæ in Evangelii parabola boni Pastoris atque solliciti humeris reportata est. Qui sint autem istæ oves, sequens versus ostendit. D *Homo in via sua erravit*; sive unusquisque in via sua declinavit, ut proprium sequeretur errorem, & rectam viam deserens, de Crucifixo diversa sentiret. *Dominus* autem *posuit in eo iniquitatem omnium nostrum*, sive *tradidit eum pro peccatis nostris*; ut quod propter imbecillitatem virium ferre non poteramus, pro nobis ille portaret, qui *oblatus est, quia ipse voluit*. Non enim necessitate crucem, sed voluntate sustinuit, dicens in Evangelio: *Calicem quem mihi dedit Pater, non bibam illum?* E Et ad Petrum qui scandalizabatur [b] a crucis nomine, quia non noverat mysterium, & humano pavore trepidabat: *Vade retro me Satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed quæ hominum*. Alioquin si non propria voluntate esset oblatus, qui indicare & prædicere poterat proditorem

* Vulg. viam suam — Ps. 21. 18. — Christus suo vulnere, vulnera nostra curavit. — Deut. 21. & Galat. 3. — Ephes. 2. — Rom. 3. — Ps. 118. 176. — Matth. 18. — Joan. 18. 11. — b Matth. 16. — Matth. 14. 16. 23.

[a] Enimvero, quod notatum quoque Montfauconio est, secundum eam, quam heic habet significationem, vox ἀφημένον vix usquam reperiatur; derivatur enim ab ἅπτωμαι, ex quo ἁφή, atque inde ἀφήμενος, idest, *plaga, aut lepra percussus*.

[b] Brevius concinniusque in uno Ambrosiano ms. *scandalizabatur ad crucis mysterium, & humano pavore trepidabat*.

torem, & Apostolis loquebatur: *Omnes vos in hac nocte in me scandalum sustinebitis*, poterat eos qui ad se missi fuerant declinare, quibus occurrit intrepidus, &
Joan. 18. 4. & 6. ultro se obtulit dicens; *Quem quæritis?* Qui statim ceciderunt retrorsum; vocem enim præsentis Dei ferre non poterant. Pulchreque addidit: *Et non aperuit os suum*. Qui dicenti Pilato: *Mihi non loqueris?* noluit respondere. Sive juxta Septuaginta: *Afflictus non aperuit os*. Aut juxta Symmachum & Theodotionem, *audiens non aperuit os suum*.

℣ 7. 8. & seqq. *Sicut ovis ad occisionem ducetur; & quasi agnus coram tondente * obmutescet, & non aperiet os suum. De angustia & de judicio sublatus est. Generationem ejus quis enarrabit? quia abscissus est de terra viventium: propter scelus populi mei [a] percussit eos. Et dabit impios pro sepultura, & divitem pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate*. LXX. *Sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Generationem illius quis enarrabit, quia tollitur de terra vita ejus? Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem; & [b] dabo pessimos pro sepultura ejus, & divites pro morte illius. Quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo: & Dominus vult mundare eum a plaga*. Hoc testimonium, quum in Actibus Apostolorum reginæ Candacis Eunuchus rheda veheretur, & legens non intelligeret, interpretante Philippo super passione & nomine Salvatoris, intellexit, & statim baptizatus, in agni sanguine quem legebat, vir meruit appellari, & [c] Apostolus genti Æthiopum missus est. Qui igitur oblatus est Pilato, quia ipse voluit; & non respondit, ut patibulum pro nobis damnatus ascenderet, ipse sicut ovis ad occisionem ductus est, & quasi agnus coram tondente obmutuit. *Etenim pascha nostrum immolatus est Christus*, quem Joannes Baptista monstrabat, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*. Qui & in Apocalypsi Joannis Evangelistæ, agnus occisus sæpe memoratur. Qui de seipso loquitur in Jeremia.

(Margin: * Vulg. addit *se*. — Act. 8. & seqq. — Eunuchus reginæ Candacis, Apostolus missus est genti Æthiopum. — 1. Cor. 5. — Joan. 1. 29. — Apocal. 5. — Jerem. 11.)

A *Ego autem sicut agnus innocens, & ductus ad victimam, nesciebam*. Quum enim nesciret peccatum, pro nobis peccatum factus est. Et sicut agnus quum ducitur ad victimam, non repugnat: sic ille passus est voluntate, ut destrueret eum qui mortis habebat imperium, humilians se usque ad mortem, & mortem crucis. Hic agnus est, in cujus typo immolabatur agnus, cujus cruor linitus in postibus exterminatorem fugabat Ægypti; qui non
B solum sanguine suo nos redemit, sed & lanis operuit, ut algentes infidelitate, sua veste calefaceret, & audiremus Apostolum nobis loquentem: *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*. Et in alio loco: *Induimini Christo Jesu*. Quodque sequitur: *De angustia & de judicio sublatus est*; sive ut LXX. transtulerunt, *in humilitate judicium ejus ablatum est*, illud significat, quod de tribulatione atque judicio ad Patrem victor
C ascenderit; sive quod judex omnium, judicii non repererit veritatem; sed absque ulla culpa, seditione Judæorum & Pilati voce damnatus sit. Unde admiratur Propheta, quod omnium Deus se tradiderit passioni. De quo Paulus loquitur: *Si enim* (1) *credidissent, numquam Dominum gloriæ crucifixissent*. Sequitur: *Generationem ejus quis enarrabit?* Quod dupliciter intelligitur: Aut enim de divinitate ejus accipiendum est, quod
D impossibile sit divinæ nativitatis nosse mysteria; de qua ipse loquitur in Proverbiis: *Ante omnes colles generavit me*; juxta illud quod alibi legimus: *Quis cognovit sensum Domini: aut quis consiliarius ejus fuit?* id est, nullus. Aut de partu Virginis, quod difficulter possit exponi. Denique quum Mariæ diceretur ab Angelo: *Concipies & paries filium*, illa respondit: *Unde mihi hoc, quia virum non cognovi?* Cui rursum Angelus. *Spiritus*, inquit,
E *Sanctus veniet super te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi*, ut vel ab Angelo, vel ab Evangelista tantum nativitatis hujus sacramenta dicantur. Cujus narrator rarissimus est, secundum illud: *Quis sapiens, & intelliget hæc: intelligens, & cognoscet ea?* Sin autem prudens lector tacita cognitatione responderit: Et quomodo scriptum est: *Nemo novit Filium nisi Pater: & nemo no-*

(Margin: 2. Cor. 5. Hebr. 2. Philipp. 2. — Exod. 12. — Galat. 3. 27. — Rom. 13. 14. — (1) 1. Cor. 2. 8. — Prov. 8. 25. Supra 40. 3. Rom. 11. 34. — Luc. 1. 31. 34. 35. — Osee 14. 10.)

[a] Consentit Hebræus textus נגע למו. Hieronym. autem versio, *percussit eum*: Vulg. *percussi*.
[b] Unus Ambros. *& dabit*, & quidem δώσει pro δώσω veteres Græci Interpretes transtulerunt.
[c] Hæc Hieron. acceperit ex Eusebio lib. 2 Hist. Eccl. cap. I. qui pariter ex Irenæo didicit lib. 3. contra Hæreses, *Missum Eunuchum in regiones Æthiopiæ prædicaturum hoc quod ipse crediderat*. Adde apocryphorum testimonia, Constit. Apostol. c. 47. & PseudoAbdiæ.
(1) Victorius *cognovissent* ex Græco textu ἔγνωσαν.

novit Patrem, nisi Filius, & cui voluerit A *Filius revelare?* Et qui novit Patrem & Filium, utique & generationis potest enarrare mysterium. Audiat aliud esse nosse, aliud eloqui, quia frequenter quæ mente concipimus, sermone explicare non possumus. Ergo & mysterium divinæ nativitatis in corpore, possunt sancti, fide magis nosse quam dicere. Alioquin & Apostolus raptus in tertium cælum & in paradisum, audivit verba quæ nequaquam valet humana lingua proferre. B Sed & Spiritus interpellat pro nobis gemitibus ineffabilibus. Istius igitur, cujus generationem aut nullus, aut rarus enarrare potest, sublata est vita de terra; ut nequaquam in terra, sed in cælo viveret. Sive abscissus est de terra viventium, ut impleretur de eo quod scriptum est in Apocalypsi Joannis: *Ego sum primus & novissimus: qui vivebam, & sum mortuus: & ecce vivo in æternum*; ut post vitam quam vixit in terra mortuus terræ, C cælis viveret in æternum. Quodque jungitur, *Propter scelus populi mei percussit eos*; sive juxta LXX. *ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem*, duplicem sensum habet. Aut enim persequutores & sceleratos populi sui, sua morte percussit: aut propter magnitudinem peccatorum populi, quem semper peculiarem habuit, ductus ad mortem est, ut illos ad vitam sua morte revocaret. Ipse dedit impios, pro sepultura sua; & divitem, pro morte sua. D Sive pessimos, pro sepultura ejus; & divites, pro morte ejus: utrumque populum significans, ut in malis & pessimis, qui ante Dei notitiam non habebant, ostendatur gentium multitudo: in divitibus, quorum erat Testamentum & Legislatio & Prophetæ, Judaicus populus demonstretur. Ergo idcirco passus est Dominus & sepultus, ut ex utroque populo sibi Ecclesiam congregaret. Sive hoc dicendum, quod Scribas & Pharisæos, E [a] ac Sadducæos, Sacerdotes & Pontifices, qui in populo ante regnabant, & nimiis opibus affluebant, post Domini passionem Romanis tradiderit Deus, & æternæ subjecerit servituti. Iste pro cujus sepultura & morte, impii divitesque sunt traditi, iniquitatem non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus. Quod de nullo penitus hominum intelligi potest, ut nec opere, nec sermone peccaverit, dicente Scriptura: *Nemo mundus a sordibus, nec si unius quidem diei fuerit vita ejus*. Et, *Omnes sicut oves erravimus; unusquisque in via sua declinavit*: nisi de illo, qui peccata nostra portavit, & pro nobis dolet, & vulneratus est pro iniquitatibus nostris, & afflictus est propter scelera nostra, cujus livore sanati sumus. Super quo & princeps Apostolorum Petrus hoc testimonium edisserens, ait: *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ipsius. Qui quum malediceretur, non maledicebat: & quum pateretur, non comminabatur*. Dominus autem voluit mundare eum a plaga, quam lancea militis percussus acceperat. Sive conterere eum in infirmitate ac vulnere: de quo & ipse dicebat: *Quoniam quem tu percussisti, ipsi persequuti sunt*. Et per Zachariam loquitur Deus: *Percutiam pastorem, & oves dispergentur*. Ergo ut pateretur non fuit necessitatis, sed voluntatis Patris & suæ, ad quem ipse dicebat: *Deus, ut facerem voluntatem tuam, volui*. De quo & supra legimus: *Oblatus est, quia ipse voluit*.

*Si posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, & voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod * laboraverit anima ejus, videbit, & saturabitur: in scientia sua justificabit ipse justus * servos meos multos, & iniquitates eorum ipse portabit*. LXX. *Si dederitis pro peccato, [b] anima vestra videbit semen longævum: & vult Dominus auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, & formare intelligentiam. Justificare justum bene servienrem multis: & peccata eorum ipse portabit*. Juxta Hebraicum hic sensus est: Si posuerit pro peccato animam suam ille quem Dominus conterere voluit, sive mundare, videbit semen longævum, quod seminavit in bona terra. De quo in Evangelio scriptum est; *Exivit qui seminat seminare*: Et iterum: *Simile est regnum cælorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo. Et voluntas Domini in manu illius dirigetur*, ut quidquid Pater voluit, illius virtutibus impleatur, dicen-

Frequenter quæ mente concipimus, explicare non possumus sermone.

2. Cor. 12.

Apoc. 1. 17. 18.

Rom. 9.

Nullus homo præter Christum sine peccato.

Job. 25.

1. Petr. 2. 21. & seqq.

Ps. 68. 27.

Zach. 13. 7.

Christus voluntate passus est.

Ps. 39. 9.

℣. 10. & 11.

* Vulg. laboravit.

* al. servus meus.

a Verius, ut videtur, *Sadducæorum* nomen prætermittunt Ambrosianæ chartæ.

b Unus Ambrosian. *Si dederitis pro peccato animam vestram, videbitis semen longi temporis, & vult Dominus* &c. Ac certe Aldinum, aliaque nonnulla exemplaria Græca hac serie legunt δῶτε τὴν ψυχὴν &c.

Joan. 17. 12. centis ad Patrem: *Ego servavi eos in nomine tuo quos dedisti mihi. Custodivi, & nemo ex his periit, nisi filius perditionis*. Semen autem videbit æternum, & voluntas Patris in manu illius dirigetur: quia laboravit anima ejus multo tempore, requiem non inveniens in Judæis, & dicens in Evangelio: *Vulpes foveas* Mat. 8. 20. *habent: & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet*. Isa. 1. 14. Et in hoc eodem Propheta: *Laboravi sustinens*. Quia igitur laboravit, videbit Ecclesias in toto orbe consurgere, Joan. 4. & earum saturabitur fide. Denique quum esuriens & sitiens sedisset super puteum Jacob, medium diem sole torrente, emtis cibis uti noluit, quia jam Samaritanæ, & exeuntis ad eum civitatis Sichem fide satiatus erat. Juxta quem sensum dicebat inter octo beatitudines: *Beati qui esuriunt & sitiunt* Mat. 5. 6. *justitiam*. In scientia sua, id est, in doctrina, ipse justus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus: & servus Patris, qui formam servi acceperat, & Domini servierat voluntati, multos justificabit de toto orbe credentes. *Et iniquitates eorum ipse portabit*, quas illi portare non poterant, & quarum pondere opprimebantur. Juxta Septuaginta hoc dicitur: O vos, propter quorum peccata Filius Dei est ductus ad mortem, qui pessimi, & in malo divites, dati estis pro sepultura & morte ejus, si volueritis agere pœnitentiam, & pro peccatis vestris offerre sacrificium placens Deo, spiritum contribulatum, videbit anima vestra semen longi temporis, ipsum Dominum Salvatorem. De quo in octogesimo octavo Psalmo canitur: *Semen ejus in æternum permanet, & thronus illius sicut sol in conspectu meo*. Et iterum: *Ponam in sæculum sæculi semen ejus, & thronum illius sicut dies cæli*. Quod aliis verbis ad Virginem Gabriel loquitur: *Ecce concipies in utero* Luc. 1. 31. 32. *& paries: qui Filius Altissimi vocabitur. Et dabit illi Dominus thronum David patris sui, & regnabit super domum Jacob in sempiternum: & regni ejus non erit finis*. Vult enim Dominus auferre de dolore animam ejus, qui dixerat: Mat. 26. 38. *Tristis est anima mea usque ad mortem*, ut crucis contumelia, resurrectionis gloria temperetur. *Et ostendere ei lucem*, ut omnes per se videat illuminatos. *Et formare intelligentia*, subauditur eum, super quem descenderit

A spiritus sapientiæ & intellectus. *Et justificare justum*, qui bene multis servierit; non enim venit ut ministraretur ei, Mat. 20. sed ut ministraret, in Petri pedibus, Joan. 13. cunctorum Apostolorum peccata abluens. Qui apparuit in carne, justificatus est in spiritu. De quo & Judas proditor confitetur: *Peccavi, tradens sanguinem justum*. Et uxor Pilati: *Nihil tibi sit* Mat. 27. 4. *& justo illi: multa enim passa sum hodie in somnis propter eum*. Et notandum Quomodo justificatus Christus. B quod non justificatus sit, ut de iniquo, justus fieret. Sed justus justificatur, non ut inciperet esse quod non erat; sed ut quod erat omnibus appareret. Iste justus pro iniquis passus est, ut omnes nos offerret Deo. De quo dicitur ad Judæos: *Et negastis sanctum & justum*, Act. 3. 14. *& petistis ut vir homicida donaretur vobis. Et peccata*, inquit, *eorum ipse portavit*; quasi medicus languores ægrotantium, quo sani non indigent, sed hi Luc. 5. C qui male se habent.

V. 12. *Ideo dispertiam ei plurimos, & fortium dividet spolia: pro eo quod tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis reputatus est: & ipse peccata multorum tulit, & pro transgressoribus rogavit*. LXX. *Propterea ipse possidebit multos, & fortium dividet spolia: pro eo quod contaminata est in morte anima ejus, & cum iniquis reputatus est: & ipse peccata multorum suscepit, & propter iniquitates eorum* D *traditus est*. Caussas reddit cur post passionem multa Christus præmia consequatur. *Quia*, inquit, *passus est*, & fecit omnia quæ præteritus sermo descripsit, & iniquitates multorum ipse portavit: propterea dividam ei plurimos, ut pro parte Domini Jacob, & funiculo Matth. 8. hæreditatis illius Israel, credant in eum de Oriente & Occidente venientes, & recumbant in regno Dei cum Abraam, Isaac & Jacob: impleto illo quod scriptum est: *Postula a me,* E *& dabo tibi gentes hæreditatem tuam, &* Ps. 2. 8. *possessionem tuam terminos terræ*. De quo & in hoc eodem Propheta legitur. *Erit* Supra 11. 10. *radix Jesse: & qui resurget ut principetur gentium, in ipso gentes sperabunt*. Isti autem plurimi quondam a fortibus tenebantur; & sub specie asinæ & pulli, multos habebant dominos, quibus dixerunt Apostoli: *Dominus eos necessarios* Mat. 21. 3. *habet*. Qui fortes erant antequam Christus humanum corpus assumeret, & forte superato, diriperet domum ejus. Prædam ergo fortium Apostolis suis tradidit atque divisit, ut Petrus, Jacobus, & Joan-

Joannes, circumcisi populi principes fierent, & Paulus & Barnabas mitterentur ad gentes, locis, non animo separati, & sub uno Domino in diversa starent acie, ut agminis utriusque victoria, triumphum erigerent Salvatori. Ex quo qui dispensatoriam inter Petrum & Paulum contentionem, vere dicunt jurgium fuisse atque certamen, ut blasphemanti Porphyrio satisfaciant: & veteris Legis cæremonias in Ecclesia Christi, a stirpe credentis Israel asserunt esse servandas, debent & auream in mille annis exspectare Jerusalem, ut victimas immolent, & circumcidantur, ut in sabbatho sedeant, dormiant, saturentur, inebrientur, & surgant ludere, qui ludus offendit Deum. Hoc diximus propter id quod nunc prophetatur: *Et fortium dividet spolia*. Juxta illud quod in alio loco scriptum est: *Quum divideret cælestis* [a] *reges in ea*. Et iterum: *Rex virtutum dilecti, & speciei domus dividere spolia*. Denique super Paulo Apostolo, qui de tribu Benjamin erat, juxta Hebraicum dicitur: *Benjamin lupus rapax: mane comedet*, (1) *& ad vesperum dividet spolia*. De quibus & ante jam diximus: *Lætabuntur in conspectu tuo, sicut qui lætantur in messe, & sicut qui dividunt spolia*, in toto orbe sibi Christi Ecclesias dividentes. Propterea accipiet gentes plurimas, qui venit prædicare captivis remissionem, & captivam prius a diabolo atque dæmonibus duxit captivitatem, & dedit eam dono hominibus atque credentibus, quia tradidit in mortem animam suam, & cum sceleratis sive iniquis reputatus est. Si enim Apostolus ejus his qui erant sine lege, factus est quasi sine lege; quum non esset sine lege, sed esset in lege Christi: quare non & Christus cum iniquis reputatus sit, ut iniquos redimeret a peccato, & omnibus omnia fieret, ut omnes salvos faceret? Peccata enim nostra portavit in corpore suo, ligno crucis affigens ea, ut deleret chirographum, quod diabolo & angelis illius feceramus, scriptum manibus animæ, id est, operibus ejus. De quibus Paulus Apostolus loquitur: *Et vos quum essetis mortui in peccatis, & in desideriis carnis, vivere fecit cum Christo, donans nobis omnia peccata. Et delens quod adversum nos erat chirographum, quod erat contrarium nobis; & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci: spolians principatus, & potestates dehonestavit, confidenter triumphans de eis*. Iniquos autem cum quibus reputatus est, Marcus Evangelista latrones intelligit, scribens: *Et crucifixerunt cum eo duos latrones: unum a dextris, & alterum a sinistris. E impleta est Scriptura quæ dicit: Et cum iniquis reputatus est*. Quod [b] & altius intelligi potest, dicente de semetipso Domino: *Reputatus sum cum descendentibus in lacum: factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber*. Vere enim reputatus est inter peccatores & iniquos, ut descenderet ad infernum; qui in multis Scripturarum locis vocatur lacus, & vinctos in carcere liberaret. Qui traditus est propter peccata nostra, & resurrexit propter justificationem nostram. Tantæque clementiæ fuit, ut pro transgressoribus, immo pro persequutoribus suis rogaret in cruce, & diceret: *Pater ignosce illis: quod enim faciunt, nesciunt*.

Marginalia: *Act.* 15. Dispensatoria inter Petrum & Paulum contentio. — *Ps.* 67. 15. — *Ps.* 67. 13. a — *Gen.* 49. 27. — (1) — *Supra* 9. 3. — 1. *Cor.* 9. — 2. *Petr.* 2. — *Eph.* 1. 2. & *Coloss.* 14. & 15. — *Marc* 15. 27. — *Ps.* 87. 4. b — Ad infernum descendit Christus. — *Rom.* 4. — *Luc.* 23. 34.

[a] Pro, *reges* quod mss. restituunt, lectum antea est *gentes*, quemadmodum in nullo uspiam aut textus, aut versionum antiquarum libro scimus inveniri.

(1) Addit Victorius *prædam* ex sacro textu.

[b] Unus Ambrosian. *quod & alias intelligi potest* &c.

Explicit Liber decimus quartus.

FINIS PRIMÆ PARTIS TOMI QUARTI.

BOSTON COLLEGE
3 9031 01323059 4

